

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN
EKONOMİK VARLIĞI: 1850-1908

Namık SAÇLI
2502170655

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. Metin ÜNVER

İstanbul – 2024

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN EKONOMİK VARLIĞI:

1850-1908

NAMIK SAÇLI

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Batılı devletlerle daha derinlikli ticarî ilişkilere girmiştir. 1830 senesinde Amerika Birleşik Devletleri'yle resmî ilişkiler kurulduktan sonra Amerikalıların Osmanlı Devleti'ndeki varlığı zaman içinde artacaktır. Çalışmada bu ilişkilerin altmış senelik süreci ele alınmıştır. Amerikan İç Savaşı'ndan önce, 19. yüzyılın ortasından itibaren II. Meşrutiyet'e kadar geçen süreç içinde yapılan karşılıklı ticaret değişik katmanları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için Osmanlı, Amerikan ve İngiliz Arşivi, çeşitli süreli yayınlar birincil kaynak olarak taranmıştır. Ekonomik ilişkiler pazarlama, rekabet, acentelik faaliyetleri, ödeme sorunları, reklamlar gibi başlıklar altında irdelenmiştir. Amerikalıların Osmanlı azınlıkları ile ilişkilerinin doğasıyla misyonerlerin ticarete katkı sunup sunmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. İki ülke arasında gidip gelen emtianın hacmi çıkarılıp, ürün bazındaki sayısal veriler tek tek grafikler halinde ortaya konmuştur. Bu sayede ticaretin trendleri tespit edilmiştir. Dış ticaret hacminde yaşanan dalgalanmaların sebepleri analiz edilmiştir. Geniş bir aralığı kapsayan çalışma zaman içinde ticaretin yapısındaki değişiklikleri anlamaya fırsat vermiştir. Bu sayede her ürünün aslında her zaman önemli bir yer işgal etmediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Amerika, İthalat, İhracat, Emtia.

ABSTRACT

AMERICAN ECONOMIC PRESENCE IN THE OTTOMAN STATE:

1850-1908

NAMIK SAÇLI

In the 19th century, the Ottoman State entered into deeper commercial relations with Western states. Following the establishment of official relations with the United States of America in 1830, the American presence in the Ottoman State gradually increased. This study examines the sixty-year period of these relations. Covering the period from before the American Civil War to the Second Constitutional Era, the mutual trade is analyzed in its various layers. For this purpose, primary sources such as Ottoman, American, and British archives, as well as various periodicals, were reviewed. Economic relations are analyzed under the headings of marketing, competition, agency activities, payment problems, and advertisements. The nature of American relations with Ottoman minorities and the contribution of missionaries to trade are examined. The volume of commodities exchanged between the two countries is calculated, and numerical data on a product basis are presented in individual graphs. This analysis identifies trade trends and examines the reasons for fluctuations in foreign trade volume. By covering a wide range of data, the study provides insights into the changes in the structure of trade over time, revealing that not every product consistently held significant importance.

Keywords: Ottoman, America, Import, Export, Commodity.

ÖNSÖZ

İktisadî faaliyetler finans, hizmet ve dış ticaret gibi başlıklara ayrılabilir. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan iktisadî faaliyetlerinin incelendiği bu çalışma ise özellikle dış ticaretin varlığına odaklanmıştır. Zira, ilişkilerin bu başlık etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında hukukî metinlerin teknik olarak ne söyledikleri ve sahada hangi sonuçları ürettikleri anlatılmaktadır. Bu nedenle de detay ağırlıklı bir bölümdür. İkinci kısmında ise siyasi konular ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde iki ülke arasında gidip gelen ürünlere odaklanılmış ve emtia tarihi merkezli bir okuma yapılmıştır. Kanaatimizce çalışmanın en can alıcı kısmı olan dördüncü bölümse ticarete dair önce pazarlama perspektifiyle bir bakış sunmakta, devamındaysa organizasyonun yapı sökümünü yapmaktadır. Bu sökümün içinde misyonerler, azınlıklar, dağıtım ağının seçimi, üretilen ticaret hacminin özellikleri ortaya konulmaktadır.

Konuyu bazen öğrenciler danışmanlara önerirken, bazen de tam tersi olabilmektedir. Bu ağırlıkta bir incelemenin altından kalkabileceğimi düşünen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Metin Ünver'in yönlendirmesi olmasaydı böyle bir çalışma vücuda gelmeyecekti. Konu hem coğrafya hem sene hem ürün hem de kaynak çeşitliliği baz alınırса geniş olarak kabul edilebilir. Bunun üstesinden gelebilmek için, izleme komitesindeki hocalarımın da yönlendirmesiyle, akademik anlamda tarih ve işletme/pazarlama bölümlerindeki eğitim geçmişimin yanı sıra dış ticaret sektöründe emek verdiğim on seneyi de arka planda değerlendirdim. Danışman Hocamın söylediği en küçük cümleler dahi Büyük Patlama etkisiyle önümde muazzam kapılar açtı. 2018-2024 arasında benim için oldukça uzun olan bu süreç sonunda tarih bilimine küçük de olsa katkı sunmuş olmayı umuyorum. Bu noktada desteklerini esirgemeyen Metin Hocamın müstesna yerini vurgulamalıyım.

Bu çalışmanın ideal bir seviyeye gelmesinde katkıları olan her biri alanında uzman jüri üyesi hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı iktisadî perspektiften süreç boyunca önemli katkılar sağladı. Prof. Dr. Mahir Aydın'ın özellikle usule dair yönlendirmeleri önemliydi. Türkiye'de Amerika çalışmaları

denilince akla ilk gelen bilim insanı olan Prof. Dr. Çağrı Erhan’a katkıları için teşekkür ediyorum. Özellikle diplomasi konusunda uzmanlığı ile yolumu aydınlatan Prof. Dr. Namık Sinan Turan’a minnettarım.

Çalışmaya katkı veren kıymetli dost ve arkadaşlarımı da anmadan geçemeyeceğim: Bana iktisadî konularda yol gösteren, tüm grafiklerimi ve üzerine yaptığım analizlerimi inceleyen uluslararası iktisatçı Prof. Dr. Burcu Berke; yine dördüncü bölümü okuyup değer katan pazarlama akademisyeni Doç. Dr. Osman Özdemir; araştırma yöntemleri üzerine istişarelerde bulunduğum felsefe tarihçisi Dr. Öğr. Üyesi Nazan Yeşilkaya; idarî konularda yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Serdar Sevmezler ve Dr. Semih Sefer’e şükranlarımı sunuyorum. İsimlerini andığım her bir kişinin varlığı süreç boyunca bana büyük güç verdi.

Bu çalışmayı vücuda getirmek beni olgunlaştıran bir eylem oldu. Bununla beraber altı yıl yaşlandığımı söyleyebilirim. Geriye dönüp baktığım zaman ailemle geçirebileceğim kıymetli zamanlardan feragat ettiğimi itiraf etmeliyim. Fakat ailemdeki herkes benim hep bir doktor olmamı istemişlerdi. Bu noktada annemin ve babamın üzerimde var olan emeklerini anlatmaya kelimelerim kifayetsiz kalır. Onlar için “eğitim” dendiği zaman akan sular durmaktaydı. Her ne kadar hep karşılıksız verseler de bu eserle onlara vefa borcumu ödeyebilmiş olmayı umuyorum. Eşimle evlilik sürecimiz boyunca yaptığım çalışma büyük bir başlık olarak hayatımızda var oldu. Bu nedenle kendisi zaman konusunda epey bir fedakârlıkta bulunmak zorunda kaldı. Belki birlikte daha çok vakit geçirebilir; seyahat edebilir ve film izleyebilirdik. Kendisinden çaldığım bu zamanı telafi etmeyi umuyorum. Eşim Doç. Dr. Merve Saçlı’ya da hem süreçte hem de son okumadaki akademik desteği için oldukça teşekkür ediyorum.

Namık Saçlı

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	12
OSMANLI DEVLETİ-ABD İLİŞKİLERİNİN HUKUKÎ TEMELLERİ	12
1.1. 1830 Antlaşması ve Sonuçları.....	12
1.1.1. 1830 Antlaşmasında Vergi.....	13
1.1.2. 1830 Antlaşmasında Dördüncü Madde Meselesi.....	18
1.1.3. 1830 Antlaşmasında Konsolosluklar.....	25
1.1.4. 1830 Antlaşmasında Karadeniz.....	26
1.1.5. 1830 Antlaşmasının Diğer Maddeleri	27
1.2. 1862 Antlaşması ve Sonuçları.....	29
1.2.1. 1862 Antlaşmasında Gümrük Vergileri ve Tarifeler	31
1.2.2. 1862 Antlaşmasında Yasaklar.....	37
1.2.3. 1862 Antlaşmasında Dâhilî Vergiler.....	40
1.2.4. 1862 Antlaşmasında Gemiler, Limanlar, Seyrüsefer ve Boğaz Geçişleri 43	
1.2.5. 1862 Antlaşmasında Transit Ticaret	45
1.2.6. 1862 Antlaşmasında Tanınan Haklar, Eşitlik ve Amerikan İthalatı	47
1.2.7. 1862 Antlaşmasının Uygulamaya Dönük Hükümleri.....	48
1.3. 1862 Antlaşmasının Fesih ve Yenileme Çalışmaları.....	51
1.4. 1874 Antlaşmaları.....	64

1.4.1.	Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması ve Yabancıların Emlâk Tasarrufuna Dair Mazbata 65	
1.4.2.	Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'nın 1875 Tarihli Tashîhi	68
1.4.3.	Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'nın İçeriği.....	71
1.4.4.	Îade-i Mücrimîn Antlaşması'nın İçeriği.....	72
1.4.5.	Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'nda Onay Sorunu ve Kriz	73
1.4.6.	Birinci Gemi Krizi ve Sonrasında Tebdîl-i Tâbiyyet Meselesi (1895)	83
1.5.	1905-1907 Vergileri, Diplomatik Savaş ve İkinci Gemi Krizi	90
İKİNCİ BÖLÜM		94
OSMANLI DEVLETİ'NİN ABD'YE İHRACATI		94
2.1.	Dokuma Hammaddesi, Ürünleri ve Atıkları.....	97
2.1.1.	Yün.....	97
2.1.2.	Halı ve Kilim.....	108
2.1.3.	Paçavra	115
2.1.4.	Geleneksel El İşçiliğinden Ürünler	117
2.1.5.	Diğer Tekstil Hammaddesi ve Ürünleri	118
2.2.	Bitkisel Ürünler	120
2.2.1.	Meyan Kökü.....	120
2.2.2.	Kuru Meyveler	127
2.2.3.	Afyon.....	136
2.2.4.	Diğer Bitkisel Ürünler.....	141
2.3.	Keçi Derisi	146
2.4.	Yaprak Tütün	149
2.5.	Gül Yağı.....	153
2.6.	Mineral Maddeler.....	156
2.6.1.	Zımpara Taşı	157
2.6.2.	Krom Cevheri (Kromit Hadid).....	160
2.6.3.	Diğer Mineral Maddeler.....	162
2.7.	Diğer İhracat Kalemleri.....	164
2.7.1.	Hayvansal Ürünler	164
2.7.2.	Yağlar.....	166
2.7.3.	Alkollü İçkiler ve Çeşitli Hazır Gıda Ürünleri.....	167
2.7.4.	Kimyasal Ürünler	168

2.7.5.	Metal Eşya.....	168
2.7.6.	Kauçuk	169
2.7.7.	Ahşap.....	169
2.7.8.	Çeşitli Taşlar, Mermer, Seramik, Porselen, Cam ve Boncuklar	169
2.7.9.	Diğer Ürünler	169
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		170
ABD’NİN OSMANLI DEVLETİ’NE İHRACATI		170
3.1.	Gaz Yağı	171
3.2.	Rom ve Diğer Alkollüler	181
3.3.	Pamuklular.....	185
3.4.	Yağlar	194
3.5.	Demir & Çelik.....	199
3.5.1.	Tel Çivi.....	200
3.5.2.	Diğer Demir ve Çelik Ürünler.....	203
3.6.	Makineler	206
3.6.1.	Tarım Alet ve Makineleri.....	208
3.6.2.	Pompalar ve Yel Değirmenleri.....	218
3.6.3.	Buhar Makineleri ve Kazanları	221
3.6.4.	Dikiş Makinesi	221
3.6.5.	Daktilo.....	226
3.6.6.	Diğer Makineler	226
3.7.	Buğday Unu, Buğday ve Nişasta	227
3.8.	Deri ve Ayakkabı.....	238
3.8.1.	Deriler, Mamûl Deriler ve Deriden Mamûller	239
3.8.2.	Deri ve Lastik Ayakkabılar ile Botlar	241
3.9.	Diğer İthalat Kalemleri.....	244
3.10.	ABD’den Osmanlı Devleti’ne İhraç Edilen Üçüncü Ülke Ürünleri	249
3.11.	Askerî Nitelikli Alımlar	250
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		253
PAZARLAMA, NAKİT AKIŞI, TİCARET VE MİSYONERLİK İLİŞKİSİ..		253
4.1.	Pazarlama Stratejileri ve Engelleri Aşma Çabaları.....	253
4.2.	Acenteler ve Faaliyetleri	269
4.3.	Taklitçilik	279

4.4. Ödeme Sorunları	282
4.5. Navlun Pazarında Amerikalılar	288
4.5.1. Barber Line ve Sonrası.....	299
4.6. Bir Tutundurma Aracı Olarak Reklam	307
4.7. Gayrimüslimlerle İlişkiler, Göçün Etkisi	310
4.7.1. Gayrimüslimlerle İlişkiler	310
4.7.2. ABD'ye Göçün Etkisi	316
4.8. Misyonerlik ve Ticaret İlişkisi	320
4.9. Osmanlı-ABD Arasındaki Dolaylı ve Transit Ticaret.....	338
4.9.1. ABD'nin Osmanlı Menşeli Ürünleri Üçüncü Ülkelerden Dolaylı İthalatı	338
4.9.2. ABD Transit Ticaretinde Osmanlı Emtiası	340
4.10. Genel Dış Ticaret Dengesi	342
SONUÇ.....	348
KAYNAKÇA	352
EKLER.....	383
ÖZGEÇMİŞ.....	453

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: ABD tarafından 1 pound meyan kökü macununa uygulanan ithalat vergisi:	123
Tablo 2: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen meyvelerin oransal dağılımı, 1850-1868 ile 1884-1909:	128
Tablo 3: ABD tarafından incir, üzüm, kuş üzümü ve hurmaya uygulanan ithalat vergileri (1 pound miktar):	130
Tablo 4: ABD'nin 1 pound ham afyona uyguladığı ithalat vergisi:	139
Tablo 5: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ham afyon ihracatının on yıllık zaman dilimlerinde miktar ve yüzdelik oranı, 1850-1909:	141
Tablo 6: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ettiği zamk ve reçinelerin nominal değerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı, 1850-1909:	143
Tablo 7: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye kahve ihracatı, 1899-1909:	144
Tablo 8: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen boya ve tabaklamada kullanılan bitkisel ürünlerin nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre yüzdelik dağılımı, 1850-1909:	145
Tablo 9: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen derilerin nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre yüzdelik dağılımı, 1850-1909:	147
Tablo 10: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen tütün ve tütün mamûllerinin on yıllık dilimlere göre ihracatı, 1850-1909:	150
Tablo 11: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen uçucu yağların nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı ve yüzdeleri, 1850-1909:	155
Tablo 12: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen mineral maddelerin nominal değerleri ve oransal dağılımları, 1850-1909:	157
Tablo 13: Osmanlı Devleti'nin ABD'den alkol ve alkollü ürünler ithalatının nominal büyüklükleri ve oransal dağılımı, 1850-1909:	181
Tablo 14: 1862 gümrük tarifesinde Amerikan pamuklu ürünleri:	188
Tablo 15: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yağ ithalatı, 1850-1909:	195
Tablo 16: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği metal ve metal eşyalar, 1850-1909:	199
Tablo 17: Osmanlı Devleti'nin ABD'den makine ithalatının nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı, 1859-1909:	207
Tablo 18: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği makinelerin nominal değerlerinin türlerine göre dağılımı, 1859-1909:	207
Tablo 19: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yüksek miktarda buğday unu ihraç ettiği seneler:	233
Tablo 20: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği deri ve deriden mamûller ile deri ve lastik ayakkabıların miktar ve nominal büyüklükleri, 1850-1909:	238
Tablo 21: Osmanlı Devleti nezdinde görev alan Amerikan Elçileri	406
Tablo 22: Amerika Memâlik-i Müctemiası Mahsûlâtı	407
Tablo 23: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı ile ABD'den Amerikan menşeli ürünler ithalatı, 1850-1909:	411

Tablo 24: ABD’den Osmanlı Devleti’ne ihraç edilen üçüncü ülke ürünleri, 1850-1909:.....	413
Tablo 25: Osmanlı Devleti’nden ABD limanlarına giden ve ABD limanlarından Osmanlı Devleti’ne gelen transit ticarete konu ürünler, 1873-1909:.....	415
Tablo 26: ABD’nin üçüncü ülkelerden satın aldığı Osmanlı menşeli ürünler, 1857-1883:.....	417
Tablo 27: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye ihracatında yıllara göre nominal değerle en çok satılan dört ürünün yüzde oranları, 1850-1909:	418
Tablo 28: Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithalatında yıllara göre nominal değerle en çok satılan dört ürünün yüzde oranları, 1850-1909:	420
Tablo 29: Afrika Türkiye’sinin ABD’ye ihracatı ile ABD’den ithalatı, 1855-1891:	422
Tablo 30: Mısır ve Trablusgarb’ın ABD’ye ihracatı ile ABD’den ithalatı, 1892-1909:	423
Tablo 31: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye işlenmemiş yün ihracatı, 1850-1909:.....	425
Tablo 32: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye halı ihracatı, 1882-1909:.....	430
Tablo 33: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye meyan kökü ihracatı, 1884-1909:	432
Tablo 34: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye incir ihracatı, 1850-1868 ile 1884-1909:	433
Tablo 35: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye üzüm ihracatı, 1850-1868 ile 1884-1909:	435
Tablo 36: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye hurma ihracatı, 1891-1909:	436
Tablo 37: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye ham afyon ihracatı, 1850-1909:.....	437
Tablo 38: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye keçi derisi ihracatı, 1872-1909:	439
Tablo 39: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye yaprak tütün ihracatı, 1850-1909:.....	440
Tablo 40: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye zımpara taşı ihracatı, 1861-1868 ile 1893-1909:.....	441
Tablo 41: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye krom ihracatı, 1895-1909:	442
Tablo 42: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye manganez ihracatı, 1897-1902:.....	442
Tablo 43: Osmanlı Devleti’nin ABD’den gazyağı ithalatı, 1864-1909:	443
Tablo 44: Osmanlı Devleti’nin ABD’den rom ithalatı, 1850-1909:	444
Tablo 45: Osmanlı Devleti’nin ABD’den pamuklu kumaş ithalatı, 1850-1863:	446
Tablo 46: Osmanlı Devleti’nin ABD’den pamuklu kumaş ithalatı, 1864-1909:	447
Tablo 47: Osmanlı Devleti’nin ABD’den margarin ithalatı, 1899-1909:	450
Tablo 48: Osmanlı Devleti’nin ABD’den pamuk yağı ithalatı, 1880-1909:.....	450
Tablo 49: Osmanlı Devleti’nin ABD’den tel çivi ithalatı, 1900-1909:.....	451
Tablo 50: Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithalatı ile mevcut misyoner okulları arasındaki ilişkinin regresyon analizi, 1850-1904:	451

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yün ihracatı, 1850-1909:	107
Grafik 2: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye halı yünü ihracatı, 1884-1909:	108
Grafik 3: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye halı ihracatı, 1882-1909:	110
Grafik 4: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye miktar bazında paçavra ihracatı, 1850-1909:	116
Grafik 5: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ettiği geleneksel el işçiliğinden tekstil ürünlerinin nominal değerleri, 1884-1909:	118
Grafik 6: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye meyan kökü ihracatı, 1884-1909:	122
Grafik 7: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye incir ihracatı, 1850-1909:	129
Grafik 8: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye üzüm ihracatı, 1850-1909:	133
Grafik 9: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye hurma ihracatı, 1893-1909:	136
Grafik 10: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye afyon ihracatı, 1850-1909:	140
Grafik 11: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye nominal değer bazında yağlı tohum ihracatı, 1850-1909:	142
Grafik 12: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye keçi derisi ihracatı, 1895-1909:	148
Grafik 13: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yaprak tütün ihracatı, 1890-1909:	151
Grafik 14: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye nominal değerlerle gül yağı ihracatı, 1881-1909:	156
Grafik 15: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye zımpara taşı ihracatı, 1861-1909:	160
Grafik 16: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye krom cevheri ihracatı, 1895-1909:	162
Grafik 17: Osmanlı Devleti'nin ABD'den gaz yağı ithalatı, 1864-1909:	179
Grafik 18: Osmanlı Devleti'nin ABD'den rom ithalatı, 1850-1883:	184
Grafik 19: Osmanlı Devleti'nin ABD'den rom ithalatı, 1884-1909:	184
Grafik 20: Osmanlı Devleti'nin ABD'den pamuklu kumaş ihracatı, 1850-1863: ..	191
Grafik 21: Osmanlı Devleti'nin ABD'den renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış) pamuklu kumaş ihracatı, 1864-1909:	191
Grafik 22: Osmanlı Devleti'nin ABD'den renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı pamuklu kumaş ihracatı, 1864-1909:	192
Grafik 23: Osmanlı Devleti'nin ABD'den margarin ithalatı, 1899-1909:	195
Grafik 24: Osmanlı Devleti'nin ABD'den tel çivi ithalatı, 1900-1909:	202
Grafik 25: Osmanlı Devleti'nin ABD'den nominal değerlerle tarım makinesi ithalatı, 1894-1909:	217
Grafik 26: Osmanlı Devleti'nin ABD'den pompa ithalatı, 1898-1909:	219
Grafik 27: Osmanlı Devleti'nin ABD'den buğday unu ithalatı, 1850-1909:	233
Grafik 28: Osmanlı Devleti'nin ABD'den taban köselesi ithalatı, 1895-1909:	240
Grafik 29: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yüzlük deri ithalatı, 1887-1909:	241
Grafik 30: Osmanlı Devleti'nin ABD'den deri ayakkabı ve bot ithalatı, 1850-1909:	242
Grafik 31: Osmanlı Devleti'nin ABD'den lastik ayakkabı ve bot ithalatı, 1855-1909:	243
Grafik 32: Osmanlı Devleti'nin ABD'den nominal değerlerle mobilya ithalatı, 1850-1909:	245

Grafik 33: ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği üçüncü ülke ürünlerinin nominal değer büyüklükleri, 1850-1869:.....	250
Grafik 34: Osmanlı Devleti'nin ABD'den askerî nitelikli ürünler ithalatı, 1860-1886:.....	252
Grafik 35: ABD limanlarına gelen Osmanlı ihraç ürünlerinin yüklendiği gemilere göre dağılımı, 1850-1909:.....	304
Grafik 36: ABD limanlarından Osmanlı'ya ihraç edilen ürünlerin yüklendiği gemilere göre dağılımı, 1850-1909:.....	305
Grafik 37: ABD'nin üçüncü ülkelerden satın aldığı Osmanlı menşeli ürünlerin nominal değerleri, 1857-1883:.....	339
Grafik 38: Osmanlı Devleti'nden ABD limanlarına giden ve ABD limanlarından Osmanlı Devleti'ne gelen transit ticarete konu ürünler, 1873-1909:.....	341
Grafik 39: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatında bölgesel dağılım, 1850-1909:.....	343
Grafik 40: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalatında bölgesel dağılım, 1850-1909:.....	344
Grafik 41: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye toplam ihracatı ve ABD'den toplam ithalatı, 1850-1909:	345
Grafik 42: Afrika Türkiye'sinin ABD'ye ihracatı ve ABD'den ithalatı, 1855-1909:.....	424
Grafik 43: Mısır'ın ABD'ye ihracatı ve ABD'den ithalatı, 1892-1909:.....	424
Grafik 44: Osmanlı Devleti'nde satılan Singer dikiş makinesi adeti, 1880-1914: .	452

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Bkz.: Bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

C&N: Foreign Commerce and Navigation

C.: Cilt

CRUS: Commercial Relations of the United States

Çev.: Çevirmen

Ed.: Editör

FRUS: Foreign Relations of the United States

s.: sayfa

S.: Sayı

GİRİŞ

ABD daha kuruluş aşamasında ticarî olarak Akdeniz'e açılmak istemiştir. Bölgede büyük bir devlet olan Osmanlı ile de yolları bu şekilde kesişecektir. İlişkiler ilk önce Osmanlı'ya bağlı Garp Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) ile kurulmuştur. Bu ilk temasın çok da dostane olmadığı söylenebilir, fakat zamanla adı geçen ocaklarla anlaşmalar yapılacaktır.¹ 19. yüzyılın başında ise doğrudan İstanbul'dan yönetilen topraklarda da ticarî münasebete girişme arzusu Amerikalıların merkezî devlet ile de ilişkiye girmesine neden olacaktır. Osmanlı'ya gelen ilk gemilerin geliş tarihleri literatürde farklı zamanları referans göstermektedir.² Grabill ilk gelen geminin "muhtemelen" *Grand Turk* olduğunu düşünmektedir.³ Field Boston'da 1785 gibi erken bir tarihte İzmir kuru üzümünün satıldığını belirtmekte fakat bunun doğrudan bir ticaret olup olmadığını zikretmemektedir. 1786'da İstanbul'a ve 1797'de İzmir'e ilk Amerikan gemilerinin gittiğine dair kanıtlar olduğunu eklemekte ama bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandırmamaktadır.⁴ BOA'da İngiltere nezdindeki Osmanlı sefiîri İsmail Ferruh Bey'in 1799 tarihli bir şukkasında donanma alımına dair Amerika'dan gelen bir ağaç türü; emtiaya dair daha öncesi yoksa ilk kayıt olarak tespit edilmiştir.⁵ Gordon bu kitaptan öncesini kapsayan 1831-1849 seneleri arası ticaret verilerini C&N defterlerinden derleyerek 12.910.648 \$'lık bir ticaret hacmine ulaşmıştır. Bu büyüklüğün yaklaşık %84'ü Osmanlı'nın ABD'ye ihraç ettiği ürünleri içerir.⁶

¹ Yılmaz Dalkanat, **Osmanlı İmparatorluğu Garp Ocakları ile ABD Arasındaki Deniz Antlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 39-347. Dalkanat çalışmasında Garp Ocakları ile yapılan tüm antlaşma metinlerini orijinalleriyle birlikte İngilizce, Osmanlı Türkçesi transkripsiyonu ve günümüz Türkçesi ile vermiştir.

² Kocabaşoğlu da eserin giriş kısmında bizim de vereceğimiz bazı iddiaları dile getirir. Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 9.

³ Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, s. 35-36.

⁴ James A. Field, Jr., **America and the Mediterranean World 1776-1882**, Princeton University Press, Princeton 1969, s. 113.

⁵ **BOA HAT 145/6086**. Bahsi geçen ama adı tam anlaşılamayan ağaç türü makara ve mili yapımında kullanılabiliyordu.

⁶ Leland James Gordon, **American Relations with Turkey 1830-1930: An Economic Interpretation**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1932, s. 46.

ABD'nin ilk teşebbüsleri İstanbul nezdinde hüsnükabul görmemiştir. Bu nedenle İzmir'de açılan konsolosluğun resmî statüsü Osmanlı tarafından tanınmamıştır. Fakat on yıllara yayılan uğraştan sonra ABD'nin çabalarıyla süreç bir anlaşmaya doğru evrilecektir. 1830'a giden bu dönemde Navarin'de Osmanlı donanmasına yapılan saldırının da varlığı önemlidir çünkü Avrupalı devletlere karşı bir güven krizi oluşmuştur. Böylece tarafları birbirine yaklaştıracak bir zemin ortaya çıkmıştır. Zira askerî eksikliklerin giderilmesinde yeni bir yol arkadaşına ihtiyaç vardır. Nitekim 1830 antlaşmasının gizli maddesi de donanmanın ihtiyaç duyduğu gemi inşaatı ile ilgilidir. İki ülke ilişkilerinin nasıl başladığı sorunsalı akademik yazında üzerinde en çok durulan husustur. Konu çalışmanın ele aldığı dönem haricinde olduğu için kısa bir şekilde özetlemeye gidilmiştir. Bununla birlikte 1830 antlaşmasının bazı maddeleri ilişkilerin sonuna kadar geçerliliğini koruyacağı için *Bölüm 1*'de ele alınacaktır.⁷

Amerikalılar Osmanlı coğrafyasında yaptıkları dış ticaret faaliyetlerinde bizzat devletle ya da vatandaşlarıyla çeşitli antlaşmalar yapmakta ve bunlarla alakalı anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu tip sorunların örneği Osmanlı Arşivinde (BOA) yoğun bir şekilde karşımıza çıkar. Hatta bu arşiv daha ziyade yaşanan sorunların görülebildiği bir kaynak olarak kabul edilebilir.⁸ Çeşitli anlaşmazlıklar üzerine İstanbul'daki Amerikan Sefâreti ile Osmanlı Hâriciye Nezâreti arasında süregelen

⁷ İlişkilerin başlangıcı için şu çalışmalara bakılabilir: Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 7-12; Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2-3, 1964, s. 175-213; Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8-9, 1967, s. 287-371; Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 27-67, 104-1140; Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C. LI, S. 200, 1987, s. 927-933; Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, OSAV Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s. 34-45; Adem Kara, "Osmanlı Devleti-A.B.D. Ticari İlişkileri", **SBE Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 1, S. 2, 2006, s. 35-37; İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayın Antlaşması", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 193, 2011, s. 145-188; Göknur Akçadağ, "Akdeniz'de Türk-Amerikan Ticari İlişkilerinin Başlamasında Kaptan William Bainbridge'in İstanbul Seyahatinin Önemi", **Tarih Dergisi**, S. 54, 2012, s. 121-148; Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, İstanbul 2015, s. 37-138; Şuhnaz Yılmaz, **Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent**, Routledge, New York 2015, s. 10-15; Selda Kayapınar, "'1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması' Öncesi Amerika'nın Diplomasi Girişimleri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 51, 2017, s. 39-56; Meral Kuzgun, **Türk-Amerikan İlişkileri (1914-1945)**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019, s. 11-16.

⁸ Örneğin BOA'ya *Singer*'in faaliyetlerinden ziyade çalışanlarının içinde bulunduğu sorunlar yansımıştır.

yazışmalar ve mahkeme celpleri bizlere Amerikalıların hangi faaliyetlerde bulunduğu dair önemli ipuçları vermektedir.⁹ Fakat BOA bize zengin bir içerik sunmakla birlikte bazı problem alanlarını aydınlatmada eksik kalabilmektedir. Osmanlı Arşivi'nin kapsamlı bilgiler sağladığı noktaysa kuşkusuz iki devlet arasındaki ilişkilerde yatmaktadır. Bugüne kadar yapılan eski ve yeni tarihli birçok çalışmada ikili diplomasinin mahiyeti ağırlıklı olarak Amerikan Arşivi esas alınarak irdelenmiştir.¹⁰ Buna sebep muhtemeldir ki araştırmacıların İngilizce bilmeleri fakat Osmanlı Türkçesini ihtiva eden belgeleri inceleyememelerinden ileri gelmektedir. Bu durum da üretilen eserlerde iki tarafın bakış açısını anlamayı güçleştirmektedir. Yapılan antlaşmaların analizleri de böylece hep Amerikan nazariyesi dikkate alınarak incelenmiştir. Fakat iki devletin ilişkileri ve sorun alanlarında Osmanlı Devleti zaviyesinde de ciddi bir şekilde bürokrasi işletilmiştir. Bu da Osmanlı Arşivi'ne tüm zenginliği ile yansımıştır. Çalışmanın muhtevası incelendiği zaman daha önceki çalışmalardan en önemli ayrışma noktalarından biri de her iki arşivin kullanılmasına önem verilmesidir. Bununla birlikte Osmanlı Arşivi'nin ticaretin doğasını yansıtmakta eksik kaldığını da kabul etmek gerekir.

Osmanlı Devleti arşiv belgelerine konuların yansıması genelde ticarî analizlerden uzaktır. Örneğin Osmanlı Arşivi'nin ziraata dair belgelerinde devletin daha çok taşranın talep ve ihtiyaçlarını karşılamaya ve gümrükte yaşanan sorunlara dair çözüm bulmaya çalıştığını görüyoruz. Bu üç başlıktan ilk ikisi Osmanlı ziraatını geliştirmeye dönük kaygılardır. Bu nedenle Amerika ile yollar kesişecektir fakat tarım ıslahında kullanılan Amerikan tohumları doğrudan ABD'den ithal edilmemektedir. Gümrükte yaşanan sorunlar hem ithalatla hem ihracatta ortaya çıkmakla birlikte miktar ve fiyat bilgisi vermekten uzaktır. İlginç bir şekilde BOA'da bir dosya içinde İngilizce

⁹ Antlaşmaların her birinin hangi vasıfta olduğu Osmanlı Arşivi'ndeki dosyalara tam olarak yansımamaktadır. Kısacası ihracata dönük birtakım antlaşmalar mı yoksa dahilî ticarete dair birtakım girişimler mi, evraklar bize her zaman tam bir cevap sunmamaktadır. Örnek vermek gerekirse akdedilmiş olan bir ot (giyâh) kontratosu için bir Osmanlı ve bir Amerikan vatandaşının yaşadığı çekişme Amerikan Sefâretinden şikâyetle sebep olmakta fakat kontratonun içeriğine net olarak değinilmemektedir. Biz bu belgeden ot ticaretinin yapıldığını görmekte fakat detayına vakıf olamamaktayız. Bkz. **BOA HR.MKT 231/47** (20 Mart 1858), **BOA HR.MKT 260/75** (13 Ekim 1858) ve **BOA HR.SYS 51/11** (13 Şubat 1860). Sözleşmeler miktar, fiyat ve istikamet belirten belgeler olduğu için bu metinlerin yokluğu araştırmayı zorlaştırmaktadır.

¹⁰ Nurdan Şafak'ın çalışması ise bunun tersine kaynak bakımından sadece BOA temellidir ki bu da bir diğer eksikliktir. Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, 2003.

asıl belgeyle birlikte Türkçe tercüme nüshası da var ise bu ikinci metin özetlenmiş olmaktadır.¹¹ Bu tür belgelerin varlığı önemli olmakla birlikte ekonomik ilişkileri anlamak için yeterli değildir. Bu nedenle hikâyenin bütününe görebilmek için yabancı arşivlere müracaat etmek elzem olmaktadır. Bu sebeple eserde birincil kaynak noktasında Amerikan Arşivi'nden çok yoğun bir şekilde istifade edilmiştir. Özellikle ithalat ve ihracata konu emtianın işlendiği *Bölüm 2* ve *3*'te ağırlıklı olarak Amerikan belgeleri merkezli bir anlatıma gidilmek zorunda kalınmıştır.

Çalışmanın önemli birincil kaynaklarından biri bu nedenle hiç şüphesiz ABD¹² bürokrasisi tarafından üretilen *CRUS (Commercial Relations of the United States)* ve *C&N (Foreign Commerce and Navigation)* serileridir. *CRUS* ABD'nin tüm dünya ülkeleri ile olan ticarî ilişkilerinin sene sene raporlaştırıldığı bir yayındır. Raporlarda bir şehre düşen yağmur miktarına kadar detaylı bilgileri bulmak mümkündür. Serinin en önemli özelliği dünya sathına yayılmış Amerikan konsolosluk raporlarının toplanmasıyla vücut bulmasıdır. Osmanlı Devleti'nde görevli konsoloslar bir senelik raporlarını hazırlayıp merkeze göndermekte ve bunların hepsi genel yıllık raporda "Turkey" ya da "Turkish Dominions" bahsi altında izlenmektedir. Lakin yine de burada birtakım eksiklikler göze çarpar. *CRUS* metinleri zengin olmasına rağmen istatistikler kesikli veriler ihtiva eder. Örneğin çalışmanın ele aldığı altmış senelik süreç boyunca İzmir'in ABD'ye sadece otuz beş senelik ihracatı ve yirmi üç senelik ithalatı kayıtlıdır.

Ülkelerin istatistik tutma ilkeleri ve bölgeleri ayırma hususları arasındaki farklılıklar da her bir ülkenin raporunu baz alınca farklı değerlere ulaşma sorununa yol açar. Mesela Amerika ve İngiltere, diğer ülkelerden farklı olarak Osmanlı Devleti ile olan ticaretlerini Asya Türkiye'si ve Avrupa Türkiye'si olarak ayrıştırmaktadırlar.¹³ Ayrıca *CRUS*'ta Anadolu ya da Suriye'nin sınırlarını seneden seneye farklı gösterilebilmektedir.¹⁴ Tam verilere sahip olan *C&N*'de ise Osmanlı'nın şehirlerine

¹¹ Bazı belgelerde üretici ve markayı çevirmeme cihetlerine gidildiği görülmektedir. Çoğu dosya içinde de sadece çeviri metin olduğu için birçok bilgi belgelere eksilerek yansımaktadır.

¹² Çalışma boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nden ABD ya da Amerika olarak bahsedilecektir.

¹³ **CRUS 1880-1881**, s. 162.

¹⁴ *CRUS*'ta Asya Türkiye'si bazen tüm Asya'yı bazen de sadece Anadolu'yu ifade etmektedir. Mersin ve Tarsus bazen Suriye bazen de Anadolu içinde; Akka bazen Suriye bazen de Filistin içinde gösterilir.

inilmeyip sadece Asya ve Avrupa olarak ayırım yapılır. Çalışmanın verileri *C&N*'den derlendiği için şehir şehir ince hesap yapmak mümkün olmamıştır.¹⁵ Fakat *CRUS* raporları sayesinde bahsi geçen ürünlerin hangi limanla alakalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin incir ve üzüm ihracatı sadece İzmir'den yapılmaktadır.

CRUS'ta verilen istatistikler sadece fatura değerlerinden değil, konsolosların çabası ile toplanan verilerden, kısacası resmî olmayan rakamlardan oluşur.¹⁶ Konsoloslar bu süreçte limana uğrayan gemi kaptanlarından, diğer konsoloslara ve yerel tüccarlara kadar iletişim kurup bilgi toplamaya çalışır. Bir yandan Osmanlı pazarında Avrupalı tacirlerin daha yaygın ağlara sahip olmasından ötürü çoğu Amerikan malının bu ülkeler üzerinden ithal edildiği bir vakiydir.¹⁷ Ve doğal olarak menşe bilgileri de bu süreçlerde göz ardı edilmektedir.¹⁸ Osmanlı ürünleri de benzeri bir yolu izleyerek ABD'ye gitmektedir.¹⁹ Yine *CRUS*'ta konsoloslar hemen hemen her sene söze Osmanlı Devleti Rûsûmât Emâneti'nden resmî istatistik alamadıklarına dair

Filistin kimi senelerde Suriye istatistikleri içinde yer alırken, bazen müstakildir. Selanik Amerikan yıllıklarında çoğu zaman ihmal edilen bir limandır. Antalya ve Karadeniz limanları yıllıklarda hemen hemen hiç geçmez.

¹⁵ Çalışma boyunca ABD dış ticaret verileri kullanıldığı için Osmanlı Devleti'nin ihracatı CIF ABD, ithalatı ise FOB ABD değerleri ihtiva etmektedir.

¹⁶ Yalnız sonlara doğru konsolosların da *C&N* serilerini kullanma cihetine gitmeye başladığını tespit ettik.

¹⁷ Bu ürünler de istatistiklerde İngiliz ya da Fransız ürünü olarak gösterilmektedir. **CRUS 1879**, C. I, s. 705; **CRUS 1880-1881**, s. 164; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 528. Avrupa üzerinden Osmanlı cihetine gelen Amerikan menşeli malların, aynı yolu izleyerek Amerika'ya giden Türk menşeli ürünlerden daha az olduğu düşünülmektedir çünkü Avrupalı üreticiler Osmanlı pazarına daha çok kendi ürünlerini satma eğiliminde olmaktadır. Bkz. **CRUS 1880-1881**, s. 162. Örneğin Amerika'yla ticarî ilişkileri zayıf olan Kudüs'te çoğu markette Amerikan konserve ürünleri bulunabilmekte fakat bunlar yine İngiliz ve Fransız firmaları aracılığıyla getirilmektedir. **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 199.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde menşe şehâdetnâmesi talebi 1900 senesinde başlatılmıştır. **CRUS 1900**, C. I, s. 1143.

¹⁹ Örneğin 1874 senesinde Beyrut'tan İngiltere'ye giden 24.500 \$ değerindeki paçavra ve 446.000 \$ değerindeki yünün bir kısmı Amerika'ya gönderilmek üzere alındığı bilinmekte fakat bu işlemde konsolosluğa Amerika alıcılı bir fatura ibrazı da olmadığı için kayıt İngiltere namına yapılmıştır. *CRUS*'ta böyle somutlaştırılmış bir "örneğe" tek bir sefer rast geldik. **CRUS 1874**, s. 1133-1134. Bununla birlikte İngiltere'ye varan ürün Amerika'ya gideceği esnada orada yeniden faturalandırılmaktaydı. Böylece İngiltere'nin Amerika'ya ihracatı olarak kayıtlara yansımaktaydı. Sürecin böyle işlediği dönemin konsolosları tarafından bilinmekle birlikte dolaylı ticaret *CRUS*'ta kayıt altına alınmamaktadır. Bu tür işlemlerin ulaştığı değerler bazen iki ülkenin doğrudan ticaretinden daha yüksek seviyelere erişmiştir. Örneğin sadece 1880 senesinden önce İngiltere'ye ve oradan da Amerika'ya gönderilen Türk ihraç ürünlerinin değerinin 1.205.000 \$ olduğu belirtilmektedir. Bu değer Amerika'nın birçok Türk limanı ile yaptığı ticaretten daha yüksektir. **CRUS 1880-1881**, s. 162. Bununla birlikte 1857-1883 arasındaki dolaylı ticaret *C&N* verileri ışığında *Bölüm 4.9.1*'de anlatılmıştır.

beyanlarla başlamaktadır.²⁰ Bir diğer husus ise ABD başta olmak üzere bazı ülke ürünlerinin önce bir Osmanlı limanına indirilip, akabinde ülkenin bir başka limanına sevk edilmesidir. Bu operasyonlar sırasında ithalatta mükerrer kayıtlar ortaya çıkabilmektedir.²¹ Bu nedenle ticaret rakamları; kesiksiz ve detaylı olmasından ötürü daha güvenilir bulunan C&N serileri üzerinden işlenmiştir.²² Amerikan istatistikleri döneminde de güvenilir kabul edilmekteydi. Nitekim 1905 senesinde Beyrut'ta *Levant Herald* gazetesinde çıkan bir habere göre de “Türk Hükümeti'nin ülke genelinde istatistiklerin Amerikan sistemine göre toplanması ve düzenlenmesi için emir verdiği” yazılmaktaydı. Bu da Amerikan istatistiklerinin itibarlı olmasına delil teşkil eder.²³

Bölüm 1'de iki devlet arasında tüm diplomatik ve ticarî ilişkileri belirleyen hukukî metinler tafsilatı ile anlatılmaya çalışılmıştır. Anlaşma metinleri sadece kalıpları üzerinden metin analizi yapılarak izah edilmekle kalınmamıştır. Teknik analizleri de ortaya konulmuştur. Ayrıca anlaşmaların altmış senelik süreç içinde sahaya yansımaları da örnekler üzerinden verilerek bir nevi metni canlandırma cihetine gidilmiştir. Kısacası üretilen metnin hangi olaylara sebebiyet verdiği, uygulamada ne gibi sonuçlar (sorunlar ve çözümler) ortaya çıkardığı örneklerden de istifadeyle ortaya konulmuştur. 1830 ve 1862 antlaşmalarının ana çerçevesi ticaretle alakalıdır. Fakat özellikle konsolosluk açma ya da dördüncü madde meselesi gibi konular da siyasi

²⁰ Bu noktada bir diğer sıkıntı da ihraç edilen malın bedelinin gerçekten kayıtlara girdiği gibi olup olmadığı sorunudur. Nitekim Osmanlı Devleti'nden yapılan ihracat işlemlerinde vergiden kaçınmak amacıyla gümrük memurlarına rüşvet verilerek mal bedellerinin daha düşük gösterilebildiğine dair iddialar da bulunmaktadır. **CRUS 1875**, s. 1366. *CRUS*'ta sonlara doğru Osmanlı Devleti'nin de gümrük istatistikleri paylaşmaya başlanır. Fakat başkonsolosun ifadesiyle bunlar Amerikan ticaretini göstermekten çok uzaktır. Dickinson Osmanlı istatistikleri için “Karşılaştırma amacı dışında pek bir değer taşımadıklarını düşünüyorum.” demektedir. **CRUS 1901**, C. II, s. 762; **CRUS 1902**, C. II, s. 756. Çalışmamızda kullanmadığımız Osmanlı istatistikleri ABD'ninkine nazaran genelde üç ila altı kat daha düşük oranları işaret etmektedir. Aynı sorun ABD'nin Rusya, Fransa ve Almanya'yla yürüttüğü ilişkilerde de geçerlidir. Zira ABD'nin bu üç ülkeyle ticaretinde o ülkelerin ilan ettiği oranlarla ABD gümrük verileri uyuşmamaktadır. Bunun altındaysa bahsi geçen ülkelerin gümrük vergisi merkezli istatistik tutmaları yatmaktadır. Nitekim oyuncular daha az vergi ödemek için formüller üretebilmektedir. Örnekler için bkz. **CRUS 1906**, s. 9; **CRUS 1907**, C. II, s. 518, 523.

²¹ **CRUS 1880-1881**, s. 161. Tarih çalışmalarında sayıların yarattığı sorunlar için Ergut'un şu çalışmasına bakılabilir: Ferdan Ergut, **Tarihin Hakikatleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 294-302.

²² Tek bir veri seti üzerinde çalışmaya önem verildi. Zira birden çok ülkenin raporu yan yana konulduğu zaman tek bir sene içinde dahi büyük farklar ortaya çıkabiliyordu. ABD'ye gerçekleştirilen ihracatın İngiliz ve Amerikan raporlarında oluşan farkını gösterebilmek için üç sene özelinde örnek vermek isteriz: 1903: %12; 1904: %12; 1905: %13. **Diplomatic and Consular Reports**, 1906, No: 3776, s. 16.

²³ **Monthly Consular and Trade Report**, No. 294, Mart 1905, Department of Commerce and Report, Bureau of Statistics, s. 232-233.

hüviyete sahiptir. 1874 senesinde hazırlanan iki antlaşmanın ise otuz sene boyunca nasıl bir diplomatik sorun ürettiği birincil kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Bölüm en yüksek seviyede yaşanan iki diplomatik krizle bitirilmiştir. Tezin başlangıcı 1850 olmasına rağmen 1830 antlaşmasının da işlenmesinin yegâne sebebi geçerliliğinin devam etmiş olmasıdır. Bu nedenle özellikle var olan etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

*Bölüm 2’de Osmanlı Devleti’nden ABD’ye, Bölüm 3’te ise ABD’den Osmanlı Devleti’ne ihracat anlatılmıştır.*²⁴ Tüm veriler grafiklerle desteklenmiştir. Zira art arda sıralanan rakamlar okuyucuyu yorabilmekte ve istenen mesajı verememektedir. Buna mukabil grafiklerse ne olduğunu kısa ve öz olarak açıklayabilmektedir. Grafiklerde yaşanan tüm dalgalanmalarsa bölümler altında analize tabi tutularak, arkasında yatan sebepler ortaya konulmuştur. Her iki bölüm bize iki ülke arasındaki ticaretin hacmini verir. Bu hacim de *Bölüm 4’te*, kapanış kısmında genel bir değerlendirmeye sunulmuştur. İkinci ve üçüncü bölümlerde ticarete konu ürünlerin kapsamı C&N serisinde altmış senelik verilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Derlenen veri sayısı on iki binden biraz fazladır. Veri hacmi çok büyük ve karışık olunca sorun üreten bir yapı karşımıza çıkmıştır. Birinci mesele çok küçük hacimlerde gelen ürünlerin çokluğudur. Tüm tabloyu anlayabilmek için en düşük hacme sahip ürünlerden dahi feragat etmek istenmediğinden dolayı derleme uzun bir zamana yayılmıştır. İkinci sorun ise tasnifte ortaya çıkmıştır. İlgili dönemde ABD’nin de henüz gelişmemiş sınıflandırma sistemi defterde sık sık değişebilmekte ve günümüzün bakışı ile hatalı denilebilecek unsurlar barındırmaktadır. Mesela birer bitkisel ürün olan ham afyon ve ham meyan kökü defterde uzun süre “kimyasal” ürünler kategorisi altında işlenmiştir. Değişik akademik çalışmalarda birçok ürün grubu kısaca “tarım” ya da “maden” olarak verilmektedir. Fakat çalışmamızda işlenen ürün gamının yoğunluğu böyle basitleştirilmiş tasnifler ile bir kaos üretme potansiyelini haizdi. Bu nedenle *Dünya Gümrük Örgütü’nün (World Customs Organizations – WCO) dünya ticaretinde 1988 senesinden beri kullanmakta olduğu “Armonize Sistem Nomanklatürü” (HS Code)*

²⁴ Çalışmanın güçlü bir yönü de ikinci ve üçüncü bölümlerin tamamen ürünler özelinde mikro ölçekte analiz edilmesidir. Fakat az da olsa bazı ürünler “çeşitli eşyalar” kategorisinde gösterildiğinden bunların izini çalışmanın kapsadığı süreç boyunca izlemek olanaksız hale gelmektedir.

kullanılmıştır.²⁵ Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye'nin kullandığı *Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP)* da mevcut armonize sisteme göre düzenlenmiştir. Çalışmamızın içeriğindeki ürünlerin çok ince detaylara göre sınıflandırılmış olmasının emtia tarihi (commodity history) üzerine yapılacak çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kompleks olarak belirttiğimiz dış ticaret işlemleri günümüz dünyasıyla kıyaslanarak basite indirgenmek istenebilir. Günümüzde de ithalat ve ihracat işlemleri dışarıdan bakıldığında karmaşık bir yapıya sahipmiş gibi görülebilir fakat 19. yüzyıl Osmanlısı ile yine de çok farklıdır. Örneğin çağımızda bir Fransız araba üreticisi Türkiye'de yatırım yapabilir. Bu şirketin yönetim kurulu Türk, Fransız ve üçüncü ülke vatandaşlarından da olabilir. Lakin kurulacak bu şirket Türk Ticaret Kanunu'na tabi ve Türk ticaret siciline kayıtlı bir Türk şirketi olacaktır. Yapılan istihdam, katma değer, üretim ve ihracat da Türkiye'nin hanesine yazılacaktır. Osmanlı Devleti'nde ise meyan kökü ve yaprak tütünde görüleceği üzere yatırımı ya da ticareti yapan gerçek/tüzel kişi; kapitülasyon zırhına sahip ve hiçbir zaman Osmanlı tâbiyyetine geçmeyen bir yabancı kişidir. Onlardan her daim “İngiliz şirketi”, “Amerikan vatandaşı,” “Amerikan şirketi” gibi sıfatlarla bahsedilmektedir. Fakat yine de bu şirketler çiftçiye gelir ve devlete de vergi kazandırmaktadır.

Çalışma ekonomik faaliyetleri incelediği için doğaldır ki çok fazla sayıda emtia ismi içermektedir. Ürün isimlerinin İngilizceden Türkçeye tercümesinde şu yol izlenmiştir: Şayet ürün 1862 gümrük tarifesinde kendine yer bulmuşsa çalışmanın tümünde bu isimlendirme kullanılmıştır.²⁶ Birbirinden küçük farklılıklar ile ayrılan ürünler modern adlandırmada tek bir ortak kelime ile ifade edilebilmesinden ötürü ayırt edici özelliğin kaybolabilme tehlikesi oluşuyordu. Bu durum da özellikle pamuklu ürünlerde karışıklığa neden olabilme ihtimali doğurmaktaydı. Bununla birlikte ticarete zamanla tarifelerde geçmeyen ürünler girmiştir. Bahsi geçen bu ürünler ise BOA belgelerindeki tercümelerine & kullanımlarına göre çevrilmiştir.²⁷ Bu

²⁵ Bana bu öneriyi veren Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı'ya teşekkür ederim.

²⁶ Örneğin 1862 tarifesinde “hide” post veya deri olarak değil, “gön” olarak kayıtlıdır.

²⁷ C&N'deki “illuminating oil” ifadesi “gaz yağı” olarak çevrilmiştir. Bu isimlendirme CRUS'ta bazen “petroleum”, bazen de “kerosene” olarak geçer. Fakat *Bölüm 3.1*'de kaynaklar üzerinden izah

seçeneğin de olmadığı durumlardaysa günümüz Türkçesi tercih edilmiştir. Ayrıca BOA belgelerinde yabancı dildeki ürünlere Türkçe bir karşılık vermek yerine telaffuzuyla yazma tasarrufuna gidilmektedir. Bu gibi durumlarda kelimenin orijinali verilmiştir.

Amerika-Osmanlı ticarî ilişkilerini daha önce işleyen çalışmalar genel olarak “birtakım” malların ihracat ve ithalatının iki ülke ilişkilerine damga vurduğuna değinmekteydi. Bu da sanki zikredilen ürünlerin 1830 senesinde yapılan antlaşmadan 1917 senesine kadar hep önemini koruyormuş gibi bir izlenim edinilmesine sebep olmaktaydı. Bu çalışmayla birlikte dış ticarete konu ürün yelpazesinin on yıllar içinde dönemsel olarak değiştiği ve dönüştüğü ortaya çıkmıştır. Bu nedenle iki ülkenin ticaretine konu ürünleri toptan bir bakış açısıyla verilmemeye özen gösterilmiştir. Nitekim ticaretin türü sürekli evrim geçirmektedir.

Eserde verilerin ölçü birimlerine dokunulmamakla birlikte Türkiye’de kullanılan birimler de parantez içinde gösterilmiştir. Dönüşümlerin hepsi ABD’de dönemin standartları kullanılarak yapılmıştır. Sonuçlar ayrıca güncel kabullerle de mukayese edilmiştir. Çalışmanın kaynaklarına gitmek isteyen uluslararası okuyucu düşünülerek orijinal verilere sadık kalınmıştır.²⁸

Bölüm 4’te emtiadan çıkıp ticaretin doğasına geçilmiştir. ABD’nin Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik ilişkileri finans sektörü boyutu içermeyip sadece ticaretten ibarettir. Bu nedenle bölümde dinamik pazar koşullarında Amerikan ürünlerini satabilmek için yapılan çabalar işlenmiştir. Pazarlamada karşılaşılan engeller; rekabet, taklitçilik, ödeme sorunları, taşımacılık gibi ayrı başlıklar altına alınarak analiz edilmiştir. Acentelik faaliyetlerinde azınlıkların öne çıktığı görülmüş ve bunun nedenleri bulunmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nde varlık gösteren Amerikan misyonerlerinin iki ülke ticaretine katkı sunup sunmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.

edileceği gibi, bahsi geçen emtia evleri, sokakları, camileri aydınlatan gaz yağıdır. Günümüzde “petrol” denildiği zaman “ham petrol” anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmalarda “petrol” ifadesinin kullanılması Amerika’dan ithal edilip ülkede rafine edilecek bir ürün izlenimi vermektedir.

²⁸ Louis A. Fischer, Henry D. Hubbard, **Laws Concerning the Weights and Measures of the United States**, Government Printing Office, Washington 1904; Linda Crown, vd., **National Institute of Standards and Technology Handbook 133: Checking the Net Contents of Packaged Goods**, Government Printing Office, Washington 2011.

ABD-Osmanlı ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar ya tüm ilişkileri ele alan bir çerçevede ya da özel konuları içerecek şekilde bir görünüm arz eder. Konuların yoğunlaştığı yegâne başlıklar Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı²⁹ ve misyonerliktir. Özellikle Türkçe literatür misyonerlik konusunda zengin içerik sunar. İki ülke ilişkilerini ticarî bir perspektiften işleyen en önemli çalışma ise Leland James Gordon'un 1932'de kitaplaştırılan doktora tezidir. Altı bölüm ve on dokuz alt başlık altında yazılan tezin daha çok o esnada yavaş yavaş yeniden gelişmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkilerine bir katkı sunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kısacası tez 1930'ların siyasi durumuna pozitif bir mesaj vermektedir. Bu nedenle Gordon ticarete konu emtiaya dair detaylı bilgiler vermez. Örneğin "illuminating oil" ifadesi tüm çalışma boyunca bir sefer geçmektedir. Fakat ABD'den Osmanlı Devleti'ne askerî alımlar haricinde gelen en hacimli ürün gaz yağıdır. Gordon detaya girmeyip, senelik toplam ticaret hacimleriyle iktifa etmiştir. Yine de toplam ithalat ve ihracat oranlarını verirken yanlış analizlere yol açacak hatalar üretmiştir. Öncelikle 1864 ve 1877 verileri komple eksiktir. Osmanlı'nın ABD'ye ihracatında verdiği dokuz senenin oranları ise -aşağıda vereceğimiz teknik hatalar harici- sebebe dayanmayan yanlışlıklar içerir. "Türkiye'ye ihracat" olarak verdiği oranlarda üçüncü ülke menşeli ürünleri on dört sene eklerken, otuz altı sene eklemeyi tercih etmemiştir.³⁰ Ayrıca 1857-1883 arasındaki yirmi yedi senenin yirmi üçünde ABD'nin resmî dolaylı ticaret verilerini "Türkiye'den ithalat" listelerinin içine alarak sunmuştur. İlgili aralıkta ABD'nin dolaylı ticaret tablolarını tutmadığı (1872 ve 73) ya da tablo içeriğinde Türkiye'nin eksik olduğu (1863 ve 64) dört seneyi ister istemez ekleyememiştir. Bu da dengesiz bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Yine 1884'ten itibaren bu tablo C&N serilerine dâhil edilmediği için Gordon'un bu tasarrufu kesikli bir veri seti ortaya çıkarmıştır. Oysaki resmî raporlarda dolaylı ticaret altında geçen bu ürünlerin izi ithalat tablolarında

²⁹ İlginçtir ki Cumhuriyet dönemindeki ilişkileri anlatan bir çalışma dahi öncelikle ABD ile temasın başlangıcını uzun uzadıya anlatarak başlamaktadır. Fakat Osmanlı'nın İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkelerle ilişkisine dair eserlerde böyle bir eğilim yoktur. Kanaatimizce Çağrı Erhan'ın bu konuyu kapsamlı ele alışından sonra yeni bilgiler ortaya çıkmadıkça yapılan bu tercih tekrara düşmeye neden olmaktadır.

³⁰ C&N serisinde ABD'nin ihracat raporları iki adettir: Birincisi ABD menşeli, diğeri üçüncü ülkelerden ABD'ye getirilip akabinde ihraç edilen ürünleri gösterir. Biz iki listenin nominal hacminde kırk yedi kat fark olmasından ötürü eşitlememek için ayrı işlemeyi tercih ettik. Yalnız genel ticaretin bütünlük halinde verildiği *Grafik 41*'de bir arada gösterme cihetine gittik. Listeleri ayrı ya da bütünlük vermenin her ikisi de tutarlıdır. Gordon'un hatası ise bazı seneleri ekleyip bazılarını atlamasıdır.

sürülmeye çalışılsaydı; ABD'nin bu ticareti aslında menşe ülkesine değil de son satın alımın yapıldığı fatura ülkesinin verilerine eklediği görülebilirdi. Ya da ithal edilen ürünler tek tek toplansaydı da bu sonuca ulaşabilirdi. Böyle karmaşık araştırmalara girmek yerine sadece ABD'nin yıllık genel ticaret verileri referans alınsa, dolaylı ticaretin menşe ülkesine değil, yine fatura ülkesine eklendiği tespit edilebilirdi. Sonuçta böyle bir birleştirmeyi ABD'nin kendisi dahi yapmamaktadır. Aslında “dolaylı ticaret” konusunda yapılan bu hata kritiktir. Zira literatürde uzun yıllara sirayet eden iki yanlış algıyı üretmiştir: Birincisi ABD konsoloslarının bu dolaylı ticareti doğrudan ticarete dönüştürmek için verdiği çabalar görünmez kılınmıştır. İkincisi ise Osmanlı Devleti'nin ABD ile doğrudan ticaretinde tüm süreç boyunca dış ticaret fazlası verdiği zannedilmiştir.

Son olarak doğrudan İstanbul'dan idare edilmeyen ve dönemin ortasında İngiliz işgaline uğrayan Mısır'ın emtiası irdelenmemiştir. Zira bu konu başlı başına bir çalışmayı hak eder. Fakat yine de ileriki çalışmalara rehber olabilmek adına ABD ile Mısır arasındaki tüm genel ithalat ve ihracat oranları yıllar bazında derlenip grafikler halinde sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ-ABD İLİŞKİLERİNİN HUKUKÎ TEMELLERİ

Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1830 senesinden itibaren resmen başlayan ilişkiler bir dizi hukukî antlaşma/metin üzerine bina edilmiştir. Birinci bölüm esas olarak bu metinlerin mercek altına alındığı bir düzlemde ilerleyecektir. Bunun için antlaşma maddeleri teknik olarak detaylı bir analize tabi tutulacaktır. Ayrıca bu maddelerin ticaret ya da hukuk sahasına yansımaları da ortaya konularak metin ile yaşanan gerçeklik arasındaki illiyet bağı anlaşılmaya çalışılacaktır.

1.1. 1830 Antlaşması ve Sonuçları

1830 antlaşması Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcının ilk kurucu metni kabul edildiğinden ötürü, antlaşmaya giden süreç birçok çalışmada tafsilatıyla anlatılmıştır. Bu sebepten dolayı çalışmamızın *Giriş* bölümünde ilgili sürece kısaca değinmekle iktifa etmekle beraber, bu kısımda daha çok antlaşma metninin içeriğini ve sahaya yansıyan sonuçlarını inceleyeceğiz. Bunun sebebiyse antlaşmanın bazı maddelerinin 1862 senesine bazılarının da dönemin sonuna kadar geçerliliğini korumasından gelmektedir.

1830 Antlaşması imzalandığı devrin ihtiyaçlarına göre ortaya çıkmış bir metindir. Bu sebepten dolayı ticarete konu olabilecek her şeye değinmemekle birlikte ileride sorun çıkabilecek bazı belirsiz alanlar bıraktığı söylenebilir. 1862 senesinde dönemin ihtiyaçları göze alınarak üretilen ikinci antlaşmadan sonra dahi 1830 Antlaşması referans bir metin olarak varlığını korumuştur.

1830 Antlaşması müzakerelerinde iki tarafın murahhasları olarak Charles Rhind, Komodor James Biddle, David Offley ve Mehmed Hâmid bulunmuştur. Bu komisyon dokuz madde ve hâtime içeren ana metnin yanı sıra gizli bir madde üzerine de karara varmıştır. Antlaşmanın üzerinde en çok durulan maddeleri şüphesiz gümrük vergisini tayin eden birinci madde ile senelerce ihtilafa sebep teşkil edecek dördüncü maddedir. Burada ise antlaşmanın tüm maddelerinin ayrı ayrı öneme sahip olmasından

hareketle hepsinin üzerinde durulacaktır. Zira süreç boyunca her bir maddeye dayanan konular üzerinde çeşitli ihtilaf noktaları doğmuştur.

1.1.1. 1830 Antlaşmasında Vergi

Antlaşmanın vergiye konu maddesi birinci maddedir. Bahsi geçen maddede ticaret iznine ve vergilere değinilmektedir. Metne göre Osmanlı tüccarları Amerikan şehir ve limanlarında yapılacak ticaret ya da transit ticarete gümrük ve çeşitli vergilerle faaliyetlerinde en çok müsaadeye mazhar olan devletlerin tüccarı gibi kabul görecektir. Aynı şekilde ticaret için Osmanlı şehir ve limanlarına gelen Amerika tüccarı da gümrük ile çeşitli vergiler noktasında en çok müsaadeye mazhar³¹ olan dost devletlerin tüccarı gibi görülüp haksızlık ve zulme uğratılmayacaktır. İki ülke de geçişler için gereken izin belgelerini vereceklerdir. Antlaşmada Osmanlı tüccarının da Amerika'da bu hakka sahip olduğu belirtilmekle birlikte uygulamada bazı sorunlar yaşanmıştır. Fakat yine de karşılıklı olarak ayrımcı bir muamelenin reddedilmesini içermesi önemlidir.

Bu maddeye göre her iki tarafın tüccarına mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde diğerinin ülkesinde ticaret yapabilme izni verilmektedir. Ayrıca her iki tarafta da muhatap olunacak gümrük ve olası diğer vergilerin ne olacağı da bu maddeye göre belirlenmiştir: “Mezîd müsâadeye mazhar olan düvel-i mütehâbbe tüccârı misillû”. Görüleceği üzere antlaşma bir yüzdelik vergi oranına değinmemektedir. Özellikle antlaşma müzakerelerinde Osmanlı tarafının önerdiği oranlar, Amerikalılar tarafından pazar rekabeti dikkate alınarak kabul edilmemiştir. Nihayetinde uzun senelerden bu yana Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkı olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerle eşit standartlarda bir hak talep eden Amerikan tarafının ısrarı sonuç vererek böyle bir formül bulunmuştur. Kısacası ABD kendisine uygulanacak gümrük tarifelerini İngiliz ve Fransız diplomatlarının yıllar süren ilişkileri ve çabaları sonucu

³¹ Cyrus Hamlin'in bu ifadeyi misyonerlere yorması ve ayrıca ABD'nin İstanbul'da mukim elçisi Edward Joy Morris'e eleştirileri için bkz. Cyrus Hamlin, **My Life and Times**, Congregational Sunday School and Publishing Society, Boston 1893, s. 197, 432. Morris'in o esnada var olan Amerikan İç Savaşında Osmanlı Hükümeti'nin kendilerini desteklemesinden ötürü; misyonerlerin bu topraklardaki taleplerine genelde olumsuz dönüşler yaptığı anlaşılmaktadır. Misyoner Daniel Bliss'in taleplerine karşı Morris'in duruşu için bkz. Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 12. Ayrıca misyonerlerle diplomatik misyonlar arasındaki sorunlar ve misyonerlerin ABD siyasetine etki etme kabiliyetine dair bkz. Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 18-20.

oluşan ve ileride oluşabilecek oranlarda sabitlemeyi başarmıştır. Bu nedenle bahsi geçen ülkelerin oranlarını bilmek icap etmektedir. Müzakereler esnasında Osmanlı tarafı gümrük vergi oranını %5 olarak önermiştir. Amerikan tarafıysa diğer devletlerin %3 vergi ödediklerini belirterek kendilerinin de hâlihazırda bir antlaşma olmadan Fransa tarifesi üzerinden %3 vergi verdikleri üzerinde dururlar. Doğrudan bir antlaşma ile bu oranın %5'e çıkacak olmasını ABD'nin diğer devletler nezdinde aşağılanması olarak kabul edeceklerini belirtmişlerdir.³² Amerikalılar antlaşmadaki gizli maddenin³³ Osmanlı Devleti'ne getireceği faydaları da masaya sürerek vergi oranında pazarlık etmek istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı bürokrasisi %4 teklif etmeyi düşünmüş, bu da karşı tarafça kabul edilmezse muvafakat gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Amerikan tarafı bu orana da rıza göstermeyince son olarak %3 oranı kabul edilmiştir. Bu husus ise yukarıda alıntılanan ifade ile antlaşma metnine derc edilmiştir.³⁴

Üç sene evvel Navarin'de donanması yakılan Osmanlı Devleti için gizli maddede belirtilen hususların önemli olduğu, bu madde için %3 vergi oranına rıza gösterilmesinden de aşîkârdır. Aşağıda görüleceği üzere gizli madde Amerikan Senatosu'nda kabul edilmese bile Osmanlı Devleti'ne yine de denizcilik alanında bazı hizmetler verilecektir. Amerikalıların daha önce resmî ilişkileri olmadığı ve yeni girdikleri Osmanlı pazarında hâlihazırda yüzyıllara dayanan ilişkilere sahip olan Fransa ve İngiltere gibi devletlere tanınan ayrıcalıklara sahip olması şüphesiz diplomatik bir başarıdır. Bu başarı antlaşmada sadece vergi oranlarına yansımamış, ayrıca belirtileceği gibi Karadeniz'e gemi çıkarma hakkı noktasında da kendisini göstermiştir. Bu ise Rusya'ya ait Karadeniz limanlarında da Amerikalılara ticaret yapma hakkını vermek demektir.³⁵

³² Nitekim vergi üzerinde yaşanan anlaşmazlık antlaşma müzakerelerinin 1828 senesinde de başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 10-11.

³³ 1830 Antlaşmasının gizli maddesi çalışmamızı doğrudan ilgilendirmedeği için detaylandırılmamıştır. Konu ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", **Belleten**, C. LXII, S. 234, 1998, s. 457-465.

³⁴ **BOA A.{A.DVNSNMH.d 11/127**, ayrıca bkz. **BOA A.}DVN.NMH 42/34**.

³⁵ Navarin sonrası Osmanlı Devleti için bir müttefik bulmak önemli olmuştu. Bu da müzakerelere yansiyacaktır. Navarin sonrası süreçte gemi yapımı ve Karadeniz'de seyrüsefer hakkı üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 141-153.

1835 senesinde Osmanlı Devleti gümrük tarifelerini güncellemek istemiş ve sefâretlere yazı göndermiştir. Bu gündeme dair murahhaslar tayin edilerek tarifelerin yenilenmesi hususunda müzakere yapılması talep edilmiştir. İstanbul’da mukim Amerikan Maslahatgüzarı ise bu talebe dair cevabında; İstanbul ve Osmanlı’nın diğer şehirlerinde yeteri kadar Amerikalı tüccar olmadığından bahsetmiştir. Maslahatgüzar devamında ne zaman İstanbul’da yeteri kadar Amerikalı tüccar olursa o zaman gümrük vergilerinin tanzim ve tefrikini yapmalarını, o zamana kadar ise hâlihazırda olduğu gibi Fransızlara uygulanan tarifelerin geçerli olmasını talep eder.³⁶ Aslında Amerikan tarafı Osmanlı Devleti’nin geniş hacimli ticarî ve diplomatik ilişkileri olan Fransa’yı emsal tutarak, Fransızların yapacağı tüm müzakerelerden çıkacak muhtemel olumlu sonucu da satın almış olmaktadır.

Birinci maddede her ne kadar mütekabiliyet ilkesi gözetilse de ABD nezdinde ithalat vergileri başka türlü işlemektedir. Antlaşmaya göre Amerikalı tüccarların Osmanlı gümrüklerinde %3 vergi ödeyeceği anlamı çıkmakla birlikte, Osmanlı tüccarının da ABD gümrüklerinde %3 vergi ödeyeceğine dair bir kural karar altına alınmış değildir. Amerikan Kongresi’nde çeşitli bölgesel, iktisadî ve sınaî ihtiyaçlar, Amerikan sanayisinin korunması ile ekonomik krizler gibi sebeplerle tarife kanunları çıkabilmektedir. Başkanlık koltuğuna oturan liderin iktisadî görüşleri ve önceliklerine göre de gümrük tarifelerinde öncelikler ve eğilimler değişebilmektedir. Ayrıca tek bir orandan ziyade farklı ürünlere farklı tarifeler getirilebilmekte ve bunlarda da çeşitli dönemlerde değişime gidilebilmektedir.³⁷ Bu duruma antlaşmanın imzalandığı dönemde Kongre’den geçen 1828, 1832 ve 1833 senesi tarifeleri örnek verilebilir.³⁸

³⁶ BOA HAT 961/51195 I.

³⁷ Gümrük tarifeleri o dönemde ABD hükümetinin iş yaşamına doğrudan müdahale ettiği yegâne alandı denebilir. Fakat zamanla müdahale araçları daha da genişleyecektir. Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 276-277.

³⁸ Tarifeler için bkz.

1828 Tarifesi (Tariff of Abominations): U.S. Congress, “An Act in alteration of the several acts imposing duties on imports”, C. § Statutes at Large 20th Congress, Sess. I, CH. 55, (1828).

1832 Tarifesi: U.S. Congress, “An Act to alter and amend the several acts imposing duties on imports”, C. § Statutes at Large 22th Congress, Sess. I, CH. 227, (1832).

1833 Tarifesi (Compromise Tariff): U.S. Congress, “An Act to modify the act of the fourteenth of July, one thousand eight hundred and thirty-two, and all other acts imposing duties on imports”, C. § Statutes at Large 22th Congress, Sess. II, CH. 55, (1833).

Burada verilebilecek bir başka örnek de petrol ve türevleridir. ABD 1894 ve 1897 tarifelerinde bu grubu vergiden muaf listesine eklemiştir. Fakat ürünün geldiği ülkede Amerikan petrolleri vergiye tabi ise 1894'te %40 ad valorem ve 1897'de denk vergi şeklinde mütekabiliyet işletmişlerdir.³⁹

Tezin ikinci bölümünde Osmanlı ürünlerinin ihracatında ABD gümrük tarife kanunlarının etkisi ayrıca değerlendirilecektir. Kısacası 1830 antlaşmasının birinci maddesi ile Osmanlı gümrüklerinde daha net bir vergilendirme tablosu ortaya çıkmış olsa da Amerikan gümrüklerinde aynı açıklıkta bir kompozisyon yoktur. Açıkçası müzakerelerde Osmanlı gümrükleri üstüne pazarlık yapılırken, Amerikan tarifeleri gündeme bile gelmemiştir. Zirâ ithalat vergilerini Amerika kendi meclis dinamikleri içinde çözmektedir. Gordon'un deyişiyle ticareti düzenleme yetkisi bir ülkenin ulusal egemenlik haklarından biridir⁴⁰ ve Osmanlı Devleti bu hakkını antlaşmalarla kısıtlama yoluna gitmektedir.

ABD'de tarifelere dair oluşan gündemlerin Osmanlı hariciyesine nasıl yansıdığını bir örnek üzerinden vermek isteriz: 1839 senesinde Martin Van Buren'in başkanlık döneminde parlamentoda çeşitli ülkeler için tarifelerin yenilenmesi gündeme gelerek müzakere edilmiştir. Osmanlı tarafında, Amerikalıların gümrük vergilerini arttırması durumunda meyve ve benzeri bazı Osmanlı menşeli ürünlerin Amerika'ya gidemeyeceği kanaati uyanır. Lakin bu durumun Amerika'nın da aleyhine olacağı düşünülür. Zira İzmir'deki Amerika dış ticaret hacmi 33 milyon kuruşu bulmakta ve bu hacmin hem ithalat hem de ihracat kanadında Amerikalılar bilfiil bulunmaktadır. Amerika'nın Osmanlı ürünlerine vergiyi artırması durumunda bunlardan mahrum kalacakları düşünülmektedir. Ayrıca Fransa her ne kadar Anadolu kilimlerini imal etmek için çaba harcamış ise de Osmanlı topraklarındaki gibi bir

1833'ten sonra yürürlüğe girecek tarifeler ve bunların Osmanlı ihracatına etkileri çalışmanın ikinci bölümünde detaylandırılarak işlenecektir. İlgili tarifeler şu şekilde sıralanabilir: 1842 Black Tariff, 1846 Walker Tariff, 1861 Morrill Tariff, 1864, 1867 (yün için tarife değişikliği), 1872, 1883 Mongrel Tariff, 1890 McKinley Tariff, 1894 Wilson-Gorman Tariff, 1897 Dingley Tariff, 1909 Payne-Aldrich Tariff.

³⁹ U.S. Congress, "An Act To reduce taxation, to provide revenue for the Government, and for other purposes.", C. § Statutes at Large 53th Congress, Sess. II, CH. 349, (1894), s. 543. Bundan sonra Wilson-Gorman Tariff of 1894. U.S. Congress, "An Act To provide revenue for the Government and to encourage the industries of the United States", C. § Statutes at Large 55th Congress, Sess. I, CH. 11, (1897), s. 200. Bundan sonra Dingley Tariff of 1897.

⁴⁰ Gordon, *American Relations with Turkey*, s. 161.

yaygınlığa kavuşamamıştır. Kısacası Amerika da Osmanlı ürünlerini ikame etmekte zorlanacaktır. Bunun yanı sıra böyle bir durumun İzmir'in ekonomisine de zararı olacağı düşünülmüştür. Bu sebepten ötürü Amerika Kongresi'nden vergiler konusunda herhangi bir olumsuz karar çıkarsa mukabelede bulunmanın uygun olacağına kanaat getirilir. Lakin böyle bir kanun çıkmadığı için bu tartışmaların devamı da gelmez.⁴¹

1830 Antlaşması'na dönmek gerekirse, vergi oranlarının ürünlere göre değişmemesi de önemlidir. Fakat ABD ile olan tarifeler İngiltere ve Fransa antlaşmalarına dâhil olduğundan dolayı ilerleyen yıllarda gümrük tarifelerinde kıymeti belirlenmiş bazı ürünler de göze çarpacaktır. Bu durumda %3 gümrük tarife oranının; yüzdesi özel olarak belirlenmemiş ya da vergiye konu sabit bir birim fiyat tayin edilmemiş tüm ürünler için geçerli olduğu söylenebilir. Özellikle 1838 Antlaşmalarından sonra, 1846 senesinde yaşanan bir gümrük anlaşmazlığında bu konu açık bir şekilde izlenebilmektedir. Bahsi geçen sorun İzmir'de mukim *Langdon ve Kumpanya* adlı Amerikalı bir firmanın, ABD'den getireceği içkinin ithalatında ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Amerikalıların da İngilizler ve Fransızlarla yapılan ticaret antlaşmalarına dâhil olduğu belirtilmekte, ürünün içki olması durumunda ona göre biçilen değer üzerinden vergisi oluşmaktadır. Şayet gelen ürün ispiro ise de bu ürünün kıyye miktarı olmadığından “rayicine tatbiken kıymet-i hakikiyesi bi'l-hesâb %3 gurus” vergi alınması gerektiği belirtilmektedir.⁴²

1852 senesinde tarifeler konusu ABD ile tekrar gündeme gelmiştir. Amerika ile yeni bir tarife tanzim olununcaya kadar, İngiltere ile yeni düzenlenen tarifeler üzerine geçici olacak şekilde bir uygulama icrasının gümrüklere yazı ile bildirilmesi kararı alınmıştır.⁴³ Eski örneklerde olduğu gibi burada da böyle bir usûle gidilmesi talebi yine Amerikan tarafından gelmiştir. Burada dikkati celp eden husus şudur ki tarifeler ne zaman masaya yatırılmaya çalışılsa Amerikan tarafı kendilerine ya Fransa'nın ya da İngiltere'nin oranlarının uygulanmasını talep ederek, bir nevi adı

⁴¹ BOA HR.SYS 2933/8.

⁴² BOA A.}MKT 38/60. İngilizlerle yapılan ticaret antlaşmaları için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisâdî Mübâsebetleri (1580-1850)**, TTK Basımevi, Ankara 2013; Fransa ile yapılan ticaret antlaşmaları için ise bkz. Onur Çapar, **Osmanlı Devleti'nde Fransız Sermayesi (1838-1914)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020, s. 60-64.

⁴³ BOA İ.HR 86/4187 ve BOA HR.MKT 45/44.

geçen ülkelerin diplomatik çabalarını kendi üstüne tahvil etmektedir. 19. yüzyılın ilk döneminde Osmanlı Devleti için ABD; Avrupalı devletlerle kıyaslanınca güçsüz ve önemsiz bir ülkeydi. Amerika'nın Osmanlı ile ilişki kurma adımlarının on yılları bulması; gümrük tarifelerinde diğer devletlerden bağımsız olarak müstakil hareket etmek istememesini açıklayıcı niteliktedir.

1.1.2. 1830 Antlaşmasında Dördüncü Madde Meselesi

Dördüncü madde, bu bölümün son kısmında değinilecek sorunlarda da görüleceği üzere, antlaşmanın en tartışmalı maddesi olmuştur. İlk başlarda sorun yaratmayan fakat zaman içinde özellikle hem Ermenilerin ABD'ye iltica ettikten sonra geri dönüp suç işlemeleri hem de tebdîl-i tâbiyyet tartışmaları çerçevesinde krizlere dayanak olan bir hüviyet kazanacaktır. "Sadece" Osmanlı topraklarındaki yargılama usûlüne değinen bir madde olması hasebiyle mütekabiliyet ilkesinin işletilmediği söylenebilir. Bir başka açıdan ise dördüncü maddeye "Amerikalıların Osmanlı topraklarında bir hukuk kapitülasyonu alabilme çabasının ürünüdür" şeklinde de bakılabilir.

ABD tarafı 1830 antlaşması imzalandığı zaman kendi murahhaslarına tercümeleri çok titiz yapmalarını tembih etmesine rağmen maalesef süreç içerisinde çeviri meselesi odağında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Buradan doğacak sorun hiçbir zaman çözülemediği için iki devlet arasında sürekli bir sürtüşme zemini yaratacaktır.⁴⁴

Antlaşmanın Türkçe orijinal dilinde dördüncü madde aşağıdaki gibidir:

Devlet-i Aliyye tebaa ve reâyâsiyla Amerika Devleti tebaası beyninde nizâ' ve da'vâ vuku'unda tercümânı hâzır olmadığı hâlde istimâ' ve fasl olunmayub 500 guruşdan ziyâdeye resîde olan da'vâları Âsitâne'ye havâle ile hakk u adl üzere rü'yet oluna ve Amerika tebaası kendü hâlinde ticâretleriyle meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri mütehakkık olmadıkça bilâ-mûcib dahl ü taarruz olunmayub, töhmetleri vuku'unda dahi hükkâm ü zâbitân taraflarından habs olunmayarak sâir müste'minân

⁴⁴ Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 9-10; Köse, "Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması", s. 37.

haklarında muâmele olundığı vechile elçi ve konsolosları ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dîbleri icrâ oluna.

Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası antlaşmalarını derlediği kayıtlarda ise metin şu şekilde karşımıza çıkar:

If litigations and disputes should arise, between subjects of the Sublime Porte and citizens of the Unites States, the parties shall not be heard, nor shall judgment be pronounced, unless the American Dragoman be present. Causes, in which, the sum may exceed five hundred piastres, shall be submitted to the Sublime Porte, to be decided according to the laws of equity and justice. Citizens of the United States of America, quietly pursuing their commerce, and not being charged or convicted, of any crime or offence, shall not be molested; and even when they may have committed some offence, they shall not be arrested and put in prison, by the local authorities, but they shall be tried by their Minister or Consul, and punished according to their offence, following in this respect, the usage observed towards other Franks.

Türkçe maddenin ilk kısmında Osmanlı tebaası ile Amerika tebaası arasında bir anlaşmazlık ya da dava olduğunda tercüman hazır bulunmadıkça Amerikalıların sorgulanıp bir hükme varılamayacağı belirtilmektedir. Akabinde 500 kuruştan daha yüksek tutarlı davaların yerinde değil de İstanbul'da hak ve adalet üzere yapılacağı belirtilir ki burada da davanın görüleceği yerin aslında Osmanlı mercileri olduğu anlaşılabilmektedir. Son olarak ise Amerikalı tüccarların suçlanmaları ve kabahatleri ispatlanmadıkça müdahalede bulunulmayacağı kaydedilir. Suçlanmaları durumunda dahi hakimler ve zabıtlar tarafından hapsedilmeyerek, ülkeye gelen diğer müsaadeli kişiler hakkında yapıldığı gibi, elçi ve konsolosları marifetiyle gereken cezanın verileceği belirtilmektedir. Kısacası orijinal Türkçe metne göre Osmanlı makamları yargılayacak ama ceza icrasında bulunamayacaktır. Metinde Amerikan tarafına verilen hak sadece ceza icrası olarak tespit edilmiştir. İngilizce metinde ise maddenin son fıkrasında hem yargılama hem de ceza icrası Amerikan makamlarına verilmiş gözükmektedir. İhtilaf noktası da buradan çıkmıştır. Açıkçası iki tarafın müzakere esnasında mutabık kalmadıkları bir ilke, çeviri sebep gösterilerek yıllarca yetki iddialarının dayanağı olmuştur.

Hem konsolosluk raporları hem de Osmanlı arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla dördüncü madde ilk dönem sorun olmamakla birlikte zamanla madde metninin gündeme gelişine rast gelmeye başlanır.⁴⁵ Bu da antlaşma üzerine bazı tartışmaların başladığını göstermektedir. Nitekim sahada yargılamaların usûlü üzerine tartışmalar 1850’li senelerden itibaren arşiv belgelerine yansımıştır. Bu ilk meselelerde yine antlaşma metnindeki usûle atıflar yapılarak olay bazında çözümler üretilmiştir.⁴⁶ Sorun öncelikle münferid konulardan ibaret bir hâldeyken, sonraları Türk-Amerikan ilişkilerinin muhtevasını etkileyecek merkezî bir başlığa evrilmiştir. Süreç içinde Amerikan tarafının konuyu müstakil ve basit olaylar ölçeğinden çıkarıp yargı usulüne bir yenilik getirme gayretine girdiği göze çarpmaktadır.

Nihayetinde 1882 senesinde bu madde üzerinde özellikle çeviri konuları odağında dönen ihtilaf noktalarının müzakeresine başlandığı görülmektedir. Burada önemli bir beyanat olması hasebiyle Amerikan Sefiri Lewis Wallace’ın 1882 senesinde ABD’nin konu hakkındaki pozisyonunu belirten mektubundan bahis açmak gerekir. Mektupta Amerikan iddialarını desteklemek için 1830 senesindeki antlaşma safahatına detaylı bir gönderme yapılmıştır. Fransızca bir metnin müzakere edildiği ve asıl metin yazılırken bu Fransızca metin referans alınarak bir Türkçe metnin kaleme alındığı, Amerikan delegelerinin bu metni Fransızca ile kıyasladıktan sonra kabul ettikleri belirtilmektedir. Mektupta Amerikan delegelerinin ABD’ye getirdiği birden çok metin ve çeviriden bahsedilmektedir: (1) Fransızca metin, (2) Türkçeden İngilizceye çeviri metin, (3) Fransızcadan İngilizceye çeviri metin, (4) Yine müzakerelerde kullanıldığı düşünülen bir Fransızca metin. Bu metinlerden Senatonun ve Başkan Andrew Jackson’un (1829-1837) kullanımı için İngilizce bir çeviri hazırlanmıştır. Akabinde önce Senato sonra yürütme olarak Başkan Jackson’un da bu metni onaylayıp deklare ettiğine ve kamu hukuku açısından kendilerini net olarak bağlayan bir metin olduğuna değinmektedir. Aslında ortada bir yanlış ya da ciddi bir fark olmadığına, burada yazılanların esasen elde ettikleri haklar olduğuna ve Osmanlı Devleti’ndeki Amerikan vatandaşlarının haklarından da vazgeçmeyi düşünmediklerine vurgu yapmaktadır. Yıllar boyunca buradan neşet eden bir problem

⁴⁵ Bkz. **BOA A.}DVN. 95/67; BOA HR.UHM 224/9; FRUS 1872, Part I, No. 454, s. 662 (11 Eylül 1871).**

⁴⁶ **BOA A.}DVN.MHM 27/92; BOA HR.TO 146/124, BOA HR.TH 4/30; BOA HR.TO 146/137.**

oluşmamışken birdenbire sorun hâline getirildiğine, Bâb-ı Âlî'nin 1868 senesinde devrin sefiri Edward Joy Morris'e İngilizce metindeki bazı ifadelerin Türkçe metinde olmadığını söylediğine değinmektedir. Oysa bu haklardan diğer Batılı güçler yararlanıyorsa kendilerinin de yararlanmaya haklarının olduğu, tüm Batılı devletlerin Roma hukukunu kabul ettikleri ve Amerikan vatandaşlarının da adil yargılanması ve güvenlikleri için bunun önemli olduğunu vurgular. Wallace bu konuda daha başka bir önerilerinin olmadığını, Osmanlı tarafının Amerikan görüşleri doğrultusunda bir önerileri var ise o zaman değerlendirilebileceği belirtmektedir.⁴⁷

Aslında çeviri veya bir başka dayanak noktasının bu maddenin yorumlanmasında çıkan sorun için gerçekçi bir bahane olamayacağı görülmektedir. Zira antlaşmanın asıl metni Türkçe yazılmıştır ve tercümelemler doğal olarak antlaşmayı daraltacak ya da genişletecek hukukî metinler değildir. Burada Amerikan tarafının antlaşmadan bir süre sonra yargılama usûlündeki şartları çeviri ile bir oldubittiye getirerek elde ettikleri imtiyazları genişletmeye çalıştıklarına dair bir kanaat oluşmaktadır. Açıkçası bunda başarılı da olmuşlardır. Arşivlere yansıyan çoğu örnekte Osmanlı mahkemeleri Amerikalıları yargılamak istediği zaman karşısına ABD Sefâreti çıkmaktadır. Örneğin 1882'de İzmir'de basit bir meseleden görülen ve taraflardan birinin Avusturya-Macaristan tebaası, diğerinin de Amerikalı olduğu dava buna örnek verilebilir. ABD Sefâreti duruma hemen karşı çıkmıştır. Osmanlı tarafı ise kendi topraklarında yargılama yetkisinin kendilerine ait olduğunu belirtmişlerdi.⁴⁸

1887 senesinde Konsolos Gillman'ın Filistin'deki hapisaneler üzerine yazdığı rapordan bir pasajı duruma örnek olarak zikretmek isteriz: “Mahkumların çoğunluğunu Suriyeliler, geri kalanını ise Türkler ve Yunanlılar gibi çeşitli milletler ve çok az sayıda Avrupalı oluşturuyor. Amerikalılar tabii ki burada hiç bulunmazlar çünkü İngilizler de dâhil olmak üzere başka hiçbir ulusun sahip olmadığı, kendi konsolosları tarafından yargılanma ve gerekirse onun tarafından hapsedilme gibi özel bir ayrıcalığa sahiptirler.”⁴⁹

⁴⁷ BOA HR.HMŞ.İŞO 165/82.

⁴⁸ BOA HR.H 338/61 (14 Şubat 1882).

⁴⁹ CRUS 1886-1887, s. 1023.

Dördüncü madde hakkındaki müzakereler ilerleyen senelerde de her iki başkentte devam etmiştir. Vaşington Sefâreti 1889 senesinde dördüncü maddenin yorumu üzerine müzakereler sürerken İstanbul'dan konu ve mevcut uygulama hakkında bazı izahatlar talep etmiş ve uygulamada bir Osmanlı vatandaşına karşı suç işleyen herhangi bir Amerikalı hakkında i'lâm olup olmadığını sormuştur. Adalet ve Mezahib Nezâreti Umur-ı Cezaiyye Müdürlüğü'nden gelen cevapta sahtekarlık suçundan dolayı bir mahkûm bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca 1830 Antlaşması'ndan Osmanlı tebaasına karşı suç işleyen ecnebi tebaasının kendi konsolosları tarafından cezalandırılacağına anlaşılamamış olduğu da eklenmiştir.⁵⁰

1890 senesinde o esnada İstanbul'da bulunan Vaşington Sefîri Mavroyeni Bey'in (ö. 1929)⁵¹ arızası dikkate değerdir. Sorunun çözümüne dair Mavroyeni Bey inisiyatif talep etmektedir. Ona göre dördüncü maddenin ikinci fıkrasında tercüman hazır olduktan sonra muhakeme icrasına Osmanlı mahkemelerinin hakkı olduğunu vurgulanmaktadır. Bu karışıklığın çözümü için Bâb-ı Âlî'ye teklifini sunar: ABD Dışişleri Bakanı James Gillespie Blaine'e (ö. 1893) şayet i'lâmın icrasını Amerikalılara bırakılırsa; bu hakkı Avrupalıların da talep edeceklerini belirtecektir. Teklifte ayrıca i'lâmın icrasını Amerikalıların yüklenmesi durumunda İstanbul'da bir hapis haneye ve birtakım memurlara ihtiyaçları olacağını ve bunun için ciddi bir meblağ gerektiğini vurgulayacaktır. Böyle bir meblağı sarf etmek içinse Amerikan kanunlarına göre meclislerinden bir muvafakat gerekecektir ki bu kadar zahmete girmeye hacet yoktur. Zira İngilizler, Fransızlar ve Almanlar da i'lâmın icrası noktasında bir sorun çıkarmamaktadır. Bunun yerine itham edilenleri (müttehemleri) tercüman hazır olacak bir şekilde Osmanlı mahkemelerinin yargılamasını ve mahkûmiyet kararları akabinde sanığın cezasını çekmek için Osmanlı'ya teslimini önerir. Yine de bu teklifin Amerikalılar için çok ağır olacağını düşündüğünden kabul ettirebileceğinden emin olmadığını da ilave eder.⁵² Anlaşıldığı kadarıyla bu teklif biraz ilgi çekici olmalı ki hazırlanma sürecinde hukuk müşavirine bugüne kadar i'lâmâtın

⁵⁰ BOA HR.TH 93/15.

⁵¹ Alexander Mavroyeni Bey hakkında daha fazla bilgi için bkz. Konstantina Andrianopoulou, **Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution through the Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

⁵² BOA HR.SYS. 71/13.

icrasına dair mer'î olan usulün hiçbir surette tadil edilmeyeceğine dair bir nota müsveddesi iletilir.⁵³

Dördüncü maddenin yorumlanması üzerine olagelen anlaşmazlıklar tüm çözüm çabalarına rağmen devam ederek sahadaki münferid davalarda kendisini göstermiştir. 1893 senesinde Beyrut Vilayeti'ne bağlı Safed şehrinde Amerikalı Doktor Moris Franklin'in ilaç verdiği bir hastasını zehirleyerek öldürmesi vakası örnek verilebilir. Bu hususun yerel doktorlarca tespit edilip raporlanması üzerine devlet Franklin'in cinayet işlediğini tespit eder. Ve şahsı kendi mahkemelerinde cinayet sanığı olarak yargılamak ister. Bu hem kaybedilen bir canın hesabını sorup adaleti sağlamak için hem de devletin kendi vatandaşlarının haklarını koruması bakımından önemlidir. Zira aksi olursa cinayet gibi suçları işleyen Amerikalılar cezasız kalacaklardır. Amerikan konsolosu ise Franklin'in Osmanlı mahkemesinde yargılanmasına dördüncü maddeyi ileri sürerek muvafakat etmemiştir. Franklin'e göre Amerikalılar kendi sefâret ve konsolosluklarında yargılanmalıdırlar. Konu Doktor Franklin'in cinayet davasından çıkıp 1830 ticaret antlaşmasının dördüncü maddesinin teviline dönüşmüştür. Osmanlı tarafı bu noktada konsolosun iddiasının aksine diğer yabancılarda olduğu gibi Amerikalıların da tercüman hazır olacak şekilde kendi mahkemelerinde yargılanması gerektiğini söyler. Ayrıca dördüncü maddeden böyle bir sonuç çıkmayacağı belirtilir. Zira antlaşmanın aslı olan Türkçe metinde böyle bir ifade yoktur ve yapılmış Fransızca tercüme -incelenmiş olmakla birlikte- asıl belgenin hükmünü ortadan kaldıramaz. Osmanlı yetkilileri Amerika'ya hatalı Fransızca tercümenin aslına (Türkçesine) göre düzeltilmesine dair bir tebligat göndermeye karar verir. Osmanlı kendisini her ne kadar haklı görse de Amerika ile bu konunun çözümü sürecinde -bazı örneklerde olduğu gibi- Doktor Franklin'in Osmanlı topraklarından çıkarılması kararlaştırılır. Bu durumda bir nevi Franklin'i cezalandırmaktan feragat etmiş olmaktadır.⁵⁴

1894 senesi Eylül ayında Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey Amerika'nın Japonya ile yeni bir ticaret antlaşması müzakeresinde bulunduğu ve eski antlaşmaların ilgasına çalıştığına dair bir duyum almıştır. Bu durumda Mavroyeni Bey

⁵³ BOA HR.TO. 499/85.

⁵⁴ BOA BEO 302/22579.

Osmanlı adına da eski muâhedelerin ilgası ile yenisinin müzakeresine girişmek için izin talep etmiştir.⁵⁵ İlk başta padişahın böyle bir müzakere için sefîre izin verdiği görülmektedir. Ayrıca Japonya ile bir ticaret muâhedeşi akdinin de faydalar yaratacağı belirtilerek bu konuda teşebbüslerde bulunulmasına dair bir irade buyurulmuştur.⁵⁶

Bu konuda 15 Ekim 1894 tarihinde yazılmış Hakkı imzalı bir yazı dikkate değerdir. Hakkı Bey Mavroyeni Bey'in ticaret antlaşması feshi konusunda hazırladığı notanın ciddiyetten uzak olduğunu belirtmektedir. Aslında sefirin eleştiriye tabi tutulması konumuz dışında olmakla birlikte Hakkı Bey'in bu şikâyeti yaparken belirttiği görüşleri ise dikkat-i şayandır. Hakkı Bey antlaşmanın ilgasına karşı çıktığını eskiden de gönderdiği bir lâyhada belirttiğine vurgu yapmakta, antlaşmadan dolayı ABD ile Osmanlı Devleti arasında kapitülasyon mevcûd olmadığına değinmektedir. Antlaşmada “en ziyade müsaadeye mazhar” tabirinden dolayı Amerika da diğer ülkeler gibi aynı haklara sahiptir. Fakat ABD tarafı dördüncü maddeden dolayı vatandaşlarının hiçbir surette Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını veya hapsedilmesini kabul etmediklerini belirtmektedir. Bu iddia ise diğer büyük devletlere nazaran daha fazla imtiyaz iddiasında ısrar demektir.⁵⁷

Japonya'nın Amerika ile bir ticaret antlaşması müzakeresi ve eski antlaşmanın feshi için müzakereler konusunun Mavroyeni Bey'in tahrirleri ile bir emsal olarak gündeme geldiği yukarıda anlatılmıştı. Şöyle ki yeni bir antlaşma müzakeresine girişmek şartıyla eski antlaşmanın ilgası için teşebbüs talebinde bulunulmuştu. 15 Kasım 1894 tarihinde bu konuya dair İstişare Odası'nın görüşü önemlidir. Buna göre ABD dördüncü maddenin tefsiri hakkındaki ihtilafta uzun süreden beri Osmanlı'nın teşebbüslerini reddetmekte ve katî bir muhalefet göstermektedir. Bundan dolayı eski antlaşmanın ilgasına dair teşebbüsleri de reddetmesi muhtemeldir. Zira İstişare Odası'nın görüşüne göre Amerika, 1830 Antlaşması'nın ikinci derecede önemi haiz bir hususunda dahi diğer ecnebi devletlerin vatandaşlarına uygulanan usûle tabi olma

⁵⁵ **BOA. İ.HUS. 29/75.** Vaşington Sefâreti'nin 23 Eylül 1894 tarihli 236 numaralı telgrafı. Ayrıca bu konuda 27 Eylül 1894 tarihinde 238 numaralı bir telgraf daha yazılacaktır. Bkz. **BOA HR.SYS 53/15.**

⁵⁶ **BOA İ.HUS. 29/75.** Yıldız Sarayı Baş-kitâbet Dairesi'nce yazılan iradenin tarihi 25 Eylül 1894'tür. Lakin Vaşington'dan 27 Eylül'de gelen bir başka telgrafta 23 Eylül 1894 tarihli ve 236 numaralı telgrafa cevap alınamadığı belirtilmiştir. Zaten bu konuda Bâb-ı Âlî görüşmelere devam edecek, aşağıda belirtileceği üzere Ekim ve Kasım aylarında bu teşebbüse “karşı görüşler” kayda geçirilecektir.

⁵⁷ **BOA Y.PRK.TKM 33/25.** Mavroyeni Bey'in raporunun müsveddesi için bkz. **BOA HR.SYS. 53/15.**

noktasında uzun yıllar ayak diremektedir. Aynı Amerika'nın nasıl bir anda Osmanlı topraklarında ecnebilerin sahip olduğu bütün imtiyazlardan ve 1830 Antlaşması'ndan feragate sevk edilebileceği sorusu gündeme gelmektedir. Ayrıca Mavroyeni Bey'in tahrir müsveddesinin de siyasi yazışmaya pek uygun düşmeyen bir lisanla kaleme alındığı tespiti yapılarak sorunun çözümünde bir netice aldıramayacağı görüşü hâkim olmuştur. Bu şartlar altında bir ilga yerine sefâretin dördüncü maddenin tefsiri hakkında Amerika tarafından bir cevap almaya çalışması ve bu esnada antlaşmanın ilgasına dair münâsib bir lisanda birkaç söz söyleyerek netice alınıp alınmayacağına dair zemin yoklaması daha uygun görülmüştür.⁵⁸

Suçluların yargılanması ve cezalandırılması üzerine yaşanan sorunlar 1874 senesinde imzalanan Tebdil-i Tâbiyyet ve İade-i Mücrimin Antlaşmaları sonrasında da sürüp gidecektir. İleri tarihli sorunlara ise ilgili antlaşmaların anlatılacağı kısımda değinilecektir. Fakat bu kısmı bitirirken Grabill'in sözüyle toparlamak gerekirse şu sonuca varılabilir: “Misyonerler ve tüccarlar kapitülasyon haklarından, yani Batılıların Osmanlı yargı yetkisinden geleneksel olarak muaf tutulmasından yararlandılar.”⁵⁹

1.1.3. 1830 Antlaşmasında Konsolosluklar

Antlaşmanın *ikinci maddesi* konsolosluk açılacak yerlere ve konsolos atamalarına değinmektedir. Osmanlı tarafından Amerika'ya şebender tayini ve Amerika tarafından da ticarî işlerin yönetilmesi noktasında “mevki’-i ticâret” olup da gerekli görülen bölgelere izinler alınarak (*evâmir-i aliyye ile*) konsolos veya vekili tayin edilebilecektir. Bu madde de dördüncü madde gibi ileride sorunlara yol açacaktır. Zira Amerikan tarafı ticaretin olmadığı bölgelerde de konsolosluk açma teşebbüslerinde bulunmakta ve Osmanlı hükûmetinden izin çıkmadan konsolos atamaktaydı. Bu keyfiyet ise Osmanlı tarafını rahatsız etmekteydi. Özellikle ilerleyen yıllarda misyoner okullarının olduğu ve bilhassa Ermenilerin kalabalık bulunduğu bölgelerde konsolosluk açma istekleri sorunlara ve Osmanlı Devleti'nin tepkisine sebep olmuştur.⁶⁰

⁵⁸ BOA BEO 515/38624 ve HR.SYS. 53/15.

⁵⁹ Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, s. 37.

⁶⁰ Yaşanan bazı Ermeni olayları ile Amerikan konsolosluklarının ilgisine dair bilgiler ileri sayfalarda anlatılacaktır.

İstişare Odası'nın gündemine gelen bu sorun 14 Eylül 1895 tarihli bir mütâlaaya konu olacaktır. İstişare Odası'nın antlaşmanın ikinci maddesindeki üç hususa dair soruları bulunmaktadır. Birinci olarak her iki devletin de konsolos tayinlerindeki yetkisinin ihtiyarî mi yoksa katî mi olduğudur. İkinci olarak “mevki’-i ticâret” tabirindeki maksada işaret ederler ve bununla alakalı şartın Amerika tarafının Osmanlı topraklarındaki konsolosluk açma yetkisini ne derecede daraltabileceğini sorarlar. Son olarak ise bu madde üzerine bir konsolosluk açılmasının taraflardan yalnız birinin kararına mı tabi olduğu yoksa her iki tarafın da muvafakatının gerekli olup olmadığı noktasına dikkat çekerler. İstişare Odası öncelikle konsolosluk açma yetkisinin ihtiyarî (mecbûrî olmayan) olduğunu kabul etmektedir ki ihtiyaç olmayan mahallerde konsolosluk hususunda taraflardan hiçbirinin lehinde mutlak bir yetki olmadığına değinirler. Sonuçta 1830 antlaşması da ticaret mevkilerine vurgu yaparak bir sınırlandırmaya gitmiştir. Bu durumda ticarî mamullerin çok önemsiz derecede bulunduğu ve diğer yabancı devletlerin konsolosluklarının bulunmadığı Anadolu dâhilindeki şehirlere Amerikan Konsoloslukları açılmasına muhalefet etmek için bu noktaya dayanılabilir. Ayrıca bu maddeden ticarî menfaatler noktasında herhangi bir yere konsolosluk açmaya karar verme yetkisi Amerika tarafına açık açık verilmemiştir. “Lüzûmu tebeyyün iden mahallere” ifadesindeki belirsizliğe dikkat çeken Oda, Osmanlı Devleti'nin rastgele bir mahallinde bir konsolosluk tesisine lüzum gösteren herhangi bir ticarî menfaatin tasdîki noktasında, Osmanlı tarafının onaydan imtina etme yetkisinin olduğuna dair bir yorumda bulunmaktadır. Özetle İstişare Odası'na göre *mevki’-i ticâretten* sayılmayan mahaller için müsaadeden geri durulabilir. Bu yetkinin ise diğer devletlerin halihazırda konsolosluğu bulunan şehirler için kullanılmaması gerektiğine, zira ABD'nin de mezîd müsaadeye mazhar olan devletlerden olduğuna değinilir.

1.1.4. 1830 Antlaşmasında Karadeniz

Yedinci maddeye göre dost devletlere kıyasen Amerikan tüccar ve gemileri de yüksüz olarak ya da hem kendi ülkelerinin ürünleri hem de Osmanlı ürünlerinden yasak olmayan yüklerle Haliç'ten Karadeniz'e gidebileceklerdir. Madde kısacası Karadeniz'e Amerikan tüccar ve gemilerinin geçiş hakkını vermektedir. Erhan; Amerikalıların antlaşmanın müzakere sürecinde en zorlandıkları konunun Karadeniz'e

gemi çıkarma yetkisi olduğunu tespit etmiştir. Erhan'a göre antlaşmanın uzama sürecinde de bu madde etkili olmuştur.⁶¹ Zira müzakerelerde Amerikan tarafının Karadeniz'e özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır.⁶² Bu husus müzakere sürecinde bir ihtilaf konusu olmakla birlikte çözülmüş ve 1830 Antlaşması'nda bir madde olarak kendine yer bulabilmiştir. Madde sayesinde Amerikalılar Karadeniz kıyılarında Rusya ile de ticaret faaliyetlerinde bulunma hakkını elde etmişlerdir.

Karadeniz'e ticaret gemilerinin geçişi daha önce sorun olabilmekle birlikte esasen antlaşmanın imzalandığı 1830 senesinde bunun bir sorun olarak devam etmesini gerektirecek şartlar pek de ortada kalmamıştı. Zira 1829 Edirne Antlaşması ile Karadeniz'e ticaret gemilerinin geçiş izni tüm devletler için verilmişti.⁶³ Zaten Osmanlı Arşivi'ne yansıyan belgelerde Osmanlı tarafının bu hususu mesele ettiğine dair bir işaret görülmemektedir. Bununla birlikte eserin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere ABD'nin Karadeniz'deki Türk limanları ile ticaret hacmi hiçbir dönemde yükselmeyecektir.⁶⁴ Karadeniz'de Rus limanları ile gerçekleşen ticaret hacminin ise 1870'lerde artış kaydettiği anlaşılmaktadır. C&N serisinde ABD'nin Karadeniz'deki Rus limanlarıyla ticaretinin müstakil olarak kaydedilmeye başlandığı 1868 ve devam eden senelerde ABD'nin bölgeye ihracatı şöyledir: 1868'te 12.779 \$; 1869'da 88.502 \$; 1870'te 45.893 \$; 1871'de 176.816 \$; 1872'de 327.614 \$; 1873'te 450.210 \$; 1874'te 795.942 \$; 1875'te 903.772 \$; 1876'da 518.252 \$; 1877'de 58.690 \$; 1878'de ihracat yok ve savaştan sonra 1879'da ise 637.814 \$.⁶⁵

1.1.5. 1830 Antlaşmasının Diğer Maddeleri

Üçüncü Madde: Ticaret için Osmanlı topraklarında ikamet eden Amerikalı tüccarların ticaret işleri için istihdam edecekleri simsarlara (broker) ve Osmanlı limanlarına yanaşacak Amerikan gemilerine değinilmektedir. Bahsi geçen simsarlar hangi millet ve mezhepten olursa olsunlar müdahale ya da her zamanki muamele

⁶¹ Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, s. 122, 126-127.

⁶² Köse, "Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayın Antlaşması", s. 5, 18.

⁶³ Cemal Tukin, **Boğazlar Meselesi**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 166-169.

⁶⁴ Field Karadeniz maddesinin 1830 antlaşmasının uzun müzakerelerinde motive edici konu olduğunu belirtmekle birlikte, bizim istatistiklerde gördüğümüz gerçeği teyit edercesine Odessa da dahil olmak üzere Karadeniz ticaretinin beklenen şekilde gerçekleşmediğini belirtir. Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 187.

⁶⁵ C&N 1868-1879.

hilafında bir tutuma muhatap olmayacaklardır. Amerikan tüccar gemileri ise Osmanlı iskelelerinde yükleme boşaltma süreçlerinde yapılan denetim prosedürlerinde diğer devletlere nazaran farklı bir muamele görmeyeceklerdir.

Üçüncü maddenin de aynen sonrakiler gibi dikkati çeken noktası mütekabiliyet ilkesinin olmamasıdır. Sadece Osmanlı topraklarında simsara ya da ticaret gemisine yapılacak muameleye değinilmektedir. Ayrıca Amerikalıların limanlarda karşı karşıya kalabilecekleri çeşitli ihtilaflar ve -vergiler hariç- maliyetler noktasında da diğer devletler gibi bir çözüm arayışına gitmek istediği anlaşılmaktadır. Lakin madde Amerika limanlarına dair herhangi bir şerh içermemektedir.

Beşinci maddede de yine Osmanlı tarafında uyulacak kurallara değinilmektedir. Şöyle ki Osmanlı'ya ticaret için gelip giden Amerikan gemileri kendi bayraklarını kullanabileceklerdir. Bununla birlikte diğer devletlerin bayrağını kullanmayacak, çeşitli devletlerin gemilerine ya da reaya teknelerine Amerika bayrağını vermeyeceklerdir. Amerikan misyonlarının da Osmanlı reayasına tâbiyyet ile gizli ya da açık koruma ve himaye vermemeleri kararlaştırılmıştır. İleride -uygulamaya konulamayacak- bir antlaşma imzalanmış olsa bile tâbiyyet meselesine dair kayda geçirilmiş ilk karar, bu maddede vücut bulmaktadır.

Altıncı maddeye göre savaş gemilerinin birbiriyle karşılaşmaları durumunda dostluk göstergesinde bulunulacak, aynı şekilde tüccar ve teknelerine de rast gelince aynı güzel muamele gösterilecektir.

Sekizinci madde hüküm olarak taraf devletlere ticaret gemilerini rıza dışında gereksiz yere alıkoyup içlerine asker, cephane ve sefer mühimmatı yüklemeleri yasağı getirmektedir. Gemilerin kaptanları, sahipleri ve mutemetlerinin kiralamaya rızalarının olduğu durumlar ise istisnadır. Bu madde ile devletlerden birinin maruz kaldığı herhangi bir savaş söz konusu olduğunda deniz gücüne ihtiyaç olması durumunda gemilere el koymamasının amaçlandığı görülmektedir. Bir süre sonra Amerikan gemilerinin Osmanlı limanlarına uğramayacağı göz önüne alınırsa madde ilkesel olmaktan öteye gidememiştir.

Dokuzuncu ve son madde ise kazalar ile alakalıdır. Tüccar ve ticaret gemilerinden kazaya uğrayıp hasar alması durumunda kurtulan tayfaların himayesi

belirtilir. Ayrıca yüklerin içinden kurtarılma imkânı olan ürünlerin olduğu gibi teslim edilmek üzere en yakın Amerikan konsolosuna ulaştırılması karara bağlanır. Metin son olarak tasdik-nâmelerin mübadelesi hususuna değinerek bitmektedir.

Yukarıda sadece maddeleriyle değil, sahadaki yansımalarıyla değerlendirdiğimiz antlaşma şüphesiz daha çok Osmanlı şehir ve limanlarında hangi usûl ve esaslara göre ticaret yapılacağından söz etmekte, özellikle Amerikalıları Osmanlı topraklarında koruyucu tarzda ve özel imtiyaz gözetken ifadelerle yer vermektedir. Birinci maddeyle karşılıklı ticaret izni verilip akabinde vergi oranlarının nasıl olacağı hususuna değinilir. Bu vergilendirmede iki taraf için de aynı ifadeler kullanılmakla birlikte Amerika gümrüklerinde bu ifadenin farklı oranlara tekabül ettiği şüphesizdir. Kısacası aynı oranda gümrük vergileri uygulanmamıştır. Hatta süreç içinde Osmanlı tarafından böyle bir talep dahi gelmemiştir. Antlaşmanın ağırlık noktaları olan üç, dört, beş ve yedinci maddeleri sadece Osmanlı şehir ve limanlarındaki kurallara yoğunlaşmıştır. Amerikalılara getirilen kısıtlar ise (ikinci madde) ticaretin olmadığı mahallere konsolosluk açmak ve (beşinci madde) Osmanlı reayasını himaye etmektir ki bu hususlar da süreç içerisinde anlaşmazlık konuları yaratacaktır.

1.2. 1862 Antlaşması ve Sonuçları

1861 ve 1862 senelerinde imzalanan ticaret antlaşmaları esasında Osmanlı Devleti'nin dış ticaret rejiminde bir değişikliğe gidildiğini ve yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. 1860 ve 70'ler Avrupa'da da benzer antlaşmaların yürürlüğe girdiği bir dönemdi. Bunların önemli bir özelliği ise "en çok korunan millet" ilkeleri içermeleriydi. Örneğin bu devirde imzalanan 1860 Fransız-İngiliz antlaşması ile aşırı koruyuculuk ılımlı koruyuculuğa evrilecekti.⁶⁶ Osmanlı Devleti de Batılılarla böyle bir dönemde anlaşmalar imzalamıştır. Antlaşma serisi sadece Amerika ile değil, toplamda on iki devletle yapılmıştır. Kısacası bahsi geçen dönemde bir tek Amerika'yla değil; devletin ticarî ilişkileri olan tüm Batılı devletlerle mevcut olan konu başlıklarında bazı hükümler getirilmiştir. Bunlar ise ithalat, ihracat ve dâhilde ticaret konularına değinmektedir. Vergi oranlarında değişikliğe gitmek isteyen

⁶⁶ Tevfik Güran, **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2017, s. 196-197. Fakat birçok Avrupa ülkesi yaşanan krizden sonra 1880'lere doğru daha himayeci bir vaziyet almaya başlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 1862 antlaşmaları; Batılı ülkelerle anlaşılan genel bir ekonomik kaideler bütünüdür diye özetlenebilir. Buna önemli bir delil ise bütün ülkelerle ihracat için Osmanlı ürünlerine dair sadece bir adet tarife defteri tanzim edilerek çoğaltılmasıdır. Fakat ithal ürünlerde on iki ülkenin her birinde defterlerin içindeki kalemler birbirinden farklıdır.⁶⁷

Amerika ile imzalanan 1862 Antlaşması Osmanlı topraklarında uyulacak muameleleri net olarak kurallara bağlarken, Amerika şehir ve limanlarındaki kaideleri ise genelde diğer ülkelerle olacak eşitlik esası ilkesiyle karşılamıştır. Osmanlı Devleti, ABD'ye antlaşmada belirtilen hususlarda kat'î teminatlarda bulunurken, diğer taraftan ABD ise sadece eşitlik teminatında bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; ABD ithalata konu bir vergiyi oranlama ve değiştirme ile limanlarındaki uygulamaları çeşitlendirme hakkı noktasında özgür bırakılmıştır.⁶⁸

Bu noktada, her iki ticaret antlaşmasının imzalandığı tarihlerde Osmanlı tüccarlarının Amerika'da yaşadıkları sorunlara dair şikâyet arızalarının bulunmadığına da dikkat çekmek gerekir. Osmanlı tacirlerinin var olan şikâyet örnekleri daha ileri senelerde, özellikle II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkacaktır. Bu durum bize antlaşma müzakerelerinin yapıldığı dönemlerde Osmanlı nezdinde Amerikan liman ve gümrüklerine dair çözülmesi ve bir nizama kavuşturulması gereken sorunların henüz ciddi anlamda neşet etmediğini göstermektedir. Şayet Hariciye Nezâreti'ne bu tip sorunların aksettirildiği arızalar ya da mütâlaa-nâmeler gelmiş olsaydı, antlaşma masasına konulması mümkün olabilirdi. Aynı senelerde ise Amerikan tacirlerinin Osmanlı topraklarında yaşadıkları sorunlarda Amerikan Sefâreti ve Konsolosluklarını sürekli devreye soktuğu müşahede edilir.⁶⁹

1862 Antlaşması 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ve Osmanlı Devleti arasında yirmi üç maddelik antlaşma model alınarak hazırlanmıştır.⁷⁰ Antlaşmayı madde madde

⁶⁷ Süleyman Sûdî, **Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)**, Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996, s. 210-211.

⁶⁸ Bu durum özellikle on dokuzuncu maddede çok net şekilde görülebilir.

⁶⁹ 1881'de mahkemede aleyhine karar çıkan Azaryan'ın hemen sefâreti devreye sokması örnek olarak verilebilir. **BOA HR.H 338/52**. Osmanlı arşivi bu gibi müdahalelerle doludur.

⁷⁰ Miller aslında 29 Nisan'da İngiltere ile antlaşma imzalandığını ve model alındığını belirtir ama bahsi geçen tarihte imzalanan antlaşma aslında Fransa iledir. Bkz. Hunter Miller, **Treaties and Other**

incelemeden önce son olarak antlaşmada esas olanın ticarete konu olan ürünlerin menşei olduğunu belirtmek isteriz. Kısacası bir İngiliz bir Amerikan menşeli ürünü Osmanlı Devleti'ne getirdiği zaman o ürün Amerikan mahsulatı bir ürün olarak kabul edilecek ve muamele buna göre yapılacaktır. Bu özellikle dönem dönem kamu sağlığı için getirilen bazı kısıtlamalar bakımından önemlidir.

1.2.1. 1862 Antlaşmasında Gümrük Vergileri ve Tarifeler

1862 Antlaşması'nda *dördüncü, beşinci, altıncı ve yirmi ikinci maddeler* gümrük vergileri ile alakalıdır.⁷¹ Bu maddelerin 1830, 1838⁷² ve devamındaki tecrübeler dikkate alınarak eskiye nazaran daha çok hususu kapsamaya çalıştığı görülmektedir.

Dördüncü madde öncelikle tarafların diğerine ihraç etmek üzere yola çıkaracakları ürünlerin, şayet diğer ülkelere ihraç edilseydi talep edilecek vergilerden başka ve fazla olmamasını öngörmektedir. Bu sayede ihraç limanlarında diğer ülkelerin şartları ile bir eşitlik öngörülmektedir. Zaten ABD de Osmanlı pazarındaki rekabette Avrupalılarla eşit şartlara sahip olmayı çok önemsemektedir. Fıkra sadece ihracat işlemine değinilmekte, ayrıca işlemi yapacak tacirin uyuğuna bir referans verilmemektedir.

Maddede Osmanlı menşeli ürünlerin Amerikalılar ya da vekilleri tarafından ihracat için satın alınmaları durumunda, satın alındıkları yerde ya da ihraç olunacağı mahale naklinde hiçbir vergiye tabi olmaması kabul edilmektedir. Bu hükümden, ihracata konu olan malın dâhildeki satın alma sürecinin, dâhilî bir alım satımın tâbi olacağı hükümlerden net olarak ayrıştırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ihraç edilecek ürün dâhilî hiçbir vergiye konu olmamaktadır. Bu kuralın 1838 senesi antlaşmalarındaki ilkeyi devam ettirdiği söylenebilir.

International Acts of the United States of America, Government Printing Office, Washington 1948, C. 8, s. 737. Ayrıca bkz. Sûdî, **Defter-i Muktesid**, s. 207.

⁷¹ Dördüncü ve beşinci maddelerde bulunan yasaklara ilerde değinilecektir.

⁷² 1838 Baltalimanı Antlaşmasında gümrük vergisi ithalatta %5, ihracatta ise %12 olarak belirlenmişti. %12'lik oran ise Osmanlı tarafının isteğinden daha düşüktü, fakat yine de ithalat oranından yüksekti. Genç bu vergilendirmenin “fiskalizm ile birlikte güçlü bir provizyonizm damgası taşıdığını” belirtir. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 89. Pamuk'un analizi içinse bkz. Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 100-102.

Vergi sadece ihracatın gerçekleşeceği yükleme limanında kıymeti üzerinden hesaplanarak alınacaktır. Bu da antlaşmada %8 oranını geçmeyen bir *reftiye resmi*⁷³ olarak formüle edilmiştir. Böylece Osmanlı limanlarından ihracat yapacak “Amerikan vatandaşı ya da vekilleri” iskelede kıymeti üzerinden hesaplanan %8 vergiyi ödeyecektir. Bu vergi ödendikten sonra işleme konu ürünler el değiştirmiş olsa bile tekrar bir vergilendirmeye tâbi olmayacaktır. Bu fıkra, ilk fıkradan ayrı olarak sadece Osmanlı limanlarındaki ihracata değinilmektedir. Bahse konu vergiler ve dâhildeki vergiyi ödememe imtiyazı ise Amerikan vatandaşı ya da vekillerine dönük tespit edilmiştir. Reftiye resminin sadece ihracat işlemiyle illiyeti bulunmakta, dolayısıyla yüklemeden sonra yükün nereye gideceği konu dışında tutulmaktadır.

Bahse konu %8’lik ihracat vergisinden her sene %1’i çıkarılacak, sadece gümrük idaresinin genel masraflarını karşılamak üzere -yine kıymeti üzerinden hesaplanacak şekilde- kademeli olarak %1’e kadar indirilecektir.⁷⁴ Osmanlı Devleti ihracat yapacak Amerikan vatandaşlarını dâhilî ya da onun yerine geçebilecek vergilerden bu antlaşmada da muaf tutmakta, ihracattan aldığı vergiyi ise sadece genel gümrük masraflarını karşılayabileceği bir orana (%1) düşürmektedir. Dolayısıyla öteden beri önemli bir vergi oranına sahip ihracat işlemlerinden elde edilen vergi kazancından Osmanlı Devleti’nin feragat ettiği sonucuna varılabilir.⁷⁵ Peki Osmanlı Devleti ihracata konu vergilerde neden ciddi bir indirim gitmiştir? Bu konuda farklı görüşler vardır.⁷⁶

Genelde 1862 Antlaşmasını tahlil edenler dördüncü maddenin hükümlerini antlaşmanın genel hükümleri gibi aktarmaktadırlar. Oysaki antlaşma, ihracat ve

⁷³ **Reftiye**: “Memleket dışına çıkarılan mahsul ve mamullerden alınan gümrük resmi yerinde kullanılan bir tabirdir. Farsça çıkmak manasına gelen ‘reften’ mastarından müştaktır.” Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 22. İleri dönemde reftiye, âmediye, masdariye, müruriye gibi isimlerin yerine ithalat, ihracat ve transit vergisi tabirleri gelecektir. **Rûsûmat Salnâmesi**, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1332, s. 124.

⁷⁴ Amerikan tarafı bahse konu ihracatta vergi indirimini, Osmanlı’nın ihracatı geleneksel olarak vergilendirme politikasından vazgeçtiğine yorumlamakta ve önemli faydalar ummaktaydı. Bkz. **CRUS 1862**, s. 565.

⁷⁵ Genç, ihracat vergilerinin kademeli olarak %1’e düşürüldüğü bu noktayı provizyonizmin (iaşecilik) terkedildiği dönüm olarak belirtir. Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 90.

⁷⁶ Pamuk, 1860-61 senelerinde yaşanan malî bunalım, Lübnan’da yaşanan iç karışıklıklar gibi sebeplerin Osmanlı’yı ihracat vergilerinin düşürülmesini kabule zorladığını öne sürer. Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 98.

ithalata konu olan hükümleri ayırmıştır. Hatırlanırsa dördüncü maddede ihracata konu olan vergilendirmeye değinilmişti. **Beşinci madde** ise Amerikan ürünlerinin Osmanlı Devleti'ne ithalatına değinmektedir. Beşinci madde öncelikle dördüncü maddeye benzer bir girişle başlamakta, lakin ülkeden ülkeye ihracatı değil de Amerikan ve Osmanlı menşeli ürünlerin ihracatına dair ilke kararı almaktadır. ABD'ye nakledilecek Osmanlı ürünleri ile Osmanlı Devleti'ne sevk edilecek Amerikan ürünlerinin, diğer ülkelere uygulanan vergiden fazla bir orana maruz bırakılmayacağı belirtilmektedir.

Beşinci maddenin bir sonraki fıkrasında Amerikan ürünlerinin nereden gelirse gelsin yasak olmadıkça kabul edileceğini ve alınacak verginin ise kıymeti üzerinden %8 ya da buna karşılık ortaklaşa yapılacak tarifeye göre alınacak “resm-i muayyeni” geçmemesini karara bağlar. Bu vergi de yine ürünün iskeledeki kıymeti üzerinden hesaplanacak ve ürün denizyolu ile gelmişse limanda boşaltma esnasında, karadan gelmiş ise de ilk gümrük noktasında ödenecektir. %8 oranında **âmediye resmi**⁷⁷ ödenen yük, ister varış yerinde isterse de ülke dâhilinde alım satıma tabi olsun, bir daha bayisinden de müşterisinden de vergi talebinde bulunulmayacaktır.⁷⁸

Dört ve beşinci maddede oranları tespit edilen gümrük vergilerinin Eflak, Boğdan ve Sırp Emirliklerine gitmesi durumunda uygulanacak usûl ve esaslar ise **altıncı maddeye** derç edilmiştir. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden bahsi geçen emirliklere gelen yabancı ürünlerin gümrük resmi⁷⁹ emirliklere varışlarında alınacaktır. Aynı şekilde emirliklerden Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine gidecek yabancı ürünlerin gümrük resmi de Osmanlı Devleti'nin idaresindeki ilk gümrüğe varışlarında ödenecektir. İthalata dair bu hükümler ise gerek emirliklerden gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden yabancı ülkelere ihraç edilecek ürünler için de geçerli olacaktır. Emirlik ürünlerinin gümrük resmi emirlik memurlarına, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine ait ürünlerin gümrük resmi ise Osmanlı Devleti memurlarına ödenecektir. Bu sayede hem âmediye hem de reftiye

⁷⁷ **Âmediye**: “Ecnebî memleketlerden gelen mallardan gümrüklerce alınan resim hakkında kullanılan bir tabirdir. Farsça gelmek manasına gelen ‘âmeden’ mastarından alınmadır.” Bkz. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, s. 57.

⁷⁸ Maddenin transit ile ilgili hükmüne aşağıda değineceğiz.

⁷⁹ Osmanlı gümrük resimlerine dair detaylı bilgiler için bkz. Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 145-155.

resmi her durumda yalnız bir defa ödenmiş olacaktır. Dikkat edilirse ilgili madde, bahsi geçen emirlikleri gümrük geliri noktasında Osmanlı Devleti'nden özerk kılmaktadır. Emirliklere gidecek yabancı ürünlerden Osmanlı merkezî idaresince ne gümrük resmi ne de transit resmi alınmayacaktır.

Dördüncü ve beşinci maddelerde ürünün iskeledeki kıymeti üzerinden hesaplanan vergi oranlarından bahsedilmekteydi. Bu da bizi iskeledeki kıymetin ne olduğu, enflasyondan etkilenip etkilenmediği, beyanın esas olup olmadığı, gümrüklerin bulunduğu değişik liman ve şehirlerdeki fiyat farklılıklarının dikkate alınıp alınmayacağı sorununa götürmektedir. Mevcut soruların cevabı olmak üzere antlaşmada **yirmi ikinci madde** düzenlenmiştir. Madde, Osmanlı Devleti'nde ithal edilen Amerikan ürünleri ile Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden ihraç edeceği Osmanlı menşeli ürünlerin belirlenen gümrük vergilerinin alım usûlünü bir tarifeye bağlama ilkesini kabul eder. Kısacası gümrük vergisi oranları zaten belirlenmiştir. Bu oranlar kıymet üzerinden alınacaktır ve “tarife” ile ürünlere ya kıymet biçilecek ya da rayice bırakılacaktır. Antlaşma vergi oranını koyarken, hazırlanan tarifeler ise işbu verginin ahzı için birtakım ürün kalemlerine birer kıymet tayin ve iradesi esasına dayanmaktadır. Dikkat edilirse “kıymet” kelimesinden kasıt malın gümrüğe geldiği esnadaki bedeli değil, tarife defterinde tayin edilen kıymetidir. Düzenlenecek tarifeler ise tasdik-nâmelerinin mübadelesinden itibaren yedi sene boyunca geçerli kabul edilecek ve bu sürenin bitiminden bir sene önce taraflar tarifelerin gözden geçirilmesi ve değiştirilmesini talep etmeye hak sahibi olacaklardır.⁸⁰ Fakat taraflardan bir talep gelmezse, tarife bir yedi sene daha geçerliliğini koruyacaktır. Her bir yedi sene bitiminde aynı usûl tekrar uygulanacaktır.

1862 Antlaşması için yirmi sekiz senelik bir ömür biçilmiş ve on dördüncü senesinde feshetme hakkı getirilmiştir. Buna mukabil tarifeler için ise yedi senelik bir ömür biçilmiştir. Bunun nedeninin muhtemel fiyat değişimlerine daha kısa sürede reaksiyon verebilmek olduğunu düşünmekle birlikte, yine de kıymet hesaplamasında yedi senelik bir sabitlemenin çok geniş bir tarih aralığı olduğunu belirtmeliyiz. Ayrıca

⁸⁰ Tarife defterindeki Amerikan ürünleri *EKLER* bölümünde hem Türkçe hem de İngilizce olarak verilecektir.

tarifelerde mevcut olan fiyat sabitleme politikası ileride kurtulmak istenen bir sorun yumağına dönüşecektir.

ABD ile Osmanlı Devleti'nin hazırladığı tarifeler Osmanlı Arşivi'nde BOA A.DVN.MKL 3/13'teki tarife defterleri serisi içinde bulunmaktadır.⁸¹ Bu seride toplam on iki ülke ile 1861-1862 Antlaşmaları bağlamında⁸² tarifeler düzenlenmiştir. Aslında ülkelerle düzenlenen mevcut tarife defterlerinin hepsinde Osmanlı ihraç ürünleri ve bu ürünlerin kıymetleri sabittir. Farklılıklar ise ithalat ürünlerinde görülmektedir. Tarifelerde 460 adeti bulan Osmanlı mamûlleri iki kategoriye ayrılmıştır. Bunların birincisi 383 ürün içeren “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Mahsûlâtı” , ikincisi ise 77 ürün içeren “Âsitâne Mahsûlâtı” listesidir. 383 kalemlik birinci listenin içinden 61'i, 77 kalemlik Âsitâne listesinin ise sadece 4'ü rayice bırakılmıştır.⁸³ Defterdeki üçüncü liste ise “Amerika Memâlik-i Müctemiası Mahsûlâtı” adıyla toplamda 85 ürün içerir. Bu son listedeki 85 ürünün 36'sı rayice bırakılmıştır.

Tarife Defteri'nde bir ürünün fiyatının nasıl belirlendiği de açıklanmaktadır. Buna göre ticarete konu olan pazar fiyatlarından %10'luk bir tenzîlât yapılarak vergiye konu iskele kıymetine (sâfi kıymete) ulaşılmaktadır. Defterlere işlenmiş olan mal kıymetleri de bu %10'luk tenzîlât hesaplanarak ulaşılan iskele kıymetleridir. Bahsi geçen kıymetin de net %8'lik oranı⁸⁴ bize ahzedilecek vergiyi göstermektedir.⁸⁵

Tarife defteri kıymetin usulünü ortaya koyduktan sonra belirlenen verginin tahsilatına değinmektedir. Tahsilatta kabul edilen ilkelere bakılırsa 1850 senesinde İngiltere ile yapılan müzakerelerin sonucunda varılan ilkelerin devam ettirildiği

⁸¹ BOA A.DVN.MKL 3/13'te bulunan *Amerika Devleti'nin Gümrük Tarifesi* adlı defterin transkripsiyonu ilk önce Mine Erol, daha sonra da Murat Fidan tarafından yayımlanmıştır. Mevcut transkripsiyonlardaki ciddi hatalardan ötürü biz de tekrar çevirisini yapmış bulunmaktayız.

⁸² Malloy bu tarifelerin 1847 Ocak ayında düzenlenen tarifelerin süresinin dolmasından ötürü -çeşitli sebeplerle de gecikerek- düzenlendiğini belirtir. Bkz. William M. Malloy, **Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers: 1776-1909**, C. II, Government Printing Office, Washington 1910. Aslında bahsi geçen tarifeler yine İngiltere, Fransa, İsveç-Norveç ve Avusturya gibi Avrupalı devletlerle düzenlenmiştir.

⁸³ Osmanlı ihracat ürünlerine dair geniş bilgi için bkz.: Namık Saçlı, “1862 Gümrük Tarifesinde Osmanlı İhracat Ürünleri”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 11, S. 3, 2024, s. 1833-1870.

⁸⁴ %8 vergi oranının ithalat için daimî, ihracat için ise her sene %1'i düşülerek, yedi sene sonra %1'de sabitleneceğini tekrar hatırlatmak isteriz.

⁸⁵ Vergi tutarlarında Osmanlı ihraç ürünlerinin 35 tanesinde 1 kuruştan az, 1 tanesinde ise 3,20 kuruşluk bir hesaplama farkı vardır. Osmanlı ithalatına konu ürünlerin ise 3 adetinde yine 1 kuruştan az, cüzi bir fark görülmektedir. Bunun haricinde tüm ürünlerin vergisi iskele kıymetlerinin tamamına %8'ine eşittir.

anlaşılmaktadır. O dönem Osmanlı tarafı tahsilatın altın ve gümüş ile yapılmasında ısrar etmiş olmakla birlikte, İngiliz tarafının çabaları sonuç vererek kâime⁸⁶ ile de yapabilme imkânı deftere işlenmişti.⁸⁷ Bu imkân 1861/1862 tarifelerinde de -şimdilik yalnız İstanbul'da olmak üzere- yine tanınmıştır. Ayrıca tarife defterinde tahsilata konu para birimlerinde 5 adet gümüş mecrediye = 1 adet yüzlük altın mecrediye = 100 kuruş eşitliği özellikle vurgulanmaktadır.

Bir örnekle anlatmak gerek ise; Aydın ve Tire'nin siyah üzümünün iskele kıymeti deftere göre 45 kuruş/kantardır. Defterde yine %8 vergi oranına eşit bir şekilde 3,60 kuruşluk gümrük vergisi belirlenmiştir. Şayet 1.000 kantarlık bir Aydın üzümü İzmir Limanı'ndan ABD'ye ihraç edilmek için yüklenecekse 3.600 kuruş bir vergi meblağı çıkmaktadır. Bu ise 36 adet yüzlük altın mecrediyeye bedeldir. İhracatçı kuruş yerine 36 adet yüzlük altın mecrediye ödediğinde ihracatını yapabilmektedir.

Vergi bahsini kapatmadan son olarak şunu belirtmek gerekir: Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisi ahzı için iki dinamik işlemektedir. Bunlardan birincisi oran, ikincisi ise kıymettir. Tarifelerde kıymet için ürünlerin çoğunda sabit bir fiyat politikasına gidilmiştir. Bu da ürünlerin fiyat değişimleri, genel enflasyon seyri, ithalat ve ihracat enflasyonu ya da paranın kıymetindeki oynaklıklar, değişecek trendler, arz ve talep değişiklikleri gibi birçok değişkenin etkisini vergiden istisna tutmuştur. Kısacası Osmanlı Devleti yaşanabilecek tüm değişikliklerin vergi gelirine etkisinden feragat etmiştir.⁸⁸

Bununla birlikte bu durum yabancıları da olumsuz etkilemektedir. Özellikle İngiltere gibi emtia fiyatları -sanayileşmenin de etkisiyle- sürekli düşen ülkeler gümrük tarifelerinde birçok kalemin 1862 senesi fiyatı ile sabitlenmesinden zarar

⁸⁶ Kâime'nin hemen aynı sene, 1862 Eylül ayında kaldırıldığını belirtmek isteriz. Bkz. Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 127.

⁸⁷ Kütükoğlu, "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 4-5, 1974, s. 347.

⁸⁸ Örneğin 1830'larda mal fiyatlarının yükselmesi üzerine Osmanlı Devleti sabitlenen fiyatlardan ötürü gümrük resmini potansiyelinden çok daha düşük oranlarda tahsil etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca genelde sabitlenen kıymetler piyasanın gerçek kıymetlerinden hep daha düşüktü. Örnek karşılaştırmalar için bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 241, 244.

görmüş olmalıdır.⁸⁹ Ayrıca üçüncü bölümde görüleceği üzere birçok Amerikan ürününün zamanla birim fiyatları düşecektir.

Kurmuş, tam da gümrük antlaşmalarının imzalandığı 1860'lı yılları tarihte serbest rekabetçi kapitalizmden çıkılıp da emperyalizm aşamasına geçiş yılları olarak tanımlar.⁹⁰ Bu görüşü doğru kabul edersek, dünyanın geri kalanı emperyalizme geçiş yaparken Osmanlı Devleti de gümrük tarifelerinin özellikle ihracat ayağında vergiyi %1'e indirmeyi, ithalat vergisini ise %3'ten %8'de çıkarmayı kayıt altına almıştır. Bu bir nevî tamamen olmasa da kısmen korumacı/himayeci gümrük rejimine geçiş anlamına gelmektedir. Öte yandan ihracattan alınan verginin düşürülecek olması Sanayi Devrimi'ni yaşayan ve teknolojik dönüşümünü -çağına göre- tamamlayan ülkeler için daha ucuz hammadde temini anlamına gelecektir. Bu dönemde yurtdışına hammadde arzını bu gerçeği de göz önünde bulundurarak okumak gerekmektedir.

1.2.2. 1862 Antlaşmasında Yasaklar

Antlaşmanın dördüncü, beşinci, on dördüncü, on beşinci ve on sekizinci maddesinde ihracat ve ithalata dair yasaklar işlenmektedir. Bir önceki bölümde dördüncü ve beşinci maddelerin ithalat ve ihracata getirdiği vergi oranlarına değinmiştik. Burada ise ithalat ve ihracata dair yasaklara, kısıtlamalara ve suçlara atıf verilecektir.

Dördüncü maddenin yasakla alakalı olan ikinci fıkrasında taraflardan birinin ülkesinden diğerine nakledilecek her türlü eşyanın nakil ve ihraç yasağının, bu gibi eşyanın diğer ülkelere nakli ve ihracına da şamil olmadıkça uygulanmayacağı vurgulanır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden ABD'ye gidecek bir ürünün yasak kapsamına girmesi, ancak aynı ürünün diğer devletlere ihracında da bir yasağın olması durumunda mümkün olabilecektir. Aynı şekilde ABD'den Osmanlı Devleti cihetine çıkacak bir ürün de aynı kurala tabidir. Antlaşmanın **beşinci maddesinin** ikinci fıkrasındaki yasak hükmü de aynen dördüncü maddenin ikinci fıkrası gibidir. Burada

⁸⁹ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s. 243-245. Kurmuş 1878-1879 fiyatlarından örnekler vererek aslında carî fiyata göre verginin %8 yerine bazı ürünlerde %30'lara bile çıktığını göstermektedir. Esasında bu konuda ne tamamen zarar ne de tamamen kâr edilmiş değildir. Bazı ürünlerin fiyatları düşer iken bazıları da yükselmiştir. Bunun için özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerdeki ürünler özelinde altmış yıllık fiyat değişimlerine dikkat etmek gerekir.

⁹⁰ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 58. Yazar ayrıca bu geçişi belirleyen koşulların, üretim yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi olduğunu belirtir. Bkz. Kurmuş, a.g.e., s. 62.

da nakil ve ihraç yasağının başka ülkeleri kapsamadıkça uygulanmayacağına değinilir. Tek fark, dördüncü maddede tarafların ürünlerinin diğer ülkelere nakil ve ihraç yasağına, beşinci maddede ise diğer ülke ürünlerinin nakil ve ihraç yasağına atıf yapılmasıdır.

On dördüncü maddede ise beşinci maddenin hükümlerine istisna konulmaktadır. Fıkra ile Amerikan vatandaşlarının bundan sonra Osmanlı topraklarına tuz ve tütün ihracına yasak getirilmektedir.⁹¹ Bununla beraber Amerikan vatandaşı ya da vekillerinin Osmanlı topraklarında tüketim için alım satım yapmaları halinde, Osmanlı Devleti'nin bu ürünlerin ticaretiyle uğraşan en fazla müsaadeyi haiz olan vatandaşlarıyla eşit şartlara sahip olacağı belirtilmektedir. Kısacası Amerikan vatandaşları Osmanlı topraklarına (Osmanlı ithalatını kısıtlayıcı şekilde) tuz ve tütün ihraç edemezken, Osmanlı dâhilinde bu ürünlerin ticaretini yapmaları iznine sahip olmuşlardır. Bu yasağa karşılık ise Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden (Osmanlı ihracatını teşvik edici şekilde) hârice ihraç edecekleri tütün ve tuzdan vergi alınmayacağı kararlaştırılmıştır.⁹² Tütün ve tuz ihracından vergi alınmaması kararı, hemen önceki tütün ve tuz ithalinin yasağına karşı verilen bir taviz gibi gözükmektedir. Zira önceki ithalat yasağı fıkrası hemen arkasındaki vergisiz ihracat serbestisine “işbu memnûiyete mukâbil” diyerek bağlanmaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen tütün ve tuz ihracatının miktarı ise bildirim tabi olacaktır. Gümrük İdaresi bu ürünlerin ihracına aynen eskiden olduğu gibi nezâret etme hakkına sahip olmakla birlikte, bu işlem için masraf talebinde bulunmayacaktır. Bununla birlikte verilerden görüldüğü kadarıyla Osmanlı ve ABD arasında tuz alım satımı olmamıştır denilebilir.⁹³ Tütünde ise iki taraf arasında uzun süre çok düşük meblağlarda yaprak ya da işlenmiş tütün

⁹¹ Aslında sadece Amerikalılara değil, 1861-1862 antlaşmalarını imzalayan tüm ülkelerden gelecek ithalat yasaklanmıştı. Filiz Dıñoğlu, **Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi 1883-1914**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s. 23-25.

⁹² Genç “tuz” üzerine yaptığı bir çalışmada Osmanlı iktisadî prensiplerinden provizyonizme uymayan yegâne ürünün tuz olduğunu belirtir. Tuz'dan gelir elde etmek var iken neden ithalatı kısıtlayıcı tavır takındığını sorgular. Bunun sebeplerini değerlendirirken ilk önce bir diğer iktisadî prensip olan fiskalizmin devreye girdiğini düşünmektedir. Bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Mali Sisteminde Tuz ve Tuzlaların Mahiyeti”, **Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1** (Ed. Şakir Batmaz, Özen Tok), Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 201-204.

⁹³ Altmış yıllık ticaret verilerinde ABD'nin ithal ettiği Osmanlı tuzu sadece 881 \$'dır. **C&N 1850-1909**.

alım satımı yapılmıştır. Fakat 1900'lerin başından itibaren Osmanlı'nın ABD'ye ihraç ürünleri arasındaki başat ürünlerden biri yaprak tütün olarak karşımıza çıkacaktır.⁹⁴

Antlaşmanın *on beşinci maddesi* de askerî malzemelerin ithalatına dair kısıtları işlemektedir. Bu madde ile Osmanlı topraklarına bu tür emtianın ithalini genel olarak yasaklama hak ve yetkisinin Osmanlı Devleti'nde olduğu kayıt altına alınmıştır. Bu yasaklama resmen tebliğ edilmezse uygulamaya konmayacak, bir tebliğ durumunda ise sadece resmî olarak adları geçen malzemelere uygulanacaktır. Ayrıca yasaklanmamış her türlü askerî malzeme Osmanlı Devleti'ne ithal edileceği zaman yerel düzenlemelere tabi olacaktır. Madde önce yasaklama yetkisini tanımış, akabinde yasaklama olmasa bile yerel düzenlemelere tâbilik yaratmıştır. Bu fıkrada yerel düzenlemelere tâbi olma durumu aslında Osmanlı Devleti'ne madde tefsirinde bir hareket kabiliyeti verebilecek şartlar yaratmaktadır. Bir uygulama çerçevesi çizilmek yerine yerel düzenlemelere (nizâmât-ı mahalliye) atıf yapılması değişik bölgelerde ve şartlarda değişik uygulamalara yol açabilir. Madde, yine de Amerikan Sefâreti tarafından bir istisna talebinde bulunulması ve kuvvetli sebeplerin buna engel olmaması durumunda, bahsi geçen talebe cevap verileceğini kayıt altına almaktadır. İncelenen altmış senelik zaman zarfında askerî ürünlere dair yegâne alımlar 93 Harbi öncesi ve sonrasında gerçekleşecektir. Bunun haricinde geriye kalan senelerde iki ülke arasında yıllık silah alım satımı çok düşük düzeyde kalmıştır. Bu tür silahların ise hediye ve hatıra kategorisinde olduğu zannedilmektedir. Fıkradaki yasak da aslında vatandaşlara dönük olarak kamu güvenliği çerçevesinde düşünülmelidir.

On beşinci madde özellikle barut ithalinin yasak olmamakla birlikte şu şartlara tabi olduğunu belirtir: Öncelikle Amerikan vatandaşları asla mahallî kanunların belirlediği miktardan fazla barut satamayacaktır. İkinci olarak Osmanlı limanlarına gelen barut yüklü Amerikan gemisi, mahallî yetkililer tarafından tespit edilecek yere demir atacaktır. Barutu da yetkililerin gösterdiği ambarlara yine yetkililer nezâretinde indirecektir. Barut sahiplerininse ambarlara kanunlara uygun olarak girmesine izin verilmiştir. Bununla birlikte av tüfeği, tabanca, kıymetli süs silahları ve şahsî kullanım

⁹⁴ Yaprak tütün ithalatı üçüncü bölümde işlenmiştir.

için olabilecek (aslında yerel idareciler tarafından öyle değerlendirilebilecek) cüzî miktardaki barut ise bu maddenin şartlarına tâbi olmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin askerî ürünlerin yasaklanması noktasında titizliği gayet anlaşılabilir görünmektedir. Zira her ülkenin, toprakları içinde -meşru devlet güçleri dışındaki- yapıların dışarıdan askerî olarak takviye edilmesine karşı hassasiyete sahip olduğu aşîkardır. İleriki yıllarda karşımıza bu endişenin haklı olduğunu gösterecek birçok arşiv belgesi çıkmaktadır.⁹⁵

Bu kısımda en son kaçakçılığı işleyen **on sekizinci madde**ye değinmek gerekmektedir. Bahsi geçen madde, yasal olmayan yoldan ülkeye mal sokulması durumunda devletin müsadere yetkisini belirler. Fakat bahse konu eşyalar memurlar tarafından ele geçirildikten sonra ürün sahibinin vatandaşı olduğu devletin konsoloslughuna bildirim yapılması belirtilmektedir. Ayrıca bu fiilin uygun bir şekilde ispatlanmaması durumunda müsadere yapılamayacağı not edilmektedir.⁹⁶ Bu madde ile Osmanlı Devleti hem vergi gelirlerini düşüren hem de yasaklı ürünlerin ülke topraklarına sokulmasına sebep olan kaçakçılık eylemi ile mücadele etmeye çalışmaktadır. Fakat yine de fiilin ispatlanamaması durumunda (lâyık ve nizâmı vechile sâbit olmadıkça) ceza vermeyeceğini de şerh düşmektedir. Kaçakçılıktaki suç ve ceza sürecinin Osmanlı hukuk nizamı içinde seyretmediği ve Osmanlı Devleti'nin bu madde ile konsoloslughâ tebliğ ve ispat yükümlülüğü not edilmelidir. Kısacası on sekizinci madde içeriğinde bir hukuk kapitülasyonu göze çarpmaktadır.

1.2.3. 1862 Antlaşmasında Dâhilî Vergiler

Antlaşmanın ikinci, üçüncü, beşinci, on üçüncü ve on dördüncü maddeleri dâhilî vergiler üzerine kurallar ihtiva eder. **Beşinci madde** Amerikan menşeli ürünlerin dâhildeki rejimine, diğer maddeler ise Amerikan vatandaşı ya da vekillerinin dâhildeki hak, imtiyaz ve sorumluluklarına değinir.

İkinci madde öncelikle Amerikan vatandaşları ve vekillerine Osmanlı Devleti'nde dâhilî ticarete katılabilme iznini vermektedir. Ayrıca devamında gelecek dördüncü maddeyi de destekler nitelikte ihracat amacıyla alım satıma da izinli

⁹⁵ Örnek bir durum için bkz. **BOA A.}MKT.MHM 729/3** [22 Nisan 1894].

⁹⁶ Bir müsadere örneği için bkz. **BOA HR.H 338/59** [19 Eylül 1881].

oldukları belirtilmiştir. Bu dönem Osmanlı vatandaşlarının dâhilî vergilere muhatap olduklarını bilmekteyiz.⁹⁷ Adı geçen ikinci ve dördüncü maddeler bir arada düşünüldüğü zaman; bir Amerikan vatandaşı ya da vekili Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinde ihracat amaçlı bir alım yaptığı anda vergiden muaf olacaktır. Örnek vermek gerekirse Çukurova'da tarladan pamuğu ihracat için satın alan Amerikalı ya da vekili bu ürünü ihracat için Mersin Limanı'na götüreceği esnada dâhilî bir vergi ödemeyecektir. Lakin bir Osmanlı çiftçisi ya da tüccarı Çukurova'daki tarlasından hasat ettiği ürünü Mersin'e -ihracata dönük bir niyetle de olsa- sevk ettiği an dâhilî gümrüklere muhataptır. İkinci durumda malın birim maliyetinin ciddi oranda artacağından şüphe yoktur. Zira hükümler bizi, muhatap olunan vergilerde bir ayrışma görüntüsüne sevk etmektedir. Yine de bu şartlar altında ve maddedeki “ya da vekillerinin” ibaresinden hareketle ihracat için dâhilî gümrük vergisinin fiiliyatta tahsil edilebilme ihtimali de azalmaktadır. Amerikan vatandaşı her durumda bir vekil tayin ederek ihraç edeceği ürünü bulunduğu yerden dâhilî vergilerden istisna olarak gümrüğe götürebilme imkânına sahiptir. Bu durum ayrıca Osmanlı'dan ihracat yapacak bir Amerikan vatandaşına, süreci ve organizasyonu üretim yerinden başlatma gerekliliğini yaratmaktadır.

Antlaşmanın *üçüncü maddesi* Osmanlı menşeli ürünlerin dâhilî vergi oranlarını tespit etmeye yöneliktir. Burada sabit bir dâhilî vergi oranı zikredilmemekle birlikte, aynen 1830 Antlaşmasındaki ihracat ve ithalat vergilerinde uygulanan usulde olduğu gibi bir formül üretilmiştir. Osmanlı dâhilindeki tüketim için yapılan alım satım ve diğer her türlü ticarî işlemin yürütmesinde Osmanlı Devleti'nin ya da diğer ülke vatandaşlarının en ziyade mazhar-ı müsaade olan tacirlerinin ödedikleri vergileri ödeyeceği kayıt altına alınmıştır.

Antlaşmanın *beşinci maddesinin* dördüncü fıkrası ithal edilen malın dâhildeki işlemine ışık tutmaktadır. Hatırlanırsa madde öncelikle Amerikan menşeli ithal

⁹⁷ Dâhilî gümrükler 1874 senesinde karayolları için kaldırılacaktır. Böylece 1838 Baltalimanı Antlaşması'nda mevcut olan yerlilerin aleyhine, yabancıların lehine olan uygulama sonlandırılmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mâlî Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 379-380; Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 91, 200; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 94. Dâhilî gümrük vergilerinin tamamen kaldırılması ise 18 Şubat 1890 tarihindeki İrade-i Seniyye ile gerçekleşmiştir. Bkz. **Düstûr**, Birinci Tertib, Devlet Matbaası, Ankara 1939, C. 6, s. 506-507.

ürünlerin kıymeti üzerinden %8 vergi alınacağını tespit etmişti. Bahsi geçen %8’lik âmediye resminin ödenmesi akabinde ürün ister varış yerinde isterse de ülke dâhilinde alışverişe tabi olsun, bu ürünün ne bayisinden ne de müşterisinden hiçbir şekilde vergi talebinde bulunulmayacağı kayıt altına alınmıştı. Burada da diğer bazı maddelerde olduğu gibi bir kapitülasyonun varlığı dikkat çekmektedir. Şöyle ki; antlaşma ABD ile sadece bir ithalat vergi oranı koymakla yetinmemiştir. Bunun yanı sıra ithalat rejimi çerçevesinde gümrük işlemine tabi tutulmuş malın millileşmesinin akabinde olacak dâhildeki işlemi dahi tespit etmiştir. Kısacası gümrük vergisi ödenen “ürün” el değiştirip üzerine yeni kâr eklense dahi yine de oluşan yeni fiyatlar vergilendirilmeyecektir. Antlaşmada ABD’nin kendi ülkesi dâhilindeki vergi rejimine bir referans verilmediğine de ayrıca dikkat çekmek isteriz.

On üçüncü madde Amerikan vatandaşı ya da vekillerinin Osmanlı topraklarında yabancı ülke tarım ve sanayi ürünlerinin alım satımıyla iştigal etmeleri halinde, aynı işle meşgul olan diğer yabancı ülke vatandaşları ile vergi yükümlülüğü ya da hak, imtiyaz ve muafiyet sahipliği noktasında aynı şartları haiz olacaklarını belirtmektedir. Bu madde ile Amerikalıların Osmanlı Devleti dâhilindeki ticaretlerinin rekabete elverişli şartlara sahip olması garanti altına alınmıştır. Maddenin, üçüncü maddenin bir tamamlayıcısı olduğu göze çarpmaktadır. Hatırlatmak gerekirse üçüncü madde Osmanlı Devleti dâhilindeki yerli ürünlerin alım satımına, on üçüncü maddeyse Osmanlı Devleti dâhilindeki yabancı ürünlerin ticaretine değinmektedir. Ayrıca diğer yabancılar ile mükellefiyet ve haklarda eşitliğe vurgu yapılmaktadır.

Antlaşmanın **on dördüncü maddesini** ise dâhildeki uygulamalar açısından analiz etmek gerekir. Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti dâhilindeki tuz ve tütün alım satımında, mezkûr ürünlerin ticaretinde en fazla müsaadeyi haiz olan Osmanlı vatandaşları ile eşit şartlara sahip olması kayıt altına alınmıştır.

Antlaşmaya göre Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti dâhilindeki kazanımlarını kısaca özetlemek gerekirse:

İkinci madde hem dâhilde ticaret hakkı hem de ihracat için alınacak ürünün dâhilî vergilerden muafiyeti;

Üçüncü madde yerli ürünlerin dâhilî ticaretinde Osmanlı ve diğer ülke vatandaşları içinden en fazla mazhar-ı müsaade olanlarla eşitliği;

On dördüncü madde yerli tuz ve tütün ürünlerinde de en fazla müsaadeye sahip Osmanlı vatandaşları ile eşitliği;

On üçüncü madde Amerikalılara dâhildeki yabancı ürün ticaretinde diğer ülke vatandaşları ile hak ve sorumluluk noktasında eşitliği,

Beşinci madde ithal edilen Amerikan menşeli ürünlerin %8 ithalat vergisi haricinde pazarda bir daha vergiye tabi olmaması konularını işlemektedir.⁹⁸

1.2.4. 1862 Antlaşmasında Gemiler, Limanlar, Seyrüsefer ve Boğaz Geçişleri

Antlaşmanın sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on altıncı, on yedinci maddeleri gemiler, seyrüsefer ve boğaz geçişleri ile alakalıdır.

Sekizinci madde; iki taraf arasındaki ithalat ve ihracatta, antlaşma tarafı her iki ülkenin de gemilerinin -aynı vergi oranlarıyla ve geldiği/gideceği ülke fark etmeksizin- kullanımında eşitliği karara bağlayan maddedir. Bu madde ile hem nakliye gemilerinin kullanımında farklı muameleye maruz kalmanın önü kesilmekte hem de navlun pazarında her iki ülkeye ait gemiler için eşit pazar şartları yaratılmaktadır.⁹⁹

Dokuzuncu maddede limanlarda talep edilebilecek tonilato, liman, kılavuz, fener ve karantina gibi başlıklar altındaki vergilerin yerli gemilerden farklı bir oranda uygulanmayacağını karara bağlamaktadır. Aslında sekizinci maddeyi tamamlayıcıdır. Her iki maddede mütekabiliyet ilkesi bulunmaktadır.

Sekizinci ve dokuzuncu maddelerde Amerikan ve Osmanlı gemilerinin eşit uygulamalara muhatap olmaları öngörülmüştü. **Onuncu maddede** ise hangi gemilerin Amerikan ve Osmanlı gemisi olarak kabul edilip de antlaşma hükümleriyle muamele edileceği tespit edilmiştir. Şöyle ki Amerikan ve Osmanlı kanunlarınca Amerikan ve Osmanlı görülen gemiler karşılıklı olarak böyle kabul edilecektir. Bu durumda

⁹⁸ Tezimizin kapsadığı dönemde genel olarak dâhilde gümrük vergisi istisnaları için bkz. Hamza Çeştepe, Tamer Güven, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhilî Gümrük Vergisi İstisnaları”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bolu 2016, C. 16, S. 2, s. 9-14.

⁹⁹ Dördüncü bölümde Amerika’nın Osmanlı navlun pazarında yürüteceği mücadele izah edilecektir.

tarafların gemiye bir başka uyrukluk öngörerek farklı uygulamalara gitmesinin önu kesilmiştir.

On birinci maddede ilk olarak Amerikan menşeli bir ürün olup da Amerikan ya da başka bir ülkenin gemisiyle gelen ya da üçüncü bir ülkenin ürünü olup da Amerikan gemisine yüklenmiş olarak gelen ürünlere uygulanacak prosedüre değinilmektedir. Bu tür ürünler Boğazlardan geçerken ücrete tabi olmayacaktır. Ayrıca bahsi geçen şartlara sahip ürünlerin a) Türk Boğazlarından geldikleri ya da aktarıldıkları gemiler ile geçmeleri; b) yabancı ülkelere satılmak üzere farklı bir gemiye yüklenmiş olmaları; c) İstanbul'daki transit ambarı veya Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki gümrüklü sahalarda karaya çıkarılmış olması durumlarının her birinde vergi talebinde bulunulmayacağı karara bağlanır. Bahsi geçen durumların bir kısmında ürünler Osmanlı Devleti'nden ithal edilerek millileştirilmiş değildir. Bu nedenle madde ile Türk Boğazlarından her nihaî yöne serbest geçiş garanti altına alınmaktadır. Bu da Türk limanlarının transit ticaret noktası olarak kullanılabilecek olmasına işaret eder. Bu madde esas olarak Türk-Amerikan ticarî ilişkilerinin var olan yapısına önemli referanslar vermektedir. Maddenin fıkraları ile sahadaki şu gerçekler eşleşebilir: 1) Özellikle 1850 ve 60'lı seneler ABD'nin üçüncü ülke ürünlerini Osmanlı'ya yoğun bir şekilde ihraç ettiği bir dönemdir. 2) ABD İç Savaş'a kadar Karadeniz'de üçüncü ülkelere de navlun hizmeti vermiştir. 3) Rusya'nın Karadeniz limanları ve Tuna da ABD'nin az da olsa ticaret yaptığı bölgelerdir. 4) Amerikalılar tarafından çok yoğun olmasa da Osmanlı limanları ve antrepoları transit ticaret için kullanılmaktadır. 5) ABD ürünleri zaman içinde daha çok üçüncü ülke gemileri ile taşınacaktır.¹⁰⁰

On altıncı maddeye göre Amerikan tüccar gemilerine Türk Boğazlarından geçişlerde verilen izn-i sefineler her zamanki gibi gemilerin fazla bekleme yapmaması gözetilerek verilecektir. Her ne kadar Türk Boğazlarında beklemek; geminin seyrüseferi dâhilinde olup, limandaki yükleme ve boşaltma süre (*astarya / lay-time*) aşımalarında oluşacak masraflara (*sürastarya / demurrage*) benzer bir durum ortaya çıkarmasa da kiralanan geminin umulandan daha uzun süre denizde kalması armatör için kazanç kaybına ve mal sahipleri için daha yüksek navlunlara sebep olabilir.

¹⁰⁰ Sayılan beş madde tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde detaylı olarak işlenecektir.

Bununla birlikte, kısa sürelerde bozulma ihtimali olan yüklerin gemi üzerinde daha uzun beklemesi de risk doğurabilmektedir.

Son olarak değineceğimiz **on yedinci maddede** ise Osmanlı limanlarına yük getiren Amerikan ticaret gemilerinin kaptanlarının, boşaltma limanına varışlarında manifesto¹⁰¹ suretini vakit kaybetmeksizin gümrüğe teslim etmesi karara bağlanmıştır.

Manifestonun ilgili dönemde yavaş yavaş Osmanlı Deniz Hukukuna da girdiğini müşahade etmekteyiz. Nitekim Osmanlı hukuk sistemi içinde -incelediğimiz anlaşmadan bir sene sonra yayımlanan- deniz ticaretini düzenleyen kanun-nâmede kaptanların, gemilerinde manifesto bulundurmaları şart koşulmuştur.¹⁰² Yine 1886 tarihinde manifestoda belirtilmeyen yüklerin fazla vergiye tabi olacağı,¹⁰³ manifesto tanziminde alınacak harç,¹⁰⁴ 1888 tarihinde ise demiryollarında manifestonun nasıl beyan edileceği¹⁰⁵ gibi hükümler de örnek verilebilir.

1.2.5. 1862 Antlaşmasında Transit Ticaret

Transit ticaret genel olarak bir ülkeden başka bir ülkeye giden malın üçüncü bir devletin gümrüklerinden geçmesi ile ortaya çıkan bir işlemdir. Ürünler esasen üçüncü ülkede kullanılmayacağı için günümüzde olduğu gibi çalışmanın geçtiği dönemde de ayrı bir kategori olarak muamele görmüşlerdir. Osmanlı Devleti toprakları coğrafi konumundan ötürü çeşitli ülke pazarlarının önünde ve geçiş noktasında bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı gümrüklerinin transit ticarete de öne çıkmasına sebep olmaktadır. Antlaşmanın beşinci, on birinci, on ikinci maddelerinde transit ticarete dair hükümler yer almaktadır.

Antlaşmanın **beşinci maddesinde** yukarıda da zikredildiği üzere %8’lik âmediye resminin ödenmesi akabinde dâhilde vergi alınmaması karara bağlanmıştır. Ancak ürün Osmanlı Devleti’nde tüketim için satılmayıp da altı ay içinde ihraç edilirse

¹⁰¹ Manifesto yerine hukukî metinlerde “hamule defteri”, “hamule kamesi” gibi ıstılâhlarla da karşılaşılmaktadır.

¹⁰² Kanûn-nâme-i Hümâyûn-ı Ticâret-i Bahriye, Madde 41: **Düstûr**, Birinci Tertib, C. 1, s. 479.

¹⁰³ **Düstûr**, Birinci Tertib, 5. Cilt, sayfa 518 (568): Manifesto Haricinde Zuhur Eden Eşya Hakkında Talimat, 3 Eylül 1302/15 Eylül 1886

¹⁰⁴ **Düstûr**, Birinci Tertib, 5. Cilt, sayfa 593 (643): Mehakim-i Nizamiye ve Devair’de Alınması Lazım Gelen Harçlara Dair Tarife-i Cedide, Madde 92, 12 Muharrem 1304/10 Ekim 1886.

¹⁰⁵ **Düstûr**, Birinci Tertib, 5. Cilt, sayfa 1034 (1084): Demiryolu ile Naklolunacak Eşyâ-yı Ticârîye ve Yolcu Eşyâsı Hakkında Gümrükçe Olunacak Muâmelâta Dair Nizâmname, Madde 17, 7 Cemaziyelahir 1305/19 Şubat 1888.

transit ürün olarak kabul edilecek ve antlaşmanın on ikinci maddesi hükmünce muamele yapılacaktır. Ayrıca Gümrükler İdaresi %8 gümrük ödemesini ispat eden tüccara âmediye resmi ile -on ikinci maddedeki- transit resmi arasındaki farkı iade edecektir.

Antlaşma maddelerine her ne kadar transit ticarete dair bilgiler işlenmişse de sahada transit ticaretin pek gelişmediği görülür. Osmanlı Devleti'nin doğu-batı eksenindeki konumu bu tür ticaret için elverişli bir durum ortaya koysa da uygun depolama alanlarının yetersizliği bu potansiyeli yeterli derecede kullanmaya engel teşkil etmiştir.¹⁰⁶

On birinci maddede ise Amerikan menşeli ürünün İstanbul'daki transit ambarı ya da diğer bölgelerdeki gümrüklü sahalarda karaya çıkarılmasında vergi talebinde bulunulmayacağı kayıt altına alınmıştır. Zira ürün bu aşamada Osmanlı pazarına dâhil edilmemiştir.

Dikkat edilirse on birinci madde deniz yoluyla gelen ürünler üstüne bir hüküm kurmakta ve operasyon limanlarda ya da gümrüklü bölgelerde (antrepo vb.) cereyan etmektedir. **On ikinci maddeyle** birlikteyse karayolu ile denizyolunda gerçekleşen transit ticaret birbirinden ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti karayolunda vergi alacaktır, zira ürün ithal edilmiş gibi kabul edilmektedir. Denizyolu transit taşımacılığından farkıysa gümrükten geçirildikten sonra takibinin yapılmasının zorluğunda yatmaktadır.¹⁰⁷ Lakin o ana kadar alınagelen %3'lük vergi %2 oranına çekilecek ve yine uygulanageldiği gibi vergi ürünün varış anında alınacaktır. Verginin varış gümrüğünde alınacağının belirtilmesiyle ürünün Osmanlı Devleti dâhilinde geçişi esnasında vergi alınmayacak olması da tekrar teyit edilmiş olmaktadır. Ayrıca bahse konu oranın da sekiz sene sonra %1'e düşürüleceği taahhüt edilmiştir.

On ikinci maddenin muhtemelen Osmanlı tarafının derc ettiği son fıkrasındaysa karayolu transitinde hilelerin yaşanmaması maksadıyla bir "nizâm-ı mahsûs" ile Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunacağı ilan edilmektedir. Maddeye

¹⁰⁶ **CRUS 1873**, s. 1057. Ayrıca bkz. *Grafik 38*.

¹⁰⁷ İzmir, Samsun ya da İskenderun'da boşaltılan ve transit olduğu söylenen bir ürünün, örneğin İran'a kara yoluyla taşınıp taşınmadığının takibi o dönem için zordur.

son fıkranın eklenmesi anlaşılabilir, zira transit vergisi ithalat vergisinden çok daha düşük bir orana tekabül etmektedir. Böyle bir fark da çeşitli suistimallerin önünü açma ihtimali doğurmaktadır. Bu nedenle son fıkranın sahtekarlığa karşı bir önlem olduğu düşünülebilir.

1.2.6. 1862 Antlaşmasında Tanınan Haklar, Eşitlik ve Amerikan İthalatı

Antlaşmanın *birinci, ikinci, yedinci ve on dokuzuncu* maddeleri haklara ve eşitliğe dair konuları içerir.

Birinci maddede var olan antlaşmalarda Amerikan vatandaşları ve gemilerine verilen bütün hak, imtiyaz ve muafiyetler -1862 Antlaşması ile değiştirilmiş olanlar hariç tutularak- şimdi ve gelecek için de kabul edilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden bütün diğer devletlerin vatandaşları ve gemileriyle ticaret ile seyr-i sefâin için verilmiş ve gelecekte de verilebilecek bütün haklar, imtiyazlar ve muafiyetlerin ABD'ye de tanınması şart koşulmaktadır. Bu madde çift taraflı değildir. Sadece Amerikan vatandaş ve gemilerinin hakkını karara bağlamaktadır.

İkinci madde Amerikalıların Osmanlı topraklarında ürün satın almaya hakları olduğunu belirtmektedir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında tanzim olunan 1838 Antlaşması'nın ikinci maddesi ile yed-i vâhid usulünün resmen ortadan kaldırılmış olduğu hatırlatılmaktadır. Keza bunun gibi malların satın alımı ya da nakliyesi için yerel yönetimden tezkire verme yönteminin bitirileceğine söz verilmesinden ötürü, Amerikan vatandaşlarının yerel yönetimlerden tezkire almaya zorlanmayacağı belirtilmektedir.¹⁰⁸ Bu maksatla yapılacak her türlü teşebbüse antlaşmaya aykırı bir hareket olarak bakılacaktır. Osmanlı Devleti'nin bununla suçlanacak görevlilere gerekeni şiddetle yapacağı ve zarara uğradığını ispat edebilen Amerikalılara ise haklarını tamamen vereceği kayıt altına alınır. Madde sadece Amerikalıların haklarının korunmasıyla yetinmemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin memuruna “derhâl şedîden te'dîb olunacak” denilerek iç hukuka da müdâhil olmuştur.

Antlaşmanın **yedinci maddesi** tarafların vatandaşlarına, diğerinin ülkesinde anbariye ve ikrâmiye gibi masraflar ile vergi iadesi ve diğer kolaylıklar noktasında

¹⁰⁸ Gordon bu hususu anlaşmanın en önemli kazanımı olarak görür. Gordon, **American Relations**, s. 45.

yerli vatandaşlar gibi muamele edileceğini ilke olarak karara bağlar. Maddede mütekabiliyet ilkesi de göze çarpmaktadır.¹⁰⁹

Bu başlık altında **on dokuzuncu maddeyi** de tartışmak gerekmektedir. ABD ithalatının; vergilerin zikredildiği kısımda yerine burada bulunmasının bir nedeni olduğu düşünülmektedir: O da Amerika'daki ithalatın bir vergi oranıyla değil de sadece muamelede eşitlik ilkesiyle kendisine yer bulmasıdır. Osmanlı tarım ve sanayi ürünlerinden ABD'nin ithal ettikleri için en ziyade mazhar-ı müsaade olan milletlerde olduğu gibi muamele yapılacağı bu madde ile karara bağlanmaktadır. Kısacası Osmanlı ürününü Amerika'ya ihraç eden şahıs/şirket hangi uyruktan olursa olsun Amerika'da en ziyade mazhar-ı müsaade hükmünce amel edilecektir. Bu noktada Osmanlı tarafındaki vergi oranları antlaşmada titiz bir şekilde hem tespit edilmekte hem de geleceğe dönük indirime gidilmesi dahi kararlaştırılmış olmakla birlikte, ABD yönüne giden ürünlerde Amerikan gümrüklerini bağlayıcı bir oranın tespit edilmemesi dikkat çekmektedir. Özetle Amerikan yönetiminin vergi oranı belirleme hakkı kayıt altına alınmış ve korunmuş olmaktadır.¹¹⁰

On dokuzuncu maddenin ikinci fıkrasında ise yine bu meyanda ABD nezdindeki yabancı devletlerin vatandaşları, gemileri, ticaretleri ve seyrüseferlerindeki hak, imtiyaz ve muafiyetlerin aynen Osmanlılar için de geçerli olacağı belirtilmiştir.

1.2.7. 1862 Antlaşmasının Uygulamaya Dönük Hükümleri

Antlaşmanın *yirminci, yirmi birinci ve yirmi üçüncü* maddeleri antlaşma ve uygulamasına dönüktür. **Yirminci maddede** yürürlüğe girme ve yürürlükte kalma takvimi karara bağlanmıştır. 1862 Antlaşmasının -ABD için de geçerliliği olan- 1838 İngiltere-Osmanlı Antlaşması yerine ikame edildiği belirtilmektedir. Ayrıca tasdik-

¹⁰⁹ Nitekim zamanla benzer yeni masraflar da eklenebilmektedir. 1874 tarihinde tüm sefâretler ile karara varılan fener rûsûmu gibi. Amerikan Sefâreti de diğer sefâretler gibi bu vergiyi kabul etmiştir. Bkz. **BOA A.}MKT.NZD 257/59**. Ayrıca Gordon, Türk limanlarında Amerikalıların yaşayageldiği bazı sıkıntılara değinir. Hem bu tür liman masraflarını hem de yeniden vergi alınması sorunlarının eskiden beri mevcut olduğunu ve bu durumu değiştirmek için bu maddelerin derc edildiğini belirtir. Gordon, **American Relations**, s. 45.

¹¹⁰ **CRUS** ve **C&N** serilerinde ABD'nin ithal ettiği emtia; ülkelerden bağımsız, vergisiz ve vergili olarak istatistiklere yansır. Gordon, Osmanlı'dan ABD'ye sevk edilen ürünlerin ciddi bir kısmının varış limanında yüksek vergiye tabi olmasını, ticaretin genişlemesini engelleyici bir etki olarak kabul eder. Gordon, **American Relations**, s. 45. *Bölüm 2'*de ABD'ye ihraç edilen ürünlerin tek tek nasıl bir vergiye tabi olduğu ve etkileri detaylı işlenecektir.

nâmelerin mübadelesinden sonra yirmi sekiz sene geçerli kalacağı karara bağlanmaktadır.¹¹¹

Bununla birlikte on dört sene sonra tarafların antlaşmayı yeniden gözden geçirme ve değişiklik yapma hakkı ile -haber verilmesi durumunda- bir sene sonra (on beşinci senenin başında) antlaşmayı feshetme hakları kayda geçirilmektedir. On dördüncü seneye mahsus bu haklar yirmi birinci sene için de geçerli olacaktır. Kısacası 1862 Antlaşması 1876, 1883 ya da 1890'da tekrar revize edilebilecektir.

Antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin tüm eyaletlerinde ve emirliklerinde geçerli olduğu yine yirminci madde ile karara bağlanmaktadır.

Yirmi birinci madde bize 1838 Antlaşmasının zeylini hatırlatmaktadır, zira o metinde birinci maddenin son fıkrası da aynen böyleydi.¹¹² Buna göre ABD antlaşma maddelerinde kullanılmış olan lafız ve tabirlerin doğal ve açık anlamları haricinde hiçbir hüküm ve mana çıkarılmayacaktır. Amerikan tarafı ayrıca Osmanlı Devleti'ne dâhilî idaresi noktasında hiçbir şekilde engel çıkarmak amacıyla olmadığını da belirtmektedir.¹¹³ Yine de Osmanlı Devleti'nin dâhilî hukukunun; eski ve yeni antlaşmalarla Amerikan vatandaşı ve ürünleri hakkında verilmiş imtiyazlara ters düşmeyeceği de son fıkra da şerh düşülmüştür.

Yirmi üçüncü madde antlaşmanın tasdik olunacağını; tasdik-nâmelerin İstanbul'da üç ay ya da daha kısa sürede değiştirileceğini ve mübadelesinden itibaren geçerli olacağını karara bağlamıştır. Hem antlaşma hem de tarife takvimlerinin ileride fesih üzerine yürütülen müzakerelerde uzun süre anlaşmazlığa sebebiyet verdiğini ise belirtmek gerekir.

Son olarak antlaşmanın Türkçesinde girişe eklenen kısma da dikkat çekmek icap eder. 1862 Antlaşması'nın *Düvel-i Ecnebiye Defterine* ve *Muâhedât Mecmuasına* kaydedilen Türkçe metninde antlaşmada “aynile ve Fransızca olarak zıkr ü beyân

¹¹¹ Burada karıştırılmaması gereken bir husus vardır. Şöyle ki; antlaşmanın geçerliliği yirminci maddede, tarifelerin geçerliliği ise yirmi ikinci maddede belirtilir. Antlaşmaya ilk on dört sene tam geçerlilik verilmiş olmakla birlikte, tarifeler ilk yedinci sene sonunda değiştirilebilir. Nitekim ileriki yıllarda antlaşmanın feshine dair tartışmalar da aslında genelde tarifelerle alakalı olacaktır.

¹¹² Kütükoğlu'nun konuya dair izahatı için bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 141-142.

¹¹³ Yirmi birinci madde böyle söylemekle birlikte yukarıda görüldüğü üzere birçok madde Osmanlı iç işlerine müdahaleyi açık hale getirmektedir.

kılınır” yazmakta iken Amerikan tarafının Osmanlı tarafına verdiği ve altında Âli Paşa’nın (ö. 1871) da mührü olan metinde ise “İngilizce ve Fransızca” olarak yazılmıştır.¹¹⁴ Kısacası taraflar antlaşmanın dili konusunda yine ortak bir noktada buluşamamıştır.

Antlaşmaya dair ileride uzun tartışmalara sebep olacak tarihler de şu şekildedir:

Amerikan tarafı antlaşmanın 25 Ocak 1862’de İstanbul’da imzalandığını, 13 Mart 1862’de ise ayrı bir tarife sözleşmesinin imzalandığını, Senato’ya 1 Nisan 1862 tarihinde sunulup; tavsiye kararının ise 9 Nisan 1862’te geçtiğini, Başkan Lincoln’un (1861-1865) 18 Nisan 1861’de, Osmanlı Hükümeti’nin ise 14 Mayıs 1862’de tasdik ettiğini, tasdik-nâmelerin mübadelesinin 5 Haziran 1862’de İstanbul’da gerçekleştiğini ve yine aynı gün antlaşmanın yürürlüğe girdiğini, 2 Temmuz 1862’de Başkan Lincoln tarafından deklare edildiğini, 5 Haziran 1884 tarihinde ise antlaşmanın sonlandırıldığını belirtir.¹¹⁵

Osmanlı tarafındaki tarihlere bakacak olursak 13 Şubat 1862 tarihinde sözleşmenin İstanbul’da akd ve tanzim, imza ve temhir eylenildiği,¹¹⁶ 13 Mart 1862’de ise ayrı bir tarife sözleşmesinin yürürlüğe girdiği görülür.¹¹⁷ Tasdik-nâmelerinin mübadelesinin ise üç ay zarfında ve mümkünse daha evvel gerçekleştirilmesi belirtilir ki bu da en geç 12 Mayıs 1862’e tekabül eder.¹¹⁸ Bununla birlikte antlaşma metinlerinin üstünde ya da altında olmasa da birçok yazışmada Osmanlı Devleti’nin de 5 Haziran 1862 tarihini tasdik-nâmelerin mübadele tarihi olarak kabul ettiği görülmektedir.¹¹⁹ Ayrıca tarifelerin geçerlilik tarihi olan 13 Mart 1862’yi ise antlaşma ahkâmının başladığı tarih olarak kabul etmektedirler. Kısacası tasdik-nâmelerin mübadelesinde geçerli olacak olan bu antlaşma, Osmanlı tarafına göre daha erken bir tarihte (13 Mart 1862’de) tarifelerle aynı gün başlamak üzere zaten bilfiil yürürlüktedir.

¹¹⁴ BOA MHD 199.

¹¹⁵ Charles I. Bevans, *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, Government Printing Office, Washington 1974, C. 12, s. 628; Miller, *Treaties and Other International Acts of the United States of America*, C. 8, s. 717.

¹¹⁶ BOA A.DVNSDVE.d. 1, s. 1.

¹¹⁷ BOA A.DVN.MKL 3/13 (1 Mart 1862).

¹¹⁸ Antlaşmanın yirmi üçüncü maddesi mücebince.

¹¹⁹ Örnek için bkz. BOA HR.İD 1306/7.

1.3. 1862 Antlaşmasının Fesih ve Yenileme Çalışmaları

1862 antlaşmasından on dört sene geçtikten sonra Osmanlı Devleti tarifeleri değiştirme amaçlı fesih çabasına girecektir. Nitekim Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk döneminde imzalanan antlaşma esnasında hem dünyada hem de Osmanlı Devleti'nde şartlar çok farklı idi. Lakin takvimler 1874-1875'li seneleri gösterince bambaşka iktisadi koşulların varlığı müşahade edilmektedir. Özellikle ilgili on yılda 1873 Ekonomik Krizi ile başlayan ve mevcut yetmişli yılları etkileyen ilk Büyük Buhran'ın varlığı önemlidir.¹²⁰ Bununla birlikte bütçe sıkıntıları yaşayan Osmanlı Devleti'nde aynı dönemde Ekim 1875 tarihli Ramazan Kararnâmesi ile devletin iflas noktasında olduğu müşahade edilir.¹²¹ Ayrıca son olarak Osmanlı Devleti nezdinde feshi arzu edilenin, antlaşmaların kendisinden ve çeşitli hükümlerinden ziyade vergi ve tarifeler olduğunun da vurgulanması gerekir.

ABD başkanı Ulysses S. Grant (1869-1877) 1875 sonunda kongreye yıllık nutkunda Osmanlı Devleti'yle ilişkilere de değinmektedir. Başkan Osmanlı tarafının 15 Ocak 1874 tarihinde antlaşmanın yirmi ikinci madde¹²² hükümlerine göre fesih talebini tebliğ ettiğini belirtir. Buna göre antlaşmalarının 5 Haziran 1876'da¹²³ sona

¹²⁰ Beaud, 1873 kriziyle kapitalizmin ikinci çağı olan emperyalizm aşamasının başladığını savunur. Bu süreçte "ikinci kuşak sanayi ve sanayi teknikleri" gelişecektir. Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010**, Çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 187-189. Osmanlı Devleti'nin Büyük bunalım dönemindeki iktisadî durumu için bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 125-136.

¹²¹ Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında aldığı borçların ana para ve faiz geri ödemeleri bütçe dengesini zamanla bozmuş ve devlet iflasın eşiğine gelmiştir. Bu sürecin devamında Düyyûn-ı Umûmiye İdâresi kurulacaktır. Yetmişli yıllara damga vuran bu kriz için bkz. V. Necla Geyikdağı, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul 2008, s. 68-73; Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 70-76. Yine 1875 senesinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlık durumu ve Balkanlar'ın siyasî anlamda karışmasına dair genel bir değerlendirme için bkz. Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 147-151. Ramazan ve Muharrem Kararnâmeleri arasındaki altı seneye dair tafsilatlı bilgi için ise bkz. Biltekin Özdemir, **Yüz Yıl Süren Cendere: Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 85-101.

¹²² Yirmi ikinci madde 13 Mart 1862'de yürürlüğe giren tarifelerin geçerliliği ile ilgilidir.

¹²³ Grant, Amerikan tarafının tasdik-nâmelerin mübadelesi olarak kabul ettiği 5 Haziran 1862 tarihini referans almaktadır, lakin burada hatalı bir hesap vardır. Grant'ın dediği gibi tarifelerin feshini belirten yirmi ikinci madde söz konusu ise buna göre 13 Mart 1876 yani tarifelerin son bulacağı gün feshe gidilmelidir. Kısacası antlaşmanın feshi günü olan 5 Haziran 1876 tarihine gidilmemelidir. Zaten bu yorum farklılığına dair tartışmalar uzun süre devam edecektir.

erdiğini ve Bâb-ı Âlî'nin yeni bir antlaşma için müzakere davetini açıklar.¹²⁴ Osmanlı'nın Vaşington nezdindeki elçisi Aristaki Bey'in ABD Dışişleri Bakanı Hamilton Fish'e 29 Eylül 1875 tarihli mektubunda Osmanlı tarafının talepleri görülebilmektedir. Buna göre Osmanlı bozulan malî durumu ve bütçe dengesini iyileştirmek için almayı düşündüğü önlemlerin başına gümrük vergilerinin artışı koymaktadır. %8 ile sınırlandırılan ithalat vergisi Osmanlı'nın potansiyel gelir artışına mâni olmaktadır. Bu sebepten ötürü ithalattan alınan gümrük vergisinin %20'ye çıkarılması planlanmaktadır. Buradaki tek amacın gelirlerin yükseltilmesi olduğunu, kısacası koruyucu bir gümrük tarifesine gitmediklerini önemle belirtmektedirler.¹²⁵ Ayrıca bu sefer tüm devletlerle ayrı ayrı değil de tek bir tarife cetveli düzenleme çabaları dikkat çeker.¹²⁶ Lakin gelişmelerin seyrinde antlaşmanın 1876'da feshedilmediği, tarifelerin güncellenmediği görülür. Zaten Gordon'un da belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin bu çabası Osmanlı ile dış ticaret hacimleri daha yüksek olan Avrupalı devletlerin itirazları neticesinde sonuçsuz kalacaktır.¹²⁷

Hem devlet içi yazışmalar hem de sefâretle olan müzakerelere bakıldığında zaman antlaşmanın asıl ve ciddi fesih çalışmalarının yirmi birinci senenin arifesinde yoğunlaştığı müşahede edilir. İlgili tarih yaklaştıkça Osmanlı tarafında bir hareketlenme olmaktadır. Halihazırda bu tarihte birçok batılı devletin antlaşma süreleri ya bitmiş ya da bitecektir. Yazışmalar Rûsûmât Emâneti'nden Hariciye Nezâreti ve Sadâret kanalına tarih hatırlatmaları ile başlar. Osmanlı Devleti'nin pozisyon olarak Amerika ile antlaşmanın tarihinin tam olarak 12 Mart 1883'te biteceğini kabul ettiğini görmekteyiz. Bu hesap da aslında tarifelerin yürürlüğe girdiği 13 Mart 1862 (Rumî yılbaşı olan 1 Mart 1278) dikkate alınarak hesaplanmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar tasdik-nâmelerin mübadelesinin 5 Haziran'da gerçekleştiğini kabul etse de antlaşmanın (aslında tarifelerin) 13 Mart tarihinde yürürlüğe girmesinden ötürü bu tarih dikkate alınarak feshedilmesi gerektiğini

¹²⁴ 5 Aralık 1876 tarihli Başkanın Mesajı için bkz. **BOA HR.SYS 46/5; FRUS 1876**, Message of the President (to the Senate and House of Representative). Ayrıca bkz. **BOA HR.İD 812/14** (30 Temmuz 1875); **BOA HR.İD 819/66** (8 Ekim 1875).

¹²⁵ **FRUS 1876**, No. 314, s. 591-592.

¹²⁶ **BOA HR.İD 802/36** (16 Aralık 1875).

¹²⁷ Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 163.

savunmaktadır. Bu sebeple sefârete bu tarih baz alınarak tebligat yapılmasına dair görüşler öne çıkmıştır.¹²⁸

Rumî 1298 malî senesinin son gününde (28 Şubat 1298 – 12 Mart 1883) yirmi birinci seneleri dolacak olan antlaşmaların¹²⁹ hükümsüz kalacağını bildirilmesine dair Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa'nın Hariciye Nâzırı Ahmed Arifi Paşa'ya bir cevabî takriri vardır. Buradan Hariciye Nâzırı'nın tarihleri gözeterek ilgili devletlerin sefâretlerine tebligat yaptığı¹³⁰ anlaşılmaktadır. Belgede ayrıca “tecdidi mukarrer” denilerek aslında kati bir fesih değil de süresi bittiği için şartların feshedilip yenilenmesi gündeme gelmektedir.¹³¹ Yine de Osmanlı nezdinde 12 Mart 1883 tarihi kurgulanarak yapılan çabaların bir sonuç üretmeyeceği ve Amerikan tarafının vakit kazanmak için pozisyon aldığı görülecektir.

1861-62 senesinde imzalanan ticaret antlaşmalarının¹³² yirmi birinci senelerinin doluyor olması hasebiyle Muâhedât Komisyonu nasıl bir yol izleneceğine dair toplanacaktır. Komisyon bir mazbata ve Rûsûmât Emâneti ise bir tezkire hazırlar. 25 Nisan 1883 tarihli mazbataya göre antlaşmaların geçerliliklerinin bitim gününden itibaren ve yeni tarifelerin tanzim edilmesine değin -eski antlaşmada olduğu gibi %8 hesabıyla- rayice göre vergi alınması planlanmıştır. Ayrıca antlaşmaları biten devletler hazır olduklarında hemen müzakereye başlanılması, anlaşmak için belirli bir süre tayini ve mezkûr süre bitiminde bir ahid-nâme tanzimi kararlaştırılmıştır.¹³³ Bu ara formül Osmanlı tarafının düşüncesini de ortaya koymaktadır. Şöyle ki 13 Mart 1862 tarifesinde rayice bırakılmamış 318 ihraç kalemi ile 49 ithal kaleminin dahi rayice bırakılmak istendiği bir tablo vardır. Kısacası Osmanlı tarafınca tüm ithal ve ihraç

¹²⁸ BOA HR.İD 1306/7.

¹²⁹ Belçika, Danimarka, İsveç - Norveç, Felemenk, Amerika Devletleri ile olan antlaşmalar.

¹³⁰ Tebligatlar esasında Mart 1883 senesi gözetilerek bir sene önce yapılmaya başlanmıştır. Bkz. BOA MV 225/29, lef. 3.

¹³¹ BOA HR.HMŞ.İŞO 165/63 (10 Mart 1883).

¹³² 1862 tarifeleri şu on iki devletle yapılmıştır: Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Belçika, Felemenk, Amerika, Danimarka, Zollverein tabir olunur Cermanya, İspanya, İsveç ve Norveçya, Avusturya. Avusturya hariç tüm devletlerin tarifelerinin geçerliliği 13 Mart 1862'de, yalnız Avusturya'nınki ise 20 Mart 1862'te başlamaktadır. Bkz. BOA A.DVN.MKL 3/13. Osmanlı Devleti 1883'te mezkûr devletlere Portekiz'i de ekleyerek ticaret antlaşmalarını yenilemek istemektedir. Bununla birlikte 1862 tarifelerindeki on iki devletten bu aşamada Rusya ve Avusturya haricindekilere mefsûhiyet (yürürlükten kaldırma) talep olunmaktadır. Rusya'nın antlaşması tekmiil olunacağından tarifesi de mülga tutulmuştur. Avusturya'nınki ise 1884 Nisan'ında ele alınacaktır. Bkz. BOA MV 225/29.

¹³³ BOA MV. 225/29 (25 Nisan 1883)

kalemlerinin o esnada rayicine göre vergiye tâbi olmasını arzu etmektedir. Osmanlı tarafı 1883'te artık 1862 senesinde sabitlenmiş birim fiyatlar üzerinden vergi tahsil etmek istememektedir. Dönemin yetkilileri nezdinde 1862 birim fiyatları ile vergi tahsil etmenin zarara sebep olduğunun düşünüldüğü vakidir.¹³⁴

Mayıs 1883 tarihine gelindiğinde ise -bundan bir süre önce kararlaştırıldığı üzere- ABD ile yapılacak antlaşmaya değin Osmanlı ithalatında eşyanın kıymeti üzerinden %8 vergi alınması hususu tekrar teyit edilip Amerikan Sefâreti'ne tebliğ edilmiştir.¹³⁵ Bu ara formülde vergi oranı değişmemekle birlikte rayiç üzerinden vergi ahzı ile artık ürünlerin gerçek değerleri üzerinden vergi alınması düşünülmüştür. Böylece 1862 fiyatları sabitlendiği halde piyasa fiyatı yükselmiş ürünlerde yaşanan vergi kayıpları telafi edilecektir.

Bundan bir süre sonra Rûsûmât Emâneti'nden Hariciye'ye gelen bir tezkirede antlaşmanın yirmi birinci senesinin ne zaman bitecek olduğuna dair bir tartışmanın başladığı dikkati çekmektedir. Hatırlanırsa yirminci maddeye atıfla antlaşmanın yürürlüğe girme gündönümü gözetilerek 12 Mart 1883 tarihi için bir mefsûhiyet talebi yapılmıştı. Böyle olsa da tasdik-nâmelerin mübadelesi gününe dahi itibar edildiğinde antlaşmanın 4 Haziran 1883 tarihinde biteceğinden bahisle sefârete mefsûhiyet talebinin tekrar iletilmesi istenmektedir.¹³⁶ Aslında yirminci madde açıktır: Madde, antlaşmanın yirmi sekiz sene hükme sahip olacağını belirtmekte; on dördüncü ve yirmi birinci senelerde taraflara rû'yet, ta'dîl veya haber verildikten bir sene sonra feshetme salahiyetini tanımaktadır. Osmanlı Devleti de antlaşmanın bir yedi sene daha aynı tarifeler (ve hatta oranlar) üzerinden sürmesini istememekte, fesih hakkını yirmi birinci senede kullanmayı tercih etmektedir.

Lakin konu bu ara formülün tebliği ile de bitmiş gözükmemektedir. 6 Haziran 1883'te Amerikan Sefîri Lewis Wallace'den (1881-1885) Hariciye Nâzırı Ârifî Ahmed Paşa'ya yazılan takrirde İstanbul ile Washington arasındaki mesafeye gönderme yapılarak kaçınılmaz olarak iletişimin haftalar aldığı belirtilmekte¹³⁷ ve bu

¹³⁴ Fakat *Bölüm 2* ve *3*'te 1862 fiyatlarının bazılarının düşük seviyede kaldığı da görülecektir.

¹³⁵ BOA HR.İD 2098/42.

¹³⁶ BOA HR.İD 1306/8. (4 Haziran 1883)

¹³⁷ FRUS kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu senelerde ABD Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Sefâreti arasındaki yazışmaların ortalama teslim süresi 20-25 gün arası sürmektedir.

kadar önemli bir konuda makul bir süre verilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Sefîr, antlaşmanın geçerliliğinin tasdîk-nâmelerin mübadelesinden itibaren başladığını ve bunun da 5 Haziran 1862 tarihi olduğunu vurgulamaktadır. Hükümetinin 12 Mart 1883 tarihindeki “bir yıllık” bildirimini kabul etmeyi uygun bulmadığını dile getirmektedir. Bununla birlikte Amerikan Dışışleri, özetle hakkaniyetli olunması ve diğer ülkelerle de benzer icraatın yapılması durumunda Osmanlı Devleti’nin bildirimde bulunduğu noktaları değerlendirmeye ve sözleşmeyi revizyona da hazır olduklarını eklemektedir.¹³⁸ Bu takririn yirmi birinci senenin dolduğu 4 Haziran’dan sonra gönderilmesi aslında başlı başına bir mesajdır. Nitekim Amerikan tarafı 4 Haziran tarihini bu takrir ile zaten aşmış olmaktadır. Amerikalılar 12 Mart’ın değil de 4 Haziran’ın kabul edilmesi gerektiğini söylemekle birlikte yine de feshi kabul etmemekte, diğer ülkelerle olacak işlemlere atıf yapmaktadır. Ayrıca eskiden olduğu gibi burada da Amerikan dış politikası yine benzer şekilde işlemiş ve doğrudan bir müzakere yerine konuyu diğer güçlerin Osmanlı Devleti ile yapacağı antlaşmaların sonuna havale etmeyi tercih etmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere Amerikan tarafı bu süreci mümkün olduğunca sürüncemede bırakarak uzatmak isteyecektir.

Yukarıda Osmanlı Hariciyesi’ne geldiğini belirttiğimiz takrir, Rûsûmât Emâneti’ne de iletilmiş ve kararın ise Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirlerince müzakere olunması tavsiye edilmiştir. Bahsi geçen takrir komisyonca incelenmiştir. Komisyon yirmi üçüncü maddeye göre yürürlüğün tasdîk-nâmelerin mübadelesiyle başlayacağını kabul etmektedir. Fakat gümrük tarifeleri tarafların ittifakı ile 13 Mart 1862’de uygulamaya konulmuştur. Bu durumda antlaşmanın hükmü de 13 Mart’ta yürürlüğe girmiştir. Öyleyse yirmi birinci sene de 12 Mart 1883 tarihinde son bulmuştur ki fesih talebi bildirimini de bu tarih esas alınarak yapılmıştır. Yine de -Amerikan Sefâreti’nin dediği gibi- mübadele tarihi de esas alınsa, buna da muvafakat gösterilmekte bir beis olmayacağı belirtilir. Sonuç olarak Amerikan Antlaşmasının kabil-i fesh antlaşmalardan olmasıyla, yenilenmesi için hemen bir vekil tayini lüzumundan vurgu yapılmaktadır.¹³⁹ Açıkçası Osmanlı tarafı tartışmayı biraz geçersiz ve gereksiz bulmaktadır. Sonuç olarak 12 Mart ya da 5 Haziran’dan hangisi esas alınırsa alınsın,

¹³⁸ BOA HR.İD 1306/9, (5 Haziran 1883); FRUS 1883, No: 548 (6 Haziran 1883).

¹³⁹ BOA HR.İD 1306/9, lef. 6 (18 Haziran 1883).

her iki tarih de artık geride kalmıştır. Artık odaklanılması gereken nokta tarifelerin ve/veya antlaşmanın yenilenmesi için müzakere masasına oturmaktır.

Amerikalıların tarih konusunda ürettikleri tartışmaların arkasındaysa neşet edebilecek bir rekabet sorunundan endişe ettikleri görülebilmektedir. Nitekim 9 Haziran 1883 tarihli yeni takrirlerinde konuyu buraya getirmişlerdir. Türkiye'nin ithalatta vergileri arttıracığına, her ülkenin antlaşma sürelerinin bir olmadığına değinirler. Böyle bir durumda antlaşması bitip de yenileme istenen bir kısım ülkeyle; antlaşması uzun yıllar devam edecek diğer ülkelerin vatandaşları arasında bir rekabet sorunu doğacaktır. Bu rekabetten de onlara göre Amerikan vatandaşları dezavantajlı bir konuma düşebileceklerdir.¹⁴⁰ Konu tartışılmaya devam edecektir. Amerikan Sefiri Lewis Wallace'nin 1883 sonlarında yazdığı takrirde Osmanlı Devleti'nin vergileri muhtemelen yükselteceğine dair şüphesini itiraf etmektedir. Wallace yeni tarife oranlarında diğer devletlerle eşitliğinin sağlanmasının önemine vurgu yapmakta, hatta Bâb-ı Âlî'ye bir kongre teklifi sunulması önerisini de gündeme getirmektedir. Böylece yeni antlaşma ve tarifelerin İngiltere, Fransa ve Almanya gibi diğer güçlerin de sürece dâhil edilerek toplu bir müzakere ile ayarlanması düşünülmektedir.¹⁴¹ Diplomasi ile konu 1883'ün sonuna kadar götürülmüş, lakin bundan sonra geç kalma riski de Amerikan tarafında hissedilir olmuştur. Osmanlı Devleti uluslararası bir konferans masasına çekilerek ve Batılı devletlerden de güç alarak kendileri açısından avantajlı, Osmanlı açısından dezavantajlı bir ortam oluşturmak istedikleri görülmektedir. Teklif edilen toplantıda ise teorik olarak bir tarafta gümrüklerindeki ithalat ve ihracat işlemlerinden vergi geliri elde etmek isteyen Osmanlı Devleti, diğer tarafta ise on üç adet Batılı devlet olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son konferansında Balkanlardaki topraklarının çoğunu kaybederek çıktığı da bir vakıdır.

Osmanlı Devleti Amerikan Hükûmetine müzakere için bir memur tayin edilmesi talebinde bulunmuştur. Buna mukabil 26 Aralık 1883'te Dersaadet Amerikan

¹⁴⁰ **BOA HR.İD 1306/13.** Aynı kaygı 21 Mart 1883 tarihli Dışişleri Bakanı Frederick Theodore Frelinghuysen'in (1881-1885) takririnde de göze çarpmaktadır. Bakan da antlaşmanın tasdik-nâmelerinin mübadele tarihine gönderme yaparak vakit kazanmaya çalışmış ve bir tarifenin kabul edilebilmesi için bunun tüm ülkelere aynı zamanda aynı oranda uygulanmasını, kısacası diğer yabancı ülkelerle Osmanlı pazarında rekabet edebilme becerilerine bir hâlel gelmemesini belirtmektedir. Bkz. **BOA HR.İD 1306/19.**

¹⁴¹ **BOA HR.İD 1306/15.** (24 Aralık 1883), 163 No.lu takrir.

Başkonsolosu [Gwynne Harris] Heap (ö. 1887) müzakereci olarak atanmıştır. Amerikan tarafı müzakere süresince 1862 Antlaşması ve ona ait tarifenin ihtiyaten eskiden olduğu gibi geçerli olmasına niyet etmektedir. Hatta bunun için Heap'in yenisi hazırlanana kadar eski tarifelerin uygulanması için müzakereci olarak görevlendirildiğini belirtmektedirler. Ancak Osmanlı tarafı antlaşmanın hükümsüz kalacağını ve ona bağlı olan tarifenin de lağvedilmiş kabul edileceğini Heap'e bildirmiştir. Osmanlı'ya göre o esnada yapılması gereken artık ara formüller bulmaktan ziyade yeni bir ticaret muâhede ve umumi bir gümrük tarifesi için müzakereye girişmektir. Yine Lewis Wallace Vaşington nezdindeki Osmanlı Sefiri'ne yazdığı bir tezkirede de yeni tarifeye kadar eski tarifenin geçerli olması istenmekte, yeni tarifenin ise tüm devletler nezdinde geçerli olmasını talep etmektedir. Ayrıca diğer bir devlet antlaşma süresi bitmediğinden eski tarifeyi halen kullanıyor ise, Amerika'ya dahi eski tarife nazara alınarak işlem yaptırılması istenmektedir. Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirleri ise bunun üzerine verdikleri mütâlaada hükümete pozisyonundan dönmemesini “tavsiye kararı” olarak sunacaklardır.¹⁴² Bu şekilde bir üç ay daha geçmiş ve 1884 Mart'ının sonuna kavuşulmuştur.

Bu aşamada İstanbul'da olduğu gibi Vaşington'da da bir müzakere süreci yaşandığı anlaşılmaktadır. Lakin Muâhedât Komisyonu müzakere her ne olursa olsun Amerika ile antlaşmanın 4 Haziran 1884'ten itibaren müddetinin biteceğine dair karar almış ve Vaşington Sefâreti'ne de bildirmiştir.¹⁴³ Bu durumda müzakere süreci hangi yöne evrilirse evrilsin, oluşacak durum eski antlaşmanın sürecini etkilemeyecektir. Ve 4 Haziran 1884 tarihinde antlaşmanın artık mefsûh (feshedilmiş) olduğu kabul edilecektir. Bu noktada Osmanlı tarafının Amerikalıların müzakere süresince eski tarifelerin devamına dair görüşlerine karşı bir ön alma çabası dikkat çekmektedir. Osmanlı, tarifeleri değiştirmekte kararlıdır ve süre çok uzamıştır. Bu konuda artık masada daha fazla vakit kaybedilmesi istenmemektedir. Masa ne kadar uzarsa uzasın, eski tarifeler hükümsüz olacaktır. Bu sebeple yeni antlaşmanın müzakereleri ayrı ve kendine özgü bir gündem olarak görülmekte, eski antlaşmanın feshi ise ayrı bir vakia olarak not düşülmektedir. Buna ilaveten eski tarifelerin hem lağvının vurgulanması

¹⁴² BOA HR.TH 49/99 ve BOA HR.İD 1306/18.

¹⁴³ BOA HR.İD 1306/17. Oysa BOA HR.İD 2098/42 belgesinde Osmanlı Devleti'nin yeni antlaşmaya değin eşya kıymeti üzerinden %8 vergi alınması hususuna karar verdiğini görmüştük.

hem de kararlı bir şekilde müzakere masasının dışında tutulması, Amerika tarafını da artık vakti uzatmaktan vazgeçirecek bir kozdur.

Osmanlı Devleti diplomasının yürütüldüğü bu süreçte iyi niyet göstergesi bazı tavizler de vermiştir. İlk başta tarifelerin yürürlüğe girişini (13 Mart) baz alırken sonra tasdik-nâmelerin mübadelesi tarihini (5 Haziran) kabul etmiş ve yirmi birinci seneyi de yirmi ikinci seneye esnetmiştir. Kısacası 12 Mart 1883'te bitirilmesi düşünülen antlaşma, 4 Haziran 1884 tarihine sarkmıştır. Bununla birlikte 1862 tarifesindeki sabitlenmiş kıymetler bir sene önce lağvedilip rayice dönülmüş idi.¹⁴⁴

Amerika tarafı yaşanan tartışmalardan sonra 1884 senesinde yedi maddelik bir deklarasyon yayınlamıştır. Özetle ortak bir deklarasyonla 5 Haziran tarihinde antlaşmanın sonlanması ile ilgili Bâb-ı Âlî'nin niyetini kabul ettiklerini belirtirler. Revize edilmiş bir tarife kadar antlaşmanın hüküm ve etkilerinin geçerli kalmasını, yeni bir ticaret ve seyrüsefer antlaşması için görüşmeler yapılmasını talep ederler. Revize edilen bir tarife uygulanmaya başlandığı esnada taraflar arasında yeni bir hukukî metin üretilmemiş ise 1862 Antlaşması'nın yirmi ikinci madde haricinde uygulanmaya devam etmesini istemektedirler. Eğer üçüncü bir ülkeyle eski tarifeler devam ediyorsa -taraflar arasında yeni bir antlaşma olsa dahi- o ülkenin antlaşması bitene kadar mevcut haktan Amerikan ticaretinin de yararlandırılmasını talep etmektedirler. Ayrıca mevcut süreçler zarfında tarafların garantiler, özel şartlar ve diğer konulardaki avantajlara dair taleplerini tanıyacaklarını deklare etmektedirler.¹⁴⁵ Amerikan tarafı bu ana kadar eski antlaşmanın geçerliliğini, Osmanlı Devleti ise eski antlaşmaya asla dönülmemesini pozisyon olarak belirlemişti. Bu deklarasyonla birlikte Amerikan tarafı antlaşmanın feshini kabul etmekle birlikte yine eski antlaşmanın geçerli olarak kalmasını istemektedir. Aslında görüşler değişmemiş, sadece

¹⁴⁴ Osmanlı tarafının bir ara formül olarak rayice dönülerek gelir elde etmek istediğini yukarıdaki satırlarda görmüştük fakat Amerikalılar, rayice dönülmesiyle Osmanlı'nın gelir kaybına uğrayacağını düşünür. Çünkü 1862'den bu yana birçok kalemin birim fiyatları düşmüştür. Gordon, **American Relations with Turkey**, s. 164. Bu gerçek üçüncü bölümde paylaşılacak birim fiyatlar üzerinden izlenebilecektir. Buna mukabil Avusturya sefirinin ise aynı zamanda %8 rayiç üzerine ısrarcı olduğu müşahade edilir. **BOA HR.İD 2099/24**. Kısacası gümrük tarifeleri birçok ülkeyle antlaşmalar usulüyle belirlendiğinden ve her ülkenin talepleri birbirinden farklı olduğundan ötürü Osmanlı Devleti'nin bu husustaki diplomatik çabaları her bir ülkeden farklı tepkiler almıştır.

¹⁴⁵ **BOA HR.İD 1306/19**.

antlaşmanın mefsûhiyeti kabul edilmiş, lakin eski antlaşma ile bir süre daha devam edilmesi pozisyonu korunmuştur.

Nisan 1884 tarihinde Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirlerince¹⁴⁶ konu hakkında yeni bir mütâlaa-nâme kaleme alınır. 12 Mart 1883 tarihi referans alınarak birinci sefer yapılan bildirimin yeterli görüldüğünü vurgularlar. Fakat iki hükümet arasında meydana gelen ihtilafı dostane bir surette çözmek için 5 Haziran 1883 tarihini kabule muvafakat etmektedirler. Bâb-ı Âlî fesih günü bildirimi olarak her ne kadar 12 Mart tarihini doğru ve haklı görse de mecbur olmadığı halde ve ihtilafa sebebiyet vermemek için 4 Haziran'ı baz alacaktır. Fakat karşı tarafa belirli bir tarihe de değinmeyecek şekilde ikinci bir fesih bildirimi yapacaktır. Karşı tarafın sessizliğine rağmen bu adımın hatırlatıldığı tekrar deklare edilir. Son olarak fesih talebinde Amerika'nın bir muvafakatının aranmasına gerek olmadığı da kayıt altına alınır.¹⁴⁷ “Muvafakat”ın nasıl olması gerektiği bilerek vurgulanmaktadır. Zira Amerika bu konuda karşılıklı bir muvafakatı vurgulamakta iken, antlaşma taraflara tek taraflı bir fesih hakkını vermektedir.

1 Haziran 1884 tarihinde Hariciye Nezâreti'nden Sadâret'e yazılan takirde vaktin darlığından dolayı bundan önce antlaşmaları münfesih olan devletlere ne gibi muamele yapıldı ise ABD'ye de onun yapılması önerilmektedir. Bu takire gelen cevapta ise ticaret antlaşmaları fesh olunan devletlere yeni antlaşmaya değin bir geçici sözleşme (mukâvele-i muvakkate) yapılması için devletlerin tümüne teklif götürüldüğü belirtilir. Sözleşmesi üç gün sonra bitecek olan ABD'nin de bu kararların dışında kalamayacağı vurgulanır.¹⁴⁸ Bu nedenle yeni bir emre kadar Amerikan ticaret eşyasından rayiç üzerinden vergi alınması ve durumun Rûsûmât Emâneti'ne tebliğ edilmesi kararlaştırılır. Ayrıca Amerikan Sefâreti'ne geçici bir sözleşme akdi ve belirli bir vakitte yeni antlaşma tanzimi için münasip bir tebligat yapılması da şerh düşülmektedir.¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin bir seneden beri vurguladığı rayiçten vergi üzerine tekrar bir karar göze çarpmaktadır. Buradaki yenilik ise geçici bir sözleşmeden bahis açılmasıdır. Antlaşma bitmeye iki gün kala Vaşington Sefâreti'nden merkeze

¹⁴⁶ Hukuk müşavirlerinin bu süreçte sürekli görüşünün alınıyor olmasına dikkat çekmek isteriz.

¹⁴⁷ BOA HR.İD 2099/5.

¹⁴⁸ “Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da mütâlaa edilip, komisyonca da tensip buyurulduğu üzere.”

¹⁴⁹ BOA HR.İD 1306/24.

Amerika Kabinesi'nin nota tercümesi gönderilmiştir. Bu notada özetle ne Amerika'nın ne de Osmanlı'nın birbirlerinin fikir ve mütâlaalarını kabul etmedikleri belirtilir. Notada 1862 Antlaşması'nın birinci maddesine gönderme yapılır¹⁵⁰ ve bazı devletlerle henüz tadil edilmeyen antlaşmaların varlığı hatırlatılır. Bu nedenle tarafların karşılıklı kabulü olmadıkça ve yeni bir antlaşma yapılmadıkça, özellikle “en ziyade mazhar-ı müsaade olan millet muamelesine” rücu edilmesi için çabalayacaklarına vurgu yapmaktadırlar.¹⁵¹

Antlaşma sona ermeye yaklaştıkça devlet içi ve devletle sefâret arası yazışmalar da yoğunlaşmıştır. Komisyon, karar aşamasında Rüsûmât Müsteşarı Berzam Efendi'ye de mevcut durumdaki ülkelerin eşyası için ne yapıldığını soracaktır. Gelen cevapta rayiç üzerinden vergi alındığı yazılmaktadır ki müsteşar oranın da %8 olduğunu belirtir. Sefârete her ne kadar hem yeni bir antlaşma hem de kısa süreli ve geçici bir sözleşme¹⁵² noktasında tebligat yapılmış ve dönüş alınamamış ise de munasip bir lisanla yeniden tebligat yapılması (faydasından emin olunmamakla birlikte) kararlaştırılmaktadır. Fakat bu sürenin uzamasının sakıncaları olacağı da belirtilmektedir. Amerikan Sefâreti'nin 4 Haziran tarihli takririnde ise 1862 Antlaşması'nın feshi tasdik edilmemektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ısrar ederse Amerika Kabinesi'nin notasında belirtildiği gibi 1830 Antlaşmasına rücu edilmesi dile getirilmektedir. Osmanlı tarafı ise Amerika'nın ortaya koyduğu taleplerin müzakeresine girilmeksizin yeni bir emre kadar Amerikan menşeli ürünlerden rayiç üzere %8 gümrük vergisi alınacağı beyanıyla iktifa olunması gerektiğini kabul eder. Ve Amerika'nın “en ziyade mazhar-ı müsaade olunan milletler” talebine karşı sessiz kalınması kararlaştırılır.¹⁵³

Esasında ve özetle Osmanlı Devleti antlaşması biten devletlerin hepsine aynı prosedürü uygulamaya çalışmaktadır: a) Önce antlaşmanın son gününden itibaren

¹⁵⁰ Bahsi geçen madde özetle çeşitli ülkelere tanınan ve tanınacak imtiyazların ABD'ye de tanınacağını belirtmektedir. Burada yine rekabette eşitliği sağlama çabası vurgulanmaktadır, fakat Osmanlı Devleti de bu antlaşmayı o esnada olduğu gibi mefsûh kabul etmektedir.

¹⁵¹ **BOA HR.SYS 1238/32.**

¹⁵² Kısa süreli ve geçici bir sözleşme hem komisyonca hem de Sadrazam Said Paşa'ya göre bir fayda yaratmayacak ise de Paşa diğer devletlere sunulduğu üzere ABD'ye de teklif edilmesini istemektedir. **BOA HR.SYS 1238/32** (16 Haziran 1884).

¹⁵³ **BOA HR.SYS 1238/32** (11 Haziran 1884).

rayiç üzerinden %8 oranında bir vergi ahzı; b) akabinde geçici süreli bir sözleşme için istisnasız tüm muhatap ülkelerle görüşülmesi; c) ve en nihayetinde yeni antlaşmanın süratli bir şekilde yapılması için devletlerle bir an evvel müzakere masasına oturmak ilke olarak belirlenmiştir. Alınan kararlar ne ise onun uygulanması ve Amerika'nın da bu kararların dışında olamayacağı benimsenir. Bu durumda Amerika'ya da rayiç üzerinden gümrük vergi tarifeleri uygulanacağı belirtilmektedir.¹⁵⁴

Bu kararın üzerine ABD Kabinesi Osmanlı Devleti Vaşington Sefâreti'ne 24 Haziran 1884 tarihli bir nota gönderir. Notada her ne vakit diğer devletlere aynı usul icra olunmaksızın Amerikan mallarına rayiç üzere vergi tarh olunur ise Amerika'nın İstanbul Sefâreti'ne protesto için talimat gönderildiği belirtilmektedir.¹⁵⁵ Bu noktadan itibaren artık Amerikan tarafının verginin rayiç üzerinden %8 olarak alınmasına itiraz etmediğini görüyoruz. Bilakis pozisyonları, Amerikan ürünlerine böyle muamele yapılırken başka ülkelere daha düşük bir vergi ihtimaline itiraz etmeye evrilmiştir. Oysa yazılan bir takrirden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti ile antlaşma yapan devletlerin -Avusturya hariç- eski tarife hükümleri mefsûh olmakla birlikte, bir müddetten beridir de rayiç üzere %8 gümrük vergisi alınmaktadır. Dolayısıyla Amerika da bu usule tabi kılınmış ve hatta süresi biten Avusturya dahi bu usulün kendisine de tatbikini talep etmekte olduğundan bir protestoya mahal olmadığına aşikâr olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁶

Bu şartlar altında Amerika Dışişleri Bakanı Frederick Theodore Frelinghuysen Vaşington Sefîri Hüseyin Tevfik Paşa'ya 24 Aralık tarihli bir yazı kaleme alır. Amerikan tarafının yeni görüşlerinin burada da teyit edildiği görülmektedir. Metinde hükümetlerinin Osmanlı Devleti ile tarifelerin diğer tüm devletler gibi artacağı şartlarda yeni bir antlaşma yapmaya hazır olduğu beyan edilmektedir. Ayrıca Amerikan ürünlerine diğer ülkelerden farklı olarak bir vergi artışı olduğu zaman bunun 1830 Antlaşması'nın ihlali sayılarak İstanbul Amerikan Sefîrine protesto etmesi için

¹⁵⁴ Bu konuda zikrettiğimiz bazı belgelerde Amerika'nın da kararların dışında olamayacağı vurguları dikkat çekmektedir. Çalışmamızın konusu diğer devletlerle yaşanan antlaşma müzakerelerini içermemektedir. Fakat Osmanlı belgelerindeki ifadelerden Amerika tarafının diğer devletlerden daha ısrarcı bir pozisyonda olduğuna dair bir izlenim vardır.

¹⁵⁵ BOA HR.İD 2099/55.

¹⁵⁶ BOA HR.İD 1306/27. Yukarıda Avusturya'nın da bu uygulamanın içine girmekte ısrarcı olduğu belirtilmişti. Zira böylece eşit muamele garanti edilmiş olmaktadır.

yetki verildiği bildirilmektedir.¹⁵⁷ Oysa yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı tarafı 1830 Antlaşması'nın “en ziyade mazhar-ı müsaade olunan milletler” hükmünü artık dikkate almamaktadır.

Konuyu takip ettiklerini göstermek maksadıyla tartışmayı devam ettiren Amerikan Sefîri Lewis Wallace 19 Ocak 1885 tarihinde bir takrir yazarak diğer devletlerin de ithal ürünlerinde malın kıymeti üzerinden (ad valorem) %8 gümrük resmine muhatap olup olmadığını sormuştur.¹⁵⁸ Sorunun iletildiği Rûsûmât Emâneti bu soruyla daha önce de karşılaştığını belirterek, “bi'l-cümle devletlere olduğu gibi ABD'ye dahi” ürünün rayicine uygun olarak takdir olunan kıymetinden %8 gümrük resmi alındığını belirtmektedir.¹⁵⁹

Amerikan Sefîri Lewis Wallace, Dışişleri Bakanı Frelinghuysen'e 24 Ocak 1885 tarihinde yazdığı takrirden, Tevfik Paşa ile görüşmesinde paşanın kendisine Amerikalılarla yapılan antlaşmanın ticarete avantajlı olan ülkelerden bir farkının olmayacağını belirttiğini iletmektedir. Wallace böyle bir açıklamayı, 1830 Antlaşması'na dair kendi iddialarının bir nevi kabulü olarak anladığını zikreder. Wallace, Tevfik Paşa'ya diğer ülkelerle müzakerelerin nasıl gittiğini sormuştur. Cevaben Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya ile tarifeler üzerine müzakerelerin neredeyse tamamlandığı cevabını almıştır. Tevfik Paşa devamında antlaşmalara henüz başlanmadığı ama herkesle benzersiz bir antlaşma yapmak istediklerini belirtir. Bâb-ı Âlî'nin bir antlaşma taslağı üzerinde çalıştığını, çalışma bitince Amerikan tarafına bir nüsha verebileceklerini de ekler.¹⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle müzakereleri bitirmeye yaklaştığının duyulması noktasında, o güne değin bu sorunu mümkün olduğu kadar uzatma taraftarı olan Amerikan tarafının manevrası dikkat çekicidir. Amerikalılar artık yine bekleyip görme pozisyonunda kalmak, fakat çok da geç kalıp fırsatları kaçırmamak düşüncesine sahiplerdir. Wallace diğer ülkelerin -özellikle de İngiltere'nin- müzakerelerinin bitmek üzere olduğunu belirtir. Şayet bu müzakerelerin vergi oranı düşürülerek biterse, bu

¹⁵⁷ BOA HR.İD 1306/28; FRUS 1885, No: 681, s. 896-898.

¹⁵⁸ Günümüz gümrük sistemlerinde vergi ad valorem alınmaktadır.

¹⁵⁹ BOA HR.İD 1306/29.

¹⁶⁰ FRUS 1885, No: 635, s. 829-830.

durumda Amerikan delegesinin işinin daha az ve kolay olacağını düşünür. Zira kendisi müzakerenin çekişmeli geçmesi ihtimalinin kuvvetli olduğuna inanmaktadır. Bu durumda devleti müzakereye hemen başlamaya yönlendirmekten çekindiğini belirten Wallace, tarifelerin revize edilmesini ya da kısmen bir antlaşma revizyonu beklediğini söylemektedir.¹⁶¹ Amerikan tarafı 1830 Antlaşması'nın sonrasındaki değişiklik dönemlerinde nasıl önce başka ülkelerle yapılan müzakere neticesini bekliyorsa burada da yine benzer bir politika gütmüştür. Böylece de riskleri azaltabileceğini tasavvur etmişlerdir.

1885 senesi içinde İstanbul'daki Amerikan Sefâreti'nde görev değişikliği olur ve Wallace'nin yerine Samuel Sullivan Cox atanır. Bunun bir politika değişikliğini de tetiklediği dikkat çeker. Aynı döneme denk gelecek şekilde Bâb-ı Âlî'de de bir değişiklik olur; sadârete Kıbrıslı Kâmil Paşa, Hariciye Nezâreti'ne ise Kürd Said Paşa gelir. Cox merkeze müzakere için bakanlığın talimatlarını beklediğini iletir. Fakat kendi kişisel görüşü olarak -eski sefir Wallace'ın tutumu hilafına- bir müzakereye girişilmesi gerektiğini beyan eder. Aksi durumda Osmanlı Devleti'nin herhangi bir tarifeyi uygulaması noktasında merhametini ummaktan başka bir seçenek olmadığını düşünmektedir. Cox, müzakere edilmesi durumunda diğer ülkelere nazaran dezavantajlı bir konumdan korunabileceğini vurgular.¹⁶² Cevaben ise dostça eğilimli ve liberal görüşlü yeni hariciye nâzırının varlığının yeni bir tarife ve mümkünse ticarî bir antlaşma için müzakerelere başlanması için elverişli bir ortam sunduğu belirtilir. Bu noktada Heap'e delegelik yetkisi verilmiştir.¹⁶³

Yapılan görüşmelerin bu noktada kesildiği görülmektedir. Nitekim 1906 senesine kadar bir hareketlenme olmayacaktır. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: 1862 Antlaşması ile %8 oranında vergi ve bu verginin ahzı için de bir ithalat ve ihracat tarifesi düzenlenmesine gidilmişti. Bahsi geçen tarifelerdeki ürünlerin çoğuna bir sabit kıymet belirlenmiş, az bir kısmının ise rayiciden vergiye tabi olacağı kararlaştırılmıştı. Seneler geçtikçe iktisadî şartlar değişmiş, Osmanlı Devleti gümrüklerden elde edeceği gelire dair kalemleri -mevcut şartlar göz önünde

¹⁶¹ FRUS 1885, No: 642, s. 839-840.

¹⁶² FRUS 1885, No: 669, s. 870.

¹⁶³ FRUS 1885, No: 673, s. 877.

tutularak- revizyona tabi tutmak istemiştir. Bunun için de eski anlaşmaların mefsûhiyeti ilan edilerek yeni tarifelerle antlaşmalar için çalışma ve müzakerelere başlanmıştır, ancak bunları düzenleme imkânı olmamıştır. Bu durumda geçici süre olarak uygulanması düşünülen rayice göre vergi tarhı kalıcı hale gelmiştir. Bu aslında ciddi bir değişikliği ifade eder. Şöyle ki 1862 senesindeki tarifede kıymeti belirlenen 322 ihraç ürünü ile 49 ithal ürünü de böylece rayice bırakılmıştır. 1883-1884 sürecindeki Osmanlı Devleti'nin yeni antlaşmalara değin öncelik olarak rayiçten vergi rejimine geçme isteği gerçekleştirilmiştir. Fakat yeni tarifeler ve vergi oranları da düzenlenmemiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti 1884 senesinde tüm ürün kalemlerinde rayiç üzerinden vergi rejimine geçmiştir.

1.4. 1874 Antlaşmaları

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde modern hukuku git gide benimsediği bilinmektedir. Zira daha önce olmayan karmaşık meselelerin de zuhur ettiği görülmektedir. Buna mebnî yabancı devletlerle ticâret konuları haricinde yeni antlaşmaların da yapıldığı bilinmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin ABD ile imzaladığı *Tebdîl-i Tâbiyyet* ve *Îade-i Mücrimîn* antlaşmaları incelenecektir.

İlgili dönemde yabancı devletlerle bu tip antlaşmalar yapılırken bir yandan da ülkenin iç hukukunda da kanunlar üretilmektedir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan şartlar vatandaşlığı da bir düzene sokmayı gerekli kılmıştır. Çoğunluğu Ermenilerden olmak üzere Osmanlı vatandaşlarından birçok kişi ABD'ye akın akın ve izinsiz olarak gidip¹⁶⁴ akabinde geri dönmekteydiler.¹⁶⁵ Bu kişiler doğma büyüme Osmanlı vatandaşı olmalarına rağmen hukuk bakımından bir Amerikalı gibi muamele görmeyi talep etmekteydi.¹⁶⁶ Bu ise sadece talep noktasında kalmayıp devreye

¹⁶⁴ Bu gidişler BOA belgelerinde genelde firâr olarak nitelenmektedir.

¹⁶⁵ Dönem içinde gayrimüslimler kadar olmasa da Müslüman Türkler de ABD'ye gitmiştir. Bkz. Işıl Acehan, "Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya: Anadolu'dan ABD'ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine", *Doğubati*, S. 32, 2005, s. 221-238; Adem Kara, "Amerika'ya Osmanlı Göçleri ve Devletin Aldığı Tedbirler", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 33, 2007, s. 84-99.

¹⁶⁶ Erhan sürecin erken dönemlerinin de varlığını ortaya koymuştur. Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s. 230-232. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde gayrimüslimlerin çeşitli ülkelerin himayesine girerek berathlı tüccar olma çabası ve buna karşı devletin aldığı aksiyonu görmek için bkz. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler: Kapitülasyonlar – Avrupa Tüccarları – Berathlı Tüccarlar – Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 52-70, 87-100.

Amerikan konsolosluklarının da dâhil edildiği bir dizi sorun yumağı¹⁶⁷ üretmekteydi. Zira devletlerarası antlaşmalardaki hukukî kapitülasyonlara dair cümleler, yabancı ülke vatandaşlığını alıp da geri dönen kişilerin muhakeme usulünde karmaşık durumlar üretmekteydi.

1.4.1. Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması ve Yabancıların Emlâk Tasarrufuna Dair Mazbata

ABD ile imzalanan antlaşmaya geçmeden önce devletin kendi vatandaşlık hukukunu tespit eden iç kanunları anlamak icap eder. Osmanlı iç hukukunda vatandaşlık üzerine çıkarılan *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesi* dokuz madde olup 1869 tarihinde ilan edilmiştir.¹⁶⁸ Kanunun özellikle devletten izinsiz tâbiyyet değişimlerini yok hükmünde sayan beşinci maddesi konumuz için önemlidir. Osmanlı Devleti esas olarak kendi vatandaşlarının başka ülkelere gidip tâbiyyet değiştirmesine sıcak bakmamaktadır. Bu duruş anlaşılabilir. Zira ülkeden yoğun çıkışlar hem ülkenin insan kaynağına darbe vurmakta hem de vergi kaybına neden olmaktadır. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı asıllı iken sonradan yabancı tâbiyyete geçtiğini iddia eden kişi geri döndüğünde -hukuk kapitülasyonlarından ötürü- yargılama sorunlarına da sebep olabilmektedir.¹⁶⁹

Yukarıdakilere ilave olarak yabancı vatandaşlara tanınan emlak edinme hakkı da vatandaşlık değiştirmenin devletler nezdinde açıklığa kavuşturulması için bir diğer sebebi teşkil eder. Bu noktadan hareketle öncelikle Kırım Harbi akabinde Paris Kongresi toplanmadan hemen önce ilan edilen *Islahat Fermanı*'na bakmak uygun

¹⁶⁷ Çeşitli araştırmacıların verdiği bazı örnek vakalar için bkz. Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 33-38; Öznur Feyizoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009, s. 226-228; Haluk Selvi, Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler", *History Studies International Journal of History Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, s. 338-340.

¹⁶⁸ *Düstûr*, Birinci Tertib, 1. Cilt, s. 16-18.

¹⁶⁹ Bunu aslında Amerikan diplomatları da kabul etmektedir. Osmanlı Devleti'nden ABD'ye gidip vatandaşlık alan Ermeniler geri dönmekteydiler. Bu durumda Amerika'nın bu yeni vatandaşları ABD'ye vatandaşlıktan doğan vergi vb. yükümlülüklerini de yerine getirmemekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ikamet ederken sahip oldukları kapitüler haklarla alakalı şikayetleri için de "Amerika halkının kanının ve hazinesinin harcanmasını talep etmekteydiler." *FRUS 1868*, No. 107, s. 266.

olacaktır. Fermanın metninde yabancıların emlak tasarrufu yapabilmeleri şu şekilde karşılık bulur:

“...ve asıl yerli ahâlinin virdikleri tekâlîfi virmek üzere Saltanat-ı Seniyyem ile düvel-i ecnebiyye beyninde yapılacak suver-i tanzîmiyeden sonra ecnebîye dahî tasarruf-ı emlak müsâadesinin i’tâ olunması...”¹⁷⁰

Metinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti prensipte yabancılar mülk edinme hakkını Islahat Fermanı’nda kabul etmiştir. Fakat bunun uygulamaya geçmesi ise yabancı devletlerle anlaştıktan sonra olacaktır. Nitekim 31 Ağustos 1867 tarihinde *yabancıların Osmanlı toprağında mülkiyet hakkına dair bir kanun* yayınlanır.¹⁷¹ Bahsi geçen kanun aslında bir iç düzenlemedir. Buna paralel olaraksa devletlerle bir mazbatanın imzalandığı görülmektedir.¹⁷² Bu mazbata, ilgili kanunun bir nevi eki ya da tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir.

Mazbatanın içine kısaca değinmek gerekirse şu hükümler bulunur: Öncelikle konut dokunulmazlığı tasdik edilir. Zabıta memurlarının ise konuta ancak konsolos ve adamları ile birlikte girebilecekleri belirtilir. Dokuz saatten kısa mesafede konsolosluk varsa bu hüküm uygulanacaktır. Ayrıca konsolos veya adamları da davet edilince gelmek zorundadırlar. Dokuz saatlik mesafede konsolosluk bulunmayan bölgelerde olabilecek kaçınılmaz durumlarda ise zabıta memurları konuta ihtiyar heyetinin üç azasıyla birlikte girebileceklerdir. Ancak heyetin mühürlü raporları da en yakın konsolosluğa teslim edilecektir. Yine bahsi geçen bölgelerde tutarı bin kuruştan fazla olmayan davalar ile beş yüz kuruşu geçmeyen cezalar için konsolos ve adamlarının

¹⁷⁰ Islahat Fermanında ilgili yer için bkz. **Düstûr**, Birinci Tertib, 1. Cilt, s. 12; **BOA MFB 663** (18 Şubat 1856).

¹⁷¹ Kanun başlığı şöyledir: “Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de tevsi’-i servet ve ma’ûriyyete medâr olmak ve tebaa-i ecnebiyyenin emlak mutasarrıf olmaları maddesinden dolayı hâsıl olan müşkilât ve sû-i isti’mâlât ve her dürlü şübühât ber- taraf olarak bu maddede-i mu’tenâ-bihânın dahî bir hüsn-i zâbta ve nizâm altına alınmasıyla emniyet-i mâliye ve mülkiye kazıyye-i mültezimesi ikmâl olunmak üzere bu def’a bâ-irade-i seniyye karar-gîr olan mevâdd-ı kânûniyedir ki ber-vech-i âtî zikr olunur.” Kanun beş maddeden ibarettir. Bkz. **Düstûr**, Birinci Tertib, 1. Cilt, s. 230-231. (31 Ağustos 1867)

¹⁷² Mazbata metni için bkz. **BOA İHR 264/15815**, lef. 4.; **BOA HR.TO 474/8**, lef. 2 (8 Eylül 1867). Mazbata Amerikan antlaşmalar serisinde bir “Protocol” olarak “Right to Hold Real Estate in Ottoman Empire” başlığı ile işlenmiştir. Protokolün devamına bir ek olarak ise Osmanlı Devleti’nin yabancılar emlak hakkına dair çıkardığı 1867 tarihli beş maddelik kanun eklenmiştir. Bkz. Charles I. Bewans, **Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, 12. Cilt, Washington 1974, s. 637-641.

gelmesi gerekli değildir. Fakat konsolos davanın kendi bulunduğu sancakta istinafını talep edebilecektir.

Bahsi geçen mazbata süreç içinde bazı devletlerin sefirleri tarafından imzalanmıştır. 1874 senesine gelince ABD'nin de hem *Tebdîl-i Tâbiyyet* hem de *Îade-i Mücrimîn* antlaşmalarını ve bunların yanında diğer devletlerin kabul ettiği mazbatayı imzalamayı da arzu ettiği görülür. Bu niyetle Hariciye Nezâreti ile Amerikan Sefâreti arasında yapılan görüşmelerde özellikle imzalanacak bir tebdîl-i tâbiyyet antlaşmasına böyle bir maddenin de derc edilecek olması kararlaştırılmıştır. Sonuçta 20 Temmuz 1874 tarihinde her iki antlaşma ve mazbata için padişah irâdesi çıkmıştır.¹⁷³ Kısacası bu dönemde tam olarak üç ayrı metin karşımıza çıkar. Bunlar içinden yukarıda içeriğine değindiğimiz Mazbata metni 19 Ağustos 1874 tarihinde imzalanmıştır.¹⁷⁴

Antlaşmaların imzalandığı 11 Ağustos 1874 günü¹⁷⁵ Hariciye Nezâreti'nden Amerikan Sefâreti'ne bir takrir gönderilir. Tebaadan tebdîl-i tâbiyyet edeceklerin antlaşma¹⁷⁶ gereğince Amerikalı gibi tasarruf-ı emlak hakkına sahip olacağı belirtilerek, bu ifadenin senet kabul edilmesi rica edilmektedir.¹⁷⁷ İki gün sonra ise Amerikan Sefâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen takirde müzekkirenin senet kabul edildiği bildirilmiştir.¹⁷⁸ Takririn senet kabul edilme formülünün neden tercih edildiğini anlamak için hem Osmanlı Arşivi hem de Amerikan konsolosluk yazışmaları incelenmiş ama tam bir sonuca ulaşamamıştır. Nihayetinde şöyle bir kanıya varılmıştır:

19 Temmuz'da yazılan arz tezkiresinde¹⁷⁹ şöyle bir ifade bulunmaktadır:

“...ecnebiler tarafından tasarruf-ı emlâke dair mukaddemâ düvel-i mütehâbbe süferâsından bazılarıyla imzâ edilen ve bu kere Amerika Sefâreti cânibinden dahi tanzîmi arzû olunan mazbatanın bu sırada imzâ edilmesi yani Memâlik-i Şâhâne'de istimplâk hakkına Amerikalıların dahi nâil olması ve tebdîl-i tâbiyyete mütedâir mezkûr

¹⁷³ BOA İ.HR 264/15815, lef. 5.

¹⁷⁴ <http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=36035> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020)

¹⁷⁵ BOA İ.HR 265/15857.

¹⁷⁶ Antlaşmadan mukâvele-nâme olarak bahsedilmektedir.

¹⁷⁷ BOA HR.TO 195/51.

¹⁷⁸ BOA HR.TO 147/78.

¹⁷⁹ BOA İ.HR 264/15815, lef. 5.

mukâveleye bir sûreti melfûf olan fıkranın derc ve ilâve kılınması Hariciye Nezâret-i Celîlesi'yle sefâret-i mûmâ-ileyhâ beyninde kararlaştırılmış olmağın..."

Amerikan tarafı, imzalanacak mazbatanın ve Amerikalıların Osmanlı topraklarındaki mülkiyet hakkına dair cümlelerin Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'na bir referans olarak işlenmesini isteyerek iki ayrı metni birbirine bağlamak istemektedir. Kısacası mazbatadaki ecnebilerin tasarruf-ı emlak hakkı ve bahsi geçen ecnebiler kümesinin içinde eskiden Osmanlı vatandaşı olup da tâbiyyet değiştirenlerin de dâhil olduğuna dair bir bilgiyi antlaşma içinde görmek istemektedirler. Lakin aşağıda bahsedileceği gibi antlaşmaya mazbata ya da tâbiyyet değiştiren Osmanlı vatandaşlarının mülkiyet haklarına dair özel bir ifade eklenmemiştir. Hariciye Nâzırı bunun yerine 11 Ağustos tarihli tahrir ile bunu onaylayıp "ifâde-i hâlis-ânemi sened ittihâz eylemenizi ricâ ederim" diyerek cevap verme yoluna gitmiştir.¹⁸⁰

Görüldüğü üzere antlaşmaların ilk gündeme geldiği vakitlerde özellikle tasarruf-ı emlak hakkından ve yabancıların yargılama imtiyazlarından bahisler açılmaktadır. Konunun ilk başta daha ziyade mülkiyet hakkı vechesi gözetilmektedir. İkinci madde üzerine sorunlar ise zaman içinde büyüyüp su yüzüne çıkacak, özellikle kısa sürede Ermeni meselesinin yavaş yavaş zuhur etmesi de bu antlaşmalar için önemli bir konu başlığı teşkil edecektir. Antlaşmalar her ne kadar imzalarsa da aşağıda görüleceği üzere Osmanlı bürokrasisi içinde, daha antlaşmanın müzakere sürecinde dahi çekinceli bakışa sahip olanlar da bulunmaktadır.

1.4.2. Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'nın 1875 Tarihli Tashîhi

Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması imzalanmasına rağmen ilk başta bir metin sorunu ile karşı karşıya kalınır. Tarafların ellerinde farklı metinler vardır. Örnek vermek gerekirse "Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'nde mukayyed olan dosyanın sureti" notuyla beş maddelik Türkçe bir metin bulunmaktadır. "Sefâretten verilen nüshanın tercümesi sureti" ibareli metin ise yedi maddeyi haizdir. Nitekim 1875 tadilatında antlaşmadan çıkarılan metinler de aslında Kalem'de kayıtlı Türkçe nüshaya ait cümleler değil de sefâretten gelen metnin tercümesinde mevcut olan cümlelerdir. Zaten sefâret nüshasında değişiklik yapıldıktan sonra, altı net olarak görülecek şekilde çizilerek

¹⁸⁰ Amerikan Sefâreti ile yazışmalarda böyle ifadelerle karşılaşmadığımızı da ayrıca belirtmek isteriz.

ikinci ve üçüncü maddeler arasına bir not ilâştirilmiştir. Bahsi geçen notta şöyle yazılıdır:

“İşbu madde ile üst tarafındaki tayy olunan fıkra asl kaydında gayr-ı mevcûddur.”

Üçüncü maddenin hemen altına ilâştirilen not ise şu şekildedir:

“Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nin kaydında mevcûd olmayan madde olub, bu def'a yazılan müsveddeye ilâve olunmuştur.”

Yukarıda değinilen tashih, antlaşmanın imzalanmasından çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Fransızca nüsha Senato'da incelenmesi ve müzakeresi için Vaşington'a gönderilir. Bu aşamada ikinci maddenin son fıkrası ile üçüncü maddenin iptali, bir maddenin ilavesi ve bazı düzeltmeler kararlaştırılır. Akabinde bu hususlar sefâretten Bâb-ı Âlî'ye teklif edilir. Hazırlanan arz tezkiresinde Osmanlı tarafının bu teklife sonuç itibarıyla olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Zira iptal edilmesi istenen fıkra ve maddenin, tasdik-nâme-i hümâyûn müsveddesinin aslında mevcut olmadığı ve her nasılsa müsvedde temize çekilirken Fransızcasında yazılmış olduğu belirtilerek, ilâvesi düşünülen maddenin Osmanlı tarafından da lüzumlu görüldüğü dile getirilir. Son olarak da diğer düzeltmelerin asıl mukâvele-nâmeye hâlel getirmeyeceği vurgulanarak bu hususları çözmek üzere Hariciye Nâzırı'na ruhsat i'tâsı için İrâde talep edilir ki olumlu yönde İrâde alınmıştır.¹⁸² Yapılan değişiklikler 22 Nisan 1875'te İstanbul'da kayıt altına alınmış¹⁸³ ve 30 Nisan'da padişahın irâdesinden geçmiştir.¹⁸⁴ Burada ilginç olan husus şudur ki yine 1830'da olduğu gibi tercüme farklılığı yaşanmış, ancak Osmanlı Devleti bu durumu dert etmemiştir. Halihazırda devlet kayıtlarında olmayan bir metnin değişiklik talebine olumlu cevap verilmiş,¹⁸⁵ ayrıca

¹⁸¹ Tezkire aşamasına gelince böyle bir sonuç çıkmakla birlikte süreç içinde itirazlar da yaşanmıştır ki bunlar ileride dile getirilecektir. Her ne kadar padişaha sunulan arz tezkiresinde olumlu cümleler kullanılsa da aslında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı antlaşmayı Senato'nun değiştirmesi kabul edilemez bulunmuştur. Bkz. **BOA İ.HR 278/17014**.

¹⁸² Ruhsât-nâme ve Buyruldu için ayrıca bkz. **BOA A.{DVNSNMH.d. 13/78; BOA A.}DVN.NMH 21/13** (28 Mart 1875).

¹⁸³ **BOA A. {DVNSNMH.d 13/83; BOA A.}DVN.NMH 21/15**.

¹⁸⁴ **BOA İ.HR 267/16001**.

¹⁸⁵ Neden olumlu cevap verildiği ileride anlatılacaktır.

yapılan görüşmelerden sonra yeni bir tashih metni daha ortaya konulup Muâhedât Mecmûası'na¹⁸⁶ da eklenmiştir.

Görüldüğü kadarıyla Amerikan tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilen Fransızcadan Türkçeye ilk tercüme nüshasının¹⁸⁷ ikinci maddesinin fıkra-i ahiresi ile üçüncü maddesi tümünden silinmiştir. Geri kalan maddelerden dört üçe, altı beşe ve yedi altıya kaydırılmıştır. Beşinci madde¹⁸⁸ ise dördüncü maddeye dönüşürken metinsel değişikliğe uğramıştır.¹⁸⁹ Lakin bu metinler yine de Türkçeleri ile aynı olmamaya devam etmiştir. Biz burada Amerikan tarafındaki nüshaların farklı olduğunu belirtmekle iktifa edip antlaşmanın içeriğini Türkçe nüshalardan incelemeye çalışacağız. Yalnız bundan önce çeviri nüshalardan sadece silinen ikinci maddenin fıkra-i ahiresi ve üçüncü madde metnini -neyin silindiğini görmek bakımından- aşağıda sunuyoruz:

İptal edilen ikinci maddenin fıkra-i ahiresi:

*“Tebdîl-i tâbiyyet itmiş olan kimesne marû'z-zikr iki senenin inkizâsından evvel tâbiyyeti terk itmiş olduğu memleketten muvaffâkaten müfârekat etmesiyle avdet etmemek niyetinde bulunduğu yine sâbit olacak ve bu iki sene müddet-i ikâmetinin hâsıl olan te'sîri kendüsiçün münkatı' olmayacaktır.”*¹⁹⁰

İptal edilen üçüncü madde:

“Amerika tâbiyyetini kabûl etmiş tebaa-i Devlet-i Aliyye'den iki seneden ziyâde Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de temekkün ve ikâmet itmekde bulunanlar Amerika tâbiyyetinden ve keزالik Devlet-i Aliyye tâbiyyetini kabûl etmiş Amerika tebaasından

¹⁸⁶ **Muâhedât Mecmuası**, II. Cild, s. 23-24. Sefâretten verilen nüsha ilk defa **BOA HR.İD 139/16**, lef. 1'de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸⁷ **BOA HR.İD 139/16**, lef. 1

¹⁸⁸ Eski Beşinci Madde: “Şurası meşrut ve mukarrerdir ki tebdîl-i tâbiyyet iden bir kimse mukaddemâ tebaasından bulunduğu devlet tarafından ecnebî add olacağından tebaa-i ecnebiyeden matlûb olan şerâiti îfâ etmedikçe tâbiyyet-i asliyesine ric'at edemeyecektir.”

¹⁸⁹ Yeni Beşinci Madde: “Bir kimse tarafeynden birinin memâlikinde tebdîl-i tâbiyyet etdiği hâlde mukaddemâ tebaasından bulunduğu devlete nisbetle ecnebî olacağından artık tebdîl-i tâbiyyet husûsunda sâir tebaa-i ecnebiyeden matlûb olan şerâiti ve muâmelâtı icrâ etmedikçe tâbiyyet-i asliyesine ric'at edemeyecektir.”

¹⁹⁰ **BOA HR.İD 139/16**, lef. 1.

*işbu müddetden ziyâde Amerika’da temekkün ve ikâmet eylemekde olanlar Saltanat-ı Seniyye tâbiyyetinden sarf-ı nazar itmiş add olunacaklardır.”*¹⁹¹

İptal edilen kısımlar aslında asıl vatanında ikamet etmeye devam eden şahsın yeni vatandaşlığını kaybetmemek için az bir süre kala ülkeden ayrılması durumlarına bir önlem mahiyetindedir. Nitekim Parnis Efendi bu tip durumları “tâbiyyetini zâyî” etmemek için iki senenin nihâyetine doğru bir müddet-i malûme ile memleket-i asliyesinden tebaüd ederek ikinci madde ahkâmını geçışdirmek isteyenlerin o misillü daiyelerini men’e mahsusdur” diyerek açıklamaktadır.¹⁹²

1.4.3. Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması’nın İçeriği

Antlaşmanın Fransızca nüshasındaki farklılıklara yukarıda değinmeye çalışılmıştır. Türkçe nüshada ise ilk önce giriş, beş madde ve bir hatimelik metin, akabinde ise onu tamamlayıcı olarak değışiklikleri ihtivâ eden bir resmî senet sureti vardır. Giriş kısmında antlaşmaya sebep olarak tâbiyyet değıştirmeklerin hukuk ve imtiyazlarını belirlemek gösterilmiştir.

Birinci maddede tarafların kendi tâbiyyetlerinden diğerk devletin tâbiyyetine geçecek olanların artık yeni durumlarının kabul edileceğı beyan olunmaktadır.

İkinci maddede Osmanlı vatandaşı iken Amerikan vatandaşlığına geçen kişilerin Amerika’ya geri dönmek niyetiyle Osmanlı topraklarında ikamete devam ederlerse Amerikan vatandaşlığını kaybedecekleri belirtilir. Aynı şekilde Amerikan vatandaşlarından da tâbiyyet değıştirdikleri halde Osmanlı Devleti’ne geri dönmek niyetiyle Amerika’da kalacak olanlar da Osmanlı Devleti vatandaşlığını kaybedeceklerdir. Maddenin sonunda ise “niyet”in ne anlam içerdığı açıklanır ki iki sene devamlı ikamet etmek “avdet etmemek niyetinde bulunduğı” anlamına gelecektir.¹⁹³ Özetle bir kişinin vatandaşlık değıştirdiğı halde uzun bir süre eski memleketinde kalmaya devam etmesi yeni vatandaşlığının düşmesine sebep olacaktır.

Üçüncü maddede vatandaşlığını değıştiren kişi artık yabancı olarak kabul edilecek olmasından ötürü, tekrar asıl vatandaşlığına döneceğı zaman diğerk yabancılar

¹⁹¹ BOA HR.İD 139/16, lef. 2.

¹⁹² BOA HR.İD 139/55, lef. 8 (9 Ağustos 1873)

¹⁹³ Son fıkrası çıkarılan maddedir.

için ne hüküm uygulanıyorsa o hükmün uygulanacağı belirtilmektedir. Kısacası eski vatandaş olmanın ayrı bir muamelesi olmayacaktır.

Antlaşmanın vatandaşlık değiştirmeye dair hükümleri yukarıdaki kısım ile biter ve geçerlilik hükümlerine geçilir. Dördüncü madde antlaşmanın kabul ve tasdikinden itibaren yürürlüğe girmesini ve on sene müddetle geçerli olmasını kaydeder. Zikredilen müddet bitmeden altı ay evvel taraflardan biri fesih için tebligatta bulunmaz ise resmen tebligatta bulunana kadar ve bu tarihten itibaren dahi on iki ay daha geçerli olacağı belirtilir. Beşinci madde ise Osmanlı padişahının ve Amerika Senatosu'nun onayı ile Başkan'ın kabulünden sonra on iki ay içinde tasdik-nâmelerin mübadelesini öngörür.

22 Nisan 1875 tarihli değişiklik metninde ise bir önceki başlığın en sonunda metinlerini eklediğimiz Fransızca nüshanın Türkçe tercümesindeki ikinci maddenin fıkra-i ahiresi ile üçüncü maddesinin feshi bulunur. Türkçe nüshada olmadığı halde Amerikan tarafı iptal prosedürünü yine de uygulamak istemiştir. Zira tercüme nüsha da Türk tarafına verilmişti ve hukukî sonuçlar doğurabilirdi. Dolayısıyla Sefâret'in - Amerikan Senatosu'nun kararı vechile- bu işlem için de talebi kabul edilmiştir.

1.4.4. İade-i Mücrimîn Antlaşması'nın İçeriği

11 Ağustos 1874 tarihinde yabancıların emlak edinmesine dair mazbata ve Tebdîl-i Tâbiyyet ile birlikte suçluların iadesine dair bir antlaşma da imzalanmıştır. Antlaşmanın girişinde tarafların kanunlarının daha iyi uygulanması ve cinayet olaylarının men'i maksadıyla bu tür suçlarla suçlanan ya da hükümlü olup da kanunun pençesinden kurtulmaya çalışacak şahısların bazı belirli durumlarda iade ve teslimi için imzalandığı belirtilmiştir. Antlaşma sekiz maddeden ibarettir.

Birinci maddede ikinci madde içinde sıralanan suçlarla suçlanan ya da mahkûm olan şahısların teslimine değinir. Kişilerin bulundukları memleketin kanunları uyarınca suçlarını destekleyecek delilleri, şahsın tutuklanması ve ceza yargılamasını gerektirecek şekilde değilse teslim prosedürü uygulanmayacaktır. Kısacası delillerin kuvvetli olması istenmektedir.

İkinci maddede hangi suçlarla suçlanan ya da mahkûm edilen şahısların teslim edileceği belirtilir ki sekiz adet suç türü tespit edilmiştir. Bunlar: Cinayet, cinayete

teşebbüs, kız kaçırmak, kundakçılık, korsanlık ve gemilerin zabtı, haneye girmek, hırsızlık, sahtekarlık, kıymetli evrakları taklit, zimmet ve irtikap suçları olarak sıralanabilir.

Üçüncü madde siyasi suçları antlaşma hükümlerinin dışında bırakmaktadır.¹⁹⁴ Dördüncü maddeye göre teslimi istenen şahsın iltica ettiği ülkede bir suçtan tutuklanması durumunda aklanma veya mahkûm olma süreçlerinde teslimi ertelenecektir.

Beşinci maddede iade taleplerinin sefâretler ya da konsoloslar üzerinden yapılacağı ve başvuru esnasında şahsın hükümlü ya da suçlu olması durumlarında hangi belgelerin teslim edileceği açıklanır. Şahıs mahkûm ise i'lâm sureti ve varaka, suçlu ise ihzâr-nâme ya da varaka sunulacaktır.

Altıncı maddede teslimi isteyen devletin aynı zamanda masrafları da karşılayacağı kayıt altına alınır. Yedinci madde ise devletlerin kendi vatandaşlarını teslim mecbur olmayacağını vurgular. Böylece antlaşmanın iadeye dair hükümleri biter ve son maddede ise antlaşmanın yürürlüğe girmesi ve geçerliliği kaydedilir. Buna göre bir sene içinde tasdik-nâmelerin mübadele olması akabinde beş sene müddetçe geçerli olacak antlaşma, sürenin bitimine altı ay kala fesih talebinde bulunulmaz ise bir beş sene daha yürürlükte kalacaktır. Bu şekilde antlaşmanın süresi beşer seneler halinde uzatılabilecektir.

1.4.5. Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması'nda Onay Sorunu ve Kriz

Taraflar arasında bir şekilde uzlaşılarak 1874 senesinde imzalanıp bir sene dolmadan da tashihine gidilen Tebdîl-i Tâbiyyet Antlaşması aslında yine bu dönemde Osmanlı Devleti nezdinde sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Nihayetinde hem antlaşmanın kendisini hem de tashihini imzalayan Osmanlı Devleti bu sefer ilgili maddenin tefsirindeki ihtilaf üzerine antlaşmanın yürürlüğe girmesi demek olan

¹⁹⁴ ABD'nin yakınçağlarda çeşitli ülkelerle imzaladığı iade antlaşmalarında siyasi suçlarla ilgili maddeleri incelemek için bkz. "“Political Offence” in Extradition Treaties between the United States and Other Countries”, *The American Journal of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 1909, s. 144-152.

tasdik-nâmelerin mübadelesine yanaşmayacaktır. Bu konuda süreç içinde sunulan olumlu ve olumsuz görüşler ve yaşanan tartışmalar bu kısım altında verilecektir.

Müzakereler devam ederken Osmanlı Devleti'nin birkaç sefer hukuk müşavirlerinden görüş istediği görülmektedir. Bu görüşlerden ilki 5 Nisan 1873 tarihinde Mösyö Parnis'in varakasıdır. Parnis Efendi öncelikle mütekabiliyet ilkesinin gözetilmesine vurgu yapar ki antlaşmada bu hususa dikkat edildiği de göze çarpmaktadır. Akabinde tebdil-i tâbiyyet etmiş kişinin asıl vatanına döndüğünde eski suçlarından ötürü bir muhakeme icrasına girilirse, yeni vatandaşlığının bu noktada bir hükmünün olmaması gerektiğini belirtmektedir. Tâbiyyet değiştiren şahsın tekrar asıl ülkesine döndüğü zaman iki sene kalması durumunun, şahsın yeni vatandaşlığını düşürecek olmasına değinmektedir. Bu husus ise antlaşmanın ikinci maddesinde kendine yer bulur. Ayrıca antlaşmanın geçerlilik süresine değinmektedir.¹⁹⁵

Parnis Efendi devamında bu antlaşmanın mevcut olan *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesi*'nin vatandaşlık değiştirme ile ilgili hükmüne¹⁹⁶ muhalif görüldüğünü belirtmektedir. Fakat yine de kanûn-nâmedeki hükümlerin bu antlaşmada da korunduğunu belirterek olumlu görüşünü hissettirmektedir. Ayrıca böyle bir antlaşma yapılarak Osmanlı vatandaşlarının tebdil-i tâbiyyet etmesine zımnen izin verilmiş olduğunu söyler. Böylece kanûn-nâmedeki vatandaşlık değiştirmenin izne bağlı olması hükmünün de aslında cari tutulmuş olduğuna değinir. Parnis Efendi yine de Osmanlı topraklarında bulunduğu halde vatandaşlık değiştiren kişilerin böylece Osmanlı mahkemelerinden kaçma düşüncesine vurgu yapar. Nasıl kanûn-nâmede buna karşı tedbirler alındıysa antlaşmada da böyle hükümlerin olmasının olumlu olduğu fikrindedir. Yine İade-i Mücrimîn'e dair de olumlu görüşler bildiren Parnis Efendi, bunun Yunan, Avusturya ve Rusya gibi diğer devletlerle de muhtemel antlaşmalara emsal olacağını dile getirir.¹⁹⁷ Kısacası süreç içinde birkaç defa görüşü alınacak olan Parnis Efendi Nisan 1873 tarihinde her iki antlaşma için pozitif bir tutum sergilemektedir.

¹⁹⁵ **BOA HR.İD 139/55**, lef. 7 (5 Nisan 1873). Bu mütâlaa-nâmeden ABD'nin tebdil-i tâbiyyeti Almanya ile ve iade-i mücrimini ise İtalya ile imzaladığı emsal gösterilerek antlaşmalar imzaladığı da görülmektedir.

¹⁹⁶ Antlaşmanın beşinci maddesi.

¹⁹⁷ **BOA HR.İD 139/55**, lef. 7 (5 Nisan 1873).

Parnis Efendi'nin dört ay sonra verdiği bir diğer mütâlaa-nâme de bir kısmına yukarıda atıf verdiğimiz bazı teknik detaylara değinir. Özellikle ikinci maddenin antlaşma öncesinde de tartışıldığı yine bu mütâlaa-nâmeden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu aşamada müzakerelerin bilfiil içinde bulunulduğu da anlaşılmaktadır. Zira metinler üzerinde bazı düzeltmelerde bulunmaktadır.¹⁹⁸

Hukuk Müşavirlerinden alınan üçüncü bir mütâlaa-nâme¹⁹⁹ ise tashihten sonraya denk gelir. 1875 senesinin sonunda Tarin ve Parnis Efendilerin verdiği mütâlaa-nâmede 22 Nisan 1875'te imzalanan tashihtin tefsirinde halen sorunun devam ettiği göze çarpmaktadır. Özellikle Osmanlı tarafının imzaladığı belgeyi Amerika Senatosu'nun değiştirip bir nevî bu haliyle dayatmasından rahatsız olunduğu ve kabul edilemez bulunduğunun Amerikan Sefîri George Henry Boker'e (1872-1875) ifade edildiğini anlamaktayız.²⁰⁰ Boker ise durumu kurtarmak adına bir takrîr-i resmî göndererek Osmanlı'nın muvafakat etmediği takdirde tasdîkini yok hükmünde sayacaklarına dair garanti vererek tasdîk-nâmelerin mübadelesinin geciktirilmemesini talep eder.²⁰¹ Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı tarafı ilk başta bu durumu kabul etmiştir. Bir şekilde tartışma artık ikinci maddenin ve özellikle de tashihten sonraki yeni fıkra-ı ahiresinin tefsiri üstüne yoğunlaşmıştır.²⁰² İkinci madde aslında tâbiyyet değiştiren şahısların yeni vatandaşlıklarının kaybına değinir ki şahsın yeni memlekete dönmeme niyetinin vatandaşlığı kaybetmeye sebep teşkil ettiği belirtilir. Fıkra-i ahirede ise eski memlekette iki sene ikametini bu niyetin ortaya konması olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Senato ise fıkra-i ahiredeki böyle bir tefsirin gayet

¹⁹⁸ **BOA HR.İD 139/55**, lef. 8 (9 Ağustos 1873).

¹⁹⁹ Mütâlaa-nâmeleri ziyadesiyle önemli görüyoruz, zira birçok belgeye yansımayan bilgiler bu raporlarda özetlenmektedir.

²⁰⁰ Parnis Efendi'nin müzakereler sürecinde dahi ikinci maddeye özel önem verdiğini önceki mütâlaa-nâmelerinden biliyoruz. Ayrıca 1830 Antlaşması'nda da imzalanan metne Senato'nun müdahalesi olmuş, bu durum II. Mahmud'u rahatsız etse de bir şekilde kabul edilmişti.

²⁰¹ Boker'in bu formülü başka yerlerde de karşımıza çıkacaktır. Fakat Boker'in bahsi geçen düşüncesine Amerika Hükümeti aslında iştirak etmemektedir. Bkz. **BOA İ.HR 278/17014**, lef. 1.

²⁰² İkinci maddenin (şahısların iki seneye az bir müddet kala yeni vatandaşlıklarını kaybetmemek için eski memleketlerini terk etmeleri durumunu açıklayan) eski fıkra-i ahiresi tashihten sonra gündemden düşmüştür. Bundan sonra bahsi geçecek olan fıkra-i ahire, eski metnin sondan ikinci cümlesidir ki o da şöyledir: "Tarafeyn memâlikinin birinde tebdîl-i tâbiyyet itmiş olan bir kimse diğerinin memâlikinde ale'd-devâm iki sene ikâmet ider ise avdet itmemek niyetinde bulunduğu sâbit olacaktır." Özetle "fıkra-i ahire"ler karıştırılmamalı ki buradan itibaren farklı bir soruna değinmekteyiz.

mutlak ve gayr-ı muayyen olduğunu düşünerek kabul etmeme yoluna gider.²⁰³ Nitekim Amerikan Senatosu’nun düşüncesi tam olarak şudur: Şahısların eski memleketlerinde kalmaya devam etmesinin yeni memlekete dönme fikrinden feragate dair bir sabite ortaya koymadığı, sadece hakikate en yakın olan zan (zann-ı galib) olarak görüldüğüdür ki buna da aksi deliller ile izalesi mümkün olabilecek bir durum olarak bakılmaktadır.²⁰⁴ Bu yüzden yeni sefir Horace Maynard (1875-1880) “esbâb-ı mücbire” kaydının derc olunmasını teklif eder. Lakin müşavirler böyle bir kaydın dahi çeşitli şekillerde tefsir olunabileceğini düşündükleri için bunun yerine “*usûlü vechile isbât olunacak şahsî ve maddi bir mâni*” ibaresini daha uygun görürler. Böylece şüphe ve karışıklığın da önüne geçilebileceğini belirtirler. Müşavirler böyle bir değişiklik ile metnin şu hale gelmesini önermektedir:²⁰⁵

*“Eğer tebdîl-i tâbiyyet eden kimesne memleket-i asliyesinde iki seneyi mütecâviz müddet temekkün ve ikamet eder ise kendüsüne tebdîl-i tâbiyyet ettiği memlekete avdet etmek niyetinden külliyyen ferâğ olmuş nazarıyla bakılacaktır. Fakat tehhür-i avdeti, usulü vechile isbât olunacak şahıs veyahud da maddi bir mani’ e mebni ise bu hâl müstesnâdır.”*²⁰⁶

Dikkat edilecek olursa Osmanlı tarafı Amerikan vatandaşlığı alıp da yurda uzun süreli dönen insanların yabancıların haklarından faydalanmasına bir set çekmek istemektedir. Amerikan Senatosu ise maddeden çıkacak böyle bir hükme itiraz ederek pozisyonunu bunun tam zıddında tutuyor gözükmektedir. Kısacası Osmanlı tarafı bu madde ile tâbiyyet değiştirdiği halde iki sene Osmanlı topraklarında duran kişiyi kesin olarak Amerikan vatandaşı olarak görmek istemezken, Amerikan tarafı böyle bir durumu kabul etmeyerek esnetmek istemektedir. Senato pozisyonunu korurken, Sefâret ve Bâb-ı Âlî arasında bazı istisnalar ifade eden ara formüller ile bir uzlaşma bulunmaya çalışıldığı müşahade edilmektedir.

²⁰³ **BOA HR.İD 139/38**, lef. 1 (6 Aralık 1875). Kısacası Senato’nun ikinci maddenin son fıkrasını tümünden çıkaran tutumunun yanında, geriye kalan son fıkrayı da Osmanlı Devleti gibi kabul etmediğini görmekteyiz.

²⁰⁴ **BOA İ.HR 278/17014**, lef. 1.

²⁰⁵ **BOA HR.İD 139/38**, lef. 1 (6 Aralık 1875).

²⁰⁶ **BOA HR.İD 139/38**, lef. 1 (6 Aralık 1875).

Meclis-i Mahsûs ise müşavirlerin önerdiği “şahsî” ve “maddî” kelimelerinin de aslında izaha muhtaç olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden mâni-i şahsînin hastalık ve mâni-i maddînin ise hapiste bulunmak ile tefsir edilerek ona göre Sefâret’e bir tebligat yapılmasını belirtirler. Sefâret buna muvafakat gösterirse de tasdik-nâmelerin mübadelesini önerirler.²⁰⁷ Açıkçası kesin bir hüküm kurmaktan uzak olan “şahsî” ve “maddî” kavramları arzu edildiği takdirde genişletilebilecek kavramlardır. Meclis-i Mahsûs da bu sebeple şahsî ve maddî kavramlarının anlamlarını sınırlandırmaya çalışmakta ve Sefâret de kabul ederse tasdik-nâmelerin mübadelesini, kısacası antlaşmanın yürürlüğe girmesini önermektedir.

Süreç bu şekilde donmuş vaziyette devam eder. Nitekim 1878’de yeniden ele alınan antlaşmada tekrar Tarin ve Parnis Efendi’lerin mütâlaa-nâmesi karşımıza çıkar. Amerikan Senatosu’nun yukarıda belirttiğimiz vatandaşlıktan kolay çıkarılmayı engelleyecek pozisyonunu, diğer devletlerle imzalanan antlaşmalara, maslahata ve adalete daha uygun olduğundan bahisle koruduğuna değinen müşavirler ABD ile Almanya arasındaki antlaşmayı ele alırlar.²⁰⁸ Almanya antlaşmasında da tefsirin karşı tarafın öne sürdüğü şekilde olduğuna ve her iki ülke vatandaşlarının sürekli ülkeler arasında gidip geldikleri halde hiçbir sorunun ortaya çıkmadığına değinen müşavirler, anlaşmazlığa yol açan tefsirin ise çok da önemli olmadığından bahisle antlaşmanın hemen yürürlüğe konmasını önerirler.²⁰⁹ Nitekim hazırlanan arz tezkiresinde müşavirlerin görüşü doğrultusunda yürürlüğe girmesi düşüncesi padişaha arz olunmuştur. Ayrıca bununla bağlantılı olan suçluların iadesi antlaşması da neşredilemediğinden bahisle,²¹⁰ her iki antlaşmanın yürürlüğe girmesinin taraflar arasında uygulamaların resmî bir kaideye kavuşması noktasında olumlu olduğu belirtilir.²¹¹ Lakin padişah’tan bir İrâde çıkmaz.

²⁰⁷ BOA HR.İD 139/39 (30 Ocak 1876).

²⁰⁸ Bahsi geçen antlaşma için bkz. ²⁰⁸ Bewans, *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, 8. Cilt, s. 70-73.

²⁰⁹ BOA İ.HR 278/17014, lef. 1; BOA Y.A.RES 1/58, lef. 1. Mütâlaa-nâmenin tam tarihi olmamakla birlikte dosyalarından hareketle 1878 tarihli olduklarını düşünüyoruz.

²¹⁰ Amerikan tarafı İade-i Mücrimîn Antlaşmasında tasdik-nâmelerin mübadele tarihi olarak 22 Nisan 1875’i kabul etmektedir. Bkz. Bewans, *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, 12. Cilt, s. 642.

²¹¹ BOA İ.HR 278/1704, lef. 7; BOA Y.A.RES 1/58, lef. 1. (4 Kasım 1878).

Aslında ileride yoğunlaşacağı gibi sürecin bu aşamasında da Osmanlı Devleti'nin tâbiyyet değiştiren kendi vatandaşları ile yaşadığı bazı sorunlar olmaktaydı. Örneğin Golos'ta Rum asıllı bir ABD vatandaşı olan R. Eutychiades ABD'den elli adet pulluk ithal eder. Ürünler ithalat vergisi anlaşmazlığından ötürü gümrükte alıkoyulur. Şahıs ABD tâbiyyetine geçmiş olmasaydı, devlet ile bir vatandaşı arasında yaşanan sorun olarak kalacak bu meselede Amerikan konsolosluğu devreye girmişti.²¹²

Konunun üzerinden sekiz sene geçtiği halde halen tebdîl-i tâbiyyet antlaşmasının imzalanmadığı görülmektedir. Durum Amerikan Sefîri Samuel Sullivan Cox tarafından tekrar gündeme getirilecektir. Sefîr görevi bitip de Amerika'ya dönmeden bu sorunu çözmek istediğini arz eder ve padişah da bunun üzerine Meclis-i Vükelâ'nın konuyu müzakere etmesini uygun görür.²¹³ Lakin bu irâdeden tam on beş gün sonra sefîrin görevi sona erecektir.²¹⁴ Yine de padişahın irâdesine uygun olarak konu beş gün sonra Meclis-i Vükelâ gündemine girecektir. Özetle burada da ikinci maddenin fıkra-i ahiresinde “add olunacaktır” ibaresinin Senato tarafından “*add olunabilecektir*” şeklinde görülmesinden neşet eden ihtilafa vurgu yapılmaktadır. Senato'nun görüşünün kabulünün bazı müşküllere sebep olacağı düşünülmüştür. Lakin yine de 4 Eylül 1886 tarihinde sefâretten gelen yeni bir takrir ile bu durumdaki şahısların ikinci senenin sonunda dönüşlerinde bazı manilerden dolayı gecikme olduğu dile getirilir. Osmanlı Devleti de bu sebepleri dikkate aldığı halde şahısların mücbir sebepler sona erinceye kadar Amerikan vatandaşlığını muhafaza edebilecekleri kabul etmiştir. Lakin bundan sonra da Osmanlı topraklarını terk etmezlerse yerel memurlar tarafından verilecek karara göre aslî vatandaşlığına dönmüş oldukları kabul edilecektir. Bu beyanın ise maksadı temine yeterli görüldüğü düşünülmüştür. Ayrıca ortada altı ve beş maddelik iki ayrı nüsha olduğuna vurgu yapılır. Fakat bunun da eski bir hatadan ileri geldiğine ve sefâretin beş maddelik Türkçe nüshanın Fransızcasına tatbikini kabul ettiğine değinilir. Sonuç itibarıyla Meclis-i Vükelâ sayılan şartlar altında Amerikan tarafının ikinci maddenin fıkra-i ahiresi üzerine verdiği takrîr-i

²¹² BOA HR.H. 347/5 (21 Eylül 1881).

²¹³ BOA İ.DH 999/78970 (29 Ağustos 1886).

²¹⁴ <https://history.state.gov/departments/history/people/cox-samuel-sullivan> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022)

resmîyi senet kabul etmektedir. Yine Türkçe nüshanın Fransızcasına tatbiken tebdil edilmesini ve antlaşmanın ilanından itibaren geçerliliğini uygun bulduklarını görmekteyiz.²¹⁵ Meclis-i Vükelâ mazbatası üzerine durum padişaha arz edilmiş ve gereğinin yapılması İrâde olunmuştur.²¹⁶

Amerikan basınına gelen sonucun yansıması aslında bakış açılarındaki farklılığı ve Amerikan isteklerinin kabulünün denizaşırı nasıl bir yankı yaptığını göstermektedir. Bir haberde Sefîr Cox'un Bâb-ı Âlî'den önemli bir taviz aldığına vurgu yapılmıştır. Buna göre Amerikan vatandaşlığına geçen Osmanlıların anavatandaki haklarına dair eski bir antlaşma temelinde pratik olarak yeni bir sözleşmenin yapıldığına dair bilgiler verilmektedir. Nitekim metin içinde Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelere vermediği tavizleri Amerika'ya verdiği vurgulanmaktadır.²¹⁷

Her ne kadar süreç buraya kadar gelmiş olsa da bir süre sonra anlaşıldığı üzere antlaşmanın tasdik ve ilan edilmediği görülmektedir. Bir mübadele olmadığı için eski sefir Cox bir beyân-nâme düzenler. Hariciye Nezâreti'nin tasvibinden sonra bu beyân-nâme Amerika Hükümeti'ne iletilir. Hükümetin söz konusu belgeyi incelemesi akabinde bunun, Senato'nun metnine mugayir ve mübhem bazı ifadeler içerdiği kanaatine varılır. Bu sebeple yapılan işlemin tasdik ve ilan olarak kabul edilemeyeceği kanısı oluşur. Sefîr Amerika'nın duruşunu; vatandaşlıklarına geçen kişi bir daha Amerika'ya avdet etmemek fıkriyle geri dönerse kendisine vatandaşlıktan feragat etmiş gibi bakacakları şeklinde izah eder. Amerika'nın hüsn-i niyetle kendi vatandaşlığına geçen kişileri de korumak istediğini, lakin Amerikan vatandaşlığını alıp da aslî vatanında vazifelerini yerine getirmekten kaçan kişileri de destekleme düşünceleri olmadığını belirtir.²¹⁸ Sonuç itibarıyla bir sene önce yaşanan hızlı gelişmeler tasdik-nâmelerin mübadelesi noktasına gelememiş, eski sefir Cox'un anlaştığı hususlar Amerikan Hükümeti tarafından kabul görmemiştir.

²¹⁵ BOA MV 12/20; BOA HR.İD 139/55, lef. 3 (5 Eylül 1886)

²¹⁶ BOA MV 12/20, lef. 1 (9 Eylül 1886). Nitekim Osmanlı tarafı ikinci maddedeki "add olunabilecektir" şeklindeki değişimi tasdik-nâmeler her ne kadar mübadele edilmese de 1874 antlaşmasının 1886'daki değişimi olarak kabul etmektedir. Bkz. BOA Y.PRK.A 5/76 (7 Haziran 1890).

²¹⁷ BOA HR.İD 139/57.

²¹⁸ BOA HR.İD 139/62, BOA HR.İD 139/61 (1 Ağustos 1887).

Bu şekilde bir sene daha geçmiş ve 1888’de mesele İstişâre Odası’nda tekrar ele alınmıştır. Oda bir karara varmadan önce Berlin ve Vaşington Sefâretlerinden hem benzer antlaşmaları isteyecek hem de görüş soracaktır. Berlin Sefâreti antlaşma tadilini telkin ederken Vaşington Sefâreti ise konuyu 1830 Antlaşması’nın dördüncü maddesi sorunu ile ilişkilendirmeyi önerir. Fakat İstişâre Odası böyle bir ilişkilendirmeyi doğru bulmamaktadır. Oda’ya göre muâhede zaten Amerika’nın kaidelerine dayanmaktadır. Ayrıca ABD ile birçok Avrupa devletinin antlaşmaları da hep böyledir. Bu görüşler haricinde sorun olarak görülen noktalara çözümler bulmak isteyen İstişâre Odası amacın; kişilerin Osmanlı topraklarında yabancı himayesinde olmasını engellemek olduğunu vurgular.²¹⁹ Madde madde ve derinlemesine konunun değişik veçhelerinin tekrar gözden geçirildiği mütâlaada halihazırda Osmanlı topraklarında bu tip hilelere başvuran kişilerin varlığından hareketle -sakıncaları faydalarından çok olmasına rağmen- imzalama yoluna da gidilebileceği ima edilir. Zira beşinci madde hükmünce antlaşma on seneliktir ve Osmanlı tarafı isterse bu hakkını kullanabilir. Böylece antlaşma bittiğinde Osmanlı topraklarında bu tip kişiler ister istemez Osmanlı vatandaşlığına geçiş yapmış kabul edilecektir. Şurası da önemlidir ki Oda ikinci maddenin fıkra-i ahiresindeki sorunu hukukî bir sorun olarak görmemekte, bir icraat meselesi olarak yaklaşmaktadır. Sonuç olarak antlaşma kabul edilirse Osmanlı topraklarında mukim tâbiyyet değiştirmiş şahısların iki senelerinin dolmasını tespit için defter tutulması gerektiği belirtilir. Böylece Oda, “add olacak” ve “add olunabilecek” kavramlarını da bu tespit icraatının bir sonucu olarak düşünmektedir.²²⁰ Aslında bu mütâlaa-nâme diğerlerinden farklı olarak maddeler halinde olabilecek tüm ihtimalleri değerlendirmekle birlikte müspet ya da menfî noktada bir tercihte de bulunmamakta, son sözü hükümete bırakmaktadır. Seneler değiştikçe ortaya farklı fikirler zuhur etmektedir. Nitekim ilk defa antlaşma imzalanırsa bile on sene sonra feshedebilme düşüncesi ya da defter tutma fikri öne sürülmüştür.

²¹⁹ Nitekim aslında Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim şahıslar yabancı ülke vatandaşlığına geçince Osmanlı Devleti ile olan sorunlarında konsoloslukları devreye sokmaktaydı. Bu durumda olan Aristaki Azaryan’ın Ergani bakır madeniyle alakalı yaşadığı bir sorunu ABD konsolosluğu nezdinde çözmeye çalışması bir örnektir. **BOA HR.TO 146/113** (30 Aralık 1862); Metin Ünver, “Azaryanlar: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Bir Ermeni Tüccar Aile”, **19-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri - Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar: 5-7 Ocak 2015, Uluslararası Sempozyum, İstanbul, C. 1, s. 99.**

²²⁰ **BOA HR.İD 139/65; BOA HR.TO 371/36** (13 Aralık 1888).

Nihayetinde bu mütâlaayı Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ mazbatası izler. Meclis bahsi geçen konuda 1886 senesinde verdiği olumlu görüşlerini hatırlatarak,²²¹ o zaman Amerika Hükümeti'nin kabul etmemesi yüzünden sorunun devam ettiğini vurgular. Akabinde bir ay önceki İstişâre Odası'nın mütâlaasına katıldıklarını beyan ederler. Meclis'e göre de defterler tutulursa sorun zaten çözülecektir. Bu şartlar altında ikinci maddenin fıkra-i ahiresindeki kelimenin²²² Amerikan Senatosu'nun teklifi doğrultusunda kabul edilmesi önerilir. Ve bu mazbatadaki görüşler doğrultusunda padişaha arz edilen tezkire üzerine İrâde-i Seniyye çıkar.²²³ Sonuç itibarıyla Osmanlı tarafında 1886'da aynı şekilde bir süreç işletildiği zaman olduğu gibi 1889 senesinde de olumlu bir İrâde çıkmaktadır.

Tam bu noktada Amerikan vatandaşlığını elde etmiş Ermenilerin de görüşlerini vermek isteriz. Öncelikle Osmanlı Devleti böyle bir antlaşmanın kabulü gerçekleşirse kendi iç hukuku olan 1869 *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesi* öncesi ve sonrasında Amerikan vatandaşlığını alanların durumunu tanıyacağını bilmektedir. Lakin yine antlaşma ile kanûn-nâmenin neşrinden önce de sonra da vatandaşlık değiştirenler antlaşmanın ikinci maddesi hükmüne tabi olmuş olacaktırlar. Sonuç olarak iki sene Osmanlı toprağında ikamet demek yeni vatandaşlığın tanınmaması olarak kabul edilecektir.²²⁴ Fakat özellikle 1869 öncesi vatandaşlık değiştirmiş Ermeniler, Ocak 1889 başında sürecin onay aşamasına gelmesinden ziyadesiyle rahatsız olmuşlardır. New York'da *Mail and Express* gazetesine uzun bir protesto mektubu gönderen Ermeniler durumdan rahatsızlıklarını madde madde sıralarlar. Özellikle antlaşmanın 1869'dan önce Amerikan vatandaşlığını da almış olan kişileri ciddi derecede etkilediğini düşünmektedirler. 1869 Kanûn-nâmesinin geriye yürütülmeyeceğini beyan etmiş olan Bâb-ı Âlî'nin, imzalanacak antlaşma ile 1869 öncesinde vatandaşlık değiştirenlere de ikinci madde hükmünce iki senelik ikamet sonrasında Osmanlı vatandaşymış gibi muamele edeceğine inanmaktadırlar. Bu durumun 1869 öncesi ve sonrası tâbiyyet değiştirenleri eşitlediğini ve haksızlık olduğunu öne sürmektedirler. Protestoda imzası olanlar, 1869 öncesi vatandaşlık değiştirenlere doğuştan

²²¹ BOA MV 12/20; BOA HR.İD 139/55, lef. 3 (5 Eylül 1886)

²²² “Add olunacaktır” yerine “add olunabilecektir”.

²²³ BOA HR.İD 140/1 (3 Ocak 1889).

²²⁴ BOA HR.İD 139/65, lef. 8 (13 Aralık 1888).

Amerikalılar nazarıyla bakılmasını istemektedirler. Doğuştan Amerikalılarla yapılan evlilikler, kurulan karmaşık iş ilişkileri, Anadolu'daki misyoner okul ve hastanelerinde çalışan bu durumdaki kişiler, Amerikan sanayisi için çalışanlar ve acente kurmuş olanlar, Amerikan ordusuna hizmet edenler ve bilim insanları örnek verilir. Bu tip kişilere bir anda iki senelik süre tanınmasını kabul etmemektedirler. Bununla birlikte ciddi mülkiyet sorunlarının ortaya çıkacağına da değinen protestocular, bu durumdaki ailelerin yirmi kişi kadar olduğunu ve korunmasını istemektedirler. İngiltere'nin 1870 senesindeki vatandaşlığa kabul yasasının da geriye gitmediğini belirten imza sahipleri, Rusya, İran ve diğer güçlü ülkelerin 1869 Kanûn-nâmesine hiç bakmadan vatandaşlarını koruduğunu, şu ana kadar Amerika'nın da aynısını yaptığını belirtmektedirler. Ayrıca hiçbir Avrupa devletinin Osmanlı ile böyle bir antlaşması olmadığını ve kapitülasyonlarla vatandaşlarını koruduğunu vurgulamaktadırlar.²²⁵

Her ne kadar 1889 senesi başında bir İrâde-i Seniyye çıkmış olsa da yukarıdaki Ermeni protestosunda gösterilen sebepler vechile yine bir sonuç alınamamıştır. Amerikan Senatosu antlaşmanın "mâ-kabline şümûlu" olmamasını istemektedir.²²⁶ Osmanlı Sarayı ise bu şartlar altında bir tasdik-nâme mübadelesinin; vatandaşlık değiştirip de Ermenistan teşkili arzusunda olanları referans göstererek sakıncalarına değinmektedir. Şöyle ki; bu şahıslar tâbiyyet değiştirmekte, sonra ailelerini görme bahanesiyle Osmanlı topraklarına gelmekteydi. İki seneye çok az kaldığında ise yurtdışına çıkış yapıyorlardı. Fakat gittikleri yerdeki Amerikan Sefâreti'ne pasaport tasdik ettirip tekrar dönmekte ve bazı fesatlıklara karışmaktaydılar. Bu tip kişilere müdahale edileceği zaman ise konsoloslukların müdahale ihtimali belirmekteydi. Bu şartlar altında tâbiyyet meselesini halletmektense muallakta bırakılması artık daha uygun görülmektedir. Yine de konu için Meclis-i Mahsûs'un da görüşünün alınması istenmektedir.²²⁷ 1890 senesine gelindiği zaman 1886 ve 1889 senelerinde çıkan olumlu İrâde-i Seniyyeler yerini antlaşmayı imzalamama görüşüne bırakmıştır. Bunun

²²⁵ **BOA HR.İD 140/2** (11 Şubat 1889). Mektubun altında hem Robert Kolej hem Bible House hem de 1869 öncesi vatandaşlık değiştirmiş Ermenilerin imzası olmakla birlikte mektup Joseph Azaryan'a aittir. Bir başka protesto için bkz. **BOA HR.İD 140/3** (8 Mayıs 1889).

²²⁶ Senato bu şartı gazete protestosunda olduğu gibi 1869 öncesi vatandaşlık değiştirenlere değil, halihazırda tüm vatandaşlık değiştirenlere istemektedir. Bkz. **BOA Y.A.RES 51/20**, lef. 6 (19 Nisan 1890).

²²⁷ **BOA İ.MMS 112/4812; BOA Y.PRK.BŞK 18/32** (17 Haziran 1890).

yanı sıra 1875 senesinde metinden tümden çıkarılan ikinci maddenin fıkra-i ahiresindeki konuyu yani iki seneye az bir müddet kala çıkanların durumunu da - seneler içinde yaşanan tecrübeler ışığında- Osmanlı Devleti nazara almaya başlamıştır.

Sarayın görüşü olumsuz iken, Meclis-i Mahsûs ise mahzurları belirtmekle birlikte antlaşmanın Amerikan Senatosu'nun istediği gibi *mâ-kabline şmlu* olmayacak şekilde imzalanmasını önerir.²²⁸ Said Paşa ise tâbiyyet konusunun devletlerin medenî kanunlarında (Code Civil) en önemli maddelerden biri olduğunu düşünmektedir. Paşa çeşitli devletlerde geçerli olan uygulamalar dikkate alınarak konunun çözülmesi fakat tasdık-nâmelerin mübadelesi henüz gerçekleşmediğinden istifadeyle Osmanlı Devleti'ne uygun gelecek şekilde çözme çaresini aramayı önermektedir.²²⁹

1.4.6. Birinci Gemi Krizi ve Sonrasında Tebdîl-i Tâbiyyet Meselesi (1895)

1890'lı yıllar Amerikan konsolosluk raporları vatandaşlık değiştirip de Osmanlı Devleti'ne geri dönen Ermenilerin hangi ülke vatandaşı olduğuna dair sorunlarla doludur. Osmanlı Devleti bu kişileri kendi vatandaşı olarak görürken, ABD ise onların Amerikan vatandaşı olduğunda ve yargılanıp tutuklanamayacaklarında ısrar etmektedir. Bahsi geçen dönemde bu ereve etrafında yaşanan örnek vakalar²³⁰ diplomatik krizlere neden olurken Osmanlı'nın Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey kendisini konuyu çözmeye ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine adanmıştır. Bu noktada 1894 tarihinde kaleme aldığı bir mütâlaa-nâmesi dikkat çeker. Krizin yaklaştığını hisseden sefir özetle iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde tebdîl-i tâbiyyet meselesinin büyük bir sorun olarak varlığından bahis açarak bu sorunu kökünden

²²⁸ **BOA Y.A.RES 51/20**, lef. 4. Meclis-i Mahsûs bu öneriyi getirirken, iki sene bitmeye yakın Amerika'ya gidecek kişinin Amerikan vatandaşlığını kaybetmeyeceğini ama farklı bir ülkeye giden kişinin -Amerika'ya gitmediği için- zaten yeni vatandaşlığını kaybedeceğini dile getirir fakat Sadr-ı Sabık Said Paşa bu görüşe katılmamaktadır. Bkz. **BOA Y.A.RES 51/20**, lef. 5 (24 Temmuz 1890). Biz de burada Said Paşa'nın görüşüne katılmaktayız.

²²⁹ **BOA Y.A.RES 51/20**, lef. 5 (24 Temmuz 1890).

²³⁰ rnek vermek gerekirse 1893 ve 94 senelerinde Osmanlı Devleti'ne geri dönüp de tutuklanan Rum asıllı Sokrates Seferyades ve Ermeni asıllı Âdem Avazyan ile Yakup Toprakyan gibi şahıslar iki ülke arasında büyük krizlere neden olmuştur. Ayrıca Avazyan ve Toprakyan'a ülkeyi terk etmeleri için verilen kısa sürede İşkenderun'daki Amerikan meydan kökü şirketinin temsilcisi Daniel Walker'ın da himayede bulunduğu raporlara yansımıştır. **FRUS 1894**, No: 746-750 (2 Temmuz 1894 – 17 şubat 1895), No: 779-802 (6 Ocak 1894-8 Eylül 1894).

çözmenin “muvafık bir maslahat” olacağını belirtir. En son 1890 senesinde varılan şartlar dâhilinde onay için bir nota gönderilmesini ister. Amerika’nın bunu kabul etmemesi durumunda ise en azından sorun çıkaran tarafın Osmanlı Devleti olarak algılanmaması sağlanacaktır. Sefîre göre Osmanlı’nın bu hamlesine karşıdan olumlu bir cevap gelmezse en azından mesuliyet karşı tarafın olacaktır.²³¹

İki devlet arasında seneler geçtikçe bu tür görüşmeler ya da hamleler yaşanırken olayın bir de sahaya yansımalarının ele alınması önem icap eder.²³² Dönem Merzifon, Yozgat, Tokat gibi yerlerde Ermeni ayaklanmalarının ve I. Sason Olaylarının çıkarıldığı bir sürecin akabindedir.²³³ İskenderun ve Yozgat şehirlerinde Amerikan pasaportuna sahip Ermeniler yüzünden Amerika ile tebdîl-i tâbiyyet hususunda bir sıkıntı zuhur eder. Mavroyeni Bey’in mütâlaâtına binaen bu tip sorunların bir antlaşma yapılır ise çözüleceğinden bahis açılır. Zira konu artık siyasi bir krize doğru evrilmektedir. Amerikan vatandaşlığına sahip bir Ermeni’nin tutuklanması durumunda savaş gemisi gönderilmesi haberleri çıkmaya başlamıştır. Bu tür durumların izalesi için bir anlaşmaya yanaşmak ise en azından Amerikan tarafına sorunun kendilerine ait olmadığını söyleme imkânı doğuracaktır. Bu sebepten ötürü sefir, bir mukâvele lâyihası düzenleyip, kabul ve tasdik için Amerika tarafına talepte bulunmayı önermektedir.²³⁴

Mavroyeni Bey endişesinde haksız değildir. Zira Osmanlı topraklarında hem Hristiyanlarla (Ermenilerle) Amerikan vatandaşlarına katliam yapılacağı şayiaları hem yargılama hakkı tartışmaları hem de Ermeni meselesi ile iç içe geçen tebdîl-i tâbiyyet antlaşmasında bir sonuca varılmamıştır.²³⁵ Bu da yavaş yavaş krize evrilmiş ve Amerikan matbuatında savaş gemisi gönderme haberleri çıkmaya başlamıştır.²³⁶ 5

²³¹ BOA Y.MTV 92/101 (31 Mart 1894).

²³² Birçok örnek olmakla birlikte krizden önceki son örnek ile iktifa edilecektir.

²³³ DİA: Cevad Paşa.

²³⁴ BOA Y.A.HUS 296/7, lef. 1-4.

²³⁵ Bu dönemde Osmanlı şehirlerinde yaşanan Ermeni sorunlarının bir özeti için bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 446-453.

²³⁶ Misyonerlerin basın gücünü de kullanarak iki ülke arasındaki krizlere müdahil olması ve Hamlin’in “gunboat diplomasisi kışkırtıcılığı” dikkate değerdir. Hamlin bu süreçte açık mektup dahi yayınlarak iki ülke ilişkilerine krizi derinleştirmeye çalışan bir tavır takınmıştır. Cyrus Hamlin, “America’s Duty to Americans in Turkey: An Open Letter to the Hon. John Sherman, United States Senator from Ohio”, **The North American Review**, C. 163, S. 478, Eylül 1896, s. 276-281. Ayrıca bkz. Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika**, s. 19-20.

Nisan tarihli *New York Herald* Gazetesi *USS San Francisco* gemisinin İzmir'e gideceğini yazar.²³⁷ Mavroyeni Bey ise habere istinaden durumu Dışişleri Bakanı Walter Quintin Gresham'a (1893-1895) sorar ve iki ülkenin dostluk ilişkileri noktasında bu haberlerin doğru olmadığını umduğunu dile getirir.²³⁸ Bakan Gresham'ın ise buna cevabı sadece doğruluğu teyit etmekten ibarettir.²³⁹ Mavroyeni Bey bir gün sonra verdiği karşı cevapta ise diplomatik bir üslupla dün dışişleri bakanından aldığı mesaj sayesinde, savaş gemilerinin düşmanca bir niyetle gitmiyor olduğunu anladığını belirtir.²⁴⁰ Haberler ise aksi yönde gelmeye devam etmektedir.²⁴¹ Mavroyeni Bey bunun üzerine bir gün sonra Bakan Gresham'a gönderdiği takrirde savaş gemilerinin Hristiyanların güvenliğini sağlamak için gönderildiğine dair haberlerin devam ettiğini belirtir. Böyle bir tutumun Osmanlı Devleti'nin meşru otoritesi noktasında itibarını zedeleyici olacağını vurgular.²⁴² Cevaben ise gemilerin düşmanca bir amacının olmadığı söylenecektir. Bununla birlikte savaş gemilerinin orada bulunmasının, vatandaşlarının güvenlik endişelerinin haklı nedenleri olup olmadığını anlama fırsatı sağlayacağını da eklemişlerdir.²⁴³

Sonuç itibarıyla iki gemi de yola çıkmıştır. 17 Nisan'da İzmir'de bulunan *USS San Francisco*, 21 Nisan 1895 tarihinde İskenderun'a demir atmıştır.²⁴⁴ Geminin kaptanı W.A. Kirkland gittiği tüm limanlarda vali ya da vali vekillerine Amerika'nın vatandaşlarına tam koruma sağlama arzusunı dile getirir. Ayrıca Kaptan Kirkland'ın merkeze gönderdiği tüm mesajlarda bölgelerin gayet sakin olduğunu ve Hristiyan katliamına dair şüpheli bir durumun olmadığını şerh düşmesi manidardır.²⁴⁵

²³⁷ Bu dönemde Amerikan matbuatında ABD'nin İstanbul elçisi Terrell Türk yanlısı olarak görülerek eleştirilere maruz kalıyordu. Fikretin Yavuz, **II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi: Alexander Watkins Terrell (1893-1897)**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s. 261-268.

²³⁸ **FRUS 1895**, No: 510, s. 1248 (5 Nisan 1895).

²³⁹ **FRUS 1895**, No: 511, s. 1248 (5 Nisan 1895).

²⁴⁰ **FRUS 1895**, No: 512, s. 1249 (6 Nisan 1895).

²⁴¹ Nitekim ABD Başkanı Stephen Grover Cleveland (1893-1897) sene sonu Kongre'ye yaptığı yıllık konuşmasında gazete haberlerine benzer bir tutum sergilemektedir. Bkz. **FRUS 1895**, Message of the President, s. XXXIV-XXXVI (2 Aralık 1895).

²⁴² **FRUS 1895**, No: 513, s. 1249-1250 (7 Nisan 1895).

²⁴³ **FRUS 1895**, No: 514, s. 1250 (8 Nisan 1895).

²⁴⁴ *USS San Francisco* İzmir, İskenderun ve Mersin'e, *USS Marblehead* ise bu limanlara ek olarak Beyrut'a da uğramıştır.

²⁴⁵ **FRUS 1895**, No: 509, s. 1245-1247 (17-30 Nisan 1895).

Bu kadar sorun yaşanmış olmakla birlikte aslında bu konuda yedi ay evvel bir orta yol bulunmuş gibiydi. İstişâre Odası vatandaşlık değiştirdiği halde geri dönen şahıslara Osmanlı vatandaşı nazarıyla bakıldığına ama ABD'nin onları himayeye devam edegeldiğine ve sorunun bir türlü önünün alınamadığına değinir. Bu sebeple Osmanlı Devleti 5 Eylül 1894 tarihinden itibaren bu şekilde gelen (1869 sonrası vatandaşlık değiştirmiş) şahısları uzaklaştırma yoluna gitmektedir.²⁴⁶ Böyle bir formülün ise iki devlet arasında birçok ihtilafa bir nihayet vermek gibi bir faydası olmuştur.²⁴⁷ Yeni yaklaşım ise aslında yıllardır süregelen soruna yeni bir soluk getirmektedir. Nitekim bu tarihe kadar bu tür şahısların sürekli Osmanlı vatandaşı gibi kabul edileceği ve gerektiği durumlarda yargılanabileceğini savunan Osmanlı Devleti, bundan sonra şahısları ülkeden çıkarma (tard u ted'ib) yoluna gitmektedir.

Lakin yine de sorun devam eder. 1896 senesinde Amerikan Kongresi'nde Ermeni olaylarından ötürü tebdîl-i tâbiyyet üzerine şiddetli tartışmalar vuku bulur. Sadrazam Halil Rifat Paşa Kongre'de böyle tartışmalar da olsa meselenin *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesi* hükümlerine uygun bir şekilde çözülmesini önermektedir.²⁴⁸ O senelerde Ermeni meselesinin sıkıntılarını da yaşayan Osmanlı Devleti meselenin 1869 kanununun hükümleri çerçevesinde çözülmesine -bazı tavizler verilse de- özel bir önem verdiği görülmektedir.

Vaşington Sefiri ise böyle düşünmemektedir. Sorun çözülmediğinden ötürü her iki taraf da senelerdir kendi usullerini uygulamaktadır. Amerika ise yalnız Osmanlı Devleti'ne değil tüm devletlere aynı şekilde yaklaşmaktadır. Bu nedenle karşı tarafa 1869 Kanûn-nâmesi ahkâmınca bir çözüm önermenin, Amerika'nın tüm devletlere öteden beri uyguladığı usul ve teamülün değiştirilmesini istemek olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle böyle bir durumu çok gerçekçi bulmaz.²⁴⁹ Sefîr,

²⁴⁶ Osmanlı Devleti 1869'dan sonra vatandaşlık değiştirenlerin yeni durumunu kabul etmediği için dönen Ermenilerin tâbiyyeti bir yetki çatışmasına neden olmakta ve böyle bir sorunun da oluşmaması için bahsi geçen Ermeniler Osmanlı gümrüklerinden mümkün olduğunca kabul edilmemeye çalışılmaktadır. Ayrıca ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Dickinson da ABD himayesi alıp Osmanlı Devleti'ne geri dönen Ermenileri savunmanın "Türkiye'deki konsolosluk görevlilerinin yerine getirmesi gereken en boş ve tatsız görev olduğunu" belirtir. **CRUS 1899**, C. II, s. 742. Bu tür durumdaki kişilerin sayısı az değildir. Örneğin 1900 senesinde Beyrut konsolosluk bölgesinde bu şekilde 500 kişinin bulunduğu zikredilir. **CRUS 1900**, C. I, s. 1124.

²⁴⁷ **BOA HR.İD 2107/6** (14 Eylül 1895).

²⁴⁸ **BOA HR.TH 171/84** (24 Mart 1896).

²⁴⁹ **BOA HR.İD 140/18** (1 Nisan 1896).

Amerikalıların mevzu-i bahis Ermenileri kendi vatandaşları olarak gördüğünü, Osmanlı Devleti'nin ise kendine has bir vatandaşlık kanunu olduğunu belirterek, ister istemez görüşlerin çatıştığını belirtmektedir. Sefîre göre bu işi çözenin yegâne yolu bir antlaşma yapmaktır.²⁵⁰

Yeni Vaşington Sefîri Mustafa Tahsin Bey aynı senenin sonunda bir mütâlâa sunar. Amerika tarafının antlaşmayı bugüne kadar tâbiyyet değiştirenlerin hariç bırakılarak yapılması önerisinin *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesi* beşinci maddesi hükmüyle çelişeceğini belirtmektedir. Bunun da birçok sorunu beraberinde getireceğine inanmaktadır. Zira hâlihazırda bu kümeye giren şahıslar Osmanlı topraklarında vuku bulan karışıklıklara katılmaktadırlar. Bu tip kişilerin yargılanması ise 1830 Antlaşmasının dördüncü maddesi hükümlerini gündeme getirmektedir. Sonuç itibarıyla bu maddenin tefsiri konusunda taraflar arasında yıllar süren tartışmalar vardır. Amerikan tarafının; Ermeniler ülkeye dönüp suç işledikleri zaman “muhâkemeleri sefâret ve konsoloslara aittir” gibi bir tefsire gittiğini belirtmektedir. Böyle bir durum ise şüphesiz Osmanlı Devleti'nin en can alıcı konu başlıklarından birinin faillerini yargılanmaktan muaf tutmaya dönük bir tutumdur. Ne zaman ki vatandaşlık değiştirmiş bir Ermeni yurda dönüp de derdesti ve muhakemesini gerektiren bir suça karışsa, o şahsın Osmanlı kanunlarının dışında bırakılması teşebbüsü gibi müşkül konular doğabilmektedir. Sefîr bu şartlar altında böyle bir antlaşmayı kabulü caiz görmemektedir. Fakat Amerika tarafının bu kişilere²⁵¹ “Amerikalı değilmiş” gibi bakmayacağını; onların bu duruştan büsbütün vazgeçirilemeyeceğini de kabul eder. Sonuç itibarıyla öteden beri usul üzerine 1869 Kanûn-nâmesi öncesi tâbiyyet değiştirenlerin bu durumları kabul edilmektedir. Sefîr aynen burada olduğu gibi 1869-1875 arasında tâbiyyet değiştirenlerin de yeni durumunu kabul etmek üzere bir pozisyona sahiptir. 1875 senesini seçme sebebi ise Amerikan Kongresi'nin onay tarihi ve mezkûr senede bir Ermeni meselesinin henüz bulunmamış olmasından gelir. Sefîr 1875'e kadar izinsiz de olsa tâbiyyet değiştirenlerin bir defterinin tutulmasını, aralarından Ermeni Meselesine karışanların ayıklanıp geri kalanların hepsinin yeni vatandaşlıklarının tasdik edilmesini önerir. Bu

²⁵⁰ BOA HR.SYS 74/27 (22 Ağustos 1896).

²⁵¹ Beş sene ABD'de kalıp da vatandaşlık hakkı elde edip, Amerikan pasaportu ile diğer ülkelere giden tüm şahıslar.

şekilde hem Amerika görüşleri bir dereceye kadar desteklenmiş hem Osmanlı Devleti'nin ilkeleri muhafaza edilmiş hem de çeşitli sorunlar imha ve izale edilmiş olacaktır. Amerika'ya böyle bir teklif yapılır ve karşılığında olumsuz cevap alınırsa, Sefîr bu konunun artık gündemden büsbütün düşürülmesini önermektedir. Olumsuz cevap üzerine eski usule göre işlemin devam etmesini, yani ruhsatsız bir şekilde vatandaşlık değiştirenlerin geri döndükleri takdirde Osmanlı vatandaşı nazarıyla bakılacağını da Amerikan tarafına bildirmeyi ilave eder.²⁵²

Aradan üç sene geçer ve tebdîl-i tâbiyyet için yeniden müzakere başlatıldığını müşahade ederiz. Amerika tarafından Sefîr Straus ve Osmanlı tarafından Hariciye Nâzırı Tefvîk Paşa murahhas olarak atanmışlardır.²⁵³ Tefvîk Paşa'nın belirttiğine göre Sefîr Straus, bu sefer 1886 tarihli İrade-i Seniyye mûcebince bu işi çözmek istemektedir. Zira mesele hallolmadıkça Amerika her vatandaşlığa geçeni himayeden ve Osmanlı Devleti ise her dönüp de iki sene kalanı kendi vatandaşından addetmektedir. Bundan ötürü her bir şahsın dönüşü siyasi bir meseleye evrilmiştir.²⁵⁴ Bu konuda Straus'un antlaşmaya eklemeyi önerdiği yargılama hususuna dair bir de fıkra olmuştur.²⁵⁵ Sonuçta altı maddelik bir İngilizce nüsha ortaya çıkarılır. Bu nüshanın ikinci maddesi şöyle bir şekil almıştır: Vatandaşlığını değiştiren Osmanlı tebaası, Amerika'ya dönmek niyetiyle Osmanlı topraklarında ikamete devam ederse Amerikan vatandaşlığını kaybetmiş sayılır. Bir ülke vatandaşlığını alan kişi diğer ülkede iki sene kalırsa dönmeme niyeti olduğu kabul edilir. Ancak ikinci madde hükümleri 1869 senesinden önce vatandaşlık değiştirecek olanları etkilemeyecektir.²⁵⁶

Lakin bu müzakereden de bir sonuç çıkmaz ve aynı sene Sefîr Straus'un değişik konularda Sultan ve Dışişleri Bakanı ile görüşmeleri olur. Bu aktarıma bakılırsa Osmanlı tarafının Ermenilerin Amerika'ya gitmesine itirazı yoktur.²⁵⁷ Hatta paraları

²⁵² BOA HR.İD 140/21 (14 Aralık 1896).

²⁵³ BOA HR.İD 2106/46 (1 Nisan 1899).

²⁵⁴ BOA Y.PRK.HR 27/7 (1 Nisan 1899)

²⁵⁵ BOA HR.İD 2106/47.

²⁵⁶ BOA HR.İD 140/25.

²⁵⁷ Tartışmanın ilk başladığı ve Ermeni Meselesinin olmadığı zamanlarda Osmanlı Devleti'nin, insan ve gelir kaybından dolayı vatandaşlarının tâbiyyet değiştirmesine çok sıcak bakmadığını zikretmiştik. Fakat zaman içinde devletin konuya bakış açısı değişmiştir.

yoksa gidiş ücretlerini bile ödeyecekleri fakat bir daha geri dönmemelerini istenmektedir. Zira bu durumda Amerika himayesi iddiası ile ülkenin dolandırıldığını düşünülmektedir.²⁵⁸ Üç sene sonra 1902'ye gelindiğinde ise hâlen aynı sorunların devam ettiği görülür. Örneğin tâbiyyet değiştirmiş bir şahsın İzmir'de hapiste olması Amerikan Sefâreti'nin protestosuna sebep olmaktadır. Amerikan tarafı protesto etmekle birlikte sorunun çözümü için Hariciye Nezâreti'nden Vaşington Sefâreti'ne müzakere yetkisi verilmesini talep etmektedir.

19 Eylül 1905 tarihinde ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Charles Monroe Dickinson bir cinayetin suçluları olan iki kişiyi gündemine alır. Bunların, vatandaşlık noktasında himaye şartları taşımadığı için himaye edilmediğini görüyoruz. Burada himaye olmasa da genelde ABD'nin her bir şahıs için ayrı soruşturma açtığı belgelere yansımaktadır. Konsolos bu süreçte bir iâde-i mücrimîn antlaşması yapılmasının iyi olacağını önerir. Böyle bir antlaşma yapılırsa Ermenilerin suça cesaretlerinin olmayacağından bahseder.²⁵⁹ Sonuç itibarıyla suçluların iade edilmesi için önce tâbiyyetlerinde mutabık olunması gerekmektedir. ABD, Osmanlı topraklarında mukim olup vatandaşlık değiştiren Ermenilere bile dokundurmak istemezken iâde-i mücrimîn antlaşmasının olmaması Osmanlı Devleti'ni de elbette müşküle sokmaktadır. Bununla birlikte Dickinson'un bir keşif esnasında bunu dile getirmesi ve böyle bir antlaşmanın Ermeni mefsedetini engelleyeceğini söylemesinin Osmanlı tarafını ikna etmek için ortaya konulan bir argüman olduğunu düşünmekteyiz.

Son olarak otuz beşinci senesinde 1909 tarihine gelindiği zaman dahi hâlen 1874 antlaşması üstüne müzakerelerin devam ettiğini söylemek isteriz. Bu sefer 1908 sonunda on bir maddelik yeni bir taslak hazırlanır. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya tâbiyyet değiştirenlerin belki ailecek yüz bin kişiyi bulmasına rağmen Amerika'dan Osmanlı tâbiyyetine geçen olmadığına değinilen izâh-nâme, bu durumdan

²⁵⁸ **FRUS 1899**, No: 474, s. 770 (23 Eylül 1899). Bu dönemde ayrıca hem gemi yapımı hem de Ermeni meselelerinde zarar gören Amerikan vatandaşlarının (Özellikle 10-11 Kasım 1895 Harput'taki yangında yıkılan okul binalarının ve Maraş ile Hasköy'deki vatandaşların) tazminat meselesi yoğun bir şekilde görüşülmektedir.

²⁵⁹ **BOA Y.MTV 278/73** (19 Eylül 1905). Bu vaka Apik Efendi cinayetidir. Osmanlı Devleti suçlulardan birisi için ABD'den iade talebinde bulunmuştur. Bkz. **FRUS 1907**, No: 426, s. 1070 (3 Ekim 1907).

Osmanlı'nın faydalı çıkacağını belirtmektedir. Daha önceki antlaşma metni, ilkeleri belirlerken; yeni taslakta ise teknik detaylar da işlenmiştir.²⁶⁰

Sonuç itibarıyla 1873 senesinde müzakerelerine başlanıp 1874 senesine gelindiğinde imzalanan ve 1875'te tashihiine gidilen antlaşma incelediğimiz süre zarfı boyunca imzalanmadan âtil kalmıştır. Geçen seneler boyu ABD ile Osmanlı Devleti'nin duruşları çeşitli zamanlarda yetkililerin çabasına rağmen orta bir noktaya gelememiştir. Bir konuda bir taraf görüşlerini esnetmek ya da feragat edip uzlaşmak istediği zaman, antlaşma metninde yeni bir sorun ortaya konula gelmiştir. Nitekim yukarıda görüşmelerin seyrinden de anlaşıldığı üzere her geçen süre zarfında antlaşma üzerine yaşanan tartışmaların evrildiği görülmektedir. Müzakereler süresince bazen iki seneden hemen önce dönüp geri gelenlerin durumu, bazen antlaşmanın eskiye doğru yürümemesi, bazen de iki senelik sürenin kesinlik belirtip belirtmemesi masaya konmuştur. Ayrıca müzakereler boyunca Ermeni Meselesi gibi çok can yakıcı bir olayın da zuhur etmesi konuya özellikle Osmanlı bakışını etkilemiştir. Osmanlı bu meselenin zuhurundan sonra, 1869 Tâbiyyet-i Osmaniye Kanûn-nâmesine sıkı sıkıya sarılmış, birçok taviz vermeye razı olsa da oradaki çeşitli ilkeleri esnetmeye yanaşmamıştır.

1.5.1905-1907 Vergileri, Diplomatik Savaş ve İkinci Gemi Krizi

Birinci bölümün üçüncü kısmında Osmanlı Devleti'nde 1883-1885 senelerinde süren yeni antlaşma müzakerelerinin arşivlerde arkasının kesildiğini söylemiştik. Bu süreçten sonra diplomasi daha çok vatandaşlık değiştirme ve suçluların iadesi antlaşmalarına yoğunlaşmıştı. Gümrük tarifeleri üzerine yaşanan bu sessizlik tam yirmi sene sonra bozulacaktır. Osmanlı Devleti 1905 senesinde %3 oranında gümrük zammını gündeme getirir. Şöyle ki mevcut durumda ithalatta kıymet üzerinden %8 oranıyla alınan gümrük vergisinin üstüne %3 daha eklenip %11'e çıkarılmak istenmektedir. Bu kararın hızlı bir şekilde ilanı ve sefâretlere tebliği kararlaştırılır.²⁶¹ Osmanlı Devleti ülkelerle eskisi gibi bir antlaşma yapmaktansa bir karar alıp tebliğ edip muvafakat sağlama yoluna gitmiştir.

²⁶⁰ BOA HR. HMS.İŞO 47/31.

²⁶¹ BOA İ.HUS 125/92 (31 Ocak 1905), ayrıca bkz. BOA MV 110/85; BOA BEO 2497/187261; BOA BEO 2497/187251 (1 Şubat 1905).

Çok ilginçtir ki eskiye nazaran Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tarife kararı çeşitli devletlerce ciddi bir diplomatik savaşa sahne olur. Hâlihazırda siyasi sorunların yoğun olduğu bu dönemde özellikle İngiltere ve sonra ondan etkilenen Fransa gibi devletlerin itiraz ya da karşılık olarak bazı ön şartlar ileri sürmesi dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin ilk iç yazışmalarında vergi zammının sebebi olarak Makedonya şehirlerinin malî ıslahatına referans verilmemekle birlikte daha sonra hızlı bir şekilde bütçe açığı kapama hususu da metinlere girmeye başlayacaktır.²⁶² Kısacası gümrük vergisinin arttırılması talebi çok kompleks bir dış politika sorununun üretilmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere bu zammı kabule karşılık *Maâdin Nizâm-nâmesinin* değiştirilmesine kadar bazı taleplerde bulunur.²⁶³ Bununla da kalınmayıp mesele dönemin diğer önemli siyasî başlıklarıyla birleştirilip ve iç içe geçirilip karşılık olarak 1905 sonunda önce Midilli ve daha sonra Limni'ye²⁶⁴ kısa süreli asker çıkarılır ve yaklaşık bir ay boyunca adalar işgal altında kalır.²⁶⁵

Aynı şekilde ABD'nin de bu zammı kabul etmek için mektepler ve bazı müesseseler için olagelen bazı taleplerinin Osmanlı Devleti tarafından kabulünün lüzumu yolunda beyanlarını görmekteyiz.²⁶⁶ Gordon ise konuya Monroe Doktrini merkezinde bir okuma denemesi yapar. ABD aslında tarife artışından herkese eşit şekilde uygulanacağı için rahatsız değildir. ABD'nin mevcut tarife tartışmalarına, okullar ve misyonerlere ilişkin çözülmeyen sorunlara karşı bir pazarlık fırsatı olarak katılım sağladığını belirtir. Kısacası ABD Monroe Doktrinini bu vakada delmiştir.²⁶⁷

²⁶² Makedonya Bütçesi'ni zamma sebep gösterme hususunun yaşanan tartışmalara bir cevap olarak ve ayrıca itirazlara sebep üretmek için eklenmiş olabileceğini düşünüyoruz. Nitekim bir hükümet herhangi bir merkezî gelir kalemini yine herhangi bir yere kendi keyfiyetince yönlendirmiş ya da yönlendiriyor olabilir. Osmanlı Devleti'nin burada vergi gelirlerini artırmasındaki ana neden merkezî gelirleri artırmaktır. Yine de aynı dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya Makedonya'da ekonomi de başta olmak üzere birtakım ıslahat yapması için sıkıştırdığını bilmek de önem ittihaz etmektedir.

²⁶³ BOA HR.SFR.3 566/2; BOA HR.SFR.3 550/108 (28 Ekim 1905).

²⁶⁴ BOA Y.A.HUS 496/42 (6 Aralık 1905)

²⁶⁵ BOA Y.MTV 281/146 (20 Aralık 1905). Adaların işgaline dair kapsamlı bir okuma için bkz. Metin Ünver, “Zorlayıcı Diploması'nın İzleri: Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da Uluslararası Bir Malî Kontrol Mekanizması Kabul Etmeye Zorlanması (1905)”, *Tarih Dergisi*, S. 71, 2020, s. 347-406.

²⁶⁶ Midilli'nin 1901 senesindeki ilk işgali ile birlikte Batılıların sorunları iç içe geçirerek taleplerini Osmanlı'ya kabul ettirme çabaları ve bunun için yapılan zorlayıcı diplomasi hamlelerini anlamak için bkz. Metin Ünver, Murat Hulkiender, *II Abdülhamid Dönemi Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar: 1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi)*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018. Eserin 30-33. sayfaları arasında gambot diplomasisinin ne olduğu ve ilgili dönemdeki anlamı da izah edilmektedir.

²⁶⁷ Gordon, *American Relations with Turkey*, s. 14-15.

ABD aynen Fransa ve İngiltere'nin de yaptığı gibi bir meselenin çözümü için başka meseleleri de koz olarak ortaya koymuş ve Osmanlı tarafını kabule zorlamak için savaş gemisi kartını sahaya sürmüştür.

Çalışmamızın konusu dışında kaldığı için detaylı bir şekilde vermesek de diplomatik krize yol açan mektepler ve müesseseler sorununa kısaca değinmek yerinde olacaktır: Osmanlı topraklarında Amerikan misyoner okulları ve hastaneleri gibi çeşitli müesseseler uzun bir süredir varlık göstermektedir. Aynı zamanda karşılıklı ticaretin dahi olmadığı değişik Osmanlı şehirlerinde Amerikan konsoloslukları açılmıştır. Bu kurumların bir kısmına Osmanlı tarafı devlet nezdinde müsaade etmiştir. Fakat bahsi geçen kurumlar devletin onayını almadan da çeşitli şehirlerde yayılmış ve çoğalmıştır. Bu da doğal olarak Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmektedir. Osmanlı Devleti artık daha fazla kuruma onay vermekten imtina etmektedir. Ayrıca yaşanan Ermeni Meselesi ile de misyoner kurumlarının ilişkili olduğu görülmektedir.

İki devlet arasında mektepler ve diğer çeşitli müesseseler sorunu yaşanırken Osmanlı Devleti'nin vergi oranını %3 arttırma isteği bir pazarlık kozu olarak kullanılacaktır. Osmanlı Devleti ise misyoner mektep ve müesseselerinin onaylanmasına dair kabulün İslam ahalisinin akaid ve ahlakını bozacağını düşünüp, kabulünü asla caiz görmemektedir. Böyle tekliflerin reddedilip %3 zammın ise bir an evvel hayata geçirilmesi düşünülmektedir.²⁶⁸

11 Nisan 1907 tarihine gelindiğinde dahi vergi meselesi hâlen devam etmektedir. Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın ziyaretine gelen sefir konuyu Amerikan müesseselerine getirecektir. Sefir görüşmede bahsi geçen müesseselerin zaten mevcut olduğunu, devletin haklarında emsaline uygun muamele icrasına söz verdiğini, bundan ötürü bu işin olmuş bitmiş hükmünde olduğunu aktarmıştır. Paşa vakıanın geciktirilmesi durumunda sefirin meseleyi büyüteceğini anladığını vurgular. Böyle bir durumun ise Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun olmadığını belirterek bu hususa dair hızlıca bir netice ortaya çıkarılmasını bildirir.²⁶⁹

²⁶⁸ BOA BEO 2798/209776; BOA İ.HUS 140/30 (5 Nisan 1906).

²⁶⁹ BOA Y.A.HUS 510/122 (11 Nisan 1907). Aynı belgede düvel-i sitte sefirlerinin %3 meselesi üzerine bir ictimaya geldiklerini ve müşterek bir muhtıra hazırladıklarını ve ayrıca %3'e muvafakat sağladıklarını da görüyoruz.

21 Nisan 1907’de ise sadrazamın kaleminden %3’lük vergi artışına dair düvel-i muazzama sefirleri tarafından ileri sürülen şartların hepsinin icra olunduğu hususuyla verginin işletilmesi için kabul edilen karar metinlerini içeren fezlekenin imzasını ve Amerika ile bazı Avrupa devletlerinin de muvafakatinin sağlandığını görmekteyiz.²⁷⁰ Bu noktada muhalefet eden Amerika’nın da onayının alındığı²⁷¹ ve %3 gümrük artışı tartışmalarının yavaş yavaş neticeye vardığı görülmektedir.²⁷²

Sonuç olarak iki senelik diplomatik çabanın ve iç içe geçmiş krizlerin neticesinde 1907 senesinde diğer devletlerle olduğu gibi ABD ile de ithalat rejimi değişmiştir. Artık yeni vergi rejimi rayiç üzere %11 oranındadır.

Bu başlık altında sadece Osmanlı Devleti’nin 1905-1907 sürdürdüğü çaba ile ithalatta vergi rejimini rayiç üzerinden %8 iken %11’e yükselttiğini aktarmaya çalıştık. Şüphesiz bu konu az evvel kısmen değinilen mektepler ve diğer müesseseler sorunu vb. ile birleştirilip Amerika ile de diplomatik bir krize dönüşmüştür. Bu süreçte ABD ikinci defa Türk denizlerine savaş gemisi göndererek istediğini almaya çalışacaktır.

²⁷⁰ **BOA Y.A.HUS 511/9.**

²⁷¹ Devletlerin bir bir onayladığı bu esnada Abdülkerim adlı birisinin Amerika ile alakalı takriri dikkate şayandır. Takrirden Protestan mektepleri tanınmadıkça Amerika’nın muvafakat etmemeye karar verdiği belirtilmektedir. Nitekim protokolün on üçüncü maddesine göre devletlerden biri kabul etmezse geçersiz olacağını ve bu yüzden tüm devletlerin kabul etmesinin önemine değinerek olayın karara vardiğının önemini vurgular. Bkz. **BOA Y.PRK.AZJ 52/99** (15 Mayıs 1907).

²⁷² Nisan ayında İngiltere (**BOA Y.A.HUS 510/87**; **BOA HR.İD 2085/41**) ve Ağustos ayında Fransa (**BOA Y.A.HUS 514/69**) kabul etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN ABD'YE İHRACATI

19. yüzyılın ikinci yarısında Batılı ülkelerin Osmanlı topraklarındaki sermaye yatırımları dikkat çeker.²⁷³ Bu yatırımlardan ciddi bir kısmı da maden ve ziraat yatırımlarıdır. Bu anlaşılabilir bir durumdur, zira maden demek sanayi tesisleri için hammadde ve enerji demektir. Teknolojik gelişimini ilerleten büyük devletlerin de doğal olarak yoğun bir şekilde mineral maddelere ihtiyaçları vardır. Hatta Osmanlı ile Batılı devletler arasındaki iktisadî vaziyetin temel yapı taşlarından bir tanesi de “maden” sektörüdür denilebilir. Ziraat ise sadece gıda ile alakalı değildir. Bilakis çeşitli eczacılık, parfümeri gibi kimyevî diyebileceğimiz alanların da ihtiyaçları toprak mahsullerinden geçmektedir. 19. yüzyılın ekonomik koşullarında firmalar hammadde ve enerjinin arz güvenliğine de çok önem vermişlerdir. Nitekim bu iş hammaddenin bir diğer ülkede bilfiil yatırım yapılarak çıkarılması noktasına gelmiştir. Kısacası Amerikalılar, İngilizler, Almanlar gibi Batılı büyük devletler hammaddeyi Osmanlı'dan sadece satın almakla yetinmemiş, bizzat yerine gelip yatırım yaparak temin etme yoluna da gitmişlerdir. Dolayısıyla Avrupa ve Amerika'dan Osmanlı topraklarına yapılan birçok sermaye yatırımı esasında Osmanlı menşeli ürünlerin topraktan çıkartılması ya da işlenerek mâmul ya da yarı mâmul şekilde ihracı ile ilişkilidir.

Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinden beri iktisadî zaviyeden tarım toplumu özellikleri göstermesi dolayısıyla senelere yayılan dış ticaret işlemlerinde ziraî faaliyetlerin ağırlığının yüksek olması da doğaldı. Buna ilave olarak hayvancılık da eklenebilir. Bununla birlikte Osmanlı dış ticareti sadece belli başlı tarımsal ürünlerden de ibaret değildi.²⁷⁴ Yine de Osmanlı taşrasında tarım kapitalist bir

²⁷³ Sermaye ihracını sadece borç finansmanı sağlamak şeklinde ele almamak gerekir. Bu tabir, yabancıların Osmanlı Devleti'nde yaptığı ve büyük sermayeye ihtiyaç duyulan tüm yatırımları (madenler, ziraat, altyapı, finansman vs.) içine almaktadır. Ayrıca bkz. Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 68.

²⁷⁴ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 52.

şekilde işlemiyordu ve tam anlamıyla pazara dönük bir üretim yapılmıyordu.²⁷⁵ Fakat bu görüntü zamanla değişime uğramaya²⁷⁶ başlayacak; pazara dönük üretim, aynı kitlenin tüketimini de tetikleyecekti.²⁷⁷ Yine de ABD ile ikili ticarî ilişkiler çerçevesinde tarım ve hayvancılık ürünlerinin ağırlığı göze çarpacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ihracat ürünlerinde toprağa ve hayvana bağlı emtianın oranındaki yüksek hacim dikkate değerdir.²⁷⁸

Amerikalılar sadece Osmanlı tarım ve hayvancılık ürünlerini hammadde, yarı mamûl ve nihaî ürün olarak yerinden alıp ihracını sağlamak ya da Amerikan menşeli işlenmiş ürünleri Osmanlı yönüne ihraç etmekten öte Osmanlı tarım üretiminin kendisine de el atmışlardır. Bunun sebebi ürün tedarikindeki arz güvenliğini sağlamak olarak düşünülebilir.²⁷⁹

İkinci bölümün alt başlıklarında esas olarak Osmanlı Devleti'nden ihraç edilen ürünler ve bu ihracat için yapılan iktisadî faaliyetler işlenecektir. Burada temel alınan nokta ihracat, kısacası ürünün Osmanlı topraklarından harice çıkmasıdır. Ürünü ihraç edenlerin kim olduğu (Osmanlı'nın Müslüman ya da gayr-i müslim tebaası, Amerikalı ya da üçüncü bir ülkenin vatandaşı) bahs-i diğer olup dördüncü bölümde irdelenecektir. Bölümün alt başlıklarının sıralanışı *GİRİŞ* bahsinde belirtildiği üzere ABD'ye yapılan ihracattaki nominal değerlere göredir. Ayrıca bu sıralama, içerisinde armonize sistemin tasnifini de içerir. Bu nedenle örneğin toprakta inorganik şekilde çıkarılan tüm cevherler “Mineral Maddeler” bahsinde işlenirken, dokumanın hammaddesi, nihaî mamûlü ve atığı ise bir üst başlık altında toplanır.

Bölümde öncelikle tek tek ürün bazlı bir değerlendirme yapılacaktır. Akabinde bu alanlarda tarihsel süreç boyunca ivmenin nasıl bir seyir izlediği ve Amerika'nın bu

²⁷⁵ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 142. Oysa Batı'da tarım o dönem uzun süredir pazar için yapılmaktaydı. Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı: 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2019, s. 40.

²⁷⁶ Bu dönüşüm aynı dönemde Avrupa'da da yaşanmaktaydı. Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, s. 249-265.

²⁷⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 213-223.

²⁷⁸ Bununla birlikte ihracata konu olan emtianın önemli bir kısmının ziraî olması ve bunun da iklim koşullarına bağlı olması birçok kalemde istikrarlı bir ihracatı da engelleyebiliyordu. Ayrıca teknolojik gelişmeler ışığında bazı hammaddelerin zaman içinde önemi azalacaktır. Bkz. Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 87.

²⁷⁹ Suriye'de aldıkları arazide tarım yaptıklarına dair örnek için bkz. **BOA HR.TO 506/11** (17 Ağustos 1874).

alana verdiği değerin boyutu gösterilmeye gayret edilecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nden yapılan ihracatın ivmesindeki değişiklikler göz önüne serilecektir. “Değişiklik” dönemleri sadece tespit edilip bırakılmayacak, arkasında yatan nedenler açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bölümün sonunda Osmanlı’dan Amerika’ya yapılan ihracatın genel bir fotoğrafının ortaya çıkmış olacağı düşünülmektedir.

İhracatta bazı kalemlerde yoğunlaşma görülmekle birlikte, çok düşük de olsa ticarete konu ürünler de bulunmaktadır. Bu tip düşük hacimli ürünler ise nelerin ihracatının gelişmemiş olduğunun anlaşılması için bölüm sonunda toplu bir şekilde verilecektir. Bu ürünlerin detayına girilmemesi tercih edilmiştir. Bunun iki sebebi vardır: Örneğin Amerika ve Avrupa’dan ahaliye dağıtmak için ilaç yapımında kullanılan hind yağı²⁸⁰ ya da fırça yapımında kullanılan bir ot türü²⁸¹ alınmıştır, ancak ürünler hakkında belgelere detaylar da yansımaz. İkinci olaraksa çok büyük hacimli ürünlerde yaptığımız gibi derinleşme çabasına girilse çalışmanın muhtevası çok farklılaşabilirdi.

Bölüm boyunca verilen grafiklerden altmış yıllık süreçte yaşanan değişimler izlenecektir. Zira Osmanlı Devleti’nden ABD’ye ihraç edilen ürünlerden bir kısmı zaman içinde önemini kaybedecek, bazı ürünlerin satışları artacak, bir kısmının ise sevkiyatı hep istikrarlı olacaktır.

Tespit edilen, fakat büyüklüğü ortaya konulamayan bir başka husus ise Amerikan tüccarlarının Osmanlı ile Avrupa şehirleri arasında ticaret yaptıklarıdır. Örneğin Amerikan İç Savaşı döneminde Osmanlı devletindeki artan pamuk üretiminde bazı fırsatlar doğmuştu. Amerikalılar da Halep’ten hem pamuk hem de yün satın alıp Marsilya’ya satmışlardı.²⁸² Bu kargolar muhtemelen Marsilya’dan da başka Avrupa ülkelerine satılmıştı. Aynı şekilde Amerikalılar tarafında Adana’daki ürünlerin satın alımı için de Avrupa gemilerini kiralama yoluna gidildiği olmuştur. Bahsi geçen bu yükler de Avrupa’ya gönderilmişti.²⁸³

²⁸⁰ BOA A.}MKT.MHM 727/16 (28 Şubat 1894).

²⁸¹ BOA ŞD 1206/17 (14 Mayıs 1896).

²⁸² CRUS 1863, s. 512-513.

²⁸³ CRUS 1863, s. 516. 1862 senesinde Mersin’den ihracat yapmak için toplamda 75 adet Avrupa gemisi Amerikalılar tarafından kiralanmıştır.

2.1.Dokuma Hammaddesi, Ürünleri ve Atıkları

Osmanlı Devleti'nin ABD'ye en hacimli ürünleri ihraç ettiği kategori dokumaya dairdir. Dokuma hammaddesi en kaba tasnifle ipek, pamuk, yün ve çeşitli liflerden üretilen ürünleri kapsar. Bu bölüm altında en ham haliyle yün, nihaî ürün olan halı ve kilimler ile tekstil atığı olarak kabul edilen paçavra ihracatının yoğunlaştığı görülür. Ayrıca son dönemde geleneksel el işçiliğinden ürünlerin de ihracatında bir gelişme olduğu ortaya konulacaktır.

2.1.1. Yün

1850-1909 seneleri arasında Osmanlı Devleti'nde ABD'ye yapılan ihracatta nominal büyüklük ile en ön sırada yün bulunmaktadır. İncelenen 60 senelik dönem zarfında yün 35 sene ihracat şampiyonu olmayı başarmıştır (1850-1873 döneminde aralıksız, 1894 hariç olmak üzere 1888-1897 ve 1904-1905 senelerinde). Bu da yünü iki ülke ticaretinde önemli bir yere koymaktadır. Yukarıda değinildiği gibi süreç içinde önemini yitiren ya da artıran ürünler bulunmaktadır. Yün ise dönemin en başından en sonuna kadar önemini koruyan bir emtia olmuştur. Yünden halılar, çok az da olsa çeşitli hazır giyim eşyaları ve kayıtlarda türü belirtilmeyip “diğer” olarak işlenmiş emtia hariç tutulduğu zaman geriye kategorinin ana ihraç kalemi olan “işlenmemiş yün / ham yün / yapağı” kalmaktadır. İşlenmemiş yün “yıkanmış” ya da “yıkanmamış” olabilmektedir.²⁸⁴ İhracat değerlerine göre işlenmemiş yün 40.618.213 \$, tiftik ve çeşitli hayvan kolları 47.077 \$²⁸⁵, giyim eşyaları 30.800 \$, iplikler 7.217 \$ ve diğerleri 4.021.831 \$ olarak ortaya çıkmaktadır.²⁸⁶ Değerlerden de anlaşılacağı üzere bu bölüm altında doğal olarak işlenmemiş yün ağırlıklı bir anlatım yapılacaktır.

Bazı ürünler coğrafi olarak belli yerlerde üretilmesine rağmen yün farklılık arz etmektedir. Zira yün Osmanlı limanlarının çoğundan sevk edilen bir üründür. Bu da yün ticaretini bölgesel olmaktan çıkarmaktadır. *C&N* serisinde ihracat bölgeleri her ne kadar Asya ve Avrupa Türkiye'si adı altında kaba bir tasnif yapsa da *CRUS*

²⁸⁴ 1862 gümrük tarifesinde Osmanlı yünlerinin yıkanmış olmasının birim fiyatları %20 artırdığı görülmektedir. Ayrıca Anadolu, Rumeli ve İstanbul yünü, Beriyyetü's-şam, Trablusgarb ve Bağdat'ın yününe göre %40 civarı daha pahalıdır. **BOA A.DVN.MKL 3/13.**

²⁸⁵ Kıl grubunun %80,89'u işlenmemiş, geri kalanı ise işlenip işlenmediği belirtilmemiş emtiadır. ABD gümrük kayıtlarında bu grup toplamda 36 sene geçmektedir.

²⁸⁶ ABD gümrük kayıtlarında halılar da bu kategorinin altında bulunmakla birlikte, çalışmamızda sınıflandırma ilkeleri gereği ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır.

kayıtlarında ülkenin birçok bölgesinden yün ihraç edildiği görülmektedir. Belli başlı yün ihraç eden şehirler şu şekilde zikredilebilir: İzmir, İstanbul, Selanik, Beyrut, Trablusşam, Şam, Halep, İskenderun, Mersin, Bağdat, Trabzon, Samsun.²⁸⁷ Yünün bu denli geniş bir bölgeden satışının yapılması; birçok şehrin ABD ile tek ticaretinin de yün olmasına neden olmaktaydı. Nitekim Beyrut gibi 1860'larda ABD'nin ticarî ilişkilerinin hemen hemen hiç olmadığı bir şehirden bile yün ihracatı yapılabilmekteydi.²⁸⁸ Örneğin 1873 senesinde Selanik'ten ABD'ye yapılan ihracat da sadece yünden ibaretti.²⁸⁹ Yün birçok limandan ihraç edilmekle birlikte bir bölgede üretilen yün bazen yurtiçi sevkiyatı müteakip başka şehirlerden de ihraç olunabiliyordu. Örneğin Suriye'de üretilen yün bazen İskenderiye ve İzmir üzerinden yükleniyordu.²⁹⁰ Sadece belirli merkezler öne çıksa da ismi geçmeyen birçok şehrin yünü de ABD'ye gitmektedir. Örneğin Sivaslı çiftçiler yünlerini pazarda tüccara satar, tüccar da topladığı bu yünleri Samsun'a ve oradan da "asıl ihracatın gerçekleştiği" İstanbul'a naklederdi.²⁹¹ Kısacası ABD'ye yapılan ihracatın arka planında istatistiklerde ismi geçmeyen birçok şehirde üretilen katma değer de payı olduğu söylenebilir.

Sevkiyatı birçok şehirden yapılan işlenmemiş yünün ABD'de en çok alıcı bulunduğu şehirler ise Philadelphia ve Boston'du. Bu hammaddeye ihtiyaç daha çok halı imalatı için duyulmaktaydı.²⁹²

ABD dış ticaret verilerinde 1859-1861 seneleri yün ithalatında miktarların işlenmediği senelerdir. Geriye kalan 57 sene zarfında Osmanlı Devleti'nden ABD'ye

²⁸⁷ Örnekler için bkz. **CRUS 1884-1885**, s. 1034-1035, 1066; **CRUS 1886-1887**, s. 1045, 1047-1048; **CRUS 1890-1891**, s. 347, 350, 352; **CRUS 1891-1892**, s. 201, 401, 404; **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 506; **CRUS 1896-1897**, C. 1, s. 1163-1164; **CRUS 1900**, C. 1, s. 1125-1128, 1130, 1153; **CRUS 1907**, C. 1, s. 576, 580, 584-585, 591, 593, 597; C. 2, s. 525.

²⁸⁸ **CRUS 1868**, s. 591-592. Beyrut'a gelen Amerikan gemileri hemen hemen sadece yün yükleyerek dönmekteydiler. Beyrut'un ABD'ye 1874'teki ihracatı da yine sadece yünden ibaretti. **CRUS 1874**, s. 1136. Uygun'un aktardığı bilgiye göre Beyrut'a ilk Amerikan gemileri 1853'ten sonra uğramaya başlamıştı. Süleyman Uygun, **Osmanlı Sularında Rekabet: Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 110.

²⁸⁹ **CRUS 1873**, s. 1063.

²⁹⁰ **CRUS 1868**, s. 592; **CRUS 1886-1887**, s. 1046.

²⁹¹ **CRUS 1899**, C. 1, s. 975.

²⁹² **CRUS 1880-1881**, s. 165; **CRUS 1882-1883**, C. 2, s. 551.

ihraç edilen yünün toplamı 323.244.598 pounddur (146.621,32 ton).²⁹³ 1859-1861 döneminde ise oran hesabıyla 6.800 ton civarında yün ihraç edildiği düşünülmektedir. Bu iki veri birleştirilince 60 senede ihraç edilen yün ortalama 150-155 bin ton gibi bir miktara ulaşır. Yünün satın alındığı ihracat bölgesi 12 sene sadece “Türkiye”, 48 sene ise “Avrupa Türkiye’si” ve “Asya Türkiye’si” olarak ayrı ayrı kaydedilmiştir.²⁹⁴

1850’lerden itibaren miktar bazında yatay bir satış seyri bulunan yün, 1863-1864 senelerinde büyük bir yükseliş trendi yakalayıp akabinde keskin bir düşüşe geçmiş ve satışların toparlaması zaman almıştır. ABD’nin İzmir Konsolosu Julius Bing’e göre yaşanan artışın sebebi hem 1861-1865 Amerikan İç Savaşı’nda ordu ve donanmanın artan ihtiyaçları hem de ABD’de savaştan ötürü yaşanan pamuk kıtlığıdır.²⁹⁵ Kısacası yün tüketimi pamuğun ikamesi olarak artış kaydetmiştir.

Ayrıca bu ilk dönemde işlenmemiş yünle alakalı vergiler hem genel hem de yüne özel tarife değişikliklerinde sürekli dalgalanmalara maruz kalmıştır. Bu noktada ABD’ye ihraç edilen en hacimli ürün olan yünün ABD’de karşılaştığı ithalat vergilerini anlamak icap etmektedir.²⁹⁶ Çalışmanın başlangıç döneminde (1850’ler) yün 1846 Walker Tarifesi’ne göre rayici üzerinden %30 vergiye tabiydi.²⁹⁷ 1857 senesinde çıkarılan yeni tarifiede ise birim fiyatı 20 sent/pound ve aşağısında bulunan işlenmemiş yün vergiden muaf tutulmuştu.²⁹⁸ Fakat bu vergi indirimi Osmanlı’nın yün ihracat miktarında bir artışa yol açamamıştır.

1861 senesinde Morrill Tarifesi olarak bilinen yasa ile işlenmemiş yün ve tiftiğe yeni bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre:

Birim fiyatı 18 sent/pounda kadar olan işlenmemiş yünler rayici üzerinden %5;

²⁹³ 1 pound = 0,00045359237 metrik ton. Çalışmanın kaynaklarına erişmek isteyen uluslararası okuyucular düşünülerek orijinal metinlerdeki ölçü birimleri korunmuştur.

²⁹⁴ **C&N 1850-1909.**

²⁹⁵ Bing bu öngörü 1862’nin başında yapmıştır. Nitekim gelişmeler de kendisini doğrulayacaktır. **CRUS 1862**, s. 572.

²⁹⁶ ABD 19. yüzyılda genel olarak himayeci bir gümrük politikası gütmüştür. Amerikan İç Savaşı’nda bu politika daha belirgin bir hale gelecektir. Güran, ABD sanayisinin gelişimini de mevcut korumacı gümrük duvarına bağlar. Güran, **İktisat Tarihi**, s. 210.

²⁹⁷ **U.S. Congress, “An Act reducing the Duty on Imports, and for other Purposes”, C. § Statutes at Large 29th Congress, Sess. 1, CH. 68, (1846).** Bundan sonra **Walker Tariff of 1846.**

²⁹⁸ **U.S. Congress, “An Act reducing the Duty on Imports, and for other Purposes”, C. § Statutes at Large 34th Congress, Sess. III, CH. 98, (1857).** Bundan sonra **Tariff of 1857.**

Birim fiyatı 18-24 sent/pound arasındaki yünler 3 sent,

Birim fiyatı 24 sent/pounddan daha pahalı yünler ise 9 sent olacak şekilde vergiye muhatap olacaktır.²⁹⁹

Yeni oluşan tablodaki bu vergiler incelendiği zaman ABD tarafından korumacı bir ithalat politikası güdüldüğü görülmektedir. Buna mukabil *Tablo 31*'de görüleceği üzere 1860'ların başında Osmanlı'dan ABD'ye ihraç edilen yünün birim fiyatı ton başına 320-330 \$ aralığındadır. Bu da pound başına 15 sente denk düşmektedir. Kısacası Osmanlı yünü 1861'de ortaya çıkan şartlarda dahi en düşük vergi diliminde kalmaya devam etmiştir.

1861 tarifesinin ardından 1864 ve nihayet yüne özel olarak 1867 tarifeleri düzenlenecektir. Savaş şartlarında hazırlanan 1864 tarifesinde³⁰⁰ işlenmemiş yünün vergileri şu şekilde belirlenmiştir:

Birim fiyatı 12 sent/pound'a kadar olan yünlere 3 sent vergi;

Birim fiyatı 12 ilâ 24 sent/pound arası yünlere 6 sent vergi;

Birim fiyatı 24 ilâ 32 sent/pound arası yünlere ise 10 sent vergi.³⁰¹

1861 değişikliğinden pek etkilenmeyen Osmanlı yün ihracatı 1864'le birlikte hızlı bir düşüş trendine girecektir. Nitekim bir önceki seneye nazaran ihraç edilen miktar 9,37 kat gibi muazzam bir seviyede düşmüştür. Yeni duruma adapte olmaya çalışan iki taraf tüccarları yüksek vergi dilimi içinde kalan işlenmiş ile yıkanmış yünlerden ziyade yıkanmamış yün alım satımını merkeze alacak şekilde bir ticarî faaliyet yürüteceklerdir. Bu süreçle birlikte Osmanlı'dan ABD'ye yapılan sevkiyatlar ağırlıklı olarak yıkanmamış yün ihracatı olarak düşünülebilir.

²⁹⁹ U.S. Congress, "An Act to provide for the Payment of outstanding Treasury Notes, to authorize a Loan, to regulate and fix the Duties on Imports, and for other Purposes", C. § Statutes at Large 36th Congress, Sess. II, CH. 68, (1861), s. 183. Bundan sonra **Morrill Tariff of 1861**.

³⁰⁰ Amerikan İç Savaşı'nda kabul edilen koruyucu gümrük tarifeleri Amerikan "demir çelik, bakır, mermer, yün üretimi, dokuma ve porselen endüstrileri" için faydalı olmuş ve Amerikalı üreticilere yapay bir kalkan görevi görmüştür. Rene Remond, **ABD Tarihi**, Çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara 2018, s. 67-68; Allan Nevins, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2017, s. 311-312, 317.

³⁰¹ U.S. Congress, "An Act to increase Duties on Imports, and for other Purposes", C. § Statutes at Large 38th Congress, Sess. I, CH. 171, (1864), s. 206. Bundan sonra **Wool Revenue Act of 1867**.

Tablo 31’de 1863 ve 1864 senelerinde sevk edilen yünün ortalama birim fiyatı 15 sent/pound iken 1865 sevkiyatlarında %82,67’sinin birim fiyatı 12 sent/pound ve aşağısında kalmıştır.³⁰² ABD gümrük vergisi sadece miktarı etkilemekle kalmamış, birim fiyatları dahi şekillendirmiştir.

1866’da çıkarılan yasada ise taşıma vs. masraflardan ötürü birim fiyatı 12 sent/poundu geçen halı yünü için diğer ürünlerden pozitif ayrışacak şekilde ekstra 1 sent vergi daha alınacağı belirtilmiştir.³⁰³ Fakat çok geçmeden 1867 tarifesi çıkacak ve bu muafiyet ortadan kalkacaktır.

1867 senesinde yün vergilerinin yükseltilmesine dönük çıkarılan yasada yün üç sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflar sırasıyla *1. sınıf: giysi yünü*, *2. sınıf: tarama yünü*, *3. sınıf: halı yünü*dür. Kanunda vergiler şu şekilde belirtilmiştir:

Sınıf 1: Birim fiyatı 32 sent/pound ve aşağısına 10 sent vergi,

Sınıf 2: Birim fiyatı 32 sent/pound ve aşağısına 10 sent vergi,

Sınıf 3: Birim fiyatı 12 sent/pound ve aşağısına 3 sent, yukarısına 6 sent vergi.³⁰⁴

1867 yasası ile 1866’da halı yününe tanınan muafiyet ortadan kaldırılmış ama vergi de artırılmamıştı. Dikkat edilirse yün vergilerinin yükseltilmesi için çıkarılan yasada halı yününün (3. sınıf) vergisi 1864 oranlarında tutulmuştur. Bu durum da Osmanlı yünü için pozitif şartlarda ihracat yapılması imkânının korunmasını sağlamıştır. İki ülke tüccarı için bir diğer pozitif etki ise şudur: Amerikalıların satın alacağı halı yününün en alt vergi diliminde kalabilmesi için ekstra masraflardan

³⁰² Adı o sene *C&N*’de tam olarak ortaya konulmamış olmakla birlikte bu fiyat farklılıkları aynı zamanda ürün farklılıklarını da göstermektedir.

³⁰³ U.S. Congress, “An Act to protect the Revenue, and for other purposes”, C. § Statutes at Large 39th Congress, Sess. I, CH. 298, (1866), s. 330.

³⁰⁴ U.S. Congress, “An Act to provide increased Revenue from imported Wool, and for other Purposes.”, C. § Statutes at Large 39th Congress, Sess. II, CH. 197, (1867). Bundan sonra **Wool Revenue Act of 1867**. Taussig bu süreçte yaşanan tarife değişikliklerinin arkasında lobi faaliyetlerinin olduğunu detaylı bir şekilde anlatır. Ayrıca en düşük vergi diliminde olan “halı yünü” Osmanlı’nın en çok sevk ettiği ürün olmakla birlikte diğer iki dilimdeki yün sınıfları ise ABD’lilerin bol miktarda ürettiği yünlerdi. Bu da iki ülke üreticilerinin çıkarlarının çatışmasını belirli bir seviyede tutmaktaydı. Özetle ABD’nin yüne dair korumacı tutumu ülkede üretilmeyen halı yününe pek de kapsamıyordu. F.W. Taussig, **The Tariff History of the United States**, G.P. Putnam’s Sons, New York ve Londra 1910, s. 169-196, 281.

kaçınmaya özen göstermeleri gerekmektedir. Bu da Osmanlı yünü İngiltere gibi üçüncü ülkelerden aracılar vasıtasıyla temin etmek yerine kaynağından alınmasını gerekli kılacaktır.

Esasında bu tür kısıtlar konmuş olmasaydı Amerikalı tüccarlar nezdinde yıkanmış yünün de tercih edilebileceği anlaşılmaktadır. Zira yıkanmamış yünün içinde %40'lara varan oranlarda kir olabilmekteydi ve iki farklı sınıftaki yün kıyaslandığında mal bedeli, sair masraflar ve Amerikan pazarındaki satış fiyatları arasındaki fark çok da açık değildi.³⁰⁵ Ayrıca yünle bütünleşik gelen kire de navlun ödenmekteydi. Bu nedenle alım kompozisyonunu şekillendiren ana nedenin yukarıda açıklandığı gibi “vergi” ve vergiyle alakalı “kârlılık” kaygısı olduğu söylenebilir.

1872 senesinde çıkarılan yeni tarife ile yüne ve yünden üretilen emtiaya %10 vergi indirimi getirilecektir.³⁰⁶

Grafik 1 ve Tablo 31'de detaylı olarak görüleceği üzere 1870'lerin ikinci yarısında yün ihracatında tekrar keskin bir düşüş yaşanmış ve satışlar sıfıra yaklaşmıştır. Bu düşüş 1884'e kadar sürecektir. Sadece “Osmanlı” ile alakalı gümrük kayıtları incelendiği zaman tablo böyle görülmekle birlikte aynı senelerde ABD-İngiltere arasında yün ihracatı incelenince Osmanlı'nın düşen direkt satışlarına paralel bir yükselişle karşılaşılır. 1875-1883 seneleri arasında İngiltere'den 3.537.231 \$ değerinde 12.958,27 ton Osmanlı yünü satın alınmıştır. Bu da aynı dönemde Osmanlı'dan doğrudan sevk edilen yünün 4,46 katıdır.³⁰⁷ Kısacası 1875 Ramazan Kararnâmesi, 93 Harbi ve 1881 Muharrem Kararnâmesi'ni de içine alan bu dönemde İngiltere ABD'ye Osmanlı yünü ihraç etmektedir.

³⁰⁵ **CRUS 1869**, s. 357; **CRUS 1885-1886**, s. 1464. Amerikan pazarında fark anlamlı olmasa da 1862 gümrük tarifesinde Osmanlı Devleti'nin belirlediği farkın yüksek olduğuna yukarıda değinmiştik.

³⁰⁶ **U.S. Congress, “An Act to reduce Duties on Imports, and to reduce Internal Taxes, and for other Purposes”, C. § Statutes at Large 42nd Congress, Sess. II, CH. 315, (1872), s. 231.** Bundan sonra **Tariff of 1872**.

³⁰⁷ **C&N 1875-1883**. ABD'nin dolaylı ticaret raporlarından derlediğimiz bu verinin 1883'le birlikte kesilmesi, raporun defterden kaldırılmasından ötürüdür. Bununla birlikte ABD'ye özellikle İngiltere üzerinden Osmanlı yününün satışları devam etmiştir. Örnek vermek gerekirse “Asya Türkiye'si” menşeli yünün 1902 senesinde Osmanlı ve diğer devletlerden alındığı miktarlar hemen hemen denktir. Bkz. National Association of Wool Manufacturer, **Annual Wool Review 1902**, Boston, Rockwell and Churchill Press, 1902, s. 31; National Association of Wool Manufacturer, **Annual Wool Review 1903**, Boston, Rockwell and Churchill Press, 1903, s. 32.

ABD'nin Osmanlı yününün en büyük alıcısı olduğu söylenebilir. Hatta Suriye bölgesinin yünü 1880'lerin ikinci yarısı itibarıyla artık ağırlıklı olarak Amerika'ya sevk edilmektedir.³⁰⁸ ABD gümrük kayıtlarını destekleyici bir ifade ile Konsolos Bissinger da İngiltere ve Fransa'ya gönderilen yıkanmamış yünün bir şekilde nihai olarak ABD'ye gittiğini belirtmekteydi. Bu noktada “Nihai tüketim ABD'de olmasına rağmen neden üçüncü ülke tüccarları aracı olmaktadır?” sorusu gündeme gelebilir. Bissinger'a göre İngiliz ve Fransız yün alıcıları her sene yün hasadından önce ABD'deki yün pazarını dikkatlice takip etmekteydiler. Büyük bir talep oluşacağını hissettikleri zaman ise Suriyeli yün tüccarlarıyla sabit fiyatlar üzerinden ve teslimat esnasında ödeme yapılacak şekilde büyük hacimli anlaşmalara girişmekteydiler. Bu da son bölümde değinileceği üzere yerel aktörlerin nakit akış süreçlerini kısaltmaktaydı. Aynı yerel tüccarlar ürünü direkt ABD'ye sevk ettiği zamansa ödeme biraz daha gecikebiliyordu. Bu farklılık ise tercihleri şekillendirebilmekteydi.³⁰⁹ Yine de “yün” özelinde bu döngünün 1880'lerin ortasında kırıldığı söylenebilir.

Son bölümde detaylı bir şekilde bahsedileceği üzere ABD konsoloslarının Osmanlı ile ticarete başarmak istedikleri hedeflerden birisi de İngiltere üzerinden satın alınan Osmanlı ürünlerini bizzat yerinden, Osmanlı Devleti'nden dolaysız temin etmektir. İngiliz aracılara bu şekilde devreden çıkarılması ile hammaddeye daha ucuz erişim hedeflenmekteydi. Gümrük kayıtlarından görüleceği üzere 1880-85 arasında bu durum büyük ölçüde kırılmış ve ABD alıcıları bizzat Osmanlı Devleti'nden yükleme yapmaya başlamışlardır. Örneğin 1884'ten sonra yün ihracatında ikinci bir devre başlayacak ve yıllık satılan miktarlar daha yüksek seviyelerde konumlanacaktır.

1883 senesinde çıkarılan yeni tarife (*Mongrel Tariff Act*) ile birim fiyatı 12 sent/pound ve aşağısında bulunan halı yününe 2,5 sent vergi tayin edilmiştir.³¹⁰ Ayrıca bu tarifeden sonra gümrük kayıtlarında işlenmemiş yün yukarıda bahsi geçmiş olan üç

³⁰⁸ *Grafik 1*'de 1880'lerin ortasında yaşanan miktar büyümesine bakınız.

³⁰⁹ **CRUS 1886-1887**, s. 1033-1034, 1046. İngiltere ve Fransa'ya yıkanmış yün sevk edilirken ABD yukarıda da belirtildiği üzere vergi sebebiyle yıkanmamış yün tercih etmekteydi. Hatta Halep Fahri Konsolosu Poche'a göre yıkanmamış yün alımları artık ABD dışında hiçbir yerden gerçekleşmeyecek gözükmekteydi ki tarih onu haklı çıkarmıştır.

³¹⁰ **U.S. Congress, “An act to reduce internal-revenue taxation, and for other purposes”, C. § Statutes at Large 47th Congress, Sess. II, CH. 121, (1883), s. 508.** Bundan sonra **Mongrel Tariff of 1883**.

sınıf açıkça gösterilecek şekilde tutulacaktır.³¹¹ Bu değişim ise çalışmada yüne dair verileri sadece “yün” olarak kayıt tutulan 1850-1883 ve sınıf sınıf gösterilen 1884-1909 aralıklarına ayrı ayrı değinme gerekliliği doğurmuştur. Ayrıca işlenmemiş yünde “yıkanmış” ve “yıkanmamış” ayrımı 1883 tarifesiyle daha da ayrıştırılmıştır. Zira tarifede yıkanmış yünlerin vergisinin üç katı olacağı belirtilmektedir. 1883 gümrük tarifesinde mevcut tüm sınıflar aşağıdaki şekildedir:

Birinci ve ikinci sınıf yünlerde birim fiyatı 30 sent/pounda kadar olanlarda 10 sent, daha üstüne ise 12 sent;

Üçüncü sınıfta (halı yünü) birim fiyatı 12 sent/pounda kadar olan ürünlerde 2,5 sent, daha pahalı ürünlerde ise 5 sent olacak şekilde belirlenmiştir.³¹²

Yukarıda oranları verilen 1883 tarifesi halı yününde vergileri aşağı çekmiştir. *Grafik 2*'de de görüleceği üzere 1884 senesi de Osmanlı yününde ABD'ye doğrudan satışların arttığı ve dönemin sonuna kadar hep daha yüksek bir bant aralığında tutunacağı senelerin başlangıcı olarak görülebilir.

Yünün sınıflara ayrılmadığı 1850-1883 arası dönemde toplamda 72.080.380 pound (32.695,11 ton) ve 9.790.457 \$ ihracat gerçekleşmiştir. 1884'ten itibaren başlayan dönem ise satış hacminin artışına sahne olacaktır. 1884-1909 arası 26 senelik dönemde sınıflara bağlı olarak veriler şu şekildedir:

Halı yünü (Halı yapağısı): Toplam 236.526.580 pound (107.286,65 ton) ve 26.577.659 \$ değerinde ihracat yapılmıştır. Bu miktarın %82,47'si Asya, %17,53'ü Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarından sevk edilmiştir. Halı yünü her sene düzenli bir şekilde ihraç edilmiştir. Bahsi geçen 26 senede işlenmemiş yün ihracatının miktar bazında %94,17'si halı yünü sınıfındandır.

Tarama yünü: Toplam 14.000.947 pound (6.350,72 ton) ve 4.148.379 \$ ihracat gerçekleştirilmiştir. Emtianın %90,62'si Avrupa ve %9,38'i Asya kıtasındaki Osmanlı

³¹¹ C&N defterlerinde bu tarihten önce bir tek 1868 senesi kaydında yünün “halı yünü” olduğu belirtilir. Ayrıca J. Baldwin Hay'ın 1872'de Beyrut üzerine verdiği raporda da yün, “halı yünü” olarak belirtilmiştir. **CRUS 1872**, s. 842.

³¹² **Mongrel Tariff of 1883**, s. 508.

ihracat limanlarından sevk edilmiştir. İlgili dönem boyunca halı yünü gibi tarama yününün de her sene ihracatı gerçekleşmiştir.

Giyisi yünü: Toplam 636.761 pound (288,83 ton) ve 101.718 \$ ihracat yapılmıştır. Emtianın %76,40'ı Asya ve %23,60'ı Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarından sevk edilmiştir. 26 senelik dönemin sadece 15 senesinde ihracı vardır. Bu düzensizliğiyle diğer iki sınıftan ayrılmaktadır.

1890 senesinde ABD gümrük tarifeleri tekrar değişir (McKinley Tariff).³¹³ Yeni tarifede 1. sınıf yünlere pound başına 11 sent, 2. sınıf yünlere ise 12 sent vergi belirlenmiştir. 3. sınıfta bulunan halı yününeyse birim fiyatı 13 sent/pounda kadar olanlar için ad valorem %32 ve 13 sentten pahalı üründe ise %50 olacak şekilde vergi tayin edilmiştir.³¹⁴ Bu tarifenin halı yününü vergi açısından bir öncekine benzer düşük şartlarda tutmaya devam ettiği söylenebilir.³¹⁵

1880'lerin ortasından itibaren yün ihracatının miktarı dalgalanmalar olmakla birlikte daha üst bir bantta seyretmeye başlayacaktır. Özellikle 27 Ağustos 1894 tarihinde yasalaşan yeni gümrük tarifesinde (Wilson-Gorman Tariff) işlenmemiş yünün tarifesiz ürün listesine dâhil edilmesi³¹⁶ 1895 senesinde Osmanlı Devleti'nden satın alınan miktarı iki katına çıkartmıştır.

1897'de çıkarılan gümrük tarifesine (Dingley Tariff) ise halı yününün vergisini birim fiyatı 12 sent/pounda kadar olan emtiada 4 sent, daha pahalı emtiada ise 7 sente

³¹³ Pommeroy; McKinley Tarifesinin Amerikan sanayisinin istikbalini “teyit ve temin ettiğini” belirtir. Louis Pommeroy, **Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1890-1939**, (Çev. Cahit Talas), Yeni Matbaa, Ankara 1956, s. 14.

³¹⁴ U.S. Congress, “An act to reduce the revenue and equalize duties on imports, and for other purposes”, C. § Statutes at Large 51st Congress, Sess. I, CH. 1244, (1890), s. 594-597. Bundan sonra **McKinley Tariff of 1890**.

³¹⁵ Halı yünü için böyle olmasına rağmen *McKinley Tariff* genel olarak himayeciliği çok üst düzeye çıkaran bir adımdı. 1896'daki başkanlık seçimlerinde gümrük tarifelerini düşürmeyi vaat eden demokrat aday William Jennings Brayn cumhuriyetçi William McKinley karşısında başarısız olacaktır. Böylece demokratların 1894 *Wilson-Gorman Tariff* te bir miktar düşürdükleri gümrük vergisi 1897 *Dingley Tariff* ile tekrar yükseltilecekti. Remond, **ABD Tarihi**, s. 92-95, 110.

³¹⁶ **Wilson-Gorman Tariff of 1894**, s. 509-571. Vergisiz satışlar için ayrıca bkz. **C&N 1895**, s. 211-213.

çıkartır.³¹⁷ Yeni tarifeyle birlikte satış miktarlarında da üç sene boyunca düşüş yaşanır ve sonrasında tekrar yükseliş görülür.

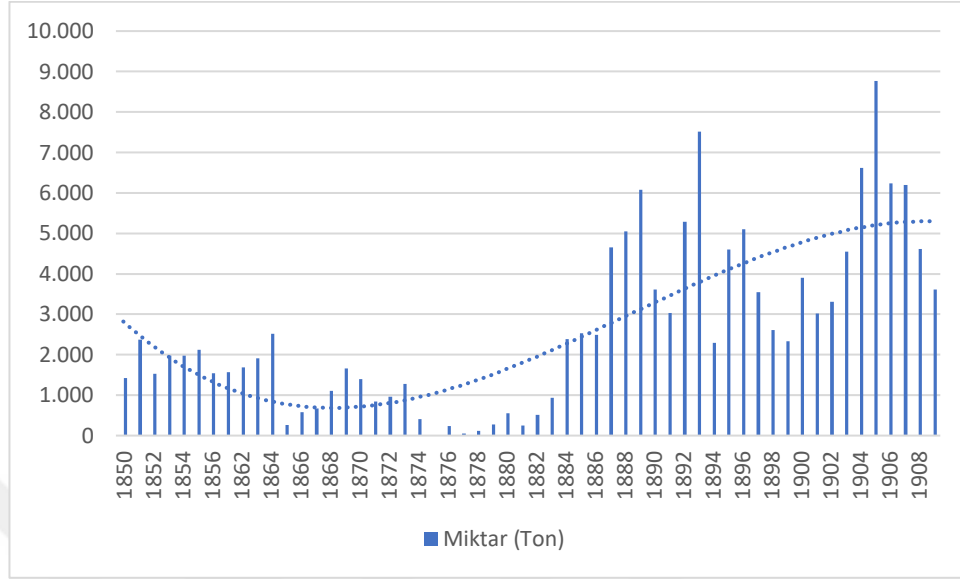
Yukarıda bahsettiğimiz satışlardaki artış 1905'e kadar devam edecek ve yerini düşüş trendine bırakacaktır. Yaşanan bu gerilemeyi İskenderun özelinde analiz eden Konsolos Jesse B. Jackson; düşüşü Fransa'da oluşan yüksek fiyatlara bağlar. Bundan ötürü satıcılar doğal olarak Fransa'ya mal göndermeyi tercih etmişlerdir. Bağdat Konsolosu ise ABD ve Avrupa'da şişmiş yün stoklarına dikkat çekmektedir. ABD'den gelen talep 1906'da dörtte bir, 1908'de ise yarı yarıya düşecektir. Talepteki bu düşüşü birim fiyatlarındaki düşüş izleyecektir. *Tablo 31*'de de görüleceği üzere halı yününün birim fiyatları 1909'da bir önceki seneye göre %30 ilâ %33 arasında düşüş kaydetmiştir. Çalışmamızın son döneminde yaşanan bu talep daralması arzın eritilmesi sorununu doğuracaktır. Osmanlı Devleti bu nedenle ihracata sevk edilemeyen yünleri devletin kumaş fabrikaları ve halı üreticilerine yönlendirmiştir.³¹⁸

İhracatı bölgesel olarak analiz etmek gerekirse; *Tablo 31*'de ihracatın Asya ve Avrupa'dan yapıldığını gösteren seneler incelendiği zaman, Asya kıtasından yapılan sevkiyat %79,42 ile açık ara öndedir.

³¹⁷ **Dingley Tariff of 1897**, s. 183. 1897'den sonra yeni tarife 5 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılacaktır. Bu tarifiede halı yününün vergi dilimleri olduğu gibi bırakılmıştır. Bkz. **U.S. Congress, "An Act To provide revenue, equalize duties and encourage the industries of the United States, and for other purposes."**, C. § Statutes at Large 61st Congress, Sess. I, CH. 6, (1909), s. 53. Bundan sonra **Payne-Aldrich Tariff of 1909**.

³¹⁸ **CRUS 1907**, C. 1, s. 585, 593, 597; **CRUS 1908**, C. 1, s. 457.

Grafik 1: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yün ihracatı, 1850-1909.³¹⁹

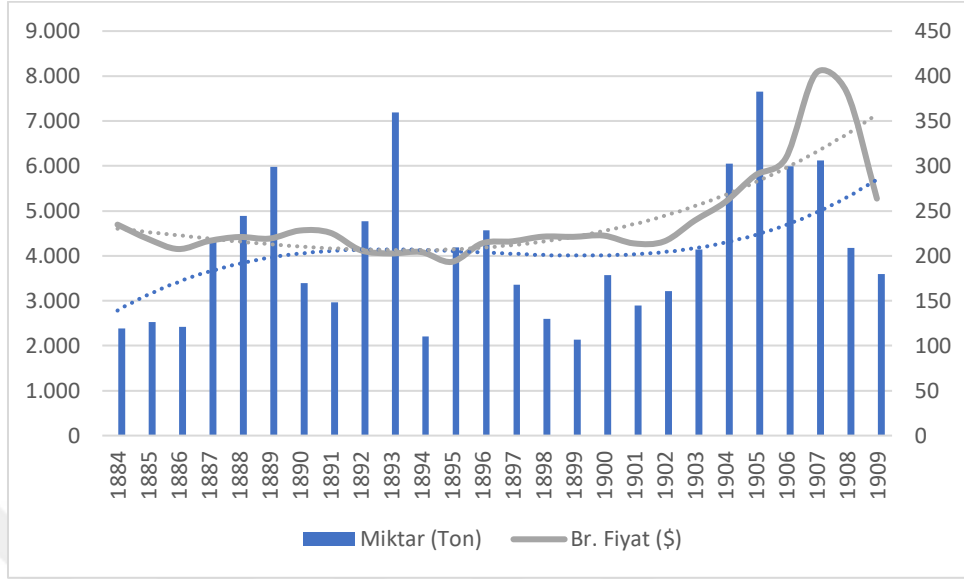
Yünün ABD ihracatında afyon, meyan kökü ve halı gibi ürünlerin satışı artana kadar uzun bir süre başat rol oynayıp ilk sırayı aldığı belirtilmişti. Bu üstünlüğünden ötürü yün ihracatının artışı ve azalışı, genel ihracatın yapısını da keskin bir şekilde etkilemekteydi. *Grafik 1* ve *Grafik 39*'da görülen 1864'teki artış ve 1865'teki azalış buna iyi bir örnektir. 1864'te ABD'ye ihraç edilen emtianın %77'i yün olmak üzere 1.046.482 \$ değerindedir. Bu hacmin 1865'te 279.326 \$'a düştüğü görülür. Yaşanan düşüş 767.156 \$ iken, bunun %95,5'u yündeki gerilemeden gelir. Bu durum ilk dönemlerde yünün iki ülke ticaretini şekillendiren ana ürün olduğu kabulünü destekler.

Arzın bir anda azalıp sonra tamamen kesildiği 1870'lerin ortasında Osmanlı Devleti'nde koyunlar arasında görülen ölümcül bir salgın yaşanmıştır. Birçok sürünün tamamen telef olduğu salgın ihracatın kesilmesine neden olmuştur.³²⁰ *Grafik 1*'de salgının ihracat arzında yarattığı tahribat izlenebilmektedir.

³¹⁹ C&N 1850-1909.

³²⁰ CRUS 1875, s. 1415.

Grafik 2: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye halı yünü ihracatı, 1884-1909.³²¹

Yukarıda da değinildiği gibi halı yünü en alt vergi diliminde kaldığı sürece satış fiyatı; talep edilen miktardaki artış ya da azalıştan pek etkilenmemekteydi. Bununla birlikte bir üst vergi dilimine girilmemesi için hassas bir denge gözetildiği hissedilmektedir. Zira en düşük vergi diliminde kalabilmek için birim fiyatların genelde 12 sent olması gerekiyordu. Daha üst vergi dilimi alıcı için daha fazla maliyet demekti ve bu da alımları düşürebilirdi. Nitekim *Grafik 2* ve *Tablo 31*'de görüldüğü üzere arz ve talep edilen miktar artsa da azalsa da fiyatlar genel olarak vergi dilimi sınırında (12 sent) yatay seyretmiş, talebin fiyat üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Kısacası arz-talep dengesiyle oluşabilecek muhtemel yeni fiyatlar ortaya çıkmamıştır. Yalnız son beş senede fiyatların miktardaki değişimden daha fazla etkilendiği söylenebilir. Ayrıca yün talebi ABD'nin halı yünü vergisini artırması ya da azaltmasından etkilenebilmektedir. Özellikle vergi diliminin yükseltildiği ya da düşürüldüğü "ilk dönemler" talep edilen miktar hissedilir derecede değişmekteydi. Bu durumda alıcı davranışlarının vergiye karşı hassas olduğu söylenebilir.

2.1.2. Halı ve Kilim

Osmanlı-ABD ticarî ilişkilerinde halı 1880'li yıllardan itibaren önem kazanan bir ürün olmuştur. Qauataert ABD'de gelir artışıyla dönüşen tüketim alışkanlıklarının

³²¹ C&N 1884-1909.

kullanılan malların artışına sebep olduğunu belirtir. Buna paralel olarak Amerikalı tüketiciler Osmanlı halılarını da almaya başlayacaktır. Ayrıca ABD pazarlarına giriş sürecinde halıların fuarlarda tanıtım faaliyetlerine de girişilmiştir. 1893'te Şikago'da düzenlenen *Kolomb Dünya Fuarı (World's Columbian Exposition)* anılmayı hak eder.³²² Bu dönemden daha önce köylülerin ürettiği halıların toplanıp ihraç edildiği bir sistem vardı. Fakat dış talep arttıkça üretim yeniden örgütlendirilmiştir. Özellikle *Oriental Carpet Manufacturers Company* iç bölgelere giderek köylülere hammadde sağlamış ve parça başı ödeme yöntemi ile üretimi teşvik etmiştir.³²³

1850-1881 aralığında bulunan 32 senede ABD'ye ihraç edilen halının toplam değeri 17.417 \$ gibi oldukça önemsiz bir seviyededir.³²⁴ Yün gibi ürünlerden farklı olarak bu ilk dönemde Amerikalılar Türk halısını İngiltere üzerinden (dolaylı) de pek almamaktadır.³²⁵ Bu zayıf trende mukabil 1882-1909 senelerini içeren son 28 senede durum değişecek ve Osmanlı'dan doğrudan ABD'ye 8.319.878 yarda kare (6.956.477,63 m²)³²⁶ miktarında ve 30.483.778 \$ değerinde halı ihraç edilecektir. Yapılan sevkiyatın %82,24'ünün ihracat bölgesi Osmanlı'nın Avrupa kıtası limanları olarak kayıtlıdır.³²⁷ *Tablo 27*'de görüleceği üzere halı ABD'ye yapılan sevkiyatlarda toplamda yedi sene ihracat şampiyonu olacaktır (1898, 1900-1903, 1906-1907).

³²² Ahmet Şamil Gürler, "1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Hipodromu ve Şirket-i Hamidiye", **Folklor/Edebiyat**, C. XVII, S. 65, 2011, s. 7-18; Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, (Çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 248-249; Cafer Sarıkaya, "19. Yüzyıl Dünya Fuarlarındaki Osmanlı Katılımlarında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları", **Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan**, (Ed. Ayşe Pelin Şahin Tekinalp, vd.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 197-203.

³²³ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 139-140.

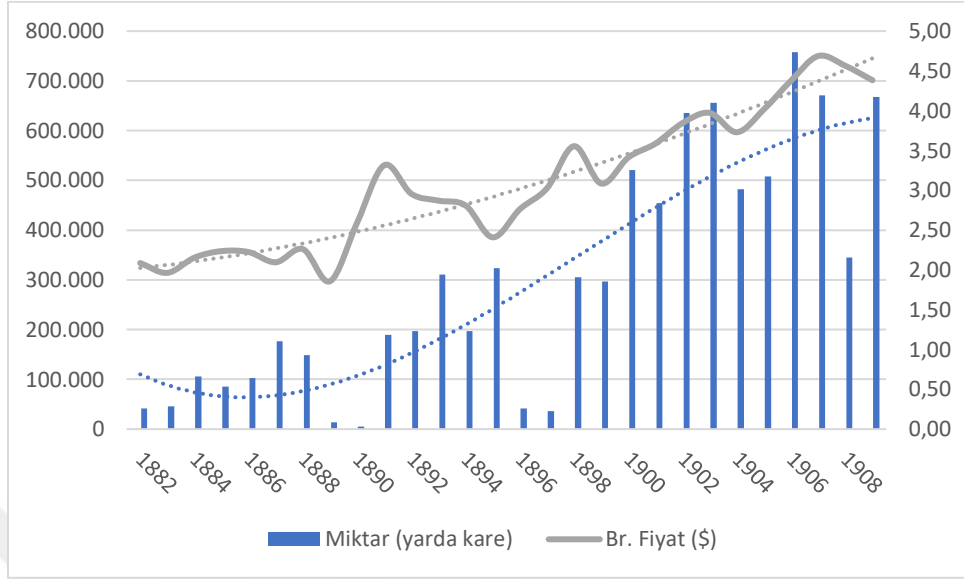
³²⁴ Bu nedenle ilk 32 sene bu kısımda dikkate alınmayacaktır.

³²⁵ 1870-1881 arasında İngiltere'den ABD'ye 51.923 yarda kare ve 95.921 \$ değerinde Türk halısı sevk edilmiştir.

³²⁶ Yarda kare ve metre kare birbirine yakın değerlere sahip olduğu için orijinal metinde geçen ölçü birimi korunmuştur. 1 yarda kare = 0,83612736 m².

³²⁷ **C&F 1850-1909**. *Tablo 32*'ye bakınız.

Grafik 3: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye halı ihracatı, 1882-1909.³²⁸

Halı ihracatında 1888 senesine nazaran 1889'da yaşanan keskin düşüş ABD'nin toplam halı ithalatına da yansımıştır. Nitekim ABD'nin toplam halı ithalatı ilgili senede miktar bakımından %33'ye yakın bir düşüş göstermiştir.³²⁹

ABD'de halıdan alınan vergi yüksekti. Tarifelerde on adetten biraz fazla olacak şekilde ayrı halı sınıflandırması yapılmasına ve birçok coğrafi şehir ya da bölge³³⁰ açık belirtilmesine rağmen Türk ya da İran halılarına referans verilmez. Yalnız 1890'dan itibaren "oryantal halı" kategorisi tarifelerde bulunur. Halılara uygulanan vergilendirmede 1861 başlangıç kabul edildiği zaman şu şekilde bir trend oluşur: 1864 ve 1867'de yükselen vergiler 1883'te düşmüştür. 1883 aynı zamanda Türk halılarının Amerika pazarına anlamlı hacimlerde girdiği dönemdir. 1890'da ise 1867 vergilerinin biraz üstüne çıkmıştır. 1890'da oryantal halıların vergisi yarda kare başına 60 sent + %40 ad valorem iken 1894'te %40 ad valorem seviyesine çekilmiştir. 1897 senesi vergilerin tekrar artırıldığı bir dönemdir. 1897'de halıların çoğunluğunda vergiler 1890 seviyesine yükseltilirken oryantal halılar -daha az olacak şekilde- yarda kare

³²⁸ C&N 1882-1909.

³²⁹ C&F 1888, s. 137; C&F 1889, s. 137.

³³⁰ Wilton, Axminster, Saksonya, Aubusson, Tournay, Venedik ve Brüksel halıları.

başına 10 sent + %40 ad valorem yükseltilmiş, 1909 tarifesi de bu oranı korumuştur.³³¹

Grafik 3'te verileri de göz önüne alarak özetlemek gerekirse 1880'li yıllar aynı vergi dilimlerinin korunduğu senelerdir. 1890'la başlayan süreçte ise vergilerin yükseltildiği dönemlerde satışlar düşmüş, sonra tekrar toparlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde üretilen halı ve kilimler Batı dünyasında kalitelerinden söz ettirerek haklı bir şöhret bulmuşlardır. Hayranlığın bir sebebi ise kitle üretiminin yaşandığı dönemde el dokuması ile üretim yapılmasıdır. Bu da her halının biricik olmasını sağlamaktadır.³³² Bu ürünler özelinde öne çıkan başlıca merkezin ise Uşak olduğunu belirtmek isteriz. Bununla birlikte Gördes ve Kula gibi yerlerde de halı üretimi yapılmaktadır. Türk halıları esas itibarıyla “dayanıklılık, boya sabitliği ve uyumlu renkleriyle” ünlüdür.³³³ Ayrıca günümüzde Kocaeli sınırları içinde bulunan Hereke de halı üretiminde önemli bir bölge olarak dikkatleri çeker. ABD'ye sevk edilen halılar için ana kalkış limanı ise yukarıda da değinildiği gibi İstanbul olarak öne çıkar.

Halılar en başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmekle birlikte ABD'nin İzmir konsolosu Enoch Joyce Smithers -her ne kadar kendi sunduğu raporlarda yoksa da- 1870'li yılların başından itibaren Amerikan pazarına yönelik olarak da halı ihracatına değinir.³³⁴ Fakat ABD gümrük kayıtları konsolosun verdiği bilgiyi desteklemez. Bununla birlikte 1870'li yıllarda Avrupa ülkelerinden ABD'ye az da olsa Türk halısı satılmaktadır. Kısacası Türk halılarının ABD'ye yüksek hacimlerde ilk ihraç edildiği seneleri (1880'ler) Amerikan pazarında ilk defa görüldüğü seneler olarak görmemek gerekmektedir. Bilakis ondan önce de ABD İngiltere üzerinden düşük hacimlerde de olsa halı ithal etmektedir.³³⁵ O nedenle 1880'leri ABD'nin

³³¹ **Morrill Tariff of 1861**, s. 184; **Tariff of 1864**, s. 207; **Wool Revenue Act of 1867**, s. 561-562; **Mongrel Tariff of 1883**, s. 509-510; **McKinley Tariff of 1890**, s. 597-598; **Wilson-Gorman Tariff of 1894**, s. 531; **Dingley Tariff of 1897**, s. 185; **Payne-Aldrich Tariff of 1909**, s. 55.

³³² Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, s. 249.

³³³ **CRUS 1872**, s. 834.

³³⁴ **CRUS 1872**, s. 834.

³³⁵ 1870-1881 seneleri arasında, 1875 hariç olmak üzere İngiltere'den ABD'ye 95.921 \$ değerinde 51.923 yada kare Türk halısı satılmıştır. **C&N 1870-1881**. Ayrıca erken denebilecek 1855 senesinde dahi İngiltere üzerinden ABD'ye içinde Türk menşeli halıların da bulunduğu sevkiyatlar yapılmaktadır. Bkz. **C&N 1855**, s. 182.

Osmanlı Devleti'nden doğrudan halı ithal etmeye başladığı seneler olarak görmek daha doğru bir tespittir. Örnek vermek gerekirse 1873 senesinde Amerika cihetine İzmir'den 108 ve İstanbul'dan sadece 31 adet halı ihraç edilmiştir.³³⁶ 1876 senesinde ise İstanbul'dan Philadelphia sergisine tanıtım için Türk pazar ürünleri arasında halı da gönderilmiştir.³³⁷ Ayrıca yine bu süreçte yaşanan dış talepteki artış üreticileri tüketicilerin ihtiyaçlarına göre yenilikler yapmaya sevk etmiştir. Nitekim bu senelerde desenlerde ve renk kullanımında gelişmeler yaşanmıştır.³³⁸

ABD dış ticaret verilerinde ham yün satışlarının artışına paralel olarak aynı senelerde Türk halılarının³³⁹ da ihracatının kayda değer miktarlara eriştiği izlenmektedir. ABD'nin İzmir konsolosu W.E. Stevens'in 24 Nisan 1885 tarihli raporu da bu gerçeği destekler. Stevens'a göre o döneme kadar aracılar vasıtasıyla yapılan halı ticareti, aracılar kaldırılarak artık "alıcı ve satıcının karşılıklı yararına olacak şekilde" doğrudan alım yoluyla yapılmaya başlamıştır.³⁴⁰

Osmanlı Devleti bir müddet sonra ABD'nin halı ihtiyacının çoğunluğunu karşılamaya başlayacaktır. Örnek vermek gerekirse 1902 ve 1906 seneleri arasında ABD'nin ithal ettiği halılar içinde Osmanlı Devleti'nden gelenlerin oranı sırayla şu şekildedir: 1902'de %64, 1903'te %60, 1904'te %57, 1905'te %62 ve 1906'da %64.³⁴¹

Yukarıda da değinildiği gibi ana çıkış noktası İstanbul olmakla birlikte çalışılan tüm süreç boyunca miktar bazında giden halının beşte biri Anadolu çıkışlıdır. Bu ihracatın ise ağırlıklı olarak İzmir'den gerçekleştiği bilinmektedir.³⁴² Hatta *Tablo 32*'de de görüldüğü üzere 1880'lerde her üç halının biri Anadolu'dan (İzmir'den) gitmektedir. Bu denge zamanla İstanbul lehine bozulacak, hatta 1900'lerden itibaren oran bire on, bire on beş seviyelerine çıkacaktır. Aşağıda da belirteceğimiz gibi

³³⁶ CRUS 1873, s. 1060, CRUS 1875, s. 1383.

³³⁷ CRUS 1876, s. 895.

³³⁸ CRUS 1878, s. 1103.

³³⁹ Kaynaklarda "halı" kategorisi hem halı hem de kilimi kapsamaktadır. Fakat oranları belirtilmez.

³⁴⁰ CRUS 1884-1885, s. 1059.

³⁴¹ C&F 1906, s. 354.

³⁴² Örnekler için bkz. CRUS 1882-1883, C. II, s. 539; CRUS 1884-1885, s. 1059; CRUS 1886-1887, s. 1017-1018, CRUS 1890-1891, s. 347.

İstanbul'dan farklı olarak İzmir'den ihraç edilen halıların en önemli özelliği hepsinin Türk üretimi olmasıdır.³⁴³

Amerikalılar Osmanlı topraklarından çoğunlukla Türk halılarını almakla birlikte, kara yoluyla Osmanlı sınırlarına sokulup Erzurum ve Trabzon üzerinden İstanbul'a ulaştırılan İran halılarını da satın almaktaydılar. Amerikalı tüccarlar halı ve kilimi genelde İstanbul ve İzmir gibi bölgelerdeki acenteler üzerinden temin etmekteydiler. Erzurum Konsolosu Bergholz ise büyük şehirlerdeki acentelerden alım yapmanın ortalama üç aracıya komisyon verme anlamına geldiğini ve daha kârlı bir alışveriş için doğrudan doğruya satın almanın daha uygun olacağını belirtmekteydi.³⁴⁴

Halıların ihracatta ana çıkış noktası olarak İstanbul ve İzmir'in ön plana çıktığı yukarıdaki örneklerle izah edilmeye çalışıldı. Lakin bu durum "Halı sadece bu iki şehir ve yakınlarındaki şehirlerde üretiliyor" demek değildir. Bilakis belli başlı halı ve kilim üreten şehirler yanında ülkenin birçok şehrinde de ihracata dönük üretim olmaktadır. Örneğin Sivas'ta üretilen halı ve kilimler önce Kayseri'ye, oradan da İzmir ya da İstanbul üzerinden Amerika'ya gönderilmekteydi.³⁴⁵ Yine az miktarda da olsa Bağdat, Şam ve Beyrut gibi şehirlerden ABD'ye halı sevkiyatları vardı.³⁴⁶

Tablo 32'de görüleceği üzere halı satışları her geçen on yıl katlanarak büyümüştür. Veriler 1880'ler, 1890'lar ve 1900'ler olarak üç on yıla bölündüğü zaman her yeni on yılda bir öncekinden miktar bazında 3 kat daha fazla halının satıldığı bir dönemin varlığı karşımıza çıkar. Kısacası halının Türk-Amerikan ticarî ilişkilerine 1900'lerin başında damgasını vurduğu söylenebilir. Zira 1898-1909 arasındaki on iki sene Osmanlı Devleti'nde ABD'ye ihraç edilen ürünlerin sıralamasına bakıldığında zaman halı yedi sene birinci, dört sene de ikinci ürün olarak ihracat şampiyonudur.

Yukarıda İstanbul'dan İran halılarının da satıldığına değinilmişti. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nden sevk edilen halılar çeşitli kategorilere ayrılabilir. Bu

³⁴³ ABD gümrük kayıtlarındaki verilerden hazırlanan *Tablo 32*'deki İzmir başta olmak üzere Anadolu çıkışlı halılarda yaşanan keskin düşüşü ABD'nin İstanbul başkonsolosu da teyit eder. **CRUS 1902**, s. 762.

³⁴⁴ **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 177-178, 931.

³⁴⁵ **CRUS 1898**, C. I, s. 1163.

³⁴⁶ Bağdat için bkz. **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 960; **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1164; **CRUS 1898**, C. I, s. 1191; **CRUS 1907**, C. I, s. 597. Şam için bkz. **CRUS 1900**, C. I, s. 1130; **CRUS 1901**, C. I, s. 1042. Beyrut için bkz. **CRUS 1901**, C. I, s. 1042.

noktada Başkonsolos Dickinson'un yaptığı dörtlü sınıflandırmayı örnek vermek isteriz:

Modern ve antika İran halıları: Şehirlere göre alt kategorilere ayrılır. İran halıları ya doğrudan İran'dan ya da İstanbul'dan alınmaktaydı. Hatta Horasan halısı gibi bazı halı gruplarının ana satış yeri sadece İstanbul'du. Modern İran halıları Sultanabad, Ferahan, Heriz, Bahşayış, Kirman, Horasan, Tebriz; Antika İran halıları içinde ise Senendec, Serebend, Şiraz, Kirmanşah, İsfahan, Musul halıları bulunmaktadır.

Kafkas halıları: Alt isimlendirmeleri yoktur.

Modern ve Antika Türk halıları: Antika Türk halıları Gördes, Ladik, Kula, Mucur, Kırşehir, Bergama, Milas ve Yörük olarak sınıflandırılmıştır. ABD'ye Türk antika halı ihracı yok denecek kadar düşüktür. Modern Türk halıları ise İzmir ve çevresi ile Kayseri'de üretilmektedir. İran halılarından farkı “yumuşak yün, zarif renkler ve detaylı desenlerdir.”

Türkmen Halıları: Buhara, Semerkand, Afgan, Beşir, Belüciistan ve Yomut halıları olarak geçer ki günümüzün Türkistan coğrafyasını ifade eder. ABD'liler bu dört grup halıyı da İstanbul'dan temin edebilmekteydiler.³⁴⁷

Grafik 3 ve Tablo 32'de 1 Temmuz 1907 ile başlayan 1908 senesi verilerinde halı ihracatında yarı yarıya bir düşüş yaşandığı izlenir. Bu düşüşün arkasında iki neden vardır. Bunlardan ilki Ekim 1907 tarihinde ABD'de başlayan malî krizdir (Panic of 1907). Bu esnada ABD gümrüklü antrepolarında biriken halılar son yirmi beş yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır ki bu büyük bir stok sorunu demektir. İkinci olarak ise ağır vergiye tabi olan halının başkanlık seçimleri öncesi tarife değişikliği beklentisiyle alımlarının azalmasıdır ki bu süreçte hiç talep oluşamamıştır.³⁴⁸ 1907 Ekonomik

³⁴⁷ CRUS 1902, C. II, s. 758-762.

³⁴⁸ CRUS 1907, C. II, s. 517, 525.

Krizi'nin ortaya çıkardığı tablo yünde yaşandığı gibi halı ihracatını da olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle ürünlerin yükselen satış trendleri negatife dönmüştür.³⁴⁹

2.1.3. Paçavra

Kâğıt üretiminde kullanılıp “paçavra” olarak tabir edilen kullanılmış giyim eşyası ve çeşitli tekstil atıkları bir dönem Osmanlı Devleti'nden ABD'ye yoğun bir şekilde ihracatı gerçekleştirilmiş bir üründü. Paçavraların Osmanlı Devleti'nde işlenebilmesi için ilgili bir sanayi tesisi olmadığı için genelde Avrupa'ya³⁵⁰ ve Amerika'ya ihraç edilmekteydi.

Miktar olarak çok hacimli bir ürün olmakla birlikte birim fiyatı tüm dönem boyunca hep 1-3 sent/pound bandında seyretmektedir. 7 yıl boyunca (1864-1865, 1874-1878) Osmanlı'dan ABD'ye değer bazında en çok ihraç edilen ikinci ürün paçavra olmuştur. 1870'lerde zirveye çıkan paçavra ihracatı 1880'lerden itibaren gerilemiştir. ABD'ye ihraç edilen emtia içinde ilk dönemlerde önemli bir ihraç kalemi olan paçavra, bu iki nedenden ötürü zamanla geri planda kalmıştır.

İhraç edilen paçavranın miktarı incelendiği zaman %97,25'inin malzemesi “pamuk ve keten” olarak belirtilirken, az bir kısmı ise yün ya da “diğer” olarak kayıtlıdır. Değer bazında pamuk ve ketenden paçavralar 1.998.223 \$ ve diğerleri ise 59.413 \$'dır. Verilerde tutarlılık sağlanması için “pamuk ve keten” harici paçavralar grafik ve analizlere dâhil edilmemiştir.³⁵¹

Paçavra ihracatında -ABD gümrük kayıtlarında miktarları verilip bölgesel ayrımı yapılan senelere bakıldığı zaman- Avrupa Türkiye'sine nazaran Asya Türkiye'sinden ikiye bir oranında daha fazla mal sevk edildiği görülür. *CRUS* serisinde ise İzmir, İstanbul ve Beyrut ağırlıklı yüklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁵² 60 senelik zaman zarfında toplam 53 sene sevk edilen emtianın 10 senesinde ise miktarı

³⁴⁹ 1907 senesi aynı zamanda *Oriental Carpet Manufacturers Limited* (OCM) şirketinin de kurulduğu senedir. Şirket esasen yeni olmakla birlikte mevcut oyuncular tarafından kurulmuştu. Bunlar Levanten halı tüccarları ve *GP & J. Baker* adlı Londra firmasıdır. OCM'nin New York'ta da bir şubesi bulunmaktadır. OCM'nin ağı evlerde parça başı üretim şeklinde bir organizasyondur. Jaius Banaji, **Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. M. Murtaza Özeren, Dergâh Yayınları, İstanbul 2023, s. 111-114.

³⁵⁰ **CRUS 1871**, s. 1122.

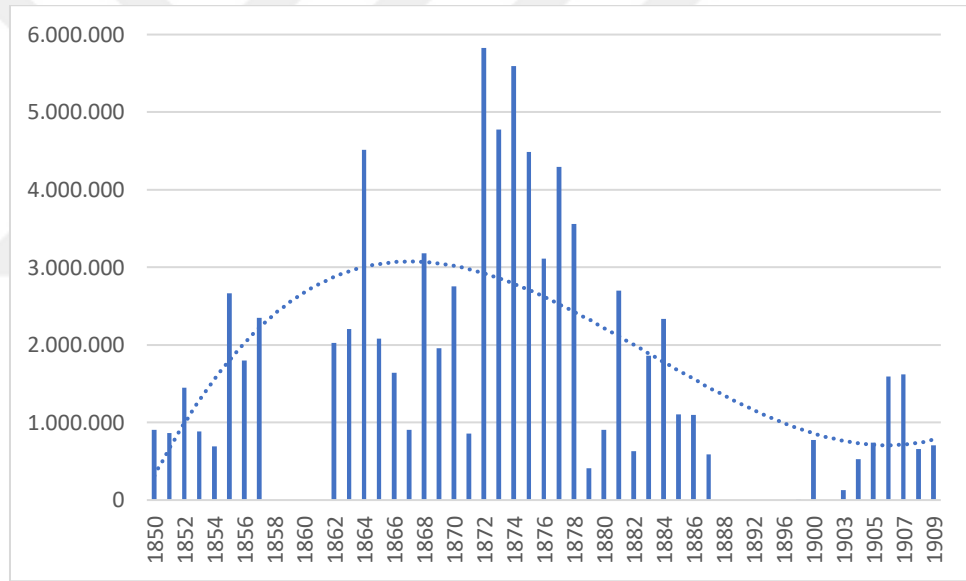
³⁵¹ **C&N 1850-1909**.

³⁵² Örnekler için bkz. **CRUS 1873**, s. 1060, 1147; **CRUS 1875**, s. 1421; **CRUS 1876**, s. 903; **CRUS 1877**, s. 864, 874.

belirtilmemiştir. Geriye kalan 43 senenin kaydı incelenirse toplamda 83.770.025 pound (37.997,44 ton) paçavra ihraç edildiği tespit edilir.³⁵³ Ayrıca ABD dolaylı ticaret raporlarından Avrupa üzerinden dolaylı satın alınan Osmanlı menşeli paçavranın kayda değer bir ölçeğe ulaşmadığı anlaşılmaktadır.³⁵⁴

1880’li yıllarda ABD’ye satışların düşerek bir noktadan sonra kesilmesinin nedeni ise ABD’nin Akdeniz’den paçavra ithalatını yasaklayan emridir. Bu kısıtlamanın sebebi ise kamu sağlığıdır.³⁵⁵ Paçavra ihracatının Osmanlı Devleti’nden ABD’ye zaman içinde düşen ve arkası kesilen seyrine rağmen ABD’nin talebi buna paralel olarak düşmemiş, bilakis diğer ülkelerden sevkiyatlar devam etmiştir.³⁵⁶

Grafik 4: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye miktar bazında paçavra ihracatı, 1850-1909.³⁵⁷

³⁵³ Miktarlar şu senelerde eksiktir: 1858-1861, 1888, 1891-1892, 1895-1896, 1901. Bahsi geçen seneler içinde 1858-1861 sürecinde paçavra ihracatı dönemine göre önemli seviyede, diğer seneler ise çok düşük bedellerle ihraç edilmiştir. Zira 1880’lerden itibaren paçavra artık önemli bir ihraç kalemi olmaktan çıkacaktır.

³⁵⁴ C&N 1870-1871, 1876-1877, 1879-1880, 1881-1883.

³⁵⁵ CRUS 1884-1885, s. 1046-1047, 1059. ABD’nin Trablus Fahri Konsolosu G. Yanni tarafından sunulan raporda şehirde paçavra ihracatı yapan bir tek kişinin olduğundan bahsedilir. İlgili kişi ise ürünlerini İngiltere’ye satmaktadır. Konsolos ihracatçıyı ABD’ye de bir sevkiyat yapma hususunda ikna ettiği dönemde böyle bir yasak ortaya çıkmıştır.

³⁵⁶ Örnek vermek gerekirse 1891 senesinde Osmanlı Devleti’nden hiç paçavra gitmemesine rağmen, ABD 121.058.212 pound (54.911 ton) ithalat yapmıştır. En büyük satıcılar ise Almanya ve Belçika’dır. C&N 1891, s. 86.

³⁵⁷ C&N 1850-1909.

2.1.4. Geleneksel El İşçiliğinden Ürünler

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen ürünler arasında 1890'lardan itibaren geleneksel tekstil ürünleri varlık göstermeye başlar. Bu kategori altında pamuklu ya da ipekli olduğu belirtilen işlemeli ürünler şöyle listelenir: Dantel, kenarlık (pervaz), nakış, süsleme, eklenti (süslü kenar şeridi), yaka fırfırları, büzdürme (kıvrım), pileler, süsler (çeşitli dekoratif öğeler), dantel perdeler, tambur işi öğeler ve kurdeleler. Bahsi geçen isimlendirmeler her zaman birbirlerinden farklı olmayıp bazen biri diğerini kapsayabilmektedir. Örneğin danteller genelde tığ işi, nakış ise iğne işi olarak yapılmaktadır.

Bu tür ürünler İstanbul ve Beyrut ağırlıklı olmak üzere Hayfa, Trablusşam, Şam, İskenderun gibi şehirlerden ihraç edilmektedir.³⁵⁸

Yukarıda isimleri zikredilen ürünlerin 1850-1909 aralığında toplam ihracatı nominal değerlerle 1.218.721 \$'dır. Ürünlere hammadde bilgilerinin işlendiği 1884-1909 arası dönemde %45'inin ipek ve %55'inin pamuktan imal edildiği tespit edilmiştir. İhracat on yıllık dilimlere ayrılırsa ağırlığın sonlara doğru arttığı görülebilmektedir:

1850-1879 arası: %0,09 (1.140 \$),

1880'ler: %5,08 (61.853 \$),

1890'lar: %34,09 (415.510 \$),

1900-1909 arası: %60,74 (740.218 \$).³⁵⁹

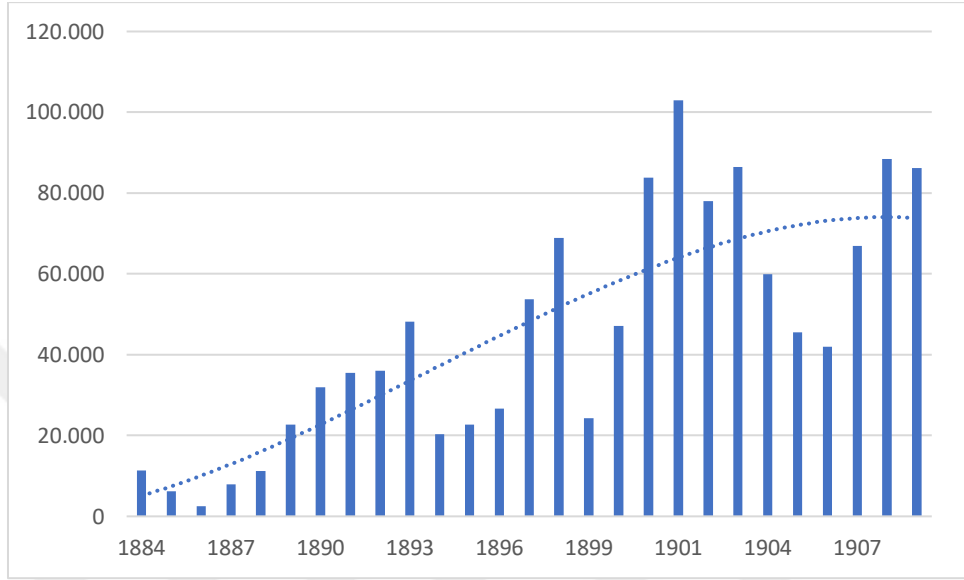
İskenderun limanından nakış işlemler 1905, 1906 ve 1907 senelerinde sürekli artan bir trend yakalamıştır. Bu artışın arkasında yatan sebep ise misyonerlerin bu alana yönelmesidir. Misyonerler Antep, Maraş ve Urfa'da "kadın ve genç kızlara"

³⁵⁸ Şehir örnekleri için bkz. **CRUS 1896-1897**, C. II, s. 895; **CRUS 1898**, C. I, s. 1191; **CRUS 1899**, C. I, s. 993; **CRUS 1900**, C. I, s. 1128-1129, **CRUS 1901**, C. I, s. 1042; **CRUS 1906**, s. 352.

³⁵⁹ **C&N 1850-1909**.

üretim yaptırmaya başlamıştır. Bu teşebbüs kısa sürede büyümüştür. Nitekim ürünler sadece ABD'ye değil, Avrupa ülkelerine de ihraç edilmektedir.³⁶⁰

Grafik 5: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ettiği geleneksel el işçiliğinden tekstil ürünlerinin nominal değerleri, 1884-1909.³⁶¹

2.1.5. Diğer Tekstil Hammaddesi ve Ürünleri

Bu bölüm kapatılırken son olarak kayıtlarda var olan ama yüksek hacme sahip olmayan ürünler verilecektir:

İpek: İhracat ürünleri arasında ham ipek, ipek atığı (deşe ipek), koza, giyim ve parça kumaşları olarak sınıflara ayrılmıştır. ABD'nin Avrupa'dan satın aldığı Osmanlı ipek ve ipeklilerinin değeri önemsiz düzeydedir. Ürünlerin 1850-1909 dönemi boyunca ihracatta nominal değerleri aşağıdaki gibidir:

Ham İpek: 660.852 \$ ve 153.296 pound (299,76 ton);

İpek kozası: 49.379 \$ ve 60.060 pound (27,24 ton);

İpek atığı (deşe ipek): 14.986 \$ ve 20.725 pound (9,40 ton);

Giyisi kumaşları ve parça kumaşlar: 12.973 \$;

³⁶⁰ CRUS 1907, C. I, s. 584-585. ABD'nin İskenderun Konsolosu Jesse B. Jackson'un sıraladığı ürünler şu şekildedir: "Dantel, dantel mendil, yaka, paça, peştamal, fûta, gömlek, ceket, şerit, plastron, bâlîn, yastık, yorgan yüzü, sofra örtüsü, basma silecek."

³⁶¹ C&N 1884-1909.

Giyim eşyaları: 11.737 \$;

Diğerleri: 310.241 \$.³⁶²

1898 senesinde kaleme alınan bir konsolosluk raporunda Beyrut ipeğinin doğrudan olmamakla birlikte son durağının ABD olduğu belirtilir. Sadece 1898’de Beyrut’tan Marsilya’ya 900.000 sterlin değerinde ham ipek ihraç edilmiş, oradan da üç yüz km kuzeydeki Lyon’a gönderilmiştir. Lyon’da işlenip etiketlenen ipeğin daha yüksek bedellerle Amerikalı “ithalatçı ve imalatçılara” satıldığı aktarılır.³⁶³ Konsolosun bu tespiti aslında birçok bölümde işlediğimiz bir sebebe dayanmaktadır: Osmanlı ürünleri ya Avrupalı araçlar tarafından olduğu gibi ya da işlendikten sonra ABD’ye satılmaktaydı. Konsolos bir nevî nihai durağı ABD olan Osmanlı ürünlerini araçlar olmadan temin etmeye dair bir vurguda bulunmaktadır. Nitekim önceki ve sonraki bölümlerde de bahsedildiği üzere bu konu konsolosların yakındığı bir meseledir. Fakat çalışmamızın sonuna kadar ipek ve ipekli ürünler kayda değer seviyelere çıkamayacaktır.

Pamuk: Pamuk da ipek gibi ABD’ye yoğun satış yakalayamamış bir üründür. 1850-1909 arasında ihracat değerleri aşağıdaki gibidir:

Ham pamuk: 292.718 \$ ve 1.048.668 pound (475,67 ton). Verilen miktarın %83,15’ine denk gelen 872.009 poundu (395,54 ton) Amerikan İç Savaşı sırasında ihraç edilmiş, savaş bitince ise devamı kesilmiştir. Birim fiyat 1862’te 12 sent/pound iken 1863-65 arasında 32 ilâ 35 sent/pounda ulaşmıştır. Bu da savaşın fiyatlar üzerindeki etkisine işaret eder.³⁶⁴ Pamuğa dair istatistikler şu şekildedir:

Giyim eşyaları: 13.502 \$;

Örme ürünler: 2.692 \$;

Pamuk ipliği: 1.412 \$;

Pamuklu kumaş: 1.200 \$;

³⁶² C&N 1850-1909.

³⁶³ CRUS 1898, C. I, s. 1178; CRUS 1908, C. I, s. 454.

³⁶⁴ C&N 1850-1909; CRUS 1862, s. 572-573.

Pamuk kırpıntısı: 472 \$;

Diğerleri: 199.347 \$.³⁶⁵

Diğer Bitkisel Lifler: Genel olarak keten, kenevir ve jütten üretilen ya da ana bileşeni bu lifler olan ürünlerdir. 1850-1909 devresinde ihracatta nominal büyüklüğü 259.095 \$'dır. İçeriğinde ham lifler, keten bezi, mendiller, çeşitli kumaş ve bezler (ağartılmış, ağartılmamış, duck, kanvas, çeşitli dolgu maddeleri ve yatak tabanları, bebek bezleri, havluluk bez) ve liflerin atıkları (hurda) bulunur.³⁶⁶

2.2.Bitkisel Ürünler

Osmanlı tarımı kuruluşan itibaren küçük üretici (köylü çiftçi) üzerinden üretim yapılan bir görünüm sergilemektedir. Süreç boyunca bazı değişiklikler yaşanmış olmakla birlikte çalışmanın kapsadığı dönemde de bu özelliğin yaygın olduğu söylenebilir. İlgili dönem ziraî üretim faktörleri toprak bol ve emek kıt bir görünüm arz etmektedir.³⁶⁷ Küçük üreticiler ise bir dış faktörün etkisi olmadığı sürece geçimlik ekonomiye sahip görünmekteydi. Bu noktada dış talep faktörü pazara dönük bir üretimi ortaya çıkaracaktır. Bu talebi ise ulaşımdaki iyileştirmeler destekleyecektir.³⁶⁸ Bu bölüm altında ABD'ye ihraç edilen ve bu özelliği ile pazara dönük üretime konu olan bitkisel ürünler anlatılacaktır.³⁶⁹ Osmanlı Devleti'nden ABD'ye gerçekleştirilen bitkisel ürün ihracatında zirvede meyan kökü, incir-üzüm-hurma gibi kuru meyveler ile afyon bulunmaktadır. ABD sadece talep eden tarafta kalmamış, meyan kökü örneğinde görüleceği gibi Osmanlı'da üretimde de örgütlenmiştir.

2.2.1. Meyan Kökü

Meyan kökü ihracatta önemli bir yer işgal etmeye başlamadan önce taşrada hudâ-yi nâbit olarak bilinip ehemmiyet verilmeyen bir bitkiydi. Fakat 19. yüzyılın

³⁶⁵ C&N 1850-1909.

³⁶⁶ C&N 1850-1909.

³⁶⁷ Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 54-55; Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s. 213.

³⁶⁸ Taşıma maliyetlerinin yüksekliği pazara dönük üretimin önünde bir engeldir. Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

³⁶⁹ Osmanlı'da tarımın 19. yüzyıl içinde yavaş yavaş pazara dönük üretim yaparak dünya ile entegrasyonu iktisat tarihçileri tarafından kabul edilmektedir. Buna ilaveten Kazgan ekonominin gelişmesi ile "tarım ürünlerinin piyasalaşmasındaki artış" arasında ilişki kurar. Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 9.

ikinci yarısından itibaren zamanla önemi ortaya çıkınca yabancıların da Osmanlı Devleti'nde meyan kökü yatırımları yaptığı görülmektedir. Ürün Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1848 senesinde bir İtalyan tarafından keşfedilmişti. İhracata dönük üretimi ve toplanılması zamanla devletin güney kısımlarına da yayılacaktır. ABD'nin İstanbul başkonsolosuna göre Aydın bu üründe dünyanın en iyisini üretmekteydi.³⁷⁰ Bu yatırımlarda şüphesiz ki İngiliz *MacAndrews and Forbes Co. Ltd.* ve Amerikan *Stamford Manufacturing Company* isimli şirketlerin büyük bir payı vardır.³⁷¹ Şirket 1854'te Aydın'da ilk fabrikasını kurduğunda İngiliz sermayeli iken zamanla firmayı Amerikalılar devralacak ve bir Amerikan şirketi hüviyeti kazanacaktır.³⁷²

Meyan kökünün Amerika'dan talep edilme sebeplerinin başından onun tütün üretiminde kullanılması gelmekteydi.³⁷³ Tütün ve bira endüstrisinde tatlandırma görevi gören meyan kökü aynı zamanda sakız ve şekerleme üretiminde de bir girdiydi.³⁷⁴ Ayrıca ilaç sanayisinin gelişmesi de meyan köküne ihtiyacı artırmıştı.³⁷⁵

Tablo 34'te görüldüğü üzere ABD dış ticaret verilerinde ilk defa 1856'da izlenebilen meyan kökünün 1856-1909 arasında ihracatı nominal değerle 25.548.284 \$'dır. Yapılan ihracat dönemlere ayrıldığı zaman ise şöyle bir tabloyla karşılaşılır:

1856-1869: %0,47;

1870'ler: %6,01;

1880'ler: %27,07;

³⁷⁰ "Turkish Licorice" *Journal of the Royal Society of Arts*, C. 57, s. 2953, 1909, s.664.

³⁷¹ İngiltere'nin Halep Konsolosu Henry D. Barnham 1898 tarihli raporunda Osmanlı'da meyan kökü ticaretinin adı geçen iki şirket elinde olduğunu belirtir. **Accounts and Papers, No: 2262 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the year 1898 on the trade of the Vilayet of Aleppo**, 1899, s. 3-4.

³⁷² *MacAndrews and Forbes Co. Ltd.* İngiliz sermayeli bir şirket hüviyetinde iken krom madeni işiyle de iştigal etmekteydi lakin Amerikan hüviyeti kazandıktan sonra bu alanda bir faaliyeti karşımıza çıkmamaktadır.

³⁷³ **CRUS 1879**, C. I, s. 704. Bir başka konsolosluk raporunda ise aynı amaçla neredeyse tamamının Kanada'ya transfer edildiği belirtilmekle birlikte bu bilgi *CRUS* ve *C&N* serilerinin ABD-Kanada ilişkilerinin anlatıldığı kısımlarında doğrulanamamaktadır. Kanada ile ilgili iddia için bkz. **CRUS 1882-1883**, C. 2, s. 529.

³⁷⁴ Herbert Maza, "Turkish-Arab Economic Relations with the United States", *World Affairs*, C. 141, s. 3, 1979, s. 270; Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 186.

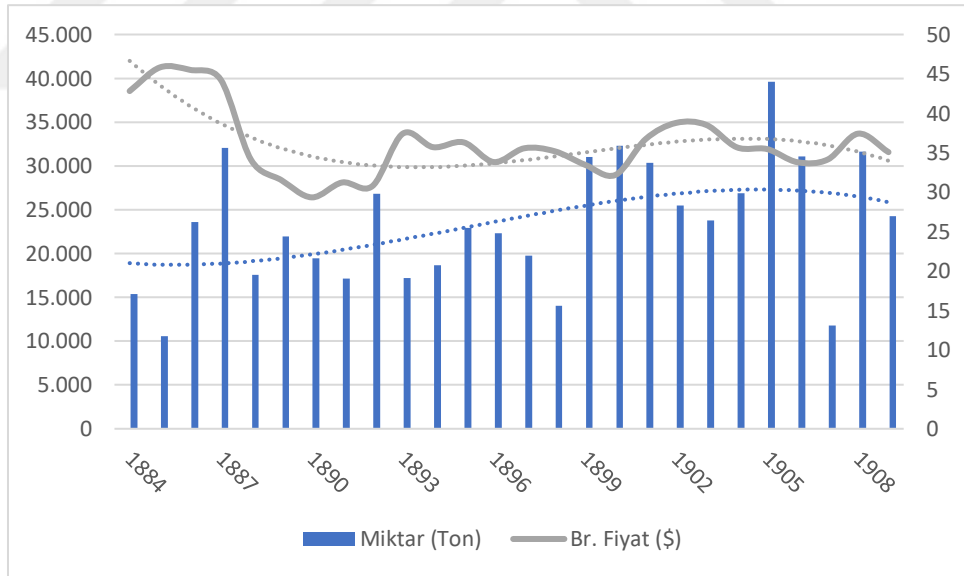
³⁷⁵ A. Üner Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3, 1982, s. 231. Turgay ayrıca *MacAndrews and Forbes*'ın 1912'de *American Levant* adıyla kendi navlun şirketini kurduğunu belirtir.

1890'lar: %27,66;

1900-1909: %37,79.³⁷⁶

Yüzde oranların da ortaya koyduğu gibi 1870'ler ihracatın başlangıç devresini işaret ederken; 80'ler, 90'lar ve 1900'ler ise büyüme trendinin yakalanıp korunduğu seneler olmuştur. Osmanlı'nın ABD'ye ihraç ettiği ürünler arasında meyan kökü on iki sene birinciliği ve yedi sene de ikinciliği yakalamıştır.³⁷⁷ Nominal değerler üzerinden Osmanlı'dan ABD'ye yün ve halıdan sonra en çok ihraç edilen ürün meyan köküdür. Bu ürünün tedarikinin Amerikalıların elinde olmadığı zamanlarda dahî ana satış destinasyonunun çoğunlukla ABD olduğu bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse 1887 senesinde Beyrut limanından ihraç edilen meyan kökünün tek varış noktası ABD'dir. İzmir'den 1904 senesinde sevk edilen ürünün ise %97'si ABD'ye gitmektedir.³⁷⁸

Grafik 6: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye meyan kökü ihracatı, 1884-1909.³⁷⁹

Tonaj verileri bilinen 1884-1909 döneminde ihraç edilen meyan kökü 1.339.463.082 pound (607.570 ton) miktarına ulaşır ki bu veriler Osmanlı

³⁷⁶ 1868-1883 arasında miktarlar belli olmadığı için nominal değerler üzerinden hesaplama yapılmıştır. Bununla birlikte birim fiyatların yatay seyretmesinden dolayı son iki on yılın parasal değerleri yerine miktarları kıyaslandığında yine aynı tablo ortaya çıkmaktadır.

³⁷⁷ Bkz. Tablo 34.

³⁷⁸ CRUS 1886-1887, s. 1032, 1045; CRUS 1906, s. 363.

³⁷⁹ C&N 1884-1909.

Devleti'nden ABD'ye en yüklü kargonun da meyan kökü olduğunu ortaya koyar. Birim fiyatlar 1889-1892 ile 1900 senelerinde pound başına 1 sente düşmüş, onun haricinde dönem boyunca 2 sent bandında seyretmiştir.³⁸⁰

ABD tarifelerinde ham meyan kökü 1864 tarifesine hariç düzenli bir şekilde gümrüksüz mallar listesine girmiştir. 1864'te ise 2 sent/pound vergi tanımlanmıştır. Meyan kökü macununa uygulanan pound başına gümrük vergileri ise şu şekilde toparlanabilir:

Tablo 1: ABD tarafından 1 pound meyan kökü macununa uygulanan ithalat vergisi:³⁸¹

1862	3 sent	1890	5,5 sent
1864	10 sent	1894	5 sent
1867	vergiden muaf	1897	4,5 sent
1872	%10 ad valorem	1909	2,5 sent
1883	7,5 sent		

Meyan kökü macununa uygulanan vergi dilimlerindeki yükseklik zamanla satışının durmasına ve ürünün sadece kök olarak sevk edilmesine neden olacaktır. Örneğin verginin 10 sent olduğu 1864 senesinde ürünün fiyatı 6 senttir.³⁸² Bu da doğal olarak ABD'ye meyan kökü macunu ihracatını sonlandıracaktır.

Yün başlığı altında ABD'nin özellikle işlenmemiş ve yıkanmamış yünün ithalat vergisini düşük tuttuğu belirtilmişti. Birçok tarifede yün işlenmemiş ama sadece yıkanmış olsa dahi vergisi ikiye katlanabiliyordu. Meyan kökündeki vergi ayarlaması da yüne benzer bir şekilde sadece ham halde olan ürünlerin ithalatını teşvik etmeye dönük ayarlanmıştı. Amerikalı sanayicilerin üretim süreçlerine rakip olabilecek ürünlerin mamul ya da ara mamul formları yüksek vergi diliminde kalmaktaydı. Bu da ABD'nin mamul maldan ziyade Amerikan sanayisine hammadde sağlayacak şekilde bir dış ticaret politikası güttüğü izlenimini desteklemektedir.

³⁸⁰ Bkz. Tablo 34.

³⁸¹ **Morrill Tariff of 1861**, s. 182, 195; **Tariff of 1864**, s. 212; **Wool Revenue Act of 1867**, s. 476; **Tariff of 1872**, s. 232; **Mongrel Tariff of 1883**, s. 492, 515; **McKinley Tariff of 1890**, s. 568, 607; **Wilson-Gorman Tariff of 1894**, s. 510; **Dingley Tariff of 1897**, s. 153, 199; **Payne-Aldrich Tariff of 1909**, s. 14, 76.

³⁸² **C&N 1864**.

Meyan kökü ihracatı 70'li yıllarda sadece İzmir'den yapılıyor gözükmele birlikte buna zamanla İskenderun ve Beyrut gibi şehirler de eklenecektir.³⁸³ İlk başta özellikle İzmir ve bazı Suriye şehirlerinden toplanan meyan kökü 1880'lerin başında Antakya civarında da tespit edilecek ve Amerikalıların ilgisini bu yöne çekecektir. Nitekim 1884 senesinde saptanan bu meyan kökü için Amerikalı William W. Skiddy'nin başkanı olduğu bir Connecticut firması olan *Stamford Manufacturing Company* İskenderun'a yatırım yapıp tesisler inşa etmeye başlayacaktır. Tesislerde sevkiyat öncesi kökleri düzgün şekilde balyalayabilmek için buharlı pres makineleri getirilecektir. Bu tür hidrolik presler sadece İskenderun'da değil; Beyrut, Trablus ve Süveydiye gibi limanlarda da kurulacaktır.³⁸⁴ Yine bu dönem Antakya çevresinde meyan kökü üretilen geniş araziler Amerikan firmaları tarafından kiralanmaya başlanacaktır. 1887 tarihli bir konsolosluk raporunda bu arazilerin kirasının senelik 25.000,00 \$'dan fazla tuttuğu belirtilmektedir. Bununla birlikte sadece İskenderun'dan değil, Süveydiye (Samandağ) limanından da Amerika'ya ihracat gerçekleştiren Amerikan firmaları bulunmaktadır. Fakat 1896 tarihli bir raporda İskenderun, Süveydiye ve havalisindeki "Amerikan mülklerinin tamamının" *Stamford*'a ait olduğu belirtilir ki bunlar 1901 senesinde dört adet olarak kaydedilmiştir. Bahsi geçen yapılar depolama ve paketleme tesisleridir.³⁸⁵ İskenderun'dan sevkiyatı gerçekleştirilen meyan kökü geniş bir coğrafyadan toplanmaktadır. Bunlar Antakya, Maraş, Kilis, Halep ve Fırat Nehrine kadar olan bölge olarak zikredilebilir.³⁸⁶

Stamford Manufacturing Company'nin iktisadî faaliyetlerinde Osmanlı Devleti ile yaşanan anlaşmazlıklar diplomatik meselelere de konu olmuştur. Şirket 1892'de

³⁸³ İzmir'den sevkiyatlara örnek için bkz. **CRUS 1875**, s. 1421; **CRUS 1876**, s. 903; **CRUS 1877**, s. 874; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 539; **CRUS 1886-1887**, s. 1018.

³⁸⁴ Firma sadece İskenderun ve çevresinde faaliyet göstermemiş, Batum gibi görece uzak yerlerden dahi mal temin etmiştir. **Accounts and Papers, 1891 Annual Series No: 896, Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey: Report for the year 1890 on the Trade of Aleppo**, 1891, s. 2. Bu dönemde Güney Kafkasya'da zengin meyan kökü havzaları olduğu bilinmektedir. Bkz. **New York Times**, 10 Şubat 1901.

³⁸⁵ **CRUS 1884-1885**, s. 1032; **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1462, 1483-1484, 1486, 1488; **CRUS 1886-1887**, s. 1028; **CRUS 1901**, C. I, s. 1021; **FRUS 1896**, No: 815 (19 Eylül 1896). Türkçe akademik yazında "fabrika" olarak da nitelendirilen yapılar esasında sanayi üretimi yapılmayan "depolama ve paketleme" tesislerinden ibarettir. Yukarıda da değinildiği gibi meyan kökü ABD ithalat vergilerinden ötürü sadece hammadde olarak ihraç edilmekteydi. Bu nedenle İskenderun'daki faaliyetler *üretim yönetiminin değil lojistik yönetiminin* konusudur.

³⁸⁶ **CRUS 1886-1887**, s. 1043.

İskenderun'daki depolarını genişletmek için altı ay boyunca devletten gereken izinleri alamamıştır. Şirkete göre yerel idare mevcut olan “deniz fenerini ve arazinin ekilebilir olmasını” sebep göstererek bu izni vermeye yanaşmamaktadır. Şirket yetkilisi Daniel Walker bunun üzerine İstanbul'daki başkonsolosluğa müdahale talebinde bulunmuştur. Zira Walker'a göre gelecek dört ay içinde 250 bin dolar değerinde meyhan kökü işleme hedefleri vardır ve binalara bu sebeple acil ihtiyaçları bulunmaktadır. İstanbul Başkonsolosluğu bunun üzerine protesto notası çekecektir. Diplomatik girişim kısa bir süre zarfında sonuç vermiş ve şirket binaların inşasına başlamıştır.³⁸⁷ Fakat yine de İskenderun'daki yetkililer binanın kilise ya da okul olmaması için yazılı taahhüt istemişlerdir. Bu da ikinci bir diplomatik sorun doğurmuş ve başkonsolosluk şirkete böyle bir taahhüt vermemelerini bildirmiştir. Bunun üzerine kaymakamlık asker sevk ederek inşaatı tekrar durdurmuştur. Fakat Başkonsolosluğun baskısı üzerine kısa sürede inşaatı tamamen izin verilmiştir. İlginç bir husus da basit gibi görünen bir anlaşmazlığın ABD Başkanı'nın dahi dikkatini çekmesi ve sorunun bitip bitmediğine dair bilgi istemesidir. Esasında vakanın içinde taahhütle alakalı ikinci sorun mektepler meselesi ile ilgilidir ve Osmanlı Devleti'nin meseleye hassasiyetle yaklaşması ticarî konulara da sirayet etmiş gözükmektedir.³⁸⁸

Bir süre sonra meyhan kökü ticaretinde var olan şirketlerde bir dönüşüm yaşanacaktır. *Stamford* ismi belgelerden silinecek ve *MacAndrews and Forbes* ise bir Amerikan şirketine dönüşecektir. *Stamford*'un Amerikan raporlarında ismi en son 1901'de geçer.³⁸⁹ Bundan bir sene sonra, 3 Kasım 1902'de ABD'nin İskenderun

³⁸⁷ İskenderun'da geçirdiğim çocukluk yıllarımda fenerle yan yana bulunan *Stamford*'un tesisleri sahildeki kışlanın yanında âtil vaziyette durmaktaydı. 2016 senesinde bu alana *Park Forbes* adlı alışveriş merkezi açılacaktır. AVM'nin adının yerleşkenin geçmişine atıf yapıyor olduğu anlaşılmaktadır. *Stamford*'un tesislerini *MacAndrews and Forbes* şirketine devretmesinden ötürü bu adla günümüze gelmiş olmalıdır. Bu konuyu içeren bir tez çalışması yapan Nalça da aynı kanıdadır. Bkz. Canan Nalça, **Transformation of İskenderun Historic Urban Fabric from mid 19th Century to the end of the French Mandate Period**, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2018, s. 70-71, 166-167.

³⁸⁸ **FRUS 1892**, No: 436 (30 Nisan 1892); No: 438 (6 Mayıs 1892); No: 439 (7 Mayıs 1892); No: 443 (19 Mayıs 1892); No: 445 (24 Mayıs 1892); No: 448 (1 Haziran 1892); No: 449 (2 Haziran 1892); No: 452 (18 Haziran 1892). Notanın dayanak noktası yabancıların gayrimenkul haklarına müdahale olarak ele alınmıştır. Ürkmez'in vakayı Osmanlı Arşivleri merkezli işlediği çalışması için bkz. Naim Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 438.

³⁸⁹ *Stamford Manufacturing* isimli şirket kaynaklarda en son şu tarihlerde izlenebilmektedir: *FRUS* serisinde 1897, *CRUS* serisinde 1901, *Accounts and Papers*'da 1899 ve *BOA*'da 1900. Şirketin bu

Konsolosu Ross Davis kaleme aldığı raporunda iki meyan kökü tesisini Amerikan Tütün Tröstü'nün satın aldığını ve bu değişiklikten ötürü ticaretin durmuş olduğunu belirtir. Bir başka raporda ise aynı sene bir Amerikan tütün şirketinin “yıllardır bir İngiliz şirketine ait olan İzmir'deki meyan kökü işletmesini” satın aldığı yazılıdır. Burada bahsedilen tütün şirketi muhtemelen tütün tröstüdür.³⁹⁰ Yine aynı sene gazeteye yansıyan bir haberde ise New Jersey eyaletinin Camden şehrinde çıkan bir yangında *MacAndrews and Forbes*'ın likör fabrikasının da zarar gördüğü fakat şirketin Hindistan'dan meyan kökü getiren gemisinin ise kurtarıldığı belirtilir.³⁹¹ 1911 seneli bir İngiliz konsolosluk raporunda ise *MacAndrews and Forbes* yeni haliyle *Amerikan Tütün Tröstü*'ne (*American Tobacco Trust*) bağlı bir kuruluş olarak faaliyet gösteren bir şirket olarak tanımlanmaktadır.³⁹² İstanbul'daki Amerikan Ticaret Merkezi'nin aynı sene çıkardığı *Levant Trade* dergisi de İskenderun'da meyan kökü faaliyetlerinde *MacAndrews and Forbes* şirketinin bulunduğunu belirtir.³⁹³ Bu bilgiler derlenince *Stamford*'un tesislerini *MacAndrews and Forbes*'e devrettiği ve onun da *Amerikan Tütün Tröstü*'ne bağlı bir Amerikalı şirkete dönüştüğüne dair bir kanı oluşmaktadır. Bu dönüşüm muhtemelen 1902 senesinde tamamlanmıştır.

Grafik 6'da görüleceği üzere meyan kökü ihracatında artık istikrarlı ve çok yüksek gittiği dönemler içerisinde 1906 senesinde başlayan ve 1907'de de devam eden keskin bir düşüş ortaya çıkar. 1907 ihracat miktarları bir sene önceye göre ortalama üçte bir seviyesine gerilemiştir. Bunun sebebi ise ABD konsolosu Jesse B. Jakson'a göre İskenderun'dan ihracat yapan Amerikalı şirketin Amerika'da bulunan depolarında yüksek stoklu bir döneme girilmiş olmasıdır. Hatırlanırsa 1907'de halılar da Amerikan gümrüklerinde büyük stoklarda kalmıştı. ABD'nin 1907 ekonomik krizi diğer kalemlerde olduğu gibi meyan kökü ihracatını da negatif yönde etkilemiştir. Ayrıca Osmanlı hükümetinin meyan kökü vergisi için hayata geçirmek istediği vergi düzenlemesi sırasında yaşanan belirsizlik ve sevkiyatların durdurulması da bu düşüşü

tarihlerden sonra da en azından ABD'de de olsa varlık gösterdiği gazete haberlerinden takip edilebilmektedir. Bkz. *New York Times*, 8 Temmuz 1892, s. 2.

³⁹⁰ *CRUS* 1902, C. I, s. 1102; *CRUS* 1903, C. I, s. 214.

³⁹¹ *New York Times*, 9 Kasım 1902.

³⁹² Ernest Weakley, *Report upon the Conditions and Prospects of British Trade in Syria*, Darling and Son Limited, Londra 1911, s. 195.

³⁹³ *Levant Trade Review*, C. I, s. 1, 1911, s. 38.

derinleştiren bir etki yaratmıştır. Şirket o sene meyan köklerini toplamasına rağmen sevkiyat yapamamıştı. Vergi meselesi çözüme kavuşturulunca 1908 senesi başından itibaren ihracat tekrar yüksek seviyelere çıkacaktır. Açmak gerekirse İskenderun'un ihracatı 1908'de bir önceki seneye göre yedi kat artış kaydetmiştir. Düşüşten sonraki bu hızlı yükseliş altında ise biriken stokların eritilebilmesi için normalinden fazla sevkiyat yapılması yatmaktadır.³⁹⁴

2.2.2. Kuru Meyveler

Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği kuru meyvelerin başını incir ve üzüm çekmektedir. Kategorinin ana ağırlığını oluşturan bu iki ürün İzmir'in önemli ihraç kalemleri olarak öne çıkar. Özellikle Türk inciri Amerika'da 18. yüzyıldan beri lezzeti bilinen bir meyvedir.³⁹⁵ Ürünler kurutulmuş bir şekilde paketlenerek ihraç edilmektedir. İncir ve üzümün yanı sıra 1890'lardan itibaren Basra'dan hurma ihracatı da önemli bir aşama kaydedip iki ülke ticaretinde önemli bir yer elde edecektir.

1850-1909 döneminde Osmanlı Devleti'nden ABD'ye gerçekleşen ihracatta nominal değerler sıralamasında 25.077.478 \$ büyüklük ile dördüncü sırada yer alan kategori, içinde çeşitli kuru meyveler, yemişler ve diğer bir kısım meyveyi içerir. İhracat şampiyonlarının sıralandığı *Tablo 28* incelendiği zaman bu grubun yirmi iki sene ikinci, on üç sene üçüncü ve yine on üç sene dördüncü sırada yer etmeyi başardığı görülür. İkinci büyük ihraç kalemi olduğu yirmi iki senenin yirmisi; ürün çeşitliliğinin çok olmadığı ilk yirmi beş sene içerisinde (1850-1875).

Tablo 2'de verildiği gibi ABD gümrük kayıtlarında 1869-1883 arası on beş senelik dönem ürünlerin isimlerinin yazılmadığı, sadece üst grubun (meyve ve diğer yemişler) belirtildiği yıllardır. %7'lik bir değeri kapsayan bu dönem hariç bırakılırsa kategori nominal değerler ile kendi içinde şöyle bir oran ihtiva eder:

³⁹⁴ CRUS 1907, C. I, s. 585; CRUS 1908, C. II, s. 648-650.

³⁹⁵ Gordon, *American Relations*, s. 41.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen meyvelerin oransal dağılımı, 1850-1868 ile 1884-1909.³⁹⁶

Ürün	%
İncir	62,02
Hurma	16,37
Üzüm	15,42
Sert kabuklular	4,57
- Ceviz	0,82
- Badem	0,23
- Diğer	3,51
Diğer muhafazalı	0,47
Kuş Üzümü	0,45
Diğer	0,39
Erik & Kuru Erik	0,24
Zeytin	0,06
Limon & Portakal	0,01

Yukarıdaki oranlar 1850-1909 aralığında dengeli bir seyir izlemez. Örneğin incir ve üzümün satışları her sene düzenli bir şekilde devam ederken, hurma ihracatı özellikle 1893'ten itibaren başlamıştır.³⁹⁷ Yalnız özellikle 93 Harbi ve hemen sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nden ABD'ye meyve satışları durma noktasına gelmiştir. Özellikle 93 Harbi içindeki hasat döneminde ihraç edilen ürün sadece 261 \$'dır.³⁹⁸

ABD'nin dolaylı ticaret raporlarında Avrupa ülkelerinden satın aldığı Türk ürünlerinin izlenebildiği 1867-1883 aralığında, Avrupa'dan satın alınan Türk meyvesi Osmanlı'dan satın alınandan daha yüksek bir tutara denk düşer. İlgili seneler ABD Osmanlı'dan satın aldığı her 100 \$ meyveye karşılık Avrupa'dan 125 \$ daha Türk meyvesi satın almıştır.³⁹⁹

³⁹⁶ **C&N 1850-1909.** Diğer meyve ve sert kabuklu yemişler arasında şu ürünler bulunabilmekteydi: Çam fıstığı, antep fıstığı, zerdâli. Örnekler için bkz. **CRUS 1891-1892**, s. 201; **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 456; **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 961.

³⁹⁷ Bkz. *Tablo 37*. Yukarıda görülen oranlardan ötürü bu kısımda sadece incir, üzüm ve hurma işlenecektir.

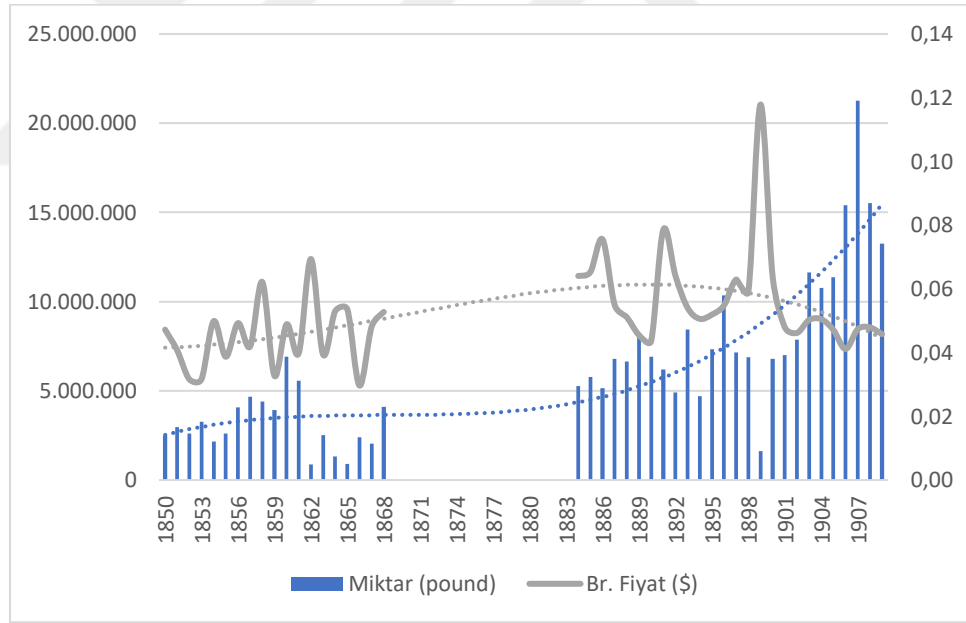
³⁹⁸ **C&N 1877.**

³⁹⁹ **C&N 1867-1883.** İlgili sene aralığında Osmanlı Devleti'nden 2.158.422 \$ ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'dan 2.687.624 \$ meyve satın alınır. ABD'nin her ne kadar bazı seneler arasında dolaylı ticaret verileri olsa da Türk ürünlerinin hepsini tespit etmekten uzaktır. Örneğin Bosna Hersek'in erikleri, Avusturya ve sonra Trieste'den ABD'ye sevk edilmekteydi. Yine Sırbistan bölgesinde üretilen erikler de Hamburg üzerinden Amerikan pazarına "Fransız eriği" olarak satılmaktaydı. **CRUS 1876**, s. 887.

İncir: İncir incelenen dönem boyunca bazı dalgalanmalara rağmen Osmanlı'dan ABD'ye en çok ihraç edilen ürünlerden biriydi. Meyve ve sebzeler üretim faktörlerindeki kısıtlamalar nedeniyle, sanayi mamul ve hammaddelerine kıyasla uluslararası ticarete daha düşük konumda olurlar. İncir ise bu sınırlamalara rağmen çalışmamızda önemli bir yer işgal etmiştir.

ABD gümrük kayıtlarında miktarların verildiği kırk beş sene boyunca Osmanlı Devleti'nden sevk edilen incir miktarı 282.895.775 pound (128.319,37 ton) gibi çok yüksek bir seviyede olup nominal değeri ise 14.418.801 \$'a tekabül eder.⁴⁰⁰ Miktarların verilmediği on beş sene orantılı dağılım ile ihraç edilen incirin 10.300 ton civarında olduğu hesaplanmaktadır. Bu durumda tüm süreç boyunca yaklaşık 140 bin ton incir ihracı söz konusudur.

Grafik 7: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye incir ihracatı, 1850-1909:⁴⁰¹

Grafikte dönemsel dalgalanmalar açık bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca keskin fiyat artışı ve miktar azalışlarının kesişimleri izlenebilmektedir. Nedenler arz ve talepteki dönemsel dengesizlikler ile bunlara sebep olabilecek mevsim etkisi, ekonomik kriz ve tarife değişikliklerinde aranmalıdır. Eğilim çizgisinden de görüleceği üzere birim fiyatlar zamanla yükselmiş olmakla birlikte miktardaki artışla

⁴⁰⁰ Bkz. Tablo 35.

⁴⁰¹ C&N 1850-1909.

paralel bir seyir yakalayamamıştır. Ayrıca grafiğin son senelerinde yaşanan miktar artışı birim fiyatlarda önemli bir düşüş yaratmamıştır.⁴⁰² Sonuçta incir dönemi yine ilk seviye olan 5 sent/pound ile dengeye ulaşmış bir noktada kapatmıştır.

Bu noktada gruptaki meyvelerin ABD ithalat vergi oranlarını vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır:

Tablo 3: ABD tarafından incir, üzüm, kuş üzümü ve hurmaya uygulanan ithalat vergileri (1 pound miktar):⁴⁰³

Sene	İncir	Üzüm	Kuş üzümü	Hurma
1846	%40 ad valorem			
1857	%8 ad valorem			
1861	3 sent	2 sent		0,5 sent
1872	2,5 sent		1 sent	
1883	2 sent		1 sent	
1890	2,5 sent		vergisiz	
1894	1,5 sent			%20 ad valorem
1897	2 sent	2,5 sent	2 sent	0,5 sent
1909	2,5 sent		2 sent	1 sent

Birim fiyatı 5 sent/pound civarında seyreden incire 1861’de yapılan büyük vergi artışı talebi önemli derecede kısmıştı. Nitekim 1862’deki ihracat miktarı bir önceki senenin altıda biri oranında kalacaktı.⁴⁰⁴ 1 Temmuz 1898’le başlayan 1899 verilerinde incir ve üzüm ihracında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Arzdaki bu daralmanın arkasında ise “eşi benzeri görülmemiş soğuklar” nedeniyle üretimdeki düşüş yatmaktadır.⁴⁰⁵ Soğuklar ise talep veya dış faktörler ile değil doğrudan arzın dinamikleri ile alakalıdır.

Osmanlı Devleti’nden ihraç edilen tüm ürünlerde talep düşüklüğüne yol açan ABD’nin 1907’de yaşadığı ekonomik kriz meyve kategorisini de etkilemiştir. Nitekim

⁴⁰² Belki arz ve talep artışı birbirini dengelemiş olabilir. Ya da ABD içinde veya üçüncü ülkeler nezdinde bir dış faktörün etkisi de düşünülebilir.

⁴⁰³ **Walker Tariff of 1846**, s. 44; **Tariff of 1857**, s. 192-193; **Morrill Tariff of 1861**, s. 183; **Tariff of 1872**, s. 233; **Mongrel Tariff of 1883**, s. 504; **McKinley Tariff of 1890**, s. 587, 606; **Wilson-Gorman Tariff of 1894**, s. 524; **Dingley Tariff of 1897**, s. 171; **Payne-Aldrich Tariff of 1909**, s. 38.

⁴⁰⁴ Bkz. *Tablo 35*. Ayrıca bkz. **CRUS 1862**, s. 272.

⁴⁰⁵ ABD’nin İzmir Konsolosu J.H. Madden’in 19 Temmuz 1898 tarihli raporu için bkz. **CRUS 1898**, C. I, s. 1168.

1908 senesindeki talepte bir önceki seneye göre incirde %30, üzümde %85 düşüş kaydedilmiştir.

1870’lerde ihracata dönük paketleme yöntemi tahta kutular olan incirin çoğu zaman kutu tipleri değiştirilebilmekteydi. Bunun arkasında ise iki neden yatmaktaydı: a) Hem taşımada oluşabilecek bozulmalar ve değer kaybının önüne geçmek için en ideal paketlemeye ulaşmak b) hem de daha albenili bir sunum yakalama endişesi. Tüketim algısında paketleme ile kalite arasında ilişki olduğuna dair bir önyargı bulunmaktadır. Zira ihraç edilen incirin çeşitli kalitelerde olduğu bilinmektedir. İzmir’den ABD’ye sevk edilen incir ilk dönemlerde birinci kalite değildi. Zamanla bu durum değişecek ve 1870’li yılların başından itibaren Amerikan pazarında da birinci kalite incir tüketimi tercih edilmeye başlanacaktır. Zaten Amerika’daki yüksek gümrük vergisi de doğal olarak düşük kaliteyi pazardan uzaklaştırmaya başlamıştır.⁴⁰⁶

İzmir limanında meyvelerin ihracatı üreticiler tarafından değil, çoğunlukla Yahudi ve Ermeni tüccarlar tarafından yapılmaktaydı. Tüccarla üretici arasında ise genelde aracılar bulunmaktaydı. Talep yurtdışından Osmanlı ya da Avrupa’daki acentelere gelirdi. Tüccar ise bu talebi varsa aracı ya da doğrudan üreticiden satın alma yoluyla karşılardı. İncir limana yığın halinde gelir, tasnifi ve paketlemesi de yine orada yapılırdı. İki ve bazen de üç kaliteye ayrılan incirin genelde %10 kadar bir kısmı da kategori dışı kalmaktaydı. Satışlarda mevsim etkisi görülmekteydi. Birer yaz meyvesi olan incir ve üzümün ihracatı ağırlıklı olarak yılın ikinci yarısında yoğunlaşmaktaydı.⁴⁰⁷

ABD’nin incire olan talebi iki ülkenin İzmir’de gerçekleşen ticaretinde Osmanlı’yı hep avantajlı konumda tutmaktaydı. Bu kârlı ürünün ithalatı birtakım

⁴⁰⁶ **CRUS 1872**, s. 835-836. Özgün, ilgili dönemde incir kalitelerini şu sırada verir: Süzme, elleme, bezirgân, natural ve hurda incir. Ayrıca üretim yeri ile tren istasyonları arasında nakliyyeyi sağlayan deveçilerin aynı zamanda üretici ile komisyoncu arasında da bir aracı rolü olduğunu ifade eder. Yazar ayrıca incirin ihracata hazır hale getirilme süreçlerini de tafsilatıyla aktarmaktadır. Bkz. Cihan Özgün, “Son Dönem Osmanlı Dünyasında İzmir’de İncir Ticareti, İncirin Paketlenmesi ve İncir Kutuları”, **Sandık Sepet Sele Küfe Fıçı Torba Bohça Mendil Kutu** (haz. Emine Gürsoy Naskali), Lale Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 386-388.

⁴⁰⁷ **CRUS 1874**, s. 1128; **CRUS 1877**, s. 868-869; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 548. İncir ve üzümün “üretimden ihracata” geçirdiği süreç için ayrıca bkz. Safiye Kıranlar, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’den İstanbul’a Kuru Üzüm ve İncir Sevkiyatı”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi** (Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 158-161.

Amerikalıyı kendi ülkelerinde de incir yetiştirmek için teşebbüste bulunmaya sevk etmiştir. Bunun için Kaliforniya'dan bir girişimci 1886 senesinde İzmir'den otuz bin incir fidanını ülkesine götürmüştür.⁴⁰⁸ Böyle bir girişim yaşanmış olmakla birlikte incirin ihracat miktarlarına negatif bir etki ise ortaya çıkmamıştır.

Üzüm: İzmir'den ABD'ye üzüm ihracı altmış sene boyunca düzenli bir seyir izler. ABD gümrük kayıtlarında 1850-1868 ile 1884-1909 seneleri arasında 76.075.439 pound (34.507 ton) miktar ile 3.585.726 \$ satış gerçekleşmiştir.⁴⁰⁹ Tonaj verileri olmayan dönemde orantılı dağılım ile 2.700 ton üzüm ihraç edildiği hesaplanmaktadır. Bu durumda tüm süreç boyunca Osmanlı Devleti'nden ABD'ye 37 bin ton civarı üzüm sevk edildiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin 1862 tarihli gümrük tarifesinde ihracata dönük üzümler sultanî, rezzakî, kuş üzümü, çekirdeksiz gibi isimlendirmeler ya da coğrafi etiketlerine göre toplamda altı sınıfa ayrılmıştı. Aralarında birim fiyatı en yüksek olan Karaburun çekirdeksiz sultanî üzümüydü.⁴¹⁰ Çalışmanın verilerinin temin edildiği ABD gümrük kayıtlarında ise sadece üzüm ve kuş üzümü sınıfları bulunmaktadır. Bu da ABD pazarında hangi üzüm türlerine talep olduğunu ortaya koymayı engellemektedir.

Üzümün kurutulup kuru üzüm ile kuş üzümü olarak satılması ya da şarap imalinde kullanılması birer üretim tercihidir. ABD'nin İstanbul Başkonsolosu D. Stamatiades'e göre ürünün çoğunluğunun şarap üretiminden ziyade kuru üzüm hâline getirilmesi dinî tercihlerden dolayıdır.⁴¹¹

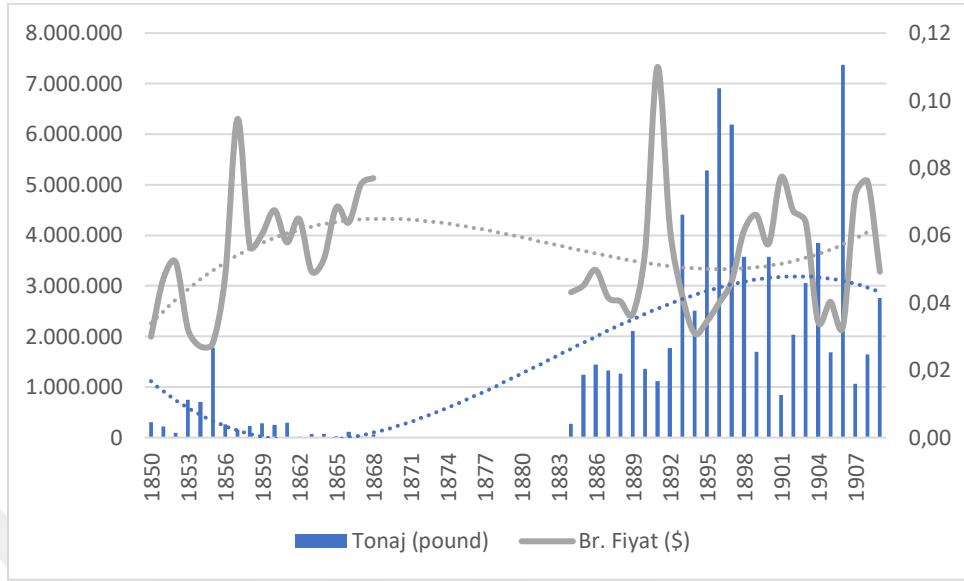
⁴⁰⁸ CRUS 1886-1887, s. 1014.

⁴⁰⁹ Bkz. *Tablo 36*.

⁴¹⁰ BOA A.DVN.MKL 3/13. Karaburun günümüzde İzmir'in bir ilçesidir.

⁴¹¹ CRUS 1874, s. 1104-1105.

Grafik 8: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye üzüm ihracatı, 1850-1909:⁴¹²

Aşağıda sıralanan olayların etkisi grafikte izlenebilmektedir:

- 1861 senesinde vergi artışı ile Amerikan İç Savaşı'nın başlangıcı.
- 1890 senesinde vergi artışı. Yine aynı dönemde üzüm bağlarında başlayan filoksera hastalığı.
- 1894 senesinde vergi indirimi ve indirim öncesi beklenti ekonomisi.⁴¹³
- 1897 senesinde vergi artışı.
- 1898 senesinde İzmir'de yaşanan zorlu kış mevsimi.

1880'lerin sonunda hem ABD'ye hem de diğer ülkelere dönük üzüm ihracatında yaşanan artışın arkasında yatan bazı başka etkenler de vardır. İlgili dönemde Yunan üzüm rekoltesinde bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca Fransa-İtalya ticaret antlaşmasının münfesihi olması ile Fransa'nın yeni pazarlardan üzüm ihtiyacının belirmesi de bir diğer vakiyadır.⁴¹⁴

⁴¹² C&N 1850-1909.

⁴¹³ 1894'te miktar ve fiyatta yaşanan düşüş Fransa'ya yapılan ihracatta da yaşanmıştı. Bunun altında yatan neden ise Fransa'nın o sene kuru üzümün gümrük vergisini artırmasıydı. Bülent Varlık, **19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1976, s. 55-56.

⁴¹⁴ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 165 üzerinden **Board of Trade Journal**, C. 3, 1887, s. 278-279; *a.g.d.*, C. 5, 1888, s. 555-556.

Osmanlı arşiv belgelerine ilk defa 1880’lerde yansıyan ve asıl olarak 1890’dan itibaren yoğunlaşan ve çalışmanın son sürecine kadar izlenebilen hastalık, hükümeti epey meşgul etmişti. Filoksera Amerikan asmalarında başlayıp Fransa gibi Avrupa ülkelerine de yayılmıştı. Osmanlı Devleti’nin olayla ilk teması hastalığın yurda girmesine engel olmak için önlemler olarak görülmektedir. Bu nedenle bir nizâm-nâme yayınlanması için bürokratik çalışmalar yapılır.⁴¹⁵ 13 Nisan 1880 tarihinde “Üzüm bağlarına ârız olan filoksera hastalığına dair nizâm-nâmedir” başlığıyla dokuz maddelik bir lâyiha kaleme alınır ve kısa bir süre sonra II. Abdülhamid’den bu minvalde İrâde çıkar. Buna göre asmalara dair her türlü ürünün ithali ve ülke içinde hareketi yasaklanmaktadır. Bu yasağın takibini ise Ticaret ve Ziraat Nezâreti yürütecektir.⁴¹⁶

1890’ların başında ortaya çıkan, önce kıyı kesimlerinde başlayıp zamanla iç bölgelere doğru yayılan filoksera hastalığı üzüm ihracatında önemli bir engel teşkil etmişti. Zira hastalık Osmanlı üzümünün itibarına sekte vurmuştur. Böyle bir sıkıntı ile yüzleşmek istemeyen Osmanlı ilk başta “sorunla yüzleşmekten kaçınma” politikası izlemiştir. Daha sonra ise Osmanlı ekonomisi için önemli bir vergi kalemi olan üzümde sorunu çözmek için bazı hamleler yapılacaktır. Öncelikle yerli üzüm bağları filokseraya dayanıklı Amerikan asmalarıyla aşılarmaya veya yenilenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar süresince asmaların tekrar artışı için devlet teşvikte bulunmuştur. Örneğin 1907 senesinde çiftçiye ücretsiz dağıtılmak üzere stoklarda 1.150.000 adet asma fidanı bulunmaktaydı. Teşvik sadece fidan dağıtmakla sınırlı değildi. İthal edilecek fidanlardan gümrük resmi de alınmıyordu. Ayrıca bu bağcılar on yıl müddetçe öşür ve vergiden de muaf tutulmuştu.⁴¹⁷

⁴¹⁵ “Amerika bağlarında zuhur idüb, Avrupa’nın ekser memâliğine sirâyetle pek çok hasârı müceb olan filoksera illetinin men’-i sirâyeti zımnında ittihâzı lazım gelen tedâbiri hâvî Ziraat Müdürlüğünden tanzîm ve Ticaret Nezâreti’nin tezkiresiyle takdîm kılınan tahrîr ile nizâm-nâme lâyihası bi’t-tezkire-i sâmiye Şûrâ-yı Devlet’e irsâl buyurulmuş ve 17 Rebiü’l-evvel 97 [28 Şubat 1880] tarihinde Tanzimat Dairesine iade edilmiş olmağla kıraat olundu.”

⁴¹⁶ “Birinci madde: Asma kütükleriyle dallarının ve yaprak ve çöplerinin ve müsta’mel herak ve çardaklarının ve sopa ve fidanlık nebâtâtıyla işcâr-ı mesmure ve her nev’ çiftlik mahsulatının nereden gelir ise gelsün Memâlik-i Osmaniye’ye idhâli katıyyen memnû’ olduğu gibi bunların dâhilen filoksera illeti zuhur iden bir mahalden diğer mahalle nakli dahî taht-ı memnûiyyetdedir.” **BOA İ.ŞD. 50/2788.**

⁴¹⁷ **CRUS 1898**, C. I, s. 1168, 1171; **CRUS 1907**, C. I, s. 580. “Filokseralı mahallerde Amerika çubuğuyla tecdid ve te’sis olunan bağların tarih-i te’sislerinden itibaren on sene müddetle öşr ü vergiden

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye üzüm grubunda bir dönem kuş üzümü de ihraç edilmiştir. 1850'lerden itibaren güçlü bir satış grafiği yakalayan ve hatta diğer üzümlerden daha çok ihraç edildiği dönemler yaşayan kuş üzümü, ilerleyen senelerde satış trendini koruyamamıştır. ABD'ye toplamda 2.471.808 pound (1.121,19 ton) gerçekleşen ihracatın %93,39'u 1850'li yıllara, %5,59'u 60'lı yıllara aittir.⁴¹⁸

ABD'nin yaptığı meyve ithalatında farklı ülkeler birbirlerinin pazar paylarını dönem dönem alabilmekteydi. Kuru meyvelerin ithalatında Osmanlı'nın alternatifi Yunanistan, Avusturya ve Sicilyateyn'di. ABD'nin kuş üzümü ithalatı da esasında Osmanlı Devleti'nin kaptırdığı bir pazardı. 1860'lı yıllarda Osmanlı'dan ABD'ye kuş üzümü ihracatı sifıra yaklaşırken buna paralel olarak yukarıda sayılan ülkelerin ihracatı artmaktaydı. Aynı durum üzümün de başına gelmişti. Osmanlı'dan ABD'ye yine 60'lı yılların başında üzüm ihracatı azalırken İspanya, Portekiz, İtalya gibi ülkeler ise artış trendi yakalamıştı. Amerikan kuş üzümü pazarını zamanla Yunanistan mahsulünün ele geçirdiği söylenebilir.⁴¹⁹

Hurma: 1890 öncesi hemen hemen hiç ihracatı gerçekleştirilmeyen hurma⁴²⁰, bunu izleyen yirmi senede yoğun bir şekilde sevk edilmiş ve nominal değerlerle tüm dönem boyunca ihraç edilen üzümü dahi geride bırakmıştır. 1891-1909 seneleri arasında ihraç edilen hurma 177.819.706 pound (80.657,66 ton) ve 3.805.359 \$ değerindedir.⁴²¹ Hurma ağırlıklı olarak Bağdat, Basra'dan ihraç edilmektedir. Nihai satış destinasyonları ise İngiltere ve ABD olarak öne çıkmaktadır.⁴²²

muâf tutulması ve şimdiye kadar te'sis edilmiş ve tarih-i te'sisinden berü henüz on sene geçmemiş olan bu misillü bağların dahî bu muâfiyetden müstefid idilmesi..." **BOA İ.OM 6/35** (18 Ocak 1900). Aydın Vilayeti'nden bu muafiyetin yenilenmesi için tekrar talepler gelmişti. Fakat on senelik sürecin sona ermemesinden ötürü hükmün düşürülemeyeceği belirtilerek olumlu bir cevap da verilmemişti. **BOA İ.ML 85/5**. Bununla birlikte ilerleyen süreçte muafiyetin Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam ettiği görülecektir. Bkz. Özkan Keskin, "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 30, s. 2, 2016, s. 479-505.

⁴¹⁸ **C&N 1850-1865**.

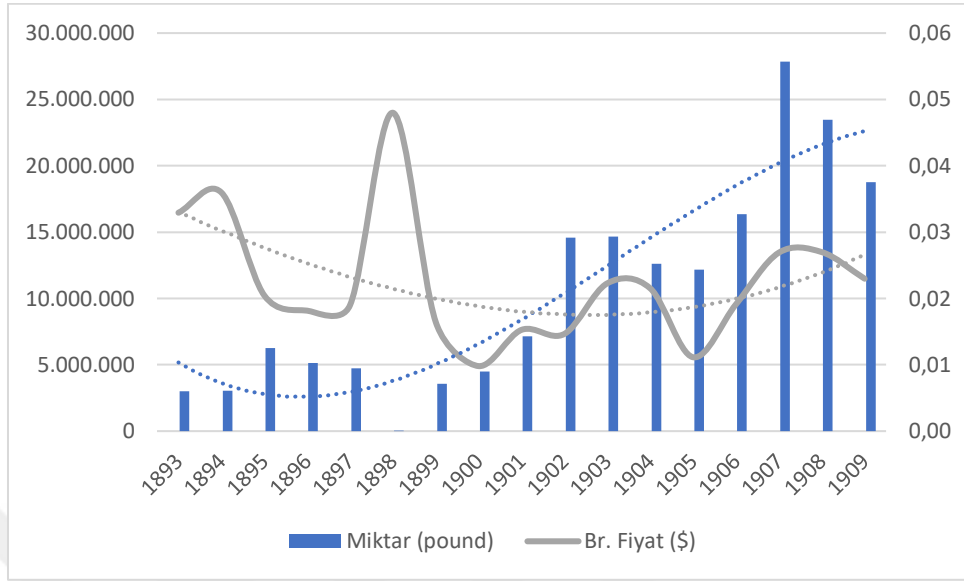
⁴¹⁹ Örneğin 1859 senesinde Osmanlı ABD'ye 74 \$ kuş üzümü ihraç etmiştir. Aynı sene Yunanistan 67.284 \$, İngiltere 166.548 \$ ve Sicilyateyn ise 59.849 \$ ile asıl tedarikçiler olarak öne çıkarlar. **C&N 1859**, s. 204-205; **C&N 1861**, s. 260-261. Yunanistan'ın kuş üzümü pazar liderliğine örnekler için bkz. **C&N 1898**, s. 129; **C&N 1899**, s. 302-303; **C&N 1909**, s. 241.

⁴²⁰ 1890 öncesi sadece 7.281 pound ve 232 \$. Bkz. **C&N 1852, 1854, 1860, 1864**.

⁴²¹ Bkz. *Tablo 36*.

⁴²² **Accounts and Papers, No: 2428 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the year 1899 on the Trade of Bussorah**, 1900, s. 3.

Grafik 9: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye hurma ihracatı, 1893-1909.⁴²³

Yukarıda verilen *Tablo 3*'te görüleceği üzere hurma ihracatının başladığı senelerde ABD tarafından ithalat vergisi uygulanmıyordu. 1894'te %20 ad valorem olarak uygulanan vergi ise o esnada birim fiyatı 4 sent/pound seviyesinde olan ürüne 0,8 sent gibi bir vergi yükü çıkarmaktaydı. 1894 tarifesinin ardından birim fiyatların yarıya düştüğü ama miktarın çok arttığı bir dönem yaşanmıştır. 24 Temmuz 1897 tarifesinde hemen hemen benzer vergi şartları mevcut olmasına rağmen 1898 dönemi (1 Temmuz 1897-30 Haziran 1898) ihracatın gerçekleşmediği bir sene olarak dikkat çeker. Bunun sebebi 1896 senesinde yaşanan şiddetli sel felaketinin yol açtığı zararlardır. Yaklaşık bir milyon hurma ağacını etkilediği düşünülen taşkın 1897 ve 1898 mahsulünde büyük düşüşler yaşanmasına sebep olmuştur. İhracat ancak 1899'da normale dönebilmiştir.⁴²⁴

2.2.3. Afyon

Afyon 19. yüzyılda ihracata dönük üretimine geçilen bir üründü.⁴²⁵ Ağırlıklı olarak morfin yapımında kullanılan⁴²⁶ afyon Osmanlı-ABD ticaret hacminin küçük olduğu 1850'li yıllarda mevcut hacme nispetle önemli bir yer kaplamaktaydı. Bahsi

⁴²³ C&N 1893-1909.

⁴²⁴ "Date Production in Bussorah", *Bulletin of Miscellaneous Information*, C. 1898, s. 135, 1898, s. 49; *Accounts and Papers, Report for the year 1899 on the Trade of Bussorah*, s. 3.

⁴²⁵ Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*, State University of New York Press, New York 1988, s. 90-91.

⁴²⁶ CRUS 1877, s. 870, 874.

geçen seneler yün, meyve ve paçavradan sonra ABD'ye sevk edilen en önemli dördüncü ihraç kalemi afyondur. Bu ürün de ABD'den yün ve meyve kökünde olduğu gibi ham halde talep edilmekteydi.

İki ülke ticaretinde afyon 1850'den önce de mevcuttu. Osmanlı'dan alınan afyonlar Çin'in⁴²⁷ Kanton [Guangzhou] Limanı'na gönderilmekteydi.⁴²⁸ Bu alanda *J. & T.H. Perkins Company of Boston*'un uzmanlaştığı bilinmektedir. Amerikalılar bir nevi mal değiş tokuşunda kullandıkları bir emtia olan afyonu, Çin'den ürün ithal ederken satmaktaydılar. Kısacası gemiler afyon ile gelir, çay ve ipek gibi ürünlerle dönerlerdi.⁴²⁹ Bostonlu bir tüccar olan Perkins,⁴³⁰ şirketini zamanla uluslararası bir hâle getirecek bazı hamlelerde bulunmuştur. Kanton'dan ABD'ye sevk edilen çay, ipek ve pamukluların kâr oranı yüksekti ve Perkins de bu kârdan pay almak istemekteydi. Bu sebeple risk alarak Çin ticaretine adım atmış fakat yenilikçi hamleler de yapmayı ihmal etmemiştir. Yaşanan enflasyondan ötürü satın alma gücü düşük olan Kanton'a bir yandan cıva ve Türk afyonu götürecektir, karşılığında ipek ve çay temin edecektir. Perkins'in bu şekilde örgütlediği seferleri 1817-1818'de başlayacaktır. Bu ilk seferinde 40.000 pound değerinde 300 sandık afyon yükü ile yoluna devam edecektir.⁴³¹

Perkins'in şirketinin Kanton'daki işleri bir müddet sonra bozulacak ve buradaki işleri yine Bostonlu bir firma olan *Russel & Company* devralacaktır. İzmir'de 1816 senesinde ofis açan *J. & T.H. Perkins Company of Boston* haricinde afyon ticareti ile alakadar olup ofis açan başka firmalar da vardı. Bunlar Boston merkezli olup 1821'de ofis açan *Langdon and Co.*⁴³² ile Baltimore'dan *Styth & Co.* şirketleri olarak

⁴²⁷ Charles C. Stelle, "Trade in Opium to China, 1821-39", *Pacific Historical Review*, C. 10, S. 1, Mart 1941, s. 60.

⁴²⁸ Çin'e afyon ticaretinin tetiklediği ve ikincisine Amerikan ordusunun da iştirak ettiği afyon savaşları için bkz. Murat Yülek, **Ulusların Yükselişi: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma**, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 107-116.

⁴²⁹ Turgay, Amerikalıların Çin'de önce İspanyol doları ile ödemeler yaptıkları ama zamanla afyonu bir aynı ödeme aracı olarak kullandıklarını belirtir. Bkz. Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", s. 195-196.

⁴³⁰ Erhan, Perkins'in İzmir şehrine ilk yerleşen Amerikalı tüccar olduğunu ortaya koyar. Bkz. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, s. 76.

⁴³¹ Michael E. Chapman, "Taking Business to the Tiger's Gate: Thomas Handasyd Perkins and the Boston-Smyrna-Canton Opium Trade of the Early Republic", *Journal of the Royal Asiatic Society Hong Kong Branch*, C. 52, 2012, s. 12-13.

⁴³² Bahsi geçen firma zımpara taşı madeni işletmesinde de karşımıza çıkacaktır.

zikredilebilir.⁴³³ Turgay, bu durumu Türk-Amerikan ticaretini Bostonluların teslim aldığı şeklinde yorumlamaktadır.⁴³⁴

İki ülke ilişkilerinde 1850'lerde kayda değer bir ticaret hacmi olan afyonun ihracatında 1860'lı senelerle birlikte bir anda keskin bir daralma yaşadığı görülür. Nitekim 1868'e gelindiğinde zaten çok düşük olan sevkiyatlar duracak ve 1880'e kadar tekrar başlayamayacaktır. Bununla birlikte ABD'nin o dönemlerde İngiltere üzerinden Türk afyonu ithalatı muazzam seviyelerde bulunmaktadır. İngiltere bazı dönemler Çin'den de afyon tedarik etmekte fakat en çok Türk afyonu satmaktadır. Bu verinin izlenebildiği 1857-1883 aralığında İngiltere ABD'ye 12.415.249 \$ değerinde Türk afyonu ihraç etmiştir. ABD özellikle 1860 ve 70'lerde Osmanlı'dan aldığı her 1 pound afyona karşılık, İngiltere'den 155 pound Türk afyonu ithal etmiştir.⁴³⁵ Özetle şu tespit yapılabilir: ABD 1850'ler, 60'lar ve 70'lerde Türk afyonunu Osmanlı Devleti'nden değil, İngiltere'den satın almaktaydı. Bu ihracat 93 Harbi'nde bile durmadan devam etmiştir. Dolaylı ticaretin olduğu bu seneler zarfında İngiltere üzerinden satılan Türk afyonunun birim miktarı 7 \$/pound gibi yüksek seviyeleri dahi görmüştü. Osmanlı Devleti'nden doğrudan alımların tekrar başladığı ilk iki sene (1880 ve 1881) Osmanlı'dan satılan Türk afyonu İngiltere'den satın alınana nazaran halen daha pahalıydı. 1882 senesinde birim fiyatlar dengelenecek ve nihayet 1884'te Osmanlı çıkışlı mamul İngiltere'ye nazaran dörtte üçü fiyatına gerileyecekti. Ticaretin doğası gereği ABD'nin tedarik tercihleri de tam bu sene değişmiştir. Zira ABD İngiltere'den her 1 pounda karşılık Osmanlı'dan 3 pound afyon almaya başlamıştır.⁴³⁶ 1880'lerin başında yaşanan bu değişim ile Amerikan talebinin yönü İngiltere'den Osmanlı'ya çevrilecektir. İki ülke kendi aralarındaki afyon ticaretinde İngiltere'yi

⁴³³ Turgay, "Ottoman-American Trade", s. 199.

⁴³⁴ Turgay, "Ottoman-American Trade", s. 203.

⁴³⁵ **C&N 1857-1883**, 1870'li yıllarda Osmanlı'da görevli ABD konsoloslarının raporlarında nihai varış yeri ABD olan afyon ihracatı izlenebilmektedir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi ABD gümrüğü malın satın alındığı (fatura eden) ülkeyi referans aldığı için bu senelerin satışları ABD-İngiltere ticaretinin içerisinde. Örneğin 1870'lerin ortasında İstanbul ve İzmir'de bulunan ABD konsoloslarının ABD'ye ihraç edildiğini belirttiği afyonun değeri, aynı dönemde ABD'nin İngiltere'den satın aldığı Türk afyonu değerleri ile paralellik arz eder. **C&N 1875**, s. 465; **C&N 1876**, s. 429; **CRUS 1876**, s. 895, 903.

⁴³⁶ 1884 senesinde İstanbul kalkışlı afyonun birim fiyatı 2,32 \$/pound iken İngiltere'den afyon 3,13 \$/pound idi. **C&N 1857-1884**.

aradan çıkarmayı başarmıştır. Artık Osmanlı'dan ABD'ye daha ucuza ama daha çok afyon gidecektir.

Tedarik zincirinin değiştiği 1880'lerin başında bir başka gelişme ise ABD-Çin arasında yaşanmıştır. 1880 ABD-Çin ticaret antlaşmasıyla iki ülke arasında karşılıklı afyon ticareti yasaklanıyordu.⁴³⁷ Turgay, bu antlaşma üzerine Amerikan şirketlerinin Osmanlı topraklarından satın aldıkları afyonu artık Çin'e değil de doğrudan doğruya ABD'ye nakletmeye başladıklarını belirtir.⁴³⁸ Fakat ABD gümrük kayıtları bu bilgiyi teyit etmez. Zira, ilgili senelerde ABD-Çin arasındaki afyon alışverişinde ABD net ithalatçı, Çin ise net ihracatçı konumundadır. Bununla birlikte bahsi geçen antlaşmanın akabinde Türk afyonunun Amerikan pazarında rakipsiz kaldığı söylenebilir.⁴³⁹

1880'li seneler aynı zamanda ham afyon üzerindeki verginin düşürüldüğü seneler olarak da öne çıkar. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere afyonda bir zamanlar pound başına 2,5 \$ alınan vergi 1 \$' düşürülmüştü. Aynı sene %9'dan daha düşük morfin içeren afyonun ABD'ye girişi de yasaklanmış, 1890'da ise pound başına 12 \$ vergi ile giriş izni verilerek bir nevi yasak devam ettirilmiştir.

Tablo 4: ABD'nin 1 pound ham afyona uyguladığı ithalat vergisi:⁴⁴⁰

Sene	Vergi	Sene	Vergi
1846	%20 ad valorem	1890	vergisiz
1857	%15 ad valorem	1894	vergisiz
1861	1 \$	1897	1 \$
1864	2,5 \$	1909	1,5 \$
1883	1 \$		

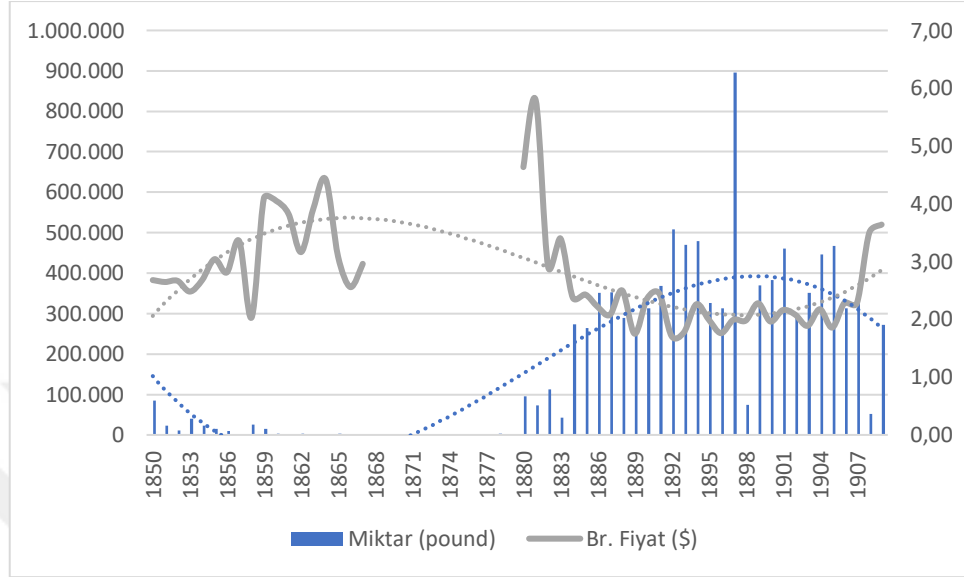
⁴³⁷ 17 Kasım 1880 tarihli ve "Commercial Relations and Judicial Procedure" başlıklı metnin ikinci maddesi afyon yasağını içerir. Bevans, **Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, C. 6, s. 689.

⁴³⁸ Turgay, "Ottoman-American Trade", s. 231.

⁴³⁹ **C&N 1879**, s. 63, 288, 352; **C&N 1880**, s. 68, 305, 369; **C&N 1881**, s. 68, 310, 382-383.

⁴⁴⁰ ABD tarifelerinde afyon kendi içinde sınıflara ayrılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nden gönderilen afyonun hemen hemen tamamı ise "%9 ve üzerinde morfin içeren ham veya üretilmemiş ve taşıyıcı edilmemiş afyon" kategorisinde bulunmaktaydı. **Walker Tariff of 1846**, s. 46-47; **Tariff of 1857**, s. 192; **Morrill Tariff of 1861**, s. 182; **Tariff of 1864**, s. 212; **Mongrel Tariff of 1883**, s. 495; **McKinley Tariff of 1890**, s. 608; **Wilson-Gorman Tariff of 1894**, s. 542; **Dingley Tariff of 1897**, s. 153; **Payne-Aldrich Tariff of 1909**, s. 15.

Grafik 10: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye afyon ihracatı, 1850-1909.⁴⁴¹

Yukarıda Türk afyonunun 1870'li yıllarda rakipsiz ve pahalı olarak İngiltere üzerinden alındığı fakat 1880'lerde Osmanlı'dan doğrudan alımlar yapılmaya başlanınca birim fiyatların dengeye geldiğinden bahsedilmişti. Fiyatın dengelenme süreci grafikte izlenebilmektedir. Yine *Grafik 10*'da ihracatın en çok 1 Temmuz 1896-30 Haziran 1897, ve en az ise onu takip eden 1 Temmuz 1897-30 Haziran 1898 döneminde gerçekleştiği görülmektedir. Talep miktarı önce üç kat artmış ve sonra da on iki kat düşmüştür. Diğer ürün gruplarında da görüldüğü üzere tarifelerde artışın beklendiği senelerde düzenlemeden hemen önce yoğun, sonrasında ise düşük talep yaşanıyordu. Yedi yıla yakın bir süre vergisiz bir şekilde ithal edilen ham afyondan 24 Temmuz 1897 tarifiyle birlikte 1 \$/pound vergi alınmaya başlanacaktır. O yıllarda birim fiyatı 2 \$/pound seviyesinde olan afyon için bu %50 vergi demek oluyordu. Bu gerçek de beklenti ekonomisini tetiklemişti.

1850-1909 seneleri arasında doğrudan Osmanlı Devleti'nden ABD'ye toplamda 9.863.519 pound (4.474,02 ton) miktar ve 21.952.468 \$ değerinde afyon ihraç edilmiştir. Anlamli seviyelerde ihracatın yaşandığı 1880-1909 aralığında ihraç edilen afyonun %65,24'ü Asya, %34,76'sı Avrupa kıtası limanlarından sevk

⁴⁴¹ C&N 1850-1909.

edilmiştir. Avrupa’da başat konum İstanbul’da olmakla birlikte dönemin sonlarına doğru Selanik limanı da afyon ihracatında faal olacaktır. Asya kıtasında ise ana kalkış limanı İzmir’dir.⁴⁴² Bu tonaj on yıllık dönemlere bölününce şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Tablo 5: Osmanlı Devleti’nden ABD’ye ham afyon ihracatının on yıllık zaman dilimlerinde miktar ve yüzdelik oranı, 1850-1909:⁴⁴³

Dönem	Miktar (pound)	(%)
1850’ler	248.038	2,51
1860’lar	15.696	0,15
1870’ler	3.646	0,04
1880’ler	2.108.527	21,38
1890’lar	4.119.552	41,77
1900’ler	3.368.060	34,15

Tüm veriler birleştirildiği zaman şu sonuçlara varılabilir:

- 1880’lerin başında ABD’nin Türk afyonu alımlarında tedarik zinciri politikaları değişmiştir. Bu süreç fiyatın da tekrar dengelendiği bir süreçtir.
- Aynı dönemler afyon üzerine uygulanan ithalat vergisinin de düşürüldüğü bir dönemdir.
- İthalat vergisinde muafiyet tanınan 1890’lar satış miktarlarının zirveyi gördüğü senelerdir.

2.2.4. Diğer Bitkisel Ürünler

2.2.4.1. Yağlı Tohum ve Meyveler

Yağlı tohum ve meyveler kategorisinde 1862 Osmanlı gümrük tarifesinde şu ürünler bulunmaktadır: Keten tohumu, susam, asfur [aspur], kenevir tohumu, sinâmekî ve harnub.⁴⁴⁴ Bu ürünler uzun süreler Amerikan-Osmanlı ticaretine dair istatistiklerde kayda değer miktarda yer işgal etmemiştir. Yalnız diğer birçok ihraç ürünü

⁴⁴² Bkz. *Tablo 38*. Selanik limanından afyon ihracatı örnekleri için bkz. **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 456; **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 506; **CRUS 1896-1897**, C. II, s. 895.

⁴⁴³ **C&N 1850-1909**.

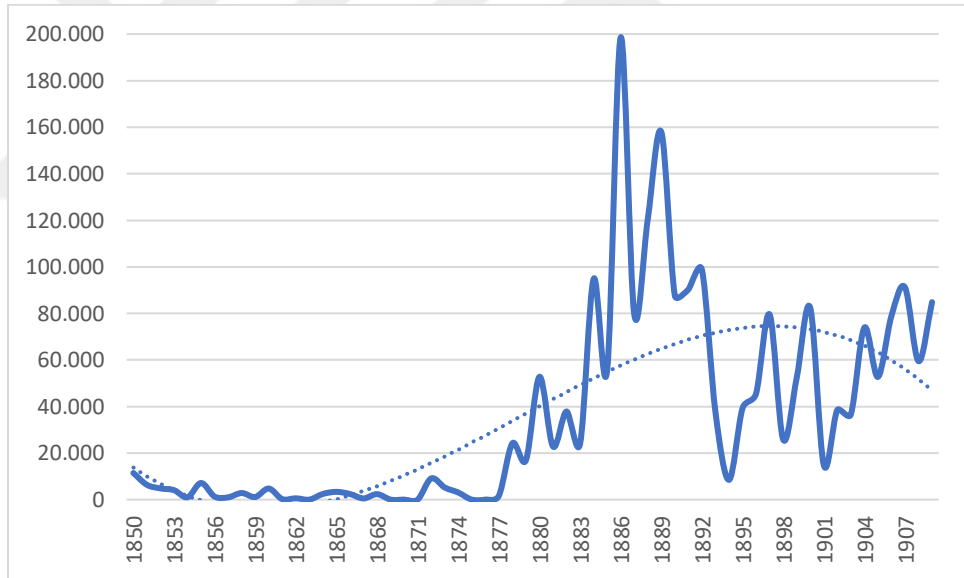
⁴⁴⁴ **BOA A.DVN.MKL 3/13**.

yaşandığı gibi 1880'lerden sonra satışları artış trendine girer. 1850-1909 seneleri arasında kategorinin nominal büyüklüğü 2.140.742 \$'dır.

Hem konsolosluk raporları hem ABD gümrük kayıtları hem de Osmanlı arşiv belgelerinde bu kategoriye dair maalesef çok fazla bir detay bulunmaz. *CRUS* serisinin rapor metinlerine yansımayan ama istatistiklerinde dört yerde geçen ürünler İzmir'den kenevir tohumu ve Trabzon'dan haşhaş tohumundan ibarettir.⁴⁴⁵

ABD gümrük kayıtlarında ise ilk dönemlerde keten tohumu, kenevir tohumu, ziraî ya da bahçelik tohumlar, hardal tohumu gibi sınıflamalar altında bulunan Türk ürünleri, bir süre sonra sadece "tohum" olarak kaydedilmeye başlanmıştır. Bu nedenle sadece zamanla nominal değişimleri gösterilecektir:

Grafik 11: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye nominal değer bazında yağlı tohum ihracatı, 1850-1909.⁴⁴⁶

2.2.4.2. Bitkisel Zamklar ve Reçineler

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye çeşitli ağaçlardan elde edilen ve en kapsayıcı tanımla zamk ve reçine olarak isimlendirilen ürünlerin ihracatı da önemli bir kalem olarak dikkat çeker. İstanbul, İzmir ve Mersin gibi limanların verilerinde bu ürünlerin ihracatı izlenebilmektedir. Özellikle zamk-ı arabî (Arap zamkı), kitre, mahmûde gibi ürünlerin sevkiyatı hemen hemen her sene mevcuttur. Bu ürünler arasında en çok ihraç

⁴⁴⁵ *CRUS* 1882-1883, C. II, s. 539; *CRUS* 1884-1885, s. 1066; *CRUS* 1907, C. I, s. 616; *CRUS* 1908, C. II, s. 681.

⁴⁴⁶ *C&N* 1850-1909.

edilen ürün kitredir. Kitre genelde İstanbul, İzmir ve Mersin limanlarından sevk edilirken, mahmûde Halep'in ihraç ürünü olarak öne çıkar. Bağdat'tan da sakız ihraç edilmektedir.⁴⁴⁷

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye 1850-1909 seneleri zarfında ihraç edilen zamk ve reçineler nominal olarak 2.094.310 \$ değerindedir. İhracatın hemen hemen hiç gerçekleşmediği 1870'li seneler ABD, Osmanlı'dan aldığı her 1 pound zamka karşılık İngiltere'den 27 pound miktarında Osmanlı zamkı satın almıştır. 1880 senesinden itibaren ABD, Osmanlı zamkını İngiltere'nin yanı sıra Osmanlı Devleti'nden de doğrudan temin etmeye başlayacaktır.⁴⁴⁸

C&N serisindeki ABD gümrük verilerinde ürünlerin tam isimleri nadiren yazılıdır. Kayıtlar genelde “zamlar: tüm diğer zamlar” gibi kayıtlar altında bulunur.⁴⁴⁹ Ayrıca tonaj bilgileri her sene düzenli bir şekilde verilmez.⁴⁵⁰ Bu zorluklardan ötürü değişim sadece nominal değerler ile gösterilecektir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi ilk otuz sene ihracat yok denecek kadar azdır. Satışların yarısı 1900-1909 döneminde gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ettiği zamk ve reçinelerin nominal değerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı, 1850-1909;⁴⁵¹

Dönem	%	Sene	%
1850'ler	3,72	1880'ler	9,88
1860'lar	7,49	1890'lar	26,42
1870'ler	0,77	1900'ler	51,71

2.2.4.3. Kahve

1850-1909 aralığının ilk 49 senesinde hemen hemen hiç ihraç edilmeyen kahve 1899'dan dönemin sonuna kadar Osmanlı Asya'sından ABD'ye önemli bir ihraç

⁴⁴⁷ Örnek için bkz. **CRUS 1868**, s. 591; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 534, 539; **CRUS 1884-1885**, s. 1066; **CRUS 1886-1887**, s. 1015, 1017; **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 456; **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 506; **CRUS 1900**, C. I, s. 1153; **CRUS 1907**, C. I, s. 584; **CRUS 1908**, C. II, s. 673.

⁴⁴⁸ **C&N 1850-1909**.

⁴⁴⁹ Diğer kayıt türleri de şu şekildedir: “Zamlar”, “diğer zamlar ve reçineli zamlar”. Çok az miktarda ise “mastika” ve “sandarak” kaydı bulunur.

⁴⁵⁰ Tonajları mevcut olan kayıtlarda toplam 2.066.739 pound (937,46 ton) miktar vardır. Buradan hareketle Osmanlı'dan ABD'ye 60 sene zarfında doğrudan zamk ihracatının basit oran hesapları ile 3-4 bin ton seviyelerinde gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir.

⁴⁵¹ Veriler C&N serisinden derlenmiştir. **C&N 1850-1909**.

kalemi olarak dikkat çeker. Bu on bir yıllık süreçte bu cihetteki kahve ihracatı toplam 10.782.443 pound (4.890,83 ton) miktar ve 1.617.268 \$ nominal değere sahiptir. Birim fiyatları pound başına 12 ilâ 17 sent arasında değişmektedir. Üçüncü bölümde görüleceği üzere 1850 ve 60'lı yıllarda ABD üçüncü ülkelerden temin ettiği kahveyi Osmanlı Devleti'ne ihraç etmekteydi. 1900'lerin başından itibaren kahve ticaretinde ABD Osmanlı'dan net kahve ithalatçısı konumunda bulunmaktadır.

Tablo 7: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye kahve ihracatı, 1899-1909:⁴⁵²

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1899	1.599.827	250.842	0,16
1900	146.711	21.536	0,15
1901	0	0	-
1902	0	0	-
1903	1.271.324	150.217	0,12
1904	1.320.096	179.162	0,14
1905	884.266	137.363	0,16
1906	1.080.500	183.447	0,17
1907	1.983.071	336.764	0,17
1908	1.124.902	174.193	0,15
1909	1.371.746	183.744	0,13
TOPLAM	10.782.443	1.617.268	

2.2.4.4. Boya ve Tabaklamada Kullanılan Bitkisel Ürünler

Kategorinin içinde çoğunlukla sarı cehri, mazı, palamut, kök boyası, boya ağacı gibi ürünler bulunur. ABD gümrük kayıtlarında belirli bir döneme kadar ürünlerin isimleri yazılmakta fakat sonra sadece “boya ve tabaklamada kullanılan, ham halde” şeklinde isimlendirilmektedir. Amerikan konsolosluk raporlarındaysa ürün isimleri belirtilmekle birlikte veriler kesikli olduğu için -çalışmanın tümünde olduğu gibi burada da- istatistik hesaplamaya dâhil edilmemiştir. İhracat merkezleri İstanbul, İzmir, Halep, İskenderun ve Bağdat'tır.⁴⁵³ 1850-1909 döneminde Osmanlı'dan ABD'ye toplam ihracatı 762.386 \$'dır. 1866-1871 arasında ABD'nin İngiltere'den bu

⁴⁵² C&N 1850-1909. 1899 senesinden önce Osmanlı'dan ABD'ye ihraç edilen kahve sadece 25.047 pound (11,36 ton) ve 5.289 \$'dır.

⁴⁵³ Şehirlerden yükleme örnekleri için bkz. CRUS 1875, s. 1421; CRUS 1876, s. 895; CRUS 1891-1892, s. 201; CRUS 1907, C. I, s. 580, 591, 597; CRUS 1908, C. II, s. 648, 653, 676.

grupta satın aldığı Osmanlı ürünleri 618.917 \$'dır. Bu veri de ABD'nin bahsi geçen dönemde birçok Türk ürününü Osmanlı'dan değil de İngiltere'den aldığı tespiti ile uyushmaktadır. Nominal değerlerle ürünlerin yaklaşık yarısı 1900-1909 seneleri arasında ve üçte biri de 1860'larda ihraç edilmiştir.

Tablo 8: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen boya ve tabaklamada kullanılan bitkisel ürünlerin nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre yüzdelik dağılımı, 1850-1909.⁴⁵⁴

Dönem	Tutar (\$)	%
1850'ler	86.063	11,29
1860'lar	256.941	33,70
1870'ler	26.131	3,43
1880'ler	1.796	0,24
1890'lar	47.454	6,22
1900'ler	344.001	45,12

İki ülke ticaretinde bu ürünlerin öneminin en yüksek olduğunu seneler 1860'lardır. Nitekim ilgili on yılda bu grubun ihracatı tüm ürünler arasında nominal değerlerle iki sefer üçüncü, iki sefer dördüncü, bir sefer beşinci ve bir sefer de altıncı sıradadır.⁴⁵⁵ 1860'larda istatistiklerde izlenebilen bu önem konsolosluk raporlarına da yansır. Nitekim ABD'nin İzmir konsolosu Julius Bing, 1863'te Anadolu'daki çiftçilerle görüşerek kök boyası için bir rapor kaleme alır. Bing, raporunda en kaliteli ürünün Manisa Kırkağaç yakınlarında Bakır'da üretildiğini aktarır. Ayrıca ürünün hangi özelliklere sahip topraklarda yetiştirebileceğini; ekimi, bakımı ve hasadını anlatır. Raporun asıl amacı konsolosun da tabiriyle "ABD'de kök boyası yetiştiriciliği için fayda sağlamaktır."⁴⁵⁶

Bitkisel boyaların ihracatı 1870'lerin başında kesilmeye başlamıştır. Bu neticenin arkasında sentetik boyanın icadı yatmaktadır. Alman bir kimyager *alizarin* adlı ucuz bir sentetik boyar madde üretmiştir. Bu da doğal ürünlerin satışında düşüş

⁴⁵⁴ C&N 1850-1909.

⁴⁵⁵ İhracat sıralamaları için Tablo 28'e bakınız. C&N serisinden ilk altı ürün derlenerek çalışmaya eklenen Tablo 28'de sayfa kısıtından dolayı sadece ilk dört ürün verilmiştir.

⁴⁵⁶ CRUS 1863, s. 502-503.

trendi yaratmıştır. Hatta bu icat ABD'nin İzmir Konsolosu E.J. Smithers'ın ifadesiyle kök boya fiyatının, “ürünü yetiştirmeyi tamamen kârsız hale getirecek kadar” düşmesine sebep olmuştur.⁴⁵⁷

Bu bölümde son olarak Beyrut'tan ABD'ye bir defaya mahsus ve numunelik olduğu değerlendirilen alkanet kökü (havacıva) ihracı gerçekleştiğini söylemek isteriz.⁴⁵⁸

2.2.4.5. Çeşitli Bitkisel Ürünler

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye çok düşük miktarlarda olmak üzere çeşitli hububat, sebze ve baharatlar da ihraç edilmiştir. Bunlar arpa, yulaf, kanarya yemi, mısır, buğday, akdarı, pirinç, sumak, rezene, sarı centiyan, anason, kimyon, patates, soğan vd. olarak verilebilir. Bu tür düşük sevkiyatlı ürünlerin 1850-1909 seneleri arasında nominal büyüklüğü 246.612 \$'dır. İçlerinde en çok kanarya yeminin ihracatı gerçekleştirilmiştir. ABD gümrük kayıtlarında sadece 1860'lı yıllarda 29.140 \$ değere sahip olan bu ürün konsolosluk raporlarında daha yüksek miktarlarda verilmektedir. Bu da ürünün ya farklı bir grup altında (örneğin tohumlar) ya hiçbir kategoriye alınmayan “diğer” kategorisi içinde ya da İngiltere'den faturalandırılmış bir şekilde ithal edildiğini düşündürmektedir.⁴⁵⁹

2.3.Keçi Derisi

Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatında son dönemde ham deriler önemli bir yer işgal etmiştir. Osmanlı menşeli deriler özellikle Boston gibi şehirlerdeki simsarların rağbet ettiği emtiadandı.⁴⁶⁰ İhraç edilen deriler işlenmiş ve işlenmemiş olarak ikiye ayrılabilir. İşlenmemiş (ham) ürünler küçükbaş hayvanların tüysüz derileri, büyükbaş hayvanların postları ve son olarak kürklerden oluşur. Bahsi geçen ham deriler kurulanmış, tuzlanmış ya da salamura edilmiş bir şekilde ihraç edilmektedir. İşlenmiş ürünler ise yarı mamûl ya da mamûl olmasına göre iki kategoriye ayrılır: Mamûl deriler tabaklanıp işlenmiş ve son aşamaya gelerek

⁴⁵⁷ CRUS 1873, s. 1191; CRUS 1875, s. 1415.

⁴⁵⁸ CRUS 1886-1887, s. 1035. İhracat sadece 52,07 \$ tutarındadır.

⁴⁵⁹ C&N 1850-1909. Kanarya yemi (Canary seed) konsolosluk raporlarında çoğu 1890'lar ve 1900'lerde olacak şekilde toplam on altı sene geçer. Bahsi geçen on altı senede nominal değeri 360.142 \$'dır. Bkz. CRUS 1873, 1877, 1883, 1886, 1890, 1892-1898, 1900, 1906-1908.

⁴⁶⁰ Hide and Leather, 16 Ağustos 1913, C. XLVI, No: 7, s. 21.

kullanıma hazır derileri kapsar. Deriden mamûller ise nihai tüketici ile buluşan ürünlerdir. Deriler kendi arasında nominal değerleri ile şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 9: *Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen derilerin nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre yüzdelik dağılımı, 1850-1909:*⁴⁶¹

Ürün	Tutar (\$)	Yüzde
Keçi derisi	10.553.935	71,40
Diğer deri ve postlar	3.335.371	22,56
Deriden mamûller	427.461	2,89
Kürk	239.369	1,62
Mamûl deri	225.579	1,53
TOPLAM	14.781.715	

Tablodan da görüldüğü üzere kategorinin ana kalemi keçi derisidir. Grubun taşıyıcısı olan keçi derisi ile “diğer deri ve postlar” 1880’li yıllardan itibaren ihraç edilmeye başlanmıştır. Özellikle keçi derisi, 1872 senesindeki tek bir düşük sevkiyat sayılmazsa, ABD’ye ilk defa 1884’te sevk edilir. Kısacası altmış senenin incelendiği çalışmada keçi derisi sadece son yirmi beş sene satılmakla birlikte nominal değerlerle ihracat şampiyonu ürünler arasına girmiştir.⁴⁶²

Ticarete konu derilerin tonaj bilgileri 1895’ten itibaren kaydedilmeye başlanmıştır. Kayıtlara göre, 1895-1909 seneleri arasında ABD’nin Osmanlı Devleti’nden ithal ettiği “diğer deri ve postlar” grubunun tonajı 19.793.635 pound (8.978,24 ton) olarak tespit edilmiştir. Bu miktarın %85’i Avrupa ve %15’i ise Anadolu kıtasındaki Osmanlı limanlarından yüklenmiştir.⁴⁶³

1895-1909 sürecinde ABD’ye ihraç edilen keçi derisi ise 38.121.878 pound (17.291,79 ton) olarak kaydedilmiştir. 1884-1894 senelerini kapsayan on bir senede ise miktarın 8,65 milyon pound (3,85 bin ton) civarında olduğu hesaplanmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti’nden ABD’ye toplamda 21 bin ton civarında keçi derisi ihraç edilmiş olduğu söylenebilir. Bu miktarın %30’u Asya ve %70’i Avrupa

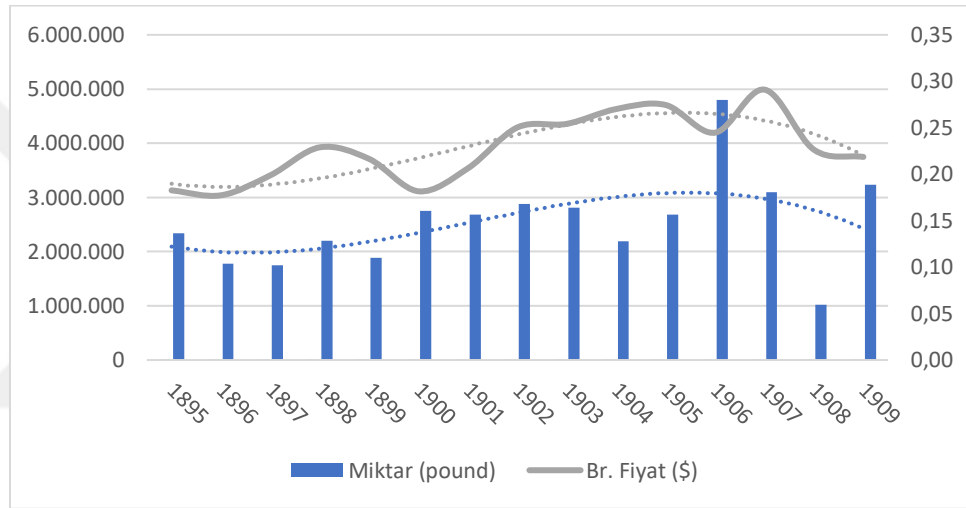
⁴⁶¹ C&N 1850-1909.

⁴⁶² Bkz. Tablo 28; Tablo 39.

⁴⁶³ C&N 1895-1909.

kıtasındaki Osmanlı limanlardan sevk edilmiştir. Tonaj bilgileri göz önünde bulundurularak ham deri ve post ihracatının ana merkezinin İstanbul ve Selanik olduğu tespit edilebilir.⁴⁶⁴ Nitekim *CRUS* serisinde mevcut bulunan kesikli verilerde de bu iki şehir arasında ana ağırlığın Selanik'te olduğu görülmektedir. Ayrıca çeşitli iç bölgelerden keçi derilerinin toplanıp ihracat için liman şehirlerine sevk edildiği de bilinmektedir. Örneğin 1899 senesinde Samsun bölgesinden 134.000 \$ keçi derisi nihaî varış noktası ABD olacak şekilde Marsilya ve Londra'ya ihraç edilmiştir.⁴⁶⁵

Grafik 12: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye keçi derisi ihracatı, 1895-1909;⁴⁶⁶

ABD Osmanlı'dan aldığı çoğu üründe olduğu gibi deri alımlarını da en ham halde yapmayı tercih etmiştir. ABD tam veya yarı işlenmiş derilere çeşitli vergi oranları tayin ederken ham deri tüm süreç boyunca ithalat vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁶⁷ Bu nedenle yukarıdaki grafikte vergi ve talep arasında ilişki kurulamaz. Süreç içinde hem birim fiyatların hem de miktarların artan bir eğimde gittiği izlenebilen keçi derisi satışlarında, diğer birçok ihraç kaleminde görüldüğü gibi 1907 ekonomik krizinde sevkiyatlar azalmıştır. Bu vakıa grafiğe paralel olacak şekilde İskenderun, Samsun, Trabzon gibi bölgelerden gelen raporlara da yansır. Ayrıca tam

⁴⁶⁴ C&N 1895-1909.

⁴⁶⁵ CRUS 1898, C. II, s. 609. Selanik'ten hacimli yükleme örnekleri için bkz. CRUS 1894-1895, C. II, s. 456-457; CRUS 1895-1896, C. II, s. 506; CRUS 1896-1897, C. II, s. 895; CRUS 1898, C. II, s. 609.

⁴⁶⁶ C&N 1895-1909.

⁴⁶⁷ Tariff of 1872, s. 235; Mongrel Tariff of 1883, s. 519, 515; McKinley Tariff of 1890, s. 606; Wilson-Gorman Tariff of 1894, s. 541; Dingley Tariff of 1897, s. 201; Payne-Aldrich Tariff of 1909, s. 79.

o sene Avusturya’da fiyatlar artış kaydetmiştir. Bu gelişme azalan talebin arzda yaratabileceği stok sıkıntıları gibi risklere karşı denge unsuru olmuştur.⁴⁶⁸

Osmanlı arşiv belgelerinde Amerikalıların deri taleplerine dair doyurucu veriler bulunmamaktadır. Yalnız 1880’li senelerde Yemen’in Hudeyde şehrinde ikamet eden Amerikan vatandaşı *Stein*’in memleket dâhilinde büyük miktarlarda kösele ve keçi derisi alımı yaptığı bilinmektedir. *Stein* arşivlere hükümetin kendisinden talep ettiği %17,5 vergiye Amerikan Sefâreti aracılığıyla itirazıyla yansımıştır. Oysa iddiasına göre mevcut 1862 antlaşması gereği kendisinden sadece %1 vergi alınması gerekmektedir.⁴⁶⁹ Tüccarın başına gelen vergi sorunu çalışma kapsamında geri planda kalmaktadır fakat Yemen bölgesindeki köylerden bizzat deri toplayıp ihraç etmesi önemlidir. 1898 senesinde bir başka belge ise yine her zaman olduğu gibi vergi meselesini işlemektedir.⁴⁷⁰

ABD keçi derisi ithalatında Osmanlı’nın yanı sıra diğer Avrupalı ülkelerden de yoğun alımlar yapmaktaydı. Örneğin satışların Osmanlı ölçeğinde iyi olduğu kabul edilebilecek 1902 senesinde; doğrudan Osmanlı çıkışlı keçi derisi ABD’nin toplam ithalatının ancak %3’ü etmekteydi. Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya, Meksika, Arjantin, Brezilya, Hindistan ve Çin diğer önemli satıcılardı. Aynı sene yine de Samsun fahri konsolosu Amerikalı alıcıların Marsilya üzerinden ithalatı azaldıkça kendi bölgesi gibi görece daha küçük sevkیاتlar yapabilen şehirlerden alımların artacağını söylemekte ve hatta bunu önermekteydi.⁴⁷¹

2.4. Yaprak Tütün

Osmanlı Devleti’nden ABD’ye tütün ihracı sadece son döneme has bir ticarettir. Bir anda başlamış ve Osmanlı Devleti’nin Avusturya-Macaristan’dan sonra en çok tütün ihraç ettiği ülke ABD olmuştur.⁴⁷² Gerçekleşen tütün ihracı ise ağırlık olarak işlenmemiş yaprak tütünden ibarettir. ABD tütün ithalatında da diğer tüm

⁴⁶⁸ CRUS 1907, C. I, s. 585; 616.

⁴⁶⁹ BOA HR.TO 148/57 (24 Eylül 1886); BOA HR.TH 72/83 (4 Mayıs 1887). Yapılan tahkikat neticesinde yine de tüccarın iddia ettiğinin aksine fazla vergi alınmadığı da anlaşılmıştır. Bkz. BOA HR.TH 98/73 (26 Nisan 1890).

⁴⁷⁰ Bkz. BOA BEO 1228/92100 (20 Kasım 1898); BOA BEO 1241/93058 (13 Aralık 1898); BOA ŞD 2691/9 (17 Nisan 1899).

⁴⁷¹ CRUS 1902, s. 1152; C&N 1902, s. 299.

⁴⁷² Levant Trade Review, C. 1, S. 1, 1911, s. 7.

ürünlerde olduğu gibi işlenmemiş ürün alımını tercih etmiştir. Yaprak tütün ihracatı kategori içinde nominal değerler ile %99,81'lik bir paya sahiptir. Tüm ihracatın ise yaklaşık %95'i 1900-1909 seneleri arasında gerçekleşmiştir. Bu nedenle bölüm altında sadece son dönem yaprak tütün ihracatına odaklanılacaktır.

Tablo 10: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen tütün ve tütün mamûllerinin on yıllık dilimlere göre ihracatı, 1850-1909.⁴⁷³

Dönem	Tutar (\$)	Tutar Yüzdesi	Miktar (pound)	Miktar Yüzdesi
1850'ler	16.072	0,11	91.270	0,00
1860'lar	11.195	0,08	55.590	0,15
1870'ler	409	0,00	138	0,00
1880'ler	93.114	0,63	321.354	0,89
1890'lar	636.884	4,30	1.986.648	5,52
1900'ler	14.039.767	94,88	33.528.655	93,18
TOPLAM	14.797.531		35.983.655	

1860 ve 70'li yıllarda İngiltere üzerinden ABD'ye Türk yaprak tütün ihracatı olmakla birlikte çok yüksek meblağlara ulaşmamıştır.⁴⁷⁴ Bu nedenle ABD'ye erken dönemde ne Osmanlı ne de Avrupa ülkeleri üzerinden Türk tütün ticaretinin anlamlı seviyelerde olmadığı söylenebilir. Ama ucuz olan Türk tütününün -bir görüşe göre- zamanla Küba tütünü ile rekabet edebileceği düşünülmektedir.⁴⁷⁵

1850-1909 seneleri arasında ihraç edilen yaprak tütünün miktar bazında %62,51'i Avrupa ve %37,49'u Asya kıtasındaki Osmanlı limanlarından ihraç edilmiştir. İhraç edilen *yaprak tütün* altmış sene boyunca 35.925.216 pound (16.295,40 ton) ve 14.769.616 \$'dır. Bu tonajın %5,53'ü 1890'lar ve %93,32'si 1900-1909 aralığındadır.⁴⁷⁶

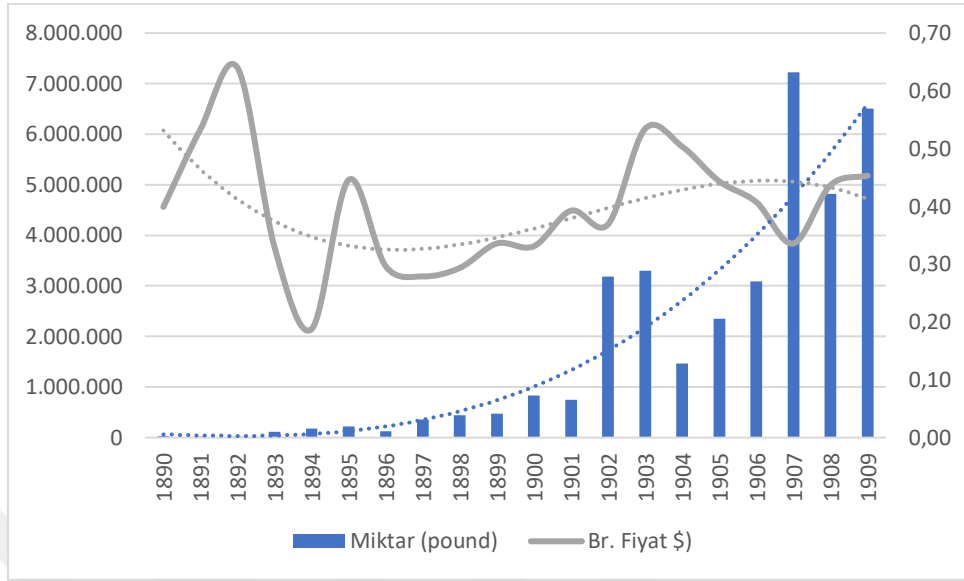
⁴⁷³ C&N 1850-1909.

⁴⁷⁴ 1860-1883 seneleri arasında 111.277 pound ve 45.397 \$. C&N 1860-1883.

⁴⁷⁵ New York Times, 28 Ocak 1899.

⁴⁷⁶ Yıllar Tablo 40'ta gösterilmiştir.

Grafik 13: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yaprak tütün ihracatı, 1890-1909:⁴⁷⁷

Türk yaprak tütününü ABD gümrük kayıtlarında “tütün: yaprak: diğer” olarak kayıtlıdır. Bu sınıflandırma kalite farkından olmaktadır. Zira “diğer” olmayan yapraklar %85’i sarma tütün yapımına uygun gerekli incelikte olmalıdır ki bunların 1 pound ağırlığı 100 yaprak içerecek şekildedir. Ayrıca ana damarı/sapı çıkarılmış ya da çıkarılmamış olabilmektedir. Fakat çıkarılınca daha yüksek vergi dilimine girmektedir. Türk tütününün girdiği “diğer” kategorisinde ise işlenmemiş olmakla birlikte sapı/ana damarı çıkarılmamış ya da çıkarılmış tüm diğer yapraklar bulunur ve vergisi daha düşüktür. Yaprak tütünün ihracatının yapıldığı tüm dönemler boyunca ABD gümrük vergisi sapı çıkarılmamış tütünde 35 sent/pound ve çıkarılmış tütünde ise 50 sent/pound olarak tayin edilmiştir.⁴⁷⁸

Gümrük tarifelerinde bu şekilde sınıflandırılan Türk tütününü ilgili dönemde “aromatik” olarak kabul edilmekte ve sigara üretiminde karışım (harman) olarak kullanılmaktaydı. Türk tütününü harmana “sert bir tat” fakat “hoş bir koku” katmaktaydı. Tütün ticaretinin Osmanlı safhasında da Amerikalılar bulunmaktaydı. Tütün ekimi yapan şirketler de bulunmakta ve hasatın akabinde ayıklama, temizleme, sınıflandırma

⁴⁷⁷ C&N 1890-1909.

⁴⁷⁸ Mongrel Tariff of 1883, s. 503; McKinley Tariff of 1890, s. 585; Wilson-Gorman Tariff of 1894, s. 522; Dingley Tariff of 1897, s. 169; Payne-Aldrich Tariff of 1909, s. 35.

ve balyalama faaliyetleri icra edilmekteydi.⁴⁷⁹ Bu noktada aynen meyan kökünde olduğu gibi yüklemeye hazır hale getirme sürecinde doğrudan Amerikan yatırımının varlığı ifade edilebilir.

American Tobacco Company (ATC) 1900'lerin başında Türk tütününün alımına dair faaliyette bulunmaktaydı.⁴⁸⁰ 1905 senesinde *Liggett & Myers Tobacco Company* (L&M) Amerika'da Türk tütünüyle harmanlanmış "Fatima" marka sigaraların satışına başlamıştı. L&M 1915 senesinde Türkiye'de ayrıca *Gary Tobacco Company* adlı bir şirket kuracaktır. Başkanı bir Yunan olan ve İzmir'de de ofisi bulunan 1910 kuruluşu *Standard Commercial Tobacco Company*; *R.J Reynolds*'un Türk tütün tedarikini sağlamaktaydı.⁴⁸¹ *Alston Tobacco Company* İzmir'de *American Tobacco Company* acentesi olarak hizmet veriyor ve depolama nakliye gibi hizmetler sunuyordu.⁴⁸² *American Tobacco Company*; Osmanlı'da sorumlu müdürü A.L. Walker'ın verdiği bilgiye göre sadece İzmir'de değil Kavala, İskeçe ve Samsun'da da depolama faaliyetleri yürütüyordu.⁴⁸³

Ayrıca ABD'lilerin Samsun, Bafra, Trabzon gibi şehirlerden doğrudan alım yaptığı senelerde bölgede tütün faaliyetleri reji idaresi tarafından yürütülmekteydi. Tütün hem vergilendirme hem de Düyûn-ı Umûmiye ile ilgisi açısından da önem arz eder. Tütün yetiştirmek isteyen birisi Reji'ye araziyi bildirip izin almak zorundaydı. Reji ayrıca bir dönem tüm ürünü satın almaktaydı.⁴⁸⁴

Amerika'ya hem Balkanlar hem İzmir bölgesinden tütün gönderilmekle birlikte ticaretin gelişmesinde ana ilgi merkezi Samsun ve Bafra tütünü ile başlamıştır

⁴⁷⁹ Robert Carey Goodman III, **The Role of the Tobacco Trade in Turkish-American Relations, 1923-1929**, University of Richmond, Yüksek Lisans Tezi, Richmond 1987, s. ii-iii; Dıġıroġlu, **Trabzon Reji İdaresi**, s. 43.

⁴⁸⁰ *American Tobacco Company* 1890 senesinde James Buchanan Duke önderliğinde firmaların birleşmesi ile ortaya çıkmıştı. Alfred D. Chandler, **The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business**, Harvard University Press, Cambridge 1999, s. 382-390.

⁴⁸¹ Goodman III, **The Role of Tobacco Trade in Turkish-American Relations**, s. 5-8; **Levant Trade Review**, C. 11, No. 3; Mart 1923, 130, 132.

⁴⁸² Fred K. Nielsen, **American-Turkish Claims Settlement**, Government Printing Office, Washington 1937, s. 128-129.

⁴⁸³ **Levant Trade Review**, C. 1, S. 1, s. 128.

⁴⁸⁴ **CRUS 1885-1886**, s. 1463; **CRUS 1903**, C. II, s. 518. Rejinin örgütlenmesi için bkz. Dıġıroġlu, **Trabzon Reji İdaresi**, s. 48-54. Tütün üzerinden alınan vergi için bkz. Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, s. 159-163. Reji'nin amacı kâr maksimizasyonu olduğu için ihracat amacı arka planda kalmaktaydı. Bu nedenle fiyat politikası "yüksek fiyat / düşük miktar" şeklinde olmuştu. Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 54.

denilebilir. Amerika'ya Avrupa üzerinden dolaylı bir şekilde giden tütün 1901'de artan sevkiyat sonrasında direkt ABD'ye sevk edilmeye başlanmıştır. Samsun tütününü bu şekilde Amerikalıların ilgi alanına girmeye başlar. Bunun üzerine *American Tobacco Company* bölgeye direkt temsilci göndererek pazarı analiz etmeye çalışmıştır. Fahri konsolos Stephapaulo'ya göre Amerikalıların bu ilgisi tütün ekiminde kayda değer bir artışa neden olmuştur.⁴⁸⁵ Fahri konsolosun verdiği bu bilgi -*Tablo 40*'ta da paylaşılan- ABD gümrük verileriyle uyushmaktadır. *Grafik 13*'te 1902 ve 1903 senelerindeki birim fiyat artışının arkasında da yine *American Tobacco Company*'nin bölgede görünürlüğü yatmaktaydı.⁴⁸⁶ Quataert de tröstün yüksek fiyattan yoğun alımlarının talebi, fiyatı ve ihracatı artırıcı etkisini ortaya koyar.⁴⁸⁷

ABD'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı tütün sadece gümrük kayıtlarındaki verilerden ibaret değildir. Nitekim İstanbul Başkonsolosu Dickinson 1903 senesinde ortalama 750.000 \$ değere sahip 2.500.000 pound tütünün *American Tobacco Company* tarafından satın alınıp Londra, Hamburg ve Dresden'e gönderildiğini belirtir. Bahsi geçen kargonun nihaî olarak ihtiyaç duyulduğunda ABD'ye sevk edileceği bilinmektedir. Fakat böyle dahi olsa sevkiyat esnasında ABD'ye fatura edilmemiş olduğundan Türk-Amerikan ticaretine yansımamıştır.⁴⁸⁸

2.5.Gül Yağı

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen ürünler içinde nominal büyüklüğü ile tütünden sonra sekizinci sırada uçucu ve esansiyel yağlar gelmektedir. Üretim aşamaları ve kullanım alanları göz önüne alındığında bu grup gıda amaçlı kullanılan yağlardan farklılaşır ve esas olarak “kimyasal” bir ürün olarak kabul edilmektedir. ABD gümrük kayıtlarında genelde “uçucu ve esansiyel yağlar” olarak kayıtlıdır. Kategorinin içerisine ıtır (sardunya) ve sandal ağacı yağları da girmekle birlikte

⁴⁸⁵ CRUS 1902, C. I, s. 1152. Nitekim bahsi geçen tütün tröstünün o sene yaptığı bu hamlesi “Yakın Doğu tedarik pazarının kontrolünü ele geçirmeye çalışması” olarak görülmüştür. Goodman III, *The Role of Tobacco Trade in Turkish-American Relations*, s. 5.

⁴⁸⁶ Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1999, s. 552.

⁴⁸⁷ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 69-70.

⁴⁸⁸ CRUS 1903, C. I, s. 655-656.

ağırlıklı olarak gül yağı ihraç edilmiştir.⁴⁸⁹ Bu nedenle başlık altında kategorinin diğer ürünleri dikkate alınmayacaktır.

Gül yağı üretiminde öne çıkan yerler daha çok Balkan dağ eteklerinde yer alan ve günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Kazanlık, Kalofer, Karlovo gibi şehirlerdir. Özellikle Kazanlık gül yağı üretimi ve satışında başlıca pazar kabul edilmektedir. Ayrıca Guenpsa, Karacabağ, Koyun Tepe, Pazarcık, Çırpan, Yeni Zağra ve Eski Zağra'da da gül yağı üretimi yapıldığına dair kayıtlar vardır.⁴⁹⁰

Ekim yerleri olarak özellikle dağ eteklerinde güneşi çok gören ve hafif kumlu topraklar seçilmektedir. Ekilen filiz üçüncü yıldan itibaren ürün vermeye başlar. Yaklaşık on beş sene boyunca verimli bir şekilde açmaya devam eder. Don gibi düşük sıcaklık olaylarında yok olma ve yüksek sıcaklıkta ise buharlaşmadan ötürü kuruma tehlikesi yaşayan güllerin hasadına genelde Mayıs sonunda başlanmaktadır. Tüm güllerin bir gün içinde toplanması onların hemen damıtılamama ve bu yüzden kuruma tehlikesine yol açtığı için her gün az az olacak şekilde bir hasat yirmi güne kadar yayılabilmektedir. Havanın kuru değil de nemli ve çiğli olmasından ötürü hasadı gün doğmadan önce yapılan güller aynı gün vakit kaybetmeksizin damıtma işlemine tabi tutulur ve bu işlem öğlen olmadan bitirilmeye çalışılırdı. Damıtma işlemi iki aşamalı olmaktadır: Önce bir miktar gül ve su karışımı yapılarak gül suyu elde edilmekte, ikinci damıtmadan bir yarım saat sonra da su yüzeyine çıkan gül yağı titizlikle ayrıştırılıp çıkarılmaktadır. Bir dönüm araziden yaklaşık 3,4 ton kadar toplanabilen gülden, damıtma işlemlerinden sonra 83 dirhem kadar gül yağı elde edildiği hesaplanmıştır. Bir dirhem gül yağının fiyatı ise 1,30 ilâ 2,00 \$ arasında değişmektedir.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ **C&N 1880-1909.** C&N serisinde 1880-1909 aralığında gül yağı harici yağların nominal büyüklüğü 72.940 \$ tespit edilmiştir ki bu; grubun %2'sine denk düşer. "Uçucu yağlar" başlığı altında gül yağını diğer ürünlerden ayırabilmek için nominal büyüklükler ve 1880-1894 seneleri arasında üretilen birim fiyatlardan yararlanılmıştır. Gül yağı haricindeki ürünlerin birim fiyatları 1-5 \$/pound arasında değişmekte ve nominal değerleri genelde 1 ile 5 bin dolar arasında olmaktadır. **CRUS** serisinin kesikli verilerinde ıtır ve sandal ağacı yağının toplam ihracatı nominal değerle 10.418 \$'dır. **CRUS 1874**, s. 1110; **CRUS 1875**, s. 1383; **CRUS 1876**, s. 895; **CRUS 1877**, s. 864; **CRUS 1891-1892**, s. 201; **CRUS 1893**, s. 110; **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 456.

⁴⁹⁰ **CRUS 1873**, s. 1055; **CRUS 1876**, s. 888.

⁴⁹¹ **CRUS 1876**, s. 887-888.

Gül yağı üretimi hassasiyet gerektiren bir iştir. Zira don gibi iklimsel değişiklikler üretimi daraltıcı etkilere ve fiyatların yükselmesine sebep olabilmekteydi. Bununla birlikte piyasada bu ürünün orijinalini bulmak da epey zordu. Çünkü üreticilerin kendileri dahi tağşişe yeltenmekteydi. Bu tağşiş çoğu zaman sardunya yağı ile ve bazen de stearin ile yapılmaktaydı. Sardunya yağı ile yapılan tağşişi ürünün donma noktası değiştiğinden ötürü kolay bir şekilde anlamak mümkündü. Stearin ile yapılan tağşiş ise ancak kimyasal analizle ortaya çıkabilmekteydi.⁴⁹²

ABD; Osmanlı mamulü olan gül yağını bir dönem üçüncü ülkeler üzerinden dolaylı yoldan ithal etmiştir. 1857 ve 1882 arasında izlenebilen bu verilerden anlaşıldığına göre nominal değerlerle ABD Osmanlı'dan satın aldığı her 100 \$ gülyağına karşılık Avrupa'dan 800 \$ tedarik etmiştir. Fakat iki ülke ticareti iyi seviyelere çıktıkça ürünün pazardan doğrudan ABD'ye sevki artacaktır.⁴⁹³

1850-1909 seneleri arasında Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihraç ettiği uçucu yağlar nominal değerle toplam 4.092.548 \$'dır. Bu ürün grubu senelik ihracat şampiyonları sıralamasında beş sefer altıncı ürün olmayı başarmıştır.⁴⁹⁴ Kategori içinde asıl ihracatın gerçekleştiği son otuz senedeki ihracatın %98'i gül yağıdır (4.003.534 \$). Üretim Balkanlar ağırlıklı olduğu için sevkiyatın hemen hemen tamamı (%99,61'i) Osmanlı'nın Avrupa kıtası limanlarından gerçekleşmiştir.⁴⁹⁵

Tablo 11: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen uçucu yağların nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı ve yüzdeleri, 1850-1909:⁴⁹⁶

Dönem	Tutar (\$)	Yüzde (%)
1850-1879	16.074	0,39
1880'ler	768.146	18,77
1890'lar	1.562.033	38,17
1900-1909	1.746.295	42,67
TOPLAM	4.092.548	

⁴⁹² CRUS 1873, s. 1055; CRUS 1876, s. 888.

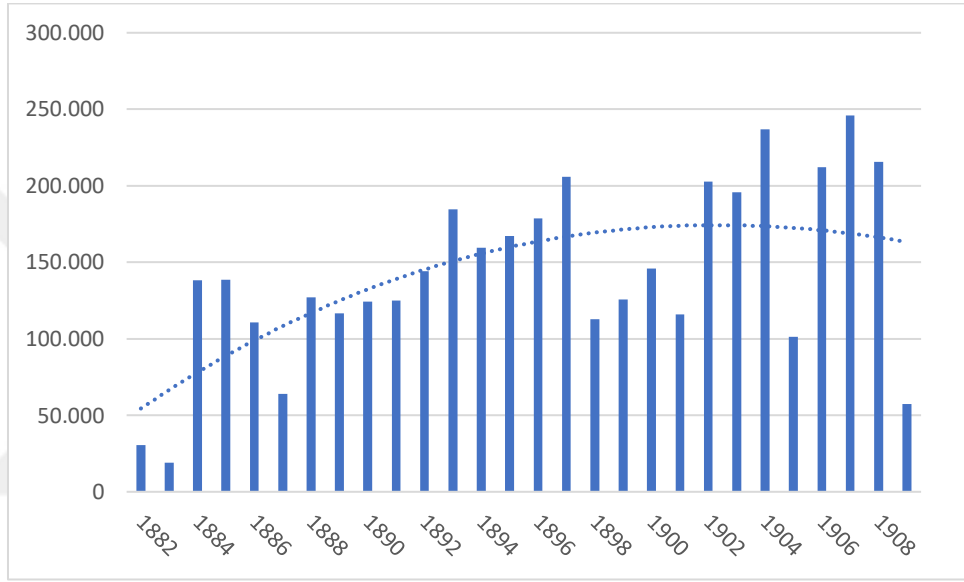
⁴⁹³ C&N 1857-1882; CRUS 1876, s. 888.

⁴⁹⁴ Bahsi geçen seneler 1876, 1885, 1888, 1890, 1896'dır.

⁴⁹⁵ C&N 1850-1909. Uçucu yağlar içinde gül yağının yüzdesi ürün miktarlarının 1880-1894 seneleri arasında verilmesi sayesinde üretilen birim fiyatları ile bulunmuştur. 1895-1909 seneleri arasındaki kayıtlar da bahsi geçen 15 senenin ışığında anlaşılabilir. ⁴⁹⁶ C&N 1850-1909.

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere gül yağı da benzer birçok ürün gibi 1880’lerde yavaş yavaş doğrudan ihracata konu olmaya başlamış, 1890’lar ve 1900’lerde ise önemi daha da artmıştır. Ayrıca ihraç edildiği tüm dönem boyunca ABD’de ithalat vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁹⁷

Grafik 14: Osmanlı Devleti’nin ABD’ye nominal değerlerle gül yağı ihracatı, 1881-1909:⁴⁹⁸

2.6.Mineral Maddeler

ABD-Osmanlı ticarî ilişkilerinde madenler özellikle son devirde ticaretine başlanmış ürünler olarak dikkat çeker. Kısa bir süre içinde bazı madenlerin ihracatı iki ülke ilişkilerinde önem kazanacak ve 1897’de tek bir sefer olmak üzere en çok ihraç edilen altıncı ürünler mineral maddeler grubundan olacaktır. Ürünler tek tek incelenmeden, odaklanılacak mineral maddelerin ne olduğunun anlaşılması için yüzdelik payları verilecektir.

⁴⁹⁷ Mongrel Tariff of 1883, s. 515; McKinley Tariff of 1890, s. 608; Wilson-Gorman Tariff of 1894, s. 542; Dingley Tariff of 1897, s. 199; Payne-Aldrich Tariff of 1909, s. 77.

⁴⁹⁸ C&N 1881-1909.

Tablo 12: Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen mineral maddelerin nominal değerleri ve oransal dağılımları, 1850-1909.⁴⁹⁹

Ürün	Tutar (\$)	Yüzde (%)
Zımpara Taşı	1.964.286	41,64
Krom	1.465.098	31,05
Manganez	663.610	14,07
Demir Cevheri	456.047	9,67
Bitüm	114.278	2,42
Antimon	31.758	0,67
Lületaşı	10.199	0,22
Sülfür	9.792	0,21
Diğer	2.708	0,06
TOPLAM	4.717.776	

Osmanlı Devleti'nin bu ürünleri doğrudan ABD'ye ihraç etmeden önce 1876 senesinde Philadelphia Sergisi'nde (Centennial Exhibition) sergilenmek üzere çeşitli maden cevherlerinden örnekler ve ülkedeki madenlerin durumuna dair raporlar hazırladığı bilinmektedir.⁵⁰⁰ 1880'li yıllarda doğrudan başlayan maden ihracı dönemin sonuna kadar devam edecektir.

2.6.1. Zımpara Taşı

Batı sanayisinde kullanılan çeşitli yeraltı ve yerüstü kaynaklarının öneminin Osmanlı devlet bürokrasisi içinde çok geç fark edilmesi çalışma boyunca birçok ürün kaleminde rastlanılan bir husus olmuştur. Bunlara en mühim iki örnek olarak meyan kökü ile zımpara taşı verilebilir. Batıdan bu ürünlere yoğun talep olurken Osmanlı bürokrasisi bahsi geçen “hudâ-yi nâbit” bitki ile değersiz bir taşın neden bir dış talepte bulunduğu hemen kavrayamamıştır. Bu da şüphesiz Osmanlı lehine sağlıklı bir pazar ve fiyat oluşumunu engellemiştir.

Birçok kıymetli kalemde olduğu gibi zımpara taşı da 1840'lı yıllarda Amerikalıların ilgisini çekmiştir. Örnek vermek gerekirse Manisa Meclisi üyesi Yahya Efendi'nin çiftliğinde bulunan zımpara taşları Amerikan Konsolosu David Offley'in kardeşi Edward Offley'in dikkatini celb eder. Offley; Yahya Ağa'yı ikna ederek bu

⁴⁹⁹ C&N 1850-1909.

⁵⁰⁰ CRUS 1875, s. 1364.

taşı beş sene müddetle çıkarıp İzmir üzerinden ihraç etmek üzere anlaşır. Devlete ise her bir kantar başına altmış para vereceğini ve ayrıca gümrük resmini de karşılayacağını belirterek, başka tüccarların müdahalelerini önlemek için ruhsat talep eder. Lakin taşın rayici ve ne işe yaradığı bilinmediğinden yerel idare tarafından Sadâret'e sorulur. Bir yandan bunlar olurken Yahya Ağa'nın çiftliğinin etrafında da aynı taşlardan olduğu fark edilir ve tahminen bu yataklardan 8-10 bin kantar taş çıkacağı hesaplanır. Offley bu gelişmeler üzerine talebini daha cömert bir teklifle tekrarlar.⁵⁰¹

Bundan bir sene sonra ise İzmir'de zımpara taşı madeni satışından gelen bir vâridât kaydı dikkat çeker. Artık Osmanlı gelir kalemlerinin içinde zımpara taşı da vardır. Yine o dönemde İzmir bölgesi dışında Nakşa Adası'nda da (Yunanistan) zımpara taşı keşfedilmiştir. Sonuçta bu iki bölge dünyada zımpara taşı arzının merkezi olacaktır. Biraz ileriye gidip 1908 örneğinde söylenecek olursa İzmir'in senelik arzı 20 bin ton iken Nakşa'nın 7 bin tondur. Fakat ABD'nin ana tedarik kanalı Osmanlı Devleti'dir.⁵⁰² Kısacası Amerikalıların dönemin başından sonuna kadar keşfedilen zımpara taşına karşı ilgi ve ihtiyacının devam ettiği dikkat çekmektedir.

Zımpara taşının bulunuş öyküsünde bunlar yaşanmış olmakla birlikte, Osmanlı pazarında bu madenin işletilmesinde en büyük hacme sahip oyuncular İngiliz vatandaşları olmuşlardır. Bu madende özellikle Aydın Vilayeti dâhilinde Osmanlı'nın son dönemlerine kadar İngilizlerin varlığı görülecektir. Bununla birlikte zımpara taşı yatağı işletmek için izin tezkiresi alan ilk kişi olan George Hiller tüm hak ve izinlerini bir müddet sonra O. A. Langdon adlı Amerikalı şirkete devreder. Bu devirde yapılan antlaşmaya göre Langdon, işlettiği madenden ürünü ucuz bir fiyat karşılığında George Hiller'e satacaktır. Fakat Langdon adlı şirketin zımpara taşı sahasında yaptığı yatırım uzun sürmeyecek ve firma haklarını daha sonra Ernest F. Abbott adlı bir İngiliz tüccarına devredecektir.⁵⁰³

⁵⁰¹ Yeni teklif, çıkan taşın dörtte birini devlete bırakmak ya da bunun yerine rayici üzerinden bedelini ödemektir. Bkz. **BOA MVL 8/23** (2 Eylül 1846).

⁵⁰² **BOA TS.MA.d 2756/10** (1848); **BOA HR.MKT 41/17** (28 Aralık 1851); **CRUS 1908**, C. I, s. 455; **C&N 1909**, s. 224.

⁵⁰³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 213-214.

Bir müddet sonra Abbott'un tüm rakiplerini değişik biçimlerde saf dışı bırakarak pazara hâkim olduğunu görülür. Yine de bir zaman sonra Abbott ile rekabet etmek isteyenler çıkacaktır. Bunlardan ikisi *Whitthall* ve *Levant Mining Co. Ltd* adlı İngiliz şirketleridir. Üçüncüsü ise Amerikan Zımpara Taşı Tröstü'dür (*American Emery Trust*). Tröst Aydın civarında maden yatağı keşfetmek için araştırmalara başlayacak ve nitekim zengin damarlar da bulacaktır. Bu tespitten sonra Tröst, madeni işletmek için izin tezkiyelerini hızlı bir şekilde temin etme yoluna gider.⁵⁰⁴ Sonuç olarak zımpara taşı İngilizlerin hâkim olduğu ama zamanla Amerikalıların ve dahi Almanların girdiği bir pazardır. Üretici şirketler arasında ortaklık yapıları zamanla değişse de nihaî destinasyon ABD olacaktır. Örnek vermek gerekirse 1908 tarihli bir rapora göre İzmir'de çıkarılan zımpara taşının %60'ı ABD'ye gitmektedir.⁵⁰⁵

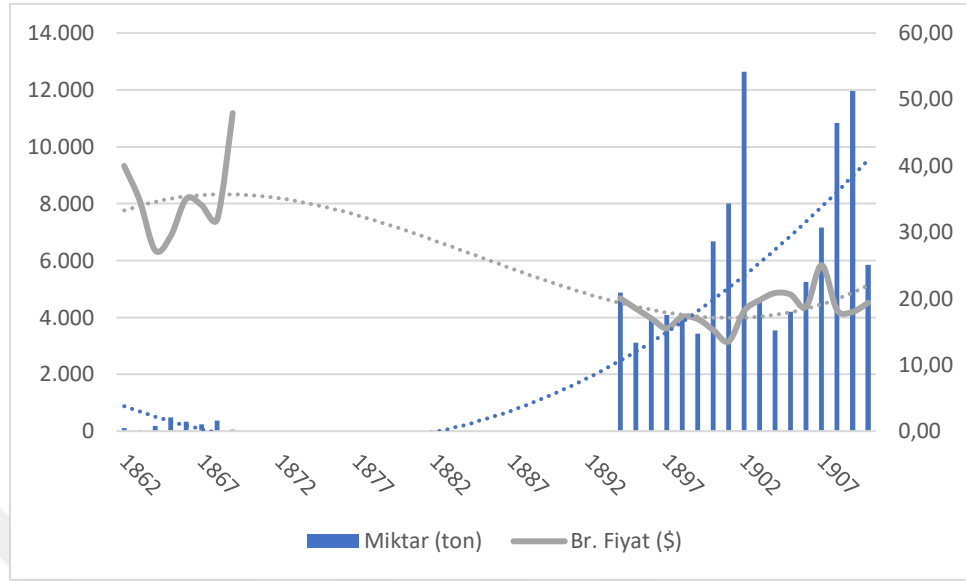
ABD gümrük kayıtlarında Osmanlı'dan doğrudan zımpara taşı ihracatı 1861-1868 ile 1893-1909 dönemleri arasında kayıtlıdır. Aradaki 1869-1892 devresinde yaşanan boşlukta ABD'nin İngiltere üzerinden tedarik sağladığı düşünülmektedir. Nitekim konsolosluk raporlarında 70'li yıllarda ABD'ye sevk edilen zımpara taşlarından bahsedilmekte fakat ABD gümrük kayıtlarında Osmanlı'dan satın alınmış olarak gözükmemektedir.⁵⁰⁶ Tüm süreç boyunca ABD'nin Osmanlı'dan doğrudan alımları 105.970 tondur. Özellikle 1900'lerde Osmanlı ABD'nin tek doğrudan tedarikçisi görünümü arz edecektir. Malın ana yükleme limanı ise İzmir'dir.

⁵⁰⁴ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 217-218. Abbott, Whittall ve *American Emery Trust* 1911 senesinde güçlerini birleştirerek *Abbott's Emery Mines Ltd.* adlı bir şirket kurmuş ve pazarda tekel konumuna gelmişlerdir. Şirket yönetiminde Amerikan tarafını E. A. Magnifico temsil etmektedir.

⁵⁰⁵ **CRUS 1908**, C. I, s. 455.

⁵⁰⁶ 1870'li yıllarda İzmir'den örnekler için bkz. **CRUS 1875**, s. 1421; **CRUS 1876**, s. 903; **CRUS 1877**, s. 874; **CRUS 1878**, s. 1103.

Grafik 15: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye zımpara taşı ihracatı, 1861-1909.⁵⁰⁷

1860'lı yıllarda düşük tonajlar fakat yüksek fiyatlarla satılan zımpara taşı, 1893'te tekrar doğrudan satışlarının başladığı sene daha düşük birim fiyatlara gerilemiştir. Dönemin sonuna kadar dalgalı bir seyir izlese de fiyatlar belirli bir dengede kalacaktır.

2.6.2. Krom Cevheri (Kromit Hadid)

Kromit (FeCr_2O_4) madeni belgelerde bazen “krom” bazen “kromit” bazen de “kromit hadid” olarak geçmektedir. Bu madenin doğadan mineral olarak çıkarıldığı forma ise genelde *kromit* denilmektedir. Krom özelinde Osmanlı ile Amerika'nın ilk karşılaştıkları nokta Bursa'dır. Burada Amerikalı bilim insanı John Lawrence Smith'in yaptığı araştırmalar sonucu kromit bulunmuştur. Smith; Sultan Abdülmecid'in ABD Başkanı James Knox Polk'tan (1845-1849) talebi üzerine gönderilmiştir. Smith ile birlikte aynı dönem pamuk ziraatı için de ABD'den James Bolton Davis da gönderilecektir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ C&N 1861-1909.

⁵⁰⁸ Belgede ismi geçmemekle birlikte aynı sene bölgede bir Amerikalı'nın altın ve gümüş madeni bulduğundan bahsedilir. "... 100 dirhemden 1,5 dirhem altın ile gümüş çıkıp bunun %80'i altın ve bakiyesi gümüş olduğu anlaşılmış ve bir kantârı tahlil kılındığı takdirde 840 gram yani takriben 10 bin kuruşluk altın husûle geleceği ve bundan daha az çıksa bile yine mahsûldâr demek olacağı ..." **BOA İ.MSM 22/556** (31 Ocak 1847); **BOA C.DRB 52/2555** (6 Haziran 1847). Zaten Smith de sadece krom için değil genel olarak madenleri keşif için gelmişti. Krom dışında Kula'da ve Efes'te (Gümüşdağ) zımpara ve Eskişehir'de lületaşı gibi ürünler için incelemeleri olmuştu. John Lawrence Smith, "Emery Formation

Konsolosluk raporlarına yansıyan bilgilere göre Amerikalıların krom cevheri tedariki daha çok İzmir'den karşılanmaktadır. Bununla birlikte Avrupa kıtası limanlarından ve hatta Doğu Akdeniz'deki bazı küçük madenlerden de alım yaptıkları vakiydi. Örnek vermek gerekirse Lazkiye, İskenderun, Antakya, Süveydiye gibi bölgelerde krom cevheri çıkarılmaktaydı. Ve bu şehirlerden az da olsa ABD'nin alımları görülmektedir.⁵⁰⁹

Osmanlı Devleti'nden çıkarılan krom Yunanistan (Teselya) gibi komşu bölgelere nazaran daha yüksek krom oksit içeriğine sahipti. Bu ise daha kaliteli olması demekti. Bu nedenle Türk kromu sadece refrakter fırınlarında dolgu malzemesi olarak değil, aynı zamanda bikromat üretiminde de kullanılmaktaydı.⁵¹⁰

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye doğrudan ilk krom ihracatı 1 Temmuz 1894'ten sonra başlamıştır. Süreç boyunca 96.798 ton olarak gerçekleşen sevkiyatların %78,18'i Asya ve %21,82'si Avrupa'da bulunan Osmanlı limanlarından yapılmıştır. Krom madeninde bir dönem Osmanlı, ABD'nin ana tedarikçisi konumundaydı. Örneğin ABD'nin 1901'de ithal ettiği kromun %66'sı doğrudan Osmanlı'dan satın alınmıştı. Fakat zirveyi gören satış trendi zamanla gevşemeye başlayacak ve hiç sevkiyat yapılmayacak seneler ortaya çıkacaktır. ABD'nin Osmanlı'dan alımlarının azalması ile Fransız Polinezyası, Yunanistan ve Kanada gibi ülkelerden artışı paralellik arz eder.⁵¹¹ Rakipler arttıkça fiyatlar da düşmeye başlamıştır. Zira yeni

of Asia Minor,” **The American Journal of Science and Arts**, 1849, C. 7, s. 283-285; John Lawrence Smith, “Chrome and Meerschaut in Asia Minor,” **The American Journal of Science and Arts**, 1849, C. 7, s. 285-286; Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 248; Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East**, s. 37; Celil Bozkurt, “Osmanlı Devleti'nde Kromun Keşfi ve Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi** (Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 236; Gönenç Göçmengil, Fatma Gülmez, “John Lawrence Smith'in Osmanlı İmparatorluğundaki Mineraloji, Maden ve Jeokimya Araştırmalarına Katkıları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2021, C. 22, S. 2, s. 224. Smith yukarıda geçen ikinci makalesinde kendi kromit keşfinin Anadolu'da ilk olduğunu yazar fakat BOA'da daha eski tarihli kayıtların da mevcut olduğunu belirtmek isteriz.

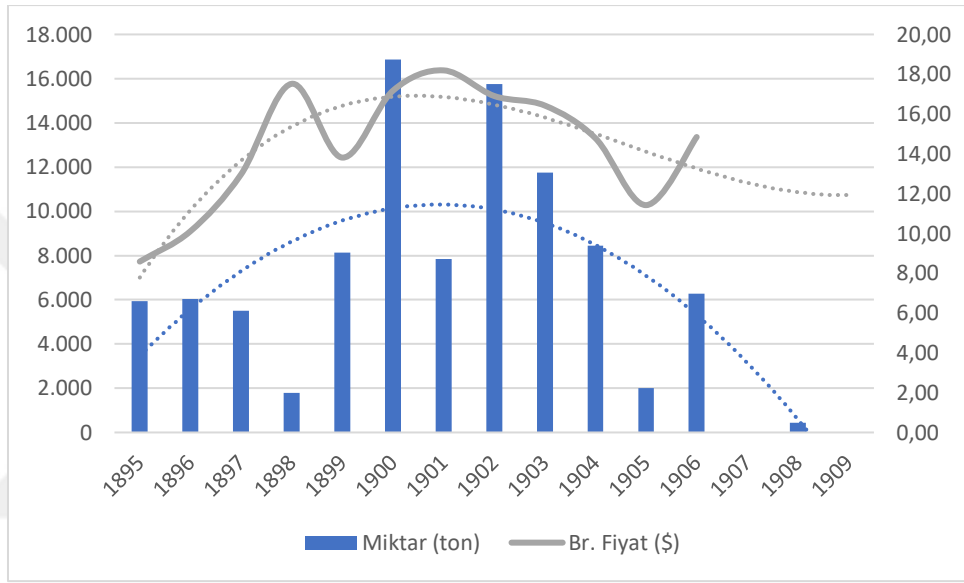
⁵⁰⁹ İskenderun ve Lazkiye için bkz. **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1467; **CRUS 1886-1887**, s. 1029, 1033, 1045. İzmir'den ve İstanbul'dan yapılan yükleme örnekleri için bkz. **CRUS 1896-1897**, C. II, s. 895; **CRUS 1898**, C. II, s. 609; **CRUS 1900**, C. I, s. 1153; **CRUS 1903**, C. I, s. 216; **CRUS 1906**, s. 363; **CRUS 1907**, C. I, s. 580.

⁵¹⁰ **CRUS 1908**, C. I, s. 454. Günümüzde de demir cevheri ya da hurdadan çelik elde etme sürecinde çelikhanelerdeki ergitme fırınlarının içi yüksek sıcaklığa dayanıklı refrakterle kaplanmaktadır.

⁵¹¹ Earle ise yukarıda sıralanan hiçbir ülkeye değinmeden Türk kromundaki düşüşü Rusya ve Rodezya'nın 1900'den itibaren dünya piyasasına çıkmasına bağlar. Edward Mead Earle, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 21.

madenlerin keşfedildiği Yeni Kaledonya gibi bölgelerde İzmir'e nazaran daha ucuz maliyetlerle üretim yapılmaktadır. Özellikle Yunanistan'ın ilk sevkiyatını yaptığı 1907; Osmanlı Devleti'nin doğrudan ihracat yapamadığı ilk senedir. Ayrıca bahsi geçen ülkelerden alımlar artmış olsa da 1907'de yaşanan ekonomik kriz ABD'nin genel tedarikinde de kısıntıya gitmesine neden olacaktır.⁵¹²

Grafik 16: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye krom cevheri ihracatı, 1895-1909:⁵¹³

2.6.3. Diğer Mineral Maddeler

Manganez: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye manganez satışları sadece 1 Temmuz 1894 / 30 Haziran 1907 seneleri arasında olmuştur. Bahsi geçen dönemde toplam 89.152 ton satılan manganezin %37,84'ü Asya ve %62,16'sı Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarından ihraç edilmiştir. 1897'de 6,29 \$/ton olan birim fiyatı 1902 senesine gelindiğinde ise 7,16 \$/tondur.⁵¹⁴

ABD'ye manganez ihracatı yapan firmalardan biri *Anglo-German Mining Syndicate* şirkettir. Bir diğeri ise meyan kökü bahsinde zikredilen ve aynı zamanda Söke ve Nazilli'de linyit madenleri de işleten *MacAndrews and Forbes*'tır.⁵¹⁵ Konsolosluk raporlarına yansıyan kayıtlara göre yüklemeler özellikle Selanik'ten

⁵¹² C&N 1901, s. 349; CRUS 1907, C. I, s. 580; C&N 1908, s. 194; C&N 1909, s. 269.

⁵¹³ C&N 1895-1909.

⁵¹⁴ Bkz. Tablo 43.

⁵¹⁵ Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 210-211.

sonra da İzmir’den yapılmaktadır.⁵¹⁶ Bu coğrafi yayılım ABD gümrük kayıtlarında yüklemelerin en çok Avrupa kıtası limanlarından yayıldığı bilgisiyle de örtüşmektedir.

Demir Cevheri: Osmanlı Devleti’nden ABD’ye demir cevheri ihracatı 1 Temmuz 1883 / 30 Haziran 1894 dönemi arasında gerçekleşmiştir. İlgili on bir yılın iki yılında sevkiyat olmamıştır (1885 ve 1890). Sevk edilen toplam demir cevheri 36.166 tondur. Osmanlı Devleti’nden sevkiyatın kabaca dörtte biri Avrupa ve dörtte üçü Asya kıtası limanlarından gerçekleşmiştir. Yüklemeler İzmir başta olmak üzere İstanbul’dan ve az bir kısmı da Beyrut’tan yapılmıştır.⁵¹⁷

Bitüm: Osmanlı topraklarında çıkarılan bazı ürünlerin fiyat ya da kalite noktasında dış rekabette rakipleri ile baş edemeyip ihracatı da durabilmekteydi. Bitüm (bitümen/asfalt/katran) bunun için ilginç bir örnek olarak verilebilir. Bitüm 1830’lu senelerde İngiltere’ye ihraç edilirken, Amerikan asfaltı ile yaşadığı fiyat rekabeti nedeniyle sevkiyatlarının arkası kesilip uzun bir müddet devam ettirilemeyecekti.⁵¹⁸

Osmanlı Devleti’nden ABD’ye doğrudan bitüm ihracatı 1 Temmuz 1883’ten sonra başlamıştır. Kayıtlarda 1908 senesinde kadar fasılalarla takip edilebilmektedir. Satışları zaten az olan bu ürün, ilgili dönem boyunca tam yedi sene hiç sevk edilememiştir. Bu istikrarsız duruma sebep ise üretiminde yaşanan sorunlardır ki ihracatı kısa vadede süreklilik arz edemeyecektir. Süreç boyunca toplam 2.390 ton bitüm sevk edilmiştir. Bazı seneler tonajlar tekli sayılara yaklaşırken bahsi geçen miktarın üçte biri sadece 1903 senesinde sevk edilmiştir. Sayda, Hasbeya gibi bölgelerden çıkarılan bitümün ana yükleme limanı Beyrut’tur.⁵¹⁹

Antimon: Osmanlı’dan ABD’ye antimon ihracatı sadece altı sene gerçekleşmiştir (1896, 1899-1904). Bu süre zarfında %95’i Asya kıtası limanlarından

⁵¹⁶ Selanik yükleme örnekleri için bkz. **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 457; **CRUS 1896-1897**, C. II, s. 895; **CRUS 1898**, C. II, s. 609.

⁵¹⁷ **C&N 1884-1894**. Şehirlerden yapılan yükleme örnekleri için ayrıca bkz. **CRUS 1900**, C. I, s. 1153; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 534, 539; **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1479; **CRUS 1891-1892**, s. 201; **CRUS 1893**, s. 110, 271; **CRUS 1894-1895**, C. II, s. 456.

⁵¹⁸ **CRUS 1873**, s. 1147.

⁵¹⁹ **C&N 1884-1908**; **CRUS 1884-1885**, s. 1028; **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1467. Beyrut’tan yapılan yükleme örnekleri için bkz. **CRUS 1891-1892**, s. 404; **CRUS 1893**, s. 272; **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 960; **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1159; **CRUS 1898**, C. I, s. 1184, 1191.

olmak üzere 1.359.940 pound (616,86 ton) sevkiyat gerçekleşmiştir. Ana yükleme limanı İzmir'dir.⁵²⁰

Lüle Taşı: Lületaşı ABD'ye sadece 1893-1895 aralığında üç sene olacak şekilde İstanbul'dan ihraç edilmiştir. İhraç edilen toplam tutar 10.199 \$'dır.⁵²¹

Sülfür: Sadece 1903 ve 1905 senelerinde olmak üzere 3.353 ton sevkiyat gerçekleşmiştir.⁵²²

2.7.Diğer İhracat Kalemleri

Bu bölüm altında ihracatı süreklilik gösteren fakat büyük hacimlerde ihraç edilmemiş ürünler sıralanacaktır. Emtia tarihi çalışmaları için az da olsa bu ürünlerin ticaretinin de var olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır.

2.7.1. Hayvansal Ürünler

Bu kategori altında hem canlı hayvanlar hem hayvanlardan mamul besinler hem de çeşitli hayvansal emtia bulunur. Tüm veriler C&N serisinin 1850-1909 seneleri arasındaki defterlerden alınmıştır.

a) Sosis Kılıfı: ABD'nin Osmanlı Devleti'nden son dönem ithal ettiği ürünlerden biri de sosis kılıfı olarak kullanılan bağırsaklardı. 1893 senesinde başlayan ihracat dönemin sonuna kadar sürecektir. 1893-1909 seneleri arasında nominal değerle 1.486.053 \$ ihracata konu olmuştur. Bu değer ile ihracat şampiyonları listesinde zımpara taşının arkasında ve kromun önündedir. İhracatının %86'sı Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarından gerçekleştirilmiştir.⁵²³

Bir anda gelişen ve yüksek seviyelere çıkan ihracatın gerisinde Amerika'nın endüstriyel et üretimindeki gelişme ile alaka olduğu söylenebilir. Küçükbaş hayvanların bağırsağından sosis kılıfı üretimi o dönemde yükselen bir endüstridir. Osmanlı Devleti'nde ihracata konu bağırsaklar önce kesimi yapan kasaplar tarafından tuzlanmakta, sonra bu iş için mevcut olan imalathanelerde toplanarak temizlenip tekrar

⁵²⁰ C&N 1896-1904. İzmir'den yükleme örnekleri için bkz. CRUS 1900, C. I, s. 1153; CRUS 1903, C. I, s. 216.

⁵²¹ C&N 1893-1895. İstanbul yüklemeleri için bkz. CRUS 1893, s. 110; CRUS 1894-1895, C. II, s. 456.

⁵²² C&N 1903, 1905.

⁵²³ C&N 1893-1909.

tuzlanıp sevkiyata hazırlanmaktaydı. Bu ihraç ürününün çoğu eskiden Avrupalı ülkeler tarafından talep edilirken 1900'lere doğru ekserisi ABD'ye yönlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin 1901'de Bostonlu tek bir firma Osmanlı'dan temin edilmek üzere 40.000 bumarlık bir sözleşme akdetmiştir. Piyasada o dönemler birinci kaliteden bin adet bumar 44,00 \$'a temin edilebiliyordu. Ayrıca bumarın delik (perforasyon) olup olmaması da kaliteyi etkileyen önemli bir faktördü.⁵²⁴

İhracat yukarıda da değinildiği gibi çoğunlukla İstanbul'dan yapılıyor olmakla birlikte İskenderun ve Bağdat da önemli merkezlerdi. Ayrıca ülkenin değişik şehirlerinden ihracata dönük bağirsak toplanmaktaydı. Bu şehirlere örnek olarak Selanik, Beyrut, Halep, Kudüs, İskenderun, Mersin, Sivas, Samsun, Trabzon ve Harput verilebilir. Ürünlerin üzerinde temizleme ve tuzlama haricinde bir işlem yapılmamaktaydı.⁵²⁵

b) Canlı Hayvanlar: Nominal değerle 17.968 \$ ihracat gerçekleşmiştir. Tüm hayvanların ismi açık olarak yazmamakla birlikte 7.948 \$'lık kısmında "at" olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1902 senesinde Beyrut'tan 1.029,15 \$ değerinde Arap kısrığı ithal edilmiştir.⁵²⁶

1849 ile 1880 arasında Osmanlı Devleti'nden ABD'ye canlı keçilerin de ihraç edildiği bilinmektedir. İlk ihracat Ayamama Çiftliğine gelen Amerikalı Dr. J. B. Davis'in 1849 senesinde ülkesine dönerken yanında götürdüğü iki teke ve altı dişi keçiden oluşmaktadır. Akabinde ithalat yapan Amerikalılar Massachusetts'ten C. W. Chenery, Teksas'tan Diehl ve Brown, Idaho'dan John S. Harris, Georgia'dan Richard Peters ve ayrıca W. D. Parish gibi girişimcilerdir. Yine Hasting, Teksas'tan W. G. Hughes & Co. da önemli bir Ankara keçisi yetiştirilişi olarak belirtilir. Ak'ın hesaplamasıyla bahsi geçen seneler arasında ABD'ye gönderilen canlı keçilerin toplamı dört yüzü bulmuştur. 1898 senesine gelindiği zaman ABD'de iki yüz bin kadar Ankara keçisi olduğu düşünülmekteydi. Yine de daha önceki bölümlerde görüldüğü

⁵²⁴ CRUS 1901, C. I, s. 1053.

⁵²⁵ CRUS 1893, s. 110; CRUS 1894-1895, C. 2, s. 456; CRUS 1895-1896, C. 2, s. 506; CRUS 1896-1897, C. 1, s. 1159, 1164; C. 2, s. 895; CRUS 1898, C. 1, s. 1191-1192; C. 2, s. 609; CRUS 1901, C. 1, s. 1063; CRUS 1902, C. 1, s. 1137, 1152; CRUS 1905, s. 358; CRUS 1906, s. 354, 361, 686; CRUS 1907, C. 1, s. 591, 597, 602, 607, 616; C. 2, s. 525; CRUS 1908, C. 2, s. 650, 653, 681.

⁵²⁶ CRUS 1902, C. I, s. 1109.

üzere ABD keçi derisi ya da kılı gibi ürünlerde net ithalatçı bir devlet olarak kalmaya devam edecekti.⁵²⁷

c) Peynir ve Tereyağı: Peynir ihracatı 658.853 pound (298,85 ton) ve 83.837 \$ nominal değere sahiptir. Tereyağı toplamda 419.301 pound (190,19 ton) ve 75.675 \$ nominal değerle ihraç edilmiştir.

d) Bal: toplamda 1.339 galon ve 1.034 \$ ihraç edilmiştir.

e) Balık: Toplam ihracat hacmi 51.837 \$'dır.

f) Et: Toplam hacmi 1.617 \$'da kalmıştır.

g) Sünger: Nominal değerle 43.618 \$ ihraç edilmiştir. Sevkiyat limanları Beyrut ve İzmir'dir.⁵²⁸

h) Mesane: Balık ve diğer hayvanların mesanesini içeren bu ürünlerin toplam nominal ihracatı 43.284 \$'dır.

j) Kemik ve Boynuz: Toplam hacmi 853 \$ tutmaktadır.

t) Hayvansal Tutkal malzemesi: 1902-1909 arasında izlenebilen malzemeler 24.425 \$ nominal hacme sahiptir.

i) Hayvan dışkısı: Bu kategori ABD gümrük kayıtlarında görülmemekte fakat konsolosluk raporlarında geçmektedir. Tabaklamada kullanılan hayvan dışkıları özellikle son dönemde İstanbul ve Bağdat'tan ihraç edilmiştir.⁵²⁹

2.7.2. Yağlar

1850-1909 döneminde yağ kategorisinin nominal büyüklüğü 1.247.975 \$'dır. Bu hacmin hemen hemen tamamı (1.230.399 \$) zeytinyağı ihracatını içerir. Birçok ürün grubu gibi zeytinyağı ihracatı da geç gelişme göstermiştir. İhracatının nominal büyüklüğünün %76'sı 1900-1909 seneleri arasında ve %11'i 1890'lardadır. Sevkiyat

⁵²⁷ **Yearbook of the United States**, Department of Agriculture, 1898, s. 431-433; S. C. Cronwright Schreiner, **The Angora Goat**, Longmans, Green, and Co., New York 1898, s. 235-240; **CRUS 1900**, C. I, s. 1116; Mehmet Ak, "Batılı Gezginlerin Gözlem ve Değerlendirmelerinde Ankara Keçisi", **Akademik Bakış**, C. 14, S. 28, 2021, s. 294.

⁵²⁸ **C&N 1850-1909; CRUS 1870**, s. 407-408; **CRUS 1873**, s. 1149.

⁵²⁹ **CRUS 1907**, C. I, s. 597; **CRUS 1908**, C. I, s. 457.

Asya kıtası limanları ağırlıklı (%82) bir görünüm arz eder. Yüklemler İzmir ve Hayfa'dan olmakla birlikte ağırlıklı tonajlar İzmir'den gerçekleşmektedir. Mersin'den ise geç dönemde çok az miktarda susam yağı ihraç edilmiştir.⁵³⁰ Pamuk, 1878-1913 döneminde zeytinyağının toplam ihracat içindeki payının %5'in altında kaldığını belirtir.⁵³¹ ABD'ye dönük ihracatta ise bu pay çok daha aşağıdadır.

2.7.3. Alkollü İçkiler ve Çeşitli Hazır Gıda Ürünleri

Alkollü içkiler: Üçüncü bölümde görüleceği üzere ABD'den Osmanlı Devleti'ne yapılan alkol ve alkollü içkiler ihracatı yüksek olmasına rağmen tam tersi istikamette aynı durum yaşanmamıştır. 1850-1909 seneleri arasında Osmanlı'nın ABD'ye alkollü içki ihracatı nominal değerle 162.874 \$ gibi küçük bir hacimde kalmıştır. Bu değer 101.097 \$'ı şaraptır. Şarap çoğunluğu fiçılanmış ve bir kısmı da şişelenmiş olarak sevk edilmektedir. Şaraptan sonra ikinci büyük kalem brendidir. 1886 senesinde ihracatı başlayan brendi, 1909'a kadar 45.572 \$ ihraç edilmiştir.⁵³²

CRUS serisine giren verilerden Yafa, Kudüs gibi şehirlerden şarap, konyak, brendi, cin gibi ürünlerin çok düşük de olsa sevk edildiği görülmektedir. Defterlerde ismi zikredilmeyen bir Amerikalının Kıbrıs'ta şarap imalatı için yatırım yaptığına dair bir bilgi de tespit edilmiş fakat ilgili kişi ve faaliyetleri hakkında verilerin devamı gelmemiştir.⁵³³

Çeşitli Hazır Gıda Ürünleri: Konsolosluk raporlarında süreç boyunca tek bir sefer zikredilen şekerlemeler 1881-1909 seneleri arasında çok düşük miktarlarda ama sürekli ihraç edilen bir üründür. Toplam hacmi nominal değerle 16.764 \$'dır. Şeker ihracatı ise 87.756 \$ nominal değerinde olmakla birlikte bu hacmin %97'si tek bir yıla (1899) aittir. Peksimet, erişte, makarna gibi ekmekçilik mamulü ürünlerin ihracatı hepsi 1888-1909 arasında bulunmak üzere 96.804 \$ nominal büyüklüktedir. Bu grup içinde son olarak da şarap tortusu ve ham tartar bulunur. Sadece iki sene (1865, 1886) ihracatı yapılmış olup nominal değeri 3.389 \$'dır.⁵³⁴

⁵³⁰ C&N 1850-1909; CRUS 1879-1909.

⁵³¹ Şevket Pamuk, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 34.

⁵³² C&N 1850-1909.

⁵³³ CRUS 1862, s. 586; CRUS 1906, s. 361; CRUS 1907, C. I, s. 607; CRUS 1908, C. II, s. 673.

⁵³⁴ C&N 1850-1909; CRUS 1907, C. II, s. 525.

2.7.4. Kimyasal Ürünler

Sabun: Sabun Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinin ihracatında dikkat çeken bir ürün olmakla birlikte istatistiklerde kendine çok fazla yer bulamamıştı. Özellikle Filistin sabun üretiminde meşhur bölgelerden birisidir. Bu şöhretin altında da zeytinyağı üretimi yatmaktadır. Bölgede üretilen sabunun büyük kısmı Mısır'a sevk edilmekle birlikte Amerika cihetine de sabun ihraç edilmektedir. Hayfa'da bu ihracatı Amerikan-Alman kolonisinde (Temple kolonisi) bulunan ve Amerikan vatandaşlarının kurduğu *Struve & Co.* isimli bir firma gerçekleştirmektedir. Sahipleri Andrew Struve ve George Scheerer olan bu firma⁵³⁵ her ay New York ve Buffalo'daki iki iş ortağına sabun sevkiyatı yapmaktadır. Gönderdiği ürünler kastil sabunu olarak bilinmektedir. Hayfa haricinde bir diğer ihraç merkezi ise İzmir'dir.⁵³⁶

Tüm dönem boyunca Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen sabun nominal değerle 231.541 \$'dır. Bu değer %12'si 1850-1866 aralığındaki sekiz seneye aittir. Geriye kalan %88'lik ihracat ise 1884-1909 arasında olup her sene düzenli bir seyir izler. Sabuna en yakın kategori olan parfümeri grubunda ise toplam ihracat 2.789 \$'da kalmıştır.⁵³⁷

Gübre: Toplam 66.523 \$ nominal değere sahiptir.

Toprak boyası: Nominal olarak toplam 8.104 \$ değerinde ihracat hacmine ulaşmıştır.

2.7.5. Metal Eşya

1850-1909 dönemi boyunca gerçekleşen tüm metal eşya ihracatı nominal büyüklük ile 482.013 \$'dır. Ürünler içinde pik/çubuk/yassı ve hurda demirler, demir ve çelikten eşyalar (çatal bıçak takımları vb.); bakır, pirinç ve bronzdan mamuller, kurşun, çinko, kalay ve bizmut gibi ürünler bulunur.

⁵³⁵ Struve ve Scheerer ailesinin Hayfa'daki faaliyetleri için bkz. Ruth Kark, Seth J. Frantzman, "Consuls, Demography and Land in Palestine," *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, C. 126, S. 2, 2010, s. 153-167.

⁵³⁶ **CRUS 1878**, s. 1132; **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1467, 1492; **CRUS 1886-1887**, s. 1017. Burada tek bir örneğini verdiğimiz Hayfa'nın ihracat istatistiklerinde her sene az da olsa kastil sabunu bulunmaktadır.

⁵³⁷ **C&N 1850-1909**.

2.7.6. Kauçuk

Bu sınıftaki ürünlerin hemen hemen tamamı 1893-1909 seneleri arasında olup yeniden işlenmeye uygun atık (hurda) kauçuklardır. İhracatın toplam hacmi 4.358.330 pound (1.977 ton) ve nominal olarak 297.290 \$'dır.

2.7.7. Ahşap

Ahşap kategorisinde yakacak odun, tahta, kereste ve kalas gibi ürünler bulunmaktadır Nominal ihracat hacmi 273.325 \$'dır. Ayrıca ahşap kategorisi dışında, nihaî mamul olarak değerlendirilen mobilyaları da malzemesi itibarıyla burada zikretmek gerekirse 21.981 \$ ile çok düşük bir hacme sahiptir.

2.7.8. Çeşitli Taşlar, Mermer, Seramik, Porselen, Cam ve Boncuklar

Grubun toplam hacmi 205.134 \$ nominal değere sahiptir. Ürünün ana ağırlığını kehribar hariç boncuk ve boncuk süslemeleri oluşturur (%67).

2.7.9. Diğer Ürünler

Yukarıda sayılanlar haricinde çok az hacimlerde de olsa şu ürünler de kayıtlıdır: Mücevherler (68.372 \$); pipo ve sigaralık ürünler (47.078 \$); sanat eserleri ve antikalar (43.312 \$); kitap, defter ve kırtasiye ürünleri (31.774 \$); tabancalar (7.593 \$); müzik aletleri, saatler, yelpazeler, başlıklar, ayakkabılar, kalem, fırça ve yazı gereçleri, fildişi, deniz kabuğu, kehribar, oyuncak, düğme.

Konsolosluk raporlarında bazen “doğu malları, pazar ürünleri” ve bazen de “doğu malları, antika” gibi isimlendirmeler altında özellikle İstanbul, Şam, Kudüs, Beyrut, Yafa, Halep gibi şehirlerden ürünler de bulunmaktadır. 1887'den itibaren kayıtlara girmekle birlikte tutarları çok düşüktür. Turizmin artışıyla birlikte ortaya çıkan bu sınıf için insanların yanlarında götürdüğü tombak, bakır, pirinç gibi ürünler ve süs eşyaları bulunmaktadır. Bu grup içindeki ürünler konsolosluklara fatura edilmemektedir. Çalışmada bu sınıf belirli bir kategori altına eklenmemiştir. Zira hem içeriğinin kapsam ve sınırları bilinmemektedir hem de ABD gümrük tasnifinde bunu ortaya çıkarabilecek bir kayıt sistemi yoktur.⁵³⁸

⁵³⁸ CRUS 1901, C. I, s. 1036. Örnekler için bkz. CRUS 1886-1887, s. 1048; CRUS 1890-1891, s. 350; CRUS 1890-1891, s. 352; CRUS 1891-1892, s. 404.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD’NİN OSMANLI DEVLETİ’NE İHRACATI

Çalışmanın ikinci bölümünde tarım, hayvancılık ve dokuma ürünlerinin Osmanlı’nın ABD’ye dönük ihracatında önemli bir yer tuttuğu gösterilmişti. Bu bölümde ise ABD’nin Osmanlı pazarına yaptığı ihracat mercek altına alınacaktır. Bölüm altında ürünler hem ait oldukları kategoriler hem de nominal büyüklükleri göz önünde bulundurularak listelenmiştir. İthal edilen ürünlerin altmış senelik dönemde yaşadığı dalgalanmalar ve bunun altında yatan sebepler ortaya konulacaktır.

İncelenen sürecin görece çok uzun olması ABD-Osmanlı ticarî ilişkilerinin her dönem aynı dinamikleri göstermediğini anlama fırsatı vermektedir. Zira, aşağıda da detaylandırılacağı üzere bu süreçte önemli kırılma dönemleri izlenebilmektedir. 1850’li senelerde henüz ikili antlaşmalara yansımamış olsa bile Amerikalıların Osmanlı Devleti topraklarında dâhili ticarete ve ziraî üretime katılma çabalarına dair örneklerle karşılaşılır.⁵³⁹ Osmanlı’da yerleşik bazı Amerikalılar kendi anavatanlarına ihracat yaptıkları gibi, bunun tersi istikamette de ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Amerikalıların Osmanlı topraklarına hem kendi ülkelerinden hem de ilişkiye taraf olmayan üçüncü ülkelere de ürün getirdikleri görülmektedir.⁵⁴⁰ Fakat üçüncü ülke ürünlerinin ithalatı tüm döneme damga vurmuş bir vakıa değildir.

Osmanlı pazarında hem ithalat hem ihracat hem de üretim yapan Amerikalıların, aynı zamanda ülke içinde yerliler gibi tüccarlık da yaptığı görülmektedir. Nitekim ordunun ya da sarayın gıda tedarikinde İngilizlerin yanı sıra Amerikalıların da varlık gösterdiği karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴¹

⁵³⁹ Bu tip bir örnek için bkz. **BOA C.HR 172/8552** (27 Mayıs 1853). Mezkûr belgede bir Amerikalı tüccar Beyrut’ta ortaklarıyla zeytinyağı üretmek istemekte ve bunun için imtiyâz talep etmektedir.

⁵⁴⁰ Bir Amerikalı tüccarın İtalya’nın Trieste şehrinde arpa suyu mayası getirmesi örneği için bkz. **BOA HR.MKT 148/61** (18 Haziran 1856).

⁵⁴¹ Örnek için bkz. **BOA HR.TH 39/50** (25 Nisan 1881). Bu örnekte adı geçen Karlo Koris çift kimlikli bir şahsiyettir. Hem Yunan hem de Amerika tâbiyyetine sahip Koris’in aslen Osmanlı tâbiyyetinde mensup olduğu düşünülebilir. Birinci ve dördüncü bölümde anlatıldığı üzere birçok Rum asıllı tacirin bazı avantajlardan ötürü Amerikan tâbiyyetine geçtiği bilinmektedir. Amerikalıların ticarete dair taleplerinde geçen tacir isimlerine bakıldığı zaman bu kişilerin aslen Osmanlı tâbiyyetli olup da Amerikan tâbiyyetini almış -özellikle- gayrimüslim kişiler olduğu birçok belgede karşılaşılan dikkat

İncelenen dönem boyunca Amerikan konsolosluk raporlarına yansıyan bir ruh vardır. Buna göre Amerikalılar Osmanlı pazarında İngilizler ve Fransızlar gibi hacim kazanmayı en başından beri istemekte fakat yine de başarılı olamamaktadırlar. Bununla birlikte yine de Osmanlı toplumu, devleti ve piyasa yapısına duydukları bazı önyargılardan ötürü bazen ABD'ye ülkenin ticaret için güvenli olmadığına dair - aslında hevesleri ile çelişen- bilgiler de verebilmektedirler.⁵⁴² Bu tür olumsuz mesajlar ise doğal olarak sermayeyi ürkütebilecek tonlar içermektedir.

Osmanlı'nın ABD menşeli ürün ithalatı istatistiklere yansıyandan daha yüksektir. Bunun sebebi Amerika'dan Avrupa şehirlerine ihraç edilen emtianın daha sonra Osmanlı Devleti'ne satılmasıdır. Bu durumun Amerikalılara kârdan zarar anlamına geldiği de açıktır. İngiltere, Fransa ya da İtalya gibi ülkelere gönderilip oradan da Osmanlı topraklarına sevk edilen mallardan Amerikalılar doğal olarak daha az kâr edeceklerdir. Şayet direkt nihaî tüketiciye ulaşabilecek bir organizasyon ve dağıtım sistemi kurulabilse bu Amerikalılar için daha iyi olabilirdi.

Bölüm 2'de Osmanlı ihraç ürünlerinin hammadde ve bazı gıdalarla sınırlı olduğu dikkat çekerken, bu bölümde Amerikan ihraç ürünlerinin daha çok mamûl mallardan oluştuğu görülecektir. Osmanlı'nın Avrupalı ülkelerle de dış ticaret kompozisyonu benzer bir görünüm arz eder.⁵⁴³ İki ülke arasında ticarî yapının bu şekilde gelişim göstermesi bazı tarihçilerin emperyalizm tanımı ile örtüşmektedir.⁵⁴⁴

3.1. Gaz Yağı

Mineral yakıtlar ve yağlar günümüz dünyasında olduğu gibi 19. yüzyılda da çok büyük bir pazara sahipti. Bu grupta Osmanlı Devleti'nin ana talebi aydınlatma amaçlı kullanılan gaz yağıydı. Muadili olarak kullanılan en önemli ürünlerden biri ise şüphesiz zeytinyağıydı. Bu ürün ise gaz yağına kıyasla daha pahalıydı. Gaz yağı zamanla kendi pazarını kuracak ve aydınlatma açısından zeytinyağı ve benzerlerinin yerine ikame edilecektir. Yeni pazar ise yeni rekabetler doğuracaktır.

çekici bir husustur. Kısacası Amerikan taciri sıfatını haiz olanların ciddi bir kısmını da bu vasıfta kişiler oluşturmaktadır. Örneğin bir anlaşmazlıktan ötürü Osmanlı ve Amerikan tebaalı iki tüccarın ihtilafında aslında her iki tarafın da Ermeni olduğu dikkat çekicidir. Bkz. **BOA HR.MKT 231/47**.

⁵⁴² Örnek için bkz. **CRUS 1880-1881**, s. 164.

⁵⁴³ Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, s. 66.

⁵⁴⁴ Georg Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 187.

19. yüzyılda yerin altından çıkarılan mineral maddeler alanında Amerika önemli bir oyuncu/üretici olarak varlık göstermiştir. Bu alanda birçok buluş da yine Amerikan kökenli olmuştur. Osmanlı pazarına 1860'ların ortasına doğru girmeye başlayan Amerikan gaz yağı kısa sürede yaygın bir pazar bulacaktır. Uzun bir süre Osmanlı'nın bu alandaki ihtiyacı sadece ABD'den karşılanacaktır. Boşaltma limanlarından iç bölgelere deve sırtında dağıtımı sağlanan ürüne dönük Osmanlı talebi her geçen sene daha da artacaktır.

İlk defa 1 Temmuz 1863'ten sonra sevk edilmiş olan ve zamanla önemi artan gaz yağı konsolosluk raporlarına da 1866 senesinden itibaren girmeye başlar.⁵⁴⁵ Bu ilk kayda göre Beyrut'a gelen ürünün Boston yüklemeli olduğu belirtilmektedir. Beyrut raporlarında sonraki seneler de düzenli bir şekilde izlenebilen gaz yağı ithalatından, bu ürünün şehirde bir pazar yaratıp tutunduğu anlaşılmaktadır. Diğer birçok ürünün aksine ABD'den aktarmasız bir şekilde gelen gaz yağının birim fiyatı 1860'ların sonlarında 40 sent/galon civarında seyretmekteydi. ABD-Beyrut navlunu 4 sent/galon, çeşitli giderleri 5 sent/galon, kayıp kaçak %1-3 ve sigortasının da %3 olarak hesaplandığı ürünlerin maliyeti 50 sente ulaşmaktaydı. Fakat gemilerin planlanmış güzergâh gibi kısıtları düşünülünce Beyrut ve Suriye bölgesine bazen İzmir boşaltmalı mallar da gelebilmekteydi. Bu da ekstra bir navlun maliyeti demektir. Örneğin 1870'lerin başında ABD çıkışı 30 sent/galona düşen gaz yağı Beyrut ve İzmir'den transfer edilip Yafa'ya geldiğinde 57 sent/galona mal olmakta ve piyasada 63 sente satılmaktaydı.⁵⁴⁶

Gaz yağı yüklü tonajlarla sevk edilen bir ürün olduğu için ithalatını yapacak yerleşik⁵⁴⁷ kişilerin de büyük sermaye sahibi olmaları gerekiyordu. Bu nedenle gaz yağı her limana değil de belli başlı limanlara sevk ediliyor ve oralardan da çeşitli acenteler vasıtasıyla çevre şehirlerdeki perakendecilere ulaştırılıyordu. Ayrıca gaz yağının yurtiçinde büyük miktarlarda sevkiyatı da belediyeler eliyle

⁵⁴⁵ Çakır "yeni icat gaz yağının" ilk reklamlarını 1864 senesinde tespit etmiştir. Bu da ABD'nin dış ticaret verileriyle uyumaktadır. Hamza Çakır, **Osmanlı Basınında Reklam**, Elit Reklamcılık, Ankara 1997, s. 163.

⁵⁴⁶ **CRUS 1866**, s. 422-423; **CRUS 1868**, s. 592; **CRUS 1869**, s. 357; **CRUS 1871**, s. 1116.

⁵⁴⁷ Yerleşik tabiri bilerek kullanılmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nde ithalatı yapanlar her zaman Osmanlı vatandaşı olmayabiliyorlardı.

yasaklanabiliyordu.⁵⁴⁸ İstanbul'a gelen gemiler Paşabahçe'de bulunan depoya boşaltma yapabiliyordu. Depodan şehre ithalatçıların küçük tekneleriyle sevkiyat yapılmaktaydı. Şehirlerde yüksek tonajlarda yakıtın birikmesi önlenmeye çalışılıyordu ki sebebi de kamu güvenliğiydi.⁵⁴⁹

Gaz yağı gibi yüksek meblağlar tutan ürünlerin sevkiyatında ticarî bir risk almak istemeyen Amerikalılar bankaları aracılığıyla kılmaktaydı. Beyrut özelinde örneklendirilirse; Amerikalı gaz yağı ihracatçıları Londra'daki *Baring Brothers* isimli banka ile çalışmaktaydı. Banka ise Beyrut'ta *Henry Heald & Co.* ile ilişki içindeydi. Banka yapılan alışverişte Henry Heald aracılığı ile alıcının poliçesini tahsil etmekteydi. Tahsilat akabinde alıcıya malı gümrükten geçirmesi için konşimentolar verilirdi. Ama poliçeye muhatap olan bakiye %75 kadardı. Zira olası sipariş iptali ya da başka riskler için Amerikalılar %25 avans istemekteydiler.⁵⁵⁰

1870'lerin başlarında da tüm ülke sathında olduğu gibi İzmir'e gelen ana Amerikan malı da gaz yağıdır. Burada bir bilgi de ilave edilmelidir: ABD'nin Osmanlı navlun pazarındaki silik konumuna dair veriler çalışmanın son bölümünde anlatılacaktır. Fakat ilk dönemlerde söz konusu gaz yağı taşımacılığı olduğunda ürünün çok büyük bir kısmının Amerikan gemileriyle taşındığı da bir vakiadır. Örneğin sadece 1870 senesinde İzmir'e gaz yağı sevkiyatının %70'i Amerikan gemileri eliyle yürütülmüştü.⁵⁵¹

Uzun bir süre Osmanlı şehirlerinin ABD'yle ithalat noktasında tek ticarî ilişkisinin gaz yağı olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca bazı şehirlerde Amerikan

⁵⁴⁸ Belediyelerin şehirlere büyük miktarda gaz yağı girişini yasaklamasının nedeni yangın güvenliği ve çevresel nedenler olabilir. Bunun yanı sıra kısıtlı depolama alanı ya da genel güvenlikle ilgili kaygılar da buna sebep olarak düşünülebilir. **CRUS 1884-1885**, s. 1047; **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 253. Buna mukabil gaz yağı depolaması diplomatik sorunlara dönüşebiliyordu. Örneğin 1882'de İzmir'de depolamadan kaynaklı masraflar Amerikalılar tarafından gümrük vergisini dolaylı yoldan artırıcı bir vergi olarak görülüp itiraz edilmişti. Raporlarda ismi geçen şirket ve temsilcileriye şu şekildedir: Boston'dan *Iasigi & Co.* ve temsilcisi *Jacob Balladur & Co.*; yine Boston'dan *Laforme & Frothingham* ve temsilcisi *Reggio & Belhomme*. **FRUS 1882**, No: 381, No: 385, S. 509-515, 520-521. Benzer bir sorun bir sene sonra da İstanbul'da ortaya çıkacaktı. **FRUS 1883**, No: 525, 528, 533, 535, s. 822-836. Ayrıca bkz. Volkan Ş. Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2005, s. 118-130.

⁵⁴⁹ Samuel Sullivan Cox, **Bir Amerikalı Diplomatın İstanbul Anıları: 1885-1887**, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 169-172.

⁵⁵⁰ **CRUS 1901**, C. I, s. 1031. Bu işlem uluslararası ticarete uygulanan akreditif işleminin daha ilkel bir hali gibi durmaktadır.

⁵⁵¹ **CRUS 1871**, s. 1113.

ithalatının artış trendinin arkasındaki tek etken de yine sadece gaz yağından ibarettir. Örneğin 1870'lerin başında Beyrut'a gelen Amerikan mallarının hemen hemen tamamı sadece gaz yağından ibarettir. Aynı senelerde Selanik'e sadece iki Amerikan ürünü gelmektedir ki bunlardan biri yine gaz yağıdır. Beyrut'ta 1872'de bir önceki seneye göre Amerikan ithalatındaki artış da sadece gaz yağının daha çok satılması ile gerçekleşmiştir. Konsolosluk raporlarında Amerikan ürünlerinin doğrudan pek sevk edilmediği anlaşılan Tarsus ve Mersin'e dahi büyük gaz yağı sevkiyatları gerçekleşmiştir. Konsolos Meshaka bir raporunda Hz. Muhammed'in kabri önündeki kandillerde dahi Amerikan gaz yağının kullanıldığına dair duyumlar aldıklarını ifade eder ki şehirdeki tüm camilerde zaten kullanıldığından bahisle bu bilginin doğru olduğunu düşünmektedir. Şehirlerden gönderilen ve bir kısmını verdiğimiz konsolosluk raporları gaz yağının birçok bölge için tek Amerikan ürünü olduğuna dair örneklerle doludur.⁵⁵²

1880'lerin ortalarına kadar Osmanlı gaz yağı pazarında tekel konumunda olan ABD bir rakip ile yüzleşecektir. Pazara yeni giren bu oyuncu ise Rusya'dır.⁵⁵³ Ruslar Bakü kıyılarındaki petrol kuyularını üretime alarak ve Amerikalıların pazarlama taktiklerini taklit ederek rekabete girişmişlerdir.⁵⁵⁴ Bölgesel yakınlığın getirdiği navlun avantajı da bu rekabete yardımcı olan bir etken olmuştur. Ruslar Samsun üzerinden Kayseri, Yozgat gibi Anadolu'nun iç bölgelerine ulaşabilmekteydiler. Aşağıda bulunan *Grafik 17*'de düşüşün başladığı sene ile Rusların pazara girdiği sene örtüşür. Konsolosluk raporlarında ilk defa Halep Fahri Konsolosu F. Poche'nin 1885, daha sonra da Kudüs Konsolosu Henry Gillman'ın Kasım 1887 tarihinde kaleme aldığı metinlerde değinilen Rus gaz yağı hızlı bir şekilde pazar lideri olmuştur. Muhtemelen uzun süre rakipsizliğin yarattığı rehabet ortamında Amerikan gaz yağının eskisi kadar rafine edilmediği ve standartlara uygunsuzluğuna dair bazı şikayetler oluşmaya başlamıştır. Beyrut ve Hayfa gibi şehirlerden gelen şikayetlere göre gaz yağlarının

⁵⁵² **CRUS 1871**, s. 1123; **CRUS 1872**, s. 827, 829, 842; **CRUS 1873**, s. 1062; **CRUS 1874**, s. 1131-1132; **CRUS 1878**, s. 1137; **CRUS 1879**, C. I, s. 708. Meshaka'nın raporunda kabir yeri olarak yanlışlıkla Mekke yazılmıştır.

⁵⁵³ Pennsylvania'da ilk kuyu 1859 tarihinde açılmışken, Rusya petrol sanayisiyse 1873'te başlayacaktır. Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 471-472.

⁵⁵⁴ Bakü'de rafineri faaliyetleri 1873'te başlamıştı. Petrol bundan beş sene sonra Karadeniz'e sevk edilmişti. Bu süreçte günümüzde Nobel ödülleriyle bilinen Nobel ailesinin de önemli katkıları vardır. Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, s. 84.

eskisi gibi kaliteli olmadığı, iyi ısıtmadıkları, hatta kullanım esnasında odanın yavaş yavaş karanlığa gömüldüğü ve kötü bir koku yayıldığına dair bilgiler geçmektedir. Bu nedenle konsoloslar Amerikalı üreticilere sürekli titiz olmaları vurgusu yapmaya başlamıştır.⁵⁵⁵ Bu endişe anlaşılabilir zira Osmanlı pazarına satılan en temel ürün gaz yağıdır ve Amerikalılar pazar kaybı ile yüzleşmek istememektedirler.

Rekabette bir başka sorun ise birim fiyatlarda ortaya çıkar. Amerikan gaz yağının birim fiyatı Rus ürününden daha yüksek kalmaktadır. Bu durum Amerikan menşeli malın en dip fiyatı görmüş olmasına rağmen yaşanmıştır. 1885'te İskenderun gümrüğünden vergisi ödenip geçirilen ve piyasada “en iyi” kabul edilen Pratt'in (Charles Pratt / *Astral Oil Works*) ürünü 1,15 \$/kasaya düşmüş olmasına rağmen yine de Rus gaz yağından pahalı kalmaktaydı. Genel olarak ürünler arasındaki fiyat farkı önceleri %5-10, sonrasında ise %12-15 bandında seyredecektir. Bu da yerleşik gaz yağı ithalatçılarının eski günlerdeki gibi büyük kârlar sağlayamamalarına neden olmaktadır. Bazı kalite şikayetlerine rağmen Amerikalılar ilk başlarda kendi ürünlerinin Rus muadiline göre daha iyi olduğunu savunacaklardır. Bununla birlikte mevcut şikayetlerden ötürü Rus ürününün daha kaliteli olduğunu düşünenler de vardır. Fakat zaman geçtikçe ve rekabet kızıştıkça Ruslar rafinasyonda da iyileştirmeler yapacaktır. Sonuçta Amerikan menşeli ürün bir zamanlar daha kaliteli dahi kabul edilse bu açık Ruslar tarafından sadece birkaç yıl içinde kapanmıştır. Ayrıca Ruslar hem ucuza mal satmış hem de tanıtım ve pazarlamada gayretkeş bir tutum sergilemişlerdir.⁵⁵⁶ Amerikalıların bu ciddi meydan okumaya karşı mevcut tüketicilerin tercih ve alışkanlıklarının değişmemesiyle durumun stabil bir şekilde korunabilmesi için rekabete uygun ve süratli adımlar atması gerekmektedir.

1885 senesinde ilk defa Beyrut'a paralel olarak İzmir Limanında da gaz yağında Rusya ile rekabet başlayacak ve bir anda satılan ürünün üçte biri Rus menşeli olacaktır. İzmir Konsolosu W. E. Stevens ise bu rekabeti ilginç bir şekilde “haksız rekabet” olarak nitelendirecektir. Yine de Rusların yeni yeni giriş yaptıkları İzmir'de pazar hakimiyeti -o an için- halen Amerikalıların elindedir. Konsolos pazara yeni girmesine rağmen hızla yol alan Rus gaz yağından ötürü uyarılarda bulunur. Nitekim

⁵⁵⁵ CRUS 1884-1885, s. 1027-1043.

⁵⁵⁶ CRUS 1884-1885, s. 1027-1043; CRUS 1886-1887, s. 1022.

diğer şehirlerde anlatıldığı gibi İzmir’de de son senelerde Amerikan gaz yağının kalitesine dair bazı şikayetler havidir ve hem bu durum hem de Rusların bir miktar daha ucuza satması Amerikalılar için tehlikeli bir vaka ortaya çıkarmaktadır. Böyle gittiği takdirde Amerika’nın Osmanlı limanlarına sevk ettiği ve tekel konumunda olduğu gaz yağı pazarında kan kaybedecekleri ihtimali belirmektedir.⁵⁵⁷

Yukarıda değinilen son birkaç senede Rus gaz yağının Osmanlı pazarına girdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak 1886 senesinde Suriye’den yazılan bir raporda artık Amerikan gaz yağı satışlarının belirgin şekilde düşüş yaşadığı ve onun yerine Rus malının ikame edilmeye başlandığı kaydedilir. Uzun senelerdir Amerika’nın Osmanlı pazarındaki en iddialı ve hazır müşteri bulan ürününün tahtı sallanmaya başlamıştır. Nitekim konsolos bu düşüşü “eşi benzeri görülmemiş” olarak nitelemektedir. Amerikalıları rahatsız eden durum, gaz yağı pazarındaki düşüşün sebebinin pazara daha kaliteli bir ürün girmesinden kaynaklı olmadığıdır. Tam aksine kalite olarak daha düşük ama buna mukabil daha ucuz bir ürüne pazarı kaptırmaktadırlar.⁵⁵⁸ Bunun yanı sıra gaz yağının, yirmi yıl kadar evvel ilk defa zeytinyağına ikame olacak şekilde Osmanlılara tanıtıldığı ve tüketimlerine sunulduğu zaman; asırlara sirayet eden tüketim alışkanlıklarını zor da olsa Amerikalılar değiştirmişti ve bu sebepten pazara ciddi şekilde emek verdiklerini düşünmekteydiler. Amerikalılara göre Ruslar kendilerini pazardan atabilmek için zararına satışlar dahi yapmaktaydılar. Ruslar fiyat düşürdüğünden dolayı Amerikan gaz yağını stoklayıp satan perakendeciler de daha fazla zarar etmemek için kaynaklarını değiştirme cihetine gitmekteydiler. Rekabette kimin başarılı olacağı o seneler için belirsiz olmakla birlikte Amerikalıların daha kaliteli rafine yeteneği ile Rusların coğrafi yakınlığından ötürü navlun avantajı iki ülkenin artılarıydı.⁵⁵⁹ Nitekim Rusya hem fiyat hem de coğrafi yakınlık avantajını kullanacak ve Amerika’nın istisnasız tüm konsolosları bundan sonra gaz yağında Rus tehlikesini raporlamaya başlayacaklardır. Bu korkunun ne kadar haklı çıktığı da *Grafik 17*’de izlenebilmektedir.

⁵⁵⁷ CRUS 1884-1885, s. 1057-1066.

⁵⁵⁸ Kalite konusundaki tartışmaya önceki paragraflarda değinilmişti.

⁵⁵⁹ CRUS 1885-1886, s. 1471, 1473-1474.

Rusların pazara girmesiyle uzun bir süre boyunca kesilen gaz yağı ihracatı 1 Temmuz 1905-30 Haziran 1909 arasında tekrar başlayacaktır.⁵⁶⁰ Beyrut, İzmir, İskenderun ve İstanbul gibi çoğu limana gelen malın bir kısmı İtalya üzerinden bir kısmı da doğrudan ABD’den sevk edilmiştir. İtalya’dan Amerikan menşeli gaz yağını gönderen şirket *Italo-American Petroleum Company*’dir. Yıllardır var olmayan gaz yağı sevkiyatlarının yeniden başlamasının arkasında ise Bakü ve çevresinde yaşanan karışıklıklardan ötürü rafinelerin kapanması yatmaktadır. Bu süreçte Bakü’de fiyatlar iki misline çıkmıştır. *Grafik 17*’de de görüleceği üzere yeniden başlayan satışların miktarı iki sene sonra düşmüştür. Bunun nedenlerinden biri 1907’de Beyrut’ta alıcı ve satıcı arasında çıkan anlaşmazlıktan ötürü gaz yağı sevkiyatlarının durmasıdır. Bir başka ve daha önemli neden ise aynı seneden itibaren Bakü’deki koşulların iyileşme göstermeye başlamasıdır. Bakü’deki bu gelişmeye paralel olarak ABD’nin gaz yağı ithalatı da düşüş trendine girmiştir.⁵⁶¹

Yukarıda Rusların pazarlamadaki gayretlerinden bahsedilmişti. Buna bir örnek olarak şu durum verilebilir: Amerikan gaz yağının piyasada kökleşmiş olması, uzun yıllara dayanan bir marka değeri yaratmıştı. Ruslar mevcut olan bu değeri pazara girişte kendi lehlerine kullanmaya çalışmıştır. Bu nedenle Rus gaz yağı bazı yerlerde Amerikan menşeli gibi pazarlanmıştır.⁵⁶²

Bir zamanlar Amerikalıların yaşadığı rehaveti 1880’lerin sonunda pazarı tamamen ele geçirecek Ruslar da yaşayacaktır. Bu da tüketici şikayetlerine neden olacaktır. Önceki senelerde var olan iyileştirme, yerini düşük kalite ve kötü ambalajdan kaynaklı kayıplara bırakacaktır. Yine de Rus gaz yağı Amerikalı rakibine göre kasa başına 50 sent daha ucuzdur. Bu da Amerikalıları kalite üzerinden rekabet

⁵⁶⁰ Parvus Efendi 1326 (1908/1909) senesinde Osmanlı’ya gelen petrolün menşe ülkelerini sıraladığı bir listede Rusya’nın payı %62, Romanya’nın %18 iken, ABD’nin payı %6’dır. Parvus Efendi, **Türkiye’nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye’nin Borçları ve Islahı**, Haz. Filiz Dıgıroğlu, Taşmektap Yayınları, İstanbul 2014, s. 187.

⁵⁶¹ **BOA HR.SYS 138/18; BOA Y.A.HUS 495/1; CRUS 1905**, s. 162, 358-359, 488; **CRUS 1907**, C. I, s. 574, 585; C. II, s. 534. Özellikle Şuşa ve çevresinde 20 Ağustos 1905’te Ermeniler ve Türkler arasında başlayan karışıklıklar Osmanlı Devleti’nin yakıt tedarikini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca bkz. Abdullah Lülecî, “20. Yüzyılın İlk Çeyreği Şuşa’da Ermeni Olayları”, **Hacı Bektâş-ı Velî Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları -VIII** (ed. Yunus Emre Tansü), İksad Publishing House, Ankara 2021, s. 561-583.

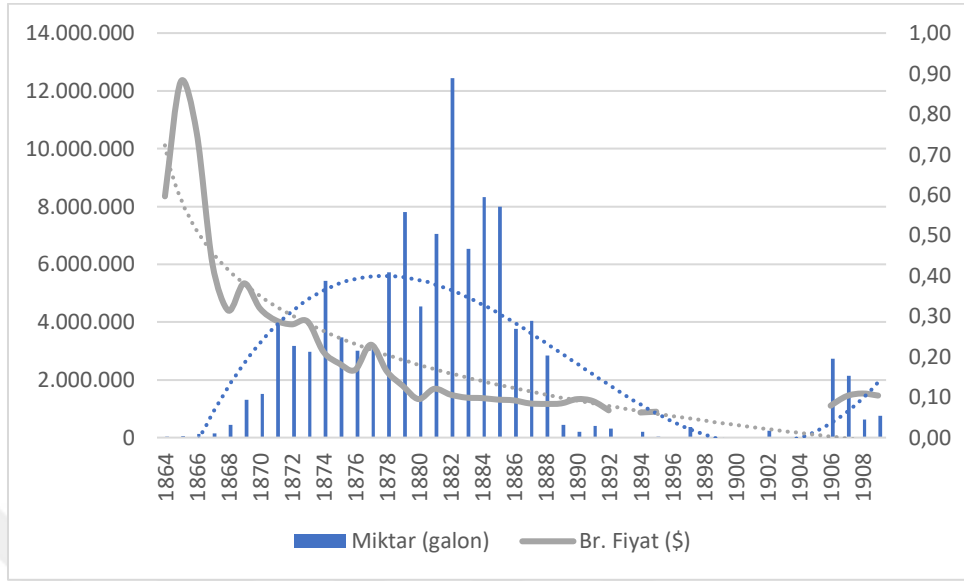
⁵⁶² **CRUS 1886-1887**, s. 1011.

etme imkânından mahrum etmektedir.⁵⁶³ ABD'nin gaz yağı pazarını kaybedişini özetlemek gerekirse şu üç başlık ile karşılaşılır: Kalite konusundaki şikayetler, birim fiyatlarda oluşan fark ve navlunun birim fiyatı daha da derinleştirilmesi.

Osmanlı Devleti'nde kırk seneye yayılan hikayesini özetlemeye çalıştığımız Amerikan gaz yağına dair veriler ise şu şekildedir: 1864-1909 döneminde Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği gaz yağı 108.343.591 galon (~ 328 bin ton) ve nominal değerle 15.682.182 \$ eder. Amerika'dan ithal edilen ticarî emtia arasında nominal değerle birinci sırada gaz yağı gelmektedir. Diğer ürünlerde ABD'den ithalatın hemen hemen hiç olmadığı senelerde dahi gaz yağı tedariki pozitif ayrılarak yoluna devam etmiştir. Örneğin 1878 senesinde ABD'den ithal edilen emtianın nominal değerle %92'si gaz yağından ibarettir. 1869-1890 seneleri arasında ABD'den en çok satın alınan ticarî emtia da yine gaz yağı olarak karşımıza çıkar. Bu ürün ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracatı uzun süre bir nevî domine etmiştir. Boşaltma limanları açısından mukayese edilirse ithal edilen tüm miktarın %55'i Avrupa, %45'i ise Asya kıtasındaki Osmanlı limanlarında tahliye edilmiştir. Bu da talebin bölgeler arasında birbirine yakın bir dağılım izlediğini göstermektedir. Yukarıda paylaştığımız konsolosluk raporlarından verilen bazı örnekler de bu dengeli dağılımı teyit etmektedir.

⁵⁶³ CRUS 1886-1887, s. 1034.

Grafik 17: Osmanlı Devleti'nin ABD'den gaz yağı ithalatı, 1864-1909.⁵⁶⁴

Tablodan çıkarılacak sonuç şudur: 1860'larda başlayan gaz yağı ihracatı 1870'lerde yükselişe geçip, 1880'lerin başında zirveyi görür. Satışların en yüksek olduğu seneler aynı zamanda fiyatların “en dip” noktada bulunduğu dönemdir. 1880'deki büyük sıçrama ise Konsolos John T. Robeson'un aktarımına göre 1862 antlaşmasının -uzatılmazsa- resmî süresinin biteceği endişesinden kaynaklanmıştır.⁵⁶⁵ En hacimli ihracatın yaşandığı 1882'den sonra düşüş trendi başlar. Bu trend 1886-1888 arasında eskiye nazaran daha aşağıda olsa da ABD'nin halen “piyasa oyuncusu” kalabildiği seviyelerdir. 1889'dan itibaren ise Amerikan gaz yağı Osmanlı pazarından silinecektir. 1889-1905 arasında dokuz sene hiç talep edilmeyen gaz yağı, sekiz sene ise epey düşük taleplerle karşılaşmıştır. 1 Temmuz 1905-1909 arası satışlar tekrar başlar. Fakat bu dört senenin ilk yarısında yakalanan miktarlar son yarısında düşüş ivmesine girer. Süreç boyunca hem miktar hem de birim fiyatta düşüş gözlenir.

Gaz yağının birim fiyatının 60 sent/galondan başlayıp 6 sentlere kadar düşmüş olması not edilmelidir. 1862 senesinde gümrük tarifeleri hazırlanırken ABD'nin verdiği listede gaz yağı bulunmamaktaydı. Bu da onu rayicinden vergi alınacak ürünler olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Şayet bu listeye gaz yağı girmiş olsaydı 1862

⁵⁶⁴ C&N 1864-1909.

⁵⁶⁵ CRUS 1882-1883, C. II, s. 543, 547.

fiyatlarından girecekti çünkü tarife hazırlanırken pazar fiyatları esas alınmıştı.⁵⁶⁶ 1862 şartlarıyla vergisi sabitlenecek bir gaz yağı, 1867'den itibaren fiyatlar düştüğü için satıcısına zarar ettirecekti. Bu da belki ABD'lilerin Rus rekabetinden çok önce sıkıntı yaşamalarına -ve belki de pazarı terk etmelerine ya da tarifeyi güncelleme taleplerine-neden olabilirdi.⁵⁶⁷

Aydınlatma sektöründe Ruslar ile rekabette başarısız olup gaz yağı pazarını kaybeden Amerikalıların odağı bir süre sonra farklı bir mecraya kayar. Gaz yağı satamayan Amerikalılar bunun yerine gaz lambası ve gaz sobası ihraç etmeyi düşünürler. Birçok konsolosluk raporunda Osmanlı Devleti'ne satılacak potansiyel ürünler içinde gaz lambaları zikredilir. 1899 senesinde Sivas Konsolosu Milo A. Jewett, New York'ta bulunan *R. E. Dietz Company* isimli firmaya 500 ila 1.000 adet lamba içeren bir fiyat teklifinde bulunmasını ister. Firma da bunun üzerine bazı numuneler gönderir. Numunelerin bölgede ihtiyaç duyulan türde olmadıkları görüldüğünden bir satış işlemi gerçekleşmez. Şirketin bu hamlesi numune göndermeye gönülsüz Amerikan şirketlerinin varlığı düşünülürse yine de kayda değerdir.⁵⁶⁸

ABD'den Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen mineral yağların içinde gaz yağı çok yüksek hacimlerde gelmiş olmakla birlikte başka ürünler de mevcuttu. Bunların en başında **makine yağı** gelir. Makineler ve motorların kullanılmaya başlandığı son dönemde makine yağı satışlarının da başlamış olması doğaldır. Zira bu ürün sürtünmeyi azaltarak verimliliği sağlamakta ve kayıpları azaltmaktadır.⁵⁶⁹ 1 Temmuz 1886'dan dönemin sonuna kadar izlenebilen makine yağının ithalatı toplam 1.040.794 galon (~3.450 ton) ve 130.880 \$ değerindedir. Bu miktarın %99'u 1903-1909 arasındadır. Bir diğer gelen yağ türü de **gres yağı**dır. Gres yağı 1900-1909 seneleri arasında 14.747 \$ ithal edilmiştir. Bu grupta son olarak da **parafin** ve **parafin mumu**

⁵⁶⁶ Hatırlanırsa bir önceki bölümde tarife hazırlanırken Osmanlı Devleti'nin yurtiçi ve yurtdışında fiyat araştırmaları yaptırıp hassasiyet gösterdiği anlatılmıştı.

⁵⁶⁷ 1873 Ekonomik Krizi'yle birlikte deflasyon sürecine girilmiştir. Fakat gaz yağındaki düşüşler krizden altı sene önce başlamıştır.

⁵⁶⁸ **CRUS 1899**, C. I, s. 983. Bir pazarlama stratejisi olan numune gönderme konusu tezin son bölümünde işlenmiştir.

⁵⁶⁹ Harry Tipper, "Lubricating Oil", **Transactions (Society of Automobile Engineers)**, C. 8, 1913, s. 254-255.

satışları zikredilebilir. Bu ürünlerin 1903-1909 seneleri arasında ABD’den toplam ithalatı 20.687 \$ nominal değere sahiptir.⁵⁷⁰

3.2. Rom ve Diğer Alkollüler

ABD’den Osmanlı Devleti’ne ihraç edilen ve nominal büyüklük olarak ikinci ticarî emtia sayılabilecek ürün alkoldür. Rom, ABD’nin meşhur tarım ürünlerinden olan şeker kamışının bir yan çıktısı olan melastan üretilmektedir. ABD’nin ikinci başkanı John Adams’ın (1797-1801) “Melasın Amerikan bağımsızlığında önemli bir bileşen olduğunu itiraf etmekten neden utanmamız gerektiğini bilmiyorum.” cümlesi göz önüne alındığı zaman bu ürünün de önemi anlaşılabilir. Adams’ın böyle düşünmesinin arkasında İngiltere’nin 1764’te yürürlüğe koyduğu *Şeker Yasası (Sugar Act of 1764)* yatmaktaydı. Yedi Yıl Savaşları’nın hemen akabinde yürürlüğe giren yasa, özellikle New England rom üreticilerini; üretimin geleceği noktasında rahatsız etmişti. Nitekim Amerikan Devrimi sürecini başlatan ekonomik gelişmelerden biri de Adams’ın dediği gibi melas olarak kabul edilmektedir.⁵⁷¹

Alkol grubunun en hacimli üyesi rom olmakla birlikte diğer alkol ve alkollü içecekler de dikkate değer satış rakamları yakalamıştır. Alkol grubu içinde sınıflandırma şu şekilde verilebilir:

Tablo 13: Osmanlı Devleti’nin ABD’den alkol ve alkollü ürünler ithalatının nominal büyüklükleri ve oransal dağılımı, 1850-1909:⁵⁷²

Ürün	Değer (\$)	Yüzde (%)
Rom (Melastan)	5.743.882	75,57
Tahıldan üretilenler	876.162	11,53
Diğer ürünlerden üretilen	889.594	11,70
Alkol (saf, nötr, kolonya)	91.318	1,20
TOPLAM	7.600.956	

⁵⁷⁰ C&N 1887-1909.

⁵⁷¹ Richard J. Trethewey, “The Economic Burden of the Sugar Act”, *The American Economist*, C. 13, S. 1, 1969, s. 63-71; <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6959>, “From John Adams to William Tudor, Sr., 11 August 1818,” Founders Online, National Archives, (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 024). İngiltere’nin öngördüğü “sadece hammadde üretimi ile sınırlı” kendi üreticilerini korumacı ekonomi politikası da Amerikan Devrimi’nin arkasındaki itici güçlerden biridir. Yülek, *Ulusların Yükselişi*, s. 117-119.

⁵⁷² C&N 1850-1909. Ürünlerin miktarları (şişe, galon veya proof galon) ile alkol dereceleri farklı olduğu için kıyas, miktardan değil nominal büyüklükler üzerinden yapılmıştır.

Tüm alkollüler beraber düşünüldüğü zaman ticarî emtia arasında dönem boyunca on sekiz sene ithalat şampiyonu olan alkol, sekiz sene de ikinci ürün olmayı başarmıştır. Fakat *Tablo 44* incelenirse alkol grubunun ana ağırlığının eserde işlenen dönemin ilk yarısında olduğu ortaya çıkmaktadır. Zamanla hem satış hacimleri düşecek hem de çeşitlenen ürünler arasında geri planda kalacaktır. Alkol grubunun ithalat sepetinde ağırlığının yüksek görüldüğü dönem aslında teknolojik ürün satışlarının da olmadığı bir evredir.

Gaz yağının 1870 ve 80'lere damga vurması gibi içki de 1860'larda yıldızı parlamış bir üründü. Örneğin 1862'de İstanbul'un ABD'den yaptığı ithalatın %56'sı, 1863'te ise %59'u romdan ibarettir. Aynı dönemde İzmir'e gelen rom ise İstanbul'a nazaran daha yüksek tonajlara sahipti. Ayrıca *Tablo 44*'te de görüleceği gibi 1863'ten itibaren romun birim fiyatında artış trendi başlar. Bu artış ise Osmanlı Devleti için ithalat vergisinde kayıp demektir. Zira romun galonu 1862 Gümrük Tarifesinde 7,30 kuruş olarak sabitlenmiştir. Oysaki sadece bir senede romun birim fiyatı %27 artış kaydedecektir.⁵⁷³

Tüm alkollüler içinde en büyük hacim romda olduğu için grubun seyrinin ana belirleyicisinin de bu ürün olduğu söylenebilir.⁵⁷⁴ Rom bir dönem sadece Osmanlı'nın

⁵⁷³ **CRUS 1862**, s. 568; **CRUS 1863**, s. 495; **CRUS 1864**, s. 639; **CRUS 1865**, s. 462; **CRUS 1866**, s. 427. 1815-1873 döneminde endüstriyel ürünlerin fiyatlarında düşüş olduğu tarihçiler tarafından genel kabul görmüştür. Bu görüş üründen ürüne ve pazardan pazara farklılık gösterebilir. Rom ise ilk evrede doğrudan endüstriyel bir ürün olarak sınıflandırılmaz. 19. Yüzyılda yaşanan fiyat hareketleri için bkz. A. Mesud Küçükkalay, **Osmanlı İzmir'inde İthalat: İzmir Efrenç Gümrüğü (1818-1838)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 15; Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi: 4**; Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015, s. 54-57; Hobsbawm, **Devrim Çağı: 1789-1848**, s. 52. Bir başka çalışmada ise ticaret hacminin artışına rağmen dünya genelinde fiyatların yakınsamadığı öne sürülür. Bkz. Kevin H. O'Rourke vd., "Ticaret ve İmparatorluk", **Cambridge Modern Avrupa'nın Ekonomik Tarihi (1700-1870)** (Ed. Stephen Broadberry, Kevin H O'Rourke), (Çev. Onur İşçi), Selenge Yayınları, C. 1, İstanbul 2023, s. 144-150.

⁵⁷⁴ Erhan; romun Osmanlı Devleti'nin ne Müslüman ne de gayr-i müslim tebaası tarafından tüketilmediğini, Türk limanları üzerinden karaya indirilip Rusya ve İran'a sevk edildiğini belirtir. Bkz. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, s. 80. Fakat ABD dış ticaret verileri ikinci bölümde de bahsedildiği gibi "fatura ülkesine" göre tutulmaktaydı. Bu da romun Osmanlı'ya fatura edildiğini göstermekteydi. Osmanlı limanlarına transit olarak gelen bir ürün "Osmanlı'ya ihraç edilmiş" olarak gösterilmemektedir. Ayrıca -örnekleri verilen- konsolosluk raporlarında da ürünlerin direkt Osmanlı'ya geldiği izlenmektedir. Yine 1856 senesinde İstanbul'da bazı rakı üretim tesisleri vergiden kaçınmak için rom ithal etmekteydiler. Bu durumun Hükümet tarafından anlaşılması tedbir alınmasına neden olmuştur. **BOA HR.MKT 164/79**. Yine 1888 senesinde Midilli ve Sakız gibi şehirlere gelen

ABD’den en çok ithal ettiği ürün olmakla kalmamış, ABD’nin de dünyada en çok rom ihraç ettiği ülke Osmanlı olmuştur. Örneğın 1860 ve 1865 senesinde ABD’nin ihraç ettiği romun üçte biri Osmanlı Devleti’ne sevk edilmiştir.⁵⁷⁵ Romun satış hacimleri incelendiğı zaman 1850’li senelerde önemli bir kalem olduğı anlaşılabilmektedir. Fakat bu dinamik seyrin devamı gelmemiş ve zamanla geri planda kaldığı gözlenmiştir. Özellikle son dönemin on bir senesinde ABD’den rom ithalatı hiç olmamıştır. Konsolos Stevens yaşanan bu düşüşün sebebini, pazara daha sonra giren Alman damıtıcıların daha kârlı bir şekilde damıtım/üretim yapmasına yorar. Fakat bu alanda Amerikalılara dair duyulan saygınlık algısı devam etmektedir. Nitekim bu algıyı kullanmak isteyen Avusturyalı bir üreticinin fiçıları üstüne “daha önceden ticareti bırakan” bir Amerikalı firmanın marka etiketlerini bastığı görülmüştür. Ayrıca yine aynı sene İzmir’e gelen rom içinde ABD’nin payı sadece %17’dir.⁵⁷⁶

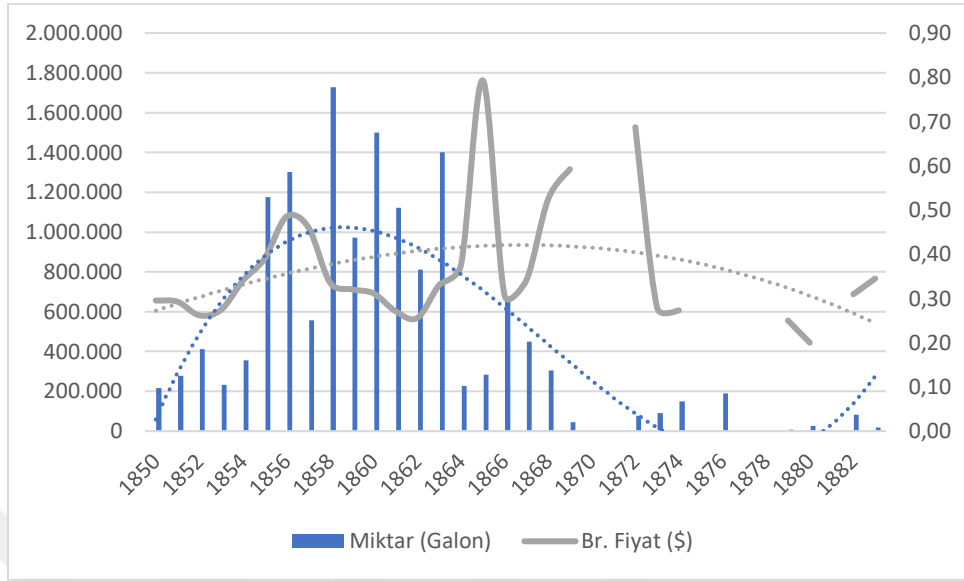
Osmanlı Devleti’nin ithal ettiğı romun nominal değerle %22’sinde boşaltma bölgesi belirtilmemiştir. Bu oran hariç tutulursa gelen ürünün %57’si Avrupa ve %43’ü Asya kıtasındaki Osmanlı limanlarına indirilmiştir.

romların sahte çıkması; Osmanlı Devleti’ni kamu sağlığı açısından önlem almaya sevk edecekti. **BOA DH.MKT 1562/24.**

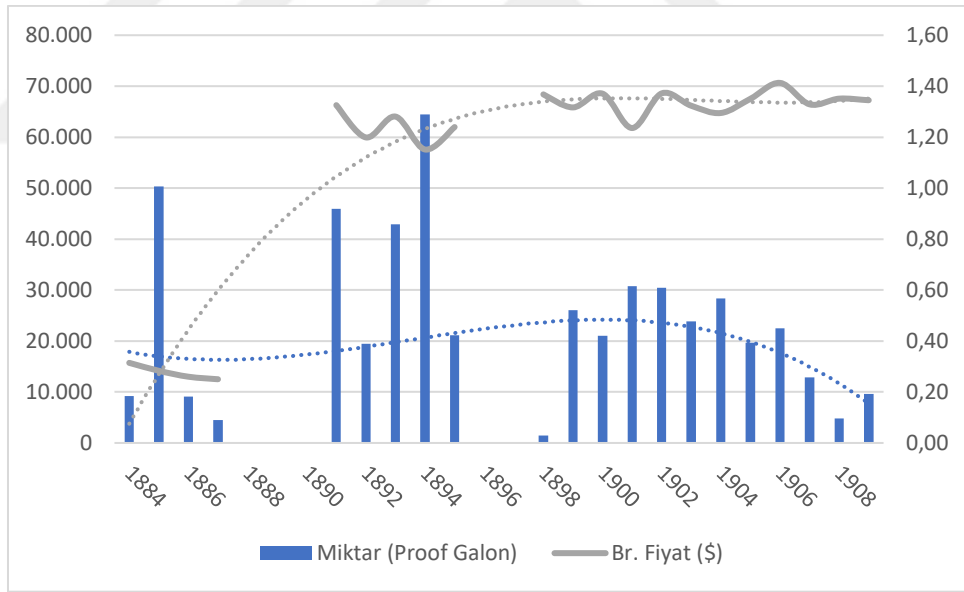
⁵⁷⁵ **C&N 1860**, s. 42-43; **C&N 1865**, s. 43.

⁵⁷⁶ **CRUS 1884-1885**, s. 1061-1066. Verdiğimiz bu alıntı da aslında ürünün transit ticarete konu olmadığını bilakis iç tüketime dönük olduğunu göstermeye kafidir.

Grafik 18: Osmanlı Devleti'nin ABD'den rom ithalatı, 1850-1883.⁵⁷⁷

Grafik 19: Osmanlı Devleti'nin ABD'den rom ithalatı, 1884-1909.⁵⁷⁸

Değişimin iki ayrı grafikte gösterilme nedeni 1850-1883 (ilk dönem) ölçü biriminin galon, 1884-1909 (ikinci dönem) ise proof galon olmasından ötürüdür. Proof galon biriminde ürünün alkol içeriği de hesaba katılmaktadır.⁵⁷⁹ İlk dönem ürünün alkol oranı için bir değer tespit etmek verileri hatalı hale getirebileceği için tercih ikiye

⁵⁷⁷ C&N 1850-1883.

⁵⁷⁸ C&N 1884-1909.

⁵⁷⁹ Fischer, Hubbard, *Laws Concerning the Weights and Measures of the United States*, s. 13-15.

ayırmak yönünde olmuştur.⁵⁸⁰ Fakat yine de iki grafik beraber okunduğu zaman romun parlak döneminin özellikle 1860 ve 70’li yıllarda yaşandığı görülür. Alkol grubunun on beş sene aralıksız ithalat şampiyonu olduğu dönem de bu dönemdir ki gelen her sekiz galon içkinin yedisi romdur. İlerleyen senelerde bazen satışlarında artış kaydeden rom, bazen de hiç satılmayacaktır. Özellikle 1900’lere yaklaştıkça iki ülke ticaretindeki eski önemi azalacaktır.

Tahıldan üretilen alkollü içkilerde de roma benzer seyir izlenmiştir. 1883’e kadar (ilk dönem) 2.124.784 galon ve 825.748 \$ satılan bu tarz içkiler, ikinci dönemde sadece 50.414 \$ satılarak ticarete etkisini kaybetmiştir. İlk dönem içkilerin türü belirtilmezken, ikinci dönem gelenler bira, malt likörü ve viski olarak ayrıştırılır. Örneğin 1900’lere yaklaşırken Amerika’nın Wisconsin’den Milwaukee biraları⁵⁸¹ Beyrut pazarında görülmeye başlanır. Beyrut’ta *Philippe Turkel & Co.* 1900 senesinde her biri 48 adet içeren 519 kasa sipariş eder. Raporun yazıldığı günlerde ise aynı firma için daha yeni 150 kasa Milwaukee birası gelmiştir.⁵⁸²

3.3. Pamuklular

Tekstil sektörü için önemli bir hammadde olan pamuk 19. yüzyıl dünya ticaretine damgasını vurmuş bir üründü. Nitekim 18. yüzyılın son kısmında başladığı genel kabul gören Sanayi Devrimi ile en iltisaklı emtianın da pamuk olduğu söylenebilir. Çalışmamızda Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithal ettiği ürünler içinde pamuklu kumaşların önemli bir kalem olduğu tespit edilmiştir.

ABD Osmanlı’da pamuğa karşı özel bir ihtimam göstermiştir. Bu sebepten sadece Osmanlı’da pamuk ürünü üzerine özel bir rapor hazırlandığı dahi görülmektedir. Zira ABD, Amerikan pamuklularının coğrafi açıdan büyük ve nüfus açısından kalabalık olan Osmanlı pazarında yer edinmesini stratejik açıdan önemli görmektedir. Bu niyetle 1912 senesinde yayınladıkları *Cotton Goods in Turkey* raporunda Amerikan üreticilerine zengin bir içerik sunmaktadırlar. Raporda Türk

⁵⁸⁰ Şayet miktarın “galon” ile verildiği dönemi de “proof galon” kabul etseydik bu durumda toplamda yaklaşık 46 bin tonluk bir büyüklüğe ulaştığı hesaplanabilirdi.

⁵⁸¹ Joseph Gruntzel 1900 senesinde gelen Amerikan biralarının birinin Wisconsin’den *Pabst Brewing Company*’ye, diğerinin ise Şikagolu bir firmaya ait olduğunu belirtir. Aktaran: Yavuz Köse, **Dersaadet’te Tüketim**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 96-97.

⁵⁸² **CRUS 1899**, C. I, s. 989; **Consular Reports**, C. LXVI, 1901, S. 318. *Philippe Turkel & Co.* ile tel çivi ithalatında da karşılaşılacaktır.

istatistiklerine göre referans verdikleri 1910 senesi Osmanlı pamuklu ithalatı 37.017.696 \$ olarak gerçekleşmiştir ki bunun 152.018 \$'lık bir kısmı Amerika'dan gelen ürünlerdir. Osmanlı pamuklu pazarının açık ara lideri ilgili senede Birleşik Krallık olmakla birlikte, onu diğer Avrupa ülkeleri olan İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa izler. Amerika'nın ise görüldüğü üzere önemsiz bir paya sahip olduğu ortadadır.⁵⁸³

Pamuklu ürünlerin detayına geçmeden önce pamuğa genel bakış olarak tarifelerdeki vergi karşılığını vermek gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkar: Amerikan İç Savaşı başlamadan hemen evvel görüşmeleri yapılan ve 1862'de imzalanan *Seyr-i Sefâin ve Ticâret Muâhedesine* ek olarak düzenlenen tarife cetvellerinde Amerikan ihraç ürünü olan ham pamuk (penbe-i hâm) için bir kıymet belirlenmemiş ve “rayicinden” olacak ürünlerin arasında gösterilmiştir. Pamuklu ürünlerde ise beyaz Amerikan dimisi⁵⁸⁴ hariç olmak üzere geri kalan on türe bedeller tayin edilmiştir. En pahalı pamuklu türü 20-25 m² ölçülerinde (raven's-duck tipi) yelken bezi olurken, en ucuz pamuklular ise döşeklik kirpaslardır. Madampol, Amerikan dimisi, kaliko, hasse ve Amerikan bezi gibi ürünler içindeyse en ucuz ürün Amerikan bezidir.⁵⁸⁵ Tarifelerdeki tercihler hammaddenin (ham pamuk) fiyat dalgalanmasının dikkate alındığını söylemekle birlikte pamuklularda bu detaya önem verilmediğini göstermektedir. Buna mukâbil Osmanlı hammadde ihraç kalemleri olan Anadolu,

⁵⁸³ Ralph M. Odell; **Cotton Goods in Turkey: Part I**; Government Printing Office, Washington 1912, s. 8. Odell'in raporunu Türkçe olarak

⁵⁸⁴ Dimi: sıkı dokunmuş bir tür pamuklu kumaş.

⁵⁸⁵ Tekstil ürünlerinin terimsel çevirisi genelde karışıktır. Örneğin metinde geçen bir terim bazen daraltılıp tek bir ürünü ifade ederken, bazen daha geniş anlamda o ürünü de içeren genel bir tür için de kullanılabilmektedir. Buradan hareketle “Amerikan bezi” denildiği zaman akla şunlar gelmelidir: *American cloths, American domestics, unbleached cotton sheetings, unbleached American cotton goods, [A]merikanî, [A]merikanî, Cabot A, kaput bezi, ağartılmamış pamuklu çarşaf bezi, ağartılmamış pamuklu kumaş*. Hatta bazen *patiska* cinsleri *hasse ve kalikot, madampol ve dimi (diril)* türleri için dahi menşei Amerika ise kategorik bir üst sınıflandırma olarak bu tabir kullanılabilmektedir. Bu çerçeveye dair ABD'nin Sivas Konsolosu Milo A. Jewett ise şunu belirtir: “Pamuklu mallar genellikle ‘Manchester malları’ olarak bilinir, ancak ağartılmamış pamuklu kumaşların evrensel bir şekilde ‘Amerikan bezi’ olarak adlandırılması ilginçtir.” **CRUS 1898**, C. I, s. 142, 1162. Sonuç itibarıyla halk arasında “kaput bezi” olarak da bilinen Amerikan bezi, gümrük tarifesindeki ifadedden hareketle “ağartılmamış ve renklendirilmemiş pamuklu kumaş” olarak kullanılabilir. Ayrıca bkz. Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 191; Katharine Frederick, **Deindustrialization in East Africa: Textile Production in an Era of Globalization and Colonization, c. 1830-1940**, Wageningen University Wageningen School of Social Sciences (WASS), Doktora Tezi, Wageningen 2018, s. 60, 91.

Kıbrıs ve Boğaz penbe-i hâminin⁵⁸⁶ kantarına 270 guruş ve Rumeli mahsulünün kantarına ise 257,20 guruş bedel tayin edilmiştir. Osmanlı işlenmiş pamuklu ürünleri için de aynı şekilde bedeller tespit edildiği dikkat çeker.⁵⁸⁷ Kısacası hem ithalat hem de ihracatta bir tek Amerika'dan gelecek pamuklu ham ürünlerin bedeli rayice bırakılmıştır. Ayrıca ABD dış ticaret verilerinde pamuklu kumaşlar uzunluk ölçüsüyle (yarda) kaydedilirken Osmanlı gümrük tarifesinde ağırlık (kıyye) üzerinden hesap edilmektedir.⁵⁸⁸

ABD dış ticaret verilerinde kumaşlar uzun süre “renklendirilmiş” ve “renklendirilmemiş” kategorileri altında ayrıştırılmıştır. 1907 senesinde ise “renklendirilmemiş” kategorisi “ağartılmış” ve “ağartılmamış” olarak ikiye ayrılırken, “renklendirilmiş” kategorisi ise “boyanmış, renklendirilmiş ve baskılı” olarak değiştirilmiştir.⁵⁸⁹

1907 senesindeki sınıflandırma değişikliği de dikkate alınırsa 1862 tarihli Gümrük Tarifesinde pamuklular şu şekilde ayrılabilir:

⁵⁸⁶ Vergi için birim fiyatlarının sabitlenmesi ve fiyatların artış trendinde olması Osmanlı hazinesine olumsuz yansımaktır. Nitekim Amerikan ticaret raporuna bahsi geçen sebepten ötürü aslında yarı yarıya vergi ödedikleri minvalinde not düşeceklerdir. Bkz. **CRUS 1862**, s. 1872.

⁵⁸⁷ Bir tarife cetvelinde ürüne vergi tayin edilirken oran yerine sabit bir bedel tayin etmek, ürünün yukarı yönlü fiyat dalgalanmalarında verginin gereği gibi alınamamasına sebep olup hazineyi zarara uğratacaktır. Ürün fiyatı şayet aşağı yönlü hareket ederse de Osmanlı'ya ithalat yapan satıcılar zarar edecektir ve Osmanlı pazarı onlar için cazibe noktası olmaktan çıkacaktır.

⁵⁸⁸ Ayrıca bkz. **Rûsûmat Salnâmesi**, s. 17. Çalışmamızın verileri ABD gümrük kayıtlarını içeren **C&N** serisi olduğu için biz de uzunluğu esas almış olduk.

⁵⁸⁹ **C&N 1907**, s. 549-550.

Renklendirilmiş: Colored.

Renklendirilmemiş: Uncolored

Ağartılmış: Bleached

Ağartılmamış: Unbleached

Boyanmış, renklendirilmiş ve baskılı: Dyed, colored, and printed.

Tablo 14: 1862 gümrük tarifesinde Amerikan pamuklu ürünleri.⁵⁹⁰

Amerika[n] bezi	Ağartılmamış
Madampol (kasarsız) (Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna)	
Raven's-duck (eni 25 inçten 27 inçe kadar, 36-40 yarda)	
Yelkenlik keten bezi	
Amerika dimisi (beyaz)	Ağartılmış
Döşeklik kirpâs (enli) (eni 35 inçten 52 inçe kadar)	
Döşeklik kirpâs (ensiz) (eni 27 inçten 32 inçe kadar)	
Kaliko ve hasse (kireçli ve kirecsiz, enli ve ensiz)	
Madampol (beyaz) (Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna)	
Amerika dimisi (elvân, kasarlı ve kasarsız)	Boyanmış, renklendirilmiş ya da baskılı
Halı (Kadifeliden mâ-adâ Brüksel ta'bîr olunur basma ve dokuma, a'lâ)	

Dikkat edilirse renkli Amerikan dimisi kasarlı (ağartılmış) ve kasarsız (ağartılmamış) olsa dahi asıl kategorisini belirleyen rengidir. Grupta ayrıca pamukla karıştırılan keten bezi de bulunur. Halı hariç tutulursa boyanmış, renklendirilmiş ya da baskılı kategorisi Amerikan dimisinden ibaret kalmaktadır.⁵⁹¹ Çalışmadaki tasnif de dönem içinde mevcut olan en modern sınıflandırma (1907) esas alınarak yapılacaktır.

Aşağıda paylaşılacak verilerden hareketle Osmanlı Devleti'nde ABD pamukluları içinde en çok kumaş ve kumaşların içinde ise Amerikan bezinin satılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹² Massachusetts merkezli *Dwight Manufacturing Company* adlı üreticinin *Cabot A* adlı pamuklusu Anadolu'da kabul gören ürünlerdendi ve satışları iyi denilebilecek bir seviyedeydi. Hatta *Dwight*'ın bu ürünü çarşaf bezinde bir Türk standardı hâline gelmiştir. Nitekim Türkçe'de Amerikan bezinin bir diğer adı da *Dwight*'ın malından hareketle "kaput bezi" olarak geçmektedir. İngiliz Konsolos Shipley'den aktarılan bilgiye göre 1897 senesinde sadece Ankara'da satılan kaput bezi

⁵⁹⁰ Bkz. Ek 7.

⁵⁹¹ ABD gümrük verilerinde Osmanlı Devleti'ne halı ihracatına dair tek kayıt 1907 senesinde 145 yarda ve 110 \$'lık bir üründen ibaret olup pamuklu değil yünlüdür. **C&N 1909**, s. 730.

⁵⁹² Arşiv kaynaklarında "Amerikan bezi" olarak kayıtlı her ürünün ABD'den ithal edildiğini düşünmemek gerekir. Örneğin İngilizlerli üreticiler de bu ürünleri üretilip ihraç etmekteydi. Londra kumaş fabrikalarından üretilen Amerikan bezi reklamı için bkz. Çakır, **Osmanlı Basınında Reklam**, Elit Reklamcılık, Ankara 1997, s. 149.

12.000,00 \$ değerindedir. Yine Massachusetts merkezli bir başka tekstil fabrikası olan *Lyman Mills* üretimi Amerikan dimisi⁵⁹³ de o dönemde “artan bir satışa sahiptir.”⁵⁹⁴

Amerikan pamuklu ürünlerinin Osmanlı Devleti’ne istatistiklere girenden daha yüksek miktarda geldiği bilinmektedir. Zira, birçok üründe olduğu gibi İngiltere üzerinden el değiştirmekteydi. Bu nedenle iki ülkenin ticarî istatistiklerinde bu ürün hak ettiği yeri bulamaz. Konsolos Rufus W. Lane’in aktardığına göre sadece 1898 senesinde İngiltere üzerinden İzmir’e gelen Amerikan pamuklular; kaput bezi ve renkli dimiden (diril) müteşekkil olmak üzere 695.200,00 \$ değerindedir⁵⁹⁵ ki bu değer ABD’nin Osmanlı Devleti’nin tüm şehirlerine bir sene içinde doğrudan yaptığı satış hacminden daha büyüktür. Ayrıca birçok İzmirli tüccar Amerikan dimisini Amerikalı üreticilerin İngiltere’deki komisyoncularından temin etmekteydiler. Yine ABD’nin hiç satış yapamadığı Suriye bölgesine üçüncü ülkeler üzerinden Amerikan pamukluları gitmekteydi. Ticaretin görece geç başladığı Basra pazarında dahi Massachusetts ürünü pamuklular bulunmaktaydı.⁵⁹⁶

1850-1909 seneleri arasında ABD’den Osmanlı Devleti’ne doğrudan ihraç edilen tüm pamuklu kumaş türlerinin büyüklüğü nominal olarak 4.986.431 \$ değerindedir. Bu değer %49,62’si renksiz (ağartılmamış ya da ağartılmış), %50,38’i ise renkli, boyalı ya da baskılı kumaşlardır.⁵⁹⁷ Gelen ürünün %12’sinin boşaltma bölgesi Türkiye olarak belirtilir. Geri kalan kısım ise kendi arasında %23 Avrupa Türkiye’si ve %77 Asya Türkiye’si olarak ayrılır.⁵⁹⁸ Konsolosluk raporlarında da bu dağılıma benzer bir seyir izlenmektedir. Zira özellikle İzmir’den gelen raporlarda pamuklu ürünlerin miktarı çok yüksektir.⁵⁹⁹

⁵⁹³ İngilizce “drilling” kelimesinden dolayı Türkçe’de “diril” de denilmektedir.

⁵⁹⁴ **CRUS 1898**, C. I, s. 1162; 1902, C. I, s. 1159. *Dwight Manufacturing Company* tarihine dair daha geniş bilgi için bkz. Beth English, **A Common Thread: Labor, Politics, and Capital Mobility in the Textile Industry**, The University of Georgia Press, Georgia 2006.

⁵⁹⁵ **CRUS 1898**, C. I, s. 1173.

⁵⁹⁶ **CRUS 1898**, C. I, s. 1183; **CRUS 1901**, C. I, s. 1023; **CRUS 1902**, C. I, s. 1160.

⁵⁹⁷ 1869 senesi verilerinde ne miktar ne de kumaş türü belirtilir. Yakın yıllar üzerinden yapılan bir değerlendirme ile tarafımızdan ilgili senenin hem sınıflar arasında dağılımı yapıp hem de miktarı tayin edilmiştir. Bkz. **C&N 1869**, s. 155.

⁵⁹⁸ **C&N 1850-1909**.

⁵⁹⁹ Örnekler için bkz. **CRUS 1880-1881**, s. 161; **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 533; **CRUS 1884-1885**, s. 1066; **CRUS 1886-1887**, s. 1017-1018; **CRUS 1901**, C. I, s. 1077.

1864 senesinden itibaren gelen ürünlerin ölçü birimi verilmiştir. Bu da bize 1864-1909 seneleri arasındaki ürünleri miktar olarak da analiz etmeye imkân tanır.⁶⁰⁰ Buna göre belirtilen son 46 senede gelen pamuklu kumaşlar 52.305.622 yardadır. Bu miktarın %53,88'i renkli, boyalı ya da baskılı kumaşlardan oluşurken, %46,12'si ise renksizdir (ağartılmamış ya da ağartılmış). Bir önceki paragrafta nominal değer üzerinden yapılan coğrafi dağılım, bu sefer salt “miktar” referans alınıp hesaplandığında aynı oran korunmaktadır (%23 Avrupa ve %77 Asya Türkiye'si). Ayrıca “miktar” referans alınmakla birlikte kumaş türleri de hesaba dâhil edilince yine oran hemen hemen korunmaktadır (Renksizlerin %25'i ve renklilerin %28'si Avrupa Türkiye'si boşaltmalı).⁶⁰¹

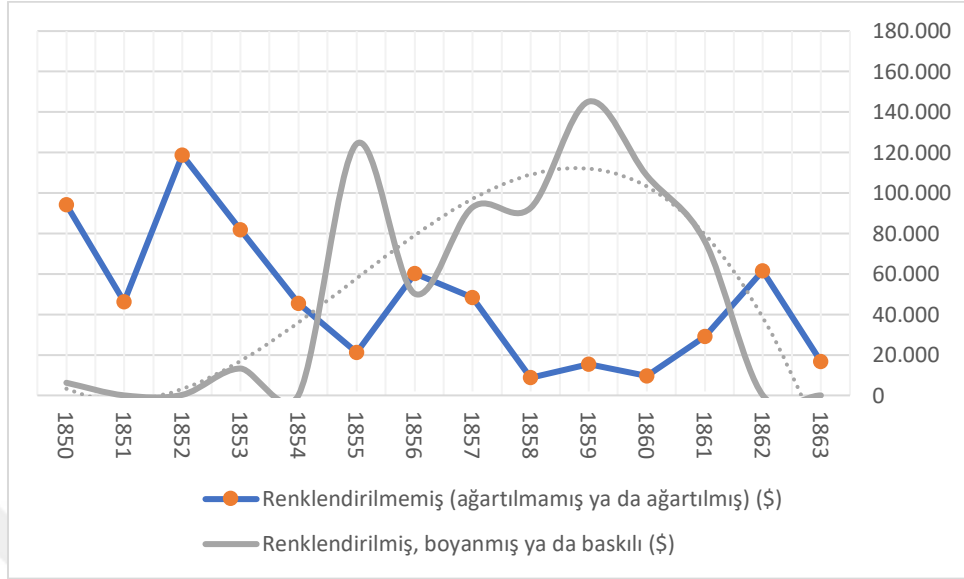
1907-1909 senelerinde renklendirilmemiş kumaşların kendi arasında ağartılmamış ve ağartılmış olarak bölündüğü yukarıda belirtilmişti. Buna göre son üç senede gelen renklendirilmemiş kumaşların %97,51'i ağartılmamış ve %2,49'u ağartılmıştır. Şayet renksiz kumaşların son üç senedeki oranları tüm dönemin genel eğilimi olarak kabul edilirse, bu kategoride Amerikan bezini içeren ağartılmamış kumaşların payının daha yüksek olduğu varsayılabilir.⁶⁰²

⁶⁰⁰ Miktarlar çeşitli analizlerle geçmiş senelere doğru ilerletilmemiştir. Zira miktarın ilk verildiği 1864 ve 1865 seneleri kumaşların birim fiyatları çok yüksektir. Ayrıca bu iki sene içinde Amerikan İç Savaşı'nın da sürdüğü dikkate alınmalıdır.

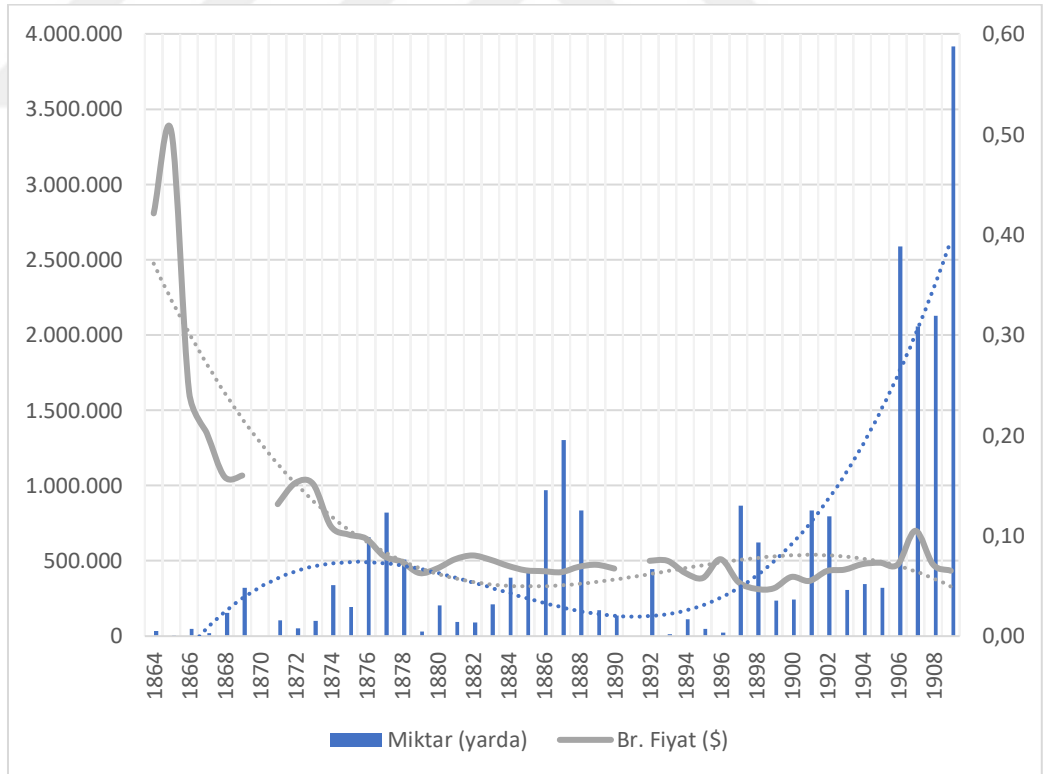
⁶⁰¹ Bkz. *Tablo 45, 46*.

⁶⁰² Bu böyle bile olsaydı, son üç senenin örnekliğini önceki elli yedi seneye yaymayı uygun görmedik. **C&N 1907-1909.**

Grafik 20: Osmanlı Devleti'nin ABD'den pamuklu kumaş ihracatı, 1850-1863.⁶⁰³

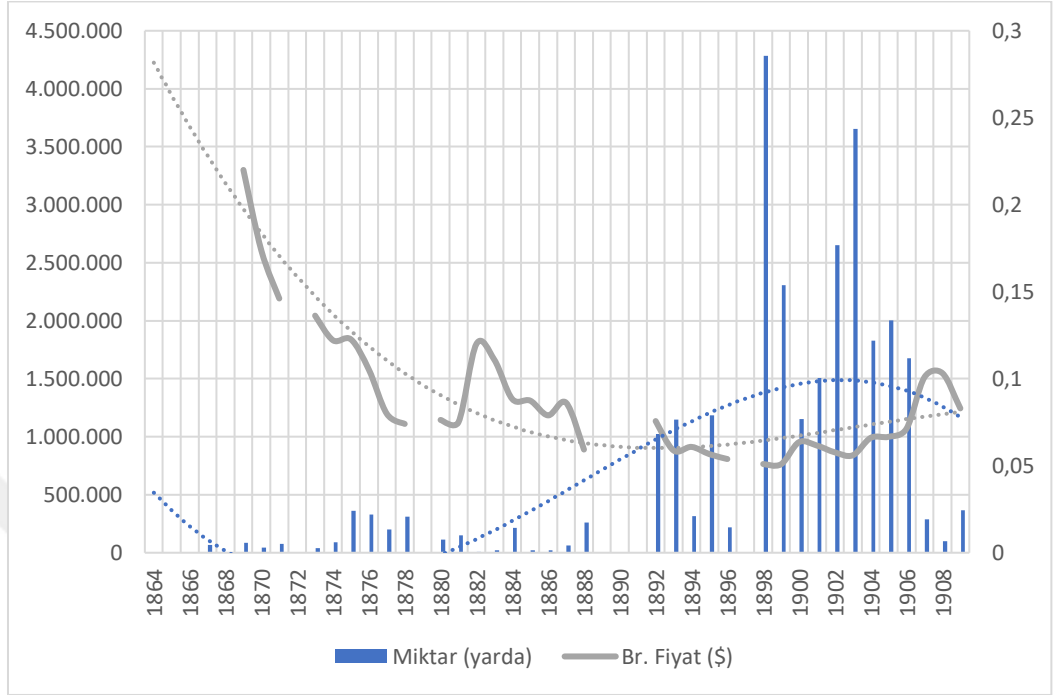
Grafik 21: Osmanlı Devleti'nin ABD'den renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış) pamuklu kumaş ihracatı, 1864-1909.⁶⁰⁴

⁶⁰³ C&N 1850-1863.

⁶⁰⁴ C&N 1864-1909.

Grafik 22: Osmanlı Devleti'nin ABD'den renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı pamuklu kumaş ihracatı, 1864-1909.⁶⁰⁵

Nominal değer üzerinden üretilen *Grafik 20* ile miktarlar üzerinden oluşturulan *Grafik 21* ve *22* incelendiği zaman pamuklu kumaşların dalgalı bir satış trendine sahip olduğu görülür. Bazen satışlar çok daralmakta ve hatta kesilmektedir. Yaşanan yükseliş dönemleri ise korunamamaktadır. Fakat özellikle 1900'lü senelerin; tüm geçmiş dönem ile kıyaslandığında pozitif bir ayrışmaya sahip olduğu anlaşılır. Tüm nominal büyüklüğün %40'ı son on seneye aittir. Fakat daha anlamlı veriler ise ölçü birimi üzerinden anlaşılabilir ki miktarların verildiği 1864'ten itibaren ithal edilen kumaşın %55'i de yine son on sene içinde yer alır.⁶⁰⁶

Renksiz kumaşlar 1906 senesinde bir önceki seneye kıyasla sekiz kat artış kaydetmiş ve son beş senenin satışları toplamı kadar satış miktarı yakalanmıştır. Bu yüksek satış hacmi devam eden senelerde de korunmuş ve hatta artırılmıştır. Renksiz kumaşlar en büyük ithalat hacmine 1 Temmuz 1908-30 Haziran 1909 döneminde

⁶⁰⁵ C&N 1864-1909.

⁶⁰⁶ Bkz. Tablo 46.

ulaşmıştır. 1864-1909 aralığında ithal edilen renksiz kumaşların %56'sı son on seneye aittir.⁶⁰⁷

Tarife ve konsolosluk raporlarında içeriğinin *Amerikan dimisi* olduğu anlaşılan renkli ve baskılı kumaşlar ise düşük ithalat miktarlarına sahipken 1 Temmuz 1897 ile başlayan süreçte büyük bir satış ivmesi yakalamış ve dalgalanmalarla birlikte bu durumu 1906'ya kadar korumayı başarmıştır. Renkli ve baskılı kumaşların altmış sene boyunca en yüksek ithalat hacmi 1 Temmuz 1897-30 Haziran 1898 döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca 1864-1909 aralığında renkli ve baskılı kumaşların %77'si son on iki sene içinde ithal edilmiştir.⁶⁰⁸ Bu da birçok Amerikan ürününde olduğu gibi pamuklu kumaşların da 1900'lerden sonra ithalatında artış trendi olduğunu gösterir.

Osmanlı Devleti'nin ABD'den tüm alımlarında ithalat şampiyonu ürünler arasında pamuklular önemli bir yer kaplar. Zira ABD'den ithal edilen ürünler içinde on üç sene birinci ve yirmi bir sene ikinci en çok satın alınan ürün olmuştur. Kısacası pamuklu kumaşlar 1900'lerde yüksek satış miktarları yakalamakla birlikte geçmiş dönemlerde de ithalat sıralamasının üst basamaklarını işgal etmişlerdir. Bunun nedeni ise ABD'den yapılan genel ithalatın ilgili dönemde hep düşük seyretmesinden ötürü pamukluların satış hacmi düşük dahi olsa genel toplamda çok yer kaplamasıydı.⁶⁰⁹ ABD'den gelen pamuklu kumaşlar her ne kadar diğer Amerikan ürünleri arasında öne çıksa da Osmanlı Devleti'nin ithalatında önemli bir yer kaplamamaktaydı. Örneğin 1877 senesinde İzmir'e gelen pamuklular içinde ABD'nin payı %2,72'den ibarettir. 1896 senesinde Erzurum'a gelen kalikonun %98,34'ü İngiltere'den iken geriye kalan %1,66'ı ABD'dendir. 1906 senesinde Osmanlı Devleti'nin ithal ettiği pamuklular içinde ABD'nin payı İskenderun'da %0,22'si ve İstanbul'da %0,7'dir.⁶¹⁰

Bu verilerden hareketle Amerikan ürünlerinin kabul görmesine rağmen Osmanlı pazarında iyi bir yer etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum ABD'nin Beyrut konsolosu G. Bie Ravndal'a göre Amerikalıların Osmanlı pazarına girme konusundaki isteksizliklerinde yatmaktadır. Bu isteksizliğin arkasında ise halihazırda Batı Hint

⁶⁰⁷ Bkz. *Tablo 43*.

⁶⁰⁸ Bkz. *Tablo 43*.

⁶⁰⁹ Bkz. *Tablo 28*.

⁶¹⁰ **CRUS 1877**, s. 871, 874; **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 934; **CRUS 1906**, s. 14, 352, 685.

Adaları, Güney Amerika, Çin ve Japonya gibi pazarlarda “daha iyi kâr fırsatları” ile yapılan satışlar yatmaktadır. ABD dış ticaret verileri de Ravndal’ı doğrular, zira aynı sene ihraç edilen renkli ve renksiz kumaşların sadece %2’si Osmanlı’ya gelmiş iken %43’ü Çin’e sevk edilmiştir.⁶¹¹

Osmanlı Devleti’ne yukarıda bahsedilen pamuklu kumaşlar haricinde de pamuktan mamul ürünler gelmiştir fakat değerleri çok düşüktür. “Pamuktan mamul: diğerleri” kategorisindeki ürünlerin nominal büyüklüğü 116.811 \$’dır. Sadece 1902, 1907 ve 1908’de gelen upland pamuk ve pamuk linteri ise 298.183 pound (135,25 ton) ve 32.485 \$ değerindedir.⁶¹²

Son olarak dokuma sektörü içinde kabul edilen tüm diğer ürünler ise 122.740 \$ eder. Bunlar pamuk, ipek, yün, keten, jüt gibi hammaddelerden mamul ürünlerdir. İçeriğinde giyim eşyası (61.607 \$), ıspavli ve halat (27.878 \$) ile muşamba (4.480 \$) gibi emtia bulunur.⁶¹³

3.4. Yağlar

1900-1909 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin ABD’den en çok ithal ettiği ürünler arasına yağlar da girmiştir. Önceki elli senede düzenli ama çok az miktarlarda gelen yağların arasına son dönemde margarin ve pamuk yağının eklenmesiyle bu grup en hacimli ithal kalemlerinden biri olacaktır.⁶¹⁴

1850-1909 seneleri arasında ABD’den toplam yağ ithalatı nominal büyüklükle 3.496.289 \$ eder. Bu büyüklüğün %98,86’sı 1900-1909 yılları arasında gerçekleşmiştir (3.456.448 \$). 1899 senesinden itibaren ABD’den en çok ithal edilen ürünler listesine giren yağlar grubu iki sefer altıncı, dört sefer üçüncü, iki sefer ikinci ve 1907-1909’de de üç sene birinci sırayı elde etmiştir. Gelen yağlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

⁶¹¹ CRUS 1898, C. I, s. 1183; C&N 1898, s. 294-295.

⁶¹² C&N 1850-1909.

⁶¹³ C&N 1850-1909.

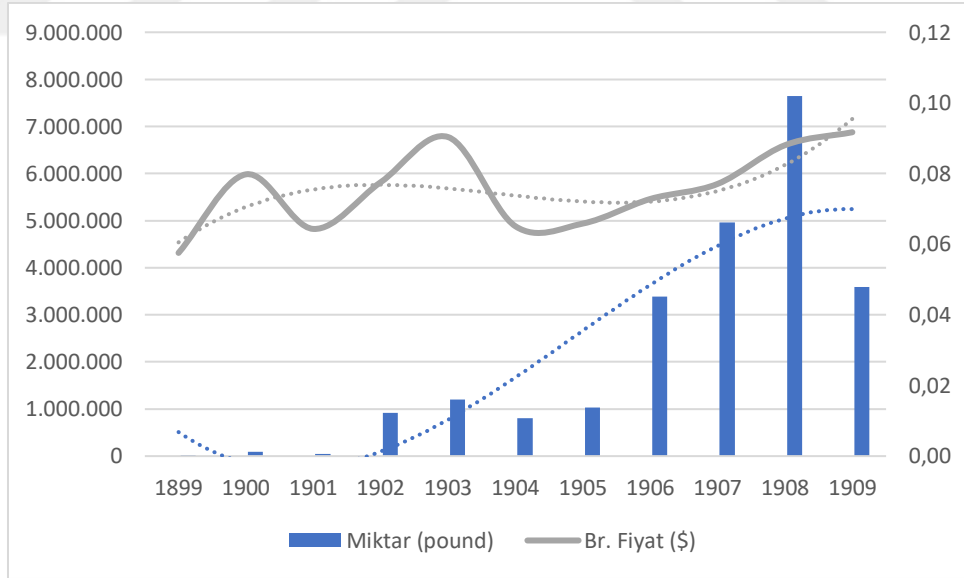
⁶¹⁴ Armonize sistem ilkeleri gereğince “tereyağı” bu gruba eklenmemiştir.

Tablo 15: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yağ ithalatı, 1850-1909:⁶¹⁵

Ürün	Tutar (\$)	Yüzde (%)
Margarin	1.943.236	55,58
Pamuk yağı	1.194.252	34,16
Don yağı	291.855	8,35
Domuz yağı	42.640	1,22
Mısır yağı	14.995	0,43
Diğer	9.311	0,27
Toplam	3.496.289	

Margarin: Osmanlı Devleti ABD'den ilk defa 1899 senesinde margarin ithal etmiştir. On bir sene içinde ithal edilen margarin 23.707.307 pound (10.753,45 ton) ve 1.943.236 \$ değerindedir. Gelen ürünün coğrafi dağılımı %84 Avrupa ve %16 Asya Türkiye'si olarak ayrışır.

Grafik 23: Osmanlı Devleti'nin ABD'den margarin ithalatı, 1899-1909:⁶¹⁶

Grafik 23'te görüldüğü gibi ilk üç sene küçük hacimli satışlar yapıldı, sonraki dört sene daha yüksek bir seviyede tutunma yaşanmış, son dört senede ise satışları

⁶¹⁵ C&N 1850-1909.

⁶¹⁶ C&N 1899-1909.

anlamalı derecede artış kaydetmiştir. Ayrıca miktar artışının fiyatları düşürmediği de söylenebilir.

Margarin daha çok Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarına (İstanbul ve Selanik) indirilmiş olmakla birlikte İzmir ve Beyrut gibi şehirlerde de ithal edilmekteydi. Genelde ucuz bir katı yağ olmasından ötürü tercih edilen margarin, Rus tereyağına muadil olacak şekilde pazara arz edilmişti. Ayrıca Rotterdam ve Hamburg gibi Avrupa şehirleri üzerinden sevk edilmekteydi.⁶¹⁷

Pamuk Yağı: Pamuk yağı Osmanlı Devleti'nde gıda güvenliği ile alakalı sorunlara sebep olduğu için bürokrasinin ehemmiyetle üzerinde durduğu bir üründü. Pamuk yağı birim fiyatı düşük olduğu için zeytinyağını tağşiş etmek için kullanılmaktaydı. İlgili dönemde ABD'de pamuk yağı ile tağşiş sorunu baş göstermiş ve yapılan incelemelerde ithal zeytinyağlarının karıştırıldığı anlaşılmıştı.⁶¹⁸

Osmanlı Devleti'nde de durum bundan farklı değildi. Bu sebeple 1886 tarihinden itibaren bazı önlemler alınmaya başlanır ve 1887'de ise bu önlemler daha da katılaşır. Bundan bir sene sonra ise gıda olarak tüketilen yağlarla karıştırılmaması için renklendirilmesi (telvîn) şart koşulur.⁶¹⁹

Aşağıda örnekleri de verilecek BOA belgelerinin hepsinde yazışmalar ürünün ekle sâlih (yemeye elverişli) olup olmaması etrafında dönmektedir. Kısacası Osmanlı bürokrasisi için konu bir kamu sağlığı meselesidir. Oysa Amerikan tarafı aynı şeyi düşünmemektedir. Örneğin 1903 senesinde ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Dickinson bu yasağın aslında zeytinyağı üreticilerinin yararına olduğunu belirtmiştir.⁶²⁰ Bu görüş, bundan dört sene sonra yaşanacak süreçte de ABD'nin pozisyonunu anlamak bakımından mühimdir.

⁶¹⁷ CRUS 1902, C. II, s. 756; CRUS 1903, C. I, s. 104. Beyrut, İzmir ve Selanik gibi şehirlerin margarin ithalatına örnek için bkz. CRUS 1905, s. 162, 360, 363; CRUS 1907, C. I, s. 574; CRUS 1908, C. I, s. 460; C. II, s. 657, 659.

⁶¹⁸ L. M. Tolman, L. S. Munson, **Olive Oil and Its Substitutes**, Government Printing Office, Washington 1905, s. 31; Metin Ünver, **Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 384-385.

⁶¹⁹ Oya Gözel Durmaz, "Osmanlı'da Gıda Güvenliği: Halk Sağlığı ve Uluslararası Ticaret Kıskaçında Mahlût Zeytinyağları Meselesi", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 2019, S. 54, s. 285-292.

⁶²⁰ CRUS 1902, C. II, s. 757.

1905 senesinde ise bu pamuk yağı meselesini de içine alacak şekilde “Gümrüklerce İcrâ Edilecek Muâyene-i Sıhhiye Nizâm-nâmesi” yayınlanır.⁶²¹ 1905 nizâm-nâmesinde önemli bir püf nokta vardır. Buna göre pamuk yağları ikiye ayrılmaktadır: Birinci grup tüketime uygun olmazsa yasaklanacaktır. Fakat bu ifadedden “tüketime uygun olursa” kabul edileceği anlamı da çıkmaktadır. İkinci grup ise sanayide kullanılan pamuk yağlarıdır ki bunlar yine renklendirilecektir. Tam bu senelerde yaşanan bir örnek; yasanın sahaya yansımaları anlamak için önemlidir: 1905 senesinde Paul Havezin adlı Amerikalı bir pamuk tüccarı sabun imâl etmek üzere Osmanlı Devleti’ne pamuk yağı getirmiştir. Fakat telvînden ötürü sabun renklenmekte ve fiyatı düşmektedir. Aslında bu vaka Amerikalı bir tüccarın kendi vatanından buraya hem hammadde ithal ettiğini hem de Osmanlı topraklarında üretim ve ticaret yaptığını göstermesi bakımından mühimdir.⁶²² Aynı şahsın 1906 senesinde yine Amerika’dan (New York) 10 varil pamuk yağı getirdiği ve gümrük muayenesine takıldığı görülür.⁶²³ Bu sefer konuya itiraz eden ve yine Sefâreti devreye sokan tüccar, bu ürünün aslında gıda olarak getirildiği ve gümrük idaresi tarafından “telvîni cihetine” gidildiğini söyler. Oysaki gıda olarak getirilen ürünlerin on dokuzuncu maddeye göre telvîn edilemeyeceği belirtilmektedir.

Amerikalı tüccarın tetiklediği süreç Amerika’dan pamuk yağı ithalinin önünü açacak olayların da başlangıcıdır. Hatırlanırsa çalışmanın birinci bölümünde gümrük vergileri ve Amerikan mektepler meselesinin diplomatik müzakerelerde iç içe geçirildiği anlatılmıştı. ABD’nin İstanbul sefiri Leishman bu gündemin içine ilginç bir şekilde pamuk yağını da ekler. 22 Şubat 1907 tarihinde Sultan Abdülhamid ile yaptığı görüşmede bizzat konuyu açan Leishman, *Gümrüklerce İcrâ Edilecek Muâyene-i Sıhhiye Nizâm-nâmesinin* on dokuzuncu maddesinin Amerikan pamuk yağı için “ayrımcı bir madde” olduğuna değinir. Sağlıklı olduğu bilinen pamuk yağının “susam vb. yağlar ile aynı temelde kabul edilmesi” gerektiğini ileri sürer. 26 Şubat tarihinde ise Sultan’a iletmek üzere bir muhtıra kaleme alınır. Dört gün önce Sultan’a sözlü aktarılan talep bu sefer yazıya geçirilmiştir. Muhtırada pamuk yağının kaliteli

⁶²¹ **Düstûr**, Birinci Tertib, Devlet Matbaası, Ankara 1939, C. 8, s. 245-250.

⁶²² **BOA BEO 2560/191935** (27 Nisan 1905).

⁶²³ **BOA BEO 2885/216373** (6 Ağustos 1906). Belgede marka da yazmaktadır fakat fonetiğine göre Türkçeleştirilmesinden ötürü, dönemin pamuk yağı markaları arasında tespit edemedik.

olanlarının domuz yağı veya tereyağı gibi evsel tüketimde, daha kalitesiz olanlarının ise sabun vb. üretiminde kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca konserve balıkların da muhafazasında balık yağı kullanılmaktadır. Bu nedenle pamuk yağının da bitkisel yağlar kategorisinde olması gerektiği tekraren dile getirilir. 9 Nisan'da Hariciye Nezâreti'ne yazılan notada diğer tüm diplomatik meselelerin içinde bir madde olarak yine pamuk yağı eklenmiştir. Leishman'ın 15 Mayıs 1907 tarihinde ABD Dışişlerine gönderdiği raporda yasağın kaldırıldığı belirtilir ki süreç de bu şekilde sona ermiştir. İstanbul sefirinin yürüttüğü bu mücadele, pamuk yağları Marsilya üzerinden geldiği için Fransızların da takdirini kazanmıştır.⁶²⁴

Aslında konu 1907'de çözülmüş olmasına rağmen bazı sorunlar da yaşanmaya devam etmiştir. 1908 senesinde Bursa'ya getirilen pamuk yağlarının Dersaadet'teki muameleye maruz kalmadığı Fransız Sefâreti tarafından şikâyetle konu olmuştur. 1909 senesinde ise Amerikalı bir tüccarın Midilli'ye pamuk yağı getirdiği ve tekrar sorun çıktığını görülür. Mutasarrıflık gelen yağların ithalini meneder ve yine ABD'nin İstanbul Sefâreti devreye girer.⁶²⁵

ABD'den 1900'lerden önce sadece üç sene (1880, 1892, 1896) satılan pamuk yağı 1900'den itibaren -1902 hariç olmak üzere- her sene ithal edilmiştir. On iki senede toplam ithalatı 2.834.714 galon ve 1.194.252 \$ değerindedir. Tüm süre hesaba katılırsa pamuk yağının genel ithalatı aslında düşüktür. Fakat 1907'deki diplomatik müzakerelerden sonra ithalatı muazzam bir artış kaydeder. Yukarıda verilen toplam miktarın %4'ü ilk on senedeki, %17'si 1907 ve %79'u 1909 senesi ithalatıdır. Birim fiyatları 30 ilâ 48 sent/galon arasında seyreden pamuk yağı, bu özelliğiyle ucuz bir üründür.

Don yağı (revgan-ı don): 1898-1909 arasında düzenli ithal edilen donyağı, bundan önce ABD'den sadece 1856'da gelmiştir. Bahsi geçen on üç senede toplam 4.626.614 pound (2.098,60 ton) ve 291.855 \$ değerinde ithal edilmiştir. 1856'da 25 sent/pound olan don yağının birim fiyatı düzenli izlenebilen son on iki senede 5 ilâ 7

⁶²⁴ **FRUS 1907**, s. 1046-1063. 26 Şubat 1907 tarihli muhtıranın Osmanlıca tercümesi için ayrıca bkz. **BOA Y.PRK.TNF 9/1**.

⁶²⁵ **BOA DH.MKT 2621/81** (3 Ekim 1908); **BOA DH.MKT 2867/60** (6 Temmuz 1909); Metin Ünver, **Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**, s. 384-385.

sent/pound arasında değişmektedir. İthalat miktarlarının görece yüksek seyrettiği dönem 1901-1905 arasındır. 1905 sonrasında ise bu ürün daha aşağı bir seviyede denge bulmaya çalışmıştır.⁶²⁶

3.5. Demir & Çelik

19. yüzyılda tekstil sektörünün yanı sıra demir çelik de “motor” bir sektör olarak öne çıkmıştır. Bu sektörde ABD de önemli bir üretici ülke konumundadır.⁶²⁷ Bu nedenle Osmanlı’nın ilgili ürün gruplarındaki ihtiyacı ABD ile yolların kesişmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithal ettiği ürünler arasında nominal büyüklük olarak yağlardan sonra demir çelik ve bunlardan mamul eşyalar gelir.⁶²⁸ Bu kategori altında çok fazla çeşit bulunmaktadır. Bu nedenle en başta çerçeveyi çizmek bakımından sınıflandırma şu şekilde verilebilir:

Tablo 16: Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithal ettiği metal ve metal eşyalar, 1850-1909.⁶²⁹

Ürün	Miktar (ton)	Tutar (\$)
Çivi	15.515	710.446
Çember, şerit ve kıvrımlı demirler		586.284
Tren rayı	19.683	466.717
Hırdavat		215.937
Boru ve bağlantı elemanları	111	82.272
Soba		46.984
Demir döküm (diğer)		44.631
Tel	759	39.299
Kasa		25.113
Kesici aletler		21.056
Sac ve levha	252	19.027
İnşaat demiri	347	15.595
Hurda demir	237	5.134
Diğer demir ve çelik eşyalar		190.224
Diğer metallerden eşyalar		112.596
TOPLAM		2.581.315

⁶²⁶ Tezin kapsadığı dönemden sonra *Procter & Gamble*’in *Crisco* marka yağlarının da reklamları boy göstermeye başlamıştı. Örnek için bkz. **Levant Trade Review**, C. 1, S. 4, s. 419.

⁶²⁷ Beaud, **Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010**, s. 130-134.

⁶²⁸ Bu kategori önce “metal ve metal eşyalar” olarak düşünülmüş fakat demir harici metaller grubun %4’ü gibi düşük bir değerde kalınca başlık ona göre şekillendirilmiştir.

⁶²⁹ **C&N 1850-1909.**

Sanayi Devrimi başladığı zaman pamuk önemli bir emtia olarak öne çıkmıştı. 1873 Ekonomik Krizi'nden sonra ise çeliğin de önemi artacaktı.⁶³⁰ Bununla birlikte ABD'den demir ve çelik eşyaların ithalatı son döneme kadar hiçbir zaman anlamlı seviyelere çıkmamıştır. Fakat 1900-1909 arasını kapsayan son on sene Amerikan demir çelik ürünleri de Osmanlı Devleti'ne yüksek seviyelerde ithal edilmeye başlanır.⁶³¹ Bahsi geçen dönemde bu grup ABD'den ithal edilen tüm ürünler arasında iki sefer birinci ve iki sefer de ikinci ürün olmuştur. *Tablo 16*'da belirtilen toplam nominal büyüklüğün %87'si 1900-1909 seneleri arasını kapsamaktadır. Bu sıçramada en büyük pay ise Amerikan tel çivisi ve tek bir sefer yapılabilmiş olan ray antlaşmasındadır. Yine de toplam nominal değer Osmanlı demir & çelik ihtiyacında az bir orana sahip olduğu düşünülmektedir.⁶³²

3.5.1. Tel Çivi

Osmanlı Devleti 1900'den önce ABD'den sadece 31.100 pound (14 ton) tel çivi ithal etmiştir. Bu tarihten itibaren ise dış ticaret verilerinde her sene önemli miktarlarda tel çivi ithalatı izlenir. Tel çivi dışında da çivi ithal edilmiş olmakla birlikte bunların hacmi çok düşük seviyelerde kalmıştır.⁶³³

Dördüncü bölümde detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere Amerikalılar İstanbul Başkonsolosu Dickinson'ın da çabaları ile ABD-Osmanlı Devleti arasında doğrudan bir gemi hattı kurmuşlardır. Varillerde gelen tel çivi satışlarının başlangıç tarihi ile bahsi geçen hattın (*Barber Line*) faaliyetleri aynı döneme denk gelir. ABD sefiri tel çivilerin pazara girişi ve yoğun bir şekilde satılabiliyor olmasını hattın kuruluşuna bağlar.⁶³⁴

⁶³⁰ Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, s. 175.

⁶³¹ ABD gümrük istatistiği demir ve çelik arasında keskin bir ayrımı anlamaya imkân vermemektedir. Fakat ABD demir & çelik sektöründe 1870'ten itibaren çeliğin oranı artmış, demirin de ona paralel olarak azalmıştır. 1890'ların ortasında artık çelikten emtianın varlığı demire nazaran daha çoktur. Chris Freeman, Francisco Louçã, **Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine**, (Çev. Osman S. Binatlı), İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 297-307.

⁶³² Örneğin 1904 senesinde İskenderun'a gelen 327.483 \$ değerindeki demir ve çelik ürünlerinin sadece 6.325 \$'ı ABD menşeliydi. **CRUS 1905**, s. 358.

⁶³³ 1902, 1906 ve 1907'de 797.168 pound (362 ton) ve 14.859 \$ değerinde mih ile 1901'de 2.202 pound (1 ton) ve 130 \$ değerinde pünez. Bkz. **C&N 1901, 1902, 1906, 1907**.

⁶³⁴ **CRUS 1900**, C. I, s. 235.

Beyrut'ta yerleşik *Philippe Turkel & Co.* isimli şirketin getirdiği Amerikan çivileri şirket aracılığıyla Beyrut, Şam, Kıbrıs, Trablusşam, Yafa ve Mersin gibi geniş bir alana yayılan şehirlerde satılmaktaydı. İlgili alanı hırdavat işi olan firma sürdürülebilir bir ticaret yapabilmek için New Yorklu bir satıcı ile de anlaşma yoluna gitmişti. Firma ayrıca çivi haricinde daha büyük tonajlı çelik çubuklar ve kirişlere talep olduğunu belirtmekteydi. Fakat sermayesi yetersiz olduğu için bu işi de *Pharaon, Issa, Schoucair & Co.* vb. firmalar üstlenecektir.⁶³⁵ Hızla talep gören Amerikan çivilerine Beyrut'ta sadece Turkel ilgi göstermemekteydi. *Weber & Co.*'nun da aynı sene 900,00 \$ tutarında deneme amaçlı çivi alımı yaptığını görürüz.⁶³⁶

İstanbul'da ise *American Oriental* başta olmak üzere bazı acenteler satış yapmaktaydı. Örneğin sadece 1901 boyunca bir acente 1.900 tonun üzerinde çivi satabilmişti.⁶³⁷ *American Steel and Wire Company*'nin İstanbul acentesi ise 1902-1903 senelerinde 66 bin \$ civarında bir satış hacmi yakalamıştı.⁶³⁸ İzmir, Sivas, Samsun gibi şehirlerde de aynı şekilde Amerikan çivileri satılmaktaydı.⁶³⁹

Amerikalılar tüm bu süreçte çivi üzerine rekabette Belçikalılar ile karşılaşmışlar ve onların pazar paylarını elde ederek liderliği bir süreliğine üstlenmişlerdi.⁶⁴⁰ Bir müddet sonra ise Belçikalılar ve hatta Almanlar daha yüksek vade oranları ile kaybolan paylarını geri almaya çalışacaklardır. Bu değişimi 1903 senesinde Belçikalılar lehine besleyen bir diğer koşul ise Amerikan iç pazarında artan çivi talebinden dolayı üretimin iç piyasaya yönlendirilmesi olmuştur.⁶⁴¹ 1908'e

⁶³⁵ **CRUS 1900**, C. I, s. 1117; **Consular Reports**, C. LXVI, 1901, s. 318. Şirket aynı sene ABD'den ege ve raspa da getirmiştir. Philippe Turkel'in Beyrut Konsolosuna hitaben yazdığı mektupta ilginç olarak hırdavat ürünleri özelinde Amerikan menşeli ürünlerin Avrupalı muadillerine göre ucuz olduğu zikredilir. Amerikan malının rakiplere nazaran "ucuz" kalması tezin kapsadığı dönem boyunca iltir. Normal şartlarda kaliteli olmakla birlikte çoğunlukla pahalı kalmaktaydılar. Turkel mektubunda başka ilginç konulara da girmiştir ki alıcı şikayetlerine örnek olması bakımından zikretmek gerekir: Turkel özellikle "vesaik mukabili ödeme" (cash against goods / CAD) yönteminden yakınmaktadır. Ayrıca yabancı imalatçıların ülkede bir acente ile çalışıyorlarsa, bunun haricinde pazara doğrudan girmemesi gerektiğini de belirtmektedir. Son olarak Avrupalıların numunelerden para almadığına, velev ki alacaksa da sezon sonunda bir indirim olarak yansıtıldığına değinmektedir.

⁶³⁶ *Weber & Co.* çivinin yanı sıra deri ve tarım aleti de ithal etmekteydi. **CRUS 1900**, C. I, s. 1119.

⁶³⁷ **CRUS 1901**, C. I, s. 221.

⁶³⁸ **CRUS 1903**, C. I, s. 104.

⁶³⁹ Örnekler için bkz. **CRUS 1901**, C. I, s. 1077; **CRUS 1902**, C. I, s. 1150, 1155.

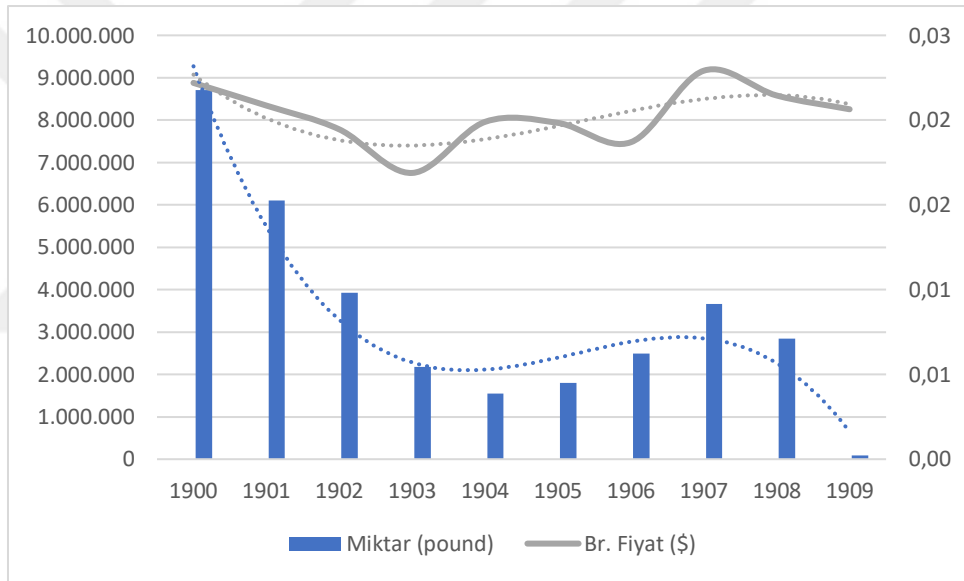
⁶⁴⁰ **CRUS 1902**, C. I, s. 139.

⁶⁴¹ **CRUS 1903**, C. I, s. 104. Fesch her ne kadar kesinlik belirtmese de tel çivi pazarındaki oranı şöyle verir: %50 Belçika, %30 Almanya ve %20 ABD. Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 540.

gelindiğinde ise Beyrut’a artık hiç Amerikan çivisi satılamadığı görülür. Beyrut Konsolosu G. Bie Ravndal bu durumu ilgisizlikten ötürü pazarın Belçikalılara kaptırılması olarak izah eder.⁶⁴² Amerikan iç talebinin Osmanlı Devleti’ne çivi satışlarına etkisi ve 1908’de pazarın kaybı gibi gelişmelerin seyri *Grafik 24*’te izlenebilmektedir.

Tel çivi ithalatı bahsi geçen son on senede 33.374.475 pound (15.138,41 ton) miktar ve 694.153 \$ değere sahiptir. İthalatın coğrafi olarak %72,47’si Avrupa Türkiye’si ve %27,53’ü Asya Türkiye’si şeklinde dağılım gösterir.

Grafik 24: Osmanlı Devleti’nin ABD’den tel çivi ithalatı, 1900-1909;⁶⁴³

Grafikten de görüleceği üzere tel çivilerin Osmanlı pazarına ilk girdiği sene aynı zamanda en yoğun ithalatın da yaşandığı senedir. Bu seviye korunamamış olmakla birlikte pazar talebi devamlılık sağlamıştır. 1909 döneminde ise talep kaybı yaşanacaktır. Birim fiyatlara bakıldığı zaman ise süreç boyunca arz ve talepteki dalgalanmadan nispeten etkilenmediği görülmektedir.

⁶⁴² CRUS 1907, C. I, s. 574.

⁶⁴³ C&N 1900-1909.

3.5.2. Diğer Demir ve Çelik Ürünler

Çember, Şerit ve Kıvrımlı Demirler: Bu kategoride mevcut olan satış hacminin %90'ı 1908 ve 1909 senelerinde gerçekleşmiştir.⁶⁴⁴

Tren Rayı: Çivi ithalatı bahsinde ABD'lilerin Belçika ile rekabet ettiğine değinilmişti. Demiryolu ürünleri (ray, vida, lokomotif vb.) satışında da çeliğiyle meşhur Belçika'nın faal olduğunu belirtmek gerekir. Tüm çelik pazarını açıklamamakla birlikte ilgili ürünler ve projeler özelindeki rekabette bazen Amerikalılar ama daha çok Belçikalılar öne geçmiş görünmektedir. Bahsi geçen rekabette “çivi” özelinde Amerikalılar “bir müddet” başarılı olmuşlardır. Bununla birlikte demiryolculuk konusunda Belçikalıların Hicaz Demiryolu için büyük siparişler alması ile öne çıktığı söylenebilir.⁶⁴⁵ Demiryolu inşası tedarik sürecini Belçikalıların garantiye almak istediği bu süreçte, 1903'te *Pennsylvania Steel Company* Hicaz Demiryolu'nda kullanılmak üzere 20.000 ton ray antlaşması yapacaktır. Antlaşma bedeli 500.000 \$ değerindedir.⁶⁴⁶ Nitekim bu siparişin 1 Temmuz 1903 ile 30 Haziran 1905 arasındaki iki senede sevk edildiği görülmektedir. İthal edilen raylar antlaşmaya paralel bir şekilde toplamda 19.683 ton ve 466.717 \$ değerindedir.⁶⁴⁷

Hırdavat: Amerikan konsolosluk raporları incelendiği zaman birçok sene konsolosların kendi bölgelerinde satılabilecek ürünlere dair tavsiyelerinde küçük Amerikan imalatı ürünleri zikrettikleri görülmektedir. Bu ürünlerin ciddi bir kısmı “hırdavat” olarak anılabilir. Aslında bu tavsiye bir nebze de mantıklıdır zira bu ürünler Osmanlı pazarında ABD'ye kıyasla epey pahalıdır. Örneğin ABD'de 5 sente zor

⁶⁴⁴ Kıvrımlı demirlerin ferforje işlerinde kullanılan düşük kalite demir olduğu düşünülmektedir.

⁶⁴⁵ Hicaz Demiryolu'nda Belçika ve Amerika dışında Almanlardan da tedarik sağlanmıştı. Ufuk Gülsoy, “Hicaz Demiryolu”, *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu* (Ed. Vahdettin Engin vd.), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 247.

⁶⁴⁶ **CRUS 1902**, C. I, s. 1104; **CRUS 1903**, C. I, s. 104. Belçika 1902 senesinde Beyrut'a Hicaz Demiryolu için 14 bin ton ray, 1.500 ton vida ve 4 vagon sevk etmiştir.

⁶⁴⁷ **C&N 1905**, s. 575. Hicaz Demiryolu'na 1906 senesinde temin edilen lokomotiflerin çoğunluğu Alman *Krauss* fabrikasından, bir kısmı ise Belçika'dan alınmıştır. Vagonlarda ağırlık Belçika'dan, bir kısmı ise Alman *Kelterbach* şirketi ve İspanya'dan temin edilmiştir. Bir kısım vagon ise Tersâne-i Âmiye üretimi idi. Ufuk Gülsoy, **Kutsal Proje: Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 129-131.

satılabilen bir balta, İzmir’de 75 sente alıcı bulabilmektedir. Pense, çekiç, testere vb. ürünlerde de durum farklı değildir.⁶⁴⁸

Yukarıdaki tavsiyelerin ışığında hem Osmanlıların hem de Osmanlı’da yerleşik misyoner kurumlarının ihtiyacı olarak zamanla hırdavat ürünlerinin satışları da başlayacaktır. Böylece İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, İskenderun gibi geniş bir alanda ithalatı yapılacaktır. İçeriğinde kilit, menteşe, inşaat hırdavatı, testere ve çeşitli diğer el aletleri bulunmaktadır. Fakat hırdavat satışları yine de düşük bir hacme sahip kalacaktır. Bu durum hem iki ülke ticaretine hem de Osmanlı’nın genel ithalatında böyledir. Örneğin 1904 senesinde İskenderun’a gelen 591.352 \$ hırdavatın yalnızca 3.650 \$’ı ABD menşelidir.⁶⁴⁹ Grubun nominal satış büyüklüğü 215.937 \$’dır. Satış hacminin %75’i 1900-1909 seneleri arasındadır.⁶⁵⁰ Sonuç itibarıyla konsolosların hırdavat pazarında pay alma çabasının başarıya ulaşamadığı söylenebilir. Nitekim Başkonsolos Ozmun’un ifadesiyle “payları sıfır ya da çok önemsiz bir düzeyde” kalmıştır.⁶⁵¹

Boru ve Bağlantı Elemanları: 1898 senesinden itibaren ithalata konu olmuştur. Sadece son dört senenin (1906-1909) miktarları vardır. Bahsi geçen aralıkta 244.423 pound (111 ton) ithalat gerçekleşmiştir.

Soba: Osmanlı Devleti’ne ABD’den soba ithalatı da çok düşük olmakla birlikte özellikle son dönemde yoğunlaşan bir ticarettir. Toplamda 46.984 \$ nominal büyüklüğe sahip olan soba ithalatının %20’si 1864-1897 arasında, %80’i ise 1898-1909 döneminde bulunmaktadır.⁶⁵²

İthalat oranı iki parçaya ayrılırken 1898’i referans almamızın sebebi konsolosların o sene soba satışlarını artırabilmek için verdikleri çabada yatmaktadır. Zira ilgili sene ABD’nin İzmir Konsolosu J. H. Madden, Sultan’ın irâdesi ile “odun

⁶⁴⁸ CRUS 1901, C. I, s. 1075.

⁶⁴⁹ CRUS 1905, s. 358. Şehirlerin ithalat örnekleri için bkz. CRUS 1902, C. I, s. 1109, 1161; CRUS 1903, C. I, s. 213; CRUS 1905, s. 358, 360, 363; CRUS 1908, C. I, s. 460.

⁶⁵⁰ C&N 1864-1865, 1869, 1884-1909.

⁶⁵¹ CRUS 1907, C. II, s. 536.

⁶⁵² C&N 1864-1909. Amerikan menşeli soba reklamları 1862 gibi erken dönemlerde dahi görülmektedir. Bkz. Çakır, *Osmanlı Basınında Reklam*, s. 160.

kömürü yapımı için daha fazla kereste kesilmesinin” yasaklandığını belirtir.⁶⁵³ Bu durumu da gaz yağı sobası satabilmek için bir fırsat olarak görür. Bu nedenle ülkesinin üreticilerinden birçok katalog alır.⁶⁵⁴ Osmanlı’daki alıcıları da Amerikalı soba üreticileri ile yazışmaya ikna eder. Fakat konsolos kataloglar ile tanıtım yapmaya çalışırken Avrupalılar, acenteleri vasıtasıyla büyük miktarda gaz yağı sobası satmaktaydılar. Bununla birlikte Avrupa sobaları konsolosa göre çok kalitesiz olduğundan hızlı bir şekilde parçalanmaktaydı. Bu da Amerikalı üreticiler için şüphesiz bir fırsattı. Ayrıca konsolos Amerikan soba üreticilerine denizaşırı paketleme konusunda da uzmanlaşmalarını önermektedir. Çünkü sevkiyat sırasında yaşanan “kırılmadan kaynaklı kayıplar” tolere edilebilecek düzeyin çok üstünde kalmaktadır. Konsolos raporunda İzmir’de sobaları satılan iki tane Amerikan firmasının ismini vermektedir: Bunlardan birisi Şikago’lu olup *Ideal* markalı sobalarıyla bilinen *A.C. Barler & Co.* ve diğeri ise bir Ohio firması olan *Cleveland Foundry Company* isimli şirketlerdir.⁶⁵⁵

Tel: Tel dış ticaret verilerine 1901 senesinden itibaren girer. Veri sadece “tel” olarak kayıtlı olmakla birlikte, yalnız 1909’da telin “dikenli tel” olduğu kayıtlıdır. Bahsi geçen dokuz senede 1.672.952 pound (759 ton) tel ithal edilmiştir. İthalat edilen telin %41’i sadece 1909 senesine aittir. Bu da istikrarsız bir satış hacminin varlığını ortaya koyar.

Kesici aletler: Genel olarak bıçak olarak düşünülebilecek bu grubun içinde çok az da olsa (561 \$) çatal bıçak takımı da bulunur.

Sac ve Levha: 1899’dan itibaren ithalat listelerinden izlenen bu ürünlerin %66’sı kalay kaplamadır. Toplamda 556.236 pound (252 ton) ve 19.027 \$ değerinde bir hacme sahiptir.

⁶⁵³ Konsolosun aktardığı bu iradeyi BOA’da bulamadık. Bununla birlikte ilgili dönemde olduğu gibi günümüzde dahi ısınma ve pişirim için odun ve kömürün önemi düşünülürse bir yasak olmuşa da yaygın ve büyük bir yasaklama olduğunu düşünmüyoruz.

⁶⁵⁴ Amerikalıların temsilciler ile pazarlama yapmak yerine katalog göndermekle iktifa etmesi konsolosların yıllar boyunca eleştirdiği bir konu olagelmıştır. Konu hakkında detaylı açıklama tezin dördüncü bölümünde anlatılacaktır.

⁶⁵⁵ CRUS 1898, C. I, s. 1168-1169.

Kasa: 1864 ve 65'te toplamda 600 \$ kasa kapısı gelmiştir. Bu tarihten sonra uzun bir süre kayıtlarda izlenmez. 1898-1909 seneleri arasında ise 24.513 \$ değerinde 147 kasa gelmiştir.⁶⁵⁶ Osmanlı pazarında kasaları satılan firmalardan birisi *Mosler Safe Company*'dir.⁶⁵⁷

Diğer Metallerden Eşyalar: İçeriğinde bakır, kalay, pirinç, bakır-pirinç, kurşun, alüminyum ve çinkodan eşyalar bulunmaktadır. Toplam hacmi *Tablo 16*'da da görüldüğü gibi 112.596 \$ olmakla birlikte hacmin ana ağırlığı (70.000 \$) tek bir senede (1872) ithal edilen bakır eşyadan ibarettir. Bu bilgi de bize metal eşya kategorisinde ana ağırlığın demirden mamul eşyalar olduğunu tekrar teyit eder.

3.6. Makineler

Osmanlı Devleti'nde tarım ya da diğer sanayi kollarında gelişim, ülkenin makine ihtiyacında bir artışı da beraberinde getirmek demektir. Bu nedenle Osmanlı Devleti sanayileştikçe ve teknoloji kullanımı arttıkça bu geçiş sürecinde Amerika dâhil Batılı devletlerin buraya makine ihracatı da artacaktır. Kısacası Osmanlı Devleti'nin sınai ihtiyaçlarındaki ivmelenmeden yabancılar da istifade etmektedir. Tarım ıslah edilecekse makine gerekmektedir. Makine üretimi ise Batı'dadır. Sanayi tesisleri kurulacaksa yine makine gerekir. Talep de yine Batı'dan karşılanmak durumundadır.

Bu algı aslında ticarî raporlara da yansır. Nitekim ülkenin çeşitli bölgelerinde hem üretim süreçlerinin daha verimli hale gelmesi hem de sanayileşme çabalarında Amerikalılar buna, bir rekabet ya da pazar payı kaybı ihtimali olarak görmek bir yana, makine satışı için ortaya çıkan fırsat kapısı olarak bakmaktaydılar.⁶⁵⁸

ABD'den yüksek teknoloji içeren makineler ve elektrikli aletlerin Osmanlı şehirlerine gelmesi daha çok 1800'lerin son demlerinde dikkat çekici bir ivme kazanır. Aşağıda verilecek ürünlerin geliş tarihlerine dikkat edilince bu daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca konsolosların merkeze yolladığı raporlarda satış potansiyeli

⁶⁵⁶ C&N 1864-1865, 1898-1909.

⁶⁵⁷ CRUS 1900, C. I, s. 235.

⁶⁵⁸ Tunus'ta hasırotunun (espartograss) ticarî üretime geçilmesinde Amerikalıların makine satışına dair bir fırsat görmesi sadece küçük bir örnektir. CRUS 1871, s. 1093.

olan ürünlere dair yapılan listelemelerde de 1900'lerin başından itibaren makinelerin ağırlığa sahip olduğu görülür.

Tablo 17: Osmanlı Devleti'nin ABD'den makine ithalatının nominal değerlerinin on yıllık dilimlere göre dağılımı, 1859-1909.⁶⁵⁹

Dönem	Tutar (\$)	Yüzde (%)
1859-1869	89.321	5,25
1870'ler	193.450	11,37
1880'ler	109.499	6,43
1890'lar	185.409	10,90
1900-1909	1.124.045	66,05
TOPLAM	1.701.724	

Toplam makine satışları içinde ürünlerin dağılımı ise şu şekilde verilebilir:

Tablo 18: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği makinelerin nominal değerlerinin türlerine göre dağılımı, 1859-1909.⁶⁶⁰

Ürün	Tutar (\$)
Tarım aletleri	844.498
Pompa ve pompa makineleri	118.674
Sabit buhar makineleri	74.385
Dikiş makinesi	53.581
Buhar kazanları	50.642
Daktilo	39.192
Matbaa makineleri ve harfleri	17.304
Yel değirmeni	8.371
Elektrik makineleri	5.925
Metal işleme makineleri	5.549
Terazi ve kantarlar	3.765
Ahşap işleme makineleri	3.264
Çamaşır makinesi	2.213
Madencilik makineleri	1.346
Ayakkabı imalat makineleri	1.135
Stereotip ve elektrotip plakalar	853
Yazar kasa	282
Diğer	470.745
TOPLAM	1.701.724

⁶⁵⁹ C&N 1859-1909.

⁶⁶⁰ C&N 1859-1909.

Tablo 18'de özellikle dikiş makinesi ve daktilonun olması gerekenden çok düşük olduğu görülür. Bunun sebebi aşağıda detaylı açıklanacağı üzere *Singer*'in Osmanlı pazarına İngiltere'deki fabrikasından sevkiyat yapmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin ABD'den makine ithalatı en hacimli altıncı ürün grubu olarak dikkat çeker. 1850-1909 arasında toplam ithalat nominal değerle 1.701.724 \$'dır. Yine birçok ithal kalemdede olduğu gibi makineler de özellikle son dönem ithalat hacmi artmış ürünler içindedir.

3.6.1. Tarım Alet ve Makineleri

Tarımın kapitalistleşmesi sürecinde buna paralel olarak tarım teknolojisinin varlığında da bir artış görünür. Tarımda makineleşmenin karşılığı ise verimlilikte ve dönüm başı üretimde bir artış olarak yansımaktadır.⁶⁶¹ Özellikle klasik usul hasat işlemlerinde tarladaki mahsulün ciddi bir kısmı toplanamadan kalabilmekteydi. Günümüzde halen ziraî verimliliğin artışı için yapılan çabalar göz önüne alındığında bu anlaşılabilir bir durumdur. Tarımda makineleşme aynı zamanda dış pazarlara dönük üretimi daha istikrarlı bir yapıya dönüştürebilir ki sanayisi Osmanlı hammaddelerine ihtiyaç duyan ülkeler için istikrar önemlidir. Osmanlı tarım makineleri pazarında İngiliz, Alman ve Amerikan şirketleri bulunmaktadır. Yine de bu tip ürünlerin ilk pazarlandığı dönemlerde ağırlığı -özellikle Batı Anadolu'da- İngilizler çekmekteydi.⁶⁶² Elbette Amerikalılar da pazarda etkin olmaya çalışmaktaydılar. Fakat İngilizlerin birkaç adım gerisinden gelmekteydiler.

Amerikan konsolosluk raporlarında çoğu zaman Osmanlı çiftçisinin fakirliği, cahilliği (!), tefecilerden dolayı kârının azaldığı ve şiddetli bir vergi yükü altında ezildiğinden dem vurulur. Bu tür pasajlar daha çok tarım aletlerine dair verilen bilgilerin içine yedirilmiş olarak karşımıza çıkarlar. Hatta bunlar genelde Amerikalılar

⁶⁶¹ Üretim faktörlerinden toprak ve insan arasındaki denge toprak aleyhine bozulduğu zaman verimliliğin artırılması için tohum ıslahı, gübre ve tarım teknolojisi öne çıkacaktır. Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, s. 63-64. Ekimi yapılan toprak her ne kadar az olsa da talep arttıkça yeni tarım arazilerinin açılma imkânı toprakta bolluk yaratmaktadır. Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 129-130. İktisatçılar üretim faktörlerini dörde ayırırlar: Toprak (land), emek (labor), sermaye (capital) ve müteşebbis (entrepreneur). Erdal M. Ünsal, **Mikro İktisat**, Murat Yayınları, Ankara 2017, s. 8-11.

⁶⁶² Özellikle ilk dönemde “merkezleri Ipswich ve Wexford'da bulunan iki İngiliz şirketi tarım makineleri ithalatı ve satışını hemen hemen tekellerine” almışlardı Bkz. Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 162.

için bir “engel” olarak anlatılır.⁶⁶³ Nitekim birer sermaye malı olan tarım makinelerini alabilecek müşterinin belli bir refah standardında olması gerekmektedir. Tüketicinin refahını düşürüp satın alma gücünü engelleyen ya da satın alma davranışını etkileyen ön kabuller; aşılması gereken bir dizi ana problem noktasıdır.⁶⁶⁴ Örneğin para tefeciye ya da vergi olarak devlete gitmeyip çiftçide kaldığı zaman, çiftçi sermaye sahibi olacaktır. Nihayetinde de çiftçi sermaye mallarını alabilmeyi düşünecektir. ABD’nin Osmanlı çiftçisinin durumu olarak düşündükleri bu ön kabul bir engel olarak görülür.

Amerikalıların geç girdikleri Osmanlı pazarında karşılaştıkları rekabette, ürettikleri makinelerinin teknolojik farklılıklarından kaynaklı zorluklar da yaşadıkları görülür. Örneğin buharlı harman makineleri (patoz) ithalatçısı olan bir Amerikalı şirket böyle bir sebepten iflas etmiştir. Zira üreticinin makine yapısının Anadolu’da üretilen buğdayı işlemeye uygun olmadığı anlaşılar. David Offley de 1885 tarihli raporunda özellikle yolların kötü olmasından ötürü buharlı harman makinelerini iç bölgelerde tavsiye etmemektedir. Bu olumsuz tecrübeden tam on yedi sene sonra 1902’de bu sefer ilgili makineler Suriye’de tekrar görülecektir. Gelen makinenin üretim yeri Richmond, Indiana’dır. Bununla birlikte Amerikalı şirketler makine pazarlamasında gösteri düzenlemek, broşür dağıtmak gibi çeşitli tanıtım ve tutundurma araçları ile pazarda var olma çabası göstermektedirler. Ayrıca bir ürünün pazarlamasında satış sonrası desteğin önemi de o zamanlar fark edilmiştir. Zira Amerikan şirketleri her an sunmaya hazır yedek parçalar da bulundurmaktadır. Bu çabalar şüphesiz meyve verecektir. Sonuç itibarıyla Amerikan tarım makineleri ithalatı sıfırdan, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz menşeli ithalatın yarısına erişebilecektir.⁶⁶⁵

⁶⁶³ Örnek için bkz. **CRUS 1886-1887**, s. 1013. Teknolojik değişimin yaşanamamasının arkasında ölçek ekonomisinin kısıtları da yatmaktadır. Nitekim sadece Osmanlı’da değil ABD’de dahi bol topraktan ve sermayeden mahrum “küçük ölçekli tarımsal işletmeler” değişimi ağır yaşamaktaydılar. Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, s. 73.

⁶⁶⁴ Baskıcı, tarımda makineleşme için engelleri şöyle sıralamaktadır: “Makine fiyatlarının yüksekliği, fiyat dışı maliyetler, önyargılar, tamir ve yedek parça sorunları, uygun karayollarının olmayışı, yerli hayvan ırklarının uygunsuzluğu, beklentiler, nüfus artışı, büyük arazi sahipliğinin sınırlılığı”. Murat Baskıcı, “Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 58, S. 1, 2003, s. 41-48.

⁶⁶⁵ **CRUS 1884-1885**, s. 1062.; **CRUS 1902**, C. I, s. 137-138; Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, s. 163; Charles Melville Pepper, **Report on Trade Conditions in Turkey**, Government Printing Office, Washington DC 1907, s. 7. Amerikalılar haricinde İngilizlerin de getirdiği orak ve harman makinesi gibi ürünlerin satışları da çekecek atlar için ağır olması, ürünlere zarar vermesi ve ayrıca arazi

Amerikan İç Savaşı esnasında Osmanlı Ticaret Nâzırı'nın pamuk ekimini teşvik edici hamleleri bilinmektedir. 1862'de teşkil edilen Pamuk Komisyonunun (*Imperial Cotton Commission for Anatolia*) yabancı başkan yardımcısı olarak seçilen Hyde Clark⁶⁶⁶ Amerika'nın İzmir Konsolosu Julius Bing (1761-1864) ile 1862'de işbirliği için iletişime geçmiştir. Komisyon İzmir'de tarım makinelerinin olduğu bir sergi düzenlemek istemektedir. Clark da bu sergiye Amerikalıların katılmasını teklif eder.⁶⁶⁷ Bu hem sergi için daha göz alıcı bir atmosfer hem de Amerikalı imalatçılar için fırsatlar yaratacaktır. Zaten 1860'ların başında teşvik edilen pamuk ziraatı, aynı zamanda tarım makinaları imalatçıları için de yeni fırsatlar demektir. Nitekim bu pazardan doğabilecek sinerjiyi Amerikalılar da görmüştür. Bu nedenle Osmanlı topraklarında kendi tohumları ile pamuk ekimini desteklemişler ve bundan rahatsızlık da duymamışlardır.⁶⁶⁸ Öngörü; Osmanlı topraklarında üretim ne kadar artar ise tarım alet ve makinalarının satışının da o denli artacağı yönündedir.⁶⁶⁹ Hyde Clark'ın daveti üzerine Amerika'nın İzmir konsolosu sergilenmesi için pulluklar ve çeşitli diğer aletler gönderir. Bu aletler demiryolu istasyonlarının büyük salonlarında sergilenir. Amerikalıların bu alandaki ilk doğrudan satışları 1 Temmuz 1863 ile başlayan 1864 verilerinde izlenebilmektedir. Yapılan satışlar ile 1864 ve 65'te "makine" grubu ABD'den en çok ithal edilen ürünler arasına girer. Lakin 1860'larda verilen bu çaba 1870'lerde yerini bir sükunete bırakacaktır. Yine de Osmanlı Devleti'ndeki mevcut her pazara geç girmiş olan Amerikalıların çeşitli araçlarla pazarda önce var olmak, sonra da önemli bir oyuncu olup paylarını artırmak için çabası görülebilmektedir.

Tarım teknolojisine ihtiyaç sadece Osmanlı vatandaşlarının duyduğu bir gereksinim değildir. Osmanlı Devleti'nde tarım işletmeciliği yapan İngilizler, Fransızlar, Almanlar gibi Batılı ülkelerin vatandaşları da teknolojik alet ve aksamlara ihtiyaç duymaktaydılar. Durum böyle olunca da herhangi bir Amerikalı makine üreticisi Osmanlı pazarında müşteri olarak karşısında sadece Osmanlıları

ile yol koşulları gibi nedenlerden dolayı başarısızlıkla neticelenebiliyordu. **CRUS 1884-1885**, s. 1060, 1062.

⁶⁶⁶ Clark mühendis olmakla birlikte, tarih, filoloji, arkeoloji gibi ilimlerle de ilgilenen çok yönlü bir yazar ve kişilikti. Burada devletin komisyon üyesi olarak görülmekteydi ama her iki devletin hizmetinde olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶⁶⁷ **CRUS 1862**, s. 574.

⁶⁶⁸ **CRUS 1862**, s. 580.

⁶⁶⁹ **CRUS 1863**, s. 498-499.

bulmamaktaydı. Örnek vermek gerekirse Batı Anadolu’da çırçır fabrikası kurmak için izin alan J. B. Gout adlı İngiliz tüccar hem İngiltere’den hem de Amerika’dan çırçır makineleri temin etmiştir. Ayrıca makinenin çalıştırılacağı bölgelerde tekniker ve mühendise de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç Avrupa ülkelerinden olduğu kadar Amerikalı mühendislerden de karşılanma yoluna gidilmiştir. Gout’un, İngiltere’den Amerikalı bir makine mühendisi olan S. Wihteman’ı Manisa’ya getirmesi de yine bir başka örnek olarak verilebilir.⁶⁷⁰

Bununla birlikte tarım makinelerine yerli talebi de incelemek önemlidir. Osmanlı vatandaşları içinden tamamen değilse de daha çok gayrimüslim tebaanın tarım teknolojisine karşı ilgi ve talebinin daha yüksek olduğuna dair bir izlenim de arşiv belgelerinden edinilebilmektedir.⁶⁷¹ Bu belki de sermaye güçlerinin daha yüksek olması ve Batı dünyası ile daha entegre bir sosyal pozisyona sahip olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Yukarıda hem yerli hem yabancıların tarım makine ihtiyaçları izah edilmeye çalışıldı. Bununla birlikte Osmanlı’da yerleşik Amerikalılar da bu tür ürünleri ithal etmekteydiler. Örneğin 1880’lerin başında Golos’ta ABD vatandaşlığına sahip olan R. Eutychiades (Onişides) elli adet çelik pulluk ithal etmişti. Bunların yirmisinde derinlik ayarı, ikisinde kesicilik özelliği bulunmaktayken geri kalanı ise düz pulluklardan ibaretti.⁶⁷²

Tarım teknolojisine talep sadece yerli ya da yerleşik yabancı çiftçiden ibaret değildir. Devlet de bu konuya bigâne kalmamaktadır. Sultan 1882’de bizzat Amerika’nın İstanbul Sefiri Lewis Wallace’ı huzura kabul edip ziraat üzerine sohbet etmiş ve birtakım ziraî alet siparişinde bulunur. Bu görüşme o kadar tesir etmiştir ki yankıları Amerikan gazetelerine dahi konu olur. Gazete yorumlarında padişahın

⁶⁷⁰ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, s. 181-183.

⁶⁷¹ Çeşitli sebeplerle Osmanlı Arşivi belgelerine yansıyan tarım aleti alımlarına dair belgelerde genelde gayrimüslim isimler dikkat çeker. Örnek için bkz. **BOA ŞD 522/56** (20 Ekim 1896).

⁶⁷² Hem İngilizce hem Türkçe içeriğe sahip bir BOA dosyasında pulluk (plow) Türkçeye “saban” olarak çevrilmiştir. Biz kara sabanla karıştırılmaması için çalışmada “pulluk” terimini tercih ettik. Ayrıca belge, şahsın adından ABD vatandaşlığı almış Rum asıllı birisi olduğunun anlaşılması bakımından dikkate değerdir. Bu da özellikle birinci bölümde *Tebdîl-i Tâbiyyet*’e dair tartışmalarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. **BOA HR.H 347/5**.

Osmanlı ziraatını ilerletmeye niyetinin olduğunu ve bunu gerçekleştirme hususunda Amerika'dan ziraat aletleri alma ihtimalinin belirlediğine dair sevinç göze çarpar.⁶⁷³

Aynı dönemde ülkenin çeşitli yerlerinde Amerikan tarım aletleri tanıtılmakta ve yavaş yavaş pazar payı kazanmaya çalışılmaktadır. Örneğin Çukurova bölgesi bir tarım diyarı olarak bilindiği için zamanla bu bölgede emek tasarrufu sağlayacak - özellikle orak makinası gibi- tarım aletlerinin tanıtıldığı bilinmektedir. Aynı şekilde bu tanıtım faaliyetleri sadece Çukurova ile sınırlı kalmayıp Beyrut gibi şehirlerde de yürütülecektir.⁶⁷⁴

Amerika'nın tarım makinesi üretiminde icatlarla ileri seviyelere çıkmış bir ülke olarak Osmanlı pazarında yer sahibi olmak istemesi doğaldı. Bu nedenle bazen başarısız da olsa girişimleri devam edecekti. İzmir'de yerleşik ve büyük bir çiftliğin sahibi olan David Offley kendi ihtiyaçları için Amerika'dan orak ve harman makineleri⁶⁷⁵ ithal etmişti. Bununla birlikte bu makinelerin ticaretini yapıp yaygınlaştırmak için bir uzmanı da yanına alarak bölgede tanıtım faaliyetlerinde bulunmuştur. İthal ettiği makineler bir Şikago firması olan *McCormick Harvesting Machine Company*⁶⁷⁶ ve bir New York firması olan *Johnston Harvester Company* ürünleridir.⁶⁷⁷ Tanıtım için İzmir çevresinde köyler dolaşmış ve bu seyahatlerde büyük kalabalıklar eşliğinde makinelerin kullanımı gösterilmiştir. Örneğin Ulucak'taki gösteri iki bin ve Menemen'deki ise dört bin kişi tarafından seyredilmiştir. Bu şekilde demiryolu boyunca Alaşehir'e kadar gidilmiştir. Bu gösterilerde elli-altmış bin kişiye makineler çalışır vaziyette tanıtılmıştır.⁶⁷⁸ 1880'lerin ilk yarısında yaşanan

⁶⁷³ BOA Y.A.HUS 169/135 (14 Şubat 1882).

⁶⁷⁴ CRUS 1882-1883, C. II, s. 547; CRUS 1884-1885, s. 1025.

⁶⁷⁵ "Reaper" makinesini "biçerdöver" olarak değil de "orak makinesi" olarak kullanmamız bilinçli bir tercihtir. Zira günümüzde "biçerdöver" diye tanımlanan makine hem hasat işlemini gören orak veya biçer bağlar makinelerinin hem de akabinde harman işlemini gören harman makinesinin (patoz / patos / thrashing machine) işini bir arada görmektedir. Kısacası ürünü tarladan alıp pazara ya da depoya götürmek için tüm süreci tek başına üstlenmektedir. Çalışmamızın geçtiği dönemde ise hasat işlemini orak ya da bazen biçer bağlar makineleri ve harman işlemini ise harman makinesi görmektedir.

⁶⁷⁶ McCormick ABD'de franchising sisteminin öncülerindendir. Chandler, *The Visible Hand*, s. 381-382.

⁶⁷⁷ CRUS 1884-1885, s. 1060.

⁶⁷⁸ Bu durum konsolosların yıllardan beri tüketicinin ürünü görüp deneyimlemesi tavsiyesine çok uygun bir örnektir.

bu süreç *Grafik 25*'te izlendiği gibi bir dalgalanma yaratacak ama devamı gelmeyecektir.

Konsolosluk raporlarında Osmanlı şehirlerindeki ziraî durum uzun uzadıya anlatılır. Birçoğu iki ülkenin ticaretine konu olmasa da geniş pasajlarda verilen bilgiler dikkat çekicidir. Çoğu sene raporlarda ziraatın çok ilkel aletlerle yürütüldüğü anlatılır. Bu süreçte ziraata odaklanılmasının altında yatan etken ziraî ürünlere olan ilgiden ziyade üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duyulabilecek Amerikan tarım aletleri için zemin yoklamak olarak düşünülebilir.⁶⁷⁹

Bazı Amerikan tarım makineleri de Avrupa üzerinden yurda giriş yaptığı için takibini yapabilmek olanaksız hale gelmektedir. Yine de bu makinelerin Mezopotamya gibi iç kesimler de dâhil olacak şekilde birçok yere ulaştırıldığı bilinmektedir.⁶⁸⁰ Kısacası Osmanlı çiftliklerinde Amerikan tarım aletlerinin sayısı ithalat verilerine yansıyandan daha çoktur. Örneğin Mersin fahri konsolosu Dawson, 1886 senesinde yazdığı raporda elli adet orak makinesinin geldiğini belirtir lakin bu bilgi o senenin verisi ile uyumsuzdur.⁶⁸¹ Aslında bu sorun tarihe şöyle bir tespiti de düşündürülebilir: Amerikan tarım makinesi üretici ve satıcılarının Osmanlı tarım sektörüne dönük planlı bir pazarlama hedefi ve istikrarlı bir satış düşünceleri yoktur. Ya da en azından dördüncü bölümde işleneceği üzere konsolosların verdiği çaba karşılık bulmamaktadır. Bu nedenle birçok yeni buluşun yapıldığı ve üretimin gerçekleştirildiği Amerika'dan 1900'lerin başına kadar -örneğin gaz yağı sevkiyatları gibi- düzenli bir şekilde tarım makinesi geldiğine şahit olunmaz.

1860 ve 80'lerden sonra bir sefer de 1890'larda satışların canlandırılmasına çalışılacaktır. Fakat İzmir'de satılan harman makinaları (patoz) "samanı çok fazla parçaladığı için" bölgede bazı şikayetler ortaya çıkar. Amerikalılar ise bu sıkıntılara pek eğilmediğinden pazar hakimiyeti İngilizlerin elinde kalmıştır.⁶⁸² Zaten *Grafik*

⁶⁷⁹ Nitekim Kudüs Konsolosu Henry Gillman, Beyrut Konsolosu Erhard Bissinger ve Sivas Konsolosu H. M. Jewett de bunu destekleyecek şekilde tarım üretimindeki eski usulleri anlattıktan sonra oralara Amerikan tarım aletlerinin satılmasında fayda görüldüğünü bir fırsat olarak belirtirler. Ayrıca Gillman Yafa portakalının Florida gibi uygun bölgelerde yetiştirilebilme imkânı olduğunu vurgular. **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1447, 1457-1459.

⁶⁸⁰ **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1459.

⁶⁸¹ **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1496.

⁶⁸² **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 179, 943.

25'te de bu kırılma izlenebilmektedir. Bu dönemde harman makinesinin bu olumsuz geri bildiriminden dolayı satışlara negatif yansıması hariç tutulursa, Amerikan tarım makineleri Osmanlı pazarında konsolosun ifadesiyle çok popülerdir. İzmir ve hinterlandında bulunan Menderes Ovasında çok çeşitli Amerikan tarım alet ve makineleri kullanılmaktadır. Gerçekten de geçmiş döneme kıyasla 1890'lar satışlarda az da olsa devamlılığın sağlanabildiği senelerdir.

1897 senesinde İzmir'deki Amerikan konsolosu J. H. Madden, Menderes ovasında son bir senede hasat için kullanılan Amerikan menşeli kırk adet biçer bağlar makinesi satıldığını belirtir. Satılan adet, dönemi için ciddi bir orandır. Makinelerin üreticisi ise *Walter A. Wood Mowing & Reaping Machine Co.* isimli bir New York şirkettir. Madden ilgili sene biçer bağlar makinesi satışındaki artışı, erkeklerin savaşa gitmesinden ötürü yaşanan "işgücü kıtlığına" yormaktadır.⁶⁸³ O dönemde *Oliver Chilled Plow Works* isimli Indiana firmasının pullukları da İzmir bölgesinde satılan tek Amerikan pulluğuydu.⁶⁸⁴ Bu pulluklar "soğutulmuş dökme demirden" imal edilmekteydi. Amerika bölgede pulluk, tırmık, orak ve biçer bağlar makinelerinde lider olmakla birlikte harman makineleri samanı çok fazla parçaladığı için satışları iyi bir seviyede değildi.⁶⁸⁵

İzmir ve art alanında bu geç dönemde Amerikan tarım aletlerinin yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı bir tespit olarak söylenebilir. Bununla birlikte büyük bir potansiyele sahip olan ve Mersin'den İskenderun'a kadar yayılıp kabaca Çukurova olarak nitelendirebileceğimiz bölgede Amerikalı konsoloslar bu tür ürünleri satabilme konusunda pek ümitli değillerdir. Ayrıca yapılan denemeler de sonuç itibarıyla müşterilerin memnuniyetsizliği ile sonuçlanmıştı.⁶⁸⁶ Varlık, bu dönemde bölgede tarım makineleri üzerine Amerikan, İngiliz ve Alman şirketleri arasında rekabet

⁶⁸³ **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 197; s. 1146. Biçer bağlar makinesi Çukurova'nın bazı bölgelerinde halen biçerdöverin muadili olarak kullanılabilen bir makinedir. Özellikle biçerdövercilerin gitmeyi tercih etmediği görece küçük ya da problemlili arazilerde hasat bu makine ile yapılmaktadır. Daha sonra patoz ile savurma yöntemiyle buğday başaktan ayrılmaktadır.

⁶⁸⁴ Günümüz Türk çiftçisinin de *John Deere* markasıyla traktörlerini kullandığı *Deere & Company* o zaman da *John Deere's Plows* markasıyla çelik pulluklar üretmekteydi. Fakat rapora göre firma bahsi geçen seneye kadar henüz Osmanlı pazarına girememişti.

⁶⁸⁵ **CRUS 1898**, C. I, s. 1167. Pulluk kara sabanla yapılan emeği üç dört kat aşağı çekiyordu. Bu da çiftçinin işleyebileceği toprak miktarını artırıcı etki demektir. El orağı ile on dört günde yapılan işi ise bir orak makinesi bir güne sığdırabiliyordu. Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, s. 85-86.

⁶⁸⁶ **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1151.

olduğuna değinmektedir. Bunun sonucunda zamanla biçer makineleri konusunda Amerikalıların öne çıktığını dile getirir. Pulluk ve orak makinesi gibi ürünlerde ise diğer ülkeler önde görünmektedir. Bu kısmî başarının ise Quataert'in derlediği verilerden hareketle 1899'dan itibaren sağlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Amerikalıların tarım teknolojisi pazarında yer etmeye çalıştığı 19. yüzyılın sonlarında Almanlar da pazara hızlı bir şekilde giriş yapmışlardı. Almanlar sergiler ve gösteriler düzenliyor, numuneler ve teknisyenler gönderiyor ve pazarlama faaliyetlerini sıkı tutuyorlardı. Amerikalıların da bu rekabette üstün çıkmak için hamleler yaptığı görülmektedir. Dickinson, zor pazar koşullarında rekabet edebilmek için 1899 senesinde İstanbul ve İzmir'de sergiler düzenleyecektir. Bu sergilerde altmış kadar Amerikalı şirket ürünlerini sergileme fırsatı elde etmiştir. Ayrıca Dickinson'ın bununla da yetinmeyerek bir banka ile kredi tahsis noktasında mukâvele yaptığını görmekteyiz. Bu da Amerikan teknoloji sektörü oyuncularının satışlarında kredi kolaylığı sağlayacak nakit çözümü olarak yeni bir seçenek ortaya koyacaktır. Dickinson'un bu çabalarıyla hem depo kurup sergi açan hem de kredi temin eden bu yeni kuruluşun adı *American Oriental Agency*'dir.⁶⁸⁸ Dickinson'un bu çabaları karşılık bulacak ve Amerikan tarım makineleri yavaş yavaş her bölgede pazara girecektir. 1900'lerden itibaren Amerikan tarım ve sulama ürünlerinin satışı o kadar iyi seviyelere gelecektir ki Konsolos Ravndal "Amerikan makineleri nihayet bu ülkeyi işgal etti." diyerek hayranlığını dile getirecektir.⁶⁸⁹

1901 senesinde Fransız Ticaret Odası'nın İzmir için ürettiği rapora göre şehre gelen pulluk, tırmık, orak makinesi, harman makinesi, tohum serpmek makinesi gibi emtianın hepsinde Amerikalılar açık ara pazar lideridir. Pullukların çoğu ise Indiana'lı *Oliver Chilled Plow Works* şirketinin ürünleri olarak öne çıkmaktadır. Raporda İzmir'e

⁶⁸⁷ Bülent Varlık, **Emperyalizmin Çukurova'ya Giriş**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1977, s. 48-49; Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, (Çev: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 147-148.

⁶⁸⁸ Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", s. 236. Son bölümde işlediğimiz genel dış ticaret dengesinde Amerikalı finans kuruluşlarının Osmanlı Devleti'nde varlık göstermeme sorununun Amerikalı satıcıları olumsuz etkilediğine değineceğiz.

⁶⁸⁹ **CRUS 1902**, C. I, s. 137.

satılan Amerikan tarım makinelerinin hacminin diğer tüm Avrupalıların toplamından bile fazla olduğu vurgulanır.⁶⁹⁰

Konsolosların verdiği kesikli istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla makineler sadece İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde değil, Hayfa, Mamuratü'l-aziz gibi görece ticaret hacminin az olduğu şehirlerde de satılmıştır.⁶⁹¹ Zaten *McCormick Harvesting Machine Company*'nin Hayfa'da bir acentesi bulunmaktaydı. Acentenin ürün yelpazesinde orak, hasat ve biçerbağlar gibi çeşitli tarım makineleri vardı. Yerliler bu tip yeni tarım makinelerine çok rağbet göstermezken bölgedeki Alman ve Yahudi kolonilerinden talepler gelmekteydi. *McCormick*'in *Daisy* adı verilen orak makinesinin Hayfa'da piyasa fiyatı 90-100 \$ iken, biçer bağlar makinesi 240 \$, ot biçme makinesi ise 60 \$'dan satılmaktaydı.⁶⁹² Tüm Osmanlı sathında en çok orak makinesi ve pulluk satılmış olmakla birlikte çeşitlilik içinde bu iki üründen daha geniş bir yelpaze vardır. Örneğin 1902 senesinde Indianapolis üretimi yağ motoruyla çalışan un değirmeni Beyrut'ta faaliyet göstermekteydi. Aynı sene Suriye'den bir buharlı pulluk ve Hayfa'dan da seksen adet normal pulluk sipariş edilmişti. Yine Chicago'lu bir firmanın Bikâ'da yerel acentesi olan Michel J. Nasser yirmi orak makinesini satabilmişti ve Suriye'nin ilk buharlı harman makinesini sipariş etmişti. Bahsi geçen makine 12 beygir gücünde buhar motoru ile çalışmaktaydı.⁶⁹³

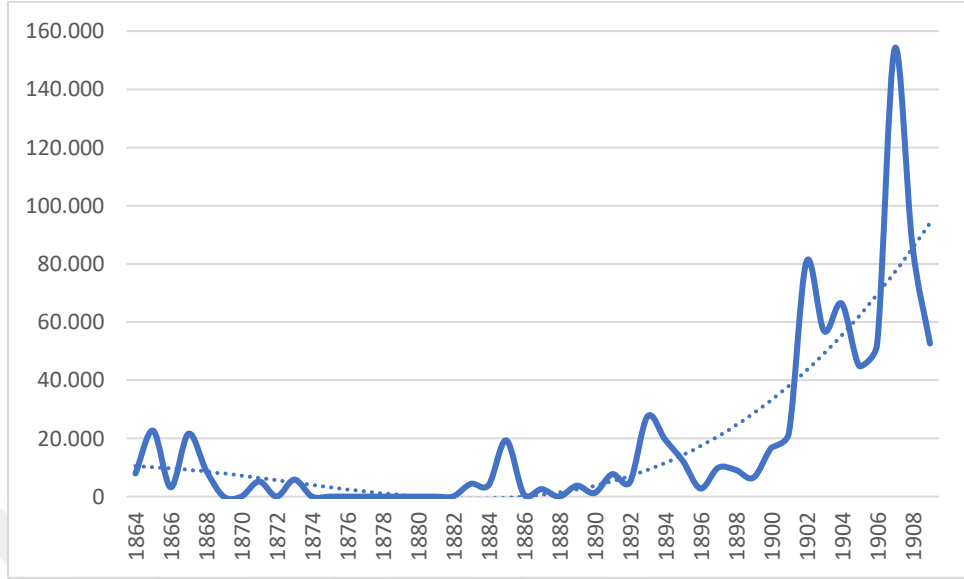
⁶⁹⁰ **CRUS 1902**, C. II, s. 754-755.

⁶⁹¹ Örnekler için bkz. **CRUS 1899**, C. I, s. 994; **CRUS 1900**, C. I, s. 1129; **CRUS 1901**, C. I, s. 1043, 1056; **CRUS 1902**, C. II, s. 1111. Dönemde Hayfa'daki yıllık satışlar 1.000 ilâ 3.000 \$ bandında seyretmektedir.

⁶⁹² **CRUS 1901**, C. I, s. 1066-1067. Ot biçme makinesi bu örnekte Alman kolonisi Sarona'da sığırların samanı için tarladan ot biçme faaliyetinde kullanılmaktadır.

⁶⁹³ **CRUS 1902**, C. I, s. 138, 1106.

Grafik 25: Osmanlı Devleti'nin ABD'den nominal değerlerle tarım makinesi ithalatı, 1894-1909.⁶⁹⁴

Osmanlı Devleti'ne 1864-1909 döneminde ABD'den doğrudan gelen tarım makinelerinin toplamı nominal değerle 844.498 \$'dır. Gelen ürünün 426.057 \$'ı orak ve ot biçme, 139.112 \$'ı pulluk ve kültivatör alt grubunda bulunur.⁶⁹⁵ Nominal büyüklüğün %12'si 1890'larda ve %75'i son on senelik dönemde gerçekleşmiştir. Dönem boyunca on sene hiç ithalat olmamıştır.⁶⁹⁶ Coğrafi dağılım irdelenirse ürünlerin %72'sinin boşaltma limanı Avrupa Türkiye'si olarak görülür. Bu ise ihtiyacın daha çok İstanbul ve çevresinde olduğunu düşündürmemelidir. Bilakis İstanbul bir dağıtım merkezidir. Zira, *American Oriental Agency* ve birçok acente İstanbul'da bulunmaktadır. Verilerde Osmanlı'ya gelen ürünlerin adetleri 1883 senesi haricinde tutulmamıştır. İlgili sene var olan kayıttan orak makinelerinin birim fiyatının 78 \$/adet olduğu anlaşılır.⁶⁹⁷ Amerikan tarım makinelerine dair oluşan pazarlama becerisi korunmuş olmakla birlikte pulluk gibi bazı ürünlerde zamanla satışlar düşmüştür. Düşüşün arkasında hem yerli pulluk üretiminin başlaması hem de Yunan ve Alman rakiplerin de pazara kendi pullukları ile girmesi yatmaktadır. Özellikle

⁶⁹⁴ C&N 1894-1909.

⁶⁹⁵ Kategori böyle isimlendirilmekle birlikte konsolosluk raporlarından aslında ağırlıklı olarak orak makinesi geldiği anlaşılır.

⁶⁹⁶ 1869-70 ve 1874-1881 arası.

⁶⁹⁷ C&N 1864-1909.

Beyrut ve Suriye gibi bölgelerde pazarın büyüdüğünü gören Avrupalı rakipler de girdikçe, Amerikalılar paylarını adeta onlara teslim etmişlerdir.⁶⁹⁸

Hem tarım hem de sulama sistemleri konusunda ABD'liler modern teknolojik makineler üretiyor ve sistemler kurabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nin de verimliliği artırmak için yeniliklere açık olduğu önceki ve sonraki bölümlerde bahsedilen bir vakıydı. Devletin tarım ve sulamada bu yenileşme gayreti sadece daha çok ürün üretmek ve kıtlığı önlemekten ibaret değildi. Bunlarla birlikte hem daha çok vergi alınıp ordunun finansmanı sağlanabilecek hem de işgücünden tasarruf edilerek insan gücü verimli kullanılabilirdi. Kısacası tarımın önemli olduğu bu ülkede bu tür hamlelerle ekonomik kalkınma ortaya konulabilirdi. Yine de şunu belirtmek gerekir ki teknolojiye her yenilik ilk anda bazı kesimlerin işini kaybetmesine neden olabilir. Nitekim bu tip yeniliklere karşı çıkan kesimler de vardı. Örneğin Harput'ta tarım makinesi acenteliğini üstlenen bir girişimci çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Bahçesi tahrip edilip, ağaçları kesilmiş, evine ateş açılıp, işçileri de onu terk etmeye zorlanmıştır. Yine bir başka örnekte makineli hasat sayesinde tarlada toplanamayıp atıl kalan ürünün azalması (verimlilik), bunları toplayan bedevileri kızdıracaktır.⁶⁹⁹

3.6.2. Pompalar ve Yel Değirmenleri⁷⁰⁰

19. yüzyıl sonunda enerjiden faydalanarak yer altından su çıkarma ve tarımda sulama çözümleri için popüler olan pompalar Osmanlı Devleti'nde de kullanılmaya başlanan bir sistemdi. Satılan pompalar incelendiği zaman çeşitli enerji/güç kaynakları ile çalıştırılan türler ile karşılaşılır. Bunlar rüzgâr, hayvan ya da insan gücü, buhar, gaz ve petrol motorları ile kullanılan pompalar olarak zikredilebilir. Suyun ihtiyaca binaen gereken yere ulaştırılması için mekanik çözümler sunan bu aletler o dönemde yavaş yavaş popüler olmaya başlamıştır. Amerika'nın İzmir Konsolosu J. H. Madden ilk

⁶⁹⁸ CRUS 1905, s. 488; CRUS 1907, C. I, s. 574.

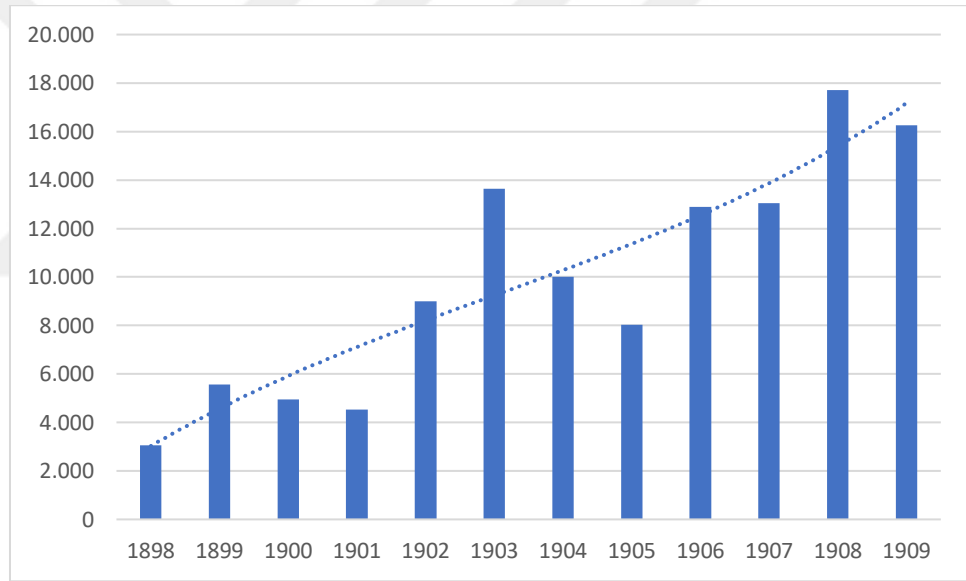
⁶⁹⁹ CRUS 1902, C. I, s. 138; CRUS 1902, C. I, s. 1105.

⁷⁰⁰ Hem ABD dış ticaret verilerinde hem de armonize sistemde ayrı ayrı düşünülen bu ürünler birleştirilmek zorunda kalmıştır. Zira kullanımları aşağıda örnekleri de görüleceği üzere iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde tarımsal sulama, su taşıma ya da yeraltı su kaynaklarının çekimi gibi faaliyetler genelde elektrik motoruyla çalışan basit pompalar ile yapılabilmektedir. Dönem örneklerinde ise pompa bir yel değirmeni ile birlikte çalıştırılıp "rüzgâr pompası" adını alabilmekteydi. Bunun haricinde petrol motoru ya da gaz motoru ile çalıştırılan pompalar da vardı. Bu nedenle yel değirmenine; bir un değirmeni gibi dar anlamdan ziyade mekanik işlemlerin yerine getirilmesi için rüzgâr gücünün kullanıldığı bir cihaz olarak bakılabilir. Net ayrım yapmaya çalışmak, buharlı harman makinesinde buhar motoru ve separatörü ayrı düşünmeye benzemektedir.

rüzgâr pompalarının Amerika'dan geldiğini ve “mükemmel bir satışa sahip olduğunu” belirtir. Bununla birlikte kısa sürede ülke içinde de muadilleri üretilecektir.⁷⁰¹ Konsolos yerli üretimdeki bazı parçaların “Amerikan patentlerini ihlal ettiğini” düşünmektedir fakat dava açmanın “pahalı ve şüpheli sonuçlar” doğurması ihtimaline binaen üstüne düşmediğini belirtir.⁷⁰²

ABD dış ticaret verilerinde Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen ilk pompalar 1 Temmuz 1897 ile başlayan dönemde izlenebilmektedir. İncelenen on iki senede büyüklüğü nominal değerle toplam 118.674 \$ etmektedir. Boşaltma bölgeleri coğrafi olarak Asya ve Avrupa'daki Osmanlı limanlarına eşit bir dağılım gösterir.

Grafik 26: Osmanlı Devleti'nin ABD'den pompa ithalatı, 1898-1909:⁷⁰³

Pompalar hem çiftçiler hem de yerel idare tarafından talep görmektedir. Örneğin 1899 senesinde İskenderun'da belediye on iki adet rüzgâr pompası getirtmişti.⁷⁰⁴ Konsolosluk raporlarında ayrıca Trablusşam, Beyrut, Hayfa ve Selanik gibi şehirlerde gerçekleşen satışlara dair kayıtlar da görülmektedir.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ Köse, yerelde “taklit” edilen ürünler ile rekabete karşı durulmaya çalışıldığını belirtir. Bununla birlikte *Bölüm 4.3*'te görüleceği üzere taklit sadece yerlilerin değil diğer ülke üreticilerinin de başvurduğu bir yöntemdir. Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, s. 69.

⁷⁰² **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1147; **CRUS 1901**, C. I, s. 183.

⁷⁰³ **C&N 1898-1909**.

⁷⁰⁴ **CRUS 1899**, C. I, s. 987.

⁷⁰⁵ Şehirlerden örnekler için bkz. **CRUS 1900**, C. I, s. 1128; **CRUS 1901**, C. I, s. 1028, 1044; **CRUS 1905**, s. 363; **CRUS 1907**, C. I, s. 574; **CRUS 1908**, C. I, s. 460.

Pompa satışlarına paralel olarak bu sistemlerin enerjisi için yel değirmenleri, petrol ya da gaz motorlarının da ihracatı gerçekleşecektir. ABD dış ticaret verilerinde ilgili dönemde müstakil bir başlığı olmayan petrol ve gaz motorlarının takibi yapılamamaktadır. Konsolosluk raporlarında kesikli bir şekilde Amerikan malı motorlar izlenmekle birlikte müstakil başlığı olmadığı için büyüklüğü anlaşılamamaktadır. Örneğin 1903'te Hayfa'da 946 \$, 1907'de Beyrut'ta 3.766 \$ değerinde Amerikan malı petrol motorları ithal edilmiştir. Su yönetimine dair pompalar, yel değirmenleri gibi ürünlerin getirildiği bu dönemde kuyu sondaj makineleri de ithal edilmiştir. Lakin bunlar da verilerden müstakil bir şekilde izlenememektedir.⁷⁰⁶

Tahıl öğütmekten ziyade sulama işleri için talep edildiği anlaşılan yel değirmenlerinin ABD verilerinde Osmanlı Devleti'ne doğrudan ihracatı sadece 1907-1909 dönemini kapsar ve 8.371 \$ nominal hacme sahiptir. Fakat ithalat 1907'de başlamış değildir. Yel değirmenleri istatistiğe müstakil bir ürün olarak o sene giriş yaptığı için böyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁷⁰⁷ Konsolosluk raporlarında ise ilk yel değirmenlerinin 1899'a doğru geldiği anlaşılmaktadır ki bu sene pompaların gelişyle aynı dönemi işaret eder. O sene Beyrut'a Illinois ve Indiana'dan üç adet galvanizli çelikten yel değirmeni getirilip, Beyrut eteklerine kurulmuştur. Bir sene sonra ise *H. Sabbag & Fils* firmasına sulama işinde kullanılmak üzere Indiana'dan birkaç yel değirmeni daha sipariş edilir. Ayrıca sergilenmek üzere Trablusşam'daki fahri konsolos ve Yafa'da *Philippe Turkel & Co.*'ya da yel değirmenleri verilmiştir. Yine aynı sene Şam'a bir adet *Wolverine* yel değirmeni gönderilmiştir.⁷⁰⁸

Konsoloslar tarım makinelerinde olduğu gibi bu tip sulama ürünlerinin satılabilmesi için sadece yerel tüccarlarla değil aynı zamanda valiler ve diğer yerel yöneticilerle de sürekli temas halindeydiler. Bu ikili ilişkiler de ticareti artırıcı bir etkiye neden olmaktaydı. Örneğin Mamuratü'l-aziz valisi 1901 senesinde ABD'nin Harput konsolosuna sulama ihtiyaçları için yel değirmenleri ve artezyen kuyularının (ve sondaj makinelerinin) uygulanabilirliğini incelemesini istemiştir. Konsolos da

⁷⁰⁶ **CRUS 1900**, C. I, s. 1125.; **CRUS 1903**, C. II, s. 505; **CRUS 1907**, C. I, s. 574.

⁷⁰⁷ **C&N 1907-1909**.

⁷⁰⁸ **CRUS 1900**, C. I, s. 1117, 1130; **Consular Reports, 1900**, C. LXII, S. 234, s. 352; **Consular Reports, 1901**, C. LXVI, No: 250, s. 318.

bunun üzerine ABD’li yel değirmeni ve sondaj makinesi üreticileri ile iletişime geçmiş ve iki yöntemi bölgede test etmek için deneyler yapmayı tasarlamıştır.⁷⁰⁹

3.6.3. Buhar Makineleri ve Kazanları

ABD’den Osmanlı Devleti’ne ilk defa 1879-1880 senelerinde 31.250 \$ değerinde buhar kazanları ihraç edilmiş fakat bu sevkiyatların devamı gelmemiştir. Bundan sonra buhar kazanları ve sabit buhar makinelerinin gelişi 1900’la başlayan dönemde olup, çalışmanın son on senesi boyunca izlenebilmektedir. 1900-1909 arasında 145 adet gelen sabit buhar makinelerinin⁷¹⁰ birim fiyatları arasında yaşanan dalgalanma farklı tiplerde ürünlerin geldiğini düşündürmektedir. Bu nedenle birim fiyat analizi yapılmamıştır. Ayrıca bu adetın yalnızca üçte biri 1908 senesine aittir. Bu dönemde gelen sabit buhar makineleri 74.385 \$ ve buhar kazanları ise 19.392 \$’dır.⁷¹¹

3.6.4. Dikiş Makinesi

Osmanlı pazarına ABD’den gelen tek dikiş makinesi markası⁷¹² olmamakla birlikte öne çıkan asıl marka *Singer*’dir. *Singer* dikiş makineleri 19. yüzyılın sonunda küresel ölçekte uluslararasılaşmış bir markadır.⁷¹³ Başarısı analiz edildiğinde ise pazarlama karmasının ürün ve fiyatından ziyade tutundurma ve dağıtım başlıklarında başarılı olduğu görülmektedir.⁷¹⁴ Buna paralel olarak Osmanlı pazarında da pazar hakimiyetini başarılı bir şekilde elde ettiği bir vakıdır. Fakat bu başarının büyüklüğü istatistiklere sağlıklı bir şekilde yansımaz. *C&N* serisinde 1868-1909 arasında izlenebilen dikiş makinelerinin nominal büyüklüğü 53.581 \$’dır. Ayrıca satış adetleri 1869 harici belirtilmez.⁷¹⁵ *CRUS* serisinde ise ilk defa 1865 senesinde dikiş makinelerinin bahsi geçmektedir. 1 Ekim 1864 ile 30 Eylül 1865’i içeren istatistikte

⁷⁰⁹ **CRUS 1901**, C. I, s. 1062.

⁷¹⁰ ABD dış ticaret verilerinde bu buhar makinelerinin “sabit” olduğunun belirtilmesi çeşitli tesislerde kullanıldığını, hareketli tarım makinelerinde ise kullanılmadığını göstermektedir.

⁷¹¹ **C&N 1879-1880, 1900-1909.**

⁷¹² **CRUS 1900**, C. I, s. 1130. Osmanlı Devleti’nde *Singer* dışında ithal edilen Amerikan dikiş makinelerini tespit edemedik.

⁷¹³ *Singer* ve *McCormick* gibi firmalar Amerikan firmalarının organizasyonlarına ilham olan vakalardı. Zira birçok üretici bu iki şirketin perakende sistemlerini örnek almıştı. Chandler, **The Visible Hand**, s. 402-411.

⁷¹⁴ Andrew Godley, “Selling the Sewing Machine Around the World: Singer’s International Marketing Strategies, 1850-1920”, **Enterprise & Society**, C. 7, S. 2, 2006, s. 266-269.

⁷¹⁵ 1869’da gelen tek bir adet dikiş makinesi 50 \$ değerindedir. **C&N 1868-1909.**

“dikiş makinesi ve öteberi” olarak yazılı kayıt 3.700 \$ tutarındadır.⁷¹⁶ Fakat konsolosluk raporlarında uzun bir müddet dikiş makinası görülmeyecektir. Bu iki ayrı kayıttan hareketle Amerikan dikiş makinelerinin ilk kez ya da en geç 1864’te Osmanlı pazarında görüldüğü söylenebilir. 1864’te firmanın dış pazarda ortaya koyduğu atılımın arkasındaki dinamik hem iç pazardaki talebin hem de doların değerinin düşmesine neden olan Amerikan İç Savaşı’dır. ABD iç talebinin İç Savaş’tan sonra 1867’de ve özellikle aile pazarı üzerinden canlandığı söylenebilir. Fakat bir müddet sonra dolar yine değerlenecek, iş gücü maliyetleri artacak ve pazar doyuma ulaşacaktır. Bu da yeni pazarlara odaklanmayı gerektirmektedir. Firma ayrıca önce üretim (tekstil) sektörüne daha sonra ise bireysel müşteriye dönük bir pazarlama faaliyetine girmiştir.⁷¹⁷

İstatistik açısından kesikli veriler ihtiva eden konsolosluk raporlarında uzun bir aradan sonra 1883 senesinde tekrar dikiş makinelerinden bahisler başlar. O sene konsolos John T. Robeson Beyrut’ta Amerikan dikiş makinelerinin ilgiyle karşılandığını belirtir. Zira Beyrut’un Amerika’dan yaptığı ithalatta iki üründen biri gaz yağı iken diğeri 13.500,00 \$ ile dikiş makinaları olmuştur. Dikiş makineleri Beyrut’tan Şam gibi iç bölgelere de sevk edilmektedir.⁷¹⁸

Amerika meşhur *Singer* dikiş makineleriyle girdiği pazarda yalnız durumda değildir. Bu ürüne alternatif olarak Alman dikiş makineleri de Osmanlı şehirlerinde pazarlanmaktadır.⁷¹⁹ Bununla birlikte Amerikalılar birçok alanda kendi ürünlerinin rakiplerine kıyasla kaliteli olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre var olan bu üstünlükten ötürü, rakipler kendi ürünlerini dahi Amerikan malı olarak sunabiliyorlardı. Bu gibi vakalar tezin çeşitli kısımlarında bahsedilmekle birlikte, bu bölüm altında Erzurum’dan bir örnek verilebilir: Konsolos Bergholz Erzurum’da bulunan ve 4.60 \$’a satılan dikiş makinelerinin Amerikan ürünü değil de Alman ürünü

⁷¹⁶ **CRUS 1865**, s. 462. Çakır’ın tespit edebildiği ilk Amerikan dikiş makinesi reklamı 1860 tarihli dir. Reklamda marka belirtilmeyip sadece yeni icat edildiğine değinilmektedir. Çakır, **Osmanlı Basınında Reklam**, s. 119.

⁷¹⁷ Andrew Godley, “The Global Diffusion of the Sewing Machine, 1850-1914”, **Research in Economic History**, C. 20, 2001, s. 4-7.

⁷¹⁸ **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 543-545.

⁷¹⁹ **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1448. İngiliz Jones; Alman Clemens Müller, Pfaff, Gritzner, Köhler, Seidel & Naumann, Wertheim, Regia, Sultaniye markaları örnek verilebilir. Fesch, **Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul**, s. 528, 541.

olduğunu belirtmekte ve fakat piyasada Amerikan dikiş makinesi olarak satıldığına dem vurmaktadır.⁷²⁰

Muhtevası tam tespit edilemese de Amerika dikiş makinelerinin Osmanlı pazar payı bazı bölgelerde bir dönem Avrupalı rakiplerinden ötürü daralma yaşamış gibi görünmektedir. Nitekim İskenderun'daki Amerikan Konsolosu Horace Lee Washington raporunda dikiş makinelerinin “bir zamanlar” Amerika'dan geldiğini fakat artık Avrupalı rakiplerin daha ucuz ve daha düşük kalitedeki ürünlerine rağbet olduğunu aktarır. 1897 senesinde İskenderun'da satılan rakip dikiş makineleri 22,50 \$ gibi bir fiyatla ve taksitli bir şekilde satılmaktadır.⁷²¹ Bu örnekte aynen gaz yağında yaşanan değişim gibi Osmanlı tüketicisinin fiyat ve kalite arasında bir denge kurmaya çalışıp fiyattan yana tercihte bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber aynı dönem İzmir konsolosu Rufus W. Lane farklı düşünmektedir. Nitekim Lane'e göre Amerikan dikiş makineleri ve bisikletleri sahip oldukları şöhrete uygun olarak hak ettikleri başarıyı da elde etmektedirler.⁷²²

Singer dikiş makinesi satışlarını geniş bir acentelik ağıyla yürütmekteydi.⁷²³ Bu ağın izleri özellikle reklamlar üzerinden dördüncü bölümde verilmeye çalışılacaktır.⁷²⁴ Sadece İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde değil; Mamuratü'l-aziz, Diyarbakır gibi görece iç bölgelerde de temsilcilikleri vardı. Örneğin 1900'ün sonlarında Harput'ta bir acentelik açılır. Bu esnada bölgede İngiliz ve Alman markalı dikiş makineleri satılmaktadır. Fakat *Singer*'in başarısı onları kısa sürede pazardan silecektir. Acente açıldığı sene adeti 29 ilâ 30 \$'a yetmiş altı adet dikiş makinesi satmayı başarır. Kısa bir sürede işleri büyüdüğü görülen Harput acentesi 1901'de Diyarbakır, Musul, Bağdat ve Basra'da şubeler açacak, Malatya ve Arapgir gibi yakın çevreye de satışlar yapacaktır. 1904'e gelince senelik satışları yedi yüze ulaşan

⁷²⁰ CRUS 1895-1896, C. I, s. 177.

⁷²¹ CRUS 1896-1897, C. I, s. 1151; C. II, s. 893.

⁷²² CRUS 1898, C. I, s. 1171.

⁷²³ *Singer*'in kendine özel bir acentelik sistemi bulunmaktaydı. Fakat çok nadir de olsa Orosdi-Back gibi mağazalarda da satışı olabiliyordu. Uri M. Kupferschmidt, **European Department Stores and Middle Eastern Consumers: The Orosdi-Back Saga**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s. 39.

⁷²⁴ Köse, *Singer* özelinde tüketicuyu bilgilendirme masraflarının reklamdan daha maliyetli olduğunu belirtmektedir. Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, s. 185-187.

acentenin dört sene içinde toplam satışları ise iki bine dayanmıştır.⁷²⁵ Acentenin satış portföyünde ilk başta el ile çevrilen makineler ağırlıktayken daha sonra yerini pedalı modellere bırakacaktır. Satışlarını taksitli⁷²⁶ yapan acente, tahsilatta da sorun yaşamamaktadır. Harput acentesin işletme yönetimi yerli bir girişimci ile onun yardımcısı kadın bir operatörden ibarettir. Girişimci aylık sabit 30 \$ ve operatör 13,25 \$ almakla birlikte her ikisi satışlardan komisyon elde etmekteydiler.⁷²⁷ Bu örnek *Singer*'in hem yerel temsilcilerle işbirliği hem eğitilmiş personel bulundurması hem de taksitli satışları göstermesi bakımından önemlidir. Harput'a paralel olarak 1901 senesinde de İzmir'de bir başka acentelik açılır. Bu acente üç sene içinde 1.230 adet dikiş makinesi satmayı başaramıştır. Bunun yarısına yakını ise (572) son senededir⁷²⁸ ki bu Harput'ta olduğu gibi İzmir'de de satış trendinin yukarı yönlü ivmesine dair ipucu verir.

Singer bir Amerikan şirketi olmakla beraber Osmanlı pazarına ürünlerini 1867'de kurduğu Glasgow'daki (İskoçya) fabrikasından ve Hamburg acentesinden sağlıyordu. Bu sayede ABD'deki yüksek maliyetlerden de kurtulup diğer ABD'li üreticilere nazaran daha rekabetçi olabilmisti.⁷²⁹ Osmanlı pazarına girdiği zaman markasını korumak için aldığı İrâde'yi ise İngiltereli değil, bir Amerikan ticarî markası altında almıştı.⁷³⁰ *Singer*'in Glasgow'da fabrika kurup Osmanlı gibi pazarlara sevkiyatı oradan yönlendirmesinin altında birtakım sebepler yatmaktaydı. *Singer*, makinenin kasası ve pedalı gibi döküm yapılan ve masraflı kısımlarını İskoçya'daki fabrikada daha düşük maliyetle üretebilmekteydi. Hassas parçalar ise ABD'de üretiliyordu. Bu şekilde üretime dair farklı uzmanlıkları birbirinden ayırarak birim maliyetler düşürülüyordu. Başkonsolos Ozmun böyle bir organizasyonun faydalarından bahseder. İlâveten satışlar daha da arttıkça İstanbul'a da böyle bir

⁷²⁵ Harput'taki bölgesel acenteye bağlı toplam on sekiz acente bulunmaktadır. Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 577-578.

⁷²⁶ Josef Gruntzel taksitlerin haftalık ya da aylık beş akçe olduğunu belirtir. Aktaran: Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, s. 101.

⁷²⁷ **CRUS 1901**, C. I, s. 1050-1051, 1056, 1059; **CRUS 1902**, C. I, s. 1117; **CRUS 1904**, s. 765-766.

⁷²⁸ **CRUS 1903**, C. I, s. 104.

⁷²⁹ Firma 1867'de önce bir montaj hattı kurmuş, talep artınca iki sene sonra tesisi tam teşekküllü bir fabrikaya dönüştürmüştür. Bu fabrika İngiltere'yi dünyanın önemli bir dikiş makinesi ihracatçısına dönüştürmenin yanı sıra ödemeler dengesine de pozitif katkı sunmuştu. Godley, "The Global Diffusion of the Sewing Machine, 1850-1914", s. 3, 7-11.

⁷³⁰ **CRUS 1901**, C. I, s. 1073-1074; **1907**, C. II, s. 523.

dökümhane kurulmasının iyi olabileceğini belirtir. Zira Osmanlı’da üretim ucuzdur ve bunun faydalarından istifade edilebilir.

Singer’in farklı bir ülkeden sevkiyat yapmasından ötürü *C&N* serisine gerçek değerlerin yansımadığına yukarıda değinilmişti. Dikiş makinesindeki bu özel durum tablonun net olarak görülmesini engellemektedir. Bu nedenle çalışmanın istatistiklerinde hiç kullanılmayan *CRUS* serisinin “kesikli verileri” bir bilgi vermesi açısından sadece burada, dikiş makinesi özelinde paylaşılacaktır:

Beyrut: 1883-1908 dönemini kapsayan yirmi beş senenin sadece on altı senesinde toplam 558.133 \$;

İzmir: 1901, 1903, 1905 senelerinde toplam 116.000 \$;

İskenderun: 1885-1887 dönemini kapsayan üç senede toplam 27.992 \$;

Trabzon: 1907 ve 1908 senelerinde toplam 29.400 \$;

Sivas: 1900, 1902, 1904 senelerinde toplam 27.000 \$;

Erzurum: 1896, 1899-1900 senelerinde toplam 4.300 \$;

Diyarbakır ve Mamuratü’l-aziz çevresi: 1901-1905 senelerinde toplamda 19.329 \$;

Musul ve Bağdat: 1901’de 9.710 \$.⁷³¹

Yukarıdaki parçalı bilgiler haricinde konsolosluk raporlarında iki sefer yıllık satış adetleri görülebilmektedir. Buna göre 1902’de tüm Osmanlı sathında bir milyon dolardan fazla olduğu tahmin edilen 60 bin adet, 1905 senesinde ise 1.302.600 \$ değerinde 41.524 adet *Singer* dikiş makinesi satılmıştır.⁷³²

⁷³¹ **CRUS 1883-1908.** İskenderun’un 10.234 \$ olan 1886 verileri saatler ile karışıktır fakat saatlerin genel ithalatı dönem boyunca hep düşük hacimlerde kaldığı için çoğunluğunun dikiş makinesi olduğu düşünülebilir. Ayrıca Trabzon’un 1907 verileri 1907 senesi raporunda 11.000 \$ ve 1908 senesi raporunda 15.400 \$ olarak verilmiştir. Son veri kullanılmıştır. *Singer* Trabzon’da 1907’de bu hacme ulaşırken rakip ülkeler 440 \$’da kalmışlardır. Ayrıca Adrew Godley’in derlediği satış adetleri ise *Ekler’de Grafik 44*’te görülebilir.

⁷³² **CRUS 1903**, C. I, s. 104; **CRUS 1905**, s. 487. Aynı sene tüm İngiltere sathında satılan *Singer* dikiş makineleri ise yaklaşık 165 bin adetti. Godley, “The Global Diffusion of the Sewing Machine, 1850-1914”, s. 9.

3.6.5. Daktilo

Osmanlı Devleti'nin daktilo ithalatı ABD dış ticaret verilerinde 1897-1909 seneleri arasında izlenebilmektedir. Bahsi geçen dönemde nominal değerle 39.192 \$ değerinde daktilo ithal edilmiştir. Bu ithalatın %78,50'si sadece 1905-1909 döneminde gerçekleşmiştir. Konsolosluk verilerinde pek bahsedilmeyen daktilo sadece iki sefer kendine yer bulur. Bu kayıtlarda Beyrut'a 1907'de 1.210 \$ ve 1908'de 2.020 \$ Amerikan daktilosu ithal edildiği görülür.⁷³³

3.6.6. Diğer Makineler

Baskı Makineleri ve Plakaları: İçeriğinde “Matbaa makineleri ve harfleri” ile “Stereotip ve elektrotip plakalar” bulunur. 1892-1908 arasında sadece yedi sene gelen plakalar nominal değerle 853 \$'dır. Matbaa makineleri ve harfleri ise 1859-1909 arasında sadece on beş sene gelmiş olmakla birlikte nominal büyüklüğü 17.304 \$'dır. Bu hacmin %45'i 1868 senesine aittir.

Elektrikli Ev ve İşletme Makineleri: İçeriğinde “elektrik makineleri” ve “çamaşır makinesi” bulunur. Çamaşır makinesi ithalatı 1900-1909 arasında 2.213 \$ nominal değere sahiptir. Elektrik makineleri ise 1900-1909 arasında 5.925 \$ ithalat değerine sahiptir. Elektrikli makinelerinin tam olarak neler olduğu bilinmemekle birlikte ilk defa 1900 senesinde geldiği anlaşılmaktadır. Zaten elektrikli cihazların da dünya genelinde yayılmaya başladığı nokta buraya denk düşmektedir.⁷³⁴ O sene aralarında okuma lambaları, akülü oyuncaklar gibi çeşitli ürünler bulunan bu gruba, elektrikli aletlerin yurda girişinin yasak olduğu öne sürülerek gümrükte el konulur. ABD'nin İstanbul maslahatgüzarı Griscom bunun üzerine ürünlerden birkaçını saraya ulaştırıp Sultan Abdülhamid'e sunulmasını sağlamıştır. Ürünleri beğenen Sultan, hepsini satın alma cihetine gidip, bu tür ürünlerin ülkeye girişine müsaade eder.⁷³⁵

Amerikalıların elektrikli sistemlere dair teklifler verdiğine dair örneklerle de karşılaşmıştır ama bu alanda ciddi denilebilecek bir vaka da olmamıştır. Örnek

⁷³³ C&N 1897-1909, CRUS 1907, C. I, s. 574; CRUS 1908, C. II, s. 657. Dördüncü bölümde reklamlar üzerinden Amerikan daktiloları tanıtılacaktır.

⁷³⁴ Elektrik üçüncü kondratiyef dalgaının öncü sektörü olarak da görülmektedir. Freeman, Louçã, **Zaman Akıp Giderken**, s. 283-297.

⁷³⁵ Sultanın tüm elektrikli aletlerin girişine izin vermiş olmadığını da belirtmek isteriz. CRUS 1900, C. I, s. 236-237.

vermek gerekirse 1907’de Pera’da inşa edilen iki apartman için asansör teklifi iletilir ama devamı gelmez.⁷³⁶

Kategorilere Dâhil Edilmemiş Diğer Makineler:

Amerikalı konsolosların yerelde güçlü işadamları ve bürokrasi ile kurduğu ilişkiler Amerikalı üreticilere sipariş olarak dönebiliyordu. Nitekim Beyrut Belediyesinin de 1900 senesinde yol yapım işleri için Amerika’dan 3.000 \$ değerinde buharlı silindir siparişi vermek üzere olduğu raporlara yansır.⁷³⁷ Bundan daha geriye gidersek 1863 senesinde Beyrut’a, henüz Amerikan ticarî ilişkileri yok denecek bir dönemde, Bostonlu bir tüccarın bir yün makinesi getirdiği bilinmektedir.⁷³⁸

Yine 1860’lı yıllarda İstanbul’a Amerikan çırçır makineleri getirilmiştir.⁷³⁹ Amerikan çırçır makineleri tarımda işlem süreçlerinin döngüsünü de değiştirmiştir. Örneğin günümüzde İsrail’in içinde bulunan Akka ve Hayfa şehirlerinde Amerikan çırçır makineleri bulunmaktaydı. Makinelerin olmadığı Suriye’nin iç bölgelerinden bu şehirlere getirilen pamuk, buralarda işlem görmekteydi. Her ne kadar bu süreçte kara taşıma maliyeti oluşsa da yapılan işlemde doğan kâr bu maliyeti karşılamaya yetmekteydi.⁷⁴⁰

Ev tipi bazı teknolojik ürünlerin de zamanla pazara girdiği görülür. Örneğin 1867 senesinde toplam 625 \$ bedel ile İstanbul’a yüz kutu ütü gelmiştir.⁷⁴¹ 1896 senesinde ise Erzurum’a 650,00 \$ değerinde tıraş makinası ithal edilmiştir.⁷⁴²

3.7. Buğday Unu, Buğday ve Nişasta

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminden itibaren tarımdan büyük gelirler elde eden bir devlet olduğu ve toplumunun da bir tarım toplumu özelliği gösterdiğine değinilmişti. Dünyanın çeşitli bölgelerinde Sanayi Devriminin yaşanıyor olduğu 19. yüzyılda bir dizi sanayi teşebbüsü ile iştigal olmuşlar ise de sanayi kollarının

⁷³⁶ CRUS 1907, C. II, s. 536.

⁷³⁷ CRUS 1900, C. I, s. 1117.

⁷³⁸ CRUS 1863, s. 505. Bahsi geçen makine yünü tartma ve presleme işine yaramaktaydı.

⁷³⁹ CRUS 1867, s. 601. 240 kasa ve 27.972,75 \$ çırçır makinesi getirildiği yazılıdır. Fakat bu değer o sene ABD’den doğrudan Osmanlı Devleti’ne ihraç edilen makinelerin toplamından fazla bir tutardır.

⁷⁴⁰ CRUS 1871, s. 1120.

⁷⁴¹ CRUS 1867, s. 601.

⁷⁴² CRUS 1896-1897, C. I, s. 196.

hammaddesi yine topraktan, doğal olarak tarımdan (bitkisel ürünlerden) gelmiştir. Kısacası sanayi devrimini dahî tarım üzerinden karşılamaya çalışmışlardır. Aslında bu durum normaldir çünkü Osmanlı beşerî sermayesinin ve devlet organizasyonun yegâne bildiği iş tarım ve toprak yönetimidir. Örneğin Selanik'teki iplik fabrikalarının varlığı yurtdışından pamuk ithalini tetiklemeye vesile olacaktır. Kısacası ülkedeki sanayi tesisleri de bir şekilde ithalat gereksinimini arttırmıştır ve sanayide dahî ana ihtiyaçlar daha çok bitkisel ürünlerden olmuştur.⁷⁴³

Tarım toplumu olarak kabul edegeldiğimiz Osmanlı Devleti pamukta olduğu gibi envâi çeşit hububat ihtiyacını da hem yurtiçi üretimle hem de yurtdışı ithalat ile karşılama yoluna gider. Osmanlı Devleti'nin ve özellikle başkentin, sarayın ve ordunun iaşesinde sıkıntıya düşmeme hassasiyetinde titiz bir yaklaşıma sahip olduğu bilinmektedir. Bu amaca dönük olarak başkente hem yurtiçinden hem yurtdışından hububat sevkiyatları yapılmaktaydı. Bununla birlikte ülkenin çeşitli bölgelerinde kıtlık olmamasına da dikkat edilirdi. Fakat Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olmasına rağmen yurtiçinde yolların ve ulaşım imkanlarının yetersizliği özellikle karayolundan un sevkiyatlarını pahalı bir hale getirebilmekteydi. Örneğin Trabzon'a 100 millik mesafeden gelecek bir unun taşıma maliyeti Marsilya, Odessa, Novorossisk gibi şehirlerden gelen una göre daha yüksek kalabilmekteydi.⁷⁴⁴

ABD ile Osmanlı Devleti arasında un ve çeşitli hububat ürünlerine dair ilişki sadece dış ticaret miktarları ile de sınırlı değildir. Bazı dönemler Osmanlı Hükümeti bazı alım teşebbüslerinde de yüzünü ABD'ye dönebilmekteydi. Örneğin 1899 Mart'ında İstabl-ı Âmire ve Asâkir-i Şâhâne'deki hayvanların yulaf ihtiyacı için ABD'den yüklü miktarda olacak şekilde tedarik edilmek istenmiştir. Bu nedenle Washington'daki Osmanlı sefiri Ali Ferruh Bey'e malumat sorulur. Sefir ise cevaben New York teslim yulafın 40 sent/buşel gibi çok pahalı bir seviyede olduğunu, ayrıca

⁷⁴³ Bu durum günümüz Türkiye'si için de geçerlidir. İhracat yapabilmek için hammadde ithalatının da artması gerekmektedir. Örneğin Türkiye'nin en hacimli ihraç kalemlerinden olan demir ve çelik ürünlerinin hammaddesi olan hurda demir ve demir cevherinin hemen hemen çoğunluğu ithalat ile karşılanmaktadır.

⁷⁴⁴ CRUS 1907, C. I, s. 611. Güran da *Ziraat Gazetesinden* alıntı ile deniz taşımacılığı ile gelen ürünün toplam maliyetinin kara taşıma maliyetinden daha ucuza geldiğini belirtmektedir. Bu bilgi de konsolosluk raporunu desteklemektedir. Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, s. 71-72; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 104.

nakliye masraflarının da ilave olacağını belirtir. Fakat geçmiş senelerin kılavuzluğuna binaen beş altı hafta sonra fiyat seviyesinin 30 sente kadar düşeceğine inanmaktadır. Ali Ferruh Bey'in bu vakada ortaya koyduğu ticarî stratejileri önemlidir. Sefir, Amerikan tüccarına yüksek miktarlarda yulaf alım talebini ileteceği zaman bunun fiyatları yukarı zıplatacağından hareketle, bahsi geçen talebi kısa vadede hemen duyurmak istemeyip sadece fiyatları izlemekle yetinir. Ayrıca New York teslim fiyat alıp nakliye işinin İstanbul'a bırakılmasını söylemektedir ki bu durum İstanbul'da daha uygun navlun fiyatları alabildiklerini ve organize olabildiklerini düşündürmektedir.⁷⁴⁵

Aslında Amerika'dan yulaf alma düşüncesi anlaşılır bir durumdur zira ülkede yulaf ekimi istenilen düzeyde değildir. Bu da fiyatının ederinden çok daha pahalı olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ister istemez ihtiyacın hariçten giderilmesi gündeme gelebilmektedir. Bununla birlikte yönetimin yine de gereksinimi sadece ithalat ile çözüp kapatma eğilimi de göstermediği belirtilmelidir. Zira, bir yandan da ihtiyaca binaen yulaf ziraatına uygun yerlerde bu ürünün ekiminin teşvik edilmesi de kararlaştırılmaktadır. Kısacası hem kısa vadede ihtiyaç giderilmeye çalışılmakta hem de uzun vadede ne gibi çözüm yolları üretilebileceği düşünülmektedir.⁷⁴⁶

Sarayın ve başkentin un talebinde, sadece ABD'den ithalat değil aynı zamanda İstanbul'daki Amerikalılar ile de yollar kesişmekteydi. Özellikle 1880'li yıllarda saray mutfağının un ve pirinç tedariki noktasında Amerikalı Karlo Koris adlı bir tacir ile karşılaşılır. Detayları⁷⁴⁷ çalışmamız için çok da önemli olmamakla birlikte saray mutfak ve fırınlarına ürün vermesi açısından önemlidir.

Çalışmanın konusu Amerikalıların faaliyetlerini incelemek olduğundan Amerikan toplumunun tüccarlarına odaklanılmıştır. Lakin doğaldır ki piyasa oyuncuları onlardan ibaret değildir. Hatta hem siyasi bağımsızlık ve birliğini geç kurması hem de çok uzak bir coğrafyada bulunması dolayısıyla Amerikalılar Osmanlı

⁷⁴⁵ BOA Y.EE 136/112 (21 Mart 1899); BOA Y.PRK.OMZ 2/27 (21 Mart 1899).

⁷⁴⁶ BOA Y.PRK.OMZ 2/27 (2 Nisan 1899).

⁷⁴⁷ Karlo Koris Eylül 1883'te un ve pirinç satışından ötürü saraydan 550 bin 920 kuruş alacaklıdır ve bahsi geçen alacak protestoya konu olmuştur. Karlo Koris ve yaşanan süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. BOA HH.İ 59/37 (10 Eylül 1883); BOA MB.İ 127/49 (10 Eylül 1883); BOA MB.İ 128/167 (4 Ekim 1883); BOA Y.PRK.HH 12/61 (27 Ocak 1884).

pazarına girdikleri zaman, asırlardır ticaret yapan başka millet tüccarları da bulunmaktaydı. Bunlar doğal olarak pazarda daha etkin faaliyet göstermekteydiler. Bu durum bizi rekabeti irdelemeye sürüklemektedir. İlgili dönemde hem küresel düzeyde hem de Osmanlı pazarına dönük arzda bir rekabet göze çarpmaktadır. Rekabet de doğal olarak fiyatların seyrine etki eden bir faktördür.

1885 senesinde Rusya ve Amerika'nın zahire üzerinde rekabet halinde oldukları ve bundan ötürü de fiyatların düştüğü görülür.⁷⁴⁸ İlginçtir ki fiyatların düşmesine vergilerin de düşecek olmasından ötürü bürokrasinin pek de olumlu bakmadığı izlenimi edinmekteyiz. Vergilerin düşük olması ayrıca yoğun bir un (dakîk) ithalatına sebep olmaktadır ki yerli değirmenler de buna karşı iş yapamamaktadır. Yerli üreticinin bu şekilde olumsuz etkilenmesi ise onları dâhilî gümrük resminin lağvı için talepte bulunmaya sevk eder.⁷⁴⁹ Dikkat edilirse Osmanlı'nın bu örnekteki iktisadî anlayışında fiyat istikrarının yer edindiğini görülmektedir. Bu istikrarın sadece yukarı yönlü değil, aşağı yönlü değişimleri de sistemi sarsıcı etki yapmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı pazarı da ülkelerin yer edinebilmek için rekabet etmek zorunda kaldıkları bir sahadır. Bu dönemler için Osmanlı'nın bir sömürge ya da yarı sömürge hâline geldiği bazı araştırmacılar nazarında düşünülmekle beraber aslında “rekabet” bize dinamik bir pazarın varlığını yansıtmaktadır.⁷⁵⁰

1888 tarihli Manastır'dan bir örnek ise yine zahire ve dakîk ithalatındaki Avrupa ve Amerikan rekabetinden dolayı ahalinin sıkıntısına değinir. Bölgedeki ahali geçimini kendi ürettikleri ürünlerden sağladığından ötürü rekabetin de yaşandığı

⁷⁴⁸ Üçüncü bölümün başında iki devletin aynı senelerde Osmanlı pazarında gaz yağı alanında da rekabet ettiği ve buradan Rusya'nın zaferle çıktığı anlatılmıştı. Pamuk ise Amerikan buğdayının dünya pazarlarına girişini 1896 olarak vermiştir. Bu gelişme üzerine dünyada buğday fiyatları düşüş trendine girer. Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 138.

⁷⁴⁹ **BOA A. JMKT.MHM 487/42** (Ekim 1885).

⁷⁵⁰ Osmanlı Devleti sömürge ve yarı sömürge kabul edilen devletlerin aksine en güçsüz olduğu dönemde dahi kendi kararlarını alabilen ve sonunda başarısızlık bile olsa dış politika yapabilen bir pozisyonda durmaktadır. Fakat yine de çalışmanın çeşitli yerlerindeki örneklerde geçtiği gibi konsoloslar bu kararları esnetebilecek güce de sahiptirler. Ayrıca teze kaynaklık eden tüm vesikalardan şu izlenimi edindik: Osmanlı pazarında ürün satabilmek rekabet etmeyi gerektirmektedir. Rekabet de dinamizm demektir. Bu nedenle beyaz ya da siyahtan öte gri bir zeminin var olduğunu düşünüyoruz. Pamuk da bu tespitemizin politik veçhesini şöyle dile getirir: “Osmanlı İmparatorluğu’nu 19. yüzyıldaki diğer çevre ülkelerinin pek çoğundan ayıran iki önemli özelliği siyasi bağımsızlığını tümüyle yitirmemesi ve merkezi bürokrasinin ülke içindeki siyasi dengelerde çok büyük bir ağırlığının olmasıdır.” Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 80.

ithalat faaliyeti halkı zarar uğratmaktadır. Bu sebeple ithalatın menedilmesini talep ederler.⁷⁵¹ Ayrıca bazen Anadolu'nun bir noktasında ihtiyacın başka bir iç bölgeden karşılanmak istenildiği zaman da dâhilî vergiler ile karşılaşmaktadır. Örnek vermek gerekirse 1899'da Aydın'da buğday hasadı yeterli miktarda olmadığı için İzmir bölgesinin hububat ihtiyacında sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu da diğer Anadolu şehirlerindeki uygun fiyatlı muadil ürünler olan çavdar ve darı ile karşılanmak istenmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nde bir iskeleden diğer iskeleye deniz yoluyla taşınan hububatta %8 gümrük resmi alınmaktadır. Bu da halkı yine Amerikan ununa yöneltmiştir.⁷⁵² Burada görüldüğü üzere, dönem insanının karşısına iktisadî tercihlerin ürettiği kısıtlar sürekli çıkmaktadır. Alınan bir karar tüm yaralara merhem olamamaktadır.

Zahire ithalatının genel yapısına dönmek gerekirse, ithalat ile sadece iâşe temini noktasında karşılaşmamaktadır. Aynen pamukta olduğu gibi hububatın da ıslah edilme çabaları vardır. Yabancı menşeli zahire bu ihtiyaç için de devreye girmiştir. Örnek vermek gerekirse 1884 senesinde Amerika'dan getirilen hububatın çeşitli bölgelere ekilip denenmesi için çalışma yapılmıştı. Edirne Valisi de Edirne'ye gönderilen hububatın hasattaki hasılatına dair geri bildirim yapılacağını serkurenâya izah etmişti.⁷⁵³ Ayrıca mabeyn-i hümayûndan da şimdiye kadar ekilmemiş ise ekilip ortaya çıkacak tecrübenin de ayrıntılı bir şekilde bildirilmesini istemişti.⁷⁵⁴ Yine aynı dönemlerde Konya Vilayeti'nin de Marsilya'dan dakîk ve Amerika'dan buğday alımı için borçlanma (ikrâz) izin talepleri de bulunmaktaydı.⁷⁵⁵ Fakat aşağıda detaylandırılacağı üzere 1880'li senelerde ABD'nin Osmanlı Devleti'ne doğrudan un ve hububat ihracatı da yoktur. Bu da Manastır, Selanik, Edirne ve Konya gibi

⁷⁵¹ **BOA DH.MKT 1502/42** (19 Nisan 1888). Yaşanan örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aynı sorun 1888 senesinde de Selanik'te ahaliyi sıkıntıya sokmuştur. Yurtdışında yaşanan bolluk ve rekabetle fiyatlar düşmekte ve ahali de ithal ürünle mücadele edememektedir. Bununla birlikte Selaniklilerin Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği kurulması talebi de bulunmaktadır. Bkz. **BOA MV 33/26** (4 Haziran 1888).

⁷⁵² **BOA BEO 1303/97659** (2 Mayıs 1899). Kitapta ithalatın arkasında yatan dinamikleri ve sebepleri belgeler fırsat verdikçe ortaya koymaya çalıştık.

⁷⁵³ **BOA Y.PRK.UM 6/58** (30 Ocak 1884).

⁷⁵⁴ **BOA MB.İ 130/211** (28 Şubat 1884).

⁷⁵⁵ **BOA DH.MKT 1431/34** (10 Temmuz 1887).

vilayetlerde mevcut olan Amerikan menşeli malın üçüncü ülkeler üzerinden getirildiğini düşündürmektedir.

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür lakin özetle şu tespit yapılabilir: Osmanlı Devleti'ne 1880'li ve 90'lı seneler boyunca Avrupalı oyuncularla birlikte Amerikan menşeli ya da Amerikalı tüccarların temin ettiği ürünlerin alımı mevcuttur. Bu alımlarda “buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, darı” gibi ürünler bulunmaktadır. İki ayrı kıtadan alınacak hububatın miktarına dair tercihler netleştirilirken kalite ile fiyat irdelenmekte ve Ziraat Bankası şubeleri vasıtasıyla ahaliye dağıtılmaktadır. Kalitenin anlaşılması için ise numune olarak getirilen tohumların tecrübe edilmesi cihetine gidilmektedir.⁷⁵⁶ Ayrıca gelecek hububat tohumlarının gümrük resminden muafiyeti Sultan Abdülhamid'in 1893 tarihli İrâdesi ile de sağlanacaktır.⁷⁵⁷

Osmanlı Devleti'ne ABD'den doğrudan ithalat ile gelen ürünler ise buğday unu, buğday ve nişasta olarak verilebilir.⁷⁵⁸ Fakat bu ithalat tüm sürece yayılmış durumda olmayıp, sadece belirli noktalarda kümelenmiştir. Daha net ifade etmek gerekirse üç ürünün ithalatında belirli dönemlerden ziyade belirli seneler vardır.

1850-1909 arasında Osmanlı Devleti ABD'den 162.183 varil (14.418,73 ton) buğday unu almıştır. Sevkiyatların dağılımı %88 Avrupa Türkiye'si, %12 Asya Türkiye'si boşaltmalı olacak şekilde gerçekleşir.⁷⁵⁹ Coğrafi dağılım da yukarıda bahsedildiği gibi daha çok başkentin iâşesi ile alakayı göstermektedir.

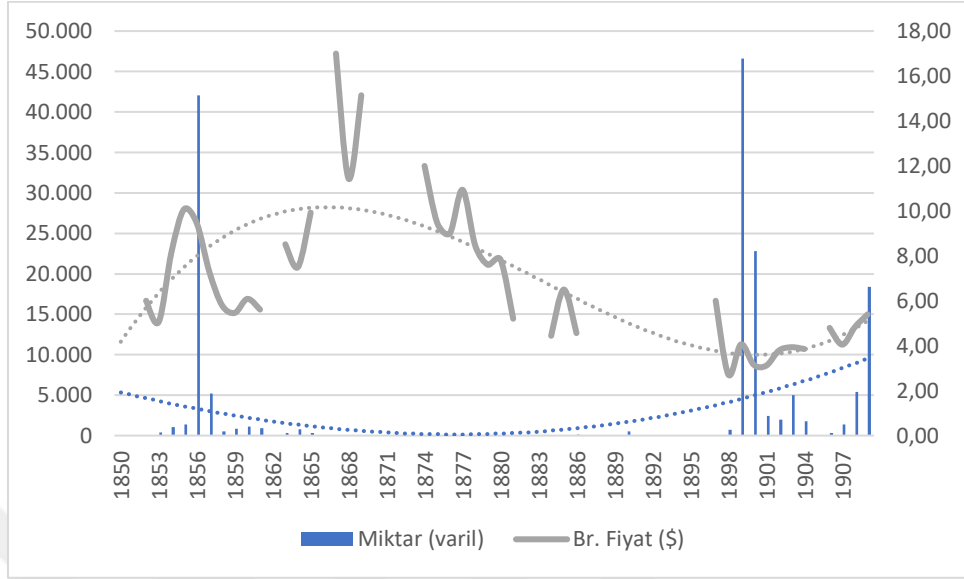
⁷⁵⁶ Örnek için bkz. **BOA BEO 18/1298** (30 Mart-9 Haziran 1892); **BOA BEO 23/1275** (18 Haziran 1892); **BOA Y.MTV 70/33** (29 Ekim 1892).

⁷⁵⁷ **BOA İ.TNF 2/7** (14 Mart 1893).

⁷⁵⁸ Bu bölümde kullanılan ABD ağırlık birimleri şöyledir: 1 varil un = 196 pound ve 1 buşel buğday = 60 pound. Bkz. Fischer, Hubbard, **Laws Concerning the Weights and Measures of the United States**, s. 63. “Bushel” terimi Osmanlıca metinlerdeki gibi “buşel” olarak çevrilmiştir. Böylece çeşitli kile ölçüleriyle karışmasının da önüne geçilmek istenmiştir.

⁷⁵⁹ **C&N 1850-1909**. Osmanlı'nın Asya kıtasındaki şehirlerinde ithal edilen küçük hacimli un ithalatına dair Yafa, Beyrut, Trablusşam gibi şehirler örnek verilebilir. Bkz. **CRUS 1879**, C. I, s. 718; **CRUS 1901**, C. I, s. 1028; **CRUS 1908**, C. II, s. 659.

Grafik 27: Osmanlı Devleti'nin ABD'den buğday unu ithalatı, 1850-1909:⁷⁶⁰

Buğday ununun satışlarında var olan mevcut durum bazı senelere odaklanmayı gerektirmektedir. Asıl büyük satışların gerçekleştiği bu aralıklar ise şu şekildedir:

Tablo 19: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yüksek miktarda buğday unu ihraç ettiği seneler:⁷⁶¹

Sene	Miktar (ton)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1854	94	8.594	8,15
1855	119	13.540	10,07
1856	3.738	397.540	9,46
1857	462	37.844	7,28
Ara Dönem			
1899	4.144	189.184	4,06
1900	2.025	71.852	3,15
1901	216	7.551	3,12
1902	172	7.345	3,79
1903	443	19.608	3,93
1904	159	6.885	3,85
Ara Dönem			
1907	119	5.440	4,05
1908	479	26.032	4,83
1909	1.632	99.017	5,39

⁷⁶⁰ C&N 1850-1909.

⁷⁶¹ C&N 1850-1909.

*Grafik 25 ve Tablo 19’da görüldüğü üzere doğrudan sevkiyatlar 1855-56, 1898-99 ve 1907-08 arasında yoğunlaşmıştır.*⁷⁶²

1855-56 döneminden sonra 1898’e kadar doğrudan ciddi bir un sevkiyatı görülmemektedir. 1898 senesinde ise Amerikalıların tekrar İstanbul’un un tedarikine katıldıkları anlaşılır.⁷⁶³ İstanbul’daki bir firma Amerika’nın Duluth (Minnesota) şehrinden deneme amaçlı 16 ton ağırlığında 200 çuval un sipariş etmiştir. Navlun 400 İngiliz şilini/ton (9,72 \$/ton) olmakla birlikte yine de sevkiyat iyi bir kâr bırakmıştır. Bu deneme siparişinden sonra İstanbullu firma 28.000 çuval (yaklaşık 2.300 ton) daha sipariş geçmiştir.⁷⁶⁴ O dönemde Osmanlı Devleti’ne un sadece Duluth’tan değil aynı zamanda değirmenleriyle meşhur Minneapolis (Minnesota) şehrinden de sevk edilmiştir.⁷⁶⁵

Bu dönemde büyük hacimlerde yapılan un ithalatında bazı sorunlar ve şayialar da ortaya çıkmıştır. 1898 tarihinde üç vapur ve yirmi beş bin çuvallık sevkiyatta bazı sıkıntılar doğmuştur. Dâhiliye Nezâreti’nden Rûsûmât Emâneti’ne gönderilen bir belge ilginçtir: Her bir çuvalın maliyetinin yetmiş iki kuruşa denk geleceği fakat İstanbul pazarı için bu bedelin yüksek olduğu dile getirilir. Bu durumun da un ticaretiyle iştigal eden tacirlerin dikkatini çektiği bildirilmektedir. Mevcut fiyat farkı ilgili bürokratları, onların içinde başka ürünlerin de mi getirildiğini düşünmeye sevk edecek ve muayene konusuna ehemmiyet vurgusuna sebep olacaktır.⁷⁶⁶ Nitekim Amerika’dan gelen unlar meselesi kısa bir süre sonra iki devlet arasında krize neden olur. Zira, çuvallarda uygun olan ve olmayan cinsten unlar bulunduğu ortaya çıkmıştır. Problemlili ürünün ne yapılacağı üzerine kafa yorulmaktadır. Fakat müsadere cihazına gidilir ise buna da konsolosluğun rıza gösterip onay vereceğine inanılmamaktadır.

⁷⁶² *Giriş*’te söylendiği gibi tüm istatistiklerde seneler 30 Haziran’da bitmekteydi. Bu durumda 4.144 ton satışın yapıldığı 1899 verisi 1 Temmuz 1898 ile 30 Haziran 1899 arasını işaret eder. Buğdayın hasat mevsimi düşünüldüğü zaman ilgili sene tonajının çoğunun 1898 yaz döneminde gelmiş olması daha muhtemeldir.

⁷⁶³ Osmanlı Devleti’ne uzun bir aradan sonra Amerikan ununun sevk edildiği 1898 senesinde ilginçtir ki Türk matbuatında çıkan bir haberde İspanya ile olan savaş yüzünden ABD’nin dünyaya un tedarik edemediği yazılmaktadır. Bu nedenle de ülkeler Osmanlı ununa talepte bulunmaktadır. Ömerül Faruk Bölükbaşı, **Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 86. Oysa savaşın çıktığı sene ABD’nin un ihracatı bir önceki seneye göre %20 artmıştı. Bkz. **C&N 1898**, s. 271-272; **C&N 1899**, s. 452-453.

⁷⁶⁴ **CRUS 1898**, C. II, s. 604.

⁷⁶⁵ **CRUS 1899**, C. I, s. 989.

⁷⁶⁶ **BOA DH.MKT 2137/45** (21 Kasım 1898).

Ortak bir heyetle muayene de edilebileceğinden bahsedilmekle beraber bu tür çözüm yollarından ziyade ürünün geldiği yere (Amerika'ya) iadesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir.⁷⁶⁷ Sorun devam ettikçe Amerikan başkonsolosluğunun itirazları ve üslubundaki sertleşme dozunda da artış göze çarpar. Başkonsolosluk unların hiçbir tahlile dayanmadan sebepsiz (bilâ-sebeb) yere alıkonulduğunda ısrar etmektedir. Muayene esnasında hazır bulunması için Amerikan tarafından kimyager bir doktorun görevlendirildiğini fakat Osmanlı memurlarının bunu kabul etmediğinden bahisle şikâyetle bulunurlar. Nihayetinde unların alıkonulmasına bir sebep olmadığına, konu devam ederse Amerikalıların ticaretine sekte vurulacağına ve bunun sorumlusunun da Osmanlı memurları olacağına değinmektedirler. Sefir alıkonulan unlar meselesi için hükümeti adına durumu “şiddetle protesto” etmektedir.⁷⁶⁸

Aslında yaşanan sorun sadece kalite ile de alakalı değildi. Un hassas bir ürün olduğu için paketlenmesi ve istiflenmesi de hassasiyet gerektirmekteydi. Yaşanan vakada gelen unların bir kısmının yolda sudan kaynaklı hamurlaştığı ve sağlıklı olmadığı da öne sürülmüştü. Başkonsolosluk ve Osmanlı bürokrasisi arasında yukarıda değinilen uzun tartışmalar sonucunda unların %50'si reddedilmiştir.⁷⁶⁹ Ayrıca una dair gümrükte yaşanan sıkıntılardan ötürü tüccarlar İzmir'e de un getirmekten çekinmeye başlamışlardır.⁷⁷⁰ Kalitesiz un sorunu aslında “pamuk yağı” bahsinde yaşandığı gibi bir halk sağlığı meselesidir. Osmanlı Devleti de olaya kamu sağlığı nazarıyla bakmaktadır. Nitekim mesele Şûrâ-yı Devlet'e intikal edecek ve 1885 tarihli *Hıfz-ı Sıhhat-ı Umûmiye Komisyonunun Vezâifini Hâvî Ta'îmât*'ın on ikinci

⁷⁶⁷ **BOA BEO 1238/92799** (5 Aralık 1898). Getirilen problemlili unlar üzerine yazışmalar 1899'un Ağustos ayına kadar devam edecektir. Her yeni dosyada bir öncekinden farklı miktarda çuval adedi belirtilmektedir. Bu da bahsi geçen yirmi beş bin çuvallık kargonun birden çok yüklemede farklı müşterilere gelmiş olabileceğini düşündürmektedir (parsiyel sevkiyat – partial shipment). Yine de tartışmanın sonlarına doğru gelen çuvalların on yedi bin adet ve bozuk olanların ise iki bin adet olduğu bilgisi daha ağır basmaktadır. Dosyaların hepsinde değil de bir kısmında Osmanlı tarafındaki alıcının Patrikovis adlı bir gayrimüslim olduğuna dair bilgiler de geçmektedir.

⁷⁶⁸ **BOA BEO 1267/94964** (14 Şubat 1899).

⁷⁶⁹ **CRUS 1899**, C. II, s. 740. Bu süreçte İstanbul'a yapılan un sevkiyatlarından biri bayram zamanına denk gelmişti ve gümrükler kapalıydı. Başkonsolos Oscar Straus'un ısrarı ile kapalı olan Gümrük açtırılmış ve boşaltma gerçekleştirilmişti. Fakat Türk tarafı bu durumdan epey rahatsız olmuştu. **New York Times**, 16 Şubat 1899.

⁷⁷⁰ **CRUS 1900**, C. I, s. 1152.

maddesi⁷⁷¹ ve ayrıca *Gümrüklerde İcrâ Olunacak Muâyene-i Sıhhiye'ye dâir Nizâm-nâme*'nin on beşinci maddesi⁷⁷² de vurgulanan temel esaslar olacaktır.

Amerikan ununun Osmanlı pazarına girişi ile ABD'den İstanbul'a *Barber Line*'ın doğrudan seferleri arasında bir ilişki vardır. Hatta *Barber Line* ile Amerikan ununun Osmanlı'daki kaderi paralellik arz ediyor denilebilir. 1898'de başlayan un sevkiyatları, çok kısa bir süre içinde *Barber Line*'ın da açılmasıyla daha da artmıştı. Hatta hattın ABD'den Osmanlı limanlarına yüklü olarak gelebilmesini sağlayabilmek için un gibi hacimli bir ürünü öne çıkarmış oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Amerikalılar 1900 senesinde hızlı bir şekilde girdikleri un pazarından bir o kadar hızlı çıkmış/çıkarılmışlardır. Başkonsolos Dickinson pazarda zaten var olan rakiplerin (Avrupalıların) kendilerini pazarın dışına ittiğini ve bu tip durumlarda tekrar savaş vermekten çekinmeyeceklerini dile getirir. Pazara giren bu yeni oyuncu sadece yurtdışı rakipleri değil, İstanbul'a un sevk eden bazı yurtiçi şehirler için de olumsuz bir etki yapmıştır.⁷⁷³

1900'lere doğru hızlı bir şekilde girdikleri un pazarından yine süratle çıkmış olan Amerikalılar bir süre sonra tekrar fırsatları yakalamaya gayret ederler. Nitekim 1908 senesinde İstanbul'a 60.000,00 \$ değerinde sevkiyat yapmayı başarırlar.⁷⁷⁴ *Grafik 27*'deki son yükseliş de bu siparişe denk gelmektedir. Fakat 1899'da olduğu gibi 1908'de alınan siparişte de bazı sıkıntılar baş gösterecekti. O sene yapılan sevkiyatlarda Amerikan unu pamuk çuvallarla gelmiş ve bu çuvallar elleçlemeye dayanamamıştı. Oysa aynı dönemde Marsilya'dan gelen unlar jüt çuvallarla paketleniyordu.⁷⁷⁵

Osmanlı Devleti'ne ABD'den doğrudan ithalatta buğday unu haricinde buğday da ithal edilmiştir fakat un ile kıyaslandığında daha düşük miktarlarda geldiği

⁷⁷¹ BOA ŞD 590/24 (30 Mart 1899).

⁷⁷² BOA BEO 1354/101539 (14 Ağustos 1899).

⁷⁷³ CRUS 1903, C. I, s. 657. Örneğin İstanbul'a un tedarik eden Samsun, başkente Amerikan unu gelince olumsuz etkilenmiştir. Samsun bundan zarar gördüğü halde o esnada Sivas Konsolosu Milo A. Jewett Amerikan unlarının Samsun'a kıyasla daha kaliteli ve ucuz olmasından ötürü Karadeniz bölgesine de un sevkiyatlarını tavsiye etmekteydi. Bu da şüphesiz yerli ahalinin hilafına bir öneridir. CRUS 1899, C. I, s. 981.

⁷⁷⁴ CRUS 1908, C. I, s. 453.

⁷⁷⁵ CRUS 1908, C. I, s. 458-459.

söylenbilir. Toplam beş sene⁷⁷⁶ gelen buğdayın miktarı 181.421 buşel (4.937 ton) ve nominal değeri toplamda 203.695 \$'dır. Bu miktarın çoğunluğu 1908'ye aittir. İlgili sene 102.548 kile (2.791 ton) ve 106.135 \$ gelen buğdayın birim fiyatı da 38 \$/tondur. Önceki senelerde oluşan birim fiyatlar ve miktarlar ise şu şekildedir: 1874'te 57 \$/tondan 631 ton; 1879'da 42 \$/tondan 807 ton ve 1881'de 40 \$/tondan 707 ton.⁷⁷⁷

Bu başlık altında kayda değer son ürün ise nişastadır. Tonajlı sevkiyatları özellikle 1906 senesinde başlamaktadır.⁷⁷⁸ 1906-1909 dönemini içeren dört senede toplam 4.191.715 pound (1.901 ton) ve 87.499 \$ büyüklüğünde ithalat hacmine ulaşmıştır. Bu miktarın %70'nin boşaltma bölgesi Avrupa Türkiye'sidir. İlgili dört sene boyunca nişastanın birim fiyatı 2 sent/pound seviyesinde tutunmuştur.

“Bitkisel Ürünler” olarak düşünülen grubun %97'si buğday unu, buğday ve nişasta olmasından ötürü doğal olarak bu ürünlere odaklanıldı. Kısacası ithal edilen bitkisel ürünler değirmencilik ürünleri ve değirmencilüğün hammaddesi olan hububattan ibaretti. 46.454 \$ gibi çok düşük bir nominal değerde kalan ürünler ise şunlardır: Çavdar, yulaf, mısır, bitkisel boyar madde, pirinç, meyve, sebze ve tohum.

⁷⁷⁶ Buğday 1874'te 631 ton ithal edilmiştir. Ayrıca 1879, 1881, 1903, 1906 ve 1908 senelerinde de gelmiştir.

⁷⁷⁷ C&N 1874-1909.

⁷⁷⁸ Nişasta 1871-1899 dönemi içerisinde sadece beş senede toplam 9.809 pound (4,45 ton) ve 1900-1905 döneminde 153.183 pound (69,48 ton) gelmiştir.

3.8.Deri ve Ayakkabı⁷⁷⁹

ABD’den ihraç edilen önemli ürünler arasında deriler, deriden mamûl ürünler, ayakkabı imalatına özgü deri ürünler, lastik (kauçuk)⁷⁸⁰ ve deri ayakkabılar da bulunmaktaydı. Konuya girmeden evvel bahsi geçen ürün gruplarını sunmak gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 20: Osmanlı Devleti’nin ABD’den ithal ettiği deri ve deriden mamûller ile deri ve lastik ayakkabıların miktar ve nominal büyüklükleri, 1850-1909:⁷⁸¹

Ürün	Miktar (Pound)	Miktar (Çift)	Tutar (\$)
Grup 1: Deriler			
Deri ve Postlar	812.536		84.354
Kürkler			49.091
Deri (diğer)			11.413
Grup 2: Mamûl Deriler			
Koşum takımları ve eyerler			6.232
El çantası, bavul, seyahat çantası			4.353
Diğer mamûl deriler			126.625
Grup 3: Ayakkabılık Mamûl Deriler			
Taban köselesi	1.236.432		238.020
Yüzlük deri			369.589
- Meşin, Tanecikli, Yarma vd.			-339.224
- Glase (oğlak derisinden)			-18.449
- Rugan ya da sırlanmış			-11.916
Grup 4: Ayakkabılar (Deri ve Lastik)			
Deri ayakkabı ve bot		30.661	56.011
Lastik ayakkabı ve bot		1.283.420	603.388

Tablodan görülebileceği üzere bu başlık altında en büyük ağırlık lastik ayakkabılar ve ayakkabılık deri parçalarından oluşmaktadır. İkinci bölümde Osmanlı

⁷⁷⁹ Deri grubunun nominal değerle %68’i ayakkabılık deriler olduğu için ayakkabı ve derileri tek bir başlık altında işlemeyi tercih ettik. Armonize sistemde ise tasnif şu şekildedir: Kauçuk (ayakkabı hariç): 40. grup; Deriler, deri eşyalar ve kürkler (ayakkabı hariç): 41-43. grup; Ayakkabılar: 64. grup.

⁷⁸⁰ 1862 senesinde düzenlenen gümrük tarifesinin İngilizce nüshasında “India-rubber shoes and boots”, Türkçe nüshasında ise “guma lastik kundura” olarak yazılır. Bkz. *Tablo 23*. Türkçe’de “lastik ayakkabı” ifadesi çok yaygın kullanıldığı için biz de bunu tercih ettik. Ayrıca tarifede kullanılan guma lastiğin İngilizce “gum elastic” ifadesinin bozması olabileceğini düşünmekteyiz.

⁷⁸¹ C&N 1850-1909.

Devleti'nin keçi derisi ağırlıklı olmak üzere genelde ham deri ihracatından bahsedilmiştir. İthalatta ise daha çok işlenmiş ya da yarı işlenmiş deri ürünlerinin varlığı dikkat çekmektedir.

3.8.1. Deriler, Mamûl Deriler ve Deriden Mamûller

Osmanlı'nın ABD'ye ham olarak ihraç ettiği deri grubuna kıyasla ABD'nin Osmanlı'ya ihraç ettiği bu grup düşük hacimli kalmaktadır. Deri ve postlar 812.536 pound (369 ton)⁷⁸² ve 84.354 \$ nominal değere sahiptir. Ayrıca 1885 öncesinde deri ve post ithalatı bulunmamaktadır. Yine deri ve postların hepsinin boşaltma bölgesi Avrupa Türkiye'sidir.⁷⁸³

49.091 \$ nominal büyüklüğe sahip olan kürklerin %91'i 1900-1909 aralığını kapsayan son on senede ithal edilmiştir. Ayrıca kürklerin hemen hemen tamamının boşaltma bölgesi Avrupa Türkiye'si olarak kayıtlıdır.⁷⁸⁴

Çanta, valiz gibi deriden mamûl ürünlerin nominal değerinin %88'i yine son on sene içerisinde. Koşum takımları ve eyerler olarak isimlendirilen ürünler de 1900-1909 arasında yoğunlaşan emtia içerisinde. Zira toplam nominal büyüklüğün %63'ü bahsi geçen aralıkta bulunur.⁷⁸⁵

Koşum takımlarının satışı çok büyük miktarlarda olmasa da örneğin Hayfa'da bir dönem Osmanlı devlet yetkililerinin özel talepleri doğrultusunda ABD'den eyer ihraç edilmişti.⁷⁸⁶ 1890'ların başında Beyrut ve çevresine düşük miktarlarda deriden mamûl eşyaların geldiği kayıtlarda geçse de diğer ülkelere kıyasla çok düşük düzeydedir. Örneğin 1891'de Beyrut'a ABD'den 3.860 \$ deri mamûller gelirken, Fransa, Rusya ve Almanya'dan gelen ürün ise 139 bin \$ değerindeydi.⁷⁸⁷

İsimlendirmesine sadık kalınarak çalışmada “ayakkabılık” olarak nitelenen mamûl derilerin ayakkabı imalinde kullanıldığı düşünülebilir. Bununla birlikte

⁷⁸² 1885 ve 1895 verilerinde miktar yazmamaktadır. Veri yakın yılların birim fiyatları üzerinden tarafımızca tamamlanmıştır.

⁷⁸³ C&N 1850-1909.

⁷⁸⁴ C&N 1850-1909.

⁷⁸⁵ C&N 1850-1909.

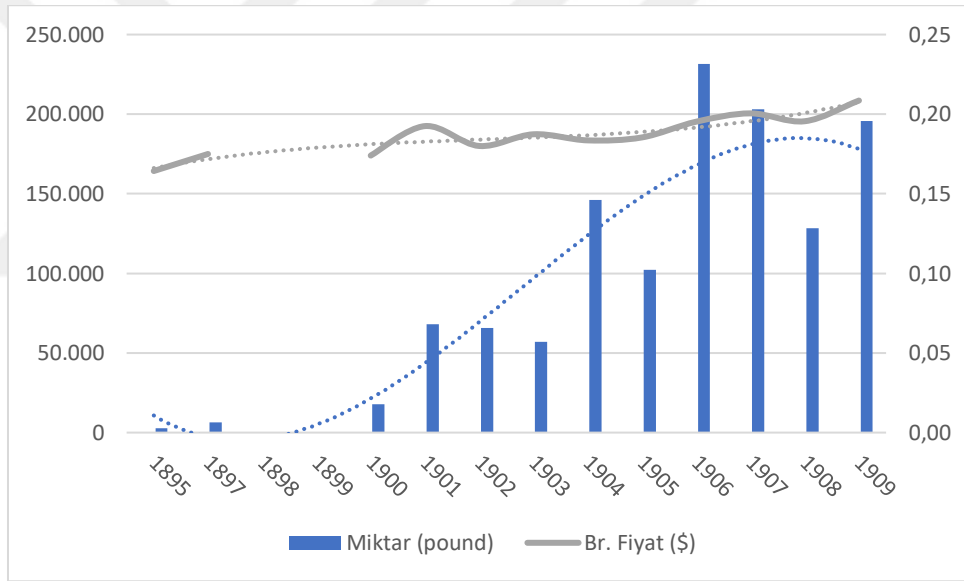
⁷⁸⁶ CRUS 1885-1886, C. II, s. 1491.

⁷⁸⁷ CRUS 1890-1891, s. 349-350.

parçaların çanta, eldiven, elbise, cüzdan, kemer, döşeme gibi ürünlerde de kullanılmış olması güçlü bir ihtimaldir.

İlk defa 1895 senesinde ithal edilen taban köselesi dönemin sonuna kadar sevkiyatları devam etmiş bir üründür, fakat çoğu üründe olduğu gibi burada da ağırlık son on seneye aittir. 1.236.432 pound (560,84 ton) miktarıyla gelen ürünün %98'i 1900-1909 aralığına aittir. Taban köselesinin %94,51'i Osmanlı'nın Avrupa yakası limanlarında boşaltılmıştır. Bu da bize bu ürün grubunun başkent ve çevresinin ihtiyacıyla alakalı olduğunu düşündürür. *Grafik 28*'de görüleceği üzere kösele fiyatları miktar değişiminden çok etkilenmemiştir.

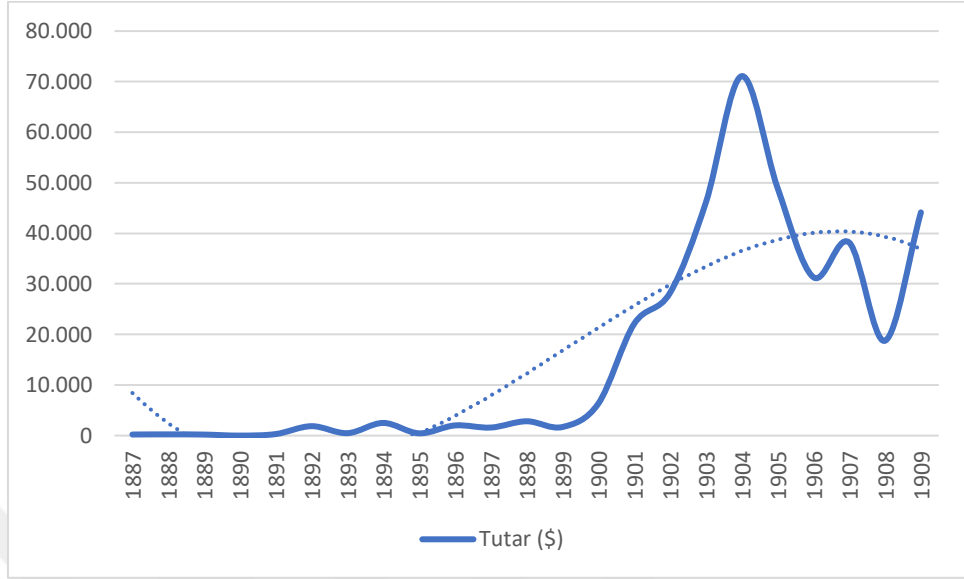
Grafik 28: Osmanlı Devleti'nin ABD'den taban köselesi ithalatı, 1895-1909.⁷⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin yüzlük deri ithalatı ABD dış ticaret verilerinde 1887'den itibaren izlenebilmektedir. 369.589 \$ olan nominal büyüklüğün %86'sının boşaltma bölgesi Avrupa Türkiye'sidir. İthalatın %96'sı ise 1900-1909 aralığındadır. Coğrafi ve dönemsel dağılım yüzlük derilerde de tüm diğer deri ürünleri gibi benzerlik göstermektedir. Satışlardaki yükseliş trendi 1904'e kadar devam eder. Bu tarihten sonra dalgalanmalar olmakla birlikte daha düşük bir seviyede dengeye oturmuş görünmektedir.

⁷⁸⁸ C&N 1895-1909.

Grafik 29: Osmanlı Devleti'nin ABD'den yüzlük deri ithalatı, 1887-1909.⁷⁸⁹

3.8.2. Deri ve Lastik Ayakkabılar ile Botlar

Deri Ayakkabı ve Botlar: Osmanlı Devleti'nin ayakkabılık deri ithalatının özellikle son dönemde önemli bir seviyeye geldiği yukarıda ortaya konulmuştu. Bu seviye, deri ayakkabı ve botlarda ise o derece yüksek değildir. Osmanlı Devleti'nin 1850-1909 dönemi içerisinde sadece yirmi altı sene ithal ettiği Amerikan deri ayakkabı ve botları toplam 30.661 çifttir. Osmanlı Devleti'nde 1850'li yıllarda dört sene ve 1865-1895 arasında (1892 hariç olmak üzere) otuz sene bu ürünün ithalatı gerçekleşmemiştir.⁷⁹⁰ İthal edilen miktarın dönemsel dağılımı ise şu şekildedir:

1850-1892 arası: 10.226 çift;

1896-1904 arası: 5.753 çift;

1905-1909 arası: 14.802 çift (6.175 çifti sadece 1909 senesine aittir.)

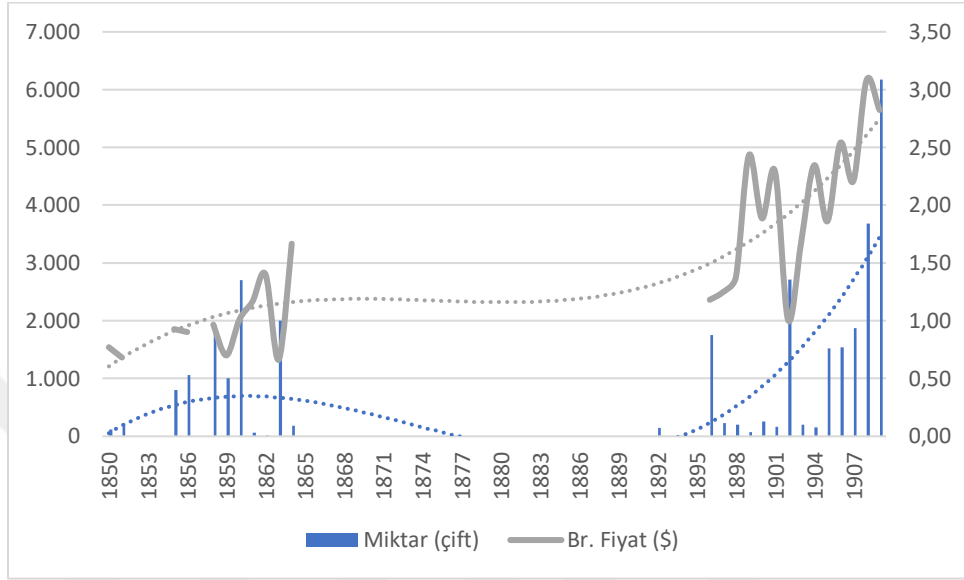
Bu dağılım da diğer tüm deri ürünlerinde olduğu gibi son dönem oluşan bir talebe işaret etmektedir. Ürünlerin %8'inde boşaltma limanı kaydı sadece "Türkiye" olarak geçmektedir. Geri kalanın ise %81'i Avrupa Türkiye'si ve %19'u Asya

⁷⁸⁹ C&N 1887-1909.

⁷⁹⁰ Oysaki ABD verilerinde bahsi geçen otuz senede Amerikan deri ayakkabı ve botlarının dünya geneline ihracatının devam ettiği görülmektedir.

Türkiye'sidir. Bu dağılım, talebin özellikle başkent ve çevresinden geldiğini göstermektedir.

Grafik 30: Osmanlı Devleti'nin ABD'den deri ayakkabı ve bot ithalatı, 1850-1909.⁷⁹¹

Grafikte yükseliş trendinin başladığı son on senelik dilimin başında ilk defa İstanbul'da hizmet veren Bon Marché ve Hayden Brothers mağazaları ABD'den bot ve ayakkabı siparişi vermişlerdi.⁷⁹² Yine Mayer mağazaları da İngiliz ve Amerikan ayakkabıları satıyordu.⁷⁹³

Lastik Ayakkabı ve Botlar: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği lastik ayakkabı ve botların miktarı deri türlerine kıyasla çok yüksektir. Bunda önemli bir etken de birim fiyat trendlerinin daha düşük olmasıdır.⁷⁹⁴ 1855-1909 seneleri arasında toplamda 1.283.420 çift gelen bu ürünlerin %87'sinin boşaltma limanı Avrupa Türkiye'si olarak kayıtlıdır. Bu da derilerde olduğu gibi lastik ayakkabı talebinin de başkent ve çevresi ağırlıklı olduğunu gösterir. *Grafik 31*'de görüleceği üzere lastik

⁷⁹¹ C&N 1850-1909.

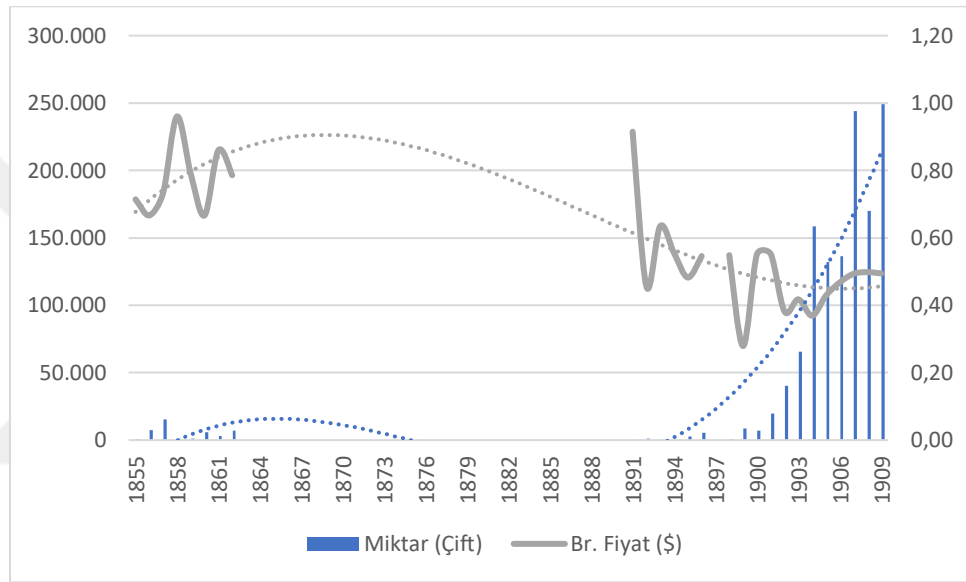
⁷⁹² CRUS 1900, C. I, s. 235.

⁷⁹³ Adelheid Mayer, Elmar Samsinger, **Mayer Mağazaları: İstanbul'un Gözde Hazır Giyim Mekânları, 1882-1971**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s. 64.

⁷⁹⁴ Tezin çeşitli kısımlarında ABD'de ilgili dönem ortaya çıkan tröstler ile birlikte çok büyük organizasyonların kurulduğuna temas edilmeye çalışılmıştır. Kauçuk alanında da 1892'de *United States Rubber Company* kurulmuştur. Şirket bir müddet sonra *Boston Rubber Shoe Company* ve *General Rubber Company*'i bünyesine katmıştı. 1901'de yönteminde yaşanan değişimle şirket genişleme, yeni pazarlara açılma ve dikey entegrasyon stratejilerine yöneldi. Chandler, **The Visible Hand**, s. 433-438. ABD'de yaşanan bu birleşmelere paralel olarak aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan lastik ayakkabı ve bot ithalatının başladığını belirtmek isteriz.

ayakkabı satışlarının asıl anlamlı seviyeler yakaladığı süreç 1900-1909 dönemidir. Toplam miktar içinde 1.090.035 çift sadece 1904-1909 aralığında ithal edilmiştir. Ayrıca lastik ayakkabıların da uzun bir süre ithal edilmediği bir boşluk vardır. 1863-1890 dönemini kapsayan yirmi sekiz sene hiç ithalat olmaz.⁷⁹⁵ Tüm ayakkabı türlerinde yaşanan ve takribi otuz sene sürecek satışızsız geçen bu dönem Osmanlı ayakkabı pazarında başka ülke ya da ülkelerin çok etkin olduğunu düşündürmektedir.

Grafik 31: Osmanlı Devleti'nin ABD'den lastik ayakkabı ve bot ithalatı, 1855-1909:⁷⁹⁶

Grafikte yükseliş trendinin başladığı 1902-1903 senelerinde İzmir'e ilk defa 12.000 \$ değerinde Amerikan lastik ayakkabıları gelecektir. Satışlar ilerleyen süreçte de devam edecektir. Örneğin 1905 senesinde İzmir'e gelen Amerikan lastik ayakkabıları 20.500 \$ iken Beyrut'un ithalatı da 6.700 \$ olacaktır. 1906'da ise İstanbul'da 54.100 \$ lastik ayakkabı ithalatı yapılır. Yine Erzurum ve Mamuratü'l-aziz gibi şehirlerde de büyük şehirler kadar olmasa da satış yapılabilmektedir.⁷⁹⁷

Osmanlı pazarına ihraç edilen deri ya da lastik Amerikan bot ve ayakkabıları yukarıda da değinildiği gibi büyük mağazalar tarafından satılmaktaydı. Bu mağazalar

⁷⁹⁵ **C&N 1850-1909.** Oysa ABD bu dönemde dünyanın geri kalan ülkelerine bu ürünü ihraç etmeye devam etmiştir. Dikkat edilirse deri ya da lastik olsun ABD Osmanlı Devleti'ne daha önce az da olsa satabildiği ayakkabıları yaklaşık otuz sene satamamıştır.

⁷⁹⁶ **C&N 1855-1909.**

⁷⁹⁷ **CRUS 1896-1897, C. I, s. 196; CRUS 1902, C. I, s. 1161; CRUS 1903, C. I, s. 213-214; CRUS 1905, s. 360, 363; CRUS 1906, s. 685; CRUS 1907, C. I, s. 574, 601.**

ise Başkonsolos Ozmun'un ifadesiyle Amerikan ayakkabılarının olması gerekenden çok daha pahalı bir fiyata satmaya çalışıyordu. Ayrıca bu mağazalar tipik bir ayakkabıcı gibi bir modelin tüm bedenlerini de bulundurmadığından ötürü ürün çeşitliliğinde dezavantaj yaratmaktaydı. Buna bir de mağazaların kâr hırsı da eklendiğinden ABD'nin bu alandaki ihracatını daraltıcı bir etki ortaya çıkmaktaydı. Başkonsolos bu kısırdöngüden çıkmanın en etkili yolunun ise Amerikalıların da İstanbul'da mağaza açmaya teşvik edilmesinde yattığını düşünür.⁷⁹⁸

1890'lar her ne kadar Amerikan ayakkabılarının Osmanlı pazarına doğrudan ihraç edilemediği seneler olsa da Amerikalılarda bir ilginin canlandığı anlaşılmaktadır. *New York Times*'da 1890 senesinde *Beneke Brothers* adlı ayakkabı firmasından William Beneke'nin Avrupa, Türkiye, Mısır ve Kutsal Topraklar'a yaptığı iş seyahatine dair haber bu açıdan ilginç bir örnektir.⁷⁹⁹

3.9. Diğer İthalat Kalemleri

Bu kısım altında ABD'den Osmanlı Devleti'ne ithal edilmekle birlikte parasal hacimleri düşük ürünler sıralanacaktır. Bu ürünlerin verilmesindeki amaç ise ABD'nin Osmanlı pazarına neleri az sattığı ya da satamadığının anlaşılabilmesidir.

Mobilya; Ahşap Eşya ve Ağaç⁸⁰⁰: 1850-1909 seneleri arasında ABD'den doğrudan mobilya ithalatı yüksek seviyelerde olmasa da bir düzenlilik arz etmekteydi. Amerikan mobilyası sadece 1878-1880 arası üç sene gelmemiştir. Geri kalan elli yedi sene mobilya ithalatının nominal büyüklüğü 307.219 \$ eder. Gelen ürünlerin dörtte birinin boşaltma bölgesi belirtilmez. Bölgelerin belirtildiği yıllarda ise yükün %55'i Asya ve %45'i Avrupa Türkiye'sinde boşaltılmıştır.⁸⁰¹

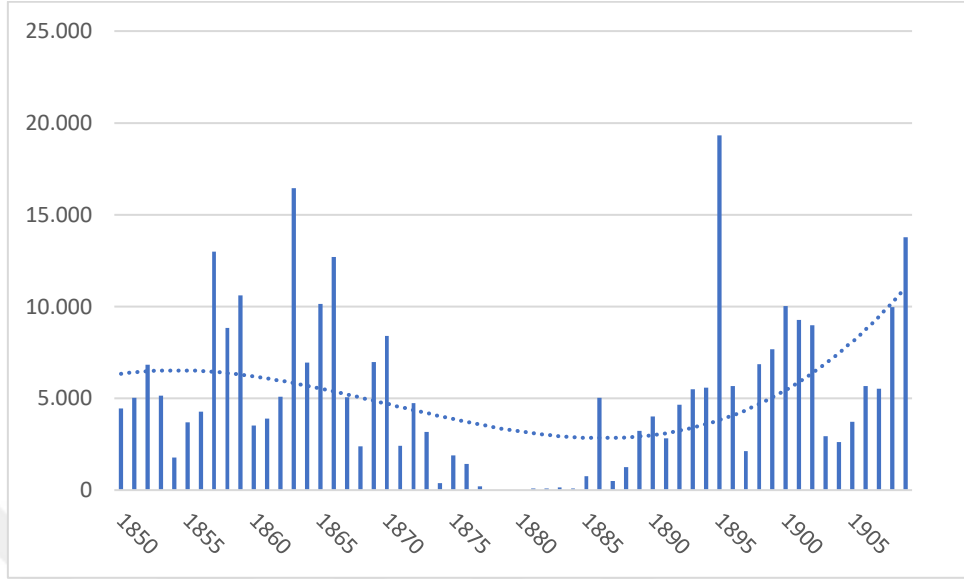
⁷⁹⁸ CRUS 1907, C. II, s. 537.

⁷⁹⁹ *New York Times*, 14 Mayıs 1890.

⁸⁰⁰ Armonize sistem sınıflandırmasında "mobilya" ile "ağaç ve ahşap eşya" kategorileri ayrı düşünülmektedir. Biz bu ayrımı vermekle birlikte hacimleri düşük olduğu için tek bir başlık altına indirgedik.

⁸⁰¹ C&N 1850-1909. Türkler ve Amerikalılar arasında 19. yüzyıldaki kültürel etkileşimin iki ülkenin mobilya tarzına etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz. Gülen Çevik, "American Style or Turkish Chair: The Triumph of Bodily Comfort", *Journal of Design History*, C. 23, S. 4, 2010, s. 367-385.

Grafik 32: Osmanlı Devleti'nin ABD'den nominal değerlerle mobilya ithalatı, 1850-1909.⁸⁰²

Amerikan mobilyalarının az da olsa istikrarlı bir şekilde talebinin bulunması hitap ettiği kitlenin sayısal azlığı ile açıklanabilir. Zira bu tip emtia lüks tüketim ürünleri olarak kabul edilebilir. Beyrut Konsolosu J. Aug Johnson bir dönem Suriyelilerin gözle görülür hayat tarzı değişikliğinden ötürü alafranga bir yaşam için mobilya talebinin artacağını düşünür. Johnson'un bu öngörüsü doğru çıkmasa da mobilyalara talep her zaman olacaktır. Ayrıca ülkeye ithal edilen bir kısım mobilya da misyonerlerin ihtiyaçları ile alakalıdır.⁸⁰³

Mobilya haricinde kereste ya da ahşap eşya olarak az da olsa düzenli bir şekilde ithalat olmuştur. 1850-1909 arasında gelen ağaç ve ahşap eşyanın nominal büyüklüğü 387.034 \$ gibi görece düşük bir seviyede kalmıştır.⁸⁰⁴

Kimyasal ürünler: Toplam nominal büyüklüğü 329.474 \$ olan kimyasal kategorisinde öne çıkan ürünler şu şekildedir:

Deniz ikmal malzemeleri: 156.572 \$ nominal büyüklüğe sahiptir. İçerisinde terebentin, reçine, katran ve zift bulunur. Ürünler bazen müstakil bazen birlikte yazıldığı için kendi aralarında ayrıştırılamamıştır.

⁸⁰² C&N 1850-1909.

⁸⁰³ CRUS 1863, s. 504; CRUS 1904, s. 760.

⁸⁰⁴ C&N 1850-1909.

Sabun: 15.787 \$;⁸⁰⁵

Mumlar: 99.277 pound ve 28.927 \$ nominal değer;

Parfümeri ve kozmetik: 15.634 \$. Bu gruba örnek olarak 1874 senesinde *Florida-Water* isimli bir kolonya türünün 500 paket halinde ve toplamda 2.300 \$ değerle İstanbul'a gelişi verilebilir.⁸⁰⁶

Boya, vernik ve mürekkep: 37.258 \$;

İlaçlar: 31.701 \$. Her sene çok az da olsa ilaç ithalatı olmaktadır.⁸⁰⁷ Örneğin 1867 senesinde *Cherry Pectoral* markalı göğse (soğuk algınlığına) iyi geldiği iddia edilen 24 düzine ve 200 \$ gibi düşük bir meblağda ürün ithal edilmiştir.⁸⁰⁸

Ulaşım Araçları: 1852-1909 seneleri arasında gelen bu grubun toplam nominal büyüklüğü 291.375 \$'dır. Hacmin çoğunluğu tek başına 1875 senesine aittir. Zira bahsi geçen sene 182.000 \$ değerle on iki adet buharlı lokomotif ithal edilmiştir. Kategori içinde diğer dikkat çeken emtia şöyledir:

Araba ve araç aksamı: 1905-1909 seneleri arasında beş adet araba ve çeşitli aksam olmak üzere 9.828 \$;

Motorbot: 1906-1909 arasında on üç adet ve 6.701 \$;

Bisiklet: 1896-1909 arasında 14.594 \$ nominal bir ithalat hacmine ulaşmıştır.⁸⁰⁹ Amerikan Konsolosu J. H. Madden 1896 senesinde İzmir'de bir "bisiklet çılgınlığı" başladığından bahseder. Bunun üzerine bisikletlere odaklanır ve neler yapılabileceğini araştırmaya koyulur. İlk başta bisiklet satabilmek için pazarda mevcut olan İngilizlerle rekabete girecektir. Aynı sene bir parti bisikleti ABD'den getirtmeyi başarır. Getirdiği bisikletler kısa sürede piyasada tutulacaktır. Madden'e göre gelen bu Amerikan bisikletleri İngiliz rakiplerine göre daha kalitelidir. "Üstün hafiflikleri ve dayanıklılıkları nedeniyle" Amerikan bisikletlerinin Avrupalı rakiplerine göre tercih-i

⁸⁰⁵ ABD'den doğrudan ithal edilen sabunlar böyle küçük bir yekûn tutmasına rağmen *Procter & Gamble* grubunun Ivory sabunlarının reklamları Türk dergilerini süsleyebiliyordu. Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, s. 266-267.

⁸⁰⁶ **CRUS 1874**, s. 1125.

⁸⁰⁷ **C&N 1850-1909**.

⁸⁰⁸ **CRUS 1867**, s. 601.

⁸⁰⁹ **C&N 1852-1909**.

şayan olduğunu belirten Madden, yeni siparişlerin de yolda olduğu bilgisini düşer. Aynı sene Beyrut'ta ise bisiklet kullanımı “emekleme aşamasındadır” ama yollar düzeldikçe potansiyelini açığa çıkaracağı beklenmektedir.⁸¹⁰ Ayrıca 1901 senesinde Harput'a Amerikan bisikleti temsilciliği açılmıştır.⁸¹¹

Hayvansal Ürünler: Osmanlı Devleti'nin ABD'den 1850-1909 döneminde doğrudan ithal ettiği hayvansal ürünler 179.776 \$ nominal büyüklüğe sahiptir. Dikkat çeken ürünler şu şekilde verilebilir:

Domuz eti: 116.538 \$;

Konserve et: 24.125 \$;

Balık ve istiridye: 6.287 \$;

Tereyağı: 111.529 pound (51 ton) ve 18.924 \$;

Peynir: 34.337 pound (16 ton) ve 3.987 \$;

Diğer: 9.924 \$.⁸¹²

Müzik aletleri: 1856-1909 arasında ithal edilen müzik aletleri 46.343 \$ nominal değere sahiptir. Kategorinin içinde 232 adet org, 46 adet piyano ve başka tasnif edilmemiş kalemler bulunmaktadır. Bahsi geçen adetlerin %64'ü 1900-1909 arasındadır.⁸¹³

Saatler: 1864-1909 seneleri arasında gelen saatlerin toplam değeri nominal olarak 58.936 \$'dır. Saatlerin 6.503 \$'ı el saati iken, duvar ve masa saatleri 52.433 \$ değerindedir. Nominal büyüklüğün %56'sı 1900-1909 seneleri arasına aittir.⁸¹⁴

Telgraf, telefon ve diğer elektrikli cihazlar dâhil olmak üzere bilimsel amaçlı alet ve cihazlar: 1885-1909 seneleri arasında gelen bu tip ürünlerin nominal

⁸¹⁰ CRUS 1896-1897, C. I, s. 1155.

⁸¹¹ CRUS 1901, C. I, s. 1060.

⁸¹² C&N 1850-1909.

⁸¹³ C&N 1856-1909.

⁸¹⁴ C&N 1864-1909. Ticaret raporlarında ismi geçen bir Amerikan saat kasası firması olarak *Keystone Watch Case Company* verilebilir. *Levant Trade Review*, C. 1, S. 4, 1912, s. IV. Josef Gruntzel de “çok dakik cep saatleri (Keystone Watches)” olarak belirttiği Amerikan ürünlerinin “ehven ve iyi” olduğunu vurgulamaktadır. Aktaran: Köse, *Dersaadet'te Tüketim*, s. 101.

büyüklüğü 61.882 \$'dır. ABD dış ticaret verilerinde içeriğindeki ürünler alt sınıflara ayrılmaz.⁸¹⁵

Kitap, defter, kâğıt, harita, gravür ve kırtasiyelik ürünler: 1850-1909 arasında düzenli gelen bu tip ürünlerin dönem boyunca nominal büyüklüğü 127.293 \$'dır.⁸¹⁶

Cam, çini vb. eşyalar: 1850-1909 arasında toplam büyüklüğü 109.503 \$'dır. Kategorinin %60'ı cam eşyalardan oluşur.⁸¹⁷

Kauçuk ürünler: Lastik ayakkabılar dışında kalan kauçuk ürünlerin ithalatı 1855-1909 döneminde 39.560 \$ büyüklüğe sahiptir. İçeriğinde kauçuk kayışlar, borular, contalar vb. vardır.⁸¹⁸

Mücevher vb. ürünler: 1855-1909 seneleri arasında 10.515 \$ büyüklüğe sahiptir.⁸¹⁹

Sanat Eseri: İçeriğinde resim, tablo ve heykel gibi ürünler bulunan bu kategorinin 1886-1909 seneleri arasında nominal büyüklüğü 4.546 \$ eder. Bu hacmin yarısı sadece 1909 senesi ithalatına aittir.⁸²⁰

Lambalar ve avizeler: 1870'te ithalatı başlayan bu tip ürünlerin toplam nominal ithalatı 66.141 \$ değerindedir. İthalatı özellikle 1895'ten itibaren artış göstermiştir. Toplam parasal hacmin %92'si 1895-1909 aralığındadır.⁸²¹

Oyuncaklar ve oyun kartları: Oyuncaklar 1886-1909 seneleri arasında 8.948 \$ nominal ithalat hacmine sahiptir. Oyun kartları ise 1904-1909 döneminde 2.528 \$ ithalata konu olur.⁸²²

Süpürge ve fırçalar: 1858-1909 seneleri arasında 1.385 \$ nominal ithalat hacmi vardır.⁸²³

⁸¹⁵ C&N 1885-1909.

⁸¹⁶ C&N 1850-1909.

⁸¹⁷ C&N 1850-1909.

⁸¹⁸ C&N 1855-1909.

⁸¹⁹ C&N 1855-1909.

⁸²⁰ C&N 1886-1909.

⁸²¹ C&N 1870-1909.

⁸²² C&N 1886-1909.

⁸²³ C&N 1858-1909.

Kalem, kalemlik, boya kalemi ve tebeşir: 1900-1909 seneleri arasında nominal ithalatı 4.593 \$'dır.⁸²⁴

3.10. ABD'den Osmanlı Devleti'ne İhraç Edilen Üçüncü Ülke Ürünleri

Osmanlı Devleti'ne ABD'den sadece Amerikan ürünleri gelmemekteydi. Az da olsa⁸²⁵ üçüncü ülkelerden ABD'ye gelip oradan da Osmanlı Devleti'ne sevk edilen ürünler vardı. Amerika gümrük kayıtlarında bu ürünler ayrı bir listede tutulmaktadır.⁸²⁶ Altmış senelik zaman zarfında bu şekilde gelen ürünlerin toplam değeri 1.376.045 \$'a tekabül eder. Ayrıca bu değerin %92,71'i (1.275.744 \$) 1850-1869 arasındaki yirmi senelik zaman zarfındadır. Bahsi geçen yirmi seneye odaklanmak gerekirse, öne çıkan ürünler içerisinde:

%49,05'i kahve⁸²⁷,

%14,47'si kenevirden çuval ve çuval bezi (226.692 \$),

%13,31'i şeker⁸²⁸,

%6,81'i bakkam (86.986 \$),

%4,45'i baharat⁸²⁹ olarak listelenebilir.⁸³⁰ Dikkat edilirse bu ürünlerin hepsi 1862 Gümrük Tarifesinde ismi geçen ürünlerdir. ABD tarifeye o dönemde halihazırda satışını yaptığı bu gibi ürünleri ilave etmiştir. Fakat 1870'lerden itibaren iki ülke ticaretinde bu emtianın önemi pek kalmamıştır.

⁸²⁴ C&N 1900-1909.

⁸²⁵ Üçüncü ülke ürünleri ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği Amerikan ürünlerinin %2,12'sine denk düşer. Parasal hacimdeki bu düşüklük göz önünde bulundurularak, iki kategori arasındaki dengesizliği daha açık ortaya koyabilmek için ayrı bir şekilde ele aldık. Böylece daha net bir analiz ortaya konulduğu düşünülmektedir.

⁸²⁶ Defterlerde "Foreign export" ya da "re-export" olarak kayıtlı olan bu gruptaki ürünler Amerika'da gümrüklü antrepoya alınmış ya da alınmamış olabiliyordu. C&N 1896, C. 1, s. VII.

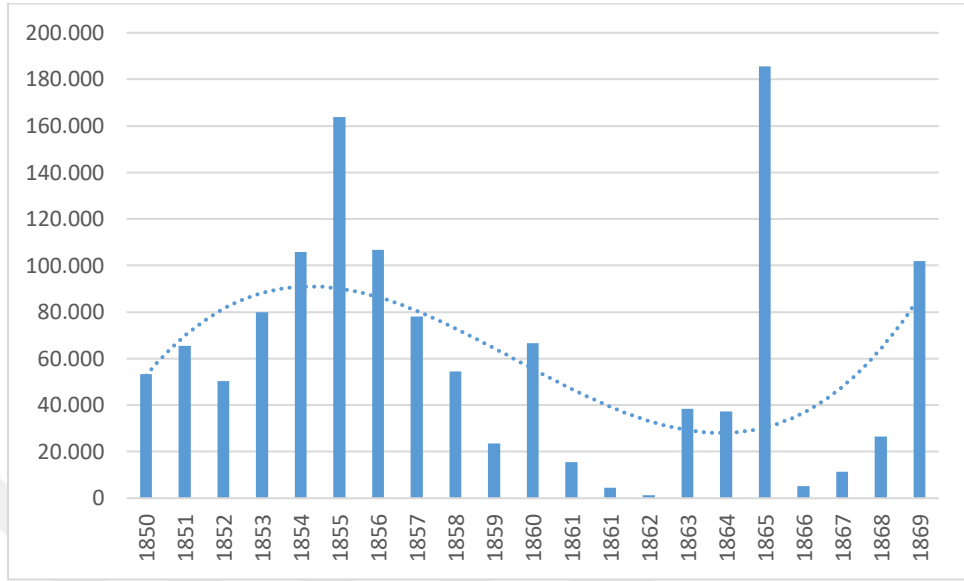
⁸²⁷ 1850-1861 ve 1865 senelerinde gelen kahve 5.606.537 pound (2.543,08 ton) miktar ve 625.843 \$ değerindedir. Amerikan İç Savaşı sırasında kahve gelmemiştir. O dönemde kahve ABD'ye ağırlıklı olarak Brezilya'dan gelmekteydi. Örneğin 1852'de ABD'ye ithal edilen kahvenin %70'i Brezilya orijinlidir. C&N 1852, s. 142-143.

⁸²⁸ Esmer şeker, kesmeşeker ve beyaz şeker gelmektedir. Toplamda 2.540.251 pound (1.152,24 ton) ve 169.819 \$ olarak gelen emtia içerisinde en çok esmer şeker bulunmaktadır (1.422.710 pound ya da 645,33 ton).

⁸²⁹ Gelen baharat 619.606 pound (281,05 ton) miktar ve 56.770 \$ değerindedir. Baharat çeşitleri karabiber, yenibahar (bahar-ı cedid), tarçın kabuğu, karanfil, zencefildir. İçlerinde en çok karabiber gelmiştir (419.341 pound ya da 190,21 ton).

⁸³⁰ C&N 1850-1869.

Grafik 33: ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği üçüncü ülke ürünlerinin nominal değer büyüklükleri, 1850-1869.⁸³¹

3.11. Askerî Nitelikli Alımlar

Giriş bölümünde çalışmanın askerî nitelikli emtia alımını kapsamadığı, sadece piyasaya dönük bir çerçevesi olduğu belirtilmişti. Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticaretin gelişmesi için çaba sarf eden Amerikan konsoloslarının da raporlarında hiç yer vermediği bu ürün grubu toplam dış ticaretin durumunu ortaya koyabilmek için - sadece- istatistiksel olarak verilecektir.

İncelenen dönem boyunca askerî sınıfa alınabilecek ürünler otuz dokuz ayrı senede izlenebilmektedir. Bununla birlikte asıl anlamlı alımlar 93 Harbi öncesi ve sonrası dönemde yoğunlaşmıştır. Uzun süreler çok küçük hacimlerde gelen ateşli silahlar ise sadece özel siparişlerin konusu olarak değerlendirilmektedir. Gelen ürünler incelendiği zaman en büyük ağırlığa sahip olan ürünün tüfek olduğu görülür. Tüfek ticareti bazı fasılalardan sonra 1885'te sona erecektir. Nitekim bu seneden sonra Osmanlı tüfek pazarında Almanya'nın önemli bir oyuncu olarak Amerika'dan kalan boşluğu doldurduğu görülecektir.⁸³²

⁸³¹ C&N 1850-1869.

⁸³² Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 4. Bu çalışmada Amerikalı şirketlerden yapılan alımlar ve anlaşmazlıklar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Konuya dair bir başka kaynak için bkz. Oral Sander, Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İmge Kitabevi, Ankara 2007. Bu eserde BOA

Bu sınıftaki alımların toplamı 22.865.195 \$ ile ABD'den Osmanlı Devleti'ne gelen tüm Amerikan ürünlerinin nominal ölçekte %35,31'ine denk düşer. Kısacası ABD'den Osmanlı Devleti'ne yapılan ithalatın nominal değerlerinin üçte biri askerî üçte ikisi piyasa ürünleridir. Kategorinin içerisinde ürün dağılımları ise nominal değerlere göre şu şekildedir:

Tüfek ve sair ateşli silahlar: 13.357.103 \$ ile %58,42.

Kovan ve mermi (top): 4.065.805 \$ ile %17,78.

Kartuş/fişek ve fünye: 2.860.020 \$ ile %12,51.

Pirinç emtia: 1.154.940 \$ ile %5,05.⁸³³

Kurşun emtia: 905.681 \$ ile %3,96.

Barut: 335.431 \$ ile %1,47.

Diğer: %0,81.⁸³⁴

Bu kategori altındaki ürünlerin %35,05'i sadece 1 Temmuz 1876 – 30 Haziran 1877 arasını kapsayan 1877 döneminde ithal edilmiştir. Ayrıca bahsi geçen bu süreçte Amerikan askerî ürünlerinin yegâne alıcısının da Osmanlı olduğu görülür. Zira Amerikan tüfeklerinin %81,24'ü, Kartuş/fişek ve fünyenin %67,95'i ve kovan ile merminin (top) %99,91'i İstanbul'a gönderilmiştir.⁸³⁵

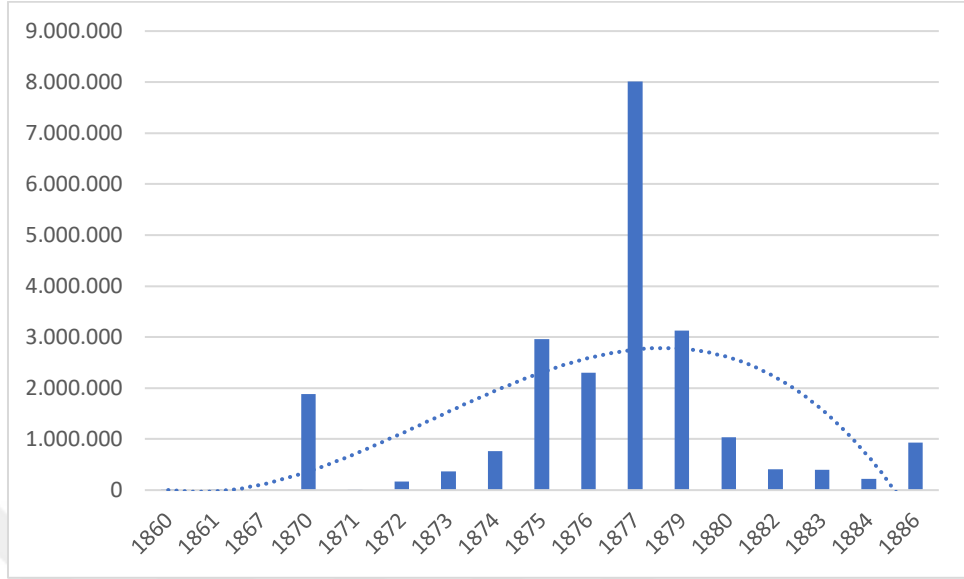
kaynak olarak kullanılmamış ve eserin çoğunluğu İngilizce diplomatik belgelerin Türkçe çevirilerinden oluşmaktadır.

⁸³³ ABD'den yapılan ithalatla hacimli bir şekilde sadece 1874-75-76 senelerinde kayıtlı olan pirinç ve kurşun bu kategoride değerlendirilmiştir. Zira C&N serisinde bazı ürünler maalesef ne olduğundan ziyade neyden yapıldığı şeklinde kaydedilebilmektedir. Örneğin bir makine çoğu zaman makine olarak değil, çelik grubu içinde sınıflandırılmaktadır. Yine tüfekler de demir ve çelik eşyalar altında izlenir.

⁸³⁴ C&N 1850-1909.

⁸³⁵ C&N 1877, s. 238-239, 246-247.

Grafik 34: Osmanlı Devleti'nin ABD'den askerî nitelikli ürünler ithalatı, 1860-1886.⁸³⁶

Askerî alımların çok yüksek olması iki ülke arasındaki genel dış ticaret seyrine dair dinamikleri özellikle 93 Harbi, öncesi ve sonrası dönemde⁸³⁷ ABD lehine değiştirmiştir. Bu durum tüm ithalat ve ihracatın bir arada verildiği *Grafik 41*'de de görülebilir.

⁸³⁶ C&N 1860-1886.

⁸³⁷ Bir tek 1 Temmuz 1877 ve 30 Haziran 1878 dönemini kapsayan 1878 senesi verilerinde hiçbir askerî alım yapılmadığını belirtmek icap eder. ABD'den savaş esnasında bir sevkiyat yapılmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PAZARLAMA, NAKİT AKIŞI, TİCARET VE MİSYONERLİK İLİŞKİSİ

İkinci ve üçüncü bölümlerde iki ülke arasında alışverişe konu olan ürünlerin dinamikleri incelenmişti. Bu bölümde ise bu ticaretin doğası anlaşılmaya çalışılacaktır. ABD'lilerin hangi engelleri aşmaya çalıştıkları, bu mücadelede hangi pazarlama davranışları sergiledikleri anlatılacaktır. Ticarî faaliyetlerin hangi kanallar üzerinden örgütlendiği ve ABD'lilerin ürünlerini Osmanlı pazarına nasıl sundukları gösterilecektir. Ayrıca nakit akışlarında ABD'lilerin eğilimleri ile Osmanlıların beklentilerinin çakıştığı ve bunun da ticaretin hacmine etkisi verilecektir. Bir başka etki ise navlunlarda kendini göstermektedir. Navlun pazarında ABD'lilerin varlık ve yokluk durumlarının ticarete ne gibi tesirleri olduğu ortaya konulacaktır.

4.1. Pazarlama Stratejileri ve Engelleri Aşma Çabaları

Ürünlerin tanıtıldığı ikinci ve üçüncü bölüm içinde pazarlamaya dair küçük açıklamalar eklenmiş olmakla birlikte bu kısımda Amerikalıların pazarlama stratejileri yekpare bir şekilde verilmeye çalışılacaktır. Amerikalıların pazarlama için uygulamaya çalıştıkları taktik ve stratejiler geç girdikleri bir pazara dönüktü. Bu oturmuş pazara geç girmenin bedeli olarak da engellerle karşılaşmaktaydılar. Bu nedenle pazarlama stratejileri bir biçimde engelleri aşma çabaları ile bütünleşmiş durumdadır. Bununla birlikte diğer ülkeler gibi ABD'nin de fırsatları vardır zira 19. yüzyıl bir icatlar çağıdır. Yeni icatlarla hem üretim süreçleri kolaylaşmakta hem de tüketim alışkanlıkları değişmektedir. Kısacası yeni ürünler özelinde sıfırdan yeni pazarlar doğabilmekteydi. Bu da şüphesiz yeni fırsatlar demektir.

Bu bölümde ABD konsoloslarının özellikle üzerinde durduğu “öneriler” üzerine pazarlama stratejileri incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca yaşanan pazarlama hataları örnekler üzerinden birer vaka çalışması (case study) olarak ele alınıp nelerin gerçekleşmiş olduğu tespit edilecektir. Bu yapılırken de pazarlama genel olarak ürün,

fiyat, tutundurma, dağıtım bileşimi ile irdelenecektir.⁸³⁸ En sonda yazılacak olanı en başta ifade etmek gerekirse Amerikalılar sürekli bir şekilde Osmanlı pazarlarının ihtiyaçlarını anlamaya gayret etmekte ve büyüme potansiyeli olan alanları tespit etmeye çalışmaktadırlar.

Çalışmada incelenen sene aralığı altmış yıl gibi çok geniş bir süreyi ihtiva etmektedir. Bu da bize ticaretin ve yöntemlerin on yıllar içindeki değişiminin izini de sürme fırsatı vermektedir. Özellikle Amerikan konsolosluk raporlarında dikkat çekilen hususların ise zaman içinde daha profesyonelleştiği izlenmektedir. Bu hem uzmanlığın hem de kurumsal hafızanın gelişimi ile de ilgiliydi. Hatta iktisadî ve idarî bilimlerdeki gelişmenin sahaya yansımalarını dahi konsolosların tespitlerinin zaman içinde daha da detaylı hale gelmesinden anlayabilmekteyiz.

Bir ülkede ya da bölgede pazarlama yapılırken demografik özellikler önem arz eder. Fakir bir topluma çok lüks ürünlerin yüksek hacimlerde pazarlanması çok zor ve anlamsızdır denilebilir. Yine fiyat ve kalite arasında yaşanacak bir tercih her zaman ikincinin lehine işlememektedir.⁸³⁹ Bu durumda pazarın mevcut durumu göz önüne konularak stratejilerin belirlenmesinde fayda vardır. Amerikalılar da aslında bunun farkındadırlar. Örneğin 1863'te Beyrut ve Suriye çevresi için hazırlanan bir raporda halkın satın alımlarda ana motivasyonunun ucuzluk olduğu kanaati hakimdir. Raportör, lüks ve kaliteli bir mala nazaran halkın her zaman ucuza yöneleceğini belirterek, bu sebepten ötürü de buraya pazarlanacak Amerikan ürünlerinin daha imalat aşamasında kalite ve fiyat açısından pazara uyarlanması gerektiği üstünde durmaktadır. Bu noktada İngilizleri örnek verir ki onlar kalitesiz kalıntı parça kumaştan ürünleri Suriye'ye getirip az kâr ile ama yoğun satış yaparak kârlılık elde etmektedirler.⁸⁴⁰ Burada esas amaç fabrikanın ürettiği standart ürünü satmaktan ziyade, demografik özelliklere göre farklılaştırmaya gitmektir. Kısacası ürünün

⁸³⁸ İlk defa 1960 yılında Amerikalı E. Jerome McCarthy'nin ortaya attığı 4P ya da Pazarlama Karması (Marketing Mix – 4P) olarak formüle edilen Product, Price, Place, Promotion (Ürün, Fiyat, Dağıtım, Tutundurma).

⁸³⁹ Köse, birçok ticaret raporundan örnekle fiyatın Doğu'da her zaman daha değerli olduğuna dair kanıyı ortaya koyar. Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, s. 86-95.

⁸⁴⁰ **CRUS 1863**, s. 504-505.

kalitesinin düşürölüp bölge insanı tarafından satın alınacak bir bedele dönüştürölmesidir.

Amerikalıların pazarlama çabaları kendini en açık bir şekilde teknolojik ürünlerin pazarlama faaliyetlerinde gösterecektir. Bu tip mal gruplarında özellikle iki bileşene gayet ehemmiyet göstermektedirler ki bunlar da evvela ürünü pazarda tutundurma ve bir de dağıtım noktasında çözümler olarak dikkat çekmektedir.

1878 senesinde ABD'nin İzmir konsolosu bölgede Amerikan ticaretinin artması noktasında fırsatlar ve engellerin mevcut olduğunu içeren bir rapor kaleme alır. Metni hazırlarken bölgede ticaret yapan Amerikalılarla da bir dizi görüşme yaparak mümkün olduğu kadarıyla durumun sahaya yansıyan halini ortaya koymaya çalışmıştır. Raporda bazı konu başlıkları öne çıkmaktadır. Öncelikle ticaretin gelişmesi yönündeki en büyük engelin ABD'nin ülkeye ithal edilen bazı ürünler üzerine koyduğu yüksek gümrük vergisi olduğu konusunda tüccarlarda bir fikir birliği vardır. Yün ticaretinin eski yüksek seviyelerini kaybetmesinin ana nedeninin %60 dolaylarında alınan gümrük vergisi olduğu örnek olarak verilmektedir. Bununla beraber, bölgeden Amerika'ya yapılan en önemli ihraç ürünlerinden olan halı, kilim, meyve ve meyan kökünün ticaretindeki ilerlemenin de yüksek gümrük vergisi nedeniyle engellendiğini düşünmektedirler. İkinci olarak, kredi sisteminin darlığından ötürü nakit ödeme sistemiyle yapılan işlemlerin de ticarete olumsuz yansıdığı düşünülmektedir.⁸⁴¹ Zira, krediye erişimin daha rahat olduğu dönemlerde tüccarların ürünleri daha rahat alabildiğini belirtmektedirler.⁸⁴² Üçüncü olarak, Amerikan buharlı gemilerinin Akdeniz kıyısında varlık gösteremedikleri, onun yerine İngilizlerin navlun pazarına hâkim olması dile getirilir. Dördüncü olarak ise Amerikan pamuklu ürünlerinin İngilizlerle rekabet edebilmek için -özellikle- kaliteden ödün vermemeleri ve dahası paketlemeyi dahi onlar gibi yapmaları önerilir. Ayrıca titiz yapılacak paketleme, ürünü nakliye esnasında da koruyacağından sigorta masrafları da

⁸⁴¹ Nakit ödemenin yanı sıra sadece takas usulünün de olduğunu belirtmeliyiz. Gelen yüke karşılık Amerika'ya yük gönderilebilmekteydi.

⁸⁴² Raporda "ABD'de kredi sisteminin kaldırılması" ibaresi vardır. Finans alanında kredi sisteminin tamamen kaldırılması doğru olmamakla birlikte 1873 Paniğinden sonra krediye erişimin epey zorlaştığı düşünülebilir.

düşecektir. Konsolosun bu vurgusu ürün uyarlaması (product adaptation)⁸⁴³ fikrine sahip olduğunu göstermekle birlikte bunun tüketici (Osmanlı) üzerinden değil rakip (taklit) ve masraf temelli dile getirilmesi bir eksikliktir.⁸⁴⁴ Beşinci ve son olarak, Amerikan hırdavat ürünlerinin üstünlükleri vurgulanır. Osmanlı pazarında bu tip ürünler ile giriş yapacak tüccarın hazır müşteri potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.⁸⁴⁵

Yukarıda aktarılan görüşler bir Amerikalı olan konsolosun⁸⁴⁶ pazarlamaya bakışını ortaya koyan önemli bir ipucudur. Dikkat edilirse ticaretin ilerlemesi için “ürün” dışındaki tüm engelleri ve fırsatları yine Amerika orijinli görmeye çalışan bir bakış açısı vardır. Pazarlama öze dönük olarak da yapılan bir faaliyet olmakla birlikte aslında yönünü pazara ve tüketiciye dönmeli ve pazarı merkeze alan çareler üretmelidir. Ticaretin genişlemesi için çözüm önerileri sunulan bu rapor aslında pazara dönük (pazar odaklı) olmayışın da bir göstergesidir. Örneğin birçok sorun ve çözüm önerisi sıralanırken tüketici tercihi ve rekabet de dâhil olmak üzere pazar dinamiklerine değinilmemektedir.

Pazarlama çalışmaları esnasında ürünün bazı güçlü yanları öne çıkarılabilmektedir. Buna örnek olarak kalite ya da fiyat verilebilir. Fiyatın öncelendiği bir pazarda kalitenin daha aşağı çekilebilmesi olasıdır. Kalite öncelendiği zaman ise fiyatta da bir artış olabilmektedir. İzmir konsolosu Smithers yazdığı bahsi geçen raporda kalitenin öncelenmesi gerektiğini söyler. Nitekim Amerikan pamuklu ürünleri zaten Doğu’da çok meşhurdur ve bu “şöhretin”, kısacası değerın korunması başlı başına rekabet üstünlüğü sağlayacaktır.⁸⁴⁷ Bununla birlikte her şey kaliteyi korumakla da bitmemektedir. Örneğin Trablusgarb’da diplomat Cuthbert B. Jones

⁸⁴³ Philip Kotler, Gary Armstrong, **Principles of Marketing**, Pearson Education Limited, Harlow 2014, s. 591; Philip Kotler, Kevin Lane Keller, **Marketing Management**, Pearson Education Limited, Harlow 2016, s. 255-256.

⁸⁴⁴ Köse, Osmanlı üzerine yazılan ticaret raporlarının genel eğiliminin Batılı devletlerin kendi arasındaki rekabeti yansıttığını, Osmanlı’nın pek nadir konuya dahil edildiğini belirtir. Köse, **Dersaadet’te Tüketim**, s. 68-69.

⁸⁴⁵ **CRUS 1878**, s. 1099-1100. 1900’lü yıllarda özellikle tel çiviler üzerinden bu alanda varlık gösterdikleri üçüncü bölümde anlatılmıştı.

⁸⁴⁶ Bunun tek bir konsolosun görüşü olduğu gerçeğini atlayıp “tüm Amerikalılar böyle düşünüyor” dememekteyiz. Lakin on yıllara sirayet edecek onlarca konsolosun da benzer yaklaşımlara sahip olduğu örnekler üzerinden gösterilecektir.

⁸⁴⁷ **CRUS 1878**, s. 1100.

bölge tüccarlarına Amerikan pamuklu ürünlerini tanıtmak için epey çaba sarf etmiş, bu ürünlerin İngiliz ürünlerine karşı kalite açısından daha üstün olduğunu ikna etmeye çalışmış ve kendi deyişine göre başarılı da olmuştur. Bununla birlikte bölge halkının kredi ya da nakit ödeme değil de daha çok takas usulünü benimsemeleri pazara girme konusunda Jones'u ciddi bir umutsuzluğa sevk etmiştir.⁸⁴⁸

Amerikalı tüccarlar giriş yapmak istedikleri pazarlar için o bölgeden sorumlu konsoloslar ile iletişime geçmekteydiler. Konsolosa pazarda kendilerini tanıtmaları amacıyla içinde fiyat bilgileri de bulunan bol resimli kataloglar gönderilirdi. Bu kataloglar ise İngilizce olmaktaydı ve bu dil Akdeniz'de pek de konuşulan bir dil değildi. Dil konusundaki bu soruna konsoloslar çözüm bulmaya çalışmıştır. Nitekim İzmir konsolosu Enoch Joyce Smithers (ö. 1895) katalogların Fransızca ve Yunancaya çevrilmesini önermekteydi.⁸⁴⁹ Hatta Erzurum Konsolosu Leo Bergholz resimli katalogların dahi işe yaramadığını, Asyalıların perspektiften ziyade temasa önem verdiklerini, bir ekmek alırken bile dokunarak seçtiklerini vurgulamaktaydı.⁸⁵⁰ Konsolos G. H. Heap ve Konsolos Bissinger da sadece katalog ile pazarlamanın yeterli olmadığını düşünmekteydiler. Yanında numuneler de olacak şekilde pazarda temsilciler bulundurulmasını, aksi takdirde başarının gelemeyeceğini belirtmekteydiler. Bu temsilciler malları tanıtip pazarlayacak, siparişleri alacak ve gerekirse yerel acentelikler verecekti. Bununla birlikte pazara girişte şirketlerin birleşik hareket edebilmesinin de önemini vurgulamaktaydılar. Nitekim bu şekilde tek bir firmanın katlanacağı masraflar da bölünecek ve önemsiz hale gelecektir.⁸⁵¹ Beyrut Konsolosu John T. Robeson'a göre acenteler en azından belli başlı büyük şehirlere kurulmalı ve temsilciler yakın bölgeleri gezerek ürünleri tanıtmalıydı.⁸⁵² Kısaca değerlendirmek gerekirse birinci olarak Amerikalı tüccarlarda hedef pazara dair bir araştırma ve pazarı anlama ile faaliyetleri yerelleştirme noktasında bir eksiklik bulunmaktadır. İkinci husus, ürünün bol görselli kataloglarının yeterli olmayıp

⁸⁴⁸ CRUS 1878, s. 1104.

⁸⁴⁹ CRUS 1879, C. I, s. 705.

⁸⁵⁰ CRUS 1899, C. I, s. 999-1000.

⁸⁵¹ CRUS 1878, s. 1110. Bu görüşler seneler içinden tekrar edilecek fakat bir ilerleme kaydedilemeyecektir. İleriki senelerde de yine aynı görüşlerin zikredildiği örnekler için bkz. CRUS 1882-1883, C. II, s. 529; CRUS 1885-1886, C. II, s. 1475; CRUS 1895-1896, C. I, s. 949; CRUS 1900, C. I, s. 1137.

⁸⁵² CRUS 1884-1885, s. 1028.

numune ihtiyacının gerekmesidir ki ürün deneyimi⁸⁵³ ile alakalıdır. Farklı bir kıtadan ilgili pazara yönelik -muhtemelen- yeni ve teknolojik ürünleri deneyimlememiş tüketicilerin görsellerle etkilenmesinin zor olabileceği bir vakıadır. Üçüncü olarak, bir pazarlama temsilcisinin pazarda etkin bir şekilde var olması ve gerekirse yerel acente ağı kurulması hem karşılıklı ilişki ve etkileşim yaratacak hem de ilgili ürünlerin/markaların pazarda bilinirliğini artıracaktır.

Kataloglarda dil sorunu haricinde düzeltilmesi gereken başka noktalar da vardı. Bir pazara girildiği zaman orada geçerli olan para birimi ve ölçü standartlarının kullanılması, tüketicinin ürünü zihninde tartabilmesi için önemlidir. Konsolosların bu konuyu tekrar tekrar dile getirmesi gönderilen katalogların Osmanlı tüketicisinin anlayabileceği standartlarda olmadığını göstermektedir.⁸⁵⁴

Amerikan konsolosluk raporlarında çoğu senelerde görülen ve diplomatları düşündüren bir husus vardır. O da Amerikan ürünlerinin Osmanlılara nasıl tanıtılacağı hususudur. Yukarıdaki paragraflarda görüldüğü üzere tanıtım noktasında hep bir noksanlık bulunmakta, buna dair sunulan çözüm önerilerinde dahi atlanan bazı önemli hususlar görülmekteydi. Amerikalılar genel olarak ürünlerinin İngiliz ürünlerine nazaran üstün olduğunu düşünmekteydiler ve bu üstünlük Osmanlılara ispatlanırsa bunun bir fırsat olacağını öngörmekteydiler. Her sene detaylıca yapılan pazar analizlerinden çıkardıkları sonuca göre Osmanlı pazarı Amerikan ürünleri için hazır bir pazardı. Kısacası diğer ülkelerin ürünleri zaten halihazırda satılmakta, sadece Amerikan ürünleri satılamamaktaydı.⁸⁵⁵

Bir diğer pazarlama çabası ise Osmanlı şehirlerinde ticaretle uğraşan Amerikalılar üzerinden pazarda büyüme çabası ile ilişkilidir. Bazı liman şehirlerinde üretici olmaktan ziyade her türlü ürün ticaretiyle uğraşan Amerikalılar bulunmaktadır

⁸⁵³ Bazı antropologlar yazı ve konuşmaya nazaran dokunmanın daha eski ve ilkel bir dil olduğunu düşünmektedirler. Dokunma (haptik) duyusu tüketicilerin davranışı ve ürün ile irtibatını etkileyebilmektedir. Michael R. Solomon, **Consumer Behavior: Buying, Having, and Being**, Pearson Education Limited, Harlow 2017, s. 105.

⁸⁵⁴ **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1140; **1898**, C. I, s. 1164. Konsolos Jewett rakipler gibi metrik ölçü birimleri ve para birimi olarak da lira ya da frank kullanılmasını, bunu öğrenmenin önemli olduğunu belirtir. Osmanlı alıcıları USD güncel döviz kurunu da bilemeyebiliyorlardı. Hatta fiyatlar dahi New York çıkışlı (FOB New York) verildiğinden maliyetin ne olabileceği anlaşılamıyordu. Kısacası müşteri karşısında maliyetini ve tonajını anlamadığı bir ürün teklifi bulabiliyordu. **CRUS 1902**, C. I, s. 1156.

⁸⁵⁵ Örnek ifadeler için bkz. **CRUS 1879**, C. I, s. 705.

ve ticarî ateşeler Amerika'daki üreticilere bu gibi insanlar ile iletişime geçmeyi önermektedirler. Zira Osmanlı'da yerleşik bu gibi tüccarlar pazarda hangi Amerikan ürününün talep görebileceğini Amerika'da yaşayan insanlara nazaran doğaldır ki daha iyi bilmekteydiler.⁸⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde bulunan Amerikan konsolosları genelde “hangi Amerikan ürününün talep göreceğine” dair görüşler serdetmekteydiler. Amerikalılar pamuklu tekstil ürünleri gibi pazarlarda büyümek istemekle birlikte çok da büyüyemeyeceklerini tespit ederler. Ve genelde konserveli gıdalar, tarım ve bahçe aletleri, dikiş makineleri, kilitler, saatler, lambalar, züccaciye, ateşli silahlar ve özellikle hırdavat ürünleri gibi küçük ölçekli ve parça başı satışı yapılan ürünler ile ticaretin gelişeceğine dair görüşleri öne çıkarırlar.⁸⁵⁷ Kısacası Amerikalılar tekstil ürünleri gibi pazarı çok gelişmiş ve derinleşmiş alanlardan ziyade görece daha bakir ve niş alanlar ile ticaretin gelişmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Çalışmanın üçüncü bölümünde bazı Amerikan ürünlerinin Osmanlı'ya Avrupa üzerinden geldiği belirtilmişti. Böyle bir ticaretin oluşmasında önemli nedenlerden biri Amerika ile Osmanlı arasında direkt taşımacılık olmamasıydı. Ayrıca böyle ikinci ve üçüncü ülkeler üzerinden yapılan ticarete el değiştirme çok olduğundan ve her bir değişimde maliyet daha da yukarı çıktığından ötürü birim fiyatlar epey şişkin bir hale gelmekteydi. Bu da dolaylı yoldan gelen ürünlerin sürdürülebilir bir ticaretinin yapılmasına da engel olmaktaydı. Bu sebepten hareketle Trabzon'a yeni atanan fahri konsolos Marengo, Amerika'dan bölgeye güncel fiyatların numuneler ile birlikte gönderilmesi ister. Fiyat farkının bu şekilde ortaya çıkarılmasının “kaliteli” Amerikan ürünlerinin aracılardan arındırılmış bir şekilde direkt Amerika'dan alınmasını teşvik edici bir unsur olduğunu düşünmektedir.⁸⁵⁸ Aslında bu örnekte de doğrudan dağıtım kanallarından eksik olan Amerikan tüccarının dezavantajlı durumu ortaya çıkmaktadır.

⁸⁵⁶ **CRUS 1880-1881**, s. 164. Bu alıntıda konsolos İzmir'de yerleşik Bay Davee ile Amerikan vatandaşlığına geçen Bay Sidi'yi önermektedir. Aynı mantık Amerikalı misyonerler üzerinden de gayet tabii işletilebilirdi fakat raporda isimleri zikredilmemiştir.

⁸⁵⁷ Bu görüşe dair birçok örnek olmakla birlikte iki tanesini vermekle iktifa edeceğiz: **CRUS 1878**, s. 1100; **CRUS 1880-1881**, s. 165.

⁸⁵⁸ **CRUS 1880-1881**, s. 165.

Bununla birlikte fahri konsolos Marengo'nun pazarda "marka farkındalığı"⁸⁵⁹ yaratma çabası da önemli bir husustur.

Özellikle 1880'li yıllarda Amerikan mallarının çoğu Marsilya ya da Liverpool üzerinden Beyrut gibi bölgelere ulaştırılıyordu ve Beyrut'tan ihraç edilen mallar da aynı rotayı izliyordu. Bu durum Konsolos John T. Robeson'un "bu şehirler Suriye-Amerikan ticaretini kontrol ediyorlar" yorumunu yapmasına sebep olmuştur. Konsolos Robeson Suriyeli tüccarlarla yaptığı görüşmelerde Marsilya ve Liverpool'daki acentelerinin aldıkları komisyonlardan ötürü karlarının azaldığını belirtmekte ve doğrudan bir ticarete daha istekli göründüklerini ifade etmektedir. Robeson da selefleri ve meslektaşları gibi bir Amerikan ticaret evinin faydalarına dair izahatlar verir. Bunun yanı sıra paketlemenin önemine de özellikle vurgu yapar.⁸⁶⁰ Aynı düşünce daha sonraki yıllarda halefi olacak Konsolos Erhard Bissinger tarafından ipek ticareti noktasında da teklif edilecektir. Nitekim ipek de Marsilya ve Lyons üzerinden, oradaki acentelerin kârları da eklenerek ABD'ye sevk edilmektedir.⁸⁶¹

Yukarıdaki örneklerde ürün numunelerinin getirilmesi ve bizzat Amerikalı acenteler tarafından tanıtılmasının raporlara düzenli bir şekilde yansıdığı gösterilmeye çalışıldı. Örneğin bu taktiği izleyen Almanlar da pazarda ilerleme kaydetmekteydiler. Amerikan ürünlerinin birçoğu ise emek tasarrufu sağlayan fakat bir çiftçi için yatırımı maliyetli olacak ürünlerdi. Bu tip pahalı emtianın ise örnekleri görülmeden satılabilmesi düşüktü. Görülmemiş, tecrübe edilmemiş bir ürüne Osmanlı tüketicisinin ilgisini çekmek pek olası görülmemekteydi. Zamanla bunun önemi ABD'li üreticiler tarafından da anlaşılabilecek ve bir süre sonra Amerikan tarım alet ve makineleri Anadolu şehirlerinde tanıtılmaya ve ilgi görmeye başlayacaktır.⁸⁶²

Bir başka pazarlama taktik önerisi olarak ise Amerikalı ihracatçıların Osmanlı'da mevcut bulunan ithalatçıları memnun etmeye çalışılması düşünülmelidir. Bu da hem iletişimin kuvvetlendirilmesi hem de kâr getirici modeller ortaya konulması ile olabilir. Nitekim Amerikalılar Osmanlı pazarlarında uzun bir süre gaz yağı

⁸⁵⁹ Kotler, Keller, **Marketing Management**, s. 587.

⁸⁶⁰ **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 544.

⁸⁶¹ **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1461.

⁸⁶² **CRUS 1882-1883**, C. II, s. 547; **CRUS 1884-1885**, s. 1025; **CRUS 1885-1886**, C. II, s. 1459.

haricinde hemen hemen bütün alanlarda Avrupalı ülkelerin gerisinde kalmaktaydılar. Hem tekel konumunda oldukları gaz yağı hem de geride kaldıkları diğer ürün gruplarında mevcut ithalatçıları kâr noktasında memnun ederlerse bu da ithalatçıları daha kaliteli olduğuna inandıkları kendi ürünlerine yönlendirebilirdi.⁸⁶³

Amerika'nın Kudüs Konsolosu Selah Merrill 1885 senesinde gönderdiği raporunda ilginç bir noktaya değinir. Konsolos Amerikan gaz yağının teneke kutularda geldiğini belirtir. Bu teneke kutular hem şehir sakinleri hem de bedeviler tarafından içindeki ürün tüketildikten sonra ev işleri de dâhil olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır.⁸⁶⁴ Kısacası bunlar günlük kullanımda hanelerde varlık gösteren ürünlerdir. Bu kullanışlı kutuların üzerinde uluslararası arenada faaliyet gösteren petrol şirketlerinin adı yazılı olduğu için önemli birer reklam aracı hâline dönüşmektedir. Ancak çoğu insan İngilizce bilmemektedir, bu nedenle bu reklam aracından istenilen etki elde edilememektedir. Konsolos, en azından bu bölgelere gönderilen kutuların üstüne İngilizcenin yanı sıra Arapça olarak da marka isimlerinin yazılmasını “iyi bir fikir” olarak görmekte ve tavsiye etmektedir.⁸⁶⁵ Burada yine bir pazara girilecekse ürünün yerelleştirilmesi ve hedef kitleye dönük bir içerik üretimi tavsiyesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ambalajın⁸⁶⁶ bir reklam aracı olarak görülmesi not edilmelidir.

Paketleme “lojistik” literatüründe önemli bir yer işgal eder. Bir ürünün pazarlanmasında onun paketlenmesi; görsel sunum ve ürünün sağlam şekilde ulaştırılıp sigorta giderlerinin de azaltılması için önem verilen bir husustur. Ürünlerin özellikle limanlardan iç kesimlere iletiminde genelde develer⁸⁶⁷ kullanıldığı düşünüldüğü zaman paketlemeye neden özel bir önem verildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Amerikan konsolosları da gönderdikleri raporlarda bu hususu arada

⁸⁶³ Beyrut konsolosu John T. Robeson'un bu minvaldeki düşünceleri için bkz. **CRUS 1884-1885**, s. 1028.

⁸⁶⁴ Cox da gaz yağı tenekelerinin her yerde kullanıldığını belirterek “İstanbul Osmanlı hanımı çeşmeye Amerikan benzin tenekesi taşır!” diyerek hayretini dile getirir. Cox, **Bir Amerikalı Diplomatın İstanbul Anıları**, s. 172-173.

⁸⁶⁵ **CRUS 1884-1885**, s. 1051.

⁸⁶⁶ “Ambalaj, alıcının ürünle ilk karşılaşması olduğu için önemlidir. İyi bir ambalaj tüketiciyi içine çeker ve ürün seçimini teşvik eder. Aslında, ürün için ‘beş saniyelik bir reklam’ görevi görebilir... Bazı ambalajlar evde bile çekici bir şekilde sergilenebilir.” Kotler, Keller, **Marketing Management**, s. 412.

⁸⁶⁷ 19. Yüzyıl Anadolu'sunda taşımacılıkta at ve develer öne çıkmaktadır. Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, s. 79.

belirtmektedir. Gerek görülüyorsa Fransa, İngiltere gibi pazarda daha eski ülkelerin tecrübelerinden istifade edilmesi gerektiğine vurgu yapılır.⁸⁶⁸

Hatırlanırsa 1860'larda konsoloslardan tüccarlara iletilen tavsiyelerde ürünlerde fiyat ve kalite dengesi üzerine durulmaktaydı. Bu tavsiyelerin 1880'lerde de devam ettiği görülür. İzmir Konsolosu Stevens 1885'te kaleme aldığı raporda benzer noktalara temas eder. Stevens, Osmanlı pazarında asıl önemli olanın kalite ve fiyat arasında uyum olduğunu belirtmektedir. Amerikan malları Avrupa menşeli mallardan her ne kadar kaliteli de olsa, Avrupalılar bunları taklit ederek daha ucuza üretmekteydi. Osmanlı tüketicisi de en kaliteliye değil, daha makul fiyatlı olana gitmektedir. Bu nedenle bu dengeyi sağlamak önem icap etmektedir.⁸⁶⁹ Konsolos ayrıca İzmir'de bir Amerikan bankası kurulmasını önermektedir.⁸⁷⁰ Bu şekilde Amerikalılar krediye ulaşım ve finansal desteklenme imkânına kavuşacaklar ve bu da rekabet avantajı sağlayacaktır. Dikkat edilirse konsolos sermaye desteği, taklitçilik ve fiyat/kalite odaklı çözümler önermektedir.

Pazarda payları artırmak her zaman üreticinin fiyat, kalite, nakit akış imkanları sağlaması gibi başlıklar ile çözülemeyecek kadar karmaşık olabilmektedir. Örneğin Amerikalılar Avrupalılarla rekabete girişmek istemekteydi. Fakat Avrupalı imalatçıların Osmanlı Devleti'ndeki mevcut ticarî ilişkilerinin derinliği de hesaba katılarak değişime direncin hiç de esnek olmadığını baştan kabul etmekteydiler. Yine de zorlukları aşmaya dair umutlulardır. Ürünlerinin üstünlükleri pazarlarda anlaşılınca her şeyin değişebileceğine inanmaktadırlar.⁸⁷¹ Bu da tüketici odaklı faaliyetlerin önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çabaların başarılı olamayacağına dair umutsuz görüşlere sahip olanlar da vardır. Örnek vermek gerekirse İstanbul'da başkonsolos Luther Short ülke insanlarının ilkel yöntemlere alışık olduğunu ve Amerikalıların teknolojik icatlarını içeren ürünlerine kolay kolay geçiş yapamayacağını düşünmekteydi.⁸⁷² Oysa bu düşüncesinden üçüncü bölümde

⁸⁶⁸ CRUS 1885-1886, C. II, s. 1478.

⁸⁶⁹ CRUS 1884-1885, s. 1061.

⁸⁷⁰ CRUS 1884-1885, s. 1061.

⁸⁷¹ CRUS 1885-1886, C. II, s. 1474.

⁸⁷² CRUS 1895-1896, C. I, s. 254.

görüldüğü üzere sadece dört sene sonra ABD'den Osmanlı Devleti'ne yoğun bir şekilde teknolojik ürün satışları başlayacaktır.

ABD'nin ürünlerini pazarlama faaliyetlerinde dikkat edilirse on yıllara sirayet eden bir “fiyatlama” sorunu vardır. Esas olarak müşteriye uygun fiyatlı ürünlerin sunulması gerekmektedir. Ürün pazarda satılamayacak bir fiyat skalasında ise bu kalite, hammadde vb. maliyet kalemlerinde oynayarak değiştirilebilir. Bunun için de tüketicinin alım gücünü anlamak icap eder. Bu ve bunun gibi sebeplerle Amerikalılar bir süre sonra ülkenin genel ekonomik durumunu anlama çabalarında işçi yevmiyelerini de izlemeye alıp halkın gelir durumunu analiz etmeye çalışmışlardır. Bu kanımızı Osmanlı pazarını izleyen konsolosların zaman zaman raporlarına ekledikleri bilgiler de teyit etmektedir. Örnek vermek gerekirse Erzurum Konsolosu Bergholz'a göre “kalite” ve “ucuzluk” arasında tercih yapmak gerekirse ucuzluk seçilmelidir zira Osmanlı tüketicilerinde “bireysel zevk ya da seçime yer yoktur, en ucuz en iyisidir ve ürünün kalitesi alıcının cüzdanının büyüklüğüne göre olmalıdır.” Sivas Konsolosu Jewett ise halkın fakirliği ve ücretlerin düşüklüğünü belirtip Amerikan ürünlerinin bu koşullarda şansının pek olmadığını belirtmektedir.⁸⁷³

Amerikalılar bazı ürünlerin satışını yapabilmek için tüketicilerin davranışlarının (alışkanlıklarının) değiştirilmesine de odaklanmaktadırlar. Örneğin 1897 senesinde Beyrut Konsolosu Doyle, “insanların şu anda kullandıklarının modasını değiştirmelerine ikna edilirlse” eyer ve at donanımları için de iyi bir pazar olduğunu söylemesi önemlidir.⁸⁷⁴ Peki bir tüketici, alışkanlığını değiştirmeye nasıl ikna edilebilir? Bu noktada iki başlık düşünebilir ki birincisi tüketici davranışlarına dönük pazarlama çabalarıdır, ikincisi de ürünü farklılaştırmaktır. Birinciye gerçekleştirmek için çeşitli kampanyalar, reklamlar, tanıtımlar yaparak kendi ürünlerine dönük farkındalık oluşturacak hamleler ile tüketiciyi bir nevî eğitmeleri gerekmektedir. Konsolosun cümlesini analiz edince aslında buna değindiği fakat ikinci başlığı es geçtiği dikkat çeker. Kısacası tüketiciyi değiştirmeye odaklanırken, ürünü farklılaştırmaya dönük bir düşünce serdetmez. Yukarıdaki sayfalardan hatırlanırsa Amerikalıların kalite konusunda özgüvenli olduklarından bahsedilmişti. Kanaatimizce

⁸⁷³ CRUS 1895-1896, C. I, s. 178-179, 933.

⁸⁷⁴ CRUS 1896-1897, C. I, s. 198, 1157.

konsolos diğ er ço ğ u meslektaş ı gibi ürünlerin üst ünlü ğ üne inanmakta ve asıl ç abanın ürün de ğ il de tüketici üzerinde yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Amerikalı diplomatik misyonlar Osmanlı çiftç ilerini üretim süreçlerinde genelde muhafazakâr olarak görmektedir. Bu muhafazakarlığı da kırmak zaman alıcı bir iş tir. Konsolos Jewett buna dönük olarak ilkin “büyük satış lar ve kâr lar” düşünmek yerine çiftçinin eğ itilmesi ve makineleri denemesini sağlamak gerektiğini düşünmekteydi.⁸⁷⁵ Buradaki perspektif kısa vadeli kâr ları elde etmektense uzun vadeli hedefler için sabırlı bir strateji geliştirmek olarak düşünülebilir. Nitekim gerçek ve kalıcı bir dönüş üm uzun vadede pazara sürdürülebilir bir şekilde ürün satabilmek için daha istikrarlı bir ortam sağlayabilir. Ayrıca bu “eğ itim” iş i tüketiciler nezdinde marka değ erini pozitif bir şekilde inşa edici bir rol de üstlenebilir.

Bölüm boyunca konsolosların pazarlama faaliyetleri için yaptıkları önerilere değ inildi. Bununla birlikte birtakım öneriler de vardır ki uygulanma imkânı bulamamıştır. Fakat fikir olarak masaya yatırılması da önemlidir. Bu noktada Beyrut Konsolosu Doyle’ın ilginç bir teklifini paylaşmak isteriz. Doyle, bir gemi kiralanıp iç ini bir sergi gibi donatıp Akdeniz limanlarında dolaşt ırmayı ö ne sürer. Böylece ürün numuneleri geniş bir tüketici kitlesiyle buluşturulacaktır. Nitekim aynı taktiğı 1886 senesinde tüm Akdeniz ülkeleri için Almanlar da yapmış ve olumlu neticeler almışlardır. Ayrıca böyle bir giriş im aslında bir fuar ile “aynı amaca hizmet etmekte” fakat artı olarak da birçok bölgeyi ziyaret edebilme imkânı yaratmaktadır.⁸⁷⁶

1897 senesine gelindiğinde dahi ABD’nin İstanbul Baş konsolosu Short Osmanlı Devleti’ndeki pazar payının artımı için seleflerine benzer metotları ö ne sürmekteydi: Doğrudan bir hat kurulup hem sevkியatta gecikmeyi önleyip hem de navlun fiyatlarında rekabetçi olmayı sağlamak, Avrupalılar gibi müşteriye vadeli satış imkânları sunmak, acenteler kurmak ve ürünlerin sergileneceğı pazarlar açmak.⁸⁷⁷ Bu metotlardan acentelik iş i aslında İzmir’de bir *Amerikan evi* kurulması ile bir nebze

⁸⁷⁵ CRUS 1900, C. I, s. 1148. Aynı senelerde Amerikalıların ürünleri için yaptığı “eğ itim” kampanyasının Trablusşam’da da sürdürüldüğ ünü belirtelim. CRUS 1901, C. I, s. 1038.

⁸⁷⁶ CRUS 1896-1897, C. I, s. 198, 1154.

⁸⁷⁷ CRUS 1896-1897, C. I, s. 266; C. II, s. 894.

sağlanmıştı ama yine de böyle bir organizasyon ülkenin başka yerlerine doğru da genişletilmeliydi.⁸⁷⁸

Amerikan ürünlerini tanıttacak gezgin satış temsilcilerine dair konsolosların önerilerini yukarıda görmüştük. Uzun yıllar boyunca defalarca tekrar edilen bu talep yerine getirilmediği halde rakip ülkeler ise bu konuda gayet ileriye. Örneğin İngiliz konsolosuna göre 1895 senesinde Kudüs’e dört İngiliz, on üç Fransız, on sekiz İsviçreli ve yirmi dokuz Alman gezici satış temsilcisi ziyaret gerçekleştirmişti. 1904 senesinde ise İzmir’e gelen yedi yüz yetmiş satış temsilcisinin çoğu Alman iken, yetmiş İngiliz ve sadece dokuzu Amerikalı idi.⁸⁷⁹

Osmanlı tüketicisi birçok örnekte görüldüğü gibi fiyat ve kalite konusunda tercihini fiyattan yana yapmaktaydı. Bununla birlikte iki uygun fiyatlı ürün arasında da tercih estetik zevke uygun olup dış görünüşünün beğenildiği ürüne doğru meylediyordu. Bu durumda sadece ucuzluğu yakalamak yetmeyecek, tüketicinin zevkine ve algısına da hitap edecek tarzda ürün satılması gerekecekti. Bunu sağlamak için de yerel alışkanlıkları biliyor olmak ve ürünlerin buna göre uyarlanmış olması gerekti. Kısacası “müşteri odaklılık” temelli bir yaklaşıma ihtiyaç vardı.⁸⁸⁰ İskenderun Konsolosu Davis ise “Bir yılda kırılacak bir alet için 10 sent ödemeyi, birkaç yıl dayanacak bir alete 25 sent ödemeye tercih edeceğini” söyleyerek kalite ve ucuzluk arasında ucuzluğun tercih edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı.⁸⁸¹

ABD’nin Osmanlı Devleti’ne dönük ihracatında rekabet Osmanlı üreticileriyle değil de Avrupalılarla yaşanmaktaydı. Bu konuda Sivas Konsolosu Jewett’in bir ifadesini aynen aktarmak istiyoruz:

*Türkiye, Amerika ve Avrupa’da üretilen mallarla rekabet edebilecek neredeyse hiçbir şey üretmediğinden, Türkiye’nin ticareti için rekabet, bizim açımızdan, Avrupa’daki imalatçılarla ve nakliye şirketleriyle yapılan bir rekabettir.*⁸⁸²

⁸⁷⁸ CRUS 1898, C. I, s. 142.

⁸⁷⁹ CRUS 1898, C. I, s. 180; 1905, s. 164.

⁸⁸⁰ Bu konuda müşteri odaklı bir bakış açısı sunan Başkonsolos Dickinson’un tavsiyeleri için bkz. CRUS 1898, C. II, s. 605.

⁸⁸¹ CRUS 1900, C. I, s. 1112.

⁸⁸² CRUS 1900, C. I, s. 1147.

Jewett raporunun devamında pazarın ele geçirilmesi için tek yeter koşulun Avrupalılar kadar ucuza mal satmak olduğunu belirtir. Jewett'e göre Osmanlı pazarı için mükemmeli değil, “düşük maliyetle yeterince iyiyi” kurgulamak gerekir. Amerikalıların Osmanlı pazarındaki rakipleri -görüldüğü üzere- Osmanlı vatandaşları değil Avrupalılardır. Amerikalılar her zaman onları gözlemekte, onlar da aynı şekilde karşılık vermektedirler. Navlun pazarında görüleceği üzere çıkar çatışmalarında ticarî savaşların ortaya çıkabildiği de vakidir.

1900'lerden itibaren Amerika konsolosluk raporlarında İngilizlerin Osmanlı ile olan ticaretine dair düzenli bilgiler verilmeye başlanır. Bu bir tek Osmanlı Devleti'ne en çok mal satabilen İngilizlere mahsustur. Esas olarak Amerikalı üretici ve satıcıların; İngilizlerin bu topraklardaki ticaretini görüp ona göre fırsatları değerlendirmesini salık vermektedirler.⁸⁸³ İngilizlerin ticaretinin takip edilmesinde şu hususların da altı çizilmelidir: Amerikalı üreticilerin satmak istediği ürünlere dair rakibin satışlarını inceleyip pazarı “karşılıklı” analiz etmek, imkân olursa payından pay almak ya da rakibin hiç satamadığı ürünlere yoğunlaşmak.

Rekabette yaşanan sorunlar Amerikalıların iddia ettiği gibi her zaman kaliteli olmalarından değil, bazen de kalitesiz ürün ya da nakliyeden kaynaklı da yaşanabiliyordu. Örneğin 1904'ten sonra tekrar başlayan gaz yağı ithalatları yanlış ürün göndermekten kaynaklı olarak Beyrut özelinde durmuştu. Amerikalı üreticinin Venedik'teki şubesi vasıtasıyla verilen siparişler istenen değil de düşük kalitede çıktığı için bir daha Beyrut'tan sipariş alınamamıştır.⁸⁸⁴

Çalışmada muhtelif yerlerde anlatılan başarısızlık hikayeleri ve ödeme koşullarındaki beklentiler incelendiği zaman şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Amerikalılar yoğun mal satabildikleri ürünlere özen göstermektedir. Buna mukabil pazara girebilmek için görece küçük hacimlerde verilen deneme siparişlerini ise bir tür ürün tanıtım, reklam ve memnuniyet yaratma fırsatı olarak görmemekte, bilakis kâr getirmeyecek bir sipariş nazarıyla bakmaktadırlar. Tok satıcı minvalinde bir bakış açısından dolayı da birçok fırsat daha deneme siparişi görüşmelerinde suya

⁸⁸³ Bir örnek için bkz. **CRUS 1906**, s. 686.

⁸⁸⁴ **CRUS 1907**, C. I, s. 574. Aydınlatmada kullanılmayan kalitesiz ürünün motorlarda kullanılabildiğine dair bir örnek için bkz. **CRUS 1907**, C. I, s. 595.

düşmektedir. Beyrut konsolosu Ravndal bu tutumu “Amerikalı ihracatçının, anında kâr getirmeyen işlere karşı sık sık sergilediği kayıtsızlıkla açıklanmadığı sürece, bir muamma” olarak görür.⁸⁸⁵ Buna ilaveten Amerikalı imalatçıların zaten çok az satış yapabildikleri Osmanlı pazarı ile daha yoğun ilişki içinde oldukları Avrupa pazarlarına verdikleri fiyat tekliflerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Başkonsolos Ozmun bir Osmanlı alıcısının Amerikalı bir imalatçıdan doğrudan aldığı fiyat teklifi ile Hamburg, Antwerp ya da Rotterdam gibi şehirlerdeki aracılardan aynı imalatçının ürünü için aldığı fiyat teklifi arasında farklar olmasının çok yaygın olduğuna değinir.⁸⁸⁶ Bu örnek ayrıca şunu da göstermektedir: Amerikalıların Osmanlı nezdinde dağıtım kanalları geniş değildir. Bu nedenle Amerikan ürünleri daha geniş ağlara sahip Avrupalı araçlar üzerinden satılabilmektedir.

Amerikalıların Osmanlı Devleti’ndeki yerli tüccar ve komisyoncularla çalışmak istememe eğilimi⁸⁸⁷ vardı. Bu ise dağıtım kanallarını çeşitlendirme hususunda açıkçası alan daraltıcı bir etki yapmaktaydı. Örnek vermek gerekirse Amerikalı tel çivi üreticileri Beyrut’ta yerel tüccarlar ile çalışmak istemedikleri için bir banka ile nakit ve komisyon usulüyle işlerini yürütmeye çalışıyorlardı. Fakat bir banka faaliyet sahasının gerek kıldığı doğası gereği piyasadan ne sipariş toplamak ve ne de aktif bir pazarlama faaliyetinde bulunmakta gayretkeş olabilirdi. Açıkçası bir ülkenin pazarlarına kural dikte etmektense yerel şartlara göre taktikler kurgulanabilirdi.⁸⁸⁸

Pazarlama stratejisi olarak ABD ile belli başlı her Osmanlı şehri arasında ticaretin geliştirilmesi ya da İstanbul ve İzmir gibi sadece büyük şehirlerin tercih edilmesi bir taktiksel meseledir. İkinci ve üçüncü bölümde gördüğümüz üzere İstanbul ve İzmir dış ticarete konu malların ana toplanma ve dağıtım alanları olarak öne çıkmaktaydı. Bu iki şehir ana merkezler olmasından ötürü hareketlilik (gemi trafiği) çok fazlaydı. İzmir ve İstanbul’a mümkün olabilecek erken sürelerde hem doğrudan hem de aktarmalı olarak gemi bulmak daha kolaydı. Bu nedenle bir ürünün trafiğin daha az olduğu şehirler yerine büyük şehirlere gönderilmesi tercih edilebiliyordu. Bu

⁸⁸⁵ CRUS 1907, C. I, s. 575.

⁸⁸⁶ CRUS 1907, C. II, s. 539.

⁸⁸⁷ Bir sonraki bölümde bu husus detaylandırılacaktır.

⁸⁸⁸ CRUS 1907, C. I, s. 575.

şekilde İzmir'e veya İstanbul'a gelen ürün ise deniz ya da karayoluyla diğer Osmanlı şehirlerine sevk ediliyordu. Önce İzmir'e gelip sonra Beyrut'a giden ya da Beyrut'tan İzmir'e sevk edilip oradan ABD'ye aktarılan ürünler dahi vardır. Kısacası büyük limanlar sadece yakın şehirlere de hizmet etmiyordu. Bu noktada büyük şehirler ile hareketliliğin artırılması aslında diğer şehirler ile de ticaretin genişlemesine vesile olabiliirdi. Nitekim böyle bir tercih veya karar süreç boyunca tam olarak alınmamış olmakla birlikte Trabzon Konsolosu Jewett'in böyle bir önerisini de belirtmek isteriz. Jewett, büyük şehirlerde stoklanan ithal ürünlerin ister istemez taşraya doğru kayma eğilimine gireceğini belirtir. Ayrıca taşradaki insanların ticaret yapabilmek için büyük merkezlere -bir nevi acentelik gibi- aile üyelerini gönderdikleri ya da bizzat oradaki acentelerle çalıştığını eklemektedir.⁸⁸⁹

Dağıtım kanalını nasıl organize etmek gerektiğine dair yukarıdaki paragrafı bir ürünün marka değerini koruma perspektifiyle de düşünebiliriz. Nitekim aynı sene Başkonsolos Ozmun da belirli kalite standartlarına sahip olan ürünlerin piyasaya çok yaygın şekilde dağıtılması yerine birkaç iyi bayi/acente tarafından satılmasının avantajlı olduğunu belirtir. Böylece kontrolsüz bir şekilde dağıtılmamış ürün; marka değerini (brand equity) de koruyabilecektir. Zira böyle bir yapılanmada ürünün algılanan kalitesi hem korunmuş hem de kontrol edilmesi kolaylaşmış olur. Bir diğer sorun ise “fiyat savaşları” (price wars) olarak karşımıza çıkar. Birçok ürün gamına sahip olan bir bayi/acente, bir ürünün satış sürecinde müşteriyi etkilemek/ikna edebilmek için bir diğer ürünü ederinden ucuza satabilmektedir. Bir ürün ucuza satılmaya başlandığı zaman ise gerçek değeriyle satılması zorlaşmaktadır. Bu da ürünün pazarda tutunamayıp silinmesi riskini yaratmaktadır. Başkonsolos devamında acente seçiminde çok hassas davranılması, gelişigüzel ve ilk başvuran kişiye acentelik verilmemesini önerir. Talip olanın en önemli özelliği ona göre piyasadaki itibarıdır. Hatta gerektiği zaman bankalar üzerinden risk analizi yapılmalıdır. Amerikalı üreticilere ayrıca aynı anda birden çok adayla görüşmemelerini salık vermektedir.⁸⁹⁰

Bir pazarda yer edinebilmek için pazarın ihtiyaçlarını iyi analiz etmek ve ona uygun ürünler sunmak gereklidir. Hatta gerekiyorsa üretilen ürün beklentilere göre

⁸⁸⁹ Milo A. Jewett'in görüşleri için bkz. **CRUS 1907**, C. I, s. 617.

⁸⁹⁰ **CRUS 1907**, C. II, s. 540, 544.

değişik özellikler ya da kalite standartları ile donatılabilir. Aksi durumda pazara girebilmek de pek mümkün olmamaktadır. Örneğin Başkonsolos Ozmun pazara girmek isteyen bir üretici için yaptığı pazar araştırmasında piyasada ilgili ürünün ikinci ve üçüncü kalitelerinin satılabildiğini görür ve üreticiye bu şekilde ürünleri yönlendirmesini ister. Üretici ise ısrarla birinci kalite ürün satmak ister. Sonuç olarak bu vakada üretici ürünlerini satamamıştır.⁸⁹¹

Bu bölüme son olarak şunu ilave etmek isteriz: Konsoloslar Amerikalı üreticilere sadece raporlar üzerinden ulaşmıyordu. Bir etki meydana getirilebilmesi için gazeteler de kullanılmaktaydı. *New York Times* arşivi gözden geçirildiği zaman diplomatların İstanbul'dan ticarete dair bazı bilgileri servis ettiği görülür. Örneğin 1899 senesi Osmanlı Devleti'nin Duluth'tan ilk defa tonajlı un siparişleri aldığı senedir. Kısa sürede sönecek bu ticaret yine de o esnada bir umut yaratmıştı. Unun alım süreçleri ve tüm aşamaları girişimcisi olduğu bilinen Başkonsolos Dickinson tarafından gazeteye servis edilmiştir.⁸⁹² Bu ve buna benzer haberler ile Amerikalı üreticilerin dikkatinin Osmanlı Devleti'ndeki ticaret fırsatlarına çekildiği söylenebilir.

4.2. Acenteler ve Faaliyetleri

Bir üst başlıkta pazarlama çabaları için yerelde acenteler açılması gerektiğine dair uzun yıllara sirayet eden bazı örnekler verilmişti. Zamanla bu tavsiyeler kuvveden fiile çıkacak ve Osmanlı'nın birçok şehrinde Amerikan acentelerinin kurulmaya başlandığı görülecektir. Bu girişimler aslında bir pazarlama faaliyeti olmakla birlikte başlı başına bir başlık altında değinilmeyi hak ettiği için biz de bu çabaları müstakil olarak verme cihetine gittik. Bunun yanı sıra acentelere dair düşüncelerin filizlenme aşamasını pazarlama stratejilerinden ayırmanın sağlıklı olmamasından ötürü bu kısmı bir üst başlıkta işlemiştik. Acentelerin bir kurum olarak doğup akabinde gerçekleştirdiği faaliyetler ise bu bölüm altında birleştirildi. Başlıktaki "Faaliyetler" şunları içermektedir: *Satış Temsilcileri, Gösteriler, Sergiler, Numune Çiftlikleri*.

Konsolosluk raporlarında Osmanlı topraklarında kurulacak ticarî ilişkilerde uzunca bir süre acenteler ile çalışmanın risklerinden bahsedilmiştir. Fakat özellikle

⁸⁹¹ CRUS 1907, C. II, s. 540.

⁸⁹² New York Times, 9 Ocak 1899.

ürünlerin 1900'lere doğru çeşitlenmesi ile birlikte ticaret kendi doğasında ilerlemeye devam etmiş ve acentelik faaliyetleri de yaygınlaşmıştır. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi büyük merkezlerin Anadolu'nun içlerine doğru ürün sevkiyatında öne çıktıkları görülmektedir. Başkonsolos Ozmun'un ifadesiyle "İstanbul imparatorluk için bir dağıtım merkeziydi." Ve İstanbul'daki acentelerin de taşra ile ilişkileri sıkıydı. Bu nedenle bir üreticinin acente ile çalışarak ürünlerini pazarlamasının, kendi başına yapabileceği faaliyetten daha faydalı olduğu da anlaşılmıştı.⁸⁹³

Beyrut'a uzun seneler boyunca Amerikan gaz yağı dışında ürün gelmediği gerçeğini kırmak için Beyrut'ta Konsolos Edgar bir dizi öneride bulunur: Öncelikle Beyrut'a çok yüksek hacimlerde İngiliz pamuklu ürünleri gelmektedir ve konsolos bu ürünün canlı pazarında pay kapılmasını kurgulamaktadır. Bunun için de direkt Amerika'dan organize edilecek bir satış çabasından ziyade Beyrut'ta bir Amerikan ticaret evi kurmayı önerir. Tahayyülündeki ticaret evi Amerikalı üreticiler için aracı olacaktır. Ayrıca Beyrut'a gaz yağı yüküyle gelen gemilerinin dönüşte yün, paçavra, zeytinyağı ve çeşitli gıdalarla dönmesini de organize edecektir. Diğer yandan Amerika'dan mal sevkiyatları sipariş üzerine gerçekleştiği için zaman kaybı da yaşanmaktaydı. Bu nedenle ticaret evi pamuklu kumaş stoğu da bulunduracaktır. Kısacası bazı konsolosların aksine Konsolos Edgar yerel acenteler ve halihazırda Avrupa mallarının ticaretiyle uğraşan mevcut firmalarla iş yapmak yerine direkt Amerikan evinin kurulmasının tatmin edici sonuçları olacağına inanmaktaydı. Nitekim yerel pazarın ihtiyaçları ile tercihlerini anlamak ve dağıtım ağını organize edebilmek için pazarın direkt içinde bulunmak icap etmektedir.⁸⁹⁴

1899 senesinde ABD'nin İzmir Konsolosu Lane bir sergi çalışması yapmak için çalışmalara başlamıştır. Aynı yıl İstanbul'da da kalıcı bir sergi açılması için girişimlerde bulunulacaktır. Kalıcı serginin Amerikan ürünleri ile tüketicileri buluşturması gibi ana hedefinin yanı sıra çok yaygın olan taklitçiliğe karşı da

⁸⁹³ **CRUS 1907**, C. II, s. 543. *Singer*'in yaygın dağıtım ağını ayrı tutmak gerekir. 1907'de Amerikalı üreticilerin doğru acenteleri bulabilmesi için Osmanlı Devleti'nde bulunan potansiyel firmaların isimleri merkeze gönderilir. Lakin bu düşüncenin aksini de belirtmek isteriz: Halep Konsolosu Jesse B. Jackson sadece büyük merkezlerde acentelerin olmasını, taşradaki yerel alıcıları daha pahalı mal almak zorunda bıraktığı için eleştirmektedir. **CRUS 1908**, C. II, s. 645.

⁸⁹⁴ **CRUS 1880-1881**, s. 165.

mücadelede önemli olacağı düşünülmektedir.⁸⁹⁵ 1899 senesinde hem İstanbul hem İzmir’de sergi teşebbüslerine bir de *Barber Hattının* açılması da eklenirse Osmanlı-Amerika ticaretinde kayda değer yeniliklerin ortaya çıktığı bir senenin yaşandığı söylenebilir.

Beyrut konsolosu Gabriel Bie Ravndal⁸⁹⁶ sergi odasını Bay Wehner ile anlaşarak onun ticaret acentesinde bir oda olarak açmıştır. Ayrıca Bay Wehner’in Şam ve Trablus gibi şehirlerdeki acentelerinde de ürün teşhiri düşünülmektedir. Konsolos bu sergilerde olmazsa olmaz ürünler için şunları sıralar: “un, demir, gaz yağı, kereste, mekanik aletler, hırdavat, mutfak eşyaları, pompalar ve sulama aletleri, gaz lambası, saat, mobilya, pamuklular, konserve, ilaç, boya, deri, kâğıt, ayakkabı, bisiklet ve oyuncak.”⁸⁹⁷ Dikkat edilirse bu çeşitlilik dönemin sonuna doğru Amerika’nın sunduğu ürün yelpazesindeki genişlemeyi yansıtan bir portföy görünümü arz etmektedir.

Şubat 1899’da *Barber Hattının* açılmasından cesaret alan İstanbul Başkonsolosu Dickinson devamlı bir sergi açmaya karar verir.⁸⁹⁸ Bu sergi fikri sonucunda *American Oriental Agency* kurulacaktır. Bu organizasyon için New Yorklu *W. S. Bigelow & Co.* ile iletişime geçilir. Bahsi geçen firma aracılığıyla yüz kadar Amerikalı üretici ve ihracatçıya ulaşılır. Serginin finansörlüğü için de İstanbullu L. Zarifi⁸⁹⁹ ile sözleşme yapılır. Akabinde teşhir salonları yavaş yavaş numuneler ile doldurulmaya başlanır. Aslında 1899’da adı sadece “sergi salonu” olarak geçen girişim karmaşık bir yapı görüntüsü arz etmekteydi. Acentenin ABD ayağında *W. S. Bigelow & Co.* sorumlu iken, Türkiye’de sahibi ise İstanbullu banker Zarifi’dir. Kısacası ürünü Amerikalı ihracatçılardan Bigelow almakta, Osmanlı pazarına ise Zarifi’nin başında

⁸⁹⁵ CRUS 1899, C. I, s. 146, 174, 986.

⁸⁹⁶ 1898 senesinde Beyrut’a konsolos olarak atanan Ravndal, 1910 senesinde ise İstanbul’a başkonsolos olarak atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ercan Karakoç, Hasan Küçük, “An Important Figure in the Development of Turkish-American Trade Relations: Consul General Gabriel Bie Ravndal (1865-1950)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, 2020, s. 183-220.

⁸⁹⁷ CRUS 1899, C. I, s. 990.

⁸⁹⁸ Birçok önemli teşebbüsün Dickinson’un görev süresinde ve onun çabaları ile hayata geçirildiğini belirtmek isteriz.

⁸⁹⁹ Leonidas Zarifi, 1884’te vefat eden Galata banker George Zarifi’nin oğluydu. Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884)**, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003, s. 3.

bulunduğu acente satmaktadır.⁹⁰⁰ Bu doğal olarak “kâr amacı güden” bir ticarî girişimdir. Bununla birlikte kuruluş amacına göre de sadece Zarifi ve Bigelow namına alım-satım yapmaktan ziyade Amerikalı tüccarların Osmanlı pazarına girmesine hizmet etmektedir. Acentenin mevcut kompozisyonu kafalarda karışıklığa yol açmış olacak ki Başkonsolos Dickinson açıklama yapmak zorunda kalır. Dickinson, acentenin bir “kapalı şirket” olmadığını, tüm Amerikalı tüccarların bu girişime bilâ-bedel katılabileceğini ve katılan tüccarların ürünlerinin satılabilmesi için “makul çaba gösterileceğini” garanti eder. Kısacası girişim Amerikalı ihracatçılar için kurulmuş olup onlara pazara giriş fırsatı sunmaktadır. Özellikle dış ticareti operasyonel olarak beceremeyecek küçük ölçekli Amerikalı üreticiler için uluslararası pazarlara erişimde kaldıraç etkisi yapma potansiyelini haizdir. Bunun yanı sıra sergilenen veya stoklanan ürünler satılmadıkça acente ve Bigelow bir kâr ya da komisyon güdemeyecektir ki bu da bize organizasyonun performansa dayalı bir yapısı olduğunu düşündürür. Ayrıca organizasyon nakit ve kredi çözümleri konusunda da yardımcı olmayı taahhüt etmektedir. *American Oriental Agency*’nin bir Amerikan (yabancı) acentesi olmakla birlikte Zarifi’nin varlığı nedeniyle geniş yerel tecrübeye de sahip olması acentenin bir diğer güçlü yönü olarak tespit edilebilir.⁹⁰¹ Bununla birlikte acenteyi Amerikalılar “Amerikan İhracatçıları Birliği” olarak görmekteydiler.⁹⁰²

Çalışmamızın gayrimüslimlere dair kısımlarında Osmanlı dâhilindeki komisyoncular ve acenteler, birlikte çalışma hususunda yaşanan birçok sıkıntıdan ötürü katlanılması gereken ama pazara girişte de istifade edilen bir vaziyette

⁹⁰⁰ Başkonsolosun çabaları ile Zarifi’nin bu girişime sermaye koyması İngilizlerin de dikkatini çekmiştir. **Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the Years 1899-1900 on the Trade of Constantinople**, No: 2650 Annual Series, 1901, s. 35.

⁹⁰¹ **CRUS 1899**, C. II, s. 737-738, **1900**, C. I, s. 236., **1901**, C. II, s. 760. Gordon ise acentenin aslında kâr amaçlı olarak kurulduğunu ama bununla birlikte Amerikalılar için (yani kendi şirketleri haricindeki şirketler için) çok sayıda numunenin ve temel bazı stokların tutulmasına ve kredi çözümlerine “izin ve imkân” verdiğini söylemektedir. Bir nevi acente lütuf gösteren taraftır. Evet, acente sinerji yaratarak küçük şirketleri yeni pazarlara açmaktadır. Lakin iki husus vardır: Birincisi Amerikalı şirketler acenteye geniş yelpazede mal vererek acentenin ürün gamını desteklemektedir. İkinci olarak ise kurgulanan “satış odaklı” iş modeli sayesinde acente kâr elde edebilmek için çaba göstermek zorunda kalacaktır. Dickinson, acentenin sadece sergi ve stok hizmeti vererek para kazanabilmesinin önünü baştan kapatmıştır. Şayet Dickinson kâr paylaşım modelini bu şekilde kurgulamasaydı, yani acentenin satış dışında komisyon alabilmesine imkân verseydi, acente pazarlama çabalarında çok heveskâr olmayabilirdi. Dickinson’ın ifadesiyle “vaatlere değil, gerçek sonuçlara” ödeme vardı. Hatta kâr amacı güden bu yapısı; organizasyonun ayakta kalmasını sağlayan fonksiyondur. Gordon’un yorumu için bkz. Gordon, **American Relations with Turkey**, 1932, s. 154-155.

⁹⁰² **CRUS 1902**, C. II, s. 756.

görülmekteydi. Zaten zamanla da böyle bir çalışma şekline ihtiyaçları olduğunu onlar da anlayacaklardı. Dickinson'a göre İstanbul'da açılan sergi sayesinde bir Amerikalı İstanbul acentesi vücuda gelmekte ve bu sayede riskten yani "Levant'taki güven vermeyen tüccarlar ve acenteler aracılığıyla sık sık maruz kalınan hile ve dolandırıcılıktan korunmak" ve ayrıca taklit ürünler ile mücadele edebilmek için çaba harcanmaktadır.⁹⁰³

1899 senesinde sadece İstanbul'da değil tüm Osmanlı sathında Amerikan ürünlerini tanıtmak için kurulan *American Oriental Agency*'nin başarısı beklentileri de aşmış ve bir sene içinde daha büyük bir binayı kiralayıp taşınmak durumunda kalmışlardır. Yeni bina ana cadde üzerine geniş vitrinleriyle doğal bir reklam alanı hâline de dönüşmüştür. Acente sadece 1901'in son altı ayında İstanbul'da maliyeti 106.610,00 \$ tutan ürün satmakla birlikte, gezici satış elemanları vasıtasıyla İzmir'den de 40.000,00 \$ değerinde sipariş almayı başarmıştı. Başkonsolos Dickinson'un hamleleri ile 1899'dan itibaren yaşanan gelişmeler Amerikan tarafında pazar rekabetinde özgüven kazanıldığını göstermektedir. Daha önce yıllarca Osmanlı pazarında varlık gösterememekten hayıflanan raporlarda artık mücadele ede ede genişleme ve Avrupalıların da mücadele etmeden paylarından vazgeçmeyeceği fikri satırlara yansımaya başlar. Sözü Dickinson'a bırakırsak: "Top oldukça hızlı bir şekilde yuvarlanmaya başlamış ve şimdi kendi ivmesiyle devam etmekteydi."⁹⁰⁴

"*American Oriental Agency* kiraladığı binada tam olarak ne yapmaktadır?" sorusu da önemlidir. İlk bakışta sergi faaliyetinin salt ürün tanıtımı gibi bir amaç ile sınırlı olduğu akla gelmektedir. Fakat bu ticarî girişim sadece numuneleri sergileyip gelecek siparişleri ABD'deki ihracatçılara yönlendirmek için kurulmuş değildir. Bir diğer amaç da Osmanlı'da hazır satışı bulunan ürünlerin de stoğunu tutmaktır.⁹⁰⁵ Aslında burada çok önemli bir değişim gerçekleştirilmiştir. Başkonsolos Dickinson'un bu faaliyeti ile -en azından bazı ürünler için- Amerikalı ihracatçılar ile Osmanlı

⁹⁰³ CRUS 1899, C. II, s. 737-738, 1901, C. II, s. 760. Çoğu konsolos komisyonculara dikkat edilmesini salık verse de İzmir Konsolosu Lane bu komisyoncuları satış hacimlerini artırıcı bir unsur olarak görür. CRUS 1901, C. I, s. 1075.

⁹⁰⁴ CRUS 1899, C. II, s. 744; 1900, C. I, s. 236; 1901, C. II, s. 761; 1902, C. II, s. 756. İstanbul satışı için belirtilen değerde acentenin kârı eklenmemiştir. New York çıkışlı fatura bedelidir.

⁹⁰⁵ CRUS 1900, C. I, s. 236.

alıcıları arasındaki karmaşık tedarik zinciri süreçlerinde bir iyileştirmeye gidilmiştir. Normal şartlar altında alıcı ile satıcı bir anlaşma yaptığında teslimat süreleri (ve şartları) önemli bir başlık olarak ortaya çıkar. Satıcı da alıcıya “tam zamanında teslimat”⁹⁰⁶ yapmaya özen göstermeye çalışır. Fakat yukarıda yazdıklarımızdan bilindiği gibi Osmanlı’da ABD’den ithalatlarda başlangıçtan bu yana aktarmalı seferler ve bu sebepten geciken siparişler büyük bir sorun olmuştur.⁹⁰⁷ Ayrıca doğrudan müşteriye yapılan sevkiyatlarda oluşan hasarlar da alıcının uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer risk unsuruydu. İstanbul’da her ihtimale karşı (just-in-case) tutulan bir stok; “teslimat süresi”⁹⁰⁸ gibi bir problemi ortadan kaldıracaktı. Kısacası Dickinson’ın girişimleriyle ortaya çıkan yeni tabloda navlun yönetimi, stok yönetimine evrilmekteydi. Müşterinin Amerikan ürünlerine dair deneyimlerinde var olan “geç gelen Amerikan malı” algısını değiştirecek bu stratejik adım şüphesiz aynı zamanda operasyonel süreçleri de iyileştirmekteydi. Zira stokta tutulan bu ürünlerin satış sürecini yönetmek için artık nakliye şirketleri ile bir risk yönetimi yapmaya gerek kalmıyordu. Talebe karşı “hızlı ve esnek” hamlelerle cevap verilebiliyordu. Bu değişimin satış için ne kadar kritik olduğunu ABD’nin Erzurum Konsolos Vekili Vital Ojalvo’dan bir alıntı ile pekiştirmek isteriz: “İnsanlar neye ihtiyaçları olduğunu akşam düşünüyor ve beş kez inceledikten sonra sabah satın almak istiyor.”⁹⁰⁹ Eskiden bir talep olduğu zaman konsoloslar hemen ABD’deki üreticiler ile temas etmeye çalışırlardı fakat acenteliğin gelişimi ile siparişler yurt içinden sağlanabilecek düzeye gelmişti. Örnek vermek gerekirse Ankara valisinin çiftçilere kiralanmak için ABD’nin Sivas konsolosu Jewett ile iletişim kurduğu 100 adet orak makinesiyle alakalı konsolos eskiden olduğu gibi ABD’deki üreticilerle değil de İstanbul’daki acenteler ile irtibata geçmiştir.⁹¹⁰

⁹⁰⁶ *Just-in-time delivery / on-time delivery*. “Müşteriler zamanında teslimat, acil ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olma, malların dikkatli bir şekilde taşınması ve kusurlu malların hızlı bir şekilde iade edilmesi ve değiştirilmesiyle ilgilenmektedir.” Ayrıca zamanında teslimat doğrudan müşteri memnuniyeti ile satışların artışı da etkilemektedir. Kotler, Keller, **Marketing Management**, s. 570, 572.

⁹⁰⁷ Örneğin kış mevsiminde kullanılmak için Sivas’tan verilen bir soba siparişinin gelişi on bir ayı bulup yaz aylarına sarkmıştı. **CRUS 1899**, C. I, s. 978.

⁹⁰⁸ Bunu müşterinin “bekleme süresi” olarak da anlayabiliriz.

⁹⁰⁹ **CRUS 1901**, C. I, s. 1045.

⁹¹⁰ **CRUS 1902**, C. I, s. 137.

Buraya kadar 20. yüzyıla doğru yaklaşırken Amerikalıların çeşitli Osmanlı şehirlerinde teşhir ve tanıtım için sergiler açtığı anlatılmaya çalışıldı. Bir konuda bir adım atıldığı zaman şüphesiz bu gelecek hamleler için bir enerji ortaya çıkarmaktadır. Konsolosların kendi bölgelerinde bu tip sergi ve acentelere dönük attığı hamleler de konsoloslar arasında çok çalışmak hususunda yarış ürettiğini düşündürmektedir. Örneğin Amerikan misyonlarının olduğu çoğu şehirde sergi ve acente gibi hamleler uzun yıllardan sonra hayata geçmişti. Fakat 1901 senesinde kurulan Harput konsolosluk bölgesinde konsolosun çabaları ile aynı sene “American Agency for Eastern Turkey” adıyla bir girişim ve ayrıca konsolosluğun giriş katında da sergi salonu hayata geçirilir.⁹¹¹ İlk başta Harput ve Mamuratü’l-aziz’de faaliyetine başlayan acentenin kısa vadeli hedefleri arasında “Malatya, Diyarbekir, Mardin, Arapgir” gibi şehirlere doğru genişlemek vardı.⁹¹² İlk önceledikleri ürünler ise tam da dönemin ruhuna uygun olacak şekilde tarım ve sulama makineleriydi. Acente ABD’nin büyük birkaç imalatçısının temsilcisi olarak işlev görmekteydi ve bunlardan başka Amerikalı üreticilerin de acente ile çalışması için iletişim halindeydi. Harput’ta ayrıca örnek olması bakımından şehrin dışında Amerikan tarım aletleri ile işlenen bir numune çiftliği de kurulacaktı.⁹¹³ Bu numune çiftliğini bir Amerikan tarım okulundan mezun olan bir girişimci üstlenmiştir. Fırat Nehri kenarında kurulması tasarlanan çiftlik için vali de yerlilerin kolayca gözleyebileceği bir arazi önerisinde bulunmuştur. Çiftlik diğer çiftlikler gibi sadece Amerikan tarzı üretim yapacak ve sadece Amerikan tarım makineleri kullanacaktı. Çiftliğin işletmeye alınması için 1901 senesinde ABD’den tarım makinesi siparişleri peyderpey başlamıştı.⁹¹⁴

⁹¹¹ Sergi salonunda teşhir edilen ürünlerin üzerine Türkçe, Ermenice ve İngilizce etiketler yapıştırılmaktaydı. Ayrıca net fiyatlar, nakliye masrafları ve diğer her türlü soru için de yardımcı olunmaktaydı. Yine konsoloslukta her türlü ticarî ve teknik dergi potansiyel alıcıların dikkatine sunulmaktaydı. **CRUS 1901**, C. I, s. 1063. Misyonerlerin Harput’a ilk gelişleri ise konsolosluktan yaklaşık elli sene önceye (1855) gitmektedir. İlk gelen misyonerler George W. Dunmore ve eşidir. Erdal Açıkse, **Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 57-58.

⁹¹² Harput’ta böyle bir Amerikan acentesinin kurulduğu 1901 senesinde şehirde hiçbir Avrupa ticaret evi ya da acentesinin varlık göstermediğini de belirtmek isteriz. **CRUS 1901**, C. I, s. 1064. Harput’ta 1850’lerden beri misyonerlerin ve ayrıca Fırat Koleji’nin varlığı da unutulmamalıdır. Üçüncü bölümde görüldüğü üzere Harput’ta ayrıca *Singer* ve bir Amerikan bisikletinin de acentesi vardı.

⁹¹³ **CRUS 1901**, C. I, s. 183-184.

⁹¹⁴ **CRUS 1901**, C. I, s. 1058-1059.

Kurulan acente ile birlikte daha önce pek de görülmemiş değişiklikler bir bir gerçekleşmekteydi. Örnek vermek gerekirse acentenin New York ayağı olan şirketin temsilcileri İstanbul ve İzmir’de birkaç ay geçirip ticareti artırmak için faaliyetlerde bulunmuştu. Bu hamle de sonuca yeni siparişler olarak yansımıştı.⁹¹⁵ Aynı yıl Beyrut’a da iki Amerikalı gezici satış temsilcisi gelmiştir ki konsolosun ifadesiyle “bu ülkenin ticarî tarihinde şimdiye kadar bilinmeyen bir şeydir.”⁹¹⁶

1901 senesinde Harput’ta olduğu gibi İstanbul’da da bir numune çiftliği kurulacaktı. *American Oriental Agency* Ayastefanos yakınlarında 700 dönüm bir araziye kiralar. Bu çiftlikteki tahıl ve tohumlar ile alet ve makineler Amerika’dan getirilir. Amerikan tarzıyla mahsul yetiştirilecek bu çiftliğin amacı bölgedeki çiftçi ve köylülere gösterilecek örneklikle tarım alet ve makinelerinin satış hacmini artırmaktır. Üst sayfalarda tüketiciyi “eğitmek” düşüncesine dair hamlenin bu tür numune çiftlikleri ile kısa sürede hayata geçirildiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nin ithalatından pay almak isteyen ülkeler için “acenteler ile çalışmak” üzerinde durulması gereken bir başlıktır. Amerikalıların aracısız çalışmak istemesi fakat zamanla kendi acentelerini açmakla birlikte yine de bunu tam anlamıyla gerçekleştirememesi sadece onlara özgü bir dezavantaj değildir. İngiliz diplomatik misyonlarına göre de Türkiye’de “ödeme gücü olan ve olmayan, dürüst olan ve olmayan müşteriler” arasında ayırım yapmak çok zordu. Bu yüzden acenteler ile çalışmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca bu tip acentelerin çoğunluğu İngiliz olmadığı için de onlar da durumdan yakınmaktaydılar. Bu şekilde araya bir acente alınması kârın bir kısmından feragat anlamına geldiği gibi yabancı satıcıyı da risklerden koruyan bir sigorta görevi görmekteydi.⁹¹⁷ Dickinson ise

⁹¹⁵ CRUS 1901, C. I, s. 221.

⁹¹⁶ CRUS 1901, C. I, s. 1029. Fark edilen pazar fırsatları zamanla daha fazla Amerikalı girişimciyi Osmanlı’da ticaret yapmaya sevk edecekti. Bunlardan birisi Bucknam Paşa adıyla bilinen Ransford Dodsworth Bucknam (ö. 1915) idi. Mecidiye Kruvazörü ile birlikte 1904’te Osmanlı’ya gelen Bucknam, Osmanlı bürokrasisinde 1904-1909 arasında görev almıştı. Akabinde *Ottoman Anglo-American Company of New York* şirketini kurup İstanbul’da acentelik faaliyetlerinde bulunacaktı. Şirket birçok ABD’li üreticinin acenteliğini almıştır. Bu firmalardan bir kısmı şu şekilde verilebilir: *Bethlehem Steel Co.*, *Niles-Bement-Pond Co.*, *American Locomotive Co.*, *Pressed Steel Car Co.*, *Colt’s Patent Fire Arms Manufacturing Co.*, *Lidgerwood Manufacturing Co.*, *Westinghouse Church Kerr & Co.*, *John Boyle & Co.*, *The Fore River Ship and Engine Building Co.* Ender Kuntal, **Osmanlı Bahriyesi’nde Bir Amerikalı: Bucknam Paşa**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 292-296.

⁹¹⁷ **Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the Years 1899-1900 on the Trade of Constantinople**, No: 2650 Annual Series, 1901, s. 28.

Amerikalıların ve Amerikan acentelerinin herkese mal satmasının hedeflenmemesini, sadece nakit ödeme yapabilecek sermayesi güçlü tüccarlara ürün satmayı kurgulamak gerektiğini vurgular. Böylece kendi acenteleri güçlü toptancı alıcılara ürünlerini peşin tahsilatla satarken, Osmanlı pazarındaki sermayesi yetersiz küçük alıcılara ise bahsi geçen toptancıların mal satması ve böylece riski kendilerinin değil bu kişilerin üstlenmesini Amerikan çıkarlarına daha uygun görür. Nitekim *American Orientel Agency*'nin de organizasyonu buna göre kurgulanmıştır.⁹¹⁸

Bir diğer acente türü olarak da tek bir firmanın verdiği temsilciliklerden örnek vermek isteriz. *Singer* firması Mamuratü'l-aziz'de 1900 senesinde bir acente ile anlaşır. Acentenin sahibi bir yerlidir. Ayrıca acentede bir kadın teknisyen bulunmaktadır. Acente sahibi şirketten aylık 30,00 \$ ve yardımcısı ise 13,25 \$ almaktadır. Ayrıca her satış için de yine kendilerine komisyon verilmektedir. Dikiş makineleri bahsinde de görüldüğü üzere kurulduğu gibi çok hızlı bir satış trendi yakalayan acente, aslında Amerikan ürünlerinin sanıldığıının aksine bu pazara çok hızlı bir şekilde girebildiğine emsal teşkil eder. Öyle ki Harput konsolosu Norton bu başarının "Doğu'da pazar arayan üreticiler için incelenmeye değer" bir vaka çalışması olduğunu belirtir.⁹¹⁹ Yine şirketler nezdinde acentelik verilen bir diğer alan ise sigortacılıktı. Harput'tan ABD'ye yoğun bir göç olduğu bilinmektedir. Göç edenlerin ciddi bir kısmı da Massachusetts'teki ayakkabı fabrikalarında çalışmaktaydı. Harput konsolosunun önerisi üzerine bu durumdaki kişilerden biri memleketine döner ve bir ayakkabı fabrikası için acentelik kurmayı planlar.⁹²⁰ Zaman içinde Harput merkez şube olmak üzere Diyarbekir, Musul, Bağdat ve Basra'da acentelikler açılacaktır.⁹²¹ Ayrıca Harput'ta bir acente Amerikan bisikletleri için kurulmuş ve bir diğer acente de sulama ekipmanlarının satışını üstlenmişti.⁹²²

20. yüzyıla girerken Amerikalıların da acentelik ağlarının genişlediğini görmekteyiz. *Osborn Company, Deering Company, Walter A. Wood Company,*

⁹¹⁸ CRUS 1903, C. I, s. 42.

⁹¹⁹ CRUS 1901, C. I, s. 1059, *Consular Reports*, C. LXVII, No: 255, 1901, s. 529-530.

⁹²⁰ CRUS 1901, C. I, s. 1061. Aynı senelerde Amerikan deri ve lastik ayakkabılarının da pazara tekrar girdiğini *Bölüm 3*'te anlatmıştık.

⁹²¹ CRUS 1904, s. 7765-766.

⁹²² CRUS 1902, C. I, s. 138.

McCormick Company gibi Amerikalı şirketlerin İstanbul'da acentelikleri vardı. *Milwaukee Company* ürünleri de *American Oriental Agency* üzerinden satılmaktaydı. 1901 senesinde İstanbul'daki acenteler sayesinde bu firmalara ait tarım makinelerinden beş yüz adete yakın satış gerçekleşmiştir. Acentelerin bir diğer satış yaptığı saha ise demiryolu istasyonlarıdır. Alman sermayesine bağlı *Anatolian Railway Company*'nin Anadolu'daki tren garlarında tarım makinelerinin satışı ve kullanımını öğretmek için temsilcileri bulunmaktaydı. Bahsi geçen İstanbul'daki acentelerin 1901 senesinde bu kanaldan kırk adet orak makinesi sattığı kaydedilir.⁹²³

Tanıtım için bir başka sergi ise Samsun'da ABD'nin fahri konsolosu uhdesinde açılır. Bu sergide ana ürünler olarak tarım makineleri vardır.⁹²⁴ Hayfa'da da 1903'te *American Exchange Company* kurulmuştur. Şirket aslında Amerikalı patronlara sahip olmamakla birlikte Amerikan koruması altında ve iki ülke arasında ticaret yapmaktaydı. Şirketin sahipleri iki yerli ve bir Alman'dan müteşekkildir.⁹²⁵ 1907 senesinde ise en büyük Amerikan komisyon evlerinden biri İzmir'de ofis açmıştır.⁹²⁶ Acentelerin ticarete artı etkisinin zamanla görülmesi üzerine konsoloslar da Amerikalı firmalara acenteler ile çalışmalarını ya da birleşerek ticaret evleri açmalarını tavsiye etmeye başlayacaktır.⁹²⁷

Acentelerin ABD ürünlerinin ticaretinde varlık göstermesi “saha pazarlaması” (field marketing) örneklerini de ortaya çıkarır. Hatırlanırsa konsoloslar ABD firmalarına sürekli olarak Doğu insanının kataloglar yerine iletişim kuracağı bir kişiyi ve dokunabileceği bir ürünü (numune) görmek istediklerini belirtiyorlardı. Acenteler bu noktada şu iki talebi de karşılamıştır: Gezici satış temsilcileri ve gösteriler/sergiler. Sadece sabit bir yerde sergi açmak ya da tek bir arazide numune çiftliği kurmak pazarın tümünde ulaşılabilir olmaya yetmiyordu. Bu nedenle sabit merkezler dışında da köy

⁹²³ **CRUS 1901**, C. II, s. 761. Acentelerin en çok orak makinesi satmayı başardığını belirtmek isteriz. Ayrıca demiryolunun böyle bir organizasyona kalkışmasının arkasında yatan neden ise tarımda verime katkı sunarak hattın “tonaj ve trafiğini” artırmaktır.

⁹²⁴ **CRUS 1902**, C. I, s. 1155.

⁹²⁵ **CRUS 1903**, C. II, s. 505.

⁹²⁶ **CRUS 1907**, C. I, s. 579.

⁹²⁷ Örnek tavsiyeler için bkz. **CRUS 1908**, C. II, s. 648; 662-663. Ayrıca İstanbul Başkonsolosunun muhtemel acenteler için liste oluşturup gönderdiğinden bahsetmiştik. 1911 senesinde yayın hayatına başlayan ve İstanbul'daki Amerikan Ticaret Odası'nın yayını olan *Levant Trade Review* reklamlarında birçok şirket ismi bulunmaktadır fakat faaliyetlere başladığı seneler tespit edilemediği için 1908'de biten çalışmamıza ekleme cihetine gitmedik.

köy gezerek gösteriler yaptıkları görülmekteydi. *Singer* dikiş makinesi ve tarım makinelerinin bölge bölge gezerek tanıtılmaları bu faaliyetlere örnektir. Örneğin 1902 senesinde Şikagolu bir firma, acentesini Suriye, Anadolu ve İstanbul sathında gezilere göndererek tarım makinelerini tarlalarda çalıştırarak tanıtıyordu. Nitekim bu iş gezisi şirkete sadece Beyrut'ta yirmi adet harman makinesi satmayı sağlamıştı.⁹²⁸ Bu dönemde Avrupalı emsalleri gibi Amerikalı satış temsilcileri de artık Osmanlı şehirlerini gezmeye başlar. Örneğin sadece 1903 senesinde on iki satış temsilcisi seyahat güzergahlarına Beyrut'u da eklemişlerdir.⁹²⁹

Amerikalıların bir diğer temsilcilik örneği ise Osmanlı şehirleri yerine Avrupa'da açılan şubeler ya da dağıtım acenteleridir. Buna “bölgesel merkezler”⁹³⁰ olarak bakabiliriz. Açılan bu merkezler sadece bulundukları şehirlere değil Osmanlı Devleti'ni de kapsayan geniş bir pazara hizmet vermekteydi. Bahsi geçen şubeler/acenteler hem sipariş almakta hem de stok tutmaktaydı. Bu şekilde hem alıcı ve satıcı arasındaki iletişim hem de teslimat daha hızlı yapılmakta idi.⁹³¹

4.3. Taklitçilik

Acentelerin işlendiği bir üst bölümden hatırlanacağı üzere İstanbul Başkonsolosu Dickinson bu kuruluşların amaçlarından birinin de çokça maruz kalınan taklitçilikle mücadele etmek olduğunu belirtmekteydi. Konsolosluk raporları irdelendiği zaman süreç boyunca birçok taklitçilik olayı ile karşılaşıldığı görülmektedir. Amerika'nın Osmanlı pazarında tutan ürünlerinin hızlı bir şekilde Avrupalı üreticiler tarafından taklit edilerek daha ucuza ve hızlı bir sevkiyatla Osmanlı pazarına yönlendirilmesiyle Amerikalıların pazar rekabetinde olumsuz yaralar açılabilirdi. Fakat taklitten tek mustarip Amerikalılar değildir. Örneğin “Articles de Paris” olarak nitelenen tekstil ürünleri Almanya ve Avusturya'dan da gelebilmekteydi.⁹³²

Amerika İzmir'de gerçekleştirilen pamuklu ürünler ithalatında Avrupalı ülkeleri çok gerilerden izlemekle beraber Amerikan bezi (kaput bezi) konusunda

⁹²⁸ CRUS 1902, C. I, s. 1105.

⁹²⁹ CRUS 1902, C. I, s. 1106.

⁹³⁰ Regional Headquarters (RHQ), Regional Hub.

⁹³¹ CRUS 1906, s. 351.

⁹³² CRUS 1900, C. I, s. 1141.

önemli bir yerde durmaktaydı. Piyasada bu vakıa bilindiğinden ötürü de Amerika ile rekabet etmeye çalışan İngiliz ve Alman firmaları çeşitli ucuz taklitleri piyasaya sürmekteydiler. Bu nedenle Amerikalılar pamuklu kumaş alanında taklitleriyle de rekabet etmekteydiler. Bu rekabete rağmen yine de kendi ürününde mevcut pazar güçlerini korumaktaydılar.⁹³³

Amerikan kaput bezi yapısı itibarıyla taklit edilmesi çok kolay bir üründü. Bu nedenle Avrupa'nın birçok ülkesinden taklitleri gönderilebiliyordu. Avrupa üretimi fiyatlar Amerikan menşeli bezlerin fiyatlarından bir miktar aşağı olduğu için Amerika ile özdeşleşmiş kaput bezi daha çok Avrupa'dan ithal edilmekteydi. Örneğin 1900 senesinde Amerikan menşeli kaput bezi Sivas'ta 75 sent iken İtalyan taklidi ise 64 sente alıcı bulabiliyordu.⁹³⁴ Yine Ruslar da Osmanlı pazarına sevk ettikleri gaz yağında Amerikan paketlemesini taklit etmekte hatta ambalajın üstüne İngilizce yazılar dahi eklemekteydiler. Bu da aslında “Amerikan gaz yağı” algısının pazarda tuttuğunun bir göstergesidir.⁹³⁵ Taklitçilik ayrıca hırdavat ürünlerinde de yaşanmaktaydı. Amerikan yapımı çelik menteşeler ambalajının birebir taklidi ile piyasaya sürülmekteydi.⁹³⁶

Avrupalıların Amerikan ürünlerini taklit ederek rekabet etmeleri carî olan telif, patent ve marka yasalarına rağmen süregelmiştir. İzmir Konsolosu Madden'e göre herhangi bir Amerikan ürünü Osmanlı pazarında “taleple karşılaşır karşılaşmaz, Avrupalı bir üreticinin temsilcisi tarafından gözetlenir, fabrikasına bir numune gönderilir ve Amerikan ticarî markasının birebir taklidini taşıyan daha düşük kalite ve fiyatlı bir kopyası yapılırdı. Bu da bir anda gerçek Amerikan markasının yerini almaktaydı.” Konsolos görevi boyunca bu taklitçilerle yargı önünde de mücadele ettiğini fakat Osmanlı mahkemelerinden sonuç alabilmenin zor olduğunu belirtmektedir.⁹³⁷ Pazar fiyatlarının yirmi otuz sene önceye göre daha da düştüğü Osmanlı pazarlarında fiyat şüphesiz ki rekabet için önemli bir değişkendir.⁹³⁸ Osmanlı şehirlerindeki Amerikan misyonları yine de tespit ettikleri patent ihlallerine güçleri

⁹³³ CRUS 1884-1885, s. 1057.

⁹³⁴ CRUS 1900, C. I, s. 1141.

⁹³⁵ CRUS 1885-1886, C. II, s. 1456.

⁹³⁶ CRUS 1905, s. 488.

⁹³⁷ CRUS 1895-1896, C. I, s. 179-180, 943.

⁹³⁸ CRUS 1895-1896, C. I, s. 945.

yettiği nispette müdahale edip ülkelerinin çıkarlarını korumaya çalışmaktaydılar. Örneğin 1899 senesinde Samsun pazarına İngiltere üretimi çarşaf bezlerinin bir Amerikan markası altında sürüldüğünü tespit eden Amerikalı yetkililer duruma müdahale ederek bu satışların önünü kesmişlerdi.⁹³⁹ Yine Beyrut pazarında da “Amerikan” olarak bilinen T-cloth ve üstünde hem Amerikan kartalı hem de “New York Mills” etiketi bulunan gömleklik kumaşlar örnek verilebilir. Adı geçen ürünler aslında Manchester üretimi idi.⁹⁴⁰

Sonuç olarak taklit ürünleri Amerika’nın satış ve pazarlama çabalarını engelleyen bir sebep olarak tespit etmek önemlidir. Amerikalılar ülkede mevcut olan patent kanunlarının faydasız olduğunu ve bu nedenle de Amerikan ticarî markalarını korumakta yetersiz kaldığından hayıflanırlar. Patent kanunu Sultan’ın taklitçiliği önlemek için var olan İrâdesi’ne dayanmaktadır. Osmanlı pazarına düzenli olarak muslin sevkiyatı yapan bir Amerikalı firma da ürünlerini korumak için bir İrâde alır. Bu korumaya rağmen sadece İzmir’de markanın üç taklidi ortaya çıkar. Yine de firmanın çabaları ile taklitlerin önüne geçilecektir.⁹⁴¹

Harput bölgesinde Amerikan bezinin (cabot a) pazara başarılı girişinden hemen sonra İtalyanların “çok yakından taklit ettiği” ürün ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Cabot a’nın taklit muadilleri İzmir pazarında da boy göstermekteydi.⁹⁴² Taklitler “Cadot” gibi günümüzde de yaygın olan isim benzerliği taktiğiyle yapılmaktaydı.⁹⁴³ Hatta *Dwight Manufacturing Company*’nin Osmanlı pazarında tescil ettirdiği ürün o kadar tutulmuştur ki senede beş milyon dolar civarında gelen tüm pamuklu çarşaflik kumaşlar Amerikan kaputu olarak adlandırılmaya başlanmıştı.⁹⁴⁴ Yine de Amerikalı firma taklitlerle mücadele için bir dizi dava açar ve bir tanesini

⁹³⁹ CRUS 1899, C. I, s. 982.

⁹⁴⁰ CRUS 1900, C. I, s. 1124. Saatlerde de rakip markayı taklit çok yaygındır. Köse, **Dersaadet’te Tüketim**, s. 69-70, 73.

⁹⁴¹ CRUS 1901, C. I, s. 1073-1074.

⁹⁴² CRUS 1902, C. I, s. 1122, 1159. İtalyanların kaputa rekabet için ortaya koydukları ürün Sivas’ta da piyasaya sürülmüş ve hem Manchester hem de Amerikan mallarının karşısında ciddi bir rakip olarak belirmiştir. CRUS 1902, C. I, s. 1144.

⁹⁴³ Odell; **Cotton Goods in Turkey: Part I**, s. 12-13.

⁹⁴⁴ “Gray sheeting” çarşaf bezi olarak kabul edilebileceği gibi sadece çarşaf için kullanılan bir ürün de değildir, zira çeşitli tekstil ürünlerinin (örtü, perde hatta elbise vb.) üretiminde kullanılır. “Çarşaf yapılmaya uygun kumaş” olarak düşünmek daha doğrudur. Nitekim halk arasında da bu tür kumaşlar - kısaca Amerikan kaputu, Amerikan bezi gibi isimlendirmelerle tanımlanmıştır. Bu ifadenin anlamı metinlerde bazen dar bazen geniş tutulmaktadır.

lehine sonuçlandırmayı başarır. Fakat İtalyanlar da bu ürünün pazarından paylarını alabilmek için taklit ürün sokmaya devam etmek için bazı formüller geliştirirler. Örnek vermek gerekirse İtalyanlar Osmanlı'daki acentelerine ürünü etiketsiz göndermekte, acente malları gümrükten geçirdikten sonra sahte etiketler basılmakta idi. Hatta bu etiketlerin üretiminde kullanılan bakır plakalar bazı imalathanelerde yakalanmıştır. Yaklaşık on kadar İtalyan firmasının yaptığı bu taklitçilikle mücadele hususunda Amerikalılar İtalya'nın İstanbul konsolosundan da destek görmüşlerdir. Amerikan kaputunda zamanla taklitçilik daha büyük haller alacak ve piyasada tüm oyuncular “cabot” ismiyle ürün satmaya başlayacaklardır.⁹⁴⁵

4.4. Ödeme Sorunları

Ödemelere dair var olan sorunlar konuyu kimin perspektifinden dinlediğinize göre değişmektedir. Amerikalılar ve diğer Avrupalılar nezdinde Levant bölgesindeki ticaret özellikle “ödeme” merkezli büyük riskler barındırırken, yerelde ve yerleşik çalışan yerli tüccarlar içinse “yabancıların şartları zorlaması” olarak görülmektedir. Bu riskleri azaltmak için bir önceki bölümde görüldüğü gibi kârın bir kısmından feragat edilmesi pahasına mecburen yerel acenteler ile işbirliğine gidiliyordu.

1880'lerin başında Beyrut Konsolosu Edgar, pazarda satışların nakit değil de altmış ila yüz yirmi günlük sürelerle vadeli satıldığını belirtmektedir. Bu pazarda satış yapılacaksa bu bilgiye rağmen satış yapılması pek olası değildir. Bu durumda Amerikalı tüccarların Osmanlı pazarındaki yerel ticaret uygulamalarına uyum sağlamaları gerekmektedir.⁹⁴⁶ Örneğin ABD'nin Kudüs Konsolosu Selah Merrill 1898'de bölgeye ürün satmak isteyen Amerikalı üreticiler için elinden geldiğince çaba gösterdiğini fakat bahsi geçen üreticilerin “sadece nakit sipariş istiyoruz” türü söylemlerinden ötürü çabasının beyhude olduğunu dile getirmektedir.⁹⁴⁷ Buna mukabil aynı sene ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Charles Monroe Dickinson vadeli satış konusunda olan şikayetlerin “kısmen gerçek, kısmen de hayal ürünü” olduğunu dile getirip bir nevi Amerikalı satıcıların Osmanlı pazarından uzak kalmamasını salık vermektedir. İzmir Konsolosu Rufus W. Lane de Dickinson'la aynı fikirdeydi ve

⁹⁴⁵ CRUS 1905, s. 487-488; 1907, C. II, s. 532. Amerikan kaputları %100 pamuktan yapılırken, Avrupa ülkelerinde üretim aşamasında nişasta ile kolalama (haşıllama) işlemi uygulanmaktaydı.

⁹⁴⁶ CRUS 1880-1881, s. 165.

⁹⁴⁷ CRUS 1898, C. I, s. 1188-1189.

ödemeyi “New York yüklemesinde nakit talep etmekten vazgeçmenin ahmaklık olacağını” dile getirmekteydi.⁹⁴⁸ Fakat yine de kabul edilmesi gereken güçlü bir ödeme sorunu vardır. Örneğin 1901 senesinde Beyrut konsolosu bazı siparişlerin Amerikalıların sevkiyattan önce peşin ödeme talebiyle suya düştüğünü belirtecektir. Konsolosun da çabasıyla Manchester pamuklularına alternatif olmak için Beyrut’taki büyük bir komisyoncu %25 peşin ve geri kalanı teslimatta ödemek üzere mal sipariş etmesine rağmen Amerikalı üreticinin “siparişte nakit” istemesi nedeniyle sipariş iptal edilmişti.⁹⁴⁹

Gayrimüslimlerle ilgili bölümde Osmanlı’da bulunan komisyoncu tüccarlarla çalışmak zorunda olmanın Amerikalılar için katlanılmak zorunda kalınan bir bedel olduğundan bahsedilecektir. Aynı şekilde Amerikan ürünlerinin İngiltere’de el değiştirip İngilizler tarafından Osmanlı topraklarına getirilip satılması da Amerikalılar için bir diğer kâr azaltıcı fonksiyon olarak belirmektedir. Bu durum aynı zamanda tüketicinin de daha yüksek bir maliyetle o ürüne sahip olması demektir. Bu da şüphesiz tüketicinin satın alma iştahını düşüren bir etkidir. Kısacası aracısız, doğrudan ve peşin satış yapma eğilimde olan Amerikalı üreticiler için hem Osmanlı içinde hem de üçüncü ülkeler dâhilinde kendi ürünleri üzerinden kâr eden komisyoncular arzu edilmeyen bir husustur.

Ayrıca sadece Amerikalılar değil, Fransızlar gibi Batılılar için de ürün sattıkları yerli tüccarlar ve Levantenler ile yapılan vadeli alışveriş ciddi bir ticarî risk unsuru olarak kendini hissettirmektedir. Zira çoğu zaman sahtekarlık ve iflas gibi durumlar ortaya çıkabilmekte ve bu da yabancı satıcıların tahsilat yapamamasına neden olmaktadır.⁹⁵⁰ Kısacası yerelde yaşayan ve çoğunlukla azınlık olan bu unsurlar ile ticaret bir tercihten ziyade katlanılması ve riskleri iyi hesaplanması gereken bir zorunluluk gibi görülmektedir. Hatta Sivas Konsolosu Milo A. Jewett’in önerdiği gibi Sivas vb. merkezlerden doğrudan mal temin edecek ticaret evleri kurulursa “üç ya da dört aracının masraf ve kârlarından tasarruf edilebilirdi. Nitekim ülkede yaşanan son

⁹⁴⁸ **CRUS 1898**, C. II, s. 605; **CRUS 1901**, C. I, s. 1074.

⁹⁴⁹ **CRUS 1901**, C. I, s. 1031.

⁹⁵⁰ Bu konuda Fransız konsolos M. Regnault’un raporu için bkz. **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 507-513. Konsolosun raporuna göre Fransızlar her zaman yerli araçları bulamamaktaydı. Çoğu zaman biraz Fransızca bilgisine sahip yerliler kendileriyle iletişime geçip onları etkilemeye çalışmaktaydılar.

olaylardan sonra Ermenilerin de yaşadığı bir “kredi kaybı” vardı ve bu durum Amerikalı tüccarlar için Anadolu’da Ermeniler yerine kârlı bir ticaret kurma fırsatı yaratabilirdi.⁹⁵¹

Amerikalılar için farklı olan ve yukarıda da katlanmak zorunda kaldıkları bir yöntem olarak belirttiğimiz -çoğunluğu gayrimüslim olan- aracılarla çalışma usulüne dair ABD’nin İzmir Konsolosu J. H. Madden’in 1898 tarihli bir açıklamasını burada olduğu gibi vermek istiyoruz:

*Burada iş yapma yöntemleri Amerika Birleşik Devletleri’ndekinden çok farklıdır. Sermayeye sahip olan toptancı veya ithalatçı firmaların sayısı, varsa bile, çok azdır. İthalat çoğunlukla “komisyoncu tüccar” olarak bilinen ve mağazaları ziyaret edip sipariş alan güvenilir olmayan kişilerin işlemleri aracılığıyla yapılmaktadır. Komisyonlarını üreticiden alırlar. Satışı yaptıktan ve malların teslim edildiğini gördükten sonra sorumlulukları sona ermektedir. Tahsilatla hiçbir ilgileri yoktur. Eğer alıcı ödeme yapmazsa, üreticiyi ya konsolosunun ya da bir avukatın çabasıyla parasını almak hususunda baş başa bırakırlar. Doğu’da vadeli mal satmak çok tehlikeli bir girişimdir. Esnaf çoğunlukla dürüst değildir ve yasaların gevşek bir şekilde uygulanması ve Türk yargı mekanizmasından bağımsız en az on altı konsolosluk mahkemesinin bulunması nedeniyle davalar çok pahalı ve sonuçları şüphelidir.*⁹⁵²

Konsoloslar vadeli ödemeler konusunda tam bir fikir birliğine sahip değillerdir. Bir kısmı yukarıda da parça parça gördüğümüz üzere hedef pazarın ticarî ve finansal alışkanlıklarına adapte olmayı salık verirken bir diğer husus olarak sefer sürelerinin kısaltılması ile müşterinin nakit satışa da yakınlaştırılabileceği düşünülmekteydi. Bir kısım görüşler ise orta yolda buluşmaktaydı. Zira, ithalatçı vadeli satış isterken, Amerikalı ihracatçı siparişte nakit talep etmekteydi. Bu iki talebin ortası ise “teslimatta

⁹⁵¹ **CRUS 1898**, C. I, s. 1163-1164. Ermeni meselesinde onların en yakınında olduğunu hep vurgulayan Amerikalıların, Ermenilerin yaşadığı itibar kaybını kendi tüccarlarının önünü açabilecek bir fırsat olarak görmeleri tezat bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁵² **CRUS 1898**, C. I, s. 1169-1170. Konsolos ayrıca vadeli satışlar ile pazarda hızla büyüyen Almanların da birkaç sene içinde zarar edeceklerini ve peşin satışa geçeceğini düşünmektedir. Avrupalı satıcıların vadeli satış kararlarında komisyoncu tüccarların olumlu raporlarını dikkate aldığına dair bilgi için bkz. **CRUS 1899**, C. I, s. 982.

ödeme”ydi. Fakat orta yolda dahi ödemenin hangi kanal üzerinden yapılacağına uzlaşma sağlanamadığı oluyordu.

Bir önceki bölümde ABD’nin İstanbul Başkonsolosu Short’un 1897 tarihinde pazar payının artışı için vadeli satış imkânları sunma düşüncesinden bahsedilmişti. Sivas Konsolosu Milo A. Jewett ise genel düşünceden farklı olarak teslimat esnasında %3-4 iskonto ile peşin ödeme önermeyi dile getirmekteydi. Zira Jewett böyle bir değişikliğin işleri de canlandıracağına inanmaktaydı.⁹⁵³ Short ise vadeli satışlarda Almanya’nın sunduğu dört ile altı aylık vade imkânlarının pozitif geri dönüşlerinin olduğunu çünkü Osmanlı pazarında hızla genişlediklerini söylemekteydi.⁹⁵⁴ Aslında vadeli çalışan da sadece Almanlar değildir. Bilakis Avrupalı imalatçıların çoğunluğu Osmanlı’da acentelere de sahip olduklarından vadeli satışı daha cesur yapmaktadırlar. Buna mukabil Amerikalıların böyle imkânlarla (yani güçlü yerel iş ilişkilerine) sahip olmamaları risk alma iştahlarına mâni olmaktaydı. Ayrıca kendi ticarî alışkanlıklarını bu pazarda uygulama içgüdüsüyle mal bedelini genelde gemiden teslimde ya da sevkiyattan önce nakit tahsil etmeyi tercih etmekteydiler. Bu da bazen yapılan pazarlıkların başarısızlıkla sonuçlanması sonucunu doğurabilmekteydi.⁹⁵⁵

Alıcıların bakış açısını da Suriyeli ithalatçıların görüşleri nezdinde aktarmak isteriz. Onların iddiasına göre “Amerikan ticaretinin önünde tek ciddi engel” ödeme koşulları idi. Piyasada nakit ve vadeli ödeme sistemleri vardı. Nakitten kasıt; mallar teslimat limanına gelince 30-60 gün arası ve %2,5-6 indirim olacak şekilde ödeme demektir. Vadeli satış ise mal varış limanına geldikten 4-6 ay sonra ödeme idi. Fakat gerçekte vadeli satış anlatıldığı gibi işlememekteydi. Vade geldiği zaman bu sefer de haftalık kısmî ödemelerle bakiyeyi kapatma yoluna gitmekteydiler. Bu da vade tarihini esnetmekten başka bir şey değildi.⁹⁵⁶ Amerikalılar ise ya mal sevk edilmeden ya da sevk edildikten sonra ödeme almayı tercih ediyorlardı. Aslında mektupta aktarılandan

⁹⁵³ CRUS 1898, C. I, s. 1165-1166.

⁹⁵⁴ CRUS 1898, C. I, s. 142. *The London Times* gazetesinde 28 Ekim 1898 tarihinde çıkan bir yazıda Deutsche Bank’ın Osmanlı’daki finansal işlemlere katılımıyla ürettiği etkiden daha önemli bir hususun ise “Alman sanayisi ve ticareti üzerindeki dolaylı etkisi” olduğu belirtilir. Bu sayede Osmanlı’da “Alman sanayicileri ve tüccarlarının iş yapmaları kolaylaşmıştır.” CRUS 1898, C. I, s. 180.

⁹⁵⁵ CRUS 1898, C. I, s. 1170; CRUS 1899, C. I, s. 982.

⁹⁵⁶ CRUS 1901, C. I, s. 1032.

ziyade ödeme türleri üçtür: “Siparişte nakit”, “teslimatta nakit”⁹⁵⁷ ve “vadeli.” Suriyeli alıcıların nakitten anladığı “teslimatta ya da teslimattan sonra 1-2 ayda nakit” iken Amerikalıların anladığı ise “siparişte nakit”tir. Amerikalıların çekinceleri vadeli bir işlemde parayı alamama endişesi iken, ithalatçıların endişesi ise mallar istenen türde olmadığı zaman bir mahkeme nezdinde hak talebinde bulunmanın olanaksızlığıydı. Ayrıca 4-5 aylık sefer süresi boyunca para kimin elinde kalacaksa diğer taraf için bir faiz kaybı anlamına da gelmekteydi. Sipariş verip, üstelik New York yüklemesinde ödeme yapıp aylarca malın gelmesini bekleyen tüccar alıcılar, paralarını bu şekilde bağlamak yerine faize yatırmayı kârlı bulabiliyorlardı. Diğer yandan ise siparişte nakit şartını sağlamak için faizle borç alıp ödeyenler de oluyordu ki bu da siparişin maliyetini artırıyordu.⁹⁵⁸ Amerikalıların ödeme koşulları kabul edilince malı 4-5 ay sonra teslim alacak ithalatçı huzursuz olacaktı. İthalatçının ödeme koşulu kabul edildiğindeyse Amerikalı imalatçı huzursuzluk yaşayacaktı. Kısacası iki tarafın istekleri pek de kolay bir orta yolda buluşamıyordu. Ayrıca doğaldır ki hiçbir taraf sermayesini uzun bir süre işlemeyen âtıl bir vaziyette tutmaktan hoşnut olmuyordu.

Ödemelere dair bir diğer sorun alanı ise poliçelerin⁹⁵⁹ hangi finans merkezinde tahsil edileceği meselesiydi. 1901 senesinde Trablusşam fahri konsolosu Ira Harris Amerikan tarım ürünlerini alabilme potansiyeli gördüğü varlıklı bir kişi ile uzun uzadıya görüşmeler gerçekleştirir. Nihayet bir deneme siparişi olarak maliyetine altı adet tarım ve sulama makine ve sistemleri siparişi almayı başarır. Konsolos bu süre zarfında ithalatçı yerine hem ABD’li imalatçılarla siparişleri hem de armatörlerle navlun işini çözmüştür. Her şey tamamlanıp da ödeme talep edildiği zaman ise ithalatçı kendisine “Üzgünüm ama şu an param yok, yarın Hama’ya gideceğim ve size bir poliçe göndereceğim” der ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Yine fahri konsolos Harris bir başka büyük ithalatçıyı ABD’den yüklüce bir sipariş vermeye ikna eder. Fakat Amerikalı ihracatçı paranın bir New York bankasından dolar olarak ödenmesini

⁹⁵⁷ C.O.D. (Cash on Delivery / Teslimatta Ödeme).

⁹⁵⁸ **CRUS 1907**, C. I, s. 599.

⁹⁵⁹ Günümüzde bu tür ödeme araçları 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nda “kambiyo senetleri” üst başlığı altında işlenir. İlgili kanunda madde 670-849 arasını kapsayan bu senetler üç adettir: *Poliçe, bono veya emre yazılı senet, çek*. Osmanlı Devleti’nde bir tür kredi aracı olarak da işlem gören poliçeler ve kambiyo işlemleri için bkz. Hüseyin Al, **Osmanlı Devleti’nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)**, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011, s. 13-17.

talep eder. Bu gelişme üzerine ithalatçı siparişi Almanya'ya geçmiştir. Zira bölgeden New York'taki bir banka nezdinde poliçe düzenleyecek bir mekanizma yoktur.⁹⁶⁰

Ödemeler üzerine Avrupalılarla ayrışılan bir diğer nokta ise konsinye satışlardır. Amerikalılar görüldüğü üzere peşin satışları tercih ederken örneğin tarım aletleri konusunda Fransız, İtalyan ve Alman firmaları Osmanlı'daki tüccarlara konsinye bir şekilde mal satabilmekteydi. Konsinye mal alan bu tür tüccarlar ise bu sürece zarar vermemek için başka firmalardan (ki burada Amerikalı firmalar oluyor) alım yapmamaktaydılar.⁹⁶¹

Ödeme sorunlarını farklı örnekler üzerinden zenginleştirmek yaşanan sorunları ve bunun ticaretin hacmine etkisini göstermesi bakımından önemli olacaktır. Amerika özelinde yaşanan ödemeye dair sıkıntılar sadece “ödeme”den ibaret değildir. Ödeme meselesi bir de geç teslimat süreleri ile birleşmekte, bu da alıcıların bağladığı paranın geri dönüş hızını artırmaktadır. Örneğin Filistin'e Amerikan unlarının sokulması çabaları da böyle bir ödeme/navlun meselesi yüzünden başarısız olmuştur. 1901 senesinde Kudüslü bir fırıncı ABD'den 1.500 tonluk bir sipariş verir. Ödeme koşulu olarak da mal yola çıktıktan sonra 90 gün şartı konulur. Alıcı 90 gün içinde ödemesini yapar ama bu sefer de kargo altı ayda gelir. Alıcı bu durumda yatırdığı paranın geri dönüşü için en azından üç ay beklemek zorunda kalacaktır. Ve bir daha sipariş geçilmez. Zira Fransa ve Rusya menşeli unlar değirmenden çıktıktan iki hafta sonra teslimat edilebilmektedir.⁹⁶²

Ödeme şartlarında Amerikalıların katı tutumları ilerleyen senelerde de bazı siparişlerin iptal edilmesine neden olacaktır. Beyrut'ta bir tüccar senelik 125.000,00 \$ değerinde kaput bezi alıp satabileceğini belirtirken, imalatçı firmanın ödemeyi poliçeyle Paris ve Londra'da bile kabul etmeyip, New York'ta peşin ödenecek şekilde akreditif açılmasında ısrarcı olması yüzünden alıcı sipariş vermekten vazgeçmiştir.⁹⁶³ Hatırlanırsa birçok yerel bankanın Londra ve Paris gibi şehirlerle ilişkileri olmakla

⁹⁶⁰ CRUS 1901, C. I, s. 1039, 1041. O dönemde Trablusşam'da poliçe ödemeleri New York'tan değil de Londra ve Paris gibi merkezlerden yapılmaktaydı. Hatırlanırsa Amerikan gaz yağının bölgede yoğun şekilde satıldığı senelerde de böyle olmaktadır. Fakat ABD'li birçok ihracatçı New York üzerinden akreditif açılmasını istemekteydi.

⁹⁶¹ CRUS 1901, C. I, s. 1046.

⁹⁶² CRUS 1901, C. I, s. 1067.

⁹⁶³ CRUS 1907, C. I, s. 575.

birlikte New York bankaları ile olmaması da alıcının istese bile New York'ta peşin ödeme yapabilmesinin önünde bir engeldir. Yine Filistin'de daktilo satışı için konsolosun da aracılığı ile acentelik veren bir Amerikalı firmanın, acentenin satışları bağlamasını müteakip ödeme gelmeden ürün göndermeyeceğini belirtmesi üzerine sipariş iptal edilmiştir. Hatta daha ileri giderek önce paranın gönderilmediği bir iş kurgusunda acenteyle işe devam edemeyeceklerini belirtmişlerdir.⁹⁶⁴

Amerikalıların ödeme koşullarına dair katı tutumları ise onlarla rakip olan Avrupalılar için rekabeti kolaylaştırıcı bir etki yapmaktaydı. Örneğin kalite ve fiyat konusundaki artıları ile Belçika çivilerine bir alternatif olarak Amerikan tel çivileri pazara sunulmuş ve çok da başarılı olmuştu. Belçikalılar ve hatta Almanlar ise Amerika'nın bu hamlesine vadeleri artırarak cevap verip piyasa hakimiyetlerini tekrar pekiştirmeye çalışmışlardı.⁹⁶⁵

Sonuç olarak Osmanlı-Amerikan ticaretinin çok üst düzeylere çıkmamasının nedenlerinden birisi de ödeme sorunlarıdır. Bunun arkasında ise Amerikan finans sektörünün Osmanlı'da gözle görülür bir faaliyet gösterememiş olması yatar. Bankacılık ile sanayi ve ticaret arasındaki ilişkinin gücü kabul edildiğinde mevcut konjonktürün ticaretin büyümesindeki negatif etkisi anlaşılabilir.⁹⁶⁶ Avrupalı bankalar krediler sağlayarak ticaret hacmi yaratırken, Amerikalılar kendi finans kurumlarının bu yönde bir hizmetinden mahrum kalmışlardır.⁹⁶⁷

4.5. Navlun Pazarında Amerikalılar

ABD'nin Osmanlı topraklarına uzaklığı ticarete önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne dönük bir taşımacılık altyapısından yoksun olması Sanayi Devrimi'nin “daha çok ürün üretip satabilme”

⁹⁶⁴ CRUS 1901, C. I, s. 1068. Yine de ilerleyen yıllarda çok az da olsa Arap alfabeli daktilolar bölgede satılabilmektedir. CRUS 1905, s. 359.

⁹⁶⁵ CRUS 1902, C. I, s. 1145.

⁹⁶⁶ Bankacılık, ticaret ve sanayi arasındaki ilişki için bkz. Phyllis Deane, **İlk Sanayi İnkılâbı**, (Çev. Tevfik Güran), Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 2000, s. 161-178; Lee Crabi, Concepcion Garcia-Iglesias, “Ticaret Döngüleri”, **Cambridge Modern Avrupa'nın Ekonomik Tarihi (1700-1870)** (Ed. Stephen Broadberry, Kevin H O'Rourke), (Çev. Onur İşçi), Selenge Yayınları, C. 1, İstanbul 2023, s. 184-193.

⁹⁶⁷ Turgay, “Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century”, s. 229-230.

çıktısını gerçekleştirememesine neden olmuştur denilebilir.⁹⁶⁸ Buna mukabil yakın ilişkilere sahip olan İngiltere, Fransa, Avusturya ve daha sonra Almanya gibi devletler Osmanlı'ya deniz ulaşımı noktasında çok daha yakındılar. Bu ülkeler Osmanlı'nın Akdeniz kıyısı boyunca uzanan limanlarını yüzyıllardır doğal ticaret pazarları olarak görmekteydiler. Zira, bölgesel yakınlığın ticarete olumlu etkisi yadsınamaz. Örneğin Türk Adalarındaki ticarete Yunanistan'ın varlığının her zaman yüksek olması gibi ya da ABD'lilerin Güney Amerika'yı kendilerinin arka bahçesi varsaymaları gibi yakın coğrafya ticaret için kaldıraç etkisi yapmaktadır. Bu yönden, uzaklık her daim Amerikalılar için aşılması gereken bir sorun olarak varlık gösterecektir. Bu sorunu aşmak içinse doğrudan ve düzenli deniz seferlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

ABD-Osmanlı arasındaki ticaret 1850'ler boyunca ağırlıklı olarak Amerikan gemileriyle gerçekleştirilmiştir.⁹⁶⁹ Fakat bu denge zamanla diğer ülke gemilerine doğru bir seyir izler. Özellikle ABD'nin İç Savaş'tan çıktığı dönem itibarıyla bu dengenin yabancı bandıralı gemilere doğru kaydığı paylaşacağımız istatistiklerden izlenebilmektedir. Esasında ABD 1820'lerden İç Savaş'a kadar ihracat ve ithalat işlemlerinde daha çok Amerikan bayraklı gemilerle çalışıyordu. İç Savaş'tan itibaren ise bu trend tersine dönecektir.⁹⁷⁰

1860'lara tekabül eden bu dönemde üçüncü ülke gemileri yüklemelere dâhil olmuş olsa da Amerika'nın belli bir payı olmuştur fakat düşüş gözle görünür bir hal de almıştı. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihracatında kendi gemilerinin yüzdelik payındaki azalışı şu oranlar da vermektedir: 1863'te %79, 1864'te %72, 1865'te %49, 1866'da %37; 1867'de %58.⁹⁷¹ 1870'li senelere gelindiğinde ise artık Amerikan gemilerinin varlığı pek görülmemiştir. Buna mukabil incelediğimiz dönem boyunca

⁹⁶⁸ Taşımacılık ve Sanayi Devrimi ilişkisi için bkz. Freeman, Louçã, **Zaman Akıp Giderken**, s. 206-212.

⁹⁶⁹ Örnek vermek gerekirse ABD'nin 1854 senesinde Osmanlı Devleti'yle yaptığı ithalat ve ihracatın %100'ü Amerikan gemileri ile gerçekleşmiştir. **C&N 1854**, s. 40, 273.

⁹⁷⁰ 1821 ile 1878 arasında ABD'nin yerel ve yabancı gemileri kullanma karşılaştırması için bkz. **C&N 1878**, Part. 1, s. LXXII. 1821 senesinde Amerikan gemisi kullanma oranı %88 iken, 1878'de bu oran %26'ya düşecektir.

⁹⁷¹ **C&N 1863**, s. 19; **1864**, s. 33; **1865**, s. 53; **1866**, s. 45; **1867**, s. 47.

Osmanlı gemileri⁹⁷² de bu ticarete varlık göstermemişlerdir.⁹⁷³ Sadece ABD'ye gidip gelen yüklerden ziyade Osmanlı limanlarındaki genel ticaret merkezli bir okuma yapılıncı da Amerikalıların bir dönem çok zayıf da olsa var oldukları, daha sonraysa piyasadan silindikleri söylenebilir.

Navlun pazarında görülebildikleri 1860'larda Boğaz, Karadeniz ve Tuna nehirlerinde bulunan Amerikan gemilerinin ciddi bir kısmı⁹⁷⁴ da Amerikalıların değil, Avrupalıların ticaretine hizmet etmekteydiler.⁹⁷⁵ 1860'ların başında Tuna Nehri'ne giren Amerikan gemileri yirmili sayılara ulaşmış fakat zamanla bu adetler sıfıra yaklaşmıştır.⁹⁷⁶ 1873 senesinde yazılan bir raporda son dört sene zarfında hiçbir Amerikan gemisinin Tuna'ya girmediği kayıt altına alınmıştır. Bu nehirdeki navlun pazarı da deniz kıyısındaki limanlarda olduğu gibi yine İngilizlerin tekeli altındadır. Tuna kıyısındaki Romen şehirlerine her ne kadar Amerikan bayraklı gemi gelmese de gaz yağı ve don yağı gibi ürünleri direkt New York'tan sipariş verdiklerini de eklemek gerekir.⁹⁷⁷

1862 senesinde İstanbul'a yetmiş iki adet Amerikan gemisi uğramıştı. Bu her ne kadar aynı limanı ziyaret eden bin üç yüz adet İngiliz gemisine nazaran düşük de olsa yine de dikkate değerdir.⁹⁷⁸ Fakat bu oranlar kısa sürede negatif yönde değişim gösterecektir. Kısacası Osmanlı-Amerikan dış ticareti seneler içinde ciddi bir artış gösterirken, bu durumun navlun pazarına yansıdığı söylenemez. Hatta Turgay, bunu tam ters istikamette navlun payının azalışı olarak betimler. Ayrıca bu durumu Doğu Akdeniz navlun pazarında çok güçlü durumda olan İngiliz tekeline bağlar.⁹⁷⁹ Zaten

⁹⁷² Osmanlı Devleti navlun sektöründe ilgili dönemde genel olarak zayıftı. Bunun sebebi ise rekabetten ziyade devletin "ticaret, zanaat ve gümrüklere yönelik ekonomi politikalarıydı." Küçükkalay, **Osmanlı İzmir'inde İthalat**, s. 88.

⁹⁷³ Bu konuda mevcut olan yazın; verilerin yoğun olduğu Amerikan kaynakları üzerinden işlendiği için genelde Amerika'nın varlık gösterememesine yoğunlaşmıştır. Oysaki Osmanlı Devleti'nin de varlık göstermediği bir başka vakıdır.

⁹⁷⁴ 1862 seneli bir raporda "her sekiz gemiden yedisi" olarak belirtilmektedir. Bkz. **CRUS 1862**, s. 565.

⁹⁷⁵ Karadeniz ve Tuna bölgesinde daha çok tahıl, kömür ve balast yüklemesi yapılmaktadır. Bkz. **CRUS 1862**, s. 565.

⁹⁷⁶ **CRUS 1873**, s. 1107.

⁹⁷⁷ **CRUS 1873**, s. 1101. Amerikan gemilerinin gelmemesini sadece son dört sene olarak da düşünmemek gerekir. 1869'da gelen bir adet gemi dikkate alınmazsa ondan önceki üç senede de gemi gelmemiştir.

⁹⁷⁸ **CRUS 1862**, s. 567.

⁹⁷⁹ Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", s. 219-220, 225-226.

İngilizlerin bu gücü 1860'lı yıllardan itibaren Amerikan konsolosluk raporlarına da düzenli bir şekilde yansıyacaktı. Seneler konsolosların bu konudaki yetersizliklerini anlatmasıyla geçecektir. Amerika hem İstanbul hem İzmir özelinde navlun pazarında her sene payı azalan, diğer devletlere kıyasla ciddi bir öneme sahip olmayan ya da hiç varlık göstermeyen bir ülkeye dönüşecektir.

Amerikan gemilerinin gelişindeki sayıca azlık her yıl kendini tekrarlayan bir döngüye girecektir. Örneğin 1871'de İzmir'e dokuz,⁹⁸⁰ İstanbul'a yedi ve Selanik'e iki adet Amerikan gemisi giriş yapmıştır.⁹⁸¹ 1873'te ise İstanbul'a beş adet yelkenli Amerikan gemisi gelmişken, buharlı gemi ise hiç gelmemiştir. Bu adetleri İstanbul'a gelen toplam gemi adeti ile kıyaslamak daha net bir tablo ortaya koyacaktır. Şöyle ki 1873 senesinde İstanbul'a gelen yelkenli gemi sayısı 7.281 ve buharlı sayısı ise 2.034 adettir.⁹⁸² Aynı sene İskenderun'a yanaşan 372 geminin de yine sadece bir tanesi Amerikan bayrağı taşımaktadır.⁹⁸³ Bu adetler her sene böyle düşük seviyelerde devam edecektir. Bu nedenle gemi adetlerine dair verileri verirken bu kadarla iktifa etmeyi tercih ediyoruz. Her sene gemilerin gelişinin az olduğu raporlarda not düşülmekle beraber 1881 senesinde İzmir Konsolosu B. O. Duncan'ın bu durumu milletler arasında her Amerikalı için "son derece aşağılayıcı" bir durum olarak zikretmesi manidardır. Nitekim konsolosun dert yandığı son iki yılda İzmir'e gelen 2.730 buharlı gemiden hiçbirisi Amerikan bayrağı taşımamakla birlikte, 1.042 yelkenli gemiden yalnızca iki tanesinde bayrakları bulunmaktadır. Duncan bunun sorumluluğunu Kongre'ye atar. Kongre'nin bazı hatlara liberal sübvansiyonlar vererek yeni tekeller oluşturup o hatları çalıştıran birkaç kişiyi zengin ediyor oluşunu eleştirel bir dille ifade eder. Ona göreyse asıl olması gereken deniz ticaretinin gelişmesidir. Bunun için de esasında daha kapsamlı çözümler bulunmalıdır ki bu da denizcilik yasalarının değiştirilmesidir. Etkili yasal düzenlemeler ile -diğer ülkeler gibi- ucuza gemi inşa etme ya da nerede ucuz gemi varsa satın alabilme imkânının yaratılmasını dile getirmektedir. Eleştiri dozu sert olan bu mesajında denizcilik yasalarının "intihara

⁹⁸⁰ CRUS 1872, s. 833.

⁹⁸¹ CRUS 1872, s. 827, 831.

⁹⁸² CRUS 1873, s. 1061.

⁹⁸³ CRUS 1873, s. 1139.

mevilli” olduğunu söyleyerek eleştirir. Duncan, aksi durumda denizlerde rekabeti imkânsız görmektedir.⁹⁸⁴

Amerikalıların navlun pazarından silinmesi zamanla çok dramatik bir hal olarak karşımıza çıkmaya başlar. Mersin’deki Amerikan fahri konsolosu William Dawson durumdan bahsederken limana askerî gemi dışında hiçbir gemi gelmediğine vurgu yapıp eskiden gelen Amerikan gemilerini ve kaptanlarını hatırlayan yerlilerin ise onları sanki ölmüş akrabalarını anar gibi anlattığına değinir.⁹⁸⁵ Aynı sene ve uzun yıllar sonra Beyrut’a *Hamilton Fish* adlı bir Amerikan yelkenlisi gelir. Burada Amerikan gemilerinin yokluğu o kadar alışılmış bir durumken böyle bir gelişme hem şaşkınlık hem sevinç yaratmıştır. Nitekim konsolos raporunda uzun uzadıya bu gemiden bahseder, ayrıca halkın bu gemiyi konuştuğunu aktarır.⁹⁸⁶

ABD’nin Osmanlı’ya ihracatı ile navlun pazarından aynı oranda pay alamaması her ne kadar farklı konular gibi görülse de birbirini etkileyen süreçlerdi. Dördüncü bölümün başında belirtildiği üzere Amerikan gemilerinin azaldığı dönemde aynı zamanda ABD’nin Osmanlı’ya ihracatı da paralel bir şekilde düşüş trendine girmişti. Fakat yine de iki ülke yönünde ticaret devam etmekteydi. Yalnız üçüncü ülke bandıralarıyla! Bu ise birtakım kısıtlar üretmekteydi. Taşımacılık hizmeti bir nevî taşımacılık ticareti olarak düşünülebilir. Avrupalı ülkeler (İngiltere, Fransa, Avusturya ve hatta Rusya) kendi navlun şirketleri ve deniz hatları sayesinde bölgede ticareti domine edebilme gücüne sahiplerken, Amerika’nın tüccarlarına sunabildiği düzenli bir navlun hizmeti olmadığı için rakiplerinden negatif yönde ayrılmaktaydı. Bu da diğer başka sebeplerle bir araya gelerek Amerikalıların Osmanlı pazarında yeterli potansiyele ulaşamamasına sebep olmaktaydı.⁹⁸⁷ Amerika her ne kadar antlaşmalar sayesinde diğer devletler gibi “mezîd müsaadeye mazhar” dahi olsa finans, nakliye, uzaklık, pazara geç giriş gibi negatif sebeplerle Avrupalı devletlerin gerisinden gelmekteydi. Bu nedenle çok erken dönemlerde kârlı bir ticaret için Osmanlı

⁹⁸⁴ CRUS 1880-1881, s. 702.

⁹⁸⁵ CRUS 1886-1887, s. 1013.

⁹⁸⁶ CRUS 1886-1887, s. 1031. İlgili gemi Süveydiye limanından 1.581 ton meydan kökü yükü alarak Amerika’ya devam etmiştir.

⁹⁸⁷ Bu gerçeklik günümüz dünyasında da vardır. Türkiye de özellikle ekonomik ilişkilerini geliştirmek istediği ülkelerle direkt uçuşlar ile bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Nitekim bu çabalar THY’yi dünya devi bir şirkete dönüştürmüştür.

limanlarından Amerika'ya direkt hatların açılması gerekliliği anlaşılmıştı. Bir hat açılması kısa vadede başarılamasa da bazı ara formüllerle masrafları düşürebilmek de yine mümkündü. Örneğin ABD'den Osmanlı limanlarına giden üçüncü ülke gemilerini geri dönüşte kiralama fikri de bunlardan biriydi.⁹⁸⁸ Özellikle 1870 ve 1880'ler İzmir'de gaz yağı ithalatı ve meyan kökü ihracatının yoğun olduğu dönemlerdi. Bundan ötürü bir süre sonra gaz yağı ile gelen gemilerin dönüş yükleri tamamen meyan kökü olacaktı.⁹⁸⁹

Navlun maliyetleri bir ürünün kârlı bir şekilde satılması ya da satın alım kararları noktasında başat bir rol oynamaktadır denilebilir. Bu nedenle alıcı ve satıcılar bu maliyeti çeşitli stratejik tercihlerle minimuma indirmeye çalışırlar. Armatörler ise geminin gelir elde etmeden seyir halinde olmasını (ballast voyage) ve ayrıca bir limanda planlanandan (laytime) fazla gereksiz bir şekilde beklemesini tercih etmezler. Navlun pazarında süre tasarrufu verimlilik ve kâr açısından çok mühimdir. Özellikle bir geminin bir limana hem gidişinde hem de dönüşünde boş olmaması dikkat edilen bir husustur. Hem alıcı ve satıcıların hem armatörlerin bu tercihleri ticarete bazı karmaşık durumlar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin özellikle meyve yüklemeleri İzmir'de çok yoğundur ve bu nedenle liman çok fazla gemi çekmektedir. Meyve yükü almaya gelen gemiler de balast bir vaziyette gelmemek için aslında başka bölgelerin ihtiyacı olan ve başka limanlara indirilecek yükleri de İzmir'e getirmekte ve meyve yükü ile dönebilmekteydiler. Bu nedenle Suriye ve Beyrut'a sevk edilecek gaz yağı da İzmir'de boşaltılabilmekte ve sonrasında çeşitli sevkiyat yöntemleri ile ilgili bölgeye yönlendirilmekteydi.⁹⁹⁰ Bu durumdan hem gaz yağı satıcısı hem de armatör kârlı çıkmakla beraber ürünün nihai satış fiyatı -ek bir navlun maliyeti de eklenmesinden ötürü- artmaktaydı.

Navlun masrafları bir ürünün nerede üretileceğine dair verilecek kararlarda da belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu varsayım şu soruyla açılabilir: Bir Amerikalının Osmanlı şehirlerinden hammaddeyi alıp doğrudan mı sevk etmesi, yoksa aldığı bölgede işleyip nihaî mamul olarak mı ülkesine götürmesi daha az navlun masrafı

⁹⁸⁸ CRUS 1868, s. 591.

⁹⁸⁹ CRUS 1879, C. I, s. 704. Ağırlıklı olarak gaz yağı taşımacılığı ile sınırlı olan Amerikan gemileri 1880'den sonra pek görülmeyecektir. CRUS 1885-1886, C. II, s. 1469.

⁹⁹⁰ CRUS 1869, s. 357.

çıkarmaktadır? Burada ikinci seçeneği seçmek gerekmektedir. Zira hammadde her zaman daha ağır, daha hacimli ve nihai mamule göre daha ucuzdur. Bu da gemide daha çok alan kaplanması demek olup yüksek bir navlun maliyeti ortaya çıkarmaktadır. Üstelik yüksek navlun maliyeti çıkaran hammadde; nihai mamule göre de çok daha ucuzdur. Bu nedenle daha ucuz bir ürüne daha çok navlun masrafı ödemektense daha pahalı ve katma değeri yüksek bir ürüne daha az ödemek mantıklı bir tercihtir. Nitekim Amerikalı ticarî bürokratlar da bu kanıyı destekler düşüncelere sahiptir.⁹⁹¹ Tercihler doğal olarak yukarıdaki gibi olmakla birlikte her bir tercih de uygulamadaki mevcut mevzuattan az ya da çok etkilenmektedir. İkinci bölümde görüldüğü üzere ABD'nin gümrük tarifelerinde en ham haldeki ürünlere en düşük ithalat vergisi uygulandığı için Osmanlı'dan ağırlıklı olarak hammadde ithalatı yapıldığı da bir vakıadır. Örneğin meyan kökünden yapılan meyan kökü macununun ABD'de ithalat vergisi artırılınca ithalatı kesilecek ve yerini ham meyan köküne bırakacaktır.

Amerikalıların Osmanlı limanlarına doğrudan vapur hattının olmaması birçok ürün grubunda fiyat avantajını kaybetmelerine neden oluyordu. Bu da birçok şehre sadece ikamesi pek kolay olmayan Amerikan ürünleri dışında ürün gelememesi hususunun ana sebeplerden birisidir. Yenilikçi fikirleri ile dikkatimizi çeken Beyrut Konsolosu John T. Robeson direkt hatların yokluğundan kaynaklanan fiyat dezavantajını aşmanın kısa vadeli bir yolunun önerir: O da ABD ile Liverpool ya da Marsilya arasında aktarmalı yapılan seferlerin uzun vadeli sözleşmeler ile daha ucuza getirilmesidir.⁹⁹²

Esasında Osmanlı limanlarına doğrudan hat açmak da Amerikalılar için bazı riskler barındırmaktadır. Açılan hat ile Amerikan ürünleri Osmanlı limanlarına sevk edildiği zaman bu gemilerin geri dönüş yüklerini bulma garantisi girilen işin riski olarak gözükmektedir. Nitekim önceki bölümlerde bahsedildiği üzere çoğu Osmanlı limanında Amerika ile yapılan ticaret çok kısıtlıdır. Birçok limandan ABD'ye yün, meyan kökü, kuru meyveler dışında ürün gitmemekte ve giden ürünler de senelere göre

⁹⁹¹ Hammadde nakliyesindeki yüksek masraftan kurtulma düşüncesine bir örnek için bkz. **CRUS 1871**, s. 1093.

⁹⁹² **CRUS 1884-1885**, s. 1028. Amerika'ya hat olmadığı için ürünler genelde İngiltere aktarmalı olarak sevk edilmekteydi. Yalnız incir mevsimi gibi zamanlarda Amerika'ya doğrudan seferler yapılmaktaydı. **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 942.

dalgalı bir seyir izleyebilmektedir. Açıkçası Osmanlı-Amerikan ticaret hacmi İngiltere ya da Fransa ile kıyaslanınca pek de yüksek değildir. Bu da doğası gereği yüklenecek ürün alternatiflerinin ne olacağı sorusunu gündeme getirmekte ve risk üretmektedir. Bu kısıt, açılacak bir hattın kârlı olup olmaması noktasında şüphelere yol açabilmektedir. Nitekim hat açılma fikrini savunanlardan biri olan fahri konsolos Jacob Shumacher de dönüş yükleri ile ilgili belirsizliği “En azından İngiltere’ye dönüş yükü bulunabilir” diyerek savunmaktadır.⁹⁹³

Doğrudan hattın olmaması özellikle hafif tonaj ve hacme sahip ürünlerin sevkiyatında da sorun yaratmamaktadır. Örneğin gaz yağı gibi yüksek tonajlı ürünler üçüncü ülkelerin gemileriyle dahi olsa doğrudan sevkiyata konu olmaktadır. Zira bu ürünlere muhtemel bir aktarma işlemi zahmetliydi. Fakat küçük tonaj ve hacimli ürünler -örneğin soba, çivi ya da tarım makineleri gibi- doğrudan bir hat olmadıkça aktarmalı bir şekilde gelmekteydi.⁹⁹⁴ Aktarma (transit yük taşımacılığı) ise o dönemde bazı dezavantajlara sahipti. Örneğin İzmir’e gaz yağı ve rom hariç tüm Amerikan ürünleri İngiltere üzerinden gelmekteydi. Bahsi geçen iki ürün ise genelde Avusturya ya da İtalyan gemileriyle getirilmekteydi. Yaşanan aktarmalar navlun fiyatlarını şişirmekle beraber aynı zamanda müşteriye ürün tedarikindeki süreyi de uzatmaktadır. Bunun yanı sıra transfer limanında yaşanan ekstradan boşaltma ve yükleme de ürünün daha çok hasarlanmasına yol açabilmektedir.⁹⁹⁵ Navlun fiyatlarının şişmesi ise sadece boşaltma ve yüklemenin artışından ibaret değildir. Örneğin bir ürün Avrupa limanında rıhtıma indirilip de Osmanlı’ya gidecek gemilere yüklenmeyi beklediği sürelerde rıhtım masrafları oluşmaktaydı.⁹⁹⁶ Firmaların nakit akış döngülerinin uzaması da bir başka vakıydı.

Okyanus ötesinden yüklenen bu ürünlerde aktarmaya dair iki sorunun tek vakada birleşmesine örnek olarak sobalar verilebilir. ABD’nin Sivas Konsolosu Jewett, tanıtmak için ülkesinden bir gaz yağı sobası getirmiştir. Soba beğenilince

⁹⁹³ **CRUS 1884-1885**, s. 1036. Dönüş yükü Osmanlı-ABD ticarî ilişkilerinin ilk başladığı senelerde de bir sorun olarak göze çarpar. Bkz. Gordon, **American Relations**, s. 44.

⁹⁹⁴ **CRUS 1901**, C. II, s. 758.

⁹⁹⁵ **CRUS 1884-1885**, s. 1060-1061.

⁹⁹⁶ **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 954-955. Genelde Liverpool, Le Havre, Marsilya, Cenova, Hamburg gibi liman şehirlerinde aktarma olmaktadır. **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 504.

yetkililer için altı adet daha sipariş geçilmiştir. Fakat aktarmalar ve üçüncü ülke limanlarındaki beklemlerden ötürü sobaların Sivas'a gelişi on bir ayı bulacaktır. Ayrıca sobaların nakliye sırasında zarar gördüğü de anlaşılmıştır. Hem gecikme hem de hasar nedeniyle siparişlerin bir kısmı iptal edilecektir.⁹⁹⁷ Sobaların yanı sıra dikiş makinesi ve bisiklet gibi teknolojik ve hassas olan emtia da taşınırken ya da Liverpool gibi aktarma limanlarında transfer edilirken kırılma, parçalanma gibi problemler yaşanabilmekteydi. Bu da piyasada Amerikan paketlemesi için olumsuz bir yargıya sebep olmaktaydı.⁹⁹⁸ Örneğin 1900 senesinde Erzurum'dan sipariş edilen iki bisiklet yerine bir bisiklet gönderilmişti. Gelen bisiklet ise jantı kırık ve selesizdi. Tazminat talebine karşılık da üretici firma zararı karşılamak yerine sigorta şirketine yönlendirmişti. Böyle bir gelişmeysse ABD konsolosunu dahi çileden çıkaracaktı.⁹⁹⁹

1885 senesinde İzmir Konsolosu Stevens'in navlun sorununa dair sunduğu çözüm ilginçtir. Uzun yıllar Amerika-Osmanlı arasında hat kurma önerisi varken bu sefer İzmir ve çevresi arasında sefer yapacak bir feribot hattı kurulması projesinden bahseder. Bu girişimi İzmir'de ve New York'ta yerleşik Amerikalılar ortaya atmıştır. Bu hattaki gemilerin hepsi Amerika'da üretilecek ve sahipleri de Amerikalılar olacaktır. Böyle bir plan gerçeğe dönüştürülürse sonuç itibarıyla sahiplerine kâr getirecek ama bununla birlikte Amerika'nın bölgede prestijinin artmasına da yarayacaktır.¹⁰⁰⁰ Bu proje güzel olmasına rağmen fikir aşamasında kalmıştır.

Bazı ürünlerin Amerika'ya sevkiyatının yapılıp yapılmaması konusunda verilecek kararları gemilerin mevcut durumu çok ciddi şekilde etkileyebiliyordu. Örneğin istatistiklerde bir ürünün bir anda Amerika'ya sevk edildiği ya da sevkiyatlarının düştüğü görülebilmektedir. Bunlarla ilgili mikro ve makro ekonomik sebepler de ikinci ve üçüncü bölümlerde ortaya konulabilmişti. Bununla birlikte yaşanan değişimlerin arkasında lojistikle alakalı etkenler de bulunmaktaydı. Burada

⁹⁹⁷ CRUS 1899, C. I, s. 978.

⁹⁹⁸ CRUS 1898, C. I, s. 1168, 1171. 1907 senesinde İstanbul'da 12 adet soba siparişi veren bir alıcı, satıcının düzgün paketleme yapmaması nedeniyle teslimatta sobaların 7'sinin parçalandığını görür. CRUS 1907, C. II, s. 542.

⁹⁹⁹ CRUS 1900, C. I, s. 1137. Amerikalılar birçok yeni üründe deneysel sevkiyatlar yaptığı için malların uygunluğu önemlidir. Düzenli sipariş ancak bu ilk izlenimden sonra düşünülebiyecek bir olgudur. CRUS 1901, C. I, s. 1030.

¹⁰⁰⁰ CRUS 1884-1885, s. 1061-1062.

krom cevherini örnek olarak vermek isteriz. 1880'lerin ortasında bu ürün Lazkiye çevresinde keşfedilmişti ve hemen akabinde madencilik faaliyeti başlamıştı. O sıralarda İskenderun ve Süveydiye limanları üzerinden ABD'ye yoğun bir şekilde meyan kökü ve yıkanmamış yün sevkiyatı yapılmaktaydı. Amerika'ya çok fazla ürün gitmediği içinse bu sevkiyatlarda balast sorunu ortaya çıkmaktaydı. Balast sorununu pratik olması bakımından bazen gemiye taş ve kum torbaları yükleyerek çözmektedirler. Fakat malumdur ki bu iki ürün ticarî emtia olmadığı için armatöre sorunu çözmek dışında ekonomik bir fayda sağlamıyordu. Bu nedenle 1887 senesinde Süveydiye'den Amerika'ya meyan kökü ile giden birkaç gemi bu tür ürünleri taşımak yerine Lazkiye'ye uğrayıp balast için krom cevheri yüklemiştir. Nitekim ilgili sene krom ihracatı da bir önceki seneye göre artış kaydetmiştir.¹⁰⁰¹

Navlun konusunda bir diğer sıkıntı ise ABD ile Beyrut-Suriye limanları arasında gidiş ve geliş istikametindeki birim başına fiyat farkları çıkmasıydı. Örneğin 1897 senesinde Beyrut'tan New York'a giden bir yük için 12,20 \$/ton fiyat alınabilirken, New York'tan Beyrut'a bu değer 17,50 \$/tona ulaşmaktaydı.¹⁰⁰²

Bölümün başından bu yana uzak bir ülkeye sahip olan Amerikalıların navlun pazarında varlık gösteremediği, bunun ise ticarete dezavantajlı bir konuma düşmelerine sebep olduğu izah edilmeye çalışıldı. İzmir Konsolosu Madden'in ise buna bir ilavesi olacaktır. Madden'e göre pazara hâkim olan İngilizler, Amerikan ürünlerini "Osmanlı pazarından uzak tutmak için" bilerek yüksek navlun ücretleri sunmaktadırlar.¹⁰⁰³ Bu noktada bir diğer dezavantajın daha varlığı ortaya çıkar. O da başka hatları işleten üçüncü ülke firmalarının iş prosedürlerine ve insafına tabi olmak zorunda kalmaktır. Bu da aslında Amerikalı satıcı/üretici ile Osmanlı yerel alıcısı arasında yapılacak bir antlaşmanın teslimat koşullarını içeren maddelerini sağlamak konusunda Amerikalıların elini güçsüzleştirmektedir. Bu da kârdan zarar ya

¹⁰⁰¹ CRUS 1886-1887, s. 1033, 1049.

¹⁰⁰² CRUS 1896-1897, C. I, s. 1157. Örneğin ABD'nin İskenderun Konsolosu Davis, New York'tan sipariş ettiği 28,50 \$ değerindeki bir kasa konserve için 12,60 \$ navlun ödemişti. CRUS 1900, C. I, s. 1112. 1862 senesinde Amerikan yelkenlilerinin Beyrut tarifeleri ise şöyleydi: Savaş zamanında metreküp başına 50 sent ve barış zamanında 20-30 sent. Sigortalar ise barış zamanında %0,5 ve savaş zamanında %3 olarak belirtilmiştir. CRUS 1863, s. 508.

¹⁰⁰³ CRUS 1895-1896, C. I, s. 179, 943.

da en kötü durumda müşteri kaybına yol açabilir.¹⁰⁰⁴ Bu ve buna benzer birçok problem alanı düşünülünce Madden'in sert çıkışı aslında yavaş yavaş sorunlara daha ciddi şekilde eğileceklerine dair bir işaret fişeğidir. Nihayet uzun yılların şikayetlerinden sonra 19. yüzyıl biterken Amerikalılar gemicilik alanında çabalarda bulunacaklardır. İzmir Konsolosu Madden'in 1894'ten beri böyle bir hattı kurmak için verdiği mücadele 1896'da İzmir'de ithalat ve ihracatın düşüşe geçmesi nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Zira görüştükleri vapur şirketi mevcut koşullar itibarıyla projeden çekilmişti.¹⁰⁰⁵ Fakat girişimler burada kesilmeyecektir. Ayrıca açılacak muhtemel bir deniz hattı sadece Osmanlı operasyonları için değil, aynı zamanda Yunan limanlarında da kendilerine avantaj sağlayacaktı.¹⁰⁰⁶

Navlundan kasıt çalışma boyunca her zaman aslî anlamıyla denizcilik için kullanıldı. Fakat burada navlunun negatif ve pozitif etkilerine bir emsal teşkil etmesi bakımından karaya çıkıp hem limanları hem de demiryollarını örnek vermek icap eder. ABD gemilerdeki yokluğunun yanı sıra Osmanlı liman ve demiryollarında yapım ya da işletme imtiyazı da olmayan bir ülkedir. Örneğin Amerika'nın Beyrut Konsolosu Thomas S. Doyle de kendi konsolosluk bölgesi için Beyrut-Şam, Şam-Havra ve Yafa-Kudüs Demiryolları ile Beyrut Limanının Fransızlar tarafından inşa edilip işletildiğini belirtir. Konsolos böyle örneklerden (hamle ve yatırımlardan) hareketle bu tür rakiplerin pazarın değerini sadece bilmekle kalmadığını, aynı zamanda “pazarı ellerinde tutabilmek için durmaksızın çaba gösterdiklerini” dile getirir.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ Fransız konsolos M. Regnault da teslimatlarda yaşanan gecikmelerin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları örnekler ile birlikte açıklar. Konsolosa göre navlun konusundaki diğer sıkıntılardan bir diğeri de paketlemedir. Zira, nakliyeciler iyi paketlenmeyen bir ürünün sorumluluğunu almamakta ve taşıma sırasındaki olası hasarlarda satıcı ile alıcı karşı karşıya gelebilmektedir. Bu tip durumlardan kaçınmak için ise *CIF* (*Cost, Insurance and Freight / Mal bedeli, sigortası ve navlunu ödenmiş*) satışlar yapılarak satıcıyı yükleme limanından sonraki sorumluluklardan azâde kılmak gerekmektedir. Ayrıca *CIF*'in içeriğindeki sigortanın kapsadığı risk türlerine dair *FPA* (*Free from Particular Average / Hususî Avaryadan Müstesna*) ya da *GA* (*General Average / Umumî Avarya*) gibi farklı ilkeleri içerip içermediğine dair de alıcı ile bilgi alışverişinin netleştirilmesi icap eder. **CRUS 1895-1896**, C. II, s. 511-512.

¹⁰⁰⁵ **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 179.

¹⁰⁰⁶ **CRUS 1898**, C. I, s. 1157.

¹⁰⁰⁷ **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1152. Beyrut-Şam Demiryoluna dair daha geniş bilgi için bkz. Züleyha Yavuz, **Beyrut-Şam Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi (1891-1914)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Yukarıda ürettiği sorunları madde madde sıraladığımız navlun konusundan ötürü Amerikalıların Osmanlı pazarında İngilizler ve diğer Avrupalı milletler ile eşit şartlar altında rekabet edemedikleri söylenebilir. Bu sorunu çözmek isteyen Başkonsolos Dickinson bazı girişimlerde bulunur. Amacı ya direkt bir hat kurulması ya da Avrupa'ya giden bir hattın Osmanlı limanlarına kadar uzatılmasıdır. Dickinson'ın amacı kendi yurttaşlarına potansiyeli göstermektir. Bu nedenle ilk defa olarak Osmanlı'dan ABD'ye yapılan yüklemelerin tonaj bazlı listesi tutulur. Buna göre Osmanlı limanlarından ABD'ye giden malların son bir yıllık tonajı 54.757 ton olarak hesaplanmıştır. Bu tonajın yaklaşık yarısını tek başına İzmir üstlenmektedir. İzmir'i ise sırayla Selanik, İstanbul ve İskenderun izlemektedir. Hattın muhtemel durakları olan Yunan limanlarının ABD'ye yüklemeleri 16.300 ton ve çoğunluğu (%85'i) Batum'dan olmak üzere Karadeniz limanlarının ise 62.478 tondur. Kısacası bu bölgeden direkt ABD'ye giden malların toplamı 133.535 tondur. Bu da bir hat açılma fikri için önemli bir potansiyelin var olduğunu gösteriyordu. Ayrıca bölgeden Avrupa ülkelerine gidip sonra ABD'ye satılan ürünler de hesaba katılırsa potansiyel 130 binden çok daha fazlasıydı. Bununla birlikte açılacak yeni bir hat navlun ücretlerini de düşüreceği için satışların artışına direkt etki edecek ve üretilen sinerji ile var olan potansiyel daha da büyüyecekti.¹⁰⁰⁸

4.5.1. Barber Line ve Sonrası

Navluna dair yukarıda anlatılanları toplamak gerekirse diğer ülke hatlarının kullanılması şu sorunları beraberinde getirmekteydi: “Liverpool, Hamburg gibi şehirlerden aktarma ile yaşanan uzun sefer süreleri, Amerikan menşeli yüklere karşı ayrımcılık, limanlarda yaşanan gecikmeler, aktarma maliyetleri, hasarlar ve iskele ücretleri.” Bunun yanı sıra konsolosların Osmanlı alıcılarıyla temaslarında karşılarında navlun merkezli sıkıntılardan dolayı Amerika ile ticarete pek de hevesli olmayan bir tüccar sınıfı bulunmaktaydı. Başlıklar bilindikti: Amerika'nın uzaklığı ve bu nedenle hem teslimatların gecikmesi hem de navlunların yüksekliği.¹⁰⁰⁹

Bu sorunların izalesi için İstanbul Başkonsolosunun 1898 senesinde başlayan çabaları bir yıl sürecekti. Ve nihayet Şubat 1899'da *Barber & Co.* şirketi bu hattı

¹⁰⁰⁸ CRUS 1898, C. II, s. 606.

¹⁰⁰⁹ CRUS 1900, C. I, s. 1117.

üstlenmesi noktasında ikna edilecekti. *Barber Line* adlı hat ile New York ile İzmir, Selanik, İstanbul gibi Osmanlı limanları arasında sefer yapılmaya başlanacaktı. Ayrıca işe başlanan ilk sene Beyrut, İskenderiye gibi diğer limanlara da deneme seferleri yapılarak hatta dâhil edilmesine dair bir çalışma yürütülmüştü.¹⁰¹⁰ Bir New York City firmasına ait olan bu hattın seferleri ayda bir olacak şekilde planlanmıştı.¹⁰¹¹ Hat aynı zamanda “Yankee Line” olarak da anılacaktır. İlk senesinde ticarete yansıttığı olumlu katkı aşikardır. Zira aynı yıl navlun fiyatlarında %25-33 arası düşüş yaşanmıştır. Ayrıca ABD’den Osmanlı’ya ihraç edilen emtianın hacmi artmıştır.¹⁰¹² Yeni yeni filizlenmeye başlayan un ithalatı ile hattın arasında karşılıklı olarak birbirini besleyen bir ilişki bulunmaktaydı. Yine hattın açıldığı ilk sene ABD’nin Osmanlı’ya ihracatı nominal değerlerle iki kat artmıştı.¹⁰¹³ Bununla beraber *Barber* hattının İstanbul’a kadar uzanması fakat Karadeniz’e doğru devam etmemesi bu şehirlerdeki Amerikan misyonlarını pek sevindirmemiştir. Zira, Samsun gibi limanlardan ABD’ye gidecek ürünlerin *Barber* hattına ulaştırılması için yine Samsun-İstanbul arasında üçüncü ülke vapurları kullanılmaktadır. Bu nedenle hattın açılması ile İstanbul-New York arasındaki ticarete yaşanan pozitif etki Samsun gibi Karadeniz şehirlerinde hissedilmemiştir.¹⁰¹⁴

Barber Line seferleri Yunan limanları ve İstanbul, Selanik, İzmir gibi Osmanlı şehirlerine yapılmakla birlikte vapurlar bazen Beyrut’a da yük getirip götürmekteydi. Fakat deneme amaçlı olduğu için bu seferler düzensizdi. Beyrut Konsolosu da bu nedenle aynen Karadeniz’deki konsololar gibi hattın kendi bölgesine de -en azından altı haftada bir dahi olsa- düzenli sefer yapmasını talep etmekteydi. Hatırlanırsa yukarıda New York’tan Beyrut’a navlunun 17,50 \$/ton olduğundan bahsedilmişti. Fakat *Barber*’ın Beyrut’a yaptığı sevkiyatta birim fiyat 7,90 \$/ton olarak gerçekleşmiştir. Bu fiyatlar aktarmalı bir hizmet veren İngiliz *Prince Line*’ın sunduğu

¹⁰¹⁰ **CRUS 1899**, C. II, s. 736. *Barber Line*’ın etkisi C&N’den derlediğimiz gemi kayıt grafiklerinde izlenememektedir. Zira, hattın çalıştığı seneler ABD’li gemi tonajlarında bir artış gözükmemektedir. Bunun sebebi şirketin farklı ülke bandıralı gemilere sahip olması olabilir. Bkz. *Grafik 35* ve *Grafik 36*. Örneğin 1910 senesinde Mersin Limanı’na uğrayan Amerikan gemileri Belçika bandıralıydı. Uygun, **Osmanlı Sularında Rekabet**, s. 138.

¹⁰¹¹ **CRUS 1899**, C. I, s. 984.

¹⁰¹² Bu kırılma noktası *Grafik 41*’de izlenebilmektedir.

¹⁰¹³ **CRUS 1899**, C. I, s. 974; **CRUS 1901**, C. II, s. 758.

¹⁰¹⁴ **CRUS 1899**, C. I, s. 981-982.

tekliflerden bile daha iyiydi. Ayrıca açılan bu yeni hat ile Osmanlıların Amerikan ürünlerini satın alma tercihlerine olumlu etki yapıldığı görülmüştü. Nitekim ilk defa olmak üzere o sene İzmir’e yüz bin çuval Amerikan unu gelmişti.¹⁰¹⁵

Fakat her girişim yeni bir rekabet doğurur. *Barber Hattının* açılması da New York – Liverpool – Levant boyunca aktarmalı seferler yapan İngiliz şirketlerini (*Cunard Line, Moss Hutchison Line, Leyland Line, Papayanni Line*) epey rahatsız etmişti. Bu firmalar aynı rotada aktarmasız sefer yapan *Barber*’i “ezmek için her türlü çabayı” gösterecekti. Başkonsolos Dickinson ise bu hattın kapatılmasının “Avrupalılarla rekabeti imkânsız hale getireceği ve mevcut fırsatı sona erdireceğini” belirterek hattın desteklenmesini talep etmekteydi. Böyle bir talebe gerek duyulmasının altında ise ticaretin şu gerçeği yatmaktaydı: Hat açıldığı gibi tüm Amerikalı ihracatçılar *Barber* ile çalışmaya başlamış değillerdi. Halen aktarmalı hatların kullanımı da -*Barber*’den daha hacimli olmak üzere- devam etmekteydi. Bununla birlikte *Barber Hattından* Şubat-Ekim 1899 ayları arasında sadece İstanbul’a sevk edilen mal %95’i un olmak üzere yaklaşık 3.600 tondu.¹⁰¹⁶ Dikkat edilirse hattın taşıdığı ürünler arasında o senelerde yoğun bir şekilde ithalatı gerçekleştirilen tarım makineleri vd. ürünler zikredilmemektedir. Hat ticaretin hacmini artırmış olsa da Amerikalıları dahi alışkanlıklarından pek vazgeçirememişti.

Başkonsolos Dickinson’ın Liverpool merkezli hatlara dair tehlikeyi görüp önlem almaya çalışması kendi konumu için haklı bir endişeydi. Nitekim ilk seferini New York’tan Şubat 1899’da yaparak açılan hat 1901 senesinde kapanmıştır. İzmir Konsolosu Lane de *Barber Line*’ın sefer yaptığı sürece ortaya çıkan olumlu havanın hattın kapanmasıyla birlikte bir anda silinip gittiğini belirtir. Ve tekrar İzmir gibi büyük merkezlerde mecbur kalınan aktarmalı seferlerin rekabeti olumsuz etkilediğinden dem vurmaya başlar. İzmir’e uğrayan gemi kayıtlarında da 1901’de Amerikan gemileri görünmemektedir. Bu hattın kapanmasında konsolosların aksine Amerikalı ihracatçıların milliyetçi duygularla değil de kâr amaçlı tutumlarının da etkisi yadsınamaz. Zira Osmanlı pazarına mal gönderen Amerikalı ihracatçılar aynı zamanda ve daha yoğun miktarlarda İngiliz pazarına da satış yapmaktaydılar. İşte bu

¹⁰¹⁵ CRUS 1899, C. I, s. 989-990, C. II, s. 736.

¹⁰¹⁶ CRUS 1899, C. II, s. 738; 1903, C. I, s. 103.

noktada bahsi geçen İngiliz hat sahipleri; sevkiyatlar kendilerine verilmez ise Amerikan ürünlerine karşı “keskin bir ayrımcılık yapacaklarını” bildirir. Bu da *Barber Line*’ın sonunu getiren süreci tetiklemiş olur.¹⁰¹⁷ Dickinson’un ifadesiyle İngiliz pazarına rakiplerle aynı koşullarda giremeyeceğini anlayan ihracatçılar Liverpool şirketlerine “teslim olmak zorunda kalmışlardır.” Lane’in olumsuz bakışına rağmen Dickinson artık durumdan o kadar da rahatsız değildir. Zira, seferlerini önce seyreltmek sonra da askıya almak zorunda kalan *Barber Line* Amerikalılar için üç önemli katkı yaratmıştır: Bunlardan birincisi hattın rekabetiyle Liverpool tekelinin kırılması ve bu ortamda oluşan daha ucuz taşımacılık dalgasıdır.¹⁰¹⁸ Ucuz navlun bedelleri *Barber Line* faaliyetlerini durdurduktan sonra da devam etmiştir. Böylece Amerikalılar oluşan daha ucuz navlunlarla Osmanlı pazarında alıveriş yapmaya başlamışlardır. İkinci fayda ise *Barber Line*’ın seferlerini yaptığı süre zarfında sevkiyatta yaşanan ivme artışıdır. Artan ticaret ise dördüncü ülkelerin gemicilik şirketlerini de bu pazarda rekabete teşvik edecektir.¹⁰¹⁹ Sahaya farklı oyuncuların girmesi ise ucuzlayan fiyatların korunmasına zemin hazırlamıştır. Bu etki o kadar büyüktür ki son beş yıl içinde ABD’nin ihracatında bu denli büyük bir artışı gösteren iki ülkeden biri Osmanlı Devleti’dir.¹⁰²⁰ Bir başka artı ise Osmanlı alıcısının hep yakındığı ve ticaret hacminin büyümesine engel olan sebeplerden biri olan “Amerikan mallarının geç teslim” sorununun doğrudan hatlar ile kırılmasıdır.¹⁰²¹ Kısacası hat birbirini besleyen bu üç süreci pazara miras olarak bırakmış ve Liverpool tekeli kırılmıştır denilebilir. Fakat İngilizler de öyle kolay teslim olmamışlardır.

¹⁰¹⁷ *Barber Line* sonunu getiren bu rekabette yine de son senesinde ciddi bir savaş vermiştir. Özellikle Osmanlı Devleti’nde mukim ABD konsolosları bu hattı besleyebilmek için elini taşın altına koymuş ve sürekli yeni kargolar bulma gayretine girmiştir.

¹⁰¹⁸ Birçok navlun teklifi %33 ila %50 arasında düşüş göstermiştir.

¹⁰¹⁹ İngiliz şirketleri ise pazar paylarını kaybetmemek için fiyat indirmek haricinde hatlarına daha hızlı rotalar açarak alternatifler de üretmişlerdir. Bu İngiliz şirketlerine *New York & Mediterranean Steamship Company* ile *Cunard Line* örnek verilebilir. **CRUS 1903**, C. I, s. 103-104. Kısacası 19. yüzyılın başındaki navlun rekabeti Doğu Akdeniz navlun pazarını olumlu yönde dönüştürmekteydi.

¹⁰²⁰ Diğer de Filipin Adaları’dır.

¹⁰²¹ **CRUS 1901**, C. I, s. 1072, 1077, C. II, s. 758; **1903**, C. I, s. 103-104. *Deutsche Levante Linie* ve *Hamburg-American Line* güçlerini birleştirir. Yine bu süreçte İtalyanların *Florio-Rubattino* adlı gemi hattı da önemli bir rakip olarak belirir. İtalyanlar Napoli aktarmalı sevkiyat yapsalar da sadece Levant aktarmalarına mahsus buharlı gemiler tahsis ederek New York-İstanbul arası sevkiyatı 25-27 gün gibi kısa sürelerle düşürmeyi başarmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Başkonsolos Dickinson hattın amacına ulaştığını ve daha iyisinin yapılamayacağını düşünür.

Osmanlı pazarında rekabette navlunun belirleyici bir etkisi olduğu gerçeğinden ötürü yeni hatların açılmasını Amerikalılar olumlu karşılamışlardır. Fakat Liverpool gemi şirketleri bu sefer de Alman ve İtalyanlarla rekabete gireceklerdir. Yeni hatlar arasında Barber'dan iki sene sonra kurulan ve güç birliğine giden *Deutsche Levant Line*'ın (*Deutsche Levante-Linie*) İstanbul-New York-İstanbul-Karadeniz limanları arasındaki seferler de ön plana çıkmaya başlar. Liverpool firmaları şimdi de bu yeni hattı devre dışı bırakmak için *Barber* ile çalışan müşterilere uyguladıkları tehditleri uygulamaya başlarlar. Nitekim *Deutsche Levant Line*'ın bazı gemilerinin bu mücadeleden ötürü tam yüklü bir şekilde seferlere çıkamadığı olmuştur.¹⁰²² Bununla birlikte ABD'den Osmanlı'ya gelen ve Osmanlı'dan ABD'ye giden yükün tonajları arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Osmanlı-ABD ticarî ilişkilerinde o dönemde Osmanlı her zaman fazla vermektedir. Kısacası bu hattın İstanbul-New York seferlerine yüklenebilecek ürün her zaman daha fazladır. Bu da gemilerin geliş ve gidişlerinde bir dengesizlik oluşturma ihtimalini doğurmaktadır. Bu nedenden dolayı hat New York-İstanbul arası sevkiyatta olabildiğince ürün toplamaya bakarken, muhtemelen İstanbul-New York sevkiyatlarında yük bol olduğu için belli bir istîfab haddinin üstüyle istese de ilgilenememektedir. Bu denge sebebiyle Başkonsolos Dickinson da özellikle Amerikan ürünlerinin bu hattın gemileriyle yüklenmesini “sürdürülebilirlik” açısından elzem görmektedir.¹⁰²³

Doğrudan hatların devreye girmesi ile bu hattın yararlanan ve yararlanamayan Osmanlı şehirlerinin ABD ile ticaretlerinde bir ayrışma başlar. Avrupa Türkiye'sindeki ihracatın artış hızı Asya Türkiye'sine nazaran yüksektir.¹⁰²⁴ Asya'da dalgalanmalar İzmir hariç tutulursa önemli bir ivme yakalamaz. İzmir'i diğer Asya şehirlerinden ayıran özellik ise direkt hat hizmetinden faydalananı olmasıdır. Dickinson bu durumu ulaşımın sadece ticareti artırıcı değil aynı zamanda yaratıcı etkisi olarak dile getirir. Navlun devriminde ABD'nin ihracatında artış hızının en çok görüldüğü ülke olarak Osmanlı Devleti'nin öne çıktığını belirtmiştik. Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin de ihracat artışında ABD şampiyon olmuştur. Hatta Dickinson'un ifadesiyle Osmanlı'nın tüm Avrupa ülkelerine yaptığı ihracatın artışı

¹⁰²² CRUS 1901, C. I, s. 222; CRUS 1902, C. II, s. 752; 1903, C. I, s. 103-104.

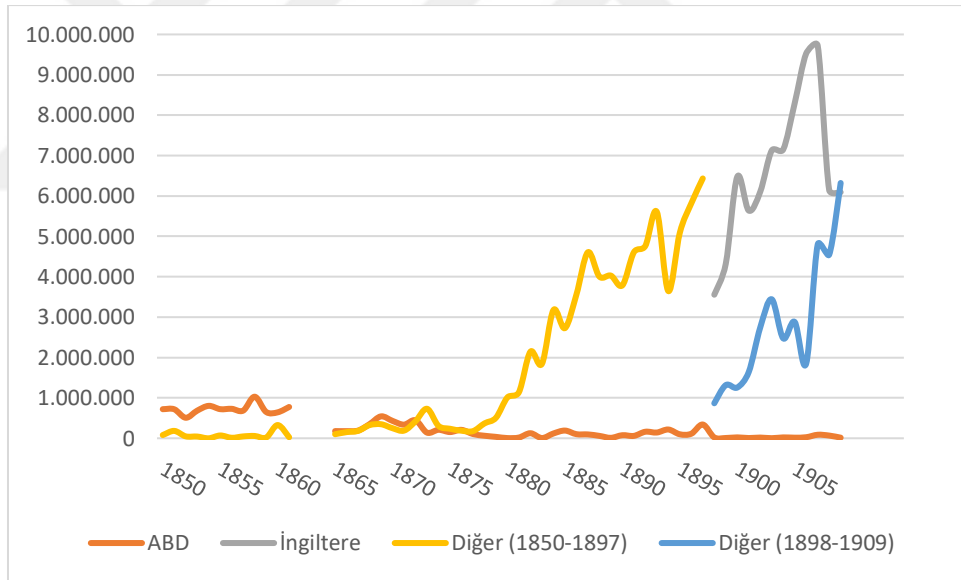
¹⁰²³ CRUS 1902, C. II, s. 756-757.

¹⁰²⁴ Aslında bunun arkasında o dönem artış trendinde bulunan halı ve tütün sevkiyatları bulunmaktadır.

ABD'yle olan artışının yarısında kalmıştır.¹⁰²⁵ ABD ile ticarete yakalanan bu ivme sayesinde Osmanlı gümrüklerinin vergi gelirlerinde de gözle görülen bir artış yaşanır.¹⁰²⁶

1905 senesi itibarıyla New York'tan Osmanlı limanlarına doğrudan hat seferleri tekrar durmuştur. Bununla birlikte İngiliz, Alman ve İtalyan rekabetinin çok sıkı olmasından ötürü fiyatlardaki ucuz dönem devam etmiştir. Zaten ucuz navlunları yakalayıp Avrupalılar ile eşit şartlarda rekabet edebildiklerini gören Amerikalılar ise doğal olarak yaşanan gelişmeden pek de rahatsız olmamışlardır.¹⁰²⁷ 1907 senesinde ise *Moraitis Steamship Company* isimli bir Yunan şirketi New York ile Levant limanları arasında doğrudan sefer başlatacaktır.¹⁰²⁸

Grafik 35: ABD limanlarına gelen Osmanlı ihraç ürünlerinin yüklendiği gemilere göre dağılımı, 1850-1909:

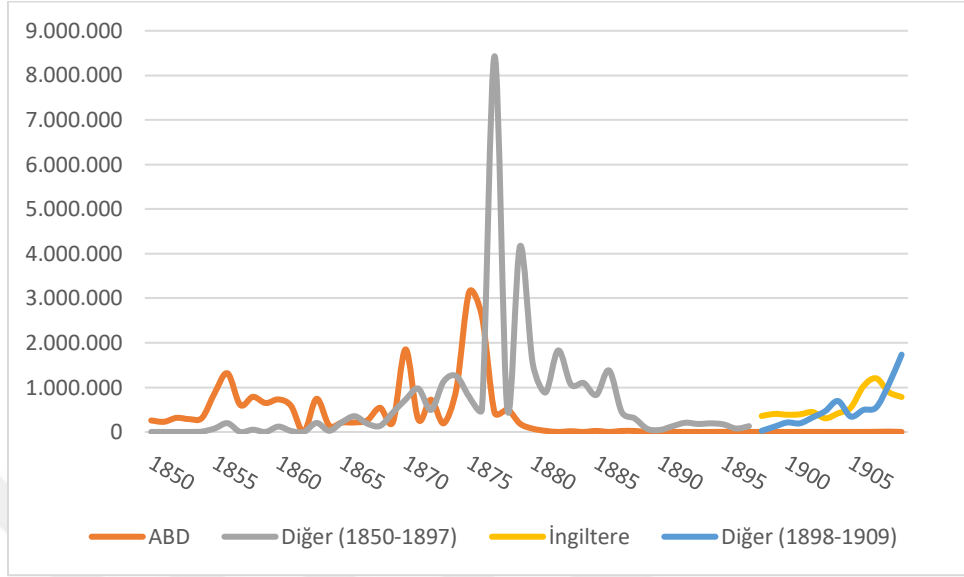
¹⁰²⁵ CRUS 1903, C. I, s. 654-655. Bu artış sadece konsolosluklara ibraz edilen faturaları kapsar. Avrupa ülkelerinin Osmanlı'dan satın alıp daha sonra ABD'ye sattığı ürünlerin (dolaylı ticaret) konsolosluk kayıtlarında yer etmediğini daha önce belirtmiştik.

¹⁰²⁶ Başkonsolos Dickinson 1898 ve 1903 senelerini kıyaslayarak sadece belli başlı ürünler için Osmanlı gümrüklerinin 1,2 milyon daha fazla kazanç elde ettiğini hesaplamıştır. CRUS 1903, C. I, s. 656.

¹⁰²⁷ CRUS 1905, s. 489. Muhtemelen fiyatlar en dip seviyede idi ve gemicilik şirketleri nazarında doğrudan hattın açık kalmasına gerek duyulmamaya başlanmıştı. Bu nedenle gemilerinin bir kısmını görevlendirdikleri hattı kapatmış ve diğer rakipler gibi aktarmalı seferlere dönmüşlerdi.

¹⁰²⁸ CRUS 1907, C. I, s. 579; 1908, C. I, s. 458.

Grafik 36: ABD limanlarından Osmanlı'ya ihraç edilen ürünlerin yüklendiği gemilere göre dağılımı, 1850-1909:

Veriler üzerinden de *Barber Line*'in en azından Osmanlı-ABD ticareti özelinde İngiliz gemicilik tekeli kırıldığını söyleyebiliriz. İki ülke ticaretinde kullanılan gemilerin gösterildiği *Grafik 35* ve *Grafik 36*'da 1900'lerde İngilizlerin payının bir miktar yükseldikten sonra gerilediği görülmektedir. Buna mukabil "diğer ülkeler" in payı ise artmaktadır. "Diğer ülkeler" içinde en büyük pay Almanlar ve İtalyanlara aittir. 1898 senesinde ABD limanlarına gelen Osmanlı ihraç ürünlerinin %80'i İngiliz gemileri ile taşınırken 1909'da bu oran %49'a düşecektir. Aynı şekilde 1898'de ABD limanlarından Osmanlı'ya ihraç edilen ürünlerin %94'ü İngiliz gemilerine yüklenirken bu oran 1909'da %31'e düşecektir. Ayrıca Osmanlı'ya ithal edilen Amerikan ürünlerinin gemi dağılımında 1909'da ilk defa Almanlar İngilizleri geçecektir.¹⁰²⁹

Barber Line sonrası yeni bir evreye geçilmiş olmakla birlikte vaka bazı sorunlar devam etmiştir. Önemli bir şikâyet konusu da ABD çıkışlı EXW (Ex Works) ve FOB (Free on Board)¹⁰³⁰ yüklemelerde Amerikalıların ilgisizliğidir. Aslında FOB sevkiyatlarda mal geminin güvertesine yüklendikten sonra satıcının sorumluluğu bitmektedir. Fakat eleştiri noktası şudur: İngiltere ya da Almanya'dan FOB bir sipariş

¹⁰²⁹ C&N 1898-1909.

¹⁰³⁰ 20. yüzyılda alıcı ve satıcıların hak ve sorumluluklarını bildiren bu terimler Uluslararası Ticaret Odası (ICC) tarafından *Incoterms* adı altında zaman zaman güncellenen bir standarda kavuşturulmuştur. Günümüzde *Incoterms 2020* geçerlidir. Tezde incelenen dönemde bu standartlar henüz oturmadığı için belgede "EXW" yerine "FOB Factory" terimi kullanılmıştır.

alındığında satıcılar sanki navlun bedeli kendileri tarafından ödeniyormuş gibi en iyi fiyatı bulmaya çalışarak müşteriye satış sonrası destek vermektedir. Amerikalılar ise müşteriye hem tatmin edip hem de hâkim olamadığı operasyonel süreçlerin maliyetini düşürmesi için yardım etme kaygısına sahip değildir. Sadece malı satmış ve parayı almış olma düşüncesinin ilerisine gitmemek alıcıyı gemi acentelerinin insafına bırakmaktadır. Bu da hem masraflı alımlar yapmalarına hem de maliyet hesabı yapamamalarına yol açmaktadır. Son senelerde de daha önce olduğu gibi Amerikalıların bu tip geç teslim ve yanlış ürün gönderim örnekleri konsolosluk raporlarına yansır. Bu tür hatalar ise ilgili firmaların bir daha sipariş alamamasına sebep olmakla birlikte, diğer Amerikalıların da pazara girme çabalarında olumsuz bir imaj yaratmaktadır.¹⁰³¹

Malların kötü paketlenmesinden kaynaklı kırılmalar son senelerde de çözülememiş bir problem olarak görülmektedir. Paketin ahşap kalınlığının zayıflığı, kayışla bağlanmaması, kasaya sürtünmeyecek şekilde sabitlenmemesi gibi hususlardan ötürü malların zarar görmesi çok alışıldık bir durum olmuştur. Ayrıca paketlemenin boşaltma limanından iç bölgelere taşınırken develerin taşıma kapasitesinin gözetilmemesi de sıkıntılara yol açabilmekteydi.¹⁰³²

Bu bölümü kapatırken son olarak ABD nezdinde kullanılan limanlara değinmek isteriz. ABD'nin Osmanlı Devleti'nden yaptığı dış ticarete yükleme ve boşaltma limanı olarak çoğunlukla New York Limanı kullanılmaktadır. New York haricinde Philadelphia, New Haven, Boston ve Charlestown Limanlarında da boşaltmalar olabilmekteydi ama en büyük pay genelde New York'taydı. Bu eyaletin ağırlığı olduğu trend çoğunlukla kendisini tekrar ederdi. Örnek vermek gerekirse 1910

¹⁰³¹ **CRUS 1901**, C. II, s. 761; **1907**, C. I, s. 598.; C. II, s. 539-540. Günümüzde de KOBİ'ler operasyon kapasitelerinin düşüklüğünden ötürü bazı süreçlerin altından kalkmayı becerememektedirler. Bu sebeple satış sonrası destek alması yani yaşayabileceği sorunları kendisinden daha tecrübeli olan satıcı tarafından çözülmesi gerekebilir. Hacimli mal satan satıcının hacimsiz mal alan alıcıya nazaran navlun pazarında daha uygun fiyat teklifleri alabileceği malumdur. Bir başka örneği ise şu şekilde verebiliriz: Amazon gibi sitelerden yurtdışı kitap siparişi veren bireysel bir tüketici doğaldır ki gümrük ve nakliye süreçlerinin altından kalkamaz. Bu nedenle ona bu desteği Amazon sunmalıdır ki alıcı bu siparişi vermeye cesaret edebilsin.

¹⁰³² **CRUS 1908**, C. II, s. 645.

senesinde ABD'nin Osmanlı'ya yaptığı ihracatın %86'sı ve Osmanlı'dan yaptığı ithalatın %68'inde New York Limanı kullanılmıştır.¹⁰³³

4.6. Bir Tutundurma Aracı Olarak Reklam

Genel olarak ticarî ya da müstakil bir şekilde Amerika ile ticareti işleyen dergi ve gazetelerde yapılan paylaşımlar ve verilen reklamlardan bazı firmaların varlığı, faaliyetleri ve satış ağları izlenebilmektedir.¹⁰³⁴ Fakat bazı kısıtlardan ötürü çerçevenin tümünü ortaya koyabilmenin bazı zorlukları vardır. Buna örnek olarak Osmanlı Devleti'nin en büyük ticaret partneri olan İngiltere ile ABD'nin aynı anadile ve şahıs isimlerine sahip olması, çoğu şirketin birden çok milliyetli olması, birçok gayrimüslimin Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra dönüp ticarî faaliyetlerde bulunması gibi sorunlar verilebilir. Ayrıca reklamlar üzerinden Amerikalılar her zaman izlenememekte, çoğu zaman sadece Amerikan ürünleri takip edilebilmektedir. Bu nedenle bu başlık altında bazen şahıslar bazen de ürünler odağa alınacaktır. Fakat reklamların bize söylediği çok önemli bir başka husus daha vardır: O da Amerikan markalı ürünlerin nasıl bir dağıtım ağıyla satışının yapıldığıdır.

Singer Dikiş Makinesi: Dönemin en başarılı satış-pazarlama-lojistik süreçlerini yöneten şirketlerinin başında Singer gelmektedir. Firma hem satış elemanlarıyla köylere kadar uzanan bir ağ kurmuş hem de çeşitli gazetelere düzenli bir şekilde reklam vererek tutundurma faaliyetleri yürütmüştü. Singer'in verdiği reklamlarda yerel motiflerle iç içe girmiş görsellik dikkat çeker. Günümüzde de çok uluslu şirketlerin uygulayageldiği bu yönteme dikkat çeken Frierson, vakayı yerelle modernin bir uyumu olarak ele almaktadır.¹⁰³⁵

Singer Osmanlı Devleti'nde düzenli reklam vermiş olmasıyla dikkat çeker. Reklamlarında hem satış hem de tamir ağının her yerde olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca “dünyanın en iyisi” vurgusu sıklıkla marka değerinin gerçeği olarak ortaya konulmaktadır. Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) 343 numarada

¹⁰³³ C&N 1910, s. 101, 119. Esasında raporlarda ABD'nin en yoğun kullanılan limanı olarak da birinci sırada New York ve ikinci sırada da Massachusetts limanları gelmektedir.

¹⁰³⁴ Buna ek olarak okul reklamları da bulunmaktaydı. Örneğin Üsküdar Amerikan ve Robert kolejleri, ücretlerini de içeren reklamlar vermekteydi. **Annuaire Oriental 1908**, s. 1097-1099.

¹⁰³⁵ Elizabeth B. Frierson, “Ucuz ve Bol: Geç Osmanlı Döneminde Tüketici Kültürünün Oluşumu”, **Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922**, (Çev. Tanju Günsen), Alfa Basım Yayın, İstanbul 2020, s. 300-302.

olan firmanın deposu Galata'da Billur Sokağı'ndaki Singer Han'dı. Cadde-i Kebir, Karaköy Tramvay durağı karşısı, Sultan Hamam, Beyazıt, Üsküdar Çarşıboyu, Kadıköy Muvakkithane'de perakende satış noktaları bulunmaktaydı. 1908'de verdiği bir reklamda İstanbul hariç şubeler olarak üç yüz şehir sayılmaktadır. Bundan yaklaşık yirmi sene önceki reklamlarda ise bu sayı İstanbul hariç altıdır. Satış noktalarını (dağıtım) reklamlarında detaylı bir şekilde işleyen Singer “kolay erişilebilir” bir marka izlenimi vermektedir. Buna mukabil fiyat bilgilerini vermemekteydi. Bunu da iki sebebe bağlıyoruz: Yüz yüze pazarlamada ikna imkanını korumak ve dikiş makinesi çeşitlerinin birden çok olması. Singer'in bazı reklamlarında ise “gerçek Amerikan” olduğunu vurgulaması dikkate değer. Firma ayrıca reklamlarında Osmanlıca, Fransızca, Yunanca ve Ermeniceyi kullanmaktadır.¹⁰³⁶ Singer bazı reklamlarına ise Osmanlı arması da ilave etmektedir. Dünyada kaç milyon makine sattığı ve fuarlardan kaç adet ödül aldığı gibi marka değerini güçlü gösterecek bilgiler reklamlara ilave edilmektedir. Örneğin firmanın 1901'deki reklamlarında toplamda on sekiz milyon makine satıp dört yüzden fazla ödül aldığı vurgulanır. Bu bilgiler aynı zamanda kazanılmış bir müşteri memnuniyeti vurgusuna da sahiptir.¹⁰³⁷

Remington Daktilo: Üçüncü bölümde ABD'den doğrudan ithalat ürünleri arasında daktiloların çok büyük bir hacme sahip olmadığı gösterilmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nde Amerikan markalı daktiloların reklamları izlenebilmektedir. Bu da bize dış ticaret verilerine yansdığından daha çok daktilo geldiğini, üçüncü ülkeler üzerinden bağlantılar ile de sevkiyatların yapılmış olabileceğini gösterir. 1901 tarihinde *Le Moniteur Oriental*'da *Remington* daktilolarının No. 7 modelinin reklamları görülür. Reklam içeriğinde daktilonun çeşitli sergilerde¹⁰³⁸ ödüller aldığına değinilmektedir. Ayrıca tek ithalatçısının Galata Yüksek Kaldırım'da Kevork Bey Han'da bulunan *Sidney Nowill & Co.* olduğu yazılıdır. İthalatçı talep üzerine resimli katalog ve yazı örnekleri göndermektedir. Reklamda bir diğer önemli husus ise şirketin her türlü yedek parçanın deposu olmakla birlikte tüm tamir işlerini de üstlendiğinin belirtilmesidir.¹⁰³⁹ Reklamda satış sonrası hizmetin vurgulanması önemlidir.

¹⁰³⁶ *Annuaire Oriental 1889-90*, s. 40-41; **1908**, s. 24, 403-404; **1909**, s. 403-404.

¹⁰³⁷ *Le Moniteur Oriental*, 11 Ocak 1901, S. 2884, 2886 vd.

¹⁰³⁸ 1889 Paris, 1893 Chicago, 1898 Brüksel, 1900 Belçika Sergileri.

¹⁰³⁹ *Le Moniteur Oriental*, 11 Ocak 1901, S. 2891, vd.

Remington dışında çeşitli İngiliz markalarının da acenteliğini yapan firmanın Osmanlıca antetindeki ismi *Sidney Nowill ve Şürekâsı İngiliz Ticârethânesi* olarak kayıtlıdır.¹⁰⁴⁰ Bu da bir Amerikan markasının Osmanlı Devleti'nde bir İngiliz şirket acenteliğinde satıldığını göstermesi bakımından mühimdir.

Bliven & Carrington: 1870'te kurulan, mineral ve endüstriyel yağlar üretimi yapan şirketin New Jersey'de fabrikaları, Pensilvanya'da rafinerileri olup merkezi New York'taydı. Ürün portföyünde koyu ve açık silindir yağı, deniz motoru yağı, motor yağı, makine yağı, gres yağı gibi çok çeşitli türler bulunmaktaydı. Firmanın doğu temsilcisi Galata'da Italo G. Costa olup; İzmir (Gabriel J.B. Arcas) ve Selanik'te (D. Bica Frères) de acenteleri vardı.¹⁰⁴¹

Dr. J.C. Ayer (James Cook Ayer): Lowell, Massachusetts'ten bir eczacılık firması olan Ayer'in de İstanbul'da reklamları görülebiliyordu. 1894 senesinde tespit edilen bir reklamda akciğerlerden kana, sıtmadan saça iyi geldiği belirtilen altı farklı ürünü tanıtılmaktadır. Türkiye, Romanya ve Bulgaristan temsilcisi *S. M. Minasian & Co.* olup ön plana çıkarılan ürün "gırtlak, bronş ve akciğerlere" iyi gelen *Cherry Pectoral*'dir.¹⁰⁴²

Walter A. Wood: Bir tarım makineleri şirketi olan Walter A. Wood'un ürünlerinin reklamı Perşembe Pazarı'nda yerleşik temsilcisi *Laughton & Co.* vasıtasıyla izlenebilmektedir. Reklamda geniş bir ürün yelpazesi sunulmakta fakat doğrudan bir fiyat bilgisi verilmemektedir. Reklamda *Laughton*'un telgraf bilgisi de paylaşılarak İstanbul dışındaki müşterilerle iletişim kurma gayreti dikkat çekmektedir.¹⁰⁴³

Mason & Hamlin: Piyano ve org üreticisi olan Amerikalı firma Grand Pera'da bulunan *A. Comendinger*'in reklamlarında yer almaktadır. Satıcının tek sattığı marka

¹⁰⁴⁰ (Çevrimiçi) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98608>, 18 Haziran 2023.

¹⁰⁴¹ *Annuaire Oriental* 1908, s. 200. Arcas günümüzde de faaliyetleri devam eden ve özellikle denizcilik alanında öne çıkmış Arkas Holding'in kurucusudur. Ailenin ayrıca Türk şarap sektöründe de Lucien Arkas markası ile faaliyetleri bulunmaktadır. <https://www.arkas.com.tr/kurumsal/tarihce.html>.

¹⁰⁴² *Annuaire Oriental* 1889-90, s. 38; 1893, s. 1320; 1894, s. 1320.

¹⁰⁴³ *Annuaire Oriental* 1893, s. 1353; 1894, s. 1353. Sayfada bir alttaki reklamda firmanın taşımacılık hizmeti de verdiği ve Alfred C. Laughton'a ait olduğu görülmektedir. Aynı yerel firmanın 1882'de de tarım aletleri üzerine reklamları olmakla birlikte marka bilgisi verilmez. *Annuaire Oriental* 1882, s. 60.

Mason & Hamlin olmayıp *C. Bechstein* ve *Kaps* da portföyünde bulunmaktadır. Satıcı, müşterilerine peşin ödemenin yanı sıra bir yıl vadeli satış seçeneği de sunmaktadır. Bu da müşteri potansiyelini arttırıcı bir etkiye neden olabilmektedir. Firma özellikle “fabrika fiyatına” satış yaptığını ileri sürmektedir. Ayrıca Crespin Han’da (Krepen) atölyesinin bulunması da sattığı ürünlerin bakım ve tamirleri konusunda müşterilerine destek verdiğine dair bir bilgi ortaya koymaktadır.¹⁰⁴⁴

Geo. T. Smith: Galata Ada Han’dan *Calamidas & Aspromallis* firmasının reklamları içinde bulunan Michigan şirketinin ürünleri un değirmenleri üzerineydi. Verilen reklam Osmanlıca, Fransızca, Yunanca ve Ermenice olmak üzere çok dilli bir yapı arz eder.¹⁰⁴⁵

İncelenen yayınlarda reklamı çıkan Amerikan markalarının diğer Batılı ülkelere nazaran daha az olduğu izlenimi edinilmektedir. *Singer* hariç bırakılırsa geriye kalan reklamların hepsi yerel temsilciler tarafından verilmektedir.

4.7. Gayrimüslimlerle İlişkiler, Göçün Etkisi

4.7.1. Gayrimüslimlerle İlişkiler

Amerikalıların Osmanlı ile ticarî faaliyetlerinde vekil ile çalışmalarına dair birtakım bilgilerle karşılaşılır. Amerikalı bazı tacirlerin -aynen diğer büyük devletlerde olduğu gibi- Osmanlı ülkesinde vekilleri bulunmaktadır. Bu vekiller aracılığıyla pazara giriş yapmakta, varlık göstermekte ve faaliyetlerini yürütmektedirler. Vekiller (ya da komisyoncular) ise genelde Osmanlı’nın gayr-i müslim (Rum ve Ermeni) tebaası içinden olmaktadır.¹⁰⁴⁶ Fakat ticaret her zaman resmî bir acente/vekil ile yürümektedir. Önceki bölümlerde görüldüğü üzere bazı şehirlerin büyük alıcılarına da mal satma çabası vardır.¹⁰⁴⁷ Sonuç itibarıyla ABD’liler yerel unsurlar ile çalışabilmekteydi. Osmanlı ticarî hayatında gayrimüslimlerin etkisi çok yüksek

¹⁰⁴⁴ *Annuaire Oriental* 1893, s. 1286.

¹⁰⁴⁵ *Annuaire Oriental* 1889-90, s. 51.

¹⁰⁴⁶ Örneğin 1895 senesinde Amerikalı James Oliver sanayi madalyası ile ödüllendirilirken, onun İzmir’deki vekili Osmanlı tebaalı Jakob Blador’a da ihmal edilmemişti. Bu tip dolaylı örneklerde karşılaşılan yerlilerin genelde gayrimüslim olduğu görülür. **BOA İ.TAL 71/42** (23 Ocak 1895); **BOA BEO 562/42150**. Özellikle aslen Sakız Adası’ndan olan Rumlar hem İstanbul, İzmir hem de Londra gibi merkezlerde şirketler açıp Doğu Akdeniz’in uluslararası ticaretinde önemli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Banaji; İzmir, İstanbul ve Beyrut gibi şehirlerde azınlıkların oluşturduğu bu ağı “ticarî/finansal oligarşi” olarak tanımlar. Banaji, **Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi**, s. 92-99.

¹⁰⁴⁷ Bu konuda Beyrut’ta Philippe Turkel iyi bir örnektir.

olduğu¹⁰⁴⁸ için de bir nevî “yerel tüccar” tanımının içini özellikle “gayrimüslim Osmanlılar” doldurmaktaydı.¹⁰⁴⁹

Belgelere konu olan Amerikalıların hepsinin de doğma büyüme ABD vatandaşı olduğunu düşünmek ise yanıltıcı olabilir. Nitekim Amerikan vatandaşı olarak adı geçen birçok kişinin isminden, bu şahısların Ermeni¹⁰⁵⁰ ya da Rum asıllı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵¹ Bu yerliler aslen Amerikan vatandaşlığını almış fakat yine de Osmanlı Devleti’nde kapitüler haklara sahip birer yabancı gibi ticaretle uğraşan gayrimüslim şahıslardır. Buna örnek olarak 1860’ların başında bir Amerikan mağazası açan *S.M. Micasian & Co.* isimli şirket verilebilir.¹⁰⁵²

Küçükkalay, bu noktada gayrimüslim tebaayı “vazgeçilmez ve doğal ortak” olarak tanımlar. Müslümanlar içinse “ziraî üretim ve esnafılık popülerdir”.¹⁰⁵³ Kazgan, on dokuzuncu yüzyılın başında Türkler ve gayrimüslimlerin “zenginlik, beceri ve eğitimde” farklarının olmadığını belirtir. Fakat “Tanzimat gibi üst yapı ve hukukî gelişmeler” gayrimüslimlerin işine yaramıştır. Böylece yüzyılın ortasına doğru bu kitle Türklerden pozitif ayrılmıştır.¹⁰⁵⁴ Kurmuş da gayrimüslimleri “doğal ortak” olarak görmektedir. Ayrıca bunun bir nevî döngüsünü vererek, hem Osmanlı’ya ithal edilen malların pazarlanması hem de Osmanlı’dan ihraç edilecek nihaî ürün ve hammaddenin de temini noktasında gayrimüslimlere çok iş düştüğünü ifade eder.¹⁰⁵⁵ Kurmuş,

¹⁰⁴⁸ Karpat bu kabulün en azından 18. yüzyılın sonuna kadar geçerli olmadığını, ticaretin Müslüman Türklerin elinde olduğunu öne sürmektedir. Kemal H. Karpat, **Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 56-77.

¹⁰⁴⁹ Ayrıca İstanbul’daki yabancı mağaza çalışanlarının da çoğu “Osmanlı toplumunun bir parçası olan” gayrimüslimlerden müteşekkildi. Fakat bunun sebebi gayrimüslim “personel havuzunun” genişliğiyle ya da Müslümanların yabancılarla çalışma hususunda çekingenliğiyle alakalıydı. Bir diğer nokta ise ayrımcılıktır ki müşterilerin önemli bir kesiminin Müslüman olduğu bir şehirde bu düşük bir ihtimaldir. Köse, **Dersaadet’te Tüketim**, s. 320-327, 345-347.

¹⁰⁵⁰ Ermenilerin daha erken dönemlerde dünya ticaretinde etkinliklerine dair bkz. Onnik Jamgoçyan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 65-79; Philip D. Curtin, **Dünya Tarihinde Ticaret**, Çev. Şaban Bıyıklı, Küre Yayınları, İstanbul 2021, s. 229-260.

¹⁰⁵¹ Örnek için bkz. **BOA HR.MKT 260/75** (13 Ekim 1858). Bu belgede Amerikalı Sarkis Manasyan’ın vekili İvonis ile iş tuttuğu görülmektedir. Bu hususta örnekleri arttırmak mümkündür. Bir başka kesim ise doğrudan Batı’dan gelip İstanbul, İzmir gibi şehirlere yerleşen yabancılardır. Edhem Eldem, “İstanbul as a Cosmopolitan City: Myths and Realities”, **A Companion to Diaspora and Transnationalism** (Ed. Ato Quayson ve Girish Daswani), Blackwell Publishing Ltd., 2013, s. 221.

¹⁰⁵² **CRUS 1862**, s. 567.

¹⁰⁵³ Küçükkalay, **Osmanlı İzmir’inde İthalat**, s. 48, 102-103.

¹⁰⁵⁴ Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Roma Yayınları, Ankara 2005, s. 80-81.

¹⁰⁵⁵ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, s. 77.

Batılılarla iş tutan bu gibi Rum ve Ermeni tüccarları “işbirlikçi burjuvazi” olarak nitelemektedir.¹⁰⁵⁶ Fakat tezin 4.1; 4.2 ve 4.4 bölümlerinde ticaretin doğasına dair verdiğimiz örnekler üzerinden bu ideolojik ön kabullere dayalı “etiketleme” ve “yargılayıcı dile” katılmadığımızı ifade etmek istiyoruz.¹⁰⁵⁷ Süreç Kasaba’nın deyişiyle gayrimüslim aracılardan yükseliş dönemi idi.¹⁰⁵⁸ Tüccar/aracı ise doğası gereği kâr hırsına sahiptir. Bu hırs ise üreticiyi olduğu¹⁰⁵⁹ kadar yabancı tüccarı da sıkıntıya sokabilecek bir doğayı ihtiva eder. Var olan durumda tüccar/aracı tarafından sermaye sahibi olmayan üreticiye verilen kredi, onu bir borç döngüsünün içine de düşürebilmektedir.¹⁰⁶⁰ Kredi diğer yandan yabancı alıcı için birim maliyetlere eklenen bir faiz yüküdür. Alıcının böyle bir tabloda hoşnut olmayacağı ise ortadadır. Ayrıca Pamuk’un da aktardığı gibi yüksek faizle borç vermek (tefecilik), ağalığın olduğu yerlerde toprak ağalarının, küçük mülkiyetin hâkim olduğu yörelerde ise “tüccarın, mültezimin, kentlilerin elindeydi.”¹⁰⁶¹

Yabancıların ana amacı Osmanlı gayrimüslimleri ile iş tutmak değil, bilakis kâr maksimizasyonudur.¹⁰⁶² Öncelikle kârın dağıtılmaması kurgulanmakta fakat mecburiyetlerden ötürü zaten ticarî faaliyetlerde var olan yerel gayrimüslim unsurlarla çalışmak zorunda kalınmaktadır. Bir pazarda ürünün alıcıya satılmasından ya da

¹⁰⁵⁶ Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, s. 231.

¹⁰⁵⁷ Osmanlı gayrimüslimlerini sadece yabancı sermayeye bağlı kompradorlar olarak tahayyül etmek, onların iç ticaretteki faaliyetlerini de görmeyi engellemektedir. Bu nedenle konuya daha geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Jamgoçyan’ın sarraflar üzerine yaptığı çalışma bu kesimin içerideki faaliyetlerine örnekler içermektedir. Jamgoçyan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

¹⁰⁵⁸ Yazar, on sekizinci yüzyılda merkezî devletin zayıflamasıyla ayanlarda yaşandığı gibi yerel tüccarların da güç kazandığını belirtir. Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 30-32.

¹⁰⁵⁹ Sınıflar arası çıkar çatışması klasik dönemde de köylü ile sipahi arasında yaşanabiliyordu. Bkz. Sadık Müfit Bilge, **Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar**, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 152-156.

17, 18 ve 19. yüzyıllarda ise taşra elitleri ile merkezî hükümet arasında ortaya çıkmıştı. Günümüzde de işçi ile işveren arasında yaşandığı gibi. Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 44-45.

Keynes’in *tasarruf paradoksundan* bile dolayı olarak bireysel ve toplumsal çıkarların çatıştığı görülebilir. Devlet ekonomiyi canlandırmak (artı zengin ve birikimli olan üreticileri de desteklemek) için tüketiciyi tasarrufa değil harcamaya (birikimsiz kalmaya) teşvik edebilir. *Tasarruf paradoksu* ve *Pareto iyileştirmesi* için bkz. Ünsal, **Mikro İktisat**, s. 12-15.

¹⁰⁶⁰ Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, s. 136, 141; Kıray, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, s. 74.

¹⁰⁶¹ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 92.

¹⁰⁶² Osmanlı gayrimüslimi olan tüccar araçlar da bu hedefe sahiptir. “Öz çıkarıcı davranış ilkesinin” değişik iktisadi kuramlar üzerinden ele alındığı bir okuma için bkz. Merih Paya, **Küresel Ortamda İktisat Politikaları**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2013, s. 118-120.

satıcıdan alınmasından daha doğal bir şey olamaz. Veleve ki o alıcı bir komisyoncu / gayrimüslim / “emperyalist” bir üçüncü ülke vatandaşı olsun bu gerçek yine değişmez. Örneğin Trinidad ve Tobago pazarına inşaat demiri satmak isteyen bir üretici farz edelim. Bu şahıs o ülkede bilfiil dükkân açıp müteahhitlerin inşaatlarına mal sevk etmeyecekse elbette ki orada bu işin ticaretini yapan kişiler ile iş birliğine gitmesi gerekmektedir. Diğer yandan bir pazarın tüm kılcal damarlarına kadar yayılım göstermek katlanılması gereken sabit ve değişken maliyetler demektir. Bu da bizi operasyonel verimlilik için tercihte bulunulması gerektiği gerçeğine götürür. Konuya ideolojik bakılmadığı zaman ise ticaretin doğası kendini açık etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde yapılan her faaliyetin Osmanlı maliyesine vergi geliri olarak döndüğü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Karşımızda çıkarları çatışan iki ayrı sınıf vardır. Bunlardan biri yabancılar, diğeri de çoğunluğu gayrimüslim olan tüccar-aracılarıdır.¹⁰⁶³ Bu çıkar çatışması dönem dönem sertleşebilmektedir. Örneğin Kasaba, 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir’e yerleşen İngilizlerin, gayrimüslimleri ticaretlerini engelledikleri için şikâyet ettiğini ortaya koymaktadır. Zira, pazarda ticaret ya da finans alanında faaliyet göstermeye çalışmaları halihazırda bu işlerle iştigal olan sınıfları rahatsız etmektedir.¹⁰⁶⁴

Amerikalılar ve yerli gayrimüslimlerin ilişkisini “kapitalizmin ülkeye girişinde” bir tür din kardeşliği ile özdeşleşmiş iş birliği olarak okumak kolaycılığa kaçmak demektir. Nitekim Amerika başlı başına farklı bir ülkedir. Bu ülkede var olan ticarî bir kültür vardır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti’nde de mevcut olan bir başka ticarî işleyiş vardır. Durum aslında yeni ve yabancı bir pazara girmek isteyen Amerikalıların mecburen uymak zorunda kaldıkları duruma bir şekilde adapte olmaya çalışmalarıdır. Bu isteyerek ya da istemeyerek olabilmektedir. Örneğin İngilizlerin

¹⁰⁶³ Baskıcı’nın konsolos raporları ışığında Osmanlı piyasasını değerlendirmesinde şu başlıklar öne çıkar ki *Bölüm 4*’te ortaya konulan problemlerle de örtüşmektedir: “Ucuzluk, aracısız ticaret ya da uygun temsilci ile çalışmak, taksitli satış ya da vadeli satın alma imkânı sunmak, taklit imalat/sahtecilik, ithal ikameci üretim, dolandırıcılık/sahtekârlık, seyyar acenteler kullanmak, her şey dahil fiyatlar söylemek, dilin kullanımı, gümrüklerdeki problemler, piyasa hakkında soruşturma.” Murat Baskıcı, “Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 64, S. 1, 2009, s. 42-55; Murat Baskıcı, “Türkiye Piyasası İçin Ticari Tavsiyeler ve Piyasanın Bazı Özellikleri (1880-1914)”, **Birinci İktisat Tarihi Kongresi-2007**, C. 1, 2010, C. 1, s. 220-225.

¹⁰⁶⁴ Reşat Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 17-18.

köylü üreticilerle sözleşme yapmaları aracılar tarafından çeşitli bahaneler öne sürülerek engellenmeye çalışılıyordu. Bu nedenle İzmir’de faal olan İngilizler etkilerini üreticiye doğru genişletememişti. Kasaba’nın ifadesiyle “ilk başlarda yerine geçmeyi umdukları mevcut ticaret ağlarına ve pazarlara güvenmek zorunda kalmışlardı.”¹⁰⁶⁵ Burada Amerika’nın İzmir Konsolosu J. H. Madden’in 1896 tarihli raporundan alıntılar yapılırsa ne demek istenildiği daha iyi anlaşılacaktır: Madden İzmir’de hem ithalat hem ihracat işlemlerinde komisyoncularla çalışılmak durumunda kalındığını ve bu durumun pek de Amerikan ticaret alışkanlıkları ile uyumlu olmadığını belirtir.¹⁰⁶⁶ Örneğin Amerikalılar ülkeden yüksek hacimde incir ya da kilim mi alacaklardır? Bu ihracat için bir komisyoncu ile çalışmaları gerekmektedir. Ya da Osmanlı pazarına kendi ürünlerini mi satacaklardır? Bu durumda bizzat perakendecilere gitmek yerine, onlarla iletişimde olan yerel ithalat komisyoncularına ürün tanıtımı yapmaktadırlar. Bu komisyoncu hem satış hem de tahsilat, havale ve hatta finansörlük gibi işlemlerle de iştigal edebilmektedir.¹⁰⁶⁷ Konsolos Meddan ise mevcut gerçekliği “ticarî konulardaki eski yöntemler” olarak görmekte ve Amerikan ticaret yöntemlerinden farklı olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁶⁸ Zaten bu sebepten ötürü kârlar komisyoncularla paylaşılmak zorunda kalınmaktadır. Ayrıca navlun ve pazara uyarlanmamış yüksek kalitede ürün satmak gibi bir dizi sebepten ötürü kâr oranları düşük olan Amerikalılar için komisyoncular da bir başka kâr düşürücü etken olarak varlık gösterirler. *Bölüm 2.1*’de “halı” bahsinden hatırlanacağı üzere Erzurum Konsolosu Bergholz ve Sivas Konsolosu Milo A. Jewett de İstanbul’da komisyonculardan alım yapmak yerine bizzat kaynağına gidip satın almayı önermekteydi. Yine Amerikalı şirketlerin Karadeniz’de yaprak tütün yerine yetiştirildiği toprakları satın alma cihetine gidip yerelde üretici olmaya çalışmaları da

¹⁰⁶⁵ Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, s. 18-19.

¹⁰⁶⁶ Alışkanlıkların farklılığı bir problem alanıdır. Amerikalıların Osmanlı’daki bir ihracatçıdan ürün alabilmesi için ya mevcut ticarî-finance alışkanlıklara kendini uydurması ya da onlara daha uygun teklifler sunması gerekmektedir. Benzer bir tavsiye için bkz. **CRUS 1884-1885**, s. 1048.

¹⁰⁶⁷ Özellikle nakit akışında yabancılar ve onlarla iş tutan yerel tüccarlar arasında çeşitli sorunlar da doğabilmektedir. Bu kısım *Bölüm 4.4*’te tafsilatı ile anlatılmıştır.

¹⁰⁶⁸ **CRUS 1895-1896**, C. I, s. 942-943. Kültürlerarası simsarlığın çöküşünü Çin, Hindistan ve Afrika çerçevesinde ve sanayileşmenin getirdiği bazı araçlar özelinde ortaya koyan bir deneme için bkz. Curtin, **Dünya Tarihinde Ticaret**, s. 289-317. Banaji de 19. yüzyıl sonunda Çin, Hindistan ve Aden gibi bölgelerde “temsilci evlerinin yönetici acentelere ve yatırım gruplarına dönüştüğünü” belirtir. Banaji, **Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi**, s. 78.

örnek olarak verilebilir.¹⁰⁶⁹ Amerikalıların bizzat kurduğu meyan kökü presleme tesisleri de bir başka örnektir. Bu gibi örneklerde alıcı olan Amerikan tarafı aracıları kaldırıp mahsulü doğrudan tarladan temin etme yoluna gitmektedir.

Yukarı yazılanlardan anlaşılacağı gibi Amerikalılar da İngilizler gibi gayrimüslimlerle çalışmış olmakla birlikte bu gönüllü bir tercih değil, mevcut şartlara göre hareket etmenin getirdiği zorunluluktan ötürüdür. Amerikalıların asıl amacı kâr etmeyi temin etmektir. Ayrıca *Bölüm 4.1*'de görüldüğü üzere Amerikan konsolosları kendi tüccarlarına doğrudan gelip ticaret evleri kurarak ve Amerikalı satış temsilcileri aracılığı ile ürünlerini pazarlayarak paylarını artırmalarını sürekli salık vermekteydiler. Aslında Amerikalıların asıl derdi ülkelerinde ürettikleri ürünleri kârlı bir şekilde satmak, kısacası her tüccar gibi para (kazanç) kazanmaktır. Örneğin Erzurum'da "ticaret neredeyse istisnasız olarak Ermenilerin elindedir"¹⁰⁷⁰ ve böyle bir durumda Erzurum'a ürün satmak isteyen bir yabancı doğal olarak Ermenilere satacaktır. Bunu tercih etmek istemeyen bir yeni oyuncu ise kendi ticaret evini kurmak zorundadır.

Bölümü kapatırken son olarak gayrimüslimlerin dış ticaretteki etkisinin zaman içinde değişen şartlarla birlikte azaldığını belirtmek isteriz. Yaprak tütün ve meyan kökü örneklerinden de görülebilen bu vakıayı Kasaba, 1870'lerden sonra dünyadaki ekonomik dönüşüme bağlar. Düyûn-ı Umûmiye'nin varlığı finansal bir istikrar ortamı yaratmıştır. Osmanlı devlet aygıtı da bu dönemde eskiye nazaran daha donanımlıdır. Demiryolları yaygınlaşmakta ve yabancı sermaye akışı artmaktadır. Bu şartlar altında 19. yüzyıla doğru gayrimüslim tüccar-aracıların alıcı ve satıcı arasındaki bağlantılarının azaldığı söylenebilir. Yazar yabancılar ile yerliler arasındaki ilişkiyi üç döneme ayırmaktadır: 1) 1815-1840; 2) 1840-1870; 3) 1870-1890. "Komprador" tanımına karşı çıkan yazar, gayrimüslim aracıları yabancılarla kurdukları ilişkiler üzerinden değil, ülkede bir kapitalist sınıfın filizlenmesi olarak okumayı önermektedir.¹⁰⁷¹ Bu noktada Reşat Kasaba'ya katıldığımızı belirtmek isteriz. Şevket Pamuk ise Osmanlı'nın sömürge ya da yarı sömürge olmadığını dile getirmektedir. Bu

¹⁰⁶⁹ Çağlar Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 119-120.

¹⁰⁷⁰ CRUS 1896-1897, C. I, s. 1138.

¹⁰⁷¹ Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, s. 20-23.

görüşü kabul ettiğimiz zaman -ki kabul ediyoruz- sömürgeciliğin yokluğunda komprador sınıfının da var olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Pamuk, dünya ekonomisine eklenme sürecinin yabancı sermaye ve içerideki tüccarın işbirliği ile olmadığını belirtir. Ona göre süreç yabancı devlet ve sermayedarlar ile merkezî devlet arasında yaşanan “mücadele, pazarlık ve uzlaşma” ile ilerlemiştir. Osmanlı devlet aygıtı ise süreç boyunca küçük üreticiyi dış taarruzdan koruyacak bir politika gütmüştür.¹⁰⁷²

4.7.2. ABD’ye Göçün Etkisi

Osmanlıların ABD’ye gidip vatandaşlık alması ticaret ve nakit akışlarına tesir eden bir vakıydı. İlgili dönemde ABD’ye giden ve çoğunluğu gayrimüslim olan bu kişiler arkada ya aile ya da akrabalarından insanlar bırakmaktaydı.¹⁰⁷³ Ayrıca *Bölüm 1.4*’te ABD’ye göç eden bu gayrimüslimlerin yeni sahip oldukları vatandaşlıklarıyla tekrar Osmanlı Devleti’ne döndükleri izah edilmişti. Bu gidip gelen ve aileleri geride kalan göçmenlerin de iki ülke arasında var olan ticarete etki ettiği bir gerçektir.¹⁰⁷⁴ Örnek vermek gerekirse ABD’nin ticarî ilişkilerinin pek de gelişmediği Humus’tan 1896-1899 seneleri arasında 400-500 kadar erkek New York, New Jersey gibi eyaletlere göçmüştür. Bu kişiler orada dokumacılık gibi alanlarda faaliyette bulunmuşlardır. Bu göçmenlerden birisi geride bıraktığı dokumacı kardeşinden 1899 senesinde 9.000,00 \$ değerinde ipekli ve pamuklu mamuller sipariş etmiştir. Ayrıca yapılan bu denemenin başarılı olması halinde bir sonraki sene ABD’ye sevkiyatları 25.000,00 \$’a çıkarmayı düşünmektedir. Bir başka örnek ise 1897 senesinde Erzurumlu bir Ermeni’nin ABD’yi ziyaretidir. Kendisi Amerika’da birçok şehri gezip bazı firmalar ile ilişki kurmuştur. Akabinde Erzurum’a çeşitli Amerikan ürünlerini ithal etmeye başlamıştır. Yine 1900 senesinde Boston’daki Trablusşamlı bir Ermeni tüccar da geride bıraktığı kardeşine çeşitli Amerikan mallarından oluşan bir dizi sipariş

¹⁰⁷² Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 158-159.

¹⁰⁷³ Bu başlık altında göçün ticarî faaliyetlere dair etkisi ortaya konulmaktadır. Literatürde göç daha çok ya müstakil olarak ya da Ermeni meselesine etkileri bağlamında incelenmiştir. Örnek için bkz. Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 79-92. Şafak’ın çalışması sadece BOA kaynaklarının kullanılıp Amerikan arşivlerinden yararlanılmamasıyla dikkat çeker.

¹⁰⁷⁴ Bu insanların ticaret dışında sermaye dolaşımına da katkıları vardır. Nitekim sadece Trablusşam’dan ABD’ye gidenlerin; geride kalan ailelerine bankalar üzerinden gönderdiği para 1901 senesi itibarıyla 268.000,00 \$ olarak belirtilir. Buna gidip de dönenlerin yanlarında getirdiği para ise dahil değildir. Bu nakit akışı ile insanlar memleketlerinde ev inşaatı gibi yatırımlar yapmaktaydı. Kısacası dışarıdan ülkeye sıcak para girişi ile ticarî faaliyetlere artı değer ortaya çıkabilmekteydi. *CRUS 1901*, C. I, s. 1039-1040.

göndermiştir.¹⁰⁷⁵ Göçün etkisine dair bir diğer değişik örnek ise Filistin’de oluşmaya başlayan Yahudi kolonilerinden verilebilir. Dünyanın birçok yerinden Filistin’e yerleşmeye çalışan Yahudiler arasında Amerikalılar da bulunmaktaydı. Bu insanların içinde ABD’li üreticiler ile ülkeye mal ithal etmek için iletişime geçenler de bulunmaktaydı.¹⁰⁷⁶

Harput’tan ABD’ye gerçekleşen büyük göç de bölge ile ABD arasında ikili ilişkilere pozitif etkide bulunmakta ve ürün tanıtımında ekstra bir kolaylık sağlamaktaydı. Nitekim bu tür insanlar tam da konsolosların aradığı türdendi: Hem Amerikan ürünlerini hem de İngilizceyi bilmekle kalmayıp aynı zamanda yerele de hâkimlerdi.¹⁰⁷⁷ Bu kişilerin diğer yandan memleketlerine para göndermesi de ülkeye sermaye akışı sağlamaktaydı.¹⁰⁷⁸

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra göç eden kişilere dair bakış pek de olumlu değildi. *Bölüm 1.4*’te görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ilk başta göçten rahatsız olmuştu. Fakat yaşanan sıkıntılı süreçlerden sonra gelmelerine pek de sıcak bakmamaya başlanacaktı. Başkonsolos Dickinson da bu gerçekten hareketle Ermeniler’den ABD’ye göç edenlerin, ABD vatandaşlığını almış olsun ya da olmasın satış elemanı olarak Osmanlı Devleti’ne gönderilmemesini önermekteydi. Zira bu durumdaki kişilerin hoş karşılanmadığını, yarardan çok zarar getireceklerini söylemesi de ayrıca manidardır.¹⁰⁷⁹

Başlığın bu kısmına kadar özetle Amerikalıların Osmanlı azınlıklarıyla olan temasının bir istek ya da tercihten ziyade gerektiği durumlarda mecburi bir ilişki olarak ortaya çıktığını göstermeye çalıştık. Lakin bu durumun alternatifini de “Amerikalıların

¹⁰⁷⁵ **CRUS 1899**, C. I, s. 999; **CRUS 1900**, C. I, s. 1126-1127. Geride ailesini bırakan ya da bir süre sonra Osmanlı’ya geri dönenler seyahat çekleri ya da para transferleri için günümüzde de dünyanın en büyük kredi kartı şirketlerinden biri olan *American Express Company* ile çalışmaktaydılar. Örneğin bu şirket üzerinden ABD’den Harput’a gelen para 1900’lerin başında senede 500.000,00 \$’lara ulaşmıştı. **CRUS 1901**, C. I, s. 1048, **1902**, C. I, s. 1115.

¹⁰⁷⁶ 1900 senesinde böyle bir kolonide Louis Lubowsky adlı bir Yahudi’nin ABD’li tarım aleti üreticileri ile iletişime geçmesini örnek verebiliriz. Bkz. **CRUS 1900**, C. I, s. 1135. Yine *Bölüm 2.7*’de görüldüğü üzere Hayfa’dan her sene düzenli bir şekilde kastil sabunu ihracatını da orada yerleşik ABD’liler yapmaktaydı.

¹⁰⁷⁷ **CRUS 1901**, C. I, s. 1064.

¹⁰⁷⁸ Gordon, **American Relations**, s. 318-319.

¹⁰⁷⁹ **CRUS 1899**, C. II, s. 742. Başkonsolos, Ermenilerin yanına Yahudileri de ekler. Zira, onların da Filistin’e girmeye çalıştıklarına dair şüpheli bir bakış açısı vardır.

Osmanlı şehirlerinde perakende ticaret yapmak istemeleri” olarak algılamamak gerekir. Nitekim çeşitli bölümlerde görüldüğü üzere ABD konsolosları Osmanlı şehirlerindeki büyük ithalatçılar ile ilişkilerini sıcak tutmakta ve onları ABD’den mal almaya teşvik etmekteydiler. Fakat aracılık yapan tüccar-ihracatçılar noktasında ise şartlar el verdiği ilk anda onları devreden çıkarmaya çalışmaktaydılar.¹⁰⁸⁰ İhracat operasyonlarındaki durumu da şu örnekle açıklamak isteriz: Amerika’ya çok yoğun bir şekilde halı ve kilim satılmaktadır. Şayet Amerikalı alıcılar tezgâh tezgâh gezip bu halıları satın alacak bir organizasyon kurmayı tercih etmiyorlarsa -ki bazı konsolosların tavsiyelerine rağmen uzun bir süre etmediler- o zaman bunu yapan biriyle temasa geçmek durumundadırlar. Nitekim Ermenilerin de ihracata dönük olarak direkt üretim noktalarından halı toplayan elemanları bulunmaktaydı.¹⁰⁸¹ Tedarik zincirine sahip bu tüccar Ermeni değil de Türk ya da Gürcü olsaydı Amerikalı alıcının bu sefer doğal olarak onunla temasa geçmesi gerekecekti. Örneğin 1901 senesinde Beyrut Konsolosu şehrin önde gelen tüccarlarını listeler ki burada yer alan on üç kişinin/firmanın sadece ikisi Müslümandır. Aynı sene Erzurum’daki tarım aleti alan tüccarların ise üçü Ermeni iken sadece birisi Türk’tür. Ya da Harput’un nüfusunun altıda biri Ermeni iken tüccarların çoğu Ermeni’dir. Yine İzmir Konsolosu Lane’nin mal göndermeyi önerdiği sekiz kişi ve firmanın hepsi ya yerel gayrimüslim ya da yabancıdır.¹⁰⁸² Samsun’da 1911 senesindeki tütün tüccarlarının da %89’u gayrimüslimdi.¹⁰⁸³

Göçün etkisine dair son sözü Harput konsolosu Norton’a bırakmak gerekirse: “Bu bölgeden gelen ve neredeyse tamamen ABD’ye yerleşen büyük göç, Amerikan mallarına aşinalık ve bu mallara yönelik bir zevk yaratmış ve iki ülke arasında ticarî

¹⁰⁸⁰ Nitekim Harput Konsolosluğu 1901’de açıldıktan hemen sonra konsolosun ihracatçıları -büyük şehirlerdeki tüccarlara alternatif olarak- Amerikan evlerine/acentelerine yönlendirmesi önemlidir. **CRUS 1902**, C. I, s. 1114.

¹⁰⁸¹ Örnek için bkz. **CRUS 1900**, C. I, s. 1147. Konsolos burada ayrıca Amerikalıların Osmanlı’ya gelip halı fabrikaları kurması gerektiğini düşündüğünü belirtir.

¹⁰⁸² **CRUS 1901**, C. I, s. 1030, 1046-1047, 1074.

¹⁰⁸³ Filiz Dıgıroğlu, “Samsun Duhan Çarşısı’ndan Merkez Tütün Borsası’na”, **Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 109.

bağlantılar için hesaplanamayacak değerde kişisel ilişkiler kurulmasını sağlamıştır.”¹⁰⁸⁴

İki ülke arasında insan hareketliliğinde “uzmanlar”¹⁰⁸⁵ olarak isimlendirdiğimiz kişilerin de varlığı dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Osmanlı topraklarında çoğunluğu misyoner olup daimî ikamet halinde olan Amerikalılar bulunmaktaydı. Bu kişilerin hangisinin tüccar, hangisinin uzman ve hangisinin misyoner olduğunun ayrımını yapabilmek şüphesiz zor bir iştir. Bununla birlikte erken dönemlerde dahi ülkenin birçok yerinde Amerikalıların daimî bir şekilde var oldukları kabul edilebilir.¹⁰⁸⁶ Osmanlı Devleti’nde bulunan Amerikalı uzmanlar sadece kendi müteşebbislerinin ihtiyaçları için varlık göstermiyordu. Bazen yerel ihtiyaçlar bazen Osmanlı’da yatırım yapan yabancıların ihtiyaçları, bazen de bizzat Osmanlı Devleti’nin talebi doğrultusunda gelebilmekteydiler. Ayrıca çeşitli şehirlerde küçük koloniler halinde yaşayan Amerikalılar bazen devletle ekonomik ilişkilere girmektedir. Örneğin 1864 senesinde Kıbrıs’ta Larnaka ile Lefkoşa arasında bir araba yolunun yapılması düşünülecek ve adada bulunan bir Amerikan mühendisine bu iş için teklifte bulunulacaktır.¹⁰⁸⁷ 1886’da bir başka örnekte ise bir sahil şehri olan Akka’da devlet araba yolu yapım işini o şehirde meskûn bir Amerikalıya tevdi etmiştir.¹⁰⁸⁸ Osmanlı topraklarında ihtiyaç duyulan makine kullanımlarında da Amerikalı mühendis ve uzmanlar aranılan kişiler olarak dikkat çeker. *Bölüm 3.6*’dan hatırlanacağı üzere çırcır makinası kurmak isteyen bir İngiliz’in Amerika’dan mühendis ve teknisyen getirdiğinden bahsedilmişti. Yerel taleplerin yanı sıra merkezî ihtiyaçlarda da yollar Amerikalılarla kesişebilmektedir. *United States Geological Survey* uzmanı Prof. Josiah Edward Spurr Sultan Abdülhamid’in görevlendirmesiyle Nisan 1901-Mayıs 1902 arasında Osmanlı Devleti’ndeki madenleri inceleyip değerlerini anlamak ve önerilerde bulunmak üzere çalışmalarda bulunmuştur. Kendisi ülkede bulunduğu süre zarfında demir yatakları keşfetmiştir.¹⁰⁸⁹ Uzman hareketliliği

¹⁰⁸⁴ CRUS 1902, C. I, s. 139.

¹⁰⁸⁵ Uzmandan kastedilen profesyonel insan kaynağıdır.

¹⁰⁸⁶ Örneğin 1869 senesinde Suriye’de 101 ve Filistin’de 129 Amerikalı daimî ikamet durumundaydı. CRUS 1869, s. 359.

¹⁰⁸⁷ CRUS 1864, s. 643.

¹⁰⁸⁸ CRUS 1885-1886, Vol II, s. 1490.

¹⁰⁸⁹ CRUS 1901, C. II, s. 763; New York Times, 13 Ocak 1950.

bazen de ABD yönüne olmaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti'nden Avadis Asidikyan davet üzerine ABD'nin bazı eyaletlerine gitmişti. Seyahatinden sonra tarım usulleri üzerine bir lâyiha hazırlamış ve Şikago komiseri Hakkı Bey aracılığı ile nezâretlere göndermişti.¹⁰⁹⁰

4.8. Misyonerlik ve Ticaret İlişkisi

Misyonerlerin genel anlamda amaçları kendi din ve mezheplerini yaymaktır. Bu bilindik amaç ile kutsal toprakları da içine alan Osmanlı Devleti'ne karşı çok ciddi ilgi ve alaka göstermişlerdir. Çalışmada misyonerlerin ticarî faaliyetlere katkısı olduğuna dair bir hipotezle yola çıkılmıştır.¹⁰⁹¹ Bu hipotezin geçerli olup olmadığı da bu kısım altında incelenip bir tablo ortaya koymaya çalışılacaktır. Ayrıca varlık gösterdikleri yerlerde ticaretin artış eğilimi olup olmadığı da anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunların ortaya konulması için de misyonerlerin ticaret yapmasalar bile destek mahiyetinde pazarlama araştırması yapıp yapmadıklarının dahi izi sürülmüştür. Bunu anlamak için misyoner hatıratları ve yayınları incelenmiştir. Bunların içinde bazı pasajlarda bir nevî ticaret raporu üslubu ile uyumlu bilgiler verildiği söylenebilir.¹⁰⁹²

Ticaret sadece satma veya satın almadan ibaret değildir. İçinde çok karışık süreçlerin bulunduğu; ürün ve hizmeti içeren, bunları satılabilecek bir fiyattan pazara sunmaya ve tutundurmaya çalışan, ayrıca lojistiği de kapsayan bir akışın bütünüdür. Bununla birlikte bir pazara girmeden önce ya da içindeyken sürekli pazar ve pazarlama araştırması yapmak da icap eder. Bu tür araştırmaların 19. yüzyılda ticarî ateşeler ve şirketler tarafından uygulandığı bilinmektedir.

ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) 1810 senesinde ABD'de kurulmuş bir misyonerlik örgütüdür.¹⁰⁹³ Bünyesindeki misyonerler ilk yurtdışı misyon olarak 1812 senesinde Kalküta'ya yola çıkmıştır. 1819'da ise

¹⁰⁹⁰ **BOA BEO 337/25204** (30 Aralık 1893). Belgede lâyiha'nın aslı maalesef yoktur.

¹⁰⁹¹ Yaklaşık doksan sene önce Gordon da misyoner faaliyetlerinin bir yan çıktısı olarak ticarete katkı sağladıklarını izah etmişti. Bu görüşe destek olarak bazı diplomatların ifadeleri ile misyonerlerin yazılarını örnek göstermiştir. Gordon, **American Relations with Turkey**, 1932, s. 244-246.

¹⁰⁹² Aşağıda Hamlin'den pasajlar paylaşılacaktır. Barton örnekligi için ise bkz. James Levi Barton, **Daybreak in Turkey**, The Pilgrim Press, Boston 1908, s. 62, 67, 81, 171.

¹⁰⁹³ Mehmet Ali Doğan, "From New England into New Lands: The Beginning of a Long Story", **American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters**, (ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 7-9.

Osmanlı Devleti'ne aynı kurum bünyesinde bulunan Pliny Fisk (ö. 1825) ve Levi Parsons (ö. 1822) gelerek Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetin tohumlarını atmışlardır. Bu iki öncüyü 1823'te Beyrut'a gelen William Goodell izler. Osmanlı topraklarında ilk okul ise 1824 senesinde Beyrut'ta açılacaktır. Eddy, Osmanlı topraklarındaki süreci “tohum ekme, sulama, yetiştirme ve hasat” olarak ifade etmektedir.¹⁰⁹⁴

Konuya dair müstakil bir eser kaleme alan Kocabaşoğlu, misyonerlerin “Amerika'nın ekonomik-ticarî çıkarlarının geliştirilmesi yönünde” bir katkısı olduğunu düşünür. Ayrıca misyonerlerin ABD için “Ortadoğu'da ekonomik-sosyal-kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracı” olduğunu savunmaktadır. Amaç “uhrevî değil, dünyevîdir.” Tacirler misyonerlerle ilişkilerini güçlü tutar, misyonerler de tüccarların “gönüllü rehberliğini” üstlenirlerdi.¹⁰⁹⁵

Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin'in 1878 tarihinde yayınladığı *Among the Turks* adlı eserinde uzun uzadıya iktisadî gelişim ve bunun Türklere meydan okuması ile Türklerin buna tepkileri irdelenir. Hamlin, Türklerin teknolojiyi şeytan işi olarak gördüklerini düşünür. İnançlarının (İslam) teknolojiyle uyumlu olmadığına inanır. 1838 Baltalimanı ve devamında akdedilen antlaşmalar sayesinde Osmanlı ile serbest bir ticaret yakalayan Avrupalılar Türk imalat sanayisine büyük bir darbe vurmuşlardır.¹⁰⁹⁶ Çünkü kitle üretimi ile daha ucuza üretilen ve göz zevkine de hitap eden ürünleri gören tüketici bunlara yönelmektedir. Dokumacılar, bıçakçılar,

¹⁰⁹⁴ Rufus Anderson, **History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches**, Congregational Publishing Society, Boston 1872, C. 1, s. IX-X, 9-24; David Brewer Eddy, **What Next in Turkey: Glimpses of the American Board's in the Near East**, The Taylor Press, Boston 1913, s. 57-80; Şamil Mutlu, “Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji”, **Tarih Dergisi**, S. 46, 2007, s. 107-128; Doğan, “From New England into New Lands”, s. 12-17. Ayşe Aksu bu iki ismin raporlarını yayınlayıp değerlendirmede bulunmuştur. Bkz. Ayşe Aksu, **Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁰⁹⁵ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 13, 17-22.

¹⁰⁹⁶ Bu darbenin abartılı olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır. “En azından yüzyılın sonuna kadar, sahil kentleri ve büyük kentler hariç olmak üzere etkilenmedikleri, ülke içindeki üreticilerin kendilerini korumak için değişik yöntemler geliştirdikleri” de savunulmaktadır. Küçükkalay, **Osmanlı İzmir'inde İthalat**, s. 14. Bununla birlikte Osmanlı aydınları arasında serbest ticareti ve buna karşılık korumacılığı savunan aydınlar bulunmaktadır. Eyüp Özveren, “Türkiye ve Türk Dil Bölgesi: Uyumsuz Bir Vaka”, **Dünya İktisadi Düşünce Tarihi**, (Ed. Vincent Barnett) (Çev. Hayreddin Soykan), Albaraka Yayınları, İstanbul 2020, s. 329-336; Mehmet Bulut, **Osmanlı Dünyası ve Batı Ekonomisi: Medeniyet, İktisat ve Ahlak**, İnsan Yayınları, İstanbul 2021, s. 133-142.

tarakçılar vb. birçok sektör daralmakta ve yakında yok olma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır. Kumaş artık Manchester'dan gelmektedir. Ankara keçisinin kılı İngiltere'ye ihraç edilmekte ve işlendikten sonra çok daha pahalıya tekrar Türkiye'ye getirilmektedir. Hamlin'e göre Türklerin de bu süreci değiştirebilecek “ne zekâsı ne de sermayesi” (?) bulunmaktadır. Hamlin, kendi nazarıyla durumu ortaya koyarak bir sistem eleştirisine gider.¹⁰⁹⁷

Suriye, Beyrut bölgesini baz alırsak; ilk misyoner okulu 1824'te burada açılmıştı. Fakat ABD o dönemde bölgede ticarî bir faaliyet gösterememiştir. Nitekim Angiello Durighello isimli bir levantenin fahrî olarak yürüttüğü ABD konsolosluğu 1840'ta kapatılacaktır.¹⁰⁹⁸ Ticarî ilişkiler az da olsa 1860'larda anlam kazanmıştır. Tam bir sene sonra ise bir misyoner koleji kurma teşebbüsüne gidilmiş ve 1860'larda toplam dokuz okul¹⁰⁹⁹ açılarak okullaşmanın arttığı bir dönem yaşanmıştır. Bu vakada 1820'ler referans alınırsa misyonerlerin önce geldikleri fakat öncü olmadıkları izlenimi edinilmektedir. Fakat 1860'lar baz alınırsa bölgeye tüccarların girmesinden kısa bir süre sonra misyoner faaliyetlerin daha da arttığı kanısı uyanmaktadır. Bu ise iddia edildiği gibi “öncü”nün her zaman misyoner değil, tüccar da olabileceğini düşündürmektedir. Beyrut özelinde literatüre giren bir başka bilgi de misyonerlerin bölgeye patates, gaz yağı, gaz lambası, tel çivi, dikiş makinesi vb. ürünleri ilk getirenler/tanıtıcılar olduğudur. Eserleri Türkçeye de çevrilen Amerikalı tarihçi Davison; kendisi de bir misyoner olan Henry Harris Jessup'ın anılarına dayanarak bu iddiayı dile getirmektedir.¹¹⁰⁰ Fakat Jessup böyle dememektedir. Eserinde misyoner olmayıp sadece matbaacıları olarak tanıttığı bir İsviçrelinin (Bay Hurter) 1865'te gaz

¹⁰⁹⁷ Cyrus Hamlin, **Among the Turks**, Robert Carter and Brothers, New York 1878, s. 57-60. Türklere karşı tepeden bakış değişik kaynaklarda da karşımıza çıkar. Mesela *CRUS* serilerinde pamuk ekiminin artışı için ülkede bir potansiyel olduğunu fakat Türklerin yönetimi altında bunun pek de olası görülmediği dile getirilir. Bkz. **CRUS 1866**, s. 410. Kıbrıs vb. önemli merkezler için de Türklerin yönetiminde potansiyel yakalanamadığına dair birçok sene benzer cümleler kurulur. Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin miskin ve tembel oluşundan, tarımda terakkiye karşı olmalarına ya da madenlerin çıkartılmasına ilgisiz olmasına kadar küçümseyici birçok ifade vardır. Örnek için bkz. **CRUS 1866**, s. 415-416. Özellikle erken dönem diplomatlarında bu üstten bakan, önyargılı ve hakaretimiz üslubun yaygınlığı dikkat çekicidir.

¹⁰⁹⁸ Bruce Masters, “Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 74, 81-82.

¹⁰⁹⁹ Mutlu, “Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji”, s. 108-109.

¹¹⁰⁰ Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton University Press, Princeton 1963, s. 75.

yağı ve gaz lambasını tanıttığını belirtmektedir. Bu cümlelerin hemen akabinde ise “misyoner vurgusu olmadan” Amerikalıların dikiş makinesi ve tel çivi gibi ürünleri getirdiğini ekler ki bu kısım çalışmamızdaki bilgilerle de desteklenmektedir.¹¹⁰¹ Fakat Jessup’ın cümleleri; yapılan alıntılarda tüm Amerikan ürünlerinin misyonerlerin hanesine yazıldığı gibi bir değişikliğe uğramıştır.¹¹⁰² Ayrıca Jessup, gaz yağının 1865’te tanıtıldığını belirtmekteyken Osmanlı Devleti’ne ilk gaz yağı bundan bir sene önce gelmiştir.¹¹⁰³ Jessup’tan yapılan alıntılarda oluşan hata belki bir yanlışlığın ürünü olabilir. Fakat böyle değilse Amerikalı diplomat ve tüccarların çabasının misyonerlerin hanesine yazıldığı düşünülebilir.

Dikiş makinesi başta olmak üzere yukarıda sayılan birçok ürünü misyonerlerin getirdiği iddiasının bir diğer sahibi ise Amerikalı gazeteci Curtis’tir. Curtis günümüze göre geçmişte kalsa da bu satırları; Osmanlı’ya ilk dikiş makinesinin gelişinden elli sene sonra kaleme almıştır.¹¹⁰⁴ Yine Yıldız da *ABCFM* arşivine atıfla Singer dikiş makinelerini misyonerlerin getirdiğini aktarır. Devamında Osmanlı’da yatırım yapan bazı Amerikalı şirket isimleri de vererek, bunlarla olan ilişkinin “misyonerlerin emperyalist amaçlarını açıkça ortaya koyduğunu” ifade eder.¹¹⁰⁵ Yalnız Yıldız’ın Grabill’den alıntılayarak sıraladığı dört şirketi, Grabill misyonerlerle ilişkiye dair bir bağlamda vermemiştir. Sadece “Türkiye’de faaliyet gösteren önde gelen Amerikan şirketleri” olarak zikretmiştir. İlgili şirketler “American Tobacco Company, Standard Oil, Singer, Western Electric Company” olarak kayıtlıdır.¹¹⁰⁶ *Bölüm 3*’te dikiş makinesi bahsinde Hamza Çakır’ın 1860’ta tespit edebildiği ilk Amerikan dikiş makinesi reklamından bahsetmiştik. Reklamda makineyi satanın bir misyoner değil de bilakis “Galata’da Banka Sokağı’nda 2 numaralı mağaza” olduğunu hatırlatmak isteriz.¹¹⁰⁷

¹¹⁰¹ Henry Harris Jessup, **Fifty-Three Years in Syria**, Georgias Press, Piscataway 2012, C. 1, s. 25, 360-361.

¹¹⁰² Davison’dan bir alıntı için bkz. Mustafa Orçan, **Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü**, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2008, s. 116.

¹¹⁰³ 1 Temmuz 1863-30 Haziran 1864 dönemi.

¹¹⁰⁴ William Eleroy Curtis, **Who Wake Up Turkey?**, İstanbul 1910, s. 1. İncelediğimiz metin Curtis’in *Chigaco Record-Herald*’a gönderdiği bir yazıdır ki gazetenin izni alınarak *ABCFM* tarafından yeniden basılmıştır.

¹¹⁰⁵ Özgür Yıldız, **Anadolu’da Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 67-68.

¹¹⁰⁶ Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East**, s. 37-38.

¹¹⁰⁷ Çakır, **Osmanlı Basınında Reklam**, s. 119.

Misyonerlerin “her zaman” dolaysız bir şekilde ticarî faaliyetler içinde olduğunu söylemek biraz zorlama bir tespit olacaktır. Bu noktada ilginç bir örnek olarak Bursa’da Theo A. Baldwin verilebilir. Kendisi 1880-1908 arasında faaliyette bulunmuştur. Görevinin sonlarına doğru ticarî faaliyetlere katılmıştır. Fakat “yerli Protestanlarla ticarî ilişkiler kurduğu ortaya çıkarılınca” teşkilat tarafından uyarılmıştır. Daha sonra kurula havale edilerek görevine son verilmiştir.¹¹⁰⁸ Aslında bu örnek misyonerlik/ticaret ilişkisine dair iddiaları olumlamayan bir vaka olarak anlamlıdır.

Diğer bir yandan misyonerler bir bölgede tutunmak için yüksek meblağlar harcayabilmekteydiler. Bu harcama kalemleri ise hem arazi ve bina satın alım masrafları hem de faaliyetleri için ihtiyaç duyulan sabit ve değişken maliyetleri içermekteydi. Bu durum da bizi misyonerlerin bölge ile iktisadî etkileşimleri olduğu sonucuna götürmektedir. Kısacası ticaretin “her zaman” olmayışı sermaye hareketlerinin de olmadığı anlamına gelmemektedir. Şüphesiz yabancıların bölgede harcayacağı her masraf kalemi ya da her gayrimenkul yatırımı belirli kesimler için kazançlı bir gelir kapısı olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse 1869 senesinde Suriye bölgesinde Amerikan Board gayrimenkullerinin tahmini değerinin 100.000 \$ seviyesinde olduğu düşünülmektedir.¹¹⁰⁹ Bu durum da misyonerlerin “iş kolu” olarak ticareti seçmeseler bile ticarî faaliyeti tetiklediği sonucuna götürür.¹¹¹⁰

Konsolosluk raporlarında *American Board*’un okul vb. yatırımlarının “Amerikan Sermayesi” olarak görüldüğü müşahade edilmektedir. Bir ülkenin sermaye yatırımları ifadesi duyulduğu zaman ilk akla gelen genelde ticaret ve sanayidir. Raporlarda ise okul, kilise, hastane gibi *American Board* yatırımları sermaye yatırımı ve Amerikan sermayesinin temsil edildiği yerler olarak zikredilmektedir. Bu okullar genelde *ABCFM*’nin Amerika’da topladığı fonlarla/bağışlarla yapılmaktadır ve türü

¹¹⁰⁸ Aktaran: Özgür Yıldız, **Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 33-37.

¹¹⁰⁹ **CRUS 1869**, s. 359.

¹¹¹⁰ Bir şehre okumaya giden ama ticaret yapmayan üniversite öğrencilerinin ticareti canlandırması gibi düşünülebilir.

gereği masraflı olmaktadır.¹¹¹¹ Bu dönemde okullar yaygınlık göstermektedir ve misyonerler okul açmayı düşündükleri yerlerde Amerikan Kongresi'nin onayı ile maaşı hükümetçe ödenen konsolosluklar açılması için lobi faaliyeti yürütmektedirler. Burada çalışmanın başında sorduğumuz bir soruya da cevap bulmaktayız: Önce misyonerler mi, tüccarlar mı ya da diplomatlar mı bir bölgeye yerleşmeye başlamaktaydı da sonra diğerlerini bölgeye çekmekteydiler? Bazı örneklerde bölgelere ilk yerleşenlerin misyonerler olduğu görülmektedir. Akabinde misyonerlerin talepleri üzerine Amerikan diplomatik misyonları da ilgili bölgelere yayılmaya başlamaktadır.¹¹¹²

ABD “ticarî” konsolosluk raporlarında ilginç bir şekilde ticaretin dışında misyonerlik konuları “bazı seneler” uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹¹¹³ Bundan ötürü sahada görev alan diplomatik misyon görevlilerinin misyonerlerle sıkı bağlantıları olduğu ve onları destekledikleri düşünülmektedir.¹¹¹⁴ Nitekim misyonerlerin yaptığı ekonomik değeri olan yatırımlar da ticaret raporlarına konu olmakta, açılan okullara dair bilgilere yer verilmekte, misyonerlerin faaliyetlerinden övgüyle söz edilmektedir. Örneğin Suriye Protestan Koleji'nin açılış serüveni ve Suriye'deki genel misyonerlik çalışmaları *CRUS* serisinde uzun uzadıya kendisine yer bulmuştur.¹¹¹⁵ Konsoloslar bazı şehirlerde “Amerikan faaliyetleri” olarak misyonerlerin eğitim kurumlarından bahsetmektedir.¹¹¹⁶

¹¹¹¹ Bağış meselesi sadece Amerikalı misyonerlere özgü değildi. Örneğin pamuklu kumaşlara talebin arttığı 1850'lerin sonunda Hindistan'la ilişkileri olan üretici ve tüccarların elde ettikleri kâr da misyonerlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim bu kârın bir kısmının Hindistan'daki İngiliz misyonerlerine aktarılması önerilebilmişti. Brian Stanley, “‘Commerce and Christianity’: Providence Theory, the Missionary Movement, and the Imperialism of Free Trade, 1842-1860”, *The Historical Journal*, C. 26, S. 1, Mart 1983, s. 89-90. Coşkun'un çalışmasında da hem kurum içi finansal döngü hem de bağış sistemi izah edilmiştir. Bkz. Neşe Coşkun, “Türkiye’de ABCFM İstasyonlarının 19. Yüzyıldaki Finansal Yapısı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Misyonerler ve Faaliyetleri*, (Ed. Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanılçe), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018, s. 135-144; Neşe Coşkun, *ABCFM Misyonerlerinin Teolojik Dayanağı Protestanlık*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2021, s. 211-217.

¹¹¹² Önemli bir örnek için bkz. *CRUS* 1872, s. 846.

¹¹¹³ Yaşanan sorunlardan ötürü “diplomatik” raporlarda misyonerlerin işgal ettiği alan epey geniştir. Misyonerler “ticarî” raporların içinde bazı seneler yer bulsalar da aynı derecede bir yoğunluk yoktur.

¹¹¹⁴ Her konsolosa teşmil edilemese bile bazı konsolosların misyonerlerle daha ilgili olduğu izlenimi edindik. Bu ise özel hayatındaki dinî yaşantıyla ve bazı konsolosların *American Board* ile kurmuş oldukları simbiyotik ilişkiyle alakalı olabilir.

¹¹¹⁵ *CRUS* 1873, s. 1180-1187.

¹¹¹⁶ *CRUS* 1884-1885, s. 1048.

Osmanlı Devleti'nde yerleşik yabancılar içinde misyonerler ciddi bir yekûn tutmaktaydı. Hem misyonerler hem ülkeye geri dönen göçmenler hem de diğer yerleşik Avrupalı ve Amerikalılar bazı ihraç ürünlerinin Osmanlı toplumunda kullanımının yaygınlaşmasını da teşvik edici bir unsurdur. Nitekim gelen yabancılar kendi yaşam tarzlarını da getirmekteydi. Bu da sahip oldukları standartları yeni yerleştikleri Osmanlı şehirlerinde de devam ettirmelerine yol açıyordu. Örnek vermek gerekirse Amerikan gaz yağının Osmanlı şehirlerinde her geçen gün tüketiminin artmasının bir nedeni de yabancılarıdır.¹¹¹⁷

Daha önce diplomatik ve ticarî ilişkilerin ya da misyonerlik faaliyetlerinin ilk olarak hangisinin geliştiğini anlamaya çalıştığımızı belirtmiştik. Bunun için de misyonerlerin bir bölgede kurumlar kurmaya başlaması; bölgeden istatistiklere ithalat ve ihracata dair veriler girilmesi ya da diplomatik temsilciliğin açılış zamanını kıyaslamak gerekti. Genel olarak bakılırsa bir bölgeye ilk gidenlerin genelde misyonerler olduğu, bunu diplomatların daha sonra da tüccarların izlediği yönünde bir izlenim edinilmektedir. Fakat bu her zaman ve mekân için geçerli değildir. Örneğin Antep'e ilk önce misyonerler ulaşmış, bunu diplomatlar izlemiştir. Bununla birlikte Merzifon, Maraş ve Antep gibi merkezlerde misyonerler olduğu halde Amerikan ticaretine dair hiçbir varlık gösterilmemektedir. Sayda gibi Amerika ile ticaretin olmadığı fakat misyonerlerin bulunduğu şehirlerde ise yine de fahri konsolos bulunmaktadır. Sivas'ta Amerika ile ticaret hiç gelişmediği halde konsolosluk bulunmaktadır.¹¹¹⁸ Ya da yukarıda verilen örnekteki gibi tüccar; misyonerden önce bir şehre gidebilmektedir.

Konsolosluk raporlarından görüldüğü kadarıyla Amerikalı diplomatlar Hristiyan Batı uygarlığını medeni görmekteydiler. Genelde kendi medeniyetlerinden övgüyle bahsederken, Osmanlı insanının, özellikle de Müslüman kesimin cehalet (!) içinde kıvrandığından dem vuran pasajlar raporlarda hemen hemen her sene tekrar etmekteydi. Birçok şehirde yerleşik olarak bulunan Amerikalı misyonerler vasıtasıyla Batı uygarlığı, onun hayat standartları ve alışkanlıkları Osmanlı insanına

¹¹¹⁷ Örnek ifadeler için bkz. **CRUS 1878**, s. 1132; **CRUS 1879**, Vol I, s. 715; **CRUS 1898**, C. I, s. 1181.

¹¹¹⁸ *Bölüm 1.1'*de 1830 Antlaşması etrafında cereyan eden konsolosluk açılacak mahaller bahsini hatırlatmak isteriz. Osmanlı Devleti antlaşmada "mevki-i ticaret" ibaresinden hareketle ticaretin olmadığı yerlerde ABD konsoloslukların açılmasından taraf değildi.

tanıtılmaktadır. İşte tam bu noktayı kendi ürünlerinin pazarlanmasında önemli bir kaldıraç olarak görmektedirler. Bir şehre misyonerler gidiyorsa, Batının uygarlığını da götürüyordu. Oranın sakinleri ise bu misyonerleri görerek, onların giydiklerini giymek, tükettiklerini tüketmek eğilimine girebiliyorlardı. Burada sözü Amerika'nın Maraş fahri konsolosu Henry Marden'e bırakmak isteriz:

“... aydınlanmanın ilerlemesiyle neredeyse tam orantılı olarak ithalatın miktarında ve kalitesinde yavaş ama sürekli bir ilerleme vardır. Avrupa ve Amerika'nın uygarlığı, -bu bölgedeki yabancı unsurların neredeyse tamamını oluşturan- Amerikalı misyonerler aracılığıyla bu bölge halkıyla temas kurmakta ve Hristiyan uygarlığının araçları hızla pazarlara girmektedir.”¹¹¹⁹

Beyrut konsolosu Bissinger'a göre misyoner kuruluşlar toplumun entelektüel altyapısını geliştirmektedir. Bunun çıktısı ise “ülkenin genel refahına” katkıdır.¹¹²⁰ Önceki bölümlerde refahın artmasının Amerikan ürünlerinin satışında çarpan etkisi yarattığına dair bir düşünceye sahip olduklarını belirtmiştik.¹¹²¹ Misyoner kuruluşların “Amerikalılara göre” ticarete dolaylı bir katkısı da halkta yaratılan değişim olarak göze çarpar. Bu nedenle varlıklarına önem verilir ve ne yaptıklarına dair faaliyetler ticaret raporlarına da dönem dönem yansır. Harput, Mamuratü'l-aziz gibi yerlerde uzun süredir var olan misyoner okullarının ticarete katabileceği potansiyel etkileri konsoloslar tarafından takdir edilir. Nitekim buradaki misyoner öğretmenler sayesinde yerliler Amerikan yaşam tarzını görmekte ve “hayran” kalmaktadır. Misyonerlerin potansiyelleri genelde “ABD ile Ticaret için Fırsatlar” başlıklarında zikredilmektedir.¹¹²² 1895'te yaşanan olaylarda yıkılan Amerikan Koleji'nin yeniden inşasında kullanılan Amerikan üretimi çelik çatı kaplamalar beğenilir ve yeni belediye binası ile okul binası da bu örneklige dayanılarak Amerikan üretimi çatılarla

¹¹¹⁹ CRUS 1885-1886, C. II, s. 1495. Bazı elçilerin misyonerlerle ilişkisi kuvvetliyen, bir kısmı da mesafeliydi. Samuel Sullivan Cox da misyonerlerle pozitif ilişkilere sahip bir elçi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Ahmet Pekcan, *Osmanlı'dan Günümüze İç Siyaseti Yönlendiren Yabancı Elleri (ABD Elçisi Samuel S. Cox'un Elçilik Yılları) [1885-1886]*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 103-104.

¹¹²⁰ CRUS 1886-1887, s. 1036.

¹¹²¹ Bu nedenle ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan demiryolu projeleri dahi -ihaleyi başka ülkeler alsa da- Amerikalılar için hep olumlu gelişme olarak kaydedilmiştir.

¹¹²² CRUS 1901, C. I, s. 1058.

kaplanır.¹¹²³ Buradan açılan yol sayesinde 1904 senesinde 440,00 \$ ve 1907 senesinde 1.000,00 \$ değerinde çelik çatı getirilir.¹¹²⁴

2 Aralık 1897 senesinde Musul'da John A. Ainslie isimli Amerikalı misyonerin doğrudan doğruya pazar araştırması içeren raporu bu bölüm için önemli bir veri olarak görülebilir:

“Amerikan mallarının itibarını ilgilendiren bir konuya değinmeme izin verin. Buraya *Standard Oil Company* markalı tenekelerde gaz yağı getiriliyor, ancak yağın kalitesi çok düşük. Görünüşe göre yolda bir yerlerde yağ değiştirilmiş. Bu şekilde bu pazarda Amerikan petrolünün adı kötüye çıkıyor.”¹¹²⁵

Amerikan misyonerlerinin konsolosluklara pazar ve pazarlama araştırması sunduğuna dair bazı örnekler yukarıda verilmişti. Bunu iki örnekle desteklemekte fayda görülmektedir: 1832 gibi erken denilebilecek senelerde ABD'liler Karadeniz'e ticarî olarak açılabilmeyi planlamaktaydılar. Nitekim Komodor Porter de misyonerlerden İran ticareti hakkında bilgiler toplamıştı.¹¹²⁶ 1898 senesindeki bir diğer örnekte ise Beyrut konsolosunun bölgenin ticarî faaliyetleri hakkında bilgi aldığı misyonerler şunlardı: *American Press* (*American Mission Press*) müdürü E. G. Freyer, Suriye Protestan Koleji profesörlerinden Robert H. West, rahipler O. J. Hardin ve F. E. Hoskins, ilahiyat doktorları A. Ford ve James M. Balph ve son olarak da Dr. Ira Harris. Her bir misyonerin ticarete dair görüşlerinden de kısaca söz etmek isteriz: Adı geçen misyonerler iki ülke arasında doğrudan hat açılmasını, tüketicilerin kaliteden ziyade ucuzluğa önem verdiğini, satılabilme potansiyeli olan ürünlerin tek tek isimlerini, bölgede Amerikan temsilcilerinin ve doğrudan iletişimin gerekliliğini, yerel ölçü birimlerinin kullanılmasını raporlarında belirtirler.¹¹²⁷ Dikkat edilirse misyonerlerin görüşleri ile uzun yıllara sirayet eden konsolosların görüşleri arasında tam bir paralellik vardır. Bu da bize ister istemez misyonerler ve konsoloslar arasındaki ticarete dair iletişimin varlığını düşündürmektedir.

¹¹²³ CRUS 1902, C. I, s. 139.

¹¹²⁴ CRUS 1904, s. 764; 1907, C. I, s. 601.

¹¹²⁵ CRUS 1896-1897, C. I, s. 197.

¹¹²⁶ Field, Jr., *America and the Mediterranean World*, s. 188.

¹¹²⁷ CRUS 1898, C. I, s. 1181-1183.

Misyonerlerin kurumsal varlık gösterdiği şehirlerde bir örneklik teşkil etmelerinden ötürü yerlilerin getirilen yeni bir ürüne dair alım ihtimalleri artmaktaydı. Örneğin konsolos, Merzifon'da 1899 senesinde satılan ve bir yenilik olan bisiklet, fonograf ve saatin satılmasının arkasında Amerikan kolejinin varlığını görür. Konsolos Jewett'e göre misyonerler "her zaman ticareti teşvik eden kişilerdir, çünkü onlar daha iyi yaşam biçimini gösteriyor ve bu da 'medeni' ülkelerin ürünlerinin tanıtılmasına yol açıyordu."¹¹²⁸ Barton da misyoner okullarının Osmanlı halkının "yaşamını, düşüncesini, geleneğini ve alışkanlıklarını" değiştirdiğini iddia ediyor ve okulların endüstri meslek eğitime vurgu yapıyordu. Bu sayede haneler gelişmekteydi.¹¹²⁹

Misyonerlerin ürün tanıtımında da varlık gösterdiğine dair örnekler karşımıza çıkmaktaydı. Nitekim ABD'li konsolosların ürünlere dair "eğitim" için önerilerine değinmiştik. "Ürün eğitimi" ile "okul eğitimi" mezcedilmekte ve "çıktı" olarak da Amerikan ürünlerinin kullanılması ve yaygınlaştırılması arzu edilmekteydi. Örneğin Mamuratü'l-aziz'de ilk tınaz makinesini Amerikalı misyonerler tanıtmıştı.¹¹³⁰ 1900 senesinde ise Beyrut Amerikan Kolejinde bir *ticaret okulu* açılmıştır. Bu okulun hedeflerinden biri de ilginç bir şekilde tam da o yıllarda Amerikalıların bölgeye satmaya çabaladığı "modern alet ve makineleri" tanıtmaktır.¹¹³¹ Anlaşıldığı kadarıyla eğitimin amaçları içine Amerikan imalatçılarının ürünlerinin tanıtımı da eklenmişti. Harput örneği dikkate alınırsa bir Amerikan kolejini içinde barındıran şehirde diğer birçok şehre nazaran Amerikan temsilciliklerinin varlığı dikkat çekicidir. Farklı bölümlerde görüldüğü üzere dikiş makinesi, hayat sigortası, para transferi, bisiklet, Amerikan bezi gibi Amerikan ürünlerini satan temsilciler bulunmaktaydı. Yine de şunu da belirtmekte fayda vardır: Bir şehirde ticaret için organize edilmemiş bir misyoner varlığının potansiyeli, orada ticaret için çaba gösteren bir konsolosun varlığı ile birleşmedikçe tam olarak ortaya çıkmamaktaydı. Harput'ta yıllardan beri Amerikan misyonerleri bulunmasına rağmen işler ancak 1901 senesinde Harput'a etkili bir konsolos atandıktan sonra gelişme göstermiştir.

¹¹²⁸ CRUS 1900, C. I, s. 1149.

¹¹²⁹ Barton, *Daybreak in Turkey*, s. 192, 233-236.

¹¹³⁰ CRUS 1901, C. I, s. 1058; 1902, C. I, s. 139.

¹¹³¹ CRUS 1901, C. I, s. 1035; Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, s. 24.

Misyonerler, diplomatik temsilcilikler ve göç olgusu ticaret için birbirini besleyen ve iç içe geçmiş süreçleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bir şehre misyonerler gitmekte, bir süre sonra göç olgusu ortaya çıkmakta, derken bir konsolosluk açılmakta, nihayetinde göç edenler geri dönüp ticarî fırsatların peşinden koşarken ABD’li imalatçıların gönüllü acentesi olabilmekteydiler. Bu döngünün toplumsal dönüşümü beslediği açıktır. Burada ilk hareket ettirici, misyonerlerin varlığı olmakla birlikte, bunu tetikleyen göçün etkisi de ayrı bir ivme kazandırıcıdır.

Misyonerlerin bir şehirde kurumsal varlık gösterip tutunmasının daha sonra oluşacak ticarî faaliyete katkı sağladığı iddia edilmekteydi. Nitekim 1870’lerden beri Harput’ta var olan Amerikan Koleji, 1901’de ticarî faaliyetleri de organize etmek için açılan konsolosluğun işini epey kolaylaştırmıştı. Konsolosluk açıldığı gibi bir emekleme dönemi geçirmeden hızlı bir şekilde faaliyete girişecek zemini bulabilmişti. Zira, bölgedeki insanlar misyonerlerin varlığından ötürü Amerikalıları ve Amerikan ürünlerini halihazırda tanımaktaydılar.

Pazarlama stratejilerine dair konsolosların tavsiyeleri hatırlanırsa bölgeye yerel dilleri ya da “Fransızca”yı bilen satış temsilcilerinin yanı sıra Fransızca ve yerel dillerde kataloglar gönderilmesini tavsiye ediyorlardı. Zira, İngilizce Osmanlı diyarında bilinen bir dil değildi. Fakat misyonerlerin varlığı bu bilinmezliği de gidermekteydi. Harput özelinde söylemek gerekirse misyonerler sayesinde bölgedeki yaygın yabancı dil İngilizceydi ve bu durum da ticaret için şüphesiz bir artıydı.¹¹³² Diyarbekir vilayetinde ise Amerikalı misyoner cerrah Dr. Fred Douglas Shepard’ın iki sene ikameti ABD’nin nüfuzunu artıran bir gelişme olarak kaydedilmiştir.¹¹³³

Harput’taki Amerikan kaput bezinin (cabot a) piyasada öneminin anlatıldığı bir raporda Harput Amerikan Yetimhanesinde pamuklu dokuma faaliyetlerine başlanıldığına değinilmektedir. Yetimhanedeki mevcut gelişmenin kısa sürede halkın beğenisine mazhar olduğunu aktaran rapor, bu teşebbüsle kaput bezi satışları arasında bir illiyet kurmakta gibidir. Amerikan kaput bezi gelmekte, Amerikan yetimhanesinde

¹¹³² CRUS 1902, C. I, s. 139.

¹¹³³ CRUS 1902, C. I, s. 1121. Dr. Shepard’ın Antep’teki faaliyetlerine dair bkz. Faruk Taşkın, “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C. 1, S. 3, 2011, s. 22-27.

bu bezden pamuklu ürünler üretilmektedir. Yetimhanenin bu faaliyeti belki doğrudan belki de dolaylı olarak Amerikan ürünlerinin kalite algısına da pozitif katkı yapmaktadır. Yetimhane sadece pamuklular için faaliyet göstermemektedir. Aynı zamanda Amerika'dan gelen tasarım ve siparişler üzerine de halı ve kilim üretiminde bulunmaktadır. İlgili bölümde ABD'nin Türk halı ve kilim pazarının başat alıcısı olduğunu görmüştük. Misyoner yetimhanesinin de bu ticarete dâhil edilmesi manidardır.¹¹³⁴

İskenderun limanından 1900'lerden itibaren bir anda el emeği tekstil ürünlerinin satışında dikkat çekici bir artış olduğuna *Bölüm 2*'de değinilmişti. Bunun arkasında Antep merkezli olmak üzere misyonerlerin böyle bir organizasyona girişmesi yatmaktaydı ki Antep, Maraş, Halep ve Urfa gibi şehirlerde ihracata dönük üretim yaptırılıyordu. Bahsi geçen el işleri, okullarda eğitim alan öğrencilerden ziyade Ermeni kadınlara sipariş usulü verilmekteydi. Hatta raporlara göre -biraz abartılı olmakla birlikte- eski nakış ve dantel işlerini misyonerlerin canlandırdığından bahsedilir. Misyonerler ürünleri ya doğrudan ya da Londra ve Belfast firmaları aracılığıyla ABD'ye ihraç etmekteydi. Hatta kendi anavatanları dışında Avrupa'ya da satışları başlamıştı. Bu girişim başladığı gibi meyvelerini vererek bir anda yükseliş trendine girmiş ve 1906 ile 1907 arasında İskenderun Limanından gerçekleşen ihracat %100 artış kaydetmişti.¹¹³⁵

Amerikalı misyonerlerin kendi ekonomik gereksinimleri için bazı küçük işletmecilik faaliyetlerinde bulunduğu da görülmekteydi. Örneğin eğitim ve dinî propaganda için matbaacılık ihtiyaç duyulan bir alandı. Ticareti iyi bilen Cyrus Hamlin (ö. 1900) ise öğrencilerin ve okulun ihtiyaçlarını finanse edebilmek için okulda önce atölye kurup çeşitli demir ve çelik aletler üretilmesini sağlamıştı. Hamlin daha sonra değirmen, fırın, çamaşırhane gibi işler kurmuş ve sahip olduğu bu gibi olanaklarla Kırım Savaşı'nda İngilizlere dahi destek olmuştu. Savaş esnasında “gemi dolusu buğday satın alarak, yüzbinlerce somun ekmek sözleşmesi yapmıştı.” Bu girişimlerden

¹¹³⁴ CRUS 1903, C. II, s. 514.

¹¹³⁵ CRUS 1907, C. I, s. 585, 588.

hem para kalmakta hem de yeni kiliseler inşa edilmek için fırsat doğmaktaydı.¹¹³⁶ Hamlin ticareti iyi bilen¹¹³⁷ ilginç bir kişilikti. Osmanlı topraklarında bulunduğu süre zarfında değişik tecrübeler yaşamış ve ülkeye ticarî nazarla bakmayı ihmal etmemişti. Örneğin Güney Makedonya’da gümüş bulunduğunu düşünen Nuri Bey adındaki bir Türk; bir vesilesiyle kendisine ulaşmıştı. Hamlin numuneleri analiz edip bunun aslında zengin bir antimon sülfür olduğunu tespit etmiş ve madenin olduğu bölgeye bir gezi düzenlemişti. Gezi raporundan sonra Nuri Bey biri Amerikalı olmak üzere iki ortak bulmuştu. Hamlin bu madene kendisi sayesinde yatırım yapılacağı fikrine sahip olarak “ihmal edilen kaynakların geliştirilmesi için elinden gelen her şeyi yapmak” istediğini ifade edip, misyonerliğin aslî görevleri dışındaki işlere de ilgi duyduğunu bir bakıma itiraf etmiştir.¹¹³⁸ Eddy ise eğitimin amacını “sadece iyi insanı değil, aynı zamanda faydalı insanı” yetiştirmek için yaptıklarını dile getiriyordu. Bu nedenle öğrencilere zanaat da öğretilmekteydi.¹¹³⁹

Misyoner okullarının yurtdışından getirdikleri malzemeler ise her zaman ABD’den gelmiyordu. Hatta okul yönetimleri navlun koşulları ve fiyat tekliflerinin ucuzluğundan ötürü ABD’den gelebilecek birçok ürünü Avrupa ülkelerinden de sipariş etmekteydiler.¹¹⁴⁰ Bu da bizi misyonerlerin ürettiği alışverişin her zaman ABD’ye artı puan olmadığını göstermektedir.

Amerikan misyonerlerinin ekonomik bağlantılarına dair literatürde genelde “bağış toplamak ve gelirlerinin artışı”, “liberallik”, “pazar odaklı topluma uyumluluk”, “dünyaya yayılma başarısı” gibi bağlamlar üzerine okumalar yapılarak, Amerikan toplumu ile sahip oldukları ekonomik ve sosyal ağları anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca malî kaynaklar için bağış toplayabilmek ve faaliyetleri tanıtmaya sürecinde bir nevi

¹¹³⁶ Eddy, **What Next in Turkey**, s. 66-67; Cemal Yetkiner, “At the Center of the debate: Bebek Seminary and the Educational Policy of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1840-1860)”, **American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters**, (ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 76-77; Ayşe Aksu, **Robert Kolej’in İzinde: Türkiye’de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 188195.

¹¹³⁷ Hamlin, **My Life and Times**, s. 56.

¹¹³⁸ Hamlin, **Among the Turks**, s. 156.

¹¹³⁹ Eddy, **What Next in Turkey**, s. 75.

¹¹⁴⁰ Örnek için bkz. **CRUS 1908**, C. II, s. 657.

“kaynak oluşturuıcı” şekilde ve pazarlamacı misali iletişim olanakları yardımıyla faaliyetlerini tanıtmaya çalışmaktaydılar.¹¹⁴¹

Misyonerlerin faaliyetlerini yürütebilmek için yoğun bir şekilde bağışa ihtiyaç duyduğu gerçeğini bilmek icap eder. Ayrıca yukarıda bağış toplama faaliyetinde ikna edici olmaları için bir pazarlamacı mantığıyla çalışmaları gerektiği de bazı alıntılarla izah edilmişti. Bu bilgiden hareketle misyonerler tarafından örgütlerine dair yazılan metinlerdeki ticarete dair bâblara bu noktada eleştirel yaklaşmakta fayda vardır. Görüldüğü kadarıyla 19. yüzyılda misyonerler kendilerini ticaretin önünü açan kişiler olarak lanse etmektedir. Misyonerlerin yayın organı olan *The Missionary Herald*’ın Ağustos 1895’teki sayısında ABD’nin Çin elçisi Charles Harvey Denby’nin (ö. 1904) kullandığı bir söz önemlidir: “Misyonerler ticaretin öncüleridir. Uygarlık, eğitim ve öğretim ‘ticaretle’ karşılanacak yeni ihtiyaçlar doğurur.” Kendisi de bir misyoner olup misyonerliğin sosyal ve kültürel faydalarını açıklayan üç ciltlik bir eser kaleme alan James S. Dennis elçinin bu sözünü misyonerlerin ticaret için önemli oyuncular olduğunu açıklamak için kullanmaktadır.¹¹⁴²

Misyonerlerin ticarete katkı sağladığı propagandası ise zamanla sorgulanacaktı. Bazı yazarlara göre süreç içinde misyonerlerin refahı artmakta fakat kurdukları misyonların bulunduğu bölgelerin ticaretine bir etkileri olmadığı tartışılmaktaydı. Misyonerlere göre kendileri gittikleri yerleri uygarlaştırıcı bir etkiye sahipti. Bu etki ise ticaretin önünü açıyordu. Field’e göre misyonerler “ticarete katkı sağladıkları” iddiasıyla hem halkın desteği hem de hükümetin korumasını

¹¹⁴¹ Field, Jr., *America and the Mediterranean World*, s. 176-186; Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*; Mark A. Noll, *The Old Religion in a New World: The History of North American Christianity*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 2002, s. 24, 53; Heather J. Sharkey, “American Missionaries and the Middle East: A History Enmeshed”, *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*, (ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. XII-XIII.

¹¹⁴² Dennis ayrıca *The Missionary Herald*’a atıfla 1881’de Harput’ta misyonerler sayesinde 500 adet tınav makinesi siparişi geçildiğini belirtir. Fakat ABD dış ticaret kayıtları 1881 ve yakın senelerinde böyle bir siparişi doğrulamaz. Ayrıca Başkonsolos Dickinson’un, ticaretin geliştirilmesi çabasında “gönüllü öncüler” olmalarından ötürü misyonerleri takdir ettiğini aktarır. James S. Dennis, *Christian Missions and Social Progress*, Fleming H. Revell Company, New York 1899, C. 3, s. 501; Barton, *Daybreak in Turkey*, s. 206. Barton ve diğer misyonerlerin yazdıklarının izini süren Yücel de misyonerlerin Amerikan ticaretine pozitif bir katkı sunduğu ifade eder ve “dolaylı kazanımlar” ifadesine vurgu yapar. İdris Yücel, *Anadolu’da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 47-51.

umuyorlardı. Hatta kollara takılan “Yankee saati” de bunun önemli bir ispatıydı. Fakat kültürel olarak üretebildikleri etki hem kısıtlı hem dolaylı hem de tesadüfiydi.¹¹⁴³

Misyonerlik üzerine bir ansiklopedi kaleme alan Edwin Munsell Bliss ticaret ve misyonerlik arasındaki ilişki için de uzun bir madde ayırmıştı. Konuya ticaretin Tanrı’nın bir buyruğu olduğunu anlatarak başlayan Bliss, kendilerinin de Tanrı yolunda olması hasebiyle iki konunun iç içe geçtiğini savunuyordu. Olaya sadece din ve ticaret olarak bakmıyor, aynı zamanda dinden beslenen bir ahlakî duruşu da önemsediyiğini iddia ediyordu. Bliss, tam olarak bir şehirde misyonerler varsa Amerikan ürünlerine talep arttığını iddia eder. Ona göre İncil (aslında İncil’i temsil eden misyonerler) gittiği yere uygarlık götürüyor ve bu sayede insanların hayat tarzı ve ihtiyaçları değişiyordu.¹¹⁴⁴ Bu uygarlaşan kesimin kullandığı eşyaları ise (mobilyalar, giysiler, saatler, dikiş makineleri, tarım aletleri vb.) elbette ki Amerikalılar üretiyordu. Kısacası Amerikalı bağışçılar misyonerlerin dünyaya yayılması için bağış yaparlarsa onlar da uygarlık götürme “hizmetini” sürdürmeye devam edebileceklerdi. Böyle bir hizmetin onlara geri dönüşü ise uygarlaşan insanlara ihracat yapma imkânıydı. Nitekim kendisi de bir misyoner olan James Levi Barton (ö. 1936) tam da bu düşünceyi destekleyecek bir mahiyette “Türkiye’de Amerikan kolejlerinin kurulması ve desteklenmesi için Amerika’dan verilen paranın, bu ülkeyle ticaretin artması şeklinde büyük bir faizle geri döndüğü muhtemelen doğrudur.” diyerek aslında bağışçılara dönük mesajlarını vermektedir.¹¹⁴⁵

Modernleşme süreci bu çalışmanın hacmi ve çerçevesini çok aşabilecek bir konu olmakla birlikte şunu da söylemek icap eder: Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasi olarak en çok entegre olduğu toplumlar İngiliz ve Fransız gibi Avrupalı toplumlardı.¹¹⁴⁶ Kültürel değişimin etkisi incelenmek isteniyorsa şüphesiz Fransa’ya ve İngiltere’ye giden, gönderilen ve daha sonra geri dönen Osmanlı insanının buna

¹¹⁴³ **The Missionary Herald**, C. XCI, Ağustos 1895, No. 8, s. 316; Dennis, **Christian Missions and Social Progress**, C. 2, s. 92; Field, Jr., **America and the Mediterranean World**, s. 188-191.

¹¹⁴⁴ Edwin Munsell Bliss, “Commerce and Missions”, **The Encyclopaedia of Missions**, Funk & Wagnalls, New York 1891, s. 308-312.

¹¹⁴⁵ Barton, **Daybreak in Turkey**, s. 193. Kocabaşoğlu da aynı eseri göstererek bunu misyonerlik ve ticaret arasındaki ilişkiye dair önemli bir referans olarak vermektedir. Bkz. Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika**, s. 18.

¹¹⁴⁶ Ayrıca başta İstanbul olmak üzere Avrupalıların büyük mağazaları vardı ki bunlar tüketim kültürünü etkileyebilecek kurumlardır.

katkısını ölçmeye çalışma gayreti anlamlı olabilir. Son olarak Osmanlı toplumunun iç dinamikleri ve yeniliğe karşı merakı da önemlidir. Zira bir değişim varsa bunu halkın da tetikleyebileceğini kabul etmek gerekir. Diğer bir deyişle değişimi edilgen bir toplum nazariyesiyle anlayabilmenin mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Yine de misyonerlerin dolaylı bir şekilde Amerikan tüketim ürünlerinin kullanımına dair bir etkilerinin var olduğunu söylemek icap eder. Fakat Osmanlı Devleti'ne gaz yağı, tarım makinesi, dikiş makinesi, saat, giysi, mobilya vb. ithalatında misyonerlerin doğrudan bir etkisini tespit edemedik. Emtia hareketliliği kendi seyrinde, ticarî dinamiklere ve iktisadî fırsat ve kısıtlara göre akmaktaydı. Nitekim uzun bir dönemi kapsayan istatistikî verilerden gösterdiğimiz gibi Beyrut, Suriye, Harput, Antep, Kudüs gibi misyonerlerin önemli oranda varlık gösterdikleri yerlerde ticarî ilişkiler pek de ilerleyememişti. Bu nedenle Türk modernleşmesi ya da Türk-Amerikan ticarî ilişkilerinde misyonerlerin varlığı ve katkısı arasında anlamlı, başat ve etkili bir sebep-sonuç ilişkisi kurmaktan kaçındığımızı söylemeliyiz. Bununla birlikte etkinin sadece dolaylı ve uzun bir sürece yayıldığını düşündüğümüzü belirtmek isteriz.

Bölüm I'de Hamlin'in ABD'nin İstanbul'da mukim elçisini kendilerini yeterince himaye etmediğinden bahisle eleştirdiğinden bahsedilmişti. Terrell ise misyonerlerden gelen hücumu karşı kendisini doğal olarak savunacaktı.¹¹⁴⁷ Konsoloslüğün ticaret raporlarından alıntıladığımız pasajlar ise - raporların hacmi göz önüne alınırsa- aslında çok da fazla ve düzenli değildir.¹¹⁴⁸ Böyle bir etkiye dair genele teşmil etme imkânı veren güçlü ifadeler kullanılmaz. Bu da bize ABD'nin bir bütün halinde değil de sadece bazı diplomatik temsilcilerinin “kişisel” olarak böyle bir düşünceye sahip olduğunu düşündürmektedir.¹¹⁴⁹ Yine de Amerika'nın Osmanlı Devleti sınırları içerisinde var olması, kısacası “içerideki Amerika” bağlamında

¹¹⁴⁷ Yavuz, **Alexander Watkins Terrell**, s. 313-325. Terrel, misyonerler ve onların siyasete müdahale çabalarına dair güzel bir kritik için bkz. Jeremy Salt, **Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri**, (Çev. Kadriye Göksel), Tarih & Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 145-154.

¹¹⁴⁸ Ticaret raporlarındaki bu ifadeler çok çok az olduğu için biz tüm örnekleri alıp tezin içinde gösterme cihetine gittik.

¹¹⁴⁹ Elbette diplomatik temsilcilerin biyografileri üzerinden yapılabilecek bir inceleme onların seküler ya da dindar duruşlarını daha net ortaya koyabilir.

misyonerler önemli bir görev üstlenmişlerdi. Kocabaşoğlu'nun da deyişiyle “19. yüzyılda araçsal rol oynayan iki kurumdan birisi” misyonerler olmuştur.¹¹⁵⁰

Bir yandan da ticaret ve seyahatlerin artması, misyonerlerin yurtdışında sahip olup propagandasını yaptıkları bilgi tekeli de kırmaktaydı. Bu durum da Amerikan kamuoyunda misyonerlere bakışı değiştirmekteydi.¹¹⁵¹ Buradan ilhamla şu soruyu sormak isteriz: Acaba misyonerlerin iddia ettiği “öncü” olma durumu tam ters bir şekilde mi işlemektedir? Ticaret kültürler arası ve diplomasi de devletler arası etkileşimi artırmakta; ve misyonerler böyle bir zeminde mi yayılma eğilimine imkân bulabilmektedir?¹¹⁵²

Samuel Wilberforce (ö. 1873) 1860 senesinde Leeds'te yaptığı konuşmada şu cümleleri sarf eder: “Afrika'ya Hristiyanlık yerleştirilmedikçe orada ticareti teşvik etme umudu çok azdır ve bir sonraki aşamada, ülkede yasal bir ticaret kurmadıkça Hristiyanlığın uygun bir şekilde ilerleyebileceğini ummak için çok az neden vardır.” Pasaja göre ticaret ve misyonerlik arasında birbirini besleyen süreçler bulunmakta, ikisi de birbirine katkı sunmaktadır. Andrew Porter ise İngiliz misyonerliği üzerine yaptığı çalışmada ticaret ve misyonerlik ilişkisini Viktorya dönemine özgü bir ilişki olarak görmektedir. “İlişki yavaş gelişmiş,” fakat “ortaya çıktığından çok daha hızlı bir şekilde gerilemiştir.” Porter İngiltere'nin ticarî gelişmesi ile misyonerlik arasında bir paralellik olmadığını belirtir.¹¹⁵³

Kendisi de bir misyoner olan Gustav Warneck (ö. 1910) ise misyonerliğin batı Hristiyan dünyasının kültür taşıyıcısı olduğu görüşündedir. Bu kültür ona göre gittiği

¹¹⁵⁰ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 12.

¹¹⁵¹ Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, s. 31.

¹¹⁵² Misyonerlik ilgi çekici bir konu olduğu için çeşitli akademik disiplinlerde ve popüler yayınlarda da kendisine sıkça yer bulmaktadır. Örneğin dinler tarihçi Oymak, bir çalışmada hiçbir birincil kaynağa referans vermeden misyonerleri “birer tüccar, ticarî ağın parçası, uluslararası ticarî şirketlerde görev yapanlar” olarak anlatır. Fakat anladığımız kadarıyla tüccar-misyonerler ilginç bir şekilde kâr hırsına da sahip değillerdir. Zira, Oymak'a göre “ülkeleri zaafa uğratarak ekonomik yönden çökertmek amaçlı” tüccarlardır. İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 154-161. Verilen çeşitli örnekler üzerinden misyonerlerin ayrılıkçı, toplumsal dengeleri sarsıcı ve iki ülkenin ilişkilerine zarar verici hareketleri hem tezimizde izah edildi hem de Türk akademisyenleri bu konuda çok yayın yaptı. Oymak'ın da çalışması bu açıdan kıymetli olsa gerektir. Fakat ticaret özelinde yazdıklarında birincil kaynak olmaması; yazarın iddiasını hipotezimizde kullanmamıza engel olmaktadır.

¹¹⁵³ Andrew Porter, “‘Commerce and Christianity’: The Rise and Fall of a Nineteenth-Century Missionary Slogan”, *The Historical Journal*, 1985, C. 28, No. 3, s. 597, 621.

yerlerdeki kültürlerden üstündür. Aynı şekilde ticaret de bir kültür taşıyıcısıdır. Bu noktada iki olgu bir nevi aynı amaca hizmet eder. Hepsi aynı anda var oldukları için hangisinin ne kadar etkiye sahip olduğunu tespit etmek ise zordur. Fakat birbirlerini beslediklerinden şüphe yoktur. Yazar çeşitli istatistikleri öne sürerek misyonerliğin ticaretin öncüsü olduğu savını savunur. Bu öncülük iki açıya sahiptir: “Uygar yaşamın ihtiyaçlarını yaratır” ve “Ticaretin güvenliğine birçok savaş gemisinden daha fazla katkıda bulunan koruyucu bir güçtür.”¹¹⁵⁴

Bu konuda müstakil bir çalışma yapan Stanley’in de ortaya koyduğu gibi Çin’de pamuklu pazarı 1860’lara doğru ilerleme kaydederken misyonerlik orada bu hıza yetişememiş ve hatta gerilemişti. Aynı senelerde Amerikan İç Savaşı kaynaklı yaşanan pamuk kıtlığı ise misyonerlere yönelik bağışları akamete uğratmıştı. Savaş bittiğinde ise Lancashire üreticileri yönünü Hindistan gibi misyonerlerin faaliyette bulunduğu yerlerden yine ABD’ye yani Tanrı’nın tanıtılmasına muhtaç olan “dinsiz!” bir güruhun var olmadığı bir ülkeye yöneltmişlerdi. Bu nedenle artık ticaret seküler alana, misyonerlik ise kendi evine, kiliseye rücu etmişti. Kısacası Lancashire özelinde olası bir ittifaka gerek kalmamıştı. Yine Latin Amerika da bir başka uyumsuz örnek olarak verilebilir. Zira burası İngiliz misyonerlerinin ilgi göstermediği ama İngiltere ticaretinin yoğun olduğu bir bölgedir. Bu ise ticaret ve misyonerlik arasındaki ilişkiye şüphe uyandıracak bir vakadır. Stanley de bu gibi örnekler üzerinden misyonerlik ve serbest ticaret emperyalizmi arasındaki ilişkinin bir retorik olduğunu dile getirir.¹¹⁵⁵

Yukarıda bir tartışma üslubu ile misyoner-ticaret ilişkisine pozitif ve nötr bakışlar kendi çıkarımlarımızla birlikte ortaya konuldu. Osmanlı’da ilgili dönemde tüketim eğilimi olarak romanlara dahi konu olan bir Batılılaşma vardır.¹¹⁵⁶ Fakat Osmanlı sathında Amerikan misyonerlerinin artan kurumlaşması ile ithal edilen Amerikan mallarının nominal hacmi arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Bu nedenle sebep-sonuç ilişkisi bağlamında bir *nedensellik* olmadığı ifade edilebilir. Çalışma boyunca üretilen tüm grafiklerde; çizgilerdeki her bir hareketin iktisadî ve

¹¹⁵⁴ Gustav Warneck, **Modern Missions and Culture: Their Mutual Relations**, James Gemmell, George IV. Bridge, Edinburgh 1883, s. 33-50.

¹¹⁵⁵ Stanley, “Commerce and Christianity”, s. 91-94.

¹¹⁵⁶ Eldem, “İstanbul as a Cosmopolitan City: Myths and Realities”, s. 220; Köse, **Dersaadet’te Tüketim**, s. 76-77.

ticarî arka planı ortaya konulabilmiştir. Misyonerlerin ticarete katkı yaptığına dair düşüncenin; bağışlara ihtiyaç duyan örgütün propagandası olduğu düşünülmektedir. Yine de vardığımız kanıyı desteklemesi için bu ilişkiye dair çerçevesi belirli bir regresyon analizi de gerçekleştirilmiştir. Analizde ticaretin misyoner okullarının artan kümülatif sayısı haricinde etkilendiği başka hiçbir faktörün olmadığı varsayılmıştır (*ceteris paribus*). Elde edilen sonuç ABD’den ithalat ile Osmanlı sathında artan misyoner okullaşması arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.¹¹⁵⁷ Şayet misyoner okulları çoğalırken ithal Amerikan ürünlerinin de artışı paralel bir görünüm arz etseydi, bu durumda da anlamlı ilişki düşüncesine şüpheli bakılması gerekecekti. Nitekim ABD’nin İngiltere gibi en büyük ticarî partnerleriyle ilişkilerinde misyonerlik ile alakalı bir literatür dahi yoktur. Ayrıca Osmanlı’da en büyük misyonerlik ağına Amerika sahip olmasına rağmen ticarete İngiltere, Fransa gibi ülkelerin hep gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte misyonerlerin bölgeye gelen tüccarlara rehberlik ettiğine dair anlamlı izler kabul edilmektedir. Öte yandan kültürel etkileşim ortaya çıkardıkları da anlaşılmaktadır.

4.9.Osmanlı-ABD Arasındaki Dolaylı ve Transit Ticaret

Bölüm 2’de Osmanlı Devleti’nden ABD’ye ihracat, Bölüm 3’te ise ABD’den Osmanlı Devleti’ne ihracat anlatılmıştı. Bunların yanı sıra iki ülke arasında bazı karmaşık dış ticaret faaliyetleri bulunmaktaydı. Bunlar C&N serilerinde farklı tablolar altında tutulmaktadır. Bu bölümde iki ayrı dış ticaret faaliyetine değinilecektir.

4.9.1. ABD’nin Osmanlı Menşeli Ürünleri Üçüncü Ülkelerden Dolaylı İthalatı

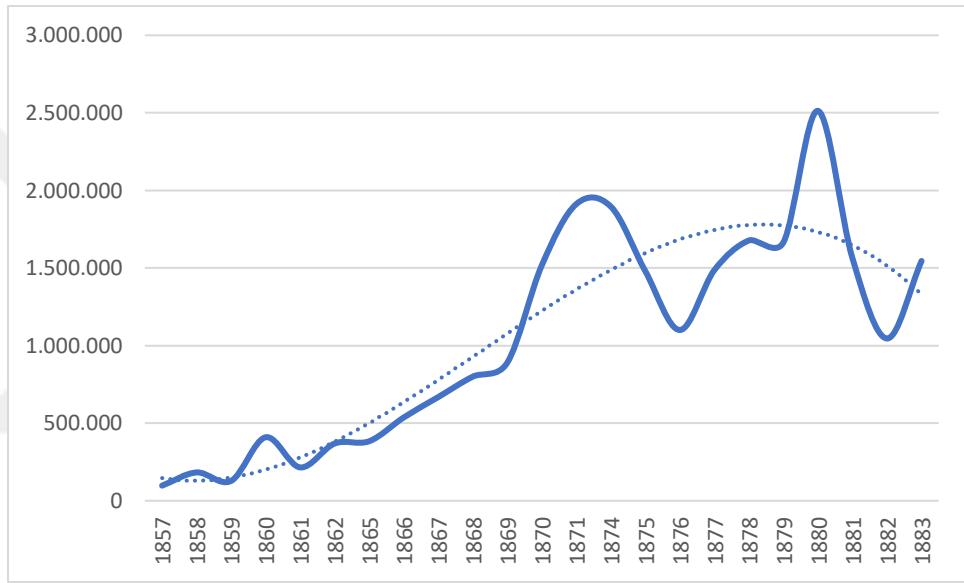
ABD gümrük kayıtlarında 1857-1883 tarihleri arasında¹¹⁵⁸ tutulan dolaylı ticaret (indirect trade) raporlarını içeren bu bölüm esas olarak Osmanlı-ABD ikili ilişkilerinden bağımsız bir alandır. Örnek vermek gerekirse bir İngiliz tüccar Osmanlı Devleti’nden afyon alıp bunu kendi ülkesine götürmekte, akabinde ABD’ye satmaktadır. Ürün İngiltere’den fatura edildiği için ABD bu ürünleri İngiltere’den yaptığı ithalat içine kaydeder. Bununla birlikte üçüncü ülkelerden gelen her ürünün o dönemde menşeinin bilinemeyeceğinden hareketle bu şekilde gerçekleşen dolaylı

¹¹⁵⁷ Bkz. Tablo 50.

¹¹⁵⁸ İlgili dönem içinde bu rapor bir tek 1872 ve 1873 senelerinde tutulmamıştır.

ticaretin daha yüksek olduğu düşünülebilir. Yukarıda değinildiği üzere bu dolaylı ticaret Osmanlı Devleti'nde bulunan Amerikan konsoloslarının “azaltılmasını hedeflediği” bir ticaret biçimidir. Bahsi geçen ticaretin içinde bulunan yün, afyon, meyan kökü, halı, sakız gibi önemli ürünler çalışmanın ikinci bölümündeki alt başlıklarda izah edilmişti. Burada ise dolaylı ticaretin tamamının bütüncül bir bakışla verilebilmesi için verideki tüm değişim grafik olarak gösterilecektir.¹¹⁵⁹

Grafik 37: ABD'nin üçüncü ülkelerden satın aldığı Osmanlı menşeli ürünlerin nominal değerleri, 1857-1883.¹¹⁶⁰

Söz konusu ticaretin toplam parasal hacmi 24.087.629 \$'dır. Tanım gereği “üçüncü ülkeler” denilse de bu hacmin %97,74’ü (23.543.643 \$) İngiltere üzerinden, gerisi ise genelde Fransa ve Almanya’dan sevk edilmiştir. Raporlarda Osmanlı emtiasının Avrupa ve Asya olarak ayrıldığı 1874-1883 döneminde ise Asya Türkiye’si yüklemeli ürünler %89,07 oranıyla Avrupa Türkiye’sine kıyasla daha çok sevk edilmiştir.

1880’lerin başı Amerikalıların birçok önemli ürünü doğrudan Osmanlı Devleti’nden satın almaya başladığı bir dönem olarak belirtilmişti. 1883’ten sonra her ne kadar bu raporun tutulmasına devam edilmese de ABD’nin ithalat raporları

¹¹⁵⁹ Ayrıca bkz. *Tablo 26*.

¹¹⁶⁰ **C&N 1857-1883**. 1863 ve 1864 senelerinde Osmanlı Devleti diğer ülkeler içinde gösterildiğinden, 1872 ve 1873 senesinde ise rapor tutulmadığından ilgili dört senenin verisi yoktur.

incelendiği zaman İngiltere’den ABD’ye Osmanlı ürünlerinin satışının azaldığı müşahade edilmiştir.¹¹⁶¹

ABD’nin İngiltere başta olmak üzere üçüncü ülkeler üzerinden Türk menşeli ürünleri satın almasını sadece Osmanlı Devleti’ne özgü bir durum olarak da düşünmemek gerekir. Nitekim İngiltere birçok ülkenin ürünlerinin bir nevi toplayıcısı ve dağıtıcısı konumundadır. Örnek vermek gerekirse ABD İngiltere’den 1859’da 10.398.192 \$ ve 1860’ta 16.368.368 \$ değerinde Fransız menşeli ürün satın almıştır. Yine bu iki sene özelinde bakarsak dolaylı yoldan satın aldığı tüm üçüncü ülke ürünlerinin 1859’da %48’ini ve 1860’ta %56’sını İngiltere’den almıştır.¹¹⁶²

Dolaylı ticarete konu ürünler bazen üçüncü ülkeden Amerika’ya doğrudan sevk edilirdi. Fakat bazen de o ülkede işlendikten sonra yola çıkmaktaydı. Buna örnek olarak Fransızların Beyrut’tan aldığı koza ve ipek ürünleri verilebilir. Bu ürünleri Fransızlar önce kendi memleketlerine götürüp işlemekte ve daha sonra Amerika vb. ülkelere ihraç etmektedirler.¹¹⁶³ Bu organizasyonun da sebeplerini incelemek icap eder ki burada dönemin ticaret yapılanmasının payı vardır. Şöyle ki; İngiltere’deki şirketler, çeşitli ürünler özelinde çok sistemli ve örgütlü piyasalar ortaya koymuşlardır. Böylece bu tip ürünler bu ülke üzerinden yeniden ihracata (re-export) konu olmaktadır.¹¹⁶⁴

4.9.2. ABD Transit Ticaretinde Osmanlı Emtiası

ABD istatistiklerinde yukarıda bahsi geçenler dışında bir diğer kategori ise transit ticarete ayrılmıştır. Bu ticarete konu ürünler ABD limanlarına getirilmiş olup, millileştirilmeden tekrar başka ülkelere transfer edilmektedir. Emtianın ithalat işlemi gerçekleşmediği için ABD ithalat ve ihracat istatistiklerine ayrıca dâhil edilmez. Raporda transit ticarete konu ürünlerin hem getirildiği hem de gönderildiği ülkeler

¹¹⁶¹ Yün ve afyon bahsinde bu bilgi temellendirilmişti. Ayrıca şunu da ilave etmek isteriz ki, *Grafik 37*’den de görüleceği üzere C&N’de bulunan “dolaylı ticaret” raporlarının son senelerinde Türk ürünleri azalmaya başlamıştır. Hem de 1884 sonrası ABD’nin “ithalat” raporlarında İngiltere’den satın alınan emtia içinde Osmanlı menşeli olmasıyla ünlenmiş afyon, meyan kökü, incir, yün gibi ürünler ya düşük seviyelerde ya da hiç görülmemeye başlanmıştır.

¹¹⁶² **Commercial Relations 1859**, s. 633-634; **1860**, s. 646-647.

¹¹⁶³ **CRUS 1863**, s. 504. Raporun devamında bu ticaretin değiştirilebileceğini, hammadde olarak gelen koza ve ham ipeğin doğrudan Amerika’ya gidip orada işlemlerden geçirilmesinin onlar adına daha faydalı olacağı ima edilir.

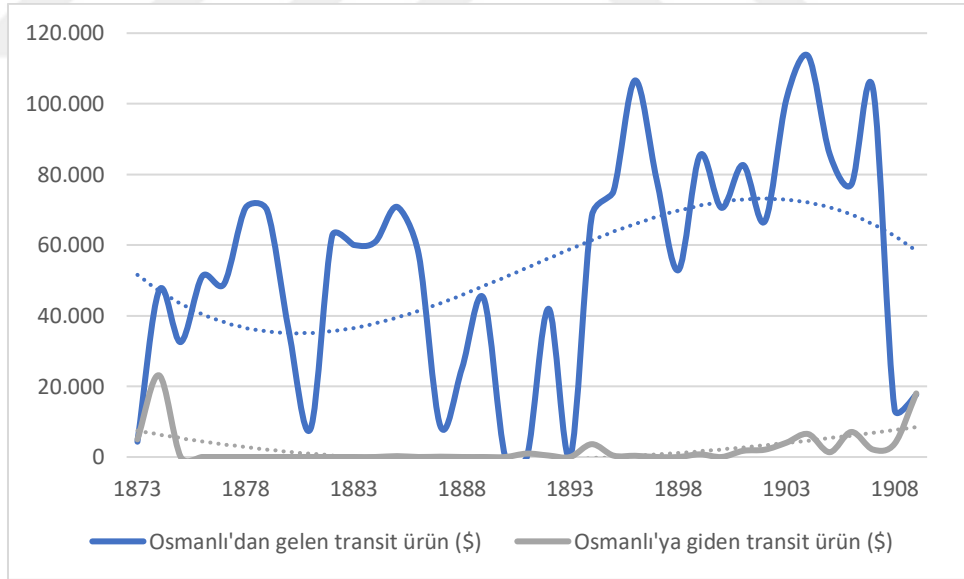
¹¹⁶⁴ Ronald Findlay, Kevin H. O’Rourke, **Güç ve Refah: İkinci Binyılda Ticaret, Savaş ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Ahmet Ataseven, Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 394.

kayıtlıdır. 1871'den başlayacak şekilde mevcut olan bu raporlarda Osmanlı Devleti 1873'ten itibaren yer etmektedir. Bu nedenle bu kısımda 1873-1909 arası otuz yedi yıllık sürecin kayıtları üzerinden bilgi verilecektir.

Transit ticaret raporunda üçüncü ülkelere sevk edilmek üzere ABD'ye getirilen Osmanlı ürünleri otuz yedi yılda 2.000.534 \$ değerlik bir hacme ulaşmıştır. Bu değer %96,92'si Osmanlı'nın Asya kıtasındaki limanlarından sevk edilmiştir. 1890-1891 ve 1893'te bu şekilde hiçbir Osmanlı ürünü gitmemiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Avrupa kıtası limanlarından yirmi altı sene hiç transit ticarete konu ürün gelmemiştir.¹¹⁶⁵

ABD limanlarından Osmanlı Devleti cihetine gönderilen transit ürünlerin hacmi ise 81.747 \$ olarak epey düşüktür. Bu hacmin %75,87'si Avrupa Türkiye'si boşaltmalıdır. Osmanlı'nın Avrupa limanlarına yirmi dört, Asya limanlarına yirmi sene ABD üzerinden transit ürün getirilmemiştir.¹¹⁶⁶

Grafik 38: Osmanlı Devleti'nden ABD limanlarına giden ve ABD limanlarından Osmanlı Devleti'ne gelen transit ticarete konu ürünler, 1873-1909.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'ne Avrupa kıtası limanlarından transit ürün gelmeyen seneler şu şekildedir: 1873-1888, 1890-1893, 1901-1902, 1906-1909.

¹¹⁶⁶ C&N 1873-1909.

¹¹⁶⁷ C&N 1873-1909.

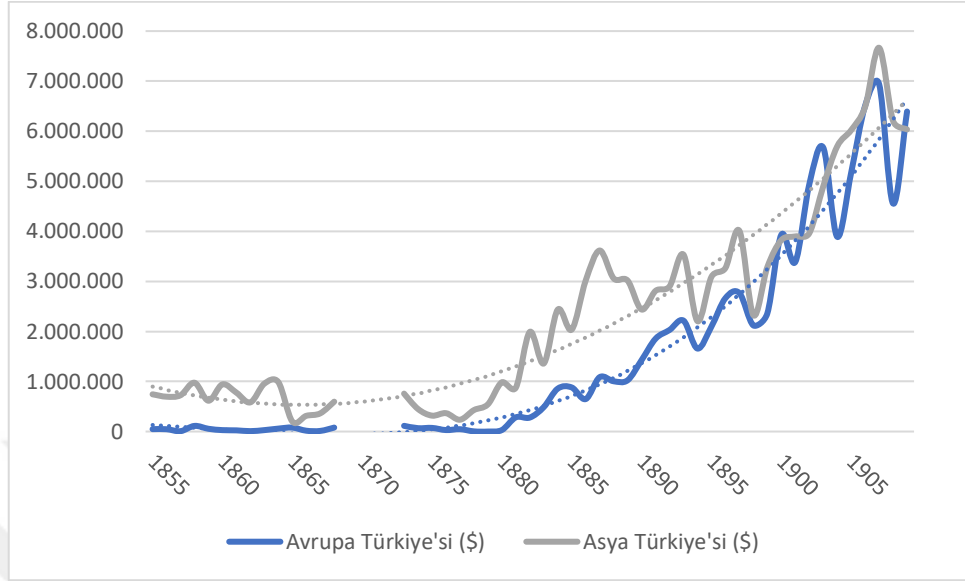
4.10. Genel Dış Ticaret Dengesi

Osmanlı-Amerikan ticaretinin genel hacmi noktasında tarihçiler değişik hesaplamalar yapmıştır. Bunda şüphesiz bazı zorlukların ve yorum farklılıkların payı yok değildir. Osmanlı Devleti istatistik konusunda son senelerine kadar çok da sağlıklı veriler sunmamaktaydı. Ayrıca veri paylaşımı noktasında çok da istekli olmamaktaydı. Örneğin Osmanlı Devleti'ne gelen birçok malda menşei yerine yüklendiği geminin son kalkış limanına dikkat edilmekteydi.¹¹⁶⁸ Bu da ülkelerle yapılan dış ticaret hacimlerini anlamayı zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Türk gümrüklerinde düşük değer¹¹⁶⁹ ya da sahte fatura ibrazı gibi durumlar da döneminde bahis mevzusudur. Türk istatistiklerine göre 1910 senesinde Osmanlı'dan Amerika'ya yapılan ihracat üç milyon dolar civarında gösterilirken Amerikan istatistiklerinde bunun beş katı bir hacim vardır. Aradaki fark önemsiz olarak kabul edilmesi mümkün olmayan bir sapmadır. Yine aynı sene özelinde Osmanlı'nın Amerika'dan yaptığı ithalattaki sapma ise çok ciddi bir orana tekabül etmez. Bu nedenle çalışmanın verileri eksiksiz olan C&N serisinden derlenmiştir. Bu tercih, sunulan değerlerin kendi içinde de tutarlı olmasını sağlamıştır. Çeşitli ülkelerin istatistiklerinde var olan farkların uyuşturulamayacak derecede açık olması sebebiyle yukarıda verilen tek kıyasla iktifa edilme cihetine gidilmiştir.

¹¹⁶⁸ Beyrut Konsolosu Thomas S. Doyle: "Malların menşei veya üretildiği ülkeyi gösterecek şekilde işaretlenmesini gerektiren bir yasa yoktur." **CRUS 1896-1897**, C. I, s. 1158. Başkonsolos Dickinson ise durumu şöyle izah etmektedir: "İthalatın menşei ve ihracatın nihai varış yeri genellikle gemi manifestosunda görünmez. Türk pazarlarında satılan Amerikan mallarının büyük bir kısmı Londra, Hamburg ve diğer Avrupa şehirlerinden satın alınmaktadır. Ve Türk gümrük idaresinin kayıtlarında taşıyıcı şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ülkelerden gelmiş gibi görünmektedir." **CRUS 1905**, s. 486-487.

¹¹⁶⁹ Odell; **Cotton Goods in Turkey: Part I**, s. 3-5, 8.

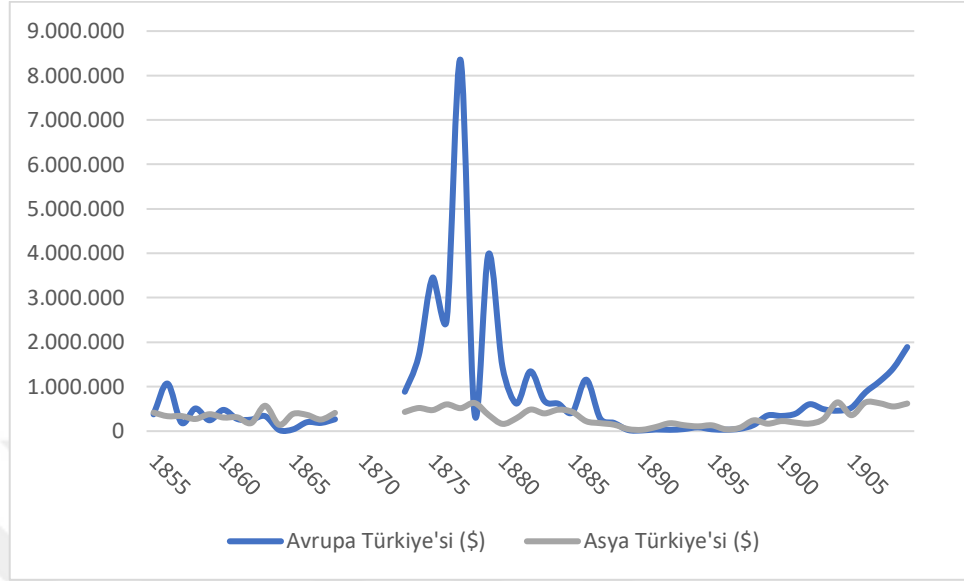
Grafik 39: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatında bölgesel dağılım, 1850-1909.¹¹⁷⁰

Grafik 39'a göre 1880'lere kadar ABD'ye ihraç edilen ürünlerin ağırlıklı Anadolu yüklemeli olduğu görülür. 1880'lerden itibaren İstanbul merkez olmak üzere Avrupa kıtasından da sevkiyatlar artmış olmakla birlikte coğrafi denge 1900'lerde yerine oturacaktır. Dengenin sağlanmasında İstanbul ve Selanik'ten gerçekleşmeye başlayan tütün ve halı sevkiyatlarının payı vardır.

¹¹⁷⁰ C&N 1850-1909.

Grafik 40: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalatında bölgesel dağılım, 1850-1909.¹¹⁷¹

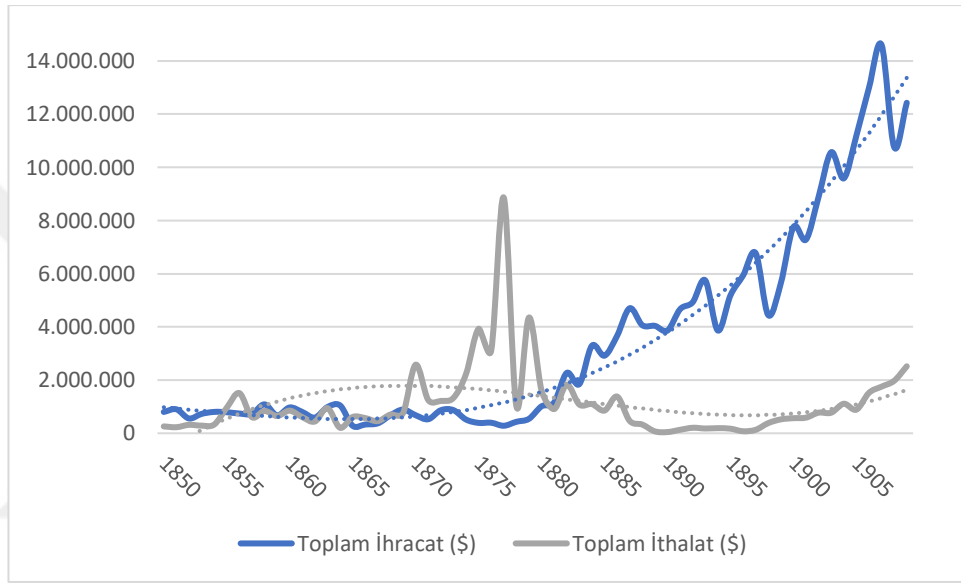
Grafik 40'ta 93 Harbi'nin öncesi ve sonrasında gerçekleşen askerî sevkiyat hariç tutulursa ithalatın bölgesel dağılımı uzun süre dengeli bir dağılım göstermiştir.¹¹⁷² 1900'lerden itibaren Avrupa kıtasındaki Osmanlı limanlarında görülen ithalat artışı ise o dönemde açılan İstanbul merkezli acentelerin varlığından kaynaklanır. *Grafik 40*'tan ayrıca 1880'lerin başından itibaren ABD'nin ihracatındaki düşüklük göze çarpar. Bunun arkasında ise Rusların rekabetine direnç gösteremeyip ithalatı biten gaz yağı yatmaktadır. Zira, ABD Osmanlı'ya en büyük ihraç kalemini satamamaya başlamıştır. Ayrıca uzun bir süre satışları büyük hacimleri bulacak ürün ya da ürünleri de sokamamıştır. Bu da keskin bir düşüş döneminin başlamasına neden olmuştur. Bu durum 1900'e yaklaşırken çeşitlendirilmiş ürünlerin piyasaya sunulması ile aşılabacaktır. 1890'lar ve 1900'lerin başı ABD'nin dünya ekonomisinde aldığı payın da yükseldiği ve İngiltere'yi geride bıraktığı bir dönemdi. Buna paralel olarak

¹¹⁷¹ **C&N 1850-1909.** Amerikalılar özellikle İzmir dış ticaretinde varlıklarını çok erken dönemde göstermiştir. Örnek vermek gerekirse 1839 senesinde ABD'nin İzmir'in ithalatındaki payı %19,5 ile İngiltere'den sonra ikinci, ihracatındaki pay ise %12,2'lik bir oran ile İngiltere ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada izlenmektedir. Amerika bu payları diğer Osmanlı şehirlerinde yakalayamamaktadır. Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 87; ayrıca bkz. **Accounts and Papers, Commercial Tariffs and Regulations**, Part 8, Ottoman Empire, C. 57, s. 593.

¹¹⁷² Dengeli dağılım Asya-Avrupa olarak kastedilmektedir. Zira ABD birçok şehir ile ekonomik ilişkiler geliştirememiştir. Örneğin 1862 senesinde ABD'nin çok ilgi duyduğu Beyrut'la ithalat ve ihracat ilişkisi yoktur. Bunda bölgede yaşanan 1860 iç çatışmalarının etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. **CRUS 1862**, s. 569-570.

Osmanlı'ya ihracatının da yükselmiş olması vakıaya uyumludur.¹¹⁷³ 1880'lerde Osmanlı'nın ABD'ye dönük ve 1900'e doğru ABD'nin Osmanlı'ya dönük ihracatının yükselişe geçtiği dönemler denilebilir. Bu iki on yılı ise Chandler, Amerikan ticarî hayatında “sistem kurma yılları” olarak tanımlamaktadır.¹¹⁷⁴ Sadece iki ülkenin dış ticaretine bakılırsa bu veri yazarı destekleyici bir görünüm arz eder.¹¹⁷⁵

Grafik 41: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye toplam ihracatı ve ABD'den toplam ithalatı, 1850-1909:¹¹⁷⁶

Çalışmanın önceki bölümlerinde grafiklerdeki dalgalanmalara dair sebepleri bulunabilen sonuçlar birer tespit olarak paylaşılmaya çalışılmıştı. Özellikle ABD'nin ithalat vergilerindeki kanun değişikliklerinin Osmanlı'dan ABD'ye yapılan ihracata etkileri ortaya konulmuştu. Bu nedenle tekrara düşmeyip, sadece bazı ilaveler yapılacaktır. *Grafik 41*'de 1 Temmuz 1873'le başlayan süreçte Osmanlı Devleti'nin

¹¹⁷³ Fülbert, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, s. 192.

¹¹⁷⁴ Chandler, **The Visible Hand**, s. 145. Daha önce 1873 Krizi'nin etkilerinin 1880'lerin başında ortadan kalktığına da değinmiştik. Yeni bir sistemin kuruluyor olmasını bu bilgi ile okumak gerekmektedir. ABD'nin 19. yüzyılda büyümesinin arkasında yatan dinamiklerin tartışıldığı bir çalışma için bkz. Mehmet Lütfi Arslan, **Amerika Birleşik Devletleri'nin İktisadi Büyümesinde Devletin Rolü (1790-1860), ABD Nasıl Kalkındı?**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, s. 81-110.

¹¹⁷⁵ Ayrıca ilgili dönemde Angus Maddison, J. F. Vidal, William Arthur Lewis, Barbieri ve Keshk gibi araştırmacıların çalışmalarında 1850'den itibaren dünya ticaretinde bir genişleme ve fiyatlarda stabilite ortaya konulmaktadır. Giovanni Federico, Antonio Tena-Junguito, **World Trade, 1800-1938: A New Data-set**, European Historical Economics Society, EHES Working Paper No: 93, Ocak 2016, s. 4-6.

¹¹⁷⁶ **C&N 1850-1909.**

ABD’ye dönük ihracatı azalmıştır.¹¹⁷⁷ Bu nokta 1873 Ekonomik Krizi (Panic of 1873) ile başlayan döneme denk düşmektedir. Bu süreçte Amerikan ithalatı ve buna bağlı olarak vergi gelirleri önemli derecede azalmıştır. Bu nedenle ABD’de vergide indirimle gidilen 1872 yasasından 1875’te dönüş yapılarak gelirler artırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı’nın ABD’ye ihracatı krizden önceki hâline ancak 1880’de ulaşacaktır.¹¹⁷⁸

1897 senesinde İstanbul’dan ABD’ye yapılan ihracatın değeri artmış, 1898’de ise geri düşmüştür. Bu durumun sebebi ise 1897 senesinde ABD gümrük tarifelerindeki artış beklentisinde yatmaktadır. İstanbul Başkonsolosu Short da bunu tarife değişikliğinden önce Osmanlı’daki ihracatçıların “mal gönderme arzularındaki” artışa bağlamıştır.¹¹⁷⁹

1 Temmuz 1907-30 Haziran 1908 döneminde ABD’ye ihraç edilen ürünlerin nominal değerinde bir önceki seneye göre %27’lik bir düşüş yaşanır. İlgili sene ABD’nin Osmanlı’ya ihracatı ise %27 genleşmiştir. Bunun arkasında ise 1907’nin sonlarına doğru ABD’de yaşanan kriz bulunmaktadır.¹¹⁸⁰ ABD’lilerin krizle birlikte alımları kısıtıldığı *Bölüm 2*’de bazı ürünlerde yaşanan düşüşler üzerinden ortaya konulmuştur. Bununla birlikte bir malî krizden çıkış için önemli olan sıcak para ihtiyacı da ABD’nin ihracat faaliyetlerindeki artışta kendini göstermektedir.

¹¹⁷⁷ Aynı sene ABD’den de ithalat artmıştı ama bunun arkasında ticarî değil askerî alımlar vardı. Bkz. *Grafik 34*.

¹¹⁷⁸ Taussig, *The Tariff History*, s. 163-164, 345. Yazarın bahsettiği 1875 tarifesinin metni incelenememiştir. 1873 krizi aynı zamanda birçok üründe deflasyonist bir süreci tetiklemiştir. Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 174. Kasaba, 1873 ekonomik buhranını “çöküşten yeni bir genişleme dönemine yönelmeyi sağlayan önemli bir itici güç” olarak tasvir eder. Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, s. 91-92. Osmanlı nazarında irdelenirse krizin başladığı bu dönem Avrupa finansal çevrelerinden “yeni fonlar bulmayı imkânsız hale getirmiştir.” Nitekim birkaç sene sonra devlet iflasını açıklayacaktır. Bu süreçte borçlarını ödemeyen ülkeler yirmi kadar olup, Osmanlı tek örnek değildir. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 726-728; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 205-206; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 311-312; Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, s. 23, 120.

¹¹⁷⁹ CRUS 1896-1897, C. I, s. 265-266. 1894’ten itibaren yürürlükte olan tarifenin yerine 24 Temmuz 1897’de kabul edilen *Dingley Tariff of 1897*. *Bölüm 2*’de değinildiği gibi bahsi geçen tarife değişikliği o sene ABD başkanı seçilen cumhuriyetçi William McKinley’in (1897-1901) ilk icraatlarından biriydi. *Grafik 10*’da görüldüğü üzere ilgili sene ihracatı en çok artan ürünlerin başında afyon gelmekteydi.

¹¹⁸⁰ <https://www.federalreservehistory.org/essays/panic-of-1907>, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2024, 19:50.

Grafik 41'de özellikle 1880'lerden itibaren iki ülke ticaretinde Osmanlı Devleti'nin sürekli dış ticaret fazlası verdiği ve bunun artış eğilimine sahip olduğu görülür.

1850-1909 senelerini kapsayan altmış senede ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki toplam dış ticaret hacmi şu şekilde özetlenebilir:

Osmanlı Devleti'nin ABD'ye İhracatı: 206.350.428 \$.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne Amerikan Ürünü İhracatı: 64.728.635 \$.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne Üçüncü Ülke Ürünü İhracatı: 1.376.045 \$.

Üretilen Toplam Dış Ticaret Hacmi: 272.455.108 \$.

Bu hacmin nasıl bir boyut ihtiva ettiğini basit bir kıyaslama ile göstermek uygun olabilir. Bu nedenle ABD'nin sadece 1909 verileri örnek olarak verilecektir:

ABD'nin 1909 senesi toplam ithalatı 1.311.920.224 \$ ve bunda Osmanlı payı %0,94;

ABD'nin 1909 senesi Amerikan ürünleri ihracatı 1.638.355.593 \$ ve Osmanlı'nın payı %0,15.

ABD'nin 1909 senesi üçüncü ülke ürünleri ihracatı 24.655.511 \$ ve Osmanlı'nın payı %0,03.¹¹⁸¹

Son olarak ABD ve Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği ürünlerin hammadde ve mamul madde olarak kompozisyonunu vererek bitirmek isteriz: Osmanlı ihraç ürünlerinin %67,30'u hammadde iken, ABD'nin ihraç ürünlerinin hemen hemen tamamı mamul ve yarı mamul maddeden oluşur. Osmanlı ihraç ürünlerinde hammadde hariç tutulursa geri kalan malların ise %45'i basit işlemlerden geçmiş gıda ürünleri ve %45'i ise halıdan ibarettir.

¹¹⁸¹ C&N 1909, s. 366, 739, 833.

SONUÇ

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ilişkiler ticaret merkezli bir görünüm arz etmektedir. İlişkilerin çerçevesini belirleyen anlaşma metinlerinde ABD diplomatları hem zorlayıcı süreçler yaşatmış hem de anlaşma maddeleriyle ilgili Osmanlı tarafını epey uğraştırmıştır. Çalışma boyunca hissedilen gerçek, ABD'nin Osmanlı ile hem ihracat hem de ithalat konusunda ilişkilerini geliştirmek için mücadele içinde olduğudur. Rakipler ise yerliler değil Avrupalılardır. Ticaret 1850-1909 seneleri arasında çoğu üründe önemli derecede evrim geçirmiştir. Osmanlı ihraç ürünlerinde 1870'lerin ortasına kadar yün ve kuru meyvelerin ağırlığı dikkat çeker. Bu iki ürünü afyon, paçavra ve bitkisel boyar maddeler izlemektedir. 1870'lerin ortasından itibaren meyan kökü ve 1900'lere doğruysa halı, yaprak tütün ve keçi derisi ihracatı öne çıkmıştır. Bu ürünlerden kuru meyveler ve halı hariç bırakılırsa ABD'nin alımlarının Amerikan sanayii için hammadde merkezli bir görünüm arz ettiği görülür. Osmanlı'nın ihracatı olarak verilen bu ürünlerin bir kısmının ihracatçısı da ithalatçısı da Amerikalılardır. Meyan kökü ticaretinin artışıyla birlikte Amerikalılar Osmanlı şehirlerinde presleme tesisleri kuracaklardır. Yaprak tütünü de bizzat yerinden satın alacak şekilde depo tesisleri inşa edeceklerdir. ABD'nin bu tür hammadde ithalatının önemli bir özelliği de Amerikan gümrük vergilerine yansıdığı şekilde ürünü en ham halde alma tercihidir. Böylece Amerikan sanayiinde yapıp katma değer üretilebilecek bu işlemleri bir başka ülkeye havale etmemektedirler.

Osmanlı'nın Amerika'dan ithalatı çok uzun bir süre zayıf seyretmiştir. Rom 1860'ların ortasına kadar önemli bir ithalat kalemi olmuştur. Aynı dönemde gaz yağı ithalatı başlamış ve 1890'a kadar önemini korumuştur. Amerikan bezini de içeren pamukluların ithalatı ise dönem boyunca devam etmiştir. Pamuklu ithalatında Amerikalılar iddialı ürünlere sahip olmalarına rağmen hiçbir zaman arzu ettikleri satış seviyelerine ulaşamamışlardır. 1900'ler başlarken dünyada yaşanan teknolojik dönüşüme paralel olarak ABD'den gelen ithal ürünlerin de çeşitliliği artar. Tarım ve buhar makineleri ile pompa ve yel değirmenleri başta olmak üzere çeşitli modern mekanik ürünler ve metal eşyalar ithal edilmeye başlanır. Çalışmamızın son döneminde çivi, ayakkabı derileri ve pamuk yağı ABD'den gerçekleşen ithalatla öne çıkan emtialardır. Osmanlı Devleti'nin ABD'den gerçekleştirdiği ithalat mamûl

madde ağırlıklı bir kompozisyon gösterir. Kısacası ABD Osmanlı'dan hammadde alırken, mamûl madde ihraç etmektedir. Bununla birlikte ABD dünyada çelik, elektrik vb. birçok alanda öncü birkaç ülkeden biri olmasına rağmen bu tip ürünlerini Osmanlı pazarına yoğun bir şekilde sokmayı başaramamıştır.

Teknolojik ürünlerde Amerikalıların -icatlardaki atılımlarından ötürü- güçlü rekabet edebilme pozisyonunda oldukları görülür. ABD'den bir dönem üçüncü ülke ürünleri de ithal edilmiş olmakla birlikte genel ağırlık Amerikan mamûlleri üzerine bina edilmiştir. İlerleyen dönemde ise ABD'den üçüncü ülke ürünlerinin ithalatı devam etmemiştir. Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilen ürün yelpazesinin dar olduğu dikkat çekmektedir. ABD'den yapılan ithalat ise belirli bir dönem sadece tek kaleme (gaz yağı) sıkışmış bir görünüm arz eder. Fakat ilerleyen dönemde ABD'nin Osmanlı pazarına sunduğu ürünlerde çeşitlilik artacaktır. Bir dönemin tek ithal kalemi olan gaz yağı ise Rusya ile rekabetten ötürü pazardan silinecektir. Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı pazarına hem hacimli hem de geniş bir yelpazede yaptığı ihracatın niteliği göz önüne alınınca Amerika Osmanlı pazarında bu iki ülkenin faaliyetlerini çok uzaktan takip etmektedir.

Amerikalıların Osmanlı'ya Avrupalı ülkeler gibi mal satamamasının arkasında bazı sebepler yatar. Bunlardan bir kısmına kendi ticaret tercihleri sebep olmaktadır. Örneğin Amerikalıların sevkiyattan önce peşin ödeme talepleriyle Osmanlı'daki alıcıların en azından mal tesliminde ödeme tercihleri çoğu durumda birbirine uzlaştıramamıştır. ABD'nin Osmanlı'ya dönük -*Barber Line* tecrübesi hariç bırakılırsa- taşımacılık hattına sahip olamamaları onları başta İngiltere olmak üzere Avrupalı ülkelerin şartlarına uymak zorunda bırakmaktadır. Özetle Avrupalılarla rekabette iki önemli başlık öne çıkmaktadır: Navlun ve ödeme.

Uluslararası ya da yerel bir ticarete ödeme ve teslimat koşulları sözleşmelerin en hassas şartlarıdır. ABD'nin anlaşmalarda *FOB New York* teslim ve siparişte peşin ödeme talep etme eğilimleri Osmanlı pazarı için pek alışıldık olunmadığı için ticareti düşürücü bir etkiye sahiptir. Alıcılar da konsoloslar da en iyi yolun -günümüzde de çok yaygın kullanılan- *vesaik mukabili ödeme (cash against goods / CAD)* olduğu konusunda önerilerde bulunmaktaydılar. Zira, *vesaik mukabili ödeme* Amerikalıların

istediği *siparişte nakit* ile alıcıların istediği *vadeli ödeme* arasında bir dengede durmaktaydı. Ayrıca Amerikalılar deneme siparişlerine müşteri kazandırıcı bir “numune” gönderimi olarak değil de kâr getirici bir “sipariş” nazarıyla baktıkları için bazı fırsatlar doğmadan ölmekteydi.

Osmanlı-ABD arasındaki iki yönlü sevkiyatların ciddi bir yekûnu Avrupalı şirketler ya da yerel/yerleşik tüccarlar üzerinden yapılmaktaydı. Bu da ürünlerin maliyetini artırıcı bir unsur olarak göze çarpıyordu. Bu nedenle zaman içinde birçok ürün için aracılar aradan çıkarılıp doğrudan ticaret yapmaya gayret edilmiş ve ilerleme de kaydedilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için bizzat Amerikalıların önderliğinde acenteler de faaliyete girmiştir.

Tüccar araçlarının sisteme verdiği ilave yükten belki de daha önemlisi aktarmalı taşımacılık ile oluşan yüksek navlun fiyatlarının ortaya çıkardığı ek maliyetti. Bu yük diğerine göre ticaret hacminin artışını engelleyici bir etkiye sahiptir. Amerikalılar uzaklığın ortaya çıkardığı sorunları aşmak için süreç boyunca bir dizi atılım yapmış fakat bunlar yeterli olamamıştır. Yine de ürünlerin Avrupa üzerinden izlediği bu yol Osmanlı-Amerikan ticarî ilişkilerinin de bir fenomenidir. Amerikalıların özellikle 19. yüzyıla girerken doğrudan bir hat açmak ya da desteklemek pozisyonunun arkasındaki kısa vadeli amaç da esasen bu fenomeni ortadan kaldırmak değildir. Bilakis rekabeti engelleyen navlun fiyatlarını aşağı çekerek dönüştürmektir. 1900’lerde tamamen kendi çabalarıyla olmasa da bu şartlar oluşmaya başlamıştır.

İzmir ABD ile ticarete her zaman başat limandı. Bunu özellikle son dönemde İstanbul, İskenderun ve Selanik takip etmekteydi. Diğer tüm Osmanlı şehirlerinde ABD’nin ticareti hep çok düşük kalmıştır. Birçok şehirde Amerika’dan ithal edilen mallar genelde %1 seviyelerinde seyretmektedir. Birçok çabaya rağmen sürecin başından sonuna kadar Amerikalılar bu dengeyi esnetseler de pek kıramamışlardır.

Bazı şehirlerde ABD’nin yüksek hacimlerde mal alması o şehir ile ekonomik entegrasyonunun güçlü olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin İskenderun’daki hacmin yüksekliği sadece meydan kökünden ibarettir. Bu ürün hariç bırakılırsa ABD’nin ne ihracat ne de ithalatta pek önemli bir varlığı yoktur.

Misyonerlerin iki ülke arasında giden ve gelen malların hacmini artırıcı etkisine dair anlamlı bir veri bulunamamıştır. Bu nedenle misyonerlerin tesirinin bizzat kendileri tarafından yüceltildiğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte önemli eğitim ve sağlık kurumları kuran misyonerlerin ABD'yi Osmanlı toplumunun içine taşıdığını kabul etmekteyiz. Böylece -elimizde bilimsel bir ölçek ile desteklenen veriler olmamakla birlikte- ilişkilere dolaylı ve zamana yayılmış şekilde etki eden bir figür oldukları kabul edilebilir. Satılan ve satın alınan ürünlere katkıları olmadığı halde Amerikan diplomatik misyonlarına dönem dönem pazar ve pazarlama araştırması raporları ile destek sunabilmekteydiler. Ayrıca bazı misyoner kurumlarının küçük de olsa üretim faaliyetlerine giriştiği vakiydi. Ticaret ortamını oluşturan asıl dinamikler ise fiyat, kalite, iletişim, nakliye, zamanında teslimat, ödeme koşulları gibi karmaşık süreçler üzerine işlemekte ve iki tarafın çıkarlarının bir dengeye gelmesi ile oluşmaktaydı.

ABD konsoloslarının Amerikan ürünlerinin pazarlanması noktasında çok yoğun gayret sarf ettikleri müşahade edilir. Birçok Osmanlı yerel yetkilisi ya da tüccarının talepleriyle ABD'nin arzını birleştirme noktasında aracılık görevi görürler. Hatta sadece talepleri karşılamak da değil, ihtiyaç üretme gayretleri de olduğu söylenebilir. Bu da Osmanlı pazarının dinamik yapısını ortaya koyar.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.{A.DVNSNMH.d (Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn Defterleri)

A.{DVNSDVE.d (Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri)

A.}DVN (Sadâret Dîvân Kalemi Evrakı)

A.}DVN.MHM (Sadâret Mühimme Evrakı)

A.}DVN.MKL (Sadâret Mukâvelenâmeler)

A.}DVN.NMH (Sadâret Nâme-i Hümâyûn Evrakı)

A.}MKT (Sadâret Mektubî Evrakı)

A.}MKT.MHM (Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi)

A.}MKT.NZD (Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair)

BEO (Babıali Evrak Odası)

C.DRB (Cevdet Darbhâne)

C.HR (Cevdet Hariciye)

DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi)

HAT (Hatt-ı Hümâyûn)

HH.İ (Hazine-i Hassa İrâdeler)

HR.H (Hariciye Nezâreti Hukuk)

HR.HMŞ.İŞO (Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası)

HR.İD (Hariciye Nezâreti İdare)

HR.MKT (Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi)
HR.SFR.3 (Hariciye Nezâreti Londra Sefâreti)
HR.SYS (Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi)
HR.TH (Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası)
HR.TO (Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası)
HR.UHM (Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Müdüriyeti)
İ.DH (İrâde Dâhiliye)
İ.HR (İrâde Hariciye)
İ.HUS (İrâde Hususi)
İ.ML (İrâde Maliye)
İ.MMS (İrâde Meclis-i Mahsûs)
İ.MSM (İrâde Mesail-i Mühimme)
İ.OM (İrâde Orman ve Maadin)
İ.ŞD (İrâde Şûrâ-yı Devlet)
İ.TAL (İrâde Taltifat)
İ.TNF (İrâde Ticaret ve Nâfia)
MB.İ (Mâbeyn-i Hümâyûn İrâdeleri)
MFB (Müzehhep Ferman ve Beratlar)
MHD (Muâhedeler)
MV (Meclis-i Vûkelâ Mazbataları)
MVL (Meclis-i Vâlâ Evrakı)
ŞD (Şûrâ-yı Devlet)
TS.MA.d (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri)

Y.A.HUS (Yıldız Sadâret Hususi)

Y.A.RES (Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı)

Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)

Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı)

Y.PRK.A (Yıldız Perakende, Sadâret)

Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı)

Y.PRK.HH (Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa)

Y.PRK.HR (Yıldız Perakende, Hariciye Nezâreti)

Y.PRK.OMZ (Yıldız Perakende, Orman Maâdin Ziraat Nezâreti Maruzâtı)

Y.PRK.TKM (Yıldız Perakende, Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn
Mütercimliği)

Y.PRK.TNF (Yıldız Perakende, Ticaret ve Nâfia Nezâreti Maruzâtı)

Y.PRK.UM (Yıldız Perakende, Umum Vilayetler)

Müstakil Yayınlar

Düstûr

Muâhedât Mecmuası

Amerika Birleşik Devletleri Arşivi ve Devlet Yayınları

Seriler

Commercial Relations of the United States (CRUS)

Consular Reports

Foreign Commerce and Navigation (C&N)

Foreign Relations of the United States (FRUS)

Monthly Consular and Trade Report

Statutes at Large

Müstakil Yayınlar

Bevans, Charles I., **Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, Government Printing Office, Washington 1974, C. 12.

Bevans, Charles I., **Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949**, Government Printing Office, Washington 1968, C. 6.

Malloy, William M.: **Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers: 1776-1909**, C. II, Government Printing Office, Washington 1910.

Miller, Hunter: **Treaties and Other International Acts of the United States of America**, Government Printing Office, Washington 1948, C. 8.

Nielsen, Fred K., **American-Turkish Claims Settlement**, Government Printing Office, Washington 1937.

Yearbook of the United States, Department of Agriculture, 1898.

Odell, Ralph M.; **Cotton Goods in Turkey: Part I**; Government Printing Office, Washington 1912.

Pepper, Charles Melville, **Report on Trade Conditions in Turkey**, Government Printing Office, Washington DC 1907.

Fischer, Louis A - Hubbard, Henry D., **Laws Concerning the Weights and Measures of the United States**, Government Printing Office, Washington 1904.

Crown, Linda, vd., **National Institute of Standards and Technology Handbook 133: Checking the Net Contents of Packaged Goods**, Government Printing Office, Washington 2011.

Tolman, L. M. – Munson, L.S., **Olive Oil and Its Substitutes**, Government Printing Office, Washington 1905.

Birleşik Krallık (UK) Arşivi

Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the Years 1899-1900 on the Trade of Constantinople, No: 2650 Annual Series, 1901.

Accounts and Papers, 1891 Annual Series No: 896, Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey: Report for the year 1890 on the Trade of Aleppo, 1891.

Accounts and Papers, No: 2262 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the year 1898 on the trade of the Vilayet of Aleppo, 1899.

Accounts and Papers, Commercial Tariffs and Regulations, Part 8, Ottoman Empire, C. 57.

Accounts and Papers, No: 2428 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports, Turkey: Report for the year 1899 on the Trade of Bussorah, 1900.

Weakley, Ernest, **Report upon the Conditions and Prospects of British Trade in Syria**, Darling and Son Limited, Londra 1911.

SÜRELİ YAYINLAR

New York Times

The Missionary Herald

Levant Trade Review

Hide and Leather

Annuaire Oriental

Le Moniteur Oriental

TELİF ESERLER

Kitaplar

Açıkses, Erdal:

Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Aksu, Ayşe:

Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Aksu, Ayşe:

Robert Kolej'in İzinde: Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Akyıldız, Ali:

Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Al, Hüseyin:

Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863), Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

Anderson, Rufus:

History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches, Congregational Publishing Society, Boston 1872, C. 1.

Armaoğlu, Fahir:

Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Arslan, Mehmet Lütfi:

Amerika Birleşik Devletleri'nin İktisadi Büyümesinde Devletin Rolü (1790-1860), ABD Nasıl Kalkındı?, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

Ayverdi, İlhan:

Kubbealtı Lugatı: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010.

Bağış, Ali İhsan:

Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler: Kapitülasyonlar – Avrupa Tüccarları – Berathlı Tüccarlar – Hayriye Tüccarları (1750-1839), Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

Banaji, Jauirus:

Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi, Çev. M. Murtaza Özeren, Dergâh Yayınları, İstanbul 2023.

Barton, James Levi:

Daybreak in Turkey, The Pilgrim Press, Boston 1908.

Beaud, Michel:

Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010, Çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 130-134.

Bilge, Sadık Müfit:

Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar, Kitabevi, İstanbul 2015.

Bliss, Edwin Munsell:

“Commerce and Missions”, **The Encyclopaedia of Missions**, Funk & Wagnalls, New York 1891, s. 308-312.

Bozkurt, Celil:

“Osmanlı Devleti’nde Kromun Keşfi ve Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi** (Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 236-5-248.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk:

Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde

- Bulut, Mehmet: **Mali İdare**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.
- Bulut, Mehmet: **Osmanlı Dünyası ve Batı Ekonomisi: Medeniyet, İktisat ve Ahlak**, İnsan Yayınları, İstanbul 2021.
- Chandler, Alfred D.: **The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business**, Harvard University Press, Cambridge 1999.
- Coşkun, Neşe: “Türkiye’de ABCFM İstasyonlarının 19. Yüzyıldaki Finansal Yapısı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Misyonerler ve Faaliyetleri**, (ed. Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanilçe), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018, s. 135-144.
- Coşkun, Neşe: **ABCFM Misyonerlerinin Teolojik Dayanağı Protestanlık**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2021.
- Cox, Samuel Sullivan: **Bir Amerikalı Diplomatın İstanbul Anıları: 1885-1887**, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Craig, Lee; Garcia-Iglesias, Concepcion: “Ticaret Döngüleri”, **Cambridge Modern Avrupa’nın Ekonomik Tarihi (1700-1870)** (Ed. Stephen Broadberry, Kevin H O’Rourke), (Çev. Onur İşçi), Selenge Yayınları, C. 1, İstanbul 2023, s. 169-196.
- Curtin, Philip D.: **Dünya Tarihinde Ticaret**, Çev. Şaban Bıyıklı, Küre Yayınları, İstanbul 2021.

- Çakır, Coşkun: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Çakır, Hamza: **Osmanlı Basınında Reklam**, Elit Reklamcılık, Ankara 1997.
- Çapar, Onur: **Osmanlı Devleti'nde Fransız Sermayesi (1838-1914)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020.
- Dalkanat, Yılmaz: **Osmanlı İmparatorluğu Garp Ocakları ile ABD Arasındaki Deniz Antlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Davenport, Homer: **Sultan'ın İrade'siyle Asil Atların Peşinde**, çev. Recep Kankal, Yazıgen, İstanbul 2020.
- Davison, Roderic H.: **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton University Press, Princeton 1963.
- Deane, Phyllis: **İlk Sanayi İnkılâbı**, (Çev. Tevfik Güran), Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 2000.
- Dennis, James S.: **Christian Missions and Social Progress**, Fleming H. Revell Company, New York 1899, C. 2.
- Dıĭıroĭlu, Filiz: "Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na", **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armaĭan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 95-112.
- Dıĭıroĭlu, Filiz: **Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi:**

- Trabzon Reji İdaresi 1883-1914**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.
- Doğan, Mehmet Ali: “From New England into New Lands: The Beginning of a Long Story”, **American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters**, (Ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 1-32.
- Doğan, Nuri: **Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Earle, Edward Mead: **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- Eddy, David Brewer: **What Next in Turkey: Glimpses of the American Board’s in the Near East**, The Taylor Press, Boston 1913.
- Ediger, Volkan Ş.: **Osmanlı’da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2005.
- Eldem, Edhem: “Istanbul as a Cosmopolitan City: Myths and Realities”, **A Companion to Diaspora and Transnationalism** (Ed. Ato Quayson ve Girish Daswani), Blackwell Publishing Ltd., 2013, s. 212-230.
- English, Beth: **A Common Thread: Labor, Politics, and Capital Mobility in the Textile Industry**, The University of Georgia Press, Georgia 2006.

Erhan, Çağrı:

Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

Erol, Mine:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticaret Anlaşmaları, Damla Matbaacılık.

Federico, Giovanni; Tena-Junguito, Antonio:

World Trade, 1800-1938: A New Dataset, European Historical Economics Society, EHES Working Paper No: 93, Ocak 2016.

Fesch, Paul:

Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1999.

Field, Jr., James A.:

America and the Mediterranean World 1776-1882, Princeton University Press, Princeton 1969.

Findlay, Ronald; O'Rourke, Kevin H.:

Güç ve Refah: İkinci Binyılda Ticaret, Savaş ve Dünya Ekonomisi, Çev. Ahmet Ataseven, Küre Yayınları, İstanbul 2015.

Freeman, Chris; Louçã, Francisco:

Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine, (Çev. Osman S. Binatlı), İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

Frierson, Elizabeth B.:

“Ucuz ve Bol: Geç Osmanlı Döneminde Tüketici Kültürünün Oluşumu”, **Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922**, (Çev. Tanju Günseren), Alfa Basım Yayın, İstanbul 2020, s. 299-320.

Fülberth, Georg:

Kapitalizmin Kısa Tarihi, Çev. Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

- Gencer, Ali İhsan; Örenç, Ali Fuat; **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, Ünver, Metin: Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.
- Genç, Mehmet: “Osmanlı Mali Sisteminde Tuz ve Tuzlaların Mahiyeti”, **Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller 1** (Ed. Şakir Batmaz, Özen Tok), Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 201-204.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Geyikdağı, V. Necla: **Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul 2008.
- Gordon, Leland James: **American Relations with Turkey 1830-1930: An Economic Interpretation**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1932.
- Grabill, Joseph L.: **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press; Minneapolis 1971.
- Grabill, Joseph L.: **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
- Gülsoy, Ufuk: “Hicaz Demiryolu”, **Osmanlı’da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu** (Ed. Vahdettin Engin vd.), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 237-256.
- Gülsoy, Ufuk: **Kutsal Proje: Ortadoğu’da Osmanlı Demiryolları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

- Güran, Tevfik: **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Güran, Tevfik: **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Güran, Tevfik: **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2017.
- Hamlin, Cyrus: **Among the Turks**, Robert Carter and Brothers, New York 1878.
- Hamlin, Cyrus: **My Life and Times**, Congregational Sunday School and Publishing Society, Boston 1893.
- Heather J. Sharkey: “American Missionaries and the Middle East: A History Enmeshed”, **American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters**, (ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. IX-XLIII.
- Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı: 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2019.
- Hulkiender, Murat: **Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884)**, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003.
- Jamgoçyan, Onnik: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- Jessup, Henry Harris: **Fifty-Three Years in Syria**, Georgias Press, Piscataway 2012, C. 1.

Karpat, Kemal H.:

Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Kasaba, Reşat:

Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Kasaba, Reşat:

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993.

Kasaba, Reşat:

The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century, State University of New York Press, New York 1988.

Kazgan, Gülten:

Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Kazgan, Haydar:

Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali, Roma Yayınları, Ankara 2005.

Keyder, Çağlar:

The Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Kıranlar, Safiye:

“Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’den İstanbul’a Kuru Üzüm ve İncir Sevkiyatı”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi** (Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 157-195.

Kıray, Emine:

Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

- Kocabaşoğlu, Uygur: **Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Kotler, Philip; Armstrong, Gary: **Principles of Marketing**, Pearson Education Limited, Harlow 2014.
- Kotler, Philip; Keller, Kevin Lane: **Marketing Management**, Pearson Education Limited, Harlow 2016.
- Köse, Yavuz: **Dersaadet'te Tüketim**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
- Kuntsal, Ender: **Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı: Bucknam Paşa**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Kupferschmidt, Uri M.: **European Department Stores and Middle Eastern Consumers: The Orosdi-Back Saga**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.
- Kurmuş, Orhan: **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul 2012.
- Kuzgun, Meral: **Türk-Amerikan İlişkileri (1914-1945)**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.
- Küçükkalay, A. Mesud: **Osmanlı İzmir'inde İthalat: İzmir Efrenç Gümrüğü (1818-1838)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)**, TTK Basımevi, Ankara 2013.
- Lüleci, Abdullah: "20. Yüzyılın İlk Çeyreği Şuşa'da Ermeni Olayları", **Hacı Bektâş-ı Velî Anısına**

- Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları - VIII**, (Ed. Yunus Emre Tansü), İksad Publishing House, Ankara 2021, s. 561-583.
- Masters, Bruce: “Halep: Osmanlı İmparatorluğu’nun Kervan Kenti”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 19-94.
- Mayer, Adelheid; Samsinger, Elmar: **Mayer Mağazaları: İstanbul’un Gözde Hazır Giyim Mekânları, 1882-1971**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.
- Mutlu, Şamil: **Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları**, Gökkuşbu, İstanbul 2005.
- Nevins, Allan; Commager, Henry: **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2017.
- Steele: **The Old Religion in a New World: The History of North American Christianity**, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 2002.
- Noll, Mark A.: “Ticaret ve İmparatorluk”, **Cambridge Modern Avrupa’nın Ekonomik Tarihi (1700-1870)** (Ed. Stephen Broadberry, Kevin H O’Rourke), (Çev. Onur İşçi), Selenge Yayınları, C. 1, İstanbul 2023, s. 137-167.
- O’Rourke, Kevin H.; vd.: **Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü**, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2008.
- Orçan, Mustafa:

Oymak, İskender:

Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.

Özdemir, Biltekin:

Yüz Yıl Süren Cendere: Osmanlı Devleti Dış Borçları, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

Özveren, Eyüp:

“Türkiye ve Türk Dil Bölgesi: Uyumsuz Bir Vaka”, **Dünya İktisadi Düşünce Tarihi**, (Ed. Vincent Barnett) (Çev. Hayreddin Soykan), Albaraka Yayınları, İstanbul 2020, s. 327-342.

Pakalın, Mehmet Zeki:

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3. Cilt, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Pamuk, Şevket:

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 34.

Pamuk, Şevket:

Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Pamuk, Şevket:

Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Pamuk, Şevket:

Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Pamuk, Şevket:

Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Pamuk, Şevket:

Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Parvus Efendi:

Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı, Haz. Filiz Dıgıroğlu, Taşmektep Yayınları, İstanbul 2014.

Paya, Merih:

Küresel Ortamda İktisat Politikaları, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2013.

Pekcan, Ahmet:

Osmanlı'dan Günümüze İç Siyaseti Yönlendiren Yabancı Eller (ABD Elçisi Samuel S. Cox'un Elçilik Yılları) [1885-1886], IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

Polanyi, Karl:

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Pommery, Louis:

Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1890-1939, (Çev. Cahit Talas),Yeni Matbaa, Ankara 1956.

Quataert, Donald:

Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, (Çev: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Quataert, Donald:

Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Quataert, Donald:

Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, (Çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

- Remond, Rene: **ABD Tarihi**, Çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara 2018.
- Salt, Jeremy: **Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri**, (Çev. Kadriye Göksel), Tarih & Kuram Yayınları, İstanbul 2016.
- Sander, Oral; Fişek, Kurthan: **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- Sarıkaya, Cafer: “19. Yüzyıl Dünya Fuarlarındaki Osmanlı Katılımlarında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları”, **Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu’na Armağan**, (Ed. Ayşe Pelin Şahin Tekinalp, vd.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 197-203.
- Schreiner, S. C. Cronwright: **The Angora Goat**, Longmans, Green, and Co., New York 1898.
- Solomon, Michael R.: **Consumer Behaviour: Buying, Having, and Being**, Pearson Education Limited, Harlow 2017.
- Süleyman Sûdî: **Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)**, Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996.
- Şafak, Nurdan: **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, OSAV Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.
- Şener, Abdüllatif: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

- Tabakoğlu, Ahmet: **Osmanlı Mâlî Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- Taussig, F.W.: **The Tariff History of the United States**, G.P. Putnam's Sons, New York ve Londra 1910.
- Tukin, Cemal: **Boğazlar Meselesi**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- Uygun, Süleyman: **Osmanlı Sularında Rekabet: Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- Ünsal, Erdal M.: **Mikro İktisat**, Murat Yayınları, Ankara 2017.
- Ünver, Metin; Hulkiender, Murat: **II Abdülhamid Dönemi Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar: 1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi)**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Varlık, Bülent: **19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1976.
- Varlık, Bülent: **Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1977.
- Wallerstein, Immanuel: **Modern Dünya Sistemi: 4**; Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015.

Warneck, Gustav:

Modern Missions and Culture: Their Mutual Relations, James Gemmell, George IV. Bridge, Edinburgh 1883.

Yavuz, Fikrettin:

II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi: Alexander Watkins Terrell (1893-1897), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Yetkiner, Cemal:

“At the Center of the debate: Bebek Seminary and the Educational Policy of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1840-1860)”, **American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters**, (ed. Mehmet Ali Doğan, Heather J. Sharkey), The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 63-83.

Yıldız, Özgür:

Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Yıldız, Özgür:

Anadolu’da Amerikan Misyonerleri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Yılmaz, Şuhnaz:

Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent, Routledge, New York 2015.

Yücel, İdris:

Anadolu’da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Yülek, Murat:

Ulusların Yükselişi: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Makaleler ve Bildiriler

“‘Political Offence’ in Extradition Treaties between the United States and Other Countries”, **The American Journal of International Law**, Cambridge University Press, Cambridge 1909, s. 144-152.

“Date Production in Bussorah”, **Bulletin of Miscellaneous Information**, C. 1898, s. 135, 1898, s. 46-50.

“Turkish Licorice” **Journal of the Royal Society of Arts**, C. 57, s. 2953, 1909, s.664.

Annual Wool Review 1902, National Association of Wool Manufacturer, Rockwell and Churchill Press, Boston 1902.

Annual Wool Review 1903, National Association of Wool Manufacturer, Rockwell and Churchill Press, Boston 1903.

Board of Trade Journal, C. 3, 1887.

“Eski Dünya’dan Yeni Dünya’ya: Anadolu’dan ABD’ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine”, **Doğubati**, S. 32, 2005, s. 221-238.

Acehan, Işıl:

Ak, Mehmet:

“Batılı Gezinlerin Gözlem ve Değerlendirmelerinde Ankara Keçisi”, **Akademik Bakış**, C. 14, S. 28, 2021, s. 267-302.

Akçadağ, Gökür:

“Akdeniz’de Türk-Amerikan Ticari İlişkilerinin Başlamasında Kaptan William Bainbridge’in İstanbul Seyahatinin Önemi”, **Tarih Dergisi**, S. 54, 2012, s. 121-148.

Baskıcı, Murat:

“Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 64, S. 1, 2009, s. 39-55.

Baskıcı, Murat:

“Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 58, S. 1, 2003, s. 29-53.

Baskıcı, Murat:

“Türkiye Piyasası İçin Ticari Tavsiyeler ve Piyasanın Bazı Özellikleri (1880-1914)”, **Birinci İktisat Tarihi Kongresi-2007**, C. 1, 2010, C. 1, s. 219-228.

Chapman, Michael E.:

“Taking Business to the Tiger’s Gate: Thomas Handasyd Perkins and the Boston-Smyrna- Canton Opium Trade of the Early Republic”, **Journal of the Royal Asiatic Society Hong Kong Branch**, C. 52, 2012, s. 7-28.

Curtis, William Eleroy:

Who Wake Up Turkey?, İstanbul 1910.

Çeştepe, Hamza; Güven, Tamer:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, **AİBÜ**

- Çevik, Gülen: **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bolu 2016, C. 16, S. 2, s. 1-20.
- “American Style or Turkish Chair: The Triumph of Bodily Comfort”, **Journal of Design History**, C. 23, S. 4, 2010, s. 367-385.
- Erhan, Çağrı: “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, **Belleten**, C. LXII, S. 234, 1998, s. 457-465.
- Fidan, Murat: “Osmanlı Devleti’nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Amerika Örneği”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 29, S. 1, 2019, s. 429-448.
- Godley, Andrew: “Selling the Sewing Machine Around the World: Singer’s International Marketing Strategies, 1850-1920”, **Enterprise & Society**, C. 7, S. 2, 2006, s. 266-314.
- Godley, Andrew: “The Global Diffusion of the Sewing Machine, 1850-1914”, **Research in Economic History**, C. 20, 2001, s. 1-45.
- Göçmengil, Gönenç; Gülmez, Fatma: “John Lawrence Smith’in Osmanlı İmparatorluğundaki Mineraloji, Maden ve Jeokimya Araştırmalarına Katkıları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2021, C. 22, S. 2, s. 219-239.
- Gözel Durmaz, Oya: “Osmanlı’da Gıda Güvenliği: Halk Sağlığı ve Uluslararası Ticaret Kısıcında Mahlût Zeytinyağları

- Meselesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 2019, S. 54, s. 277-305.
- Gürler, Ahmet Şamil: “1893 Şikago Dünya Fuarı’nda Osmanlı Hipodromu ve Şirket-i Hamidiye”, **Folklor/Edebiyat**, C. XVII, S. 65, 2011, s. 7-18.
- Hamlin, Cyrus: “America’s Duty to Americans in Turkey: An Open Letter to the Hon. John Sherman, United States Senator from Ohio”, **The North American Review**, C. 163, S. 478, Eylül 1896, s. 276-281.
- Kara, Adem: “Osmanlı Devleti-A.B.D. Ticari İlişkileri”, **SBE Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 1, S. 2, 2006, s. 35-49.
- Kara, Adem: “Amerika’ya Osmanlı Göçleri ve Devletin Aldığı Tedbirler”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 33, 2007, s. 84-99.
- Karakoç, Ercan; Küçük, Hasan: “An Important Figure in the Development of Turkish-American Trade Relations: Consul General Gabriel Bie Ravndal (1865-1950)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 44, 2020, s. 183-220.
- Kark, Ruth; Frantzman, Seth J.: “Consuls, Demography and Land in Palestine,” **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins**, C. 126, S. 2, 2010, s. 153-167.
- Kayapınar, Selda: “‘1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması’ Öncesi Amerika’nın Diplomasi Girişimleri”, **Dumlupınar**

- Keskin, Özkan: **Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 51, 2017, s. 39-56.
- Köprülü, Orhan F.: “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Filoksera ile Mücadele”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 30, s. 2, s. 479-505.
- Köse, İsmail: “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Belleten**, C. LI, S. 200, 1987, s. 927-947.
- Kurat, Akdes Nimet: “Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 193, 2011, s. 145-188.
- Kurat, Akdes Nimet: “Berberî Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2-3, 1964, s. 175-213.
- Kurat, Akdes Nimet: “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8-9, 1967, s. 287-371.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 4-5, 1974, s. 335-393.
- Maza, Herbert: “Turkish-Arab Economic Relations with the United States”, **World Affairs**, C. 141, s. 3, 1979, s. 269-276.

- Mutlu, Şamil: “Beyrut Vilayeti’nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji”, **Tarih Dergisi**, S. 46, 2007, s. 107-128.
- Özgün, Cihan: “Son Dönem Osmanlı Dünyasında İzmir’de İncir Ticareti, İncirin Paketlenmesi ve İncir Kutuları”, **Sandık Sepet Sele Küfe Fıçı Torba Bohça Mendil Kutu** (haz. Emine Gürsoy Naskali), Lale Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 377-402.
- Porter, Andrew: “‘Commerce and Christianity’: The Rise and Fall of a Nineteenth-Century Missionary Slogan”, **The Historical Journal**, 1985, C. 28, No. 3, s. 597-621.
- Rhode, Paul W.: “Biological Innovation without Intellectual Property Rights: Cottonseed Markets in the Antebellum American South”, **The Journal of Economic History**, C. 81, S. 1, 2021, s. 198-238.
- Saçlı, Namık: “1862 Gümrük Tarifesinde Osmanlı İhracat Ürünleri”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 11, S. 3, 2024, s. 1833-1870.
- Selvi Haluk; Demirkol, Kurtuluş: “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, **History Studies International Journal of History Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, 2012, s. 327-349.

- Smith, John Lawrence: “Chrome and Meerschaum in Asia Minor,” **The American Journal of Science and Arts**, 1849, C. 7, s. 285-286.
- Smith, John Lawrence: “Emery Formation of Asia Minor,” **The American Journal of Science and Arts**, 1849, C. 7, s. 283-285.
- Stanley, Brian: ““Commerce and Christianity’: Providence Theory, the Missionary Movement, and the Imperialism of Free Trade, 1842-1860”, **The Historical Journal**, C. 26, S. 1, Mart 1983, s. 71-94.
- Stelle, Charles C.: “Trade in Opium to China, 1821-39”, **Pacific Historical Review**, C. 10, S. 1, Mart 1941, s. 57-74.
- Taşkın, Faruk: “Antep’te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855-1915)”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C. 1, S. 3, 2011, s. 22-27.
- Tipper, Harry: “Lubricating Oil”, **Transactions (Society of Automobile Engineers)**, C. 8, 1913, s. 254-263.
- Trethewey, Richard J.: “The Economic Burden of the Sugar Act”, **The American Economist**, C. 13, S. 1, 1969, s. 63-71.
- Turgay, A. Üner: “Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3, 1982, s. 189-246.

Ünver, Metin:

“Zorlayıcı Diplomasi’nin İzleri: Osmanlı Devleti’nin Makedonya’da Uluslararası Bir Malî Kontrol Mekanizması Kabul Etmeye Zorlanması (1905)”, **Tarih Dergisi**, 2020, S. 71, 2020, s. 347-406.

Ünver, Metin:

“Azaryanlar: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Bir Ermeni Tüccar Aile”, **19-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri -Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar: 5-7 Ocak 2015, Uluslararası Sempozyum, İstanbul**, C. 1, s. 97-115.

Basılmamış Lisansüstü Tez Çalışmaları

Andrianopoulou, Konstantina:

Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution through the Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Feyizoğlu, Öznur:

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009.

Frederick, Katharine:

Deindustrialization in East Africa: Textile Production in an Era of Globalization and Colonization, c.

- Goodman III, Robert Carey:
1830-1940, Wageningen University Wageningen School of Social Sciences (WASS), Doktora Tezi, Wageningen 2018.
- Nalça, Canan:
The Role of the Tobacco Trade in Turkish-American Relations, 1923-29, University of Richmond, Yüksek Lisans Tezi, Richmond 1987.
- Ünver, Metin:
Transformation of İskenderun Historic Urban Fabric from mid-19th Century to the end of the French Mandate Period, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2018.
- Ürkmez, Naim:
Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 384-385.
- Yavuz, Züleyha:
Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2012.
- Beyrut-Şam Demiryolunun inşası ve işletilmesi (1891-1914)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=36035> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020)

<https://history.state.gov/departmentshistory/people/cox-samuel-sullivan> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022)

<https://www.federalreservehistory.org/essays/panic-of-1907> (Erişim Tarihi: 6 şubat 2024)

<https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6959> “From John Adams to William Tudor, Sr., 11 August 1818,” Founders Online, National Archives (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98608> (Erişim Tarihi: 18 Haziran 2023)

<https://www.christopherlong.co.uk/per/rallibros.html> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2024).

<https://www.arkas.com.tr/kurumsal/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023).

EKLER

Ek-1: 1830 Seyr-i Sefâin ve Ticâret Muâhedesi¹¹⁸²

Devlet-i Aliyye-i Ebediyyü'l-karar ile Memâlik-i Müctemia-i Amerika Devleti beyninde müceddeden akd olunan ticâret muâhedesiçün yazılan nişân-ı hümayûndur:

Nişân-ı hümayûn oldur ki;

Çün hazret-i hudâvend-i mâlikü'l-mülk-i lâ-yezâl ve cenâb-ı müfizu'l-cûd ve'n-nevâl celle şânuhu ani'sş-şebîh ve'l-misâl ve takaddese zâtuhu an tatarruki'z-zevâl ve'l-intikâlin irâdet-i aliyye-i ezeliyye ve inâyet-i bî-gâyet-i lem-yezeliyyesi ve sultân-ı enbiyâ ve senedü'l-asfiyâ aleyhi ve alâ âlih efdalü't-tahiyyâtın ulüvv-i mu'cizât-ı kesirü'l-berekâtı ile ben ki her es'adü'l-büldân ve eşrefü'l-emâkin ve'l-aktâr kıble-i mesâcid-i âlem ve mihrâb-ı teveccühât-ı âmme-i ümem olan Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere ve Harem-i Mescid-i Aksa ve Kudüs-i Şerîf-i Mübârek'in hâdim ve hâkimi olan ve bilâd-ı selase-i mu'azzama ki İstanbul ve Burusa ve Edirne'dir, ânların ve Şâm-ı cennet-meşâmm ve Mısır-ı nâdiretü'l-asr bi-himmetâ ve külliye Arabistân ve Afrika ve Berka ve Kayrevan ve Halebü'sş-şehbâ ve Irak-ı Arab u Acem ve Basra ve Lahsa ve Deylem ve Rakka ve Musul ve Şehr-i Zor ve Diyâr-ı Bekr ve Zü'l-kadriye ve Vilâyet-i Erzurum ve Adana ve Karaman ve Van ve Mağrib ve Habeş ve Tunus ve Trablusşam ve Kıbrıs ve Rodos ve Girid ve İzmir ve Akdeniz ve Karadeniz ve cezâir ve sevâhiliyle Diyâr-ı Anadolu ve Memâlik-i Rum-ili ve husûsâ Bağdad-ı dârü's-selâm ve Rum ve Türk ve cemî'an Kürdistan ve muzâfâtıyla umûmen Bosna ve Kal'a-i Belgrad-ı dârü'l-cihâd ve Sırb Hükûmeti ve ânda olan kılâ' ve husûn ve bilâd-ı Arnavudluk ve Eflak ve Boğdan memleketleri ve ta'rîf ve tavsîfden müstağnî nice büldân u bika' ve emsâr u kılâ'ın pâdişâh-ı ma'delet-penâh ve şehriyâr-ı

¹¹⁸² BOA A.{DVNSDVE.d... 1, s. 7-9. Ayrıca bkz: BOA A.{DVNSNMH.d 11/126; BOA A.{DVNSNMH.d 11/132; BOA HAT 1213/47508; BOA Y.A.HUS 386/43. Armaoğlu da *Ek 1-2-3-4*'teki antlaşmaları Muâhedât Mecmuası'ndan derleyerek ama giriş kısımlarını dahil etmeyerek transkribe etmiştir. Şafak ise BOA'da bulunan Amerikan Nişan Defteri'ndeki 1830 ve 1862 antlaşma metinlerini -yine giriş hariç olacak şekilde- yayınlamıştır. 1830 ve 1862 antlaşmalarını Muâhedât Mecmuası'ndan transkribe eden diğer bir çalışma da Nuri Doğan'ındır. Metinleri karşılaştırma için bkz. Fahir Armaoğlu: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 5-18; Nuri Doğan, Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları, Turan Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 67-70, 103-115; Şafak, Osmanlı-Amerikan İlişkileri, s. 119-133.**

merhamet-destgâhı es-sultân ibnû's-sultân ve'l-hâkân ibnû'l-hâkân es-Sultân el-Gâzî **Mahmûd Hân**¹¹⁸³ ibnû's-Sultân el-Gâzî Abdülhamid Hân¹¹⁸⁴ ibnû's-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân'ım¹¹⁸⁵. Menşûr-ı saâdet-nüşûr-ı saltanatım tevki'-i refi'-i sultânü'l-berreyn ile muvakka' ve müzeyyen ve misâl-i bî-misâl hilâfetim ünvân-ı mââlî-nişân-ı hâkânü'l-bahreyn ile muvaşşah ve muanven olub fe-lâ cerem şükran alâ tilke'n-ni'am atebe-i aliyye-i devlet-medâr ve südde-i seniyye-i übbehet-karârımız melce-i selâtîn-i âlî tebâr ve melâz-ı havâkin-i zevi'l-i'tibâr olduğu müsellemdir. Binâ-berîn Devlet-i Aliyye-i dâimü'l-karârımla Memâlik-i Müctemia-i Amerika Devleti beyninde şimdiye kadar bir gûne muâhede-i resmiye cereyân itmemek hasebiyle bu def'a devlet-i müşârün-ileyhâ tarafından Devlet-i Aliyye-i sermediyyü'l-kıyâmım ile ticâret ve muâmelât-ı mevaddını mutazammın muâhede akdine kemâl-i hâhiş ve ârzû zuhuruyla devlet-i müşârün-ileyhâ canibinden Dersaadet'e vürûd iden kıdvetü'l-â'yânü'l-milleti'l-mesîhiyye **Charles Rhind**¹¹⁸⁶ hutimet avâkibuhu bi'l-hayr münferiden ve medîne-i İzmir'de olan **Komodor Biddle**¹¹⁸⁷ ve **David Offley**¹¹⁸⁸ nâm me'mûrlar ile müştereken husûs-ı mezkûrun müzâkere ve tanzîmine ruhsat-ı kâmile ile me'zûn ve murahhas olduğına binâen keyfiyet-i atebe-i felek-mertebe-i tâc-dâr-ânemden bi'l-istîzân mevadd-ı muâhedeyi müzâkereye cânib-i maâli-menâkıb-ı mülûkânemden ta'yîn ve terhîs kılınan reisü'l-küttâbım sâbık mîr **Mehmed Hâmid** dâme mecdûhu, devlet-i müşârün-ileyhânın murahhas olan mûmâ-ileyh ile bi'l-müzâkere **9 madde ve bir hâtime** üzerine tarafeynden karâr-dâde olarak me'mûr-ı mûmâ-ileyhin oligeldiği vechile frengiyü'l-ibâre virdiği temessük maa terceme pâye-i serîr-i şevket-masîr-i mülûkânemize takdîm ve nezd-i mekârim-vefd-i hıdîv-ânemden istisvâb ile mübâdele kılınmış olduğına mebnî zikr olunan temessükün devlet-i müşârün-ileyhâ tarafından kabûl ve te'yîdini müş'ir bu def'a tasdîk-nâmesi vürûd eylediği düstûr-ı mükerrerem, müş'ir-i mufahham, nizâmü'l-âlem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib, mümehhid-i bünyânî'd-devleti ve'l-ikbâl, müşeyyid-i erkânî's-saâdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfû bi-sunûfî avâtıfî'l-meliki'l-

¹¹⁸³ Sultan II. Mahmûd (1808 – 1839).

¹¹⁸⁴ Sultan I. Abdülhamid (1774 – 1789).

¹¹⁸⁵ Sultan III. Ahmed (1703 – 1730).

¹¹⁸⁶ Charles Rhind (ö. 1857).

¹¹⁸⁷ James Biddle (ö. 1848).

¹¹⁸⁸ David Offley (ö. 1838).

a'lâ hâlâ rikâb-ı hümâyûnum kaim-makamı vezirim **Ahmed Hulûsi Paşa**¹¹⁸⁹ edâmallâhu teâlâ iclâluhu, dergâh-ı mekremet-penâh-ı hıdiv-ânemize arz u telhîs birle keyfiyet ma'lûm-ı maâlî-melzûm-ı şchin-şâhânemiz olmakdan nâşî sâlifü'z-zıkr mevadd-ı muâhede taraf-ı eşref-i mülûkânemizden dahi mukarrer ve mu'teber tutularak yerlû yerinde riâyet ve sıyânet olunmak üzere aynıyla zıkr ü beyân kılınur.

Evvelki Madde: Devlet-i Aliyye'min ehl-i İslâm ve reâyâ tüccârı Amerika Devleti'nin taht-ı hükûmetinde olan memâlik ve eyâlât ve liman ve iskelelerine veyâhûd bir iskeleden âher iskeleye veyâ Amerika iskelelerinden memâlik-i âher iskelelerine âmed-şüd eylediklerinde resm-i gümrük ve rûsûmât-ı sâireyi mezîd müsâadeye mazhar olan devletler tüccârı misillû edâ eyleyüb ziyâde talebiyle rencide olunmaya ve rû-yi deryâda ve sâir seyâhatlerinde düvel-i müşârün-ileyhim haklarında cârî olan bi'l-cümle muâfiyât ve imtiyâzât bi-aynihî Devlet-i Aliyye tüccâr ve reâyâsı haklarında dahi cârî ve düstûrû'l-amel tutıla ve li-ecli't-ticâre Devlet-i Aliyye'nin memâlik-i mahrûsesine ve liman ve iskelelerine vürûd iden Amerika tüccârı dahi resm-i gümrüklerini ve rûsûmât-ı sâireyi mezîd müsâadeye mazhar olan düvel-i mütehâbbe tüccârı misillû edâ eyleyüb âher bir gûne cevır ve taaddî olunmaya ve tarafeynden iktizâ iden yol kâğıdları i'tâ oluna.

İkinci Madde: Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Amerika Memâlikinde şehbender ikâmesi ve Amerika Devleti tarafından dahi umûr-ı ticâretin idâresi zımnında mevki'-i ticâret olub lüzûmu tebeyyün iden mahallere kendü cinslerinden berevât ve evâmir-i aliyye ile konsolos ve konsolos vekîli nasb ve ta'yîni câiz olub haklarında imtiyâzât-ı lâyık ve himâyet ve sıyânet-i lâzime icrâ oluna.

Üçüncü Madde: Memâlik-i Mahrûse'de li-ecli't-ticâre ikâmet üzere olan Amerika tüccârı sâir düvel-i mütehâbbe tüccârı misillû umûr-ı ticâretlerinde istihdâm idecekleri simsârlar her ne millet ve mezhebden olur ise müdâhale ve hilâf-ı mu'tâd muâmele olunmaya ve Amerika tüccâr sefâini Memâlik-i Mahrûse iskelelerine geldiklerinde ve hîn-i azîmetlerinde gümrük ve liman me'mûrları tarafından düvel-i müşârün-ileyhim sefâininden ziyâde yoklama olunmayalar.

¹¹⁸⁹ Ahmed Hulûsi Paşa (ö. 1837).

Dördüncü Madde: Devlet-i Aliyye tebaa ve reâyâsıyla Amerika Devleti tebaası beyninde nizâ' ve da'vâ vuku'unda tercümânı hâzır olmadığı hâlde istimâ' ve fasl olunmayub 500 guruşdan ziyâdeye resîde olan da'vâları Âsitâne'ye havâle ile hakk u adl üzere rü'yet oluna ve Amerika tebaası kendü hâlinde ticâretleriyle meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri mütehakkık olmadıkça bilâ-mûcib dahl ü taarruz olunmayub, töhmetleri vuku'unda dahi hükkâm ü zâbitân taraflarından habs olunmayarak sâir müste'minân haklarında muâmele olundığı vechile elçi ve konsolosları ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dîbleri icrâ oluna.

Beşinci Madde: Memâlik-i Mahrûse'ye li-ecli't-ticâre âmed-şüd iden Amerika tüccâr ve sefâini kendü bayraklarıyla mezîd-i emn ü selâmetle geşt ü güzâr eyleyüb düvel-i sâire bayrağını ahz ve isti'mâl itmemek ve sâir düvel ve cins-i âher sefinelerine ve reâyâ teknelerine Amerika bayrağını virmemek ve elçi ve konsolos ve vekîlleri tarafından reâyâ-yı Devlet-i Aliyye'ye patente i'tâ ve hafîyy ü celî tasahhub ve himâye olunmamak üzere karâr virilmekle işbu usûle münâfi vaz' u harekete kat'â cevâz gösterilmeye.

Altıncı Madde: Tarafeynin cenk sefineleri biri birlerine tesâdüf eylediklerinde kaide-i bahriye üzere yekdiğere izhâr-ı dostî ve âşinâyı eyleyeler ve kezâlik tüccâr ve teknelerine râst geldiklerinde tarafeynden muâmele-i bi'l-mücâmele icrâ oluna.

Yedinci Madde: Düvel-i mütehâbbe-i müşârün-ileyhime kıyasen Amerika Devleti'nin tüccâr ve sefâini hamûleden tehî olarak veyâhûd kendü memleketleri mahsûlü veyâ Memâlik-i Mahrûse mahsûlâtından gayr-ı ez-memnû' emtia ve eşyâ hamûlesiyle Halîc-i Dârü's-saltanatü's-seniyye'den Karadeniz'e âmed-şüde me'zûn ola.

Sekizinci Madde: Devleteyn tüccâr sefâini kapudanları ve sâhibleri ve bunların mu'temedleri hüsn-i rızâ ve ihtiyârlarıyla sefinelerini îcâra mâil ve kail olmadıktan sonra fuzûlî ahz ve derûnlarına asker ve cebhâne ve mühimmât-ı seferiye vaz' u tahmîl olunmak câiz olmaya.

Dokuzuncu Madde: Tarafeyn tüccâr ve sefâininden biri kazâ-zede olub şikest oldukda selâmet bulan tâifesi neferâtı himâye ve hamûlesinden tahlîsi müyesser olan

emtia ve eşyâ her ne ise bulundukları gibi iktizâ idenlere teslîm olunmak üzere akreb olan Amerika konsolosuna îsâl oluna.

Hâtîme: Ber-mûceb-i bâlâ hidmet-i riyâset ile me'mûr-ı mûmâ-ileyh beyninde karâr-gîr olub ba'dehû me'mûrân-ı mûmâ-ileyhimâ taraflarından dahi imzâ olunmuş olan işbu muâhede temessükünün mübâdelesi târîhinden i'tibâren 10 mâha kadar devleteyn-i muâhedeyn taraflarından tasdîk-nâmeleri mübâdelesiyile mevâdd-ı merkûme beyne'd-devleteyn mer'î ve mukarrer ola deyü **1245** senesi **Zi'l-ka'deti**'ş-şerîfesinin **14.** günü târîhiyle müverrah, tarafeyn murahhasları beyninde mübâdele olunan temessüklerde mestûr olmağın imdi Devlet-i Aliyye-i sermediyyü'l-karârımıza devlet-i müşârün-ileyhâ tarafından â'kab-ı husûsiyet nisâbları câniblerinden izhâr-ı merâsim-i sıdk u velâ ve îbrâz-ı levâzım-ı ahd ü vefâ husûsâtına dikkat ve i'tinâ olundukça cânib-i seniyyü'l-cevânib Devlet-i Aliyye'mizden hilâfına ruhsat gösterilmeyüb tarafeynden dâimâ te'kîd-i esâsî muvâlât ve teşyîd-i mebânî-i vüdd ü musâfât için işbu nişân-ı hümayûn ve ahd-i inâyet-meşhûnumuzun mazmûn-ı münîfi üzere amel ve hareket oluna. Tahrîren fî'l-yevmi'r-râbi' aşer min şehr-i zi'l-ka'deti'ş-şerîfe sene hamse ve erbaîn ve mieteyn ve elf¹¹⁹⁰.

¹¹⁹⁰ 14 Zi'l-ka'de 1245 (7 Mayıs 1830).

Ek-2: 1862 Seyr-i Sefâin ve Ticâret Muâhede¹¹⁹¹

Biz ki, bi-lutfi'l-Mevlâ Türkistan ve şâmil olduğu memâlik ve büldânın padişahı es-sultân ibnü's-sultân, es-Sultân **Abdülaziz Hân**¹¹⁹² ibnü's-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân¹¹⁹³ ibnü's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân'ız¹¹⁹⁴. İşbu tasdiknâme-i hümayûnumuzla beyân ve i'lân ideriz ki Devlet-i Aliyyemiz'le Hükûmât-ı Müttehide-i Amerika Memâlikleri beyninde mevcûd olan münâsebât-ı ticâreti tevsi' eylemek arzusunda bulunduklarından, ticâret ve seyr-i sefâine dâir bir muâhede akd ve tanzîmine karar virilerek, bu husûsa taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyemden efâhim-i vukelâ-yı Devlet-i Aliyyem'den Umûr-ı Hâriciye-i Devlet-i Aliyyemiz nâzırı olup murassa' nişân-ı Âlî-i Osmanî ile mecidiye ve imtiyâz nişân-ı hümayûnlarımızın ve sâir devletler nişânlarının birinci rütbelerini hâiz ve hâmil olan sadr-ı sâbık vezir-i maâlî-semîrim **Mehmed Emin Âli Paşa**¹¹⁹⁵ ve Hükûmât-ı Müttehide Reîsi¹¹⁹⁶ tarafından dahi nezd-i saltanat-ı seniyyemizde mukîm elçisi bulunan **Edward Joy Morris**¹¹⁹⁷ murahhas ta'yîn kılınmış olmalarıyla murahhasan müşâr ve mûmâ-ileyhimâ yedlerinde bulunan ruhsat-nâmelerini yekdiğere ibrâz ile yolunda ve usûlünde gördüklerinden ol bâbda 1278 sene-i hicriyesi şehr-i şa'bânü'l-mu'azzamının 14. ve **1862** sene-i îseviyesi alafranga **Şubatı'nın 13. günü** tarihiyle¹¹⁹⁸ **23 madde** üzere akd ve tanzîm ve Dersaadetim'de imzâ ve temhîr eyledikleri mukâvele, taraf-ı hümayûn-ı şâhâneme arz idilmiş olduğundan aynıyla ve Fransızca olarak zikr ü beyân kılınur.

Birinci Madde: Uhûd-ı mevcûde ile Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaa ve sefâinine i'tâ olunmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve muâfiyât -uhûd-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile ta'dîl olunacak olan şerâiti bi'l-istisnâ- hâlen ve istikbâlen tasdik kılınmış ve bir de taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâire tebaa ve sefineleri ile ticâret ve seyr-i sefâinine el-hâletü hâzihi i'tâ olunmuş ve müstakbelde

¹¹⁹¹ BOA A.{DVNSDVE.d. 1, s. 1-4. Ayrıca bkz: BOA A.{DVNSNMH.d 12/265; BOA A.{DVN.NMH 13/15; BOA Y.PRK.A. 2/36, s. 15/2-6. Anlaşmanın İngilizce ve Fransızcası için ayrıca bkz. BOA MHD 199.

¹¹⁹² Sultan Abdülaziz (1861 – 1876).

¹¹⁹³ Sultan II. Mahmûd (1808 – 1839).

¹¹⁹⁴ Sultan I. Abdülhamid (1774 – 1789).

¹¹⁹⁵ Mehmed Emin Âli Paşa (ö. 1871).

¹¹⁹⁶ Abraham Lincoln (ö. 1865).

¹¹⁹⁷ Edward Joy Morris (ö. 1881).

¹¹⁹⁸ 13 Şubat 1862.

i'tâ olunabilecek veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek olan kaffe-i hukûk ve imtiyâzât ve muâfiyâta hükûmât-ı mezkûre tebaa ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâininin dahi nâil ve hâiz olmaları mahsûsen meşrût bulunmuştur.

İkinci Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaa veyâhûd vekîlleri Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin ve zîr-i tasarruf-ı saltanat-ı seniyyede bulunan mahallerin her bir tarafında gerek dâhilen bey' ü şîrâ itmek ve gerek taşraya ihrâc eylemek murâdıyla memâlik ve mahall-i mezkûre mahsûlât-ı arziye ve sînâiyesinden olan her dürlü eşyâyı bilâ-istisnâ mübâyaa ve iştirâ itmeğe me'zûn olacaklardır.

Devlet-i Aliyye 1838 senesi şehr-i Ağustos'un 16'sı¹¹⁹⁹ tarihinde İngiltere Devleti ile akd itmiş olduğu ticâret muâhedesinin 2. maddesi ile Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin mahsûlât-ı zirâat ve sâir her nev' mahsûlâtı hakkında her dürlü yed-i vâhid usûlünü resmen ilgâ ve ibtâl ve kezâlik o misillü emtia ve eşyâ iştirâsı veyâhûd eşyâyı merkûmenin ba'de'l-mübâyaa bir mahallden diğer bir mahalle nakliçün hükümet-i mahalliyeden virilen tezkire usûlünü lağv itmeği resmen taahhüd buyurmuş olmasıyla hükûmât-ı mezkûre tebaasını hükümet-i mahalliyeden tezkire ahzına icbâr zımnında vukû' bulacak her dürlü tasaddiyâta hilâf-ı ahd bir hareket nazarıyla bakılacak ve bu harekete ictisâr itmek töhmetiyle müttehim olacak vüzerâ-yı izâm ve me'mûrîn-i sâire taraf-ı Devlet-i Aliyye'den derhâl şedîden te'dîb olunacak ve bu sebebden nâşî giriftâr olduğu kaffe-i zarar ve ziyânı lâyıkıyla isbâta muktedir olacak olan hükûmât-ı mezkûre tebaasının hukûku kâmilten ihkâk buyurulacaktır.

Üçüncü Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tüccâr veyâhûd vekîlleri Memâlik-i Devlet-i Aliyye mahsûlât-ı arziye ve sînâiyesinden olub derûn-ı Memâlik-i Osmaniye'de sarf ve istihlâk için Memâlik-i Osmaniye'de bey' u fûrûht itmek niyetiyle eşyâ ve emtia mübâyaa eyledikleri hâlde eşyâ ve emtia-i mezkûrenin iştirâ ve fûrûhtunda ve sâir icâb iden her dürlü muâmelât-ı ticâriyesinin icrâsı esnâsında ticâret-i dâhiliye ile me'lûf olan tebaa-i Devlet-i Aliyye veyâhûd ecnebiyeden en ziyâde mazhar-ı müsâade olunan tüccârın kazâyâ-yı mümâsilede te'diye itdikleri rûsûmâtı te'diye ideceklerdir.

¹¹⁹⁹ 16 Ağustos 1838.

Dördüncü Madde: Tarafeyn-i muâhedeynden birinin memâlikinden veyâhûd zîr-i tasarrufunda bulunan mahallerden yekdiğerinin memâlikine veyâhûd zîr-i tasarrufunda bulunan mahallere gönderilmek üzere ihrâc olunan her dürlü eşyâdan bunların memâlik-i sâireye nakl olunmak üzere ihrâc olunduğı hâlde virdikleri veyâhûd virecekleri rûsûmâtдан başka ve ziyâde nesne alınmayacaktır ve tarafeyn-i muâhedeynden birinin memâlikinden veyâhûd zîr-i tasarrufunda bulunan mahallerden yekdiğerinin memâlik veyâhûd zîr-i tasarrufunda bulunan mahallere nakl olunacak her nev‘ eşyanın nakl ve ihrâc-ı memnûiyeti o misillü eşyanın memâlik-i sâireye nakl ve ihrâcına dahi şümûlî olmadıkca icrâ olunmayacaktır. Memâlik-i Devlet-i Aliyye mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olub Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaası veyâhûd vekîlleri taraflarından iştirâ olunacak eşyâdan gerek mahall-i mübâyaaasında ve gerek ihrâc olunacağı mahalle naklinde hiçbir resm ve avâid mutâlebe olunmayub yalnız ihrâc olunacağı mahallde iskeledeki kıymeti üzerine hesâb olunmuş ve hîn-i ihrâcında istifâde olunur %8’i tecâvüz itmez bir reftiye resmi alınacaktır ve bu resmi te’diye itmiş olan her bir eşyâ yed-i ahire geçmiş olsa bile Memâlik-i Devlet-i Aliyye’nin hiçbir tarafında resm-i mezkûrı tekrar te’diye itmeyecektir. Şurası dahi mukarrerdir ki zikr olunan %8 resm-i gümrük beher sene %1’er tenzîl olunarak gümrük idâre ve nezâretinin masârif-i umûmiyesini tesviye etmek üzere eşyanın kıymeti üzerine hesâb olunmuş %1 resm-i mukarrerine bi’t-tedric tenzîl kılınacaktır.

Beşinci Madde: Gerek Memâlik-i Mahrûse’nin mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olub berren ve bahren Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika Memâliki’ne nakl olunacak ve gerek hükûmât-ı mezkûre memâliki mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olub kangı tarîk ile olursa olsun Memâlik-i Mahrûse’ye idhâl kılınacak olan her bir emtia ve eşyâdan memâlik-i sâirenin o nev‘ mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden alınan rûsûmâtдан ziyâde resm alınmayacaktır ve bir de tarafeyn-i muâhedeynden birinin memâlik ve zîr-i tasarrufunda bulunan mahaller mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olan her nev‘ emtia ve eşyanın yekdiğerinin memâlik ve zîr-i tasarrufunda bulunan mahallere nakl ve ihrâc-ı memnûiyeti, memâlik-i sâire mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olan o nev‘ emtia ve eşyâya şümûlî olmadıkca icrâ olunmayacaktır ve bundan başka Zât-ı Hazret-i Mülûkâne; zîrde beyân olunan istisnâdan mâ-adâ Memâlik-i Müctemia-i Amerika mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden

olan her bir eşyanın kangı mahallden gelür ise gelsün Memâlik-i Mahrûse'ye idhâlini men' itmemekliği, Memâlik-i Müctemia-i Amerika'dan Memâlik-i Mahrûse'ye nakl ve idhâl olunacak mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden alınacak rûsûmâtın eşyanın kıymeti üzerinde %8 veyâhud buna mukâbil bi'l-ittihâd yapılacak ta'rife mûcebince ahz olunacak resm-i muayyenî tecâvüz itmemesini taahhüd buyurur. İşbu resm-i muayyen eşyanın iskeledeki kıymeti üzerine olunacak ve eşyâ-yı mezkûre bahren gelmiş ise sefîneden karaya hîn-i ihrâcında ve berren gelmiş ise ilk gümrükde te'diye olunacaktır ve %8 âmediye resmi te'diye olunduktan sonra eşyâ-yı mezbûre ister mahall-i vusûlünde ve ister dâhil-i memâlikde bey' u fûrûht olunsun işbu eşyanın ne bâyi'nden ve ne de müşterisinden hiçbir resm mutâlebe olunmayacaktır ancak eşyâ-yı mezkûre Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de sarf ve istihlâk için satılmayub da 6 ay zarfında Memâlik-i Devlet-i Aliyye'den taşra ihrâc olunacak olduğu hâlde bu makûle eşyâ biri transit eşyası hükmünde tutularak hakkında 12. bendde muharrer olduğu vechile muâmele olunacaktır ve bu hâlde Gümrükler İdâresi tarafından %8 resm-i gümrüğün te'diye olunduğunu isbât idecek olan tâcire âmediye resmiyle bend-i mezkûrda tahsîs ve ta'yîn olunan transit resmi beynindeki tefâvütün mikdârı iâde olunmak lazım gelecektir.

Altıncı Madde: Eflak ve Boğdan ve Sırb emârâtına gitmek üzere Memâlik-i Şâhâne'nin sâir taraflarından mürûr iden eşyâ ve emtia-i ecnebiye resm-i gümrüğünün zıkr olunan emârâta hîn-i vusûllerinde ve kezâlik Memâlik-i Şâhâne'nin sair taraflarına gitmek üzere emârât-ı mezkûreden mürûr iden eşyâ ve emtia-i ecnebiyenin resm-i gümrüğünün Devlet-i Aliyye tarafından doğrıdan doğrıya idâre olunan ilk gümrüğe vusûllerinde te'diye olunması tarafeyn-i muâhedeyn beyninde mukarrerdir. İşbu kâide gerek emârât-ı mezkûrenin ve gerek Memâlik-i Şâhâne'nin sâir taraflarının memâlik-i ecnebiyeye götürilecek olan mahsûlât-ı arziye ve sînâyesi hakkında dahi cârî olarak emârât-ı mezkûre mahsûlâtının resm-i gümrüğü emârât me'mûrlarına ve Memâlik-i Şâhâne'nin sâir tarafları mahsûlâtının Devlet-i Aliyye me'mûrlarına virilüb bu sûretle gerek âmediye ve gerek reftiye resmi her hâlde yalnız bir def'a îfâ kılınacaktır.

Yedinci Madde: Tarafeyn-i müteâhideyn tebaasının cümlesine yekdiğerinin memâlik ve zîr-i tasarrufunda bulunan mahallerde anbariye ve ikrâmiye ve teshilât-ı sâire ve rûsûmât iâdesi hususlarında yerlû tebaa gibi muâmele olunacaktır.

Sekizinci Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika Memâlik-i Amerika Memâlikine hükûmât-ı mezkûre sefineleriyle nizâmen idhâli câiz olan bi'l-cümle eşyânın Osmanlı sefineleriyle dahi idhâli mücâz olup bunlardan Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika sefineleriyle idhâl olundukları vakitte i'tâ eyledikleri rûsûmât-dan her ne nâm ile olur ise olsun başka ve ziyâde resm alınmayacaktır ve bi'l-mukâbele Devlet-i Aliyye memâlik ve ânâ tâbi' olan mahallere Osmanlı sefineleriyle idhâli nizâmen câiz olan bi'l-cümle eşyânın Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika sefineleriyle idhâli câiz olup bunlardan Osmanlı sefineleriyle idhâl olundukları hâlde te'diye eyledikleri rûsûmât-dan gayrı her ne nâm ile olur ise olsun ziyâde ve başka bir resm mutâlebe olunmayacaktır ve eşyâ-yı mezkûre gerek doğrudan doğruya fi'l-asl hâsıl olduğu mahalden gelsün ve gerek memâlik-i sâireden vürûd itsün haklarında bâlâda beyân olunan muâmele-i mütekâbile bilâ-fark ve temyîz cârî olacaktır ve ihrâcât hakkında dahi tamâmen mukâbele bi'l-misl usûlü cârî olup şöyle ki tarafeyn memâlikinden ihrâcât nizâmen câiz olan olan veyâhûd olabilecek her dürlü eşyâ gerek Devlet-i Aliyye veyâhûd Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika sefâinine tahmîl olsun ve gerek tarafeyn-i muâhedeynden biri veyâhûd sâir bir devlet memâlikinde bir limana irsâl olunsun, eşyâ-yı mezkûreden devleteyn memâlik ve tevâbi'âtından bulunan mahallerde ihrâcât resmi müsâvât üzere alınarak prim ta'bîr olunur ikrâmiye akçesi ve rûsûmât iâdesi dahi bir siyâk üzere icrâ olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: Her ne gûne her ne nâm ile olur ise olsun gerek hükûmât ve me'mûrîn ve gerek efrâd-ı nâs ve esnâf veyâhûd bir gûne âsâr-ı nâfia ve te'sîsât-ı nizâmiye nâmına ve menâfi'ine olarak tarafeynden biri sefâininden ahz olunacak tonilato ve liman ve kulağuz ve fenâr ve karantina ve sâir emsâli rûsûmât tarafeyn memâlik ve tevâbi'âtından bulunan mahaller limanlarından yerlû sefâininden ahz olunan rûsûmâtâ muhâlif sûrette ta'yîn olunmayacaktır ve işbu muâmele-i mütekâbile her kangı limanlardan gelürler ise gelsünler ve her kangı mahalle gidecek ise olurlar ise olsunlar tarafeyn sefâini hakkında cârî olacaktır.

Onuncu Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika kânûnı iktizâsınca Amerika sefinesi, Devlet-i Aliyye kânûnı ahkâmınca Osmanlı sefinesi add olunan bi'l-cümle sefâine işbu muâhedeye dâir mevâdda tarafeynden Osmanlı ve Amerika sefinesi gibi muâmele olunacaktır.

On Birinci Madde: Gerek Memâlik-i Müctemia-i Amerika mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olub Amerika veyâhûd sâir bir devlet sefâiniyle gelen ve gerek diğer bir ecnebî memâlik-i mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olub hükûmât-ı mezkûre sefâinine mahmûl olarak vürûd iden emtia ve eşyâ Bahr-i Sefid ve Karadeniz Boğazları'ndan geçdiği hâlde eşyâ-yı merkûme gerek getüren sefineye mahmûlen ve gerek diğer sefineye akdarılarak işbu boğazlardan geçmiş olsun ve gerek memâlik-i ecnebiyeye nakl olunmak üzere satılmış olduğu hâlde diğer sefineye tahmîl olunmak ve yola çıkarılınca değin bir vakt-i mahdûd için Dersaadet'de transit anbarında ve Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin transit anbarı olmayan sâir mahallerinde gümrüklerin nezâreti altında bulunacak yerde çıkarılsun eşyâ-yı merkûme için ne gûne olur ise olsun hiçbir resm ve avâid mutâlebe olunmayacaktır.

On İkinci Madde: Devlet-i Aliyye müsâadât-ı tedrîciye ile berrî transit hakkında dahi yed-i iktidârında bulunan bi'l-cümle teshilâtı i'tâ itmek arzûsunda bulunduğundan âher memâlike gönderilmek üzere Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye idhâl olunan eşyâdan ilâ-yevminâ hazâ alınmakda olan %3 resm-i gümrük derhâl %2'ye tenzîl olunarak mârrü'z-zikr %3 resm hakkında şimdiye değin cârî olmuş olduğu misillû işbu %2 resm emtia ve eşyânın Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye hîn-i vürûdunda te'diye olunacaktır. Devlet-i Aliyye mahsûlâtının rûsûmât-ı reftiyesi yalnız kaydiye mesârifini idâre eylemek üzere %1'e tenzîl ideceği misillû zikr olunan transit resmi dahi işbu muâhede tasdik-nâmelerinin yevm-i mübâdelesinden i'tibâren 8 seneden sonra %1 resm-i muayyen ve kat'îyesine tenzîl kılınacaktır. Bununla berâber Devlet-i Aliyye bir nizâm-ı mahsûs ile bu bâbda hîle vukû'nun men'i tedâbirini ittihâz itmek hukûkunu muhâfaza eylediğini i'lân buyurur.

On Üçüncü Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaası veyâhûd vekîlleri Memâlik-i Şâhâne'de Memâlik-i ecnebiye mahsûlât-ı arziye ve sînâyesinden olan eşyâ ahz u i'tâsıyla meşgûl oldukları hâlde bunlara mensûb oldukları memleketlerin emtia ve eşyâsı ticâretini iden sâir tebaa-i ecnebiyenin mükellef oldukları rûsûmâtı edâ ve hâiz oldukları hukûk ve imtiyâzât ve muâfiyâtdan istifâde edeceklerdir.

On Dördüncü Madde: Beşinci madde şerâit ve ahkâmına istisnâ: Ba‘d-ez-în tuz ve her ne şekil ve sûretde olur ise olsun tütün, Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaasının Memâlik-i Devlet-i Aliyye’ye idhâline me’zûn oldukları emtia ve eşyâdan ma‘dûd olmayacaktır. Maa-mâ-fih Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaası veyâhûd vekîlleri yine Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de sarf ve istihlâk için tuz ve tütün mübâyaa ve fûrûht itdikleri hâlde işbu iki nev‘ eşyâ ahz u i‘tâsıyla me’lûf olan tebaa-i Devlet-i Aliyye’nin en ziyâde mazhar-ı müsâade olunanlarının mükellef oldukları tekâlîf ve nizâmâtâ tâbî‘ olacaklardır. İşbu memnûiyete mukâbil Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tebaasının Memâlik-i Devlet-i Aliyye’den ihrâc edecekleri tütün ve tuzdan ba‘d-ez-în hiçbir gûne resm alınmayacaktır. Fakat tebaa-i merkûme Memâlik-i Mahrûse’den ihrâc edecekleri tütün ve tuzun mikdârını gümrük idâresine beyâna mecbur olacaklardır ve gümrük idâresi mezkûr eşyânın ihrâcına nezâret itmeğe olan hukûkunu kemâ-fi’s-sâbık muhâfaza idüb fakat bunun için gerek kaydiye ve gerek nam-ı âherle hiçbir avâid taleb idemeyecektir.

On Beşinci Madde: Tarafeyn-i fahîmeteyn-i muâhedeyn beyinde mukarrerdir ki Devlet-i Aliyye bârût ve tob ve esliha ve mühimmât-ı harbiyenin Memâlik-i Şâhâne’ye idhâlinin umûmen men‘i hak ve salâhiyetini muhâfaza buyurur. İşbu memnûiyet resmen tebliğ olunmadıkça mer‘iyyü’l-icrâ olunmayacak ve yalnız memnûiyeti hâvî olacak beyân-nâme-i resmîde sarâhaten ta’yîn olunacak olan âlât ve eşyâ-yı harbiye hakkında cârî olacaktır. Vech-i muharrer üzere memnû‘ olmayan her dürlü âlât ve eşyâ-yı harbiye Memâlik-i Şâhâne’ye hîn-i idhâllerinde nizâmât-ı mahalliyyeye tâbî‘ olub fakat Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika sefâreti tarafından bir ruhsat-ı istisnâiye istid‘â olunur ise esbâb-ı kaviye mâni‘ olmadıkça sefâretin işbu istid‘âsına müsâade olunacaktır. Ve husûsıyla bârût idhâli memnû‘ değil ise de şerâit-i âtiyyeye tâbî‘ olacaktır. Şöyle ki evvelen Amerika tebaası nizâmât-ı mahalliyyenin ta’yîn eylediği mikdârdan ziyâde bârût aslâ fûrûht idemeyecektir. Sâniyen bir gemi yükü veyâhûd bir mikdâr-ı küllî bârût bir Amerika sefinesiyle Memâlik-i Mahrûse’nin bir limanına vâsıl oldukda işbu sefîne, me’mûrîn-i mahalliye taraflarından tahsîs ve ta’yîn olunacak bir mahalle lenger-endâz olarak hâmil olduğu bârûtu yine me’mûrîn-i mûmâ-ileyhim taraflarından gösterilecek anbarlara me’mûrîn-i mûmâ-ileyhimin nezâretiyle ihrâc olunacaktır ve bârût-ı mezkûrun ashâbı, nizâmât-ı matlûbeyeye ittibâ‘

iderek zikr olunan anbarlara girebileceklerdir ve sayd tûfengi ve piştov ve zînet eslihası ve isti‘mâl-i mahsûs için olan mikdâr-ı cüz’î sayd bârûtu işbu bendde mûnderic şerâite tâbi‘ olmayacaktır.

On Altıncı Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tüccârı sefâininin Bahr-i Sefîd ve Siyâh Boğazları’ndan mürûrlarıçün ber-mu‘tâd lâzım gelen izn-i sefine fermânları dâimâ sefâin-i merkûmeyi mümkün mertebe beklenmeyecek sûretde i‘tâ olunacaktır.

On Yedinci Madde: Hamûlesi Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de teslîm olunacak Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tüccârı sefâini kapudanlarının hamûleyi ihrâc idecekleri limana vusûl buldukları akîbinde derhâl hamulelerinin manifestolarının bir suret-i sahîhası gümrük tarafına i‘tâ eylemeleri lâzım gelecektir.

On Sekizinci Madde: Gümrükden kaçırılarak idhâl olunan eşyâ cânib-i mîrîden müsâdere olunabilecektir fakat kaçırılan eşyâ me’mûrîn tarafından tutulduğu akîbinde bunun takdîr veyâhûd mazbatası bi’t-tanzîm kaçırma add olunan eşyâ sâhibinin mensûb olduğu konsolos-hâneye tebliğ kılınub hiçbir eşyâ kaçırma olduğu lâyıkı ve nizâmı vechile sâbit olmadıkça müsâdere olunmayacaktır.

On Dokuzuncu Madde: Gerek Memâlik-i Osmaniye ve gerek ânâ tâbi‘ olan mahaller mahsûlât-ı arziye ve sînâiyesi Memâlik-i Müctema-i Amerika’ya idhâl olundığı hâlde hakkında en ziyâde mazhar-ı müsâade ve imtiyâz olan milletin o nev‘ mahsûlât-ı arziye ve sînâiyesine olunacak muâmelenin aynı icrâ kılınacaktır. Düvel-i ecnebiye tebaa, sefâin ve ticâret ve seyr-i sefâinine Memâlik-i Müctema-i Amerika’da el-hâletü hâzihi i‘tâ olunan ve müstakbelde virilecek veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek olan hukûk ve imtiyâzât ve muâfiyât Devlet-i Aliyye tebaa ve sefâin ve ticâret ve seyr-i sefâininin dahi nâil ve hâiz olmasına müsâade olunacaktır.

Yirminci Madde: İşbu ahidnâme tasdîk olduktan sonra Saltanat-ı Seniyye ile İngiltere Devleti beyninde 1838 senesi şehr-i Ağustos’unun 16’sında mün‘akid olub Memâlik-i Müctemia-i Amerika ticâreti hakkında dahi mer‘î olan mukâvele-nâme yerine kaim olacak ve tasdîk-nâmelerinin mübâdelesi gününden i‘tibâren 28 sene mer‘iyyü’l-icrâ tutılacaktır. İşbu muâhedenin ahkâmı 14 seneye kadar ancak tamâmen cârî olmağla başlayacağından tarafeyn-i muâhedeinden her biri işbu müddetin

inkızâsında muâhede-i mezkûre ya yeniden rü'yet ve ta'dîl etmek veyâhûd haber virildiği günden i'tibâren bir seneden sonra fesh etmek tasavvurunda olduğunu diğerine beyân itmeğe salâhiyeti olacak ve 21. sene hitâmında dahi bu minvâl üzere amel ve hareket olunacaktır. İşbu muâhede Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i eyâlâtında ya'nî Avrupa ve Asya ve Mısır ve Afrika'nın Memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olan aktâr-ı sâiresinde ve Sırb ile Eflak ve Boğdan emâretlerinde mer'ıyyü'l-icrâ olunacaktır.

Yirmi Birinci Madde: Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika işbu ahid-nâmenin her bir bendinde isti'mâl olunmuş olan elfâz ve ta'bîrâtın maânî-i tabîiyede ve sarîhasından ziyâde ve hâric hiçbir hüküm ve ma'nâ istihrâc etmek ve ne de idâre-i dâhiliyesi husûsunun icrâsında Devlet-i Aliyye'ye hiçbir vechile mevânî' ikâ' eylemek murâdında bulunmadığı tarafeyn miyânesinde karâr-gîr bulmuştur. Şu kadar ki Saltanat-ı Seniyye'nin zikr olunan hukûk-ı idâre-i dâhiliyesi Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika ile mevcûd olan uhûd-ı kadîmesi ve işbu ahid-nâme ile Amerika tebaası ve emvâli hakkında i'tâ buyurulmuş olan imtiyâzâta nakz-ı alenî mûceb olmayacaktır.

Yirmi İkinci Madde: Memâlik-i Müctemia-i Amerika mahsûlât-ı arziye ve sinâyesinden olup Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye idhâl olunan ve gerek Devlet-i Aliyye memâlik ve tasarrufunda bulunan mahaller mahsûlât-ı arziye ve sinâyesinden olup Amerika tâcirleri veyâhûd vekîllerinin Memâlik-i Müctemia-i Amerika veyâhûd memâlik-i sâireye nakl ve idhâl etmek üzere Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin her bir tarafından mübâyaa ve iştirâya muhtâr ve serbestiyet oldukları her dürlü eşyâ ve emtiadan işbu muâhedenin şerâit-i mûndericesi mûcebince alınacak resm-i gümrüklerin ta'rifesini tanzîm için berâberce komiserler nasb ve ta'yîn itmekliğe tarafeyn-i fahîmeteyn-i muâhedeyn karâr vermişlerdir. Bu sûretle tanzîm olunacak yeni ta'rife tasdik-nâmelerin mübâdelesî târîhinden i'tibâren 7 sene müddetle cârî olacağından tarafeyn-i muâhedeyn her birinin müddet-i mezkûreden inkızâsından bir sene evvel işbu ta'rifenin rü'yet ve ta'dîlini talep ve iddiâyâ istihkâkı olacaktır ve eğerçi 8. sene esnâsında tarafeynden hiçbiri işbu ruhsat-ı bi'l-kuvveyi fi'le getürmez ise ol takdîrde ta'rife evvelki 7 senesinin inkızâsı gününden i'tibâren diğer bir 7 sene müddet için daha mer'ıyyü'l-icrâ tutilacak ve her bir 7 sene devrinin tekmîlinde bi-aynihî amel olunacaktır.

Yirmi Üçüncü Madde: İşbu ahid-nâme tasdîk olunacak ve tasdîk-nâmeleri Dersaadet’de 3 ay zarfında ve mümkün ise daha evvelce ta’dîl olunarak mübâdele târîhinden i’tibâren mer’iyyü’l-icrâ tutılacaktır.

Hâtime: Mevâdd-ı mezkûre taraf-ı eşref-i şâhânemizden dahi kabûl ve tasdîk kılınmış olduğunu mübeyyin işbu tasdîk-nâme-i hümayûnum i’tâ olundu, tahrîren fi’l-yevmi’l-hâmis aşer min şehr-i zi’l-ka’deti’ş-şerîfe sene semân ve seb’în ve mieteyn ve elf.

15 Zi’l-ka’deti’ş-şerîfe sene 1278

Ek-3: 1874 İade-i Mücrimîn Muâhedesi¹²⁰⁰

Biz ki, bi-lutfi'l-Mevlâ Türkistan ve şâmil olduğu memâlik ve büldânın padişahı es-sultân ibnü's-sultân, es-Sultân Abdülaziz Hân¹²⁰¹ ibnü's-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân¹²⁰² ibnü's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân'ız¹²⁰³. İşbu tasdiknâme-i hümayûnumuzla beyân ve i'lân ideriz ki Devlet-i Aliyyem ile Amerika Hükûmât-ı Müctemiası kalem-rev hükûmetleri olan memâlikde kavânîn-i adliyelere ahkâmının bir kat daha hüsn-i cereyânını te'mîn ve icrâ ve cinâyâtın vuku'unu men' etmek maksadıyla âfide beyân ve ta'dâd olunan cinâyâtdan biriyle müttehem veyâ mahkûm olup pençe-i kanûndan tahlîs-i giribân edecek olan eşhâsın ba'zı ahvâl-ı muayyenede mukâbeleten iade ve teslimini bi't-tensîb bu bâbda bir mukâvele-nâme akdine karâr virerek bu husûsa taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyyem'den ve vüzerâ-yı izamdan hâlâ umûr-ı hâriciye-i Devlet-i Aliyyemiz nâzırı olup Murassa' Osmânî nişân-ı hümayûnumla ikinci rütbe Mecîdî nişân-ı zîşânını ve İtalya Devleti'nin Santi Maurizio e Lazzaro¹²⁰⁴ nişânının gran kordonunu ve Avusturya Devleti'nin Franz Joseph¹²⁰⁵ nişânının kezâlik gran kordonunu ve Almanya Devleti'nin I'Aigle Rouge¹²⁰⁶ nişânının gran kordonunu ve İspanya Devleti'nin Isabel la Catolica nişânının kezâlik gran kordonunu ve III. Carlos¹²⁰⁷ nişânının şemmesini ve Rusya Devleti'nin Saint-Stanislas¹²⁰⁸ nişânının kezâlik gran kordonunu ve Saksonya Altenburg Devleti¹²⁰⁹ nişânının gran kordonunu ve Fransa'nın Legion d'honneur¹²¹⁰ nişânı ve İsveç ve Norveçya Devleti'nin Gustav Vasa ve Belçika Devleti'nin Leopold ve Felemenk Devleti'nin Şen ve Lion ve Yunan Devleti'nin Sauveur¹²¹¹ ve Danimarka Devleti'nin

¹²⁰⁰ BOA A.{DVNSNMH.d 13/75; ayrıca bkz: Muâhedât Mecmûası II. Cild, s. 17-21; BOA İ.HR 264/15815, s. 2; BOA A.}DVN.NMH 21/10; BOA HR.İD 139/16, s. 2/2; Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895), C. 1, s. 39-41. Bewans, *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, C. 12, s. 642-644.

¹²⁰¹ Sultan Abdülaziz (1861 – 1876).

¹²⁰² Sultan II. Mahmûd (1808 – 1839).

¹²⁰³ Sultan I. Abdülhamid (1774 – 1789).

¹²⁰⁴ Belgede “Sen Moris e Lazar” yazmaktadır.

¹²⁰⁵ Belgede “Fransuva Jozef” yazmaktadır.

¹²⁰⁶ Kızıl Kartal Nişânı (Roter Adlerorden). Belgede Fransızca telaffuzu ile “Agl Roj” yazılmıştır.

¹²⁰⁷ Belgede Fransızca telaffuzu ile “Şarl Turva” yazılmıştır.

¹²⁰⁸ Belgede “Sen İstanislas” yazılmıştır.

¹²⁰⁹ Belgede “Saks Altenburg” yazılmıştır.

¹²¹⁰ Belgede “Lejyon de Nor” yazılmıştır.

¹²¹¹ Belgede Fransızca telaffuzu ile “Suver” yazılmıştır. “Kurtarıcı” anlamına gelmektedir.

Dannebrogordenen¹²¹² nişânlarını ve dahâ sâir nişânları hâiz ve hâmil olan **Ahmed Ârifî Paşa**¹²¹³ ve hükûmât-ı müşârün-ileyhânın nezd-i Saltanat-ı Seniyyem’de elçisi bulunan **George Boker**¹²¹⁴ murahhas ta’yîn kılınmış olmalarıyla murahhasân-ı müşâr ve mûmâ-ileyhimâ yolunda ve muntazam bulunan ruhsat-nâmelerini yekdiğere irâe ile muvâfık-ı usûl bulunduklarından ol bâbda 1291 sene-i hicriyesi şehr-i Cemâziye’l-âhiresi’nin 28. ve **1874** sene-i îseviyesi alafranga **Ağustos**’nun **11. günü**¹²¹⁵ târihiyle müverrah, **8 madde** üzerine akd ve tanzîm ve imzâ ve temhîr eyledikleri mukâvele-nâme, taraf-ı hümayûn-ı şâhâneme arz idilmiş olduğundan aynıyla İngilizce ve Fransızca olarak ber-vech-i âtî zikr ve beyân kılınur.

Birinci Madde: Tarafeyn-i muâhedeynden birinin memâlikinde ikinci maddede ta’yîn olunan cinâyâtdan biriyle müttehem veya mahkûm olan eşhâs diğerinin bulunacak veyâhûd oraya ilticâ idecek olur ise firârî veyâ müttehem olan şahsın bulunacakları memleketin kavânîni mücebince vukû’-ı cinâyeti müeyyed olan delâil, cinâyetin orada vukû’ bulmuşçasına o firârî veyâ şahsın tevkîf ve muhâkeme-i cezâiyesini icâb itdirecek sûretde olmadıkça o makûleler redd ü teslîm olunmayacaktır.

İkinci Madde: Teslîmi iktizâ iden eşhâs işbu mukâvele-nâme ile muayyen şerâite tevfikân zîrde muharrer cinâyâtın biriyle mahkûm veya müttehem olanlardır:

Birincisi: Ebeveyni veyâ çocuğunu veyâhûd bir âdemi katl ve tesmîm gibi taammüden vukû’ bulacak bir katl cinâyeti

İkincisi: Katl-i nefse kasd itmeklik

Üçüncüsü: Kız kaçırmak ve kundakçılık ve korsanlık itmek veyâhûd derûn-ı sefinede bulunan tâifenin cümlesi veyâ bir kısmı bir hîle veyâ kapudanı aleyhinde muâmele-i cebriye ile sefineyi zabt eylemek

¹²¹² Belgede “Denburg” yazmaktadır.

¹²¹³ Ârifî Ahmed Paşa (ö. 1895).

¹²¹⁴ George Henry Boker (ö. 1890).

¹²¹⁵ 11 Ağustos 1874.

Dördüncüsü: Leylen hırsızlık ya'nî irtikâb-ı cinâyât maksadıyla derûnunda âdem bulunan hâneyle leylen bir yeri kırub girmek ve sirkat ya'nî zor ve cebr ve ihâfe ile âherden eşyâ veyâ akçe almak.

Beşinci: Sâhtekârlık ya'nî sâhte olan evrâk ve senedâtı neşr itmek ve bir hükümdâr veyâ bir hükûmete ve halka müteallik evrâk ve senedât-ı resmiyeyi taklîd eylemek.

Altıncısı: Gerek meskûkât ve gerek kâğıd olsun akçe veyâhûd eshâm-ı hükûmet ile bank kaimesi ve sâir tahvîlâtı ve ale'l-umûm akçeye müteallik olan her nev' evrâkı neşr ve i'lân eylemek ve devlet ve devâir-i umûmiyesinin mühür ve sikke ve tamga alâmetlerini taklîd ve neşr eylemek.

Yedinci: Tarafeyn memâlikinden birinde me'mûrîn tarafından emvâl-i mîriye sirkat olunmak.

Sekizinci: Ücret ile istihdâm olunan şahıs veyâ eşhâs tarafından kendülerini istihdâm idenlerin zararına olarak irtikâb olunan ve cinâyete mahsûs cezâları îcâb iden sirkat.

Üçüncü Madde: İşbu mukâvele-nâme ahkâmının politika töhmetlerine şümûlî olmayub madde-i sâbıkada ta'dâd olunan cinâyâtın birinin irtikâbından dolayı îade ve teslîm olunacak eşhâsın o cinâyâtdan evvelce irtikâb itmiş olduğu diğerk bir âdî cinâyete içün hiçbir vechile mukâkemesi câiz olmayacaktır.

Dördüncü Madde: İşbu mukâvele-nâme ahkâmına tevfiķan teslîmi talep olunan şahsın ilticâ eylediğı memâlikde bir cünhadan dolayı tevfiķ olunacak veyâhûd mahkûm olacak olur ise tebriye-i zimmet veyâhûd mahkûm olduğu mahbûsiyet müddetini ikmâl idinceye kadar teslîmi te'hîr olunacaktır.

Beşinci Madde: Pençe-i kânûndan tahlîs-i girîbân idecek olan eşhâsın teslîmi içün vâki' olacak talep, tarafeyn-i muâhedeyn sefâretleri ma'rifetiyle sefâret ve sefâret bulunmadığı hâlde konsolatoları vâsıtasıyla icrâ olunacaktır. İade teslîmi talep olunan şahıs hakkında bir cinâyetden dolayı hüküm lâhik olmuş ise o hükmü i'tâ iden mahkemenin mührüyle memhûr ve musaddak i'lâm sûretiyle hâkimin sıfat-ı resmiyesinin âid olduğu icrâ me'mûrları tarafından ve ânın dahi Devlet-i Aliyye veyâ

Amerika Hükûmât-ı Müctemiası sefîr veyâ konsolosları tarafından tasdîkini hâvî iktizâ iden varakanın ve fakat firârî-i merkûm mahkûm olmayub yalnız müttehem ise cinâyetin vukû‘ buldığı memleketde kendüsünün ahz u tevkîfini mutazammın olan ihzâr-nâmenin veyâhûd bunun müstenid olduğu şehâdet ve ifâdâtı hâvî bulunan varaka sûretinin dahi eşhâs-ı merkûmenin mutâlebesi sırasında irsâli lâzım gelür. Saltanat-ı Seniyye icrâ me’mûrları veyâhûd Amerika Hükûmât-ı Müctemiası Reîsi tarafından firârinin li-ecli’l-muhâkeme iktizâ iden mahkemeye getirülmesiçün ahz u giriftine dâir olan ihzâr-nâme tastîr olundukdan sonra işbu mukâvele-nâme mücebince kavânîn ve delâil-i vâkıya göre îade ve teslîmine karâr virilür ise ahvâl-i mümâsilede muayyen olan şerâite tevfiķan icrâ olunacaktır.

Altıncı Madde: İade ve teslîmi taleb olunan eşhâsın ahz u tevfiķ ve nakli masârifi, taleb iden hükûmet tarafından tesviye olunacaktır.

Yedinci Madde: Tarafeyn-i muâhedeeynden hiçbirisi kendü tebaa ve ahâlîsinden bulunan eşhâsı bu mukâvele-nâme şerâiti tahtında olarak teslîme mecbur olmayacaktır.

Sekizinci Madde: İşbu mukâvele-nâme tasdîk ve teâtîsi târîhinden i‘tibâren 5 sene müddet mer‘ıyyü’l-icrâ olacak ve fakat bunun feshine dâir hükûmeteynin hiçbirisi tarafından 6 ay evvel bir gûne tebligât vaki‘ olmayacak olur ise 5 sene daha, ve’l-hâsıl her def‘asında tebligât icrâ olunmadıkça beşer sene daha mer‘î tutılacaktır.

İşbu mukâvele-nâme tasdîk olunacak ve tasdîk-nâmeleri bir sene zarfında ve mümkün ise daha evvel Dersaadet’de teâtî ve mübâdele kılınacaktır.

Binâ-berîn işbu mukâvele-nâme Dersaadet’de iki nüsha olarak tanzîm ve tarafeyn murahhasları tarafından imzâ ve temhîr kılınmıştır.

Hâtime: Mevâdd-ı mezkûre taraf-ı eşref-i şâhânemden kabûl ve tasdîk kılınmış olduğunu mübeyyin işbu tasdîk-nâme-i hümayûnum tastîr ve hükûmât-ı müşârûn-ileyhâ cânibine i‘tâ kılındı. [*Tahrîren fî’l-yevmi’s-sâlis min şehr-i şa‘bânî’l-muazzam sene ihdâ ve tis’în ve mieteyn ve elf.*]¹²¹⁶ Fî 3 Şa‘bân sene [1]291¹²¹⁷

¹²¹⁶ Bu kısım BOA A.}DVN.NMH 21/10’da bulunmaktadır.

¹²¹⁷ 15 Eylül 1874.

Ek-4: 1874 Tebdîl-i Tâbiyyet Muâhedesi¹²¹⁸

[1291 sene-i hicriyesi şehr-i Cemâziye'l-âhiresi'nin 28. ve **1874** sene-i îseviyesi alafranga **Ağustos**u'nun **11. Günü** târihiyle Sultân Abdülaziz Hân hazretleri zemân-ı saltanatlarında Hâriciye Nâzırı devletlü **Ahmed Ârifî Paşa** hazretleri ve Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika tarafından nezd-i Saltanat-ı Seniyye'de mukîm elçisi **George Boker** ma'rifetleriyle akd ve tanzîm olunmuş ve sene-i mezbûre Şa'bânı'nın 3. günü¹²¹⁹ târihiyle taraf-ı şâhânedan tasdik buyurulmuşdur.

İşbu mukâvele-nâmenin ba'zı mevâddı hükmünün feshine dâir muahharen tanzîm olunan sened sûreti zîrde başkaca ihrâc olunmuşdur.]¹²²⁰

Biz ki, bi-lutfi'l-Mevlâ Türkistan ve şâmil olduğu memâlik ve büldânın padişahı es-sultân ibnü's-sultân, es-Sultân **Abdülaziz Hân** ibnü's-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân'ız. İşbu tasdiknâme-i hümayûnumuzla beyân ve i'lân ideriz ki Devlet-i Aliyyem ile Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika cumhuri tarafından birinin tebaasından olub da diğerinin tâbiyyetine dehâlet idecek olanların hukûk ve imtiyâzâtını ta'yîn itmek ârzûsuyla bir mukâvele-nâme akdini tensîb itmiş olmalarıyla bu husûsa taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyyem'den vüzerâ-yı izamımdan hâlâ umûr-ı hâriciye-i Devlet-i Aliyyemiz nâzırı Murassa' Osmânî nişân-ı hümayûnumla ikinci rütbe Mecîdî nişân-ı zîşânını ve İtalya Devleti'nin Santi Maurizio e Lazzaro nişânının gran kordonunu ve Avusturya Devleti'nin Franz Joseph nişânının kezâlik gran kordonunu ve Almanya Devleti'nin I'Aigle Rouge nişânının gran kordonunu ve İspanya Devleti'nin Isabel la Catolica nişânının kezâlik gran kordonunu ve III. Carlos nişânının şemmesini ve Rusya Devleti'nin Saint-Stanislas nişânının kezâlik gran kordonunu ve Saksonya Altenburg Devleti nişânının gran kordonunu ve Fransa'nın Legion d'honneur nişânı ve İsveç ve Norveçya Devleti'nin Gustav Vasa ve Belçika Devleti'nin Leopold ve Felemenk Devleti'nin Şen ve Lion ve Yunan Devleti'nin Sauveur ve Danimarka Devleti'nin Dannebrogordenen nişânlarını ve dahâ

¹²¹⁸ BOA A.İDVNSNMH.d 13/74. Ayrıca bkz. **Muâhedât Mecmûası** II. Cild, s. 21-23; **BOA A.İDVN.NMH** 21/15, s. 1; **BOA İ.HR** 264/15815, s. 3; **BOA HR.İD.** 139/16, s. 1/2 (Burada hem Dîvân-ı Hümayûn'da kayıtlı olan Türkçe nüsha hem de Amerikan Sefâreti'nden verilen nüshanın Türkçe tercümesi vardır); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895)**, c. 1, s. 37-39.

¹²¹⁹ 15 Eylül 1874.

¹²²⁰ Bu kısım sadece *Muâhedat Mecmûası*'nda bulunmaktadır.

sâir nişânları hâiz ve hâmil olan **Ahmed Ârifî Paşa** ve hükûmât-i müşârün-ileyhâ tarafından dahi nezd-i saltanat-ı seniyyemde elçisi bulunan **George Boker** murahhas ta'yîn kılınmış olmalarıyla murahhas ta'yîn kılınmış olmalarıyla murahhasân-ı müşâr ve mûmâ-ileyhimâ yolunda ve muntazam bulunan ruhsat-nâmelerini yekdiğere irâe ile muvâfık-ı usûl bulunduklarından ol bâbda 1291 sene-i hicriyesi şehr-i Cemâziye'l-âhiresi'nin 28. ve **1874** sene-i îseviyesi alafranga **Ağustos**'un **11.** günü târîhiyle müverrah, **5 madde** üzerine akd ve tanzîm ve imzâ ve temhîr eyledikleri mukâvele-nâme, taraf-ı hümayûn-ı şâhâneme arz idilmiş olduğundan aynıyla İngilizce ve Fransızca olarak ber-vech-i âtî zikr ve beyân kılınur.

Birinci Madde: Saltanat-ı Seniyye kendü tebaasından olduğu hâlde Amerika tâbiyyetine şerâit-i lâzîmesini bi'l-ifâ dehâlet iden ve idecek olan kesânı Amerika tebaası ve hükûmât-ı müşârün-ileyhâ dahi Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de mer'î ve cârî olan usûl ve nizâmâta tevfiқан Devlet-i Aliyye tâbiyyetine dehâlet iden ve idecek olan Amerikaluları Saltanat-ı Seniyye tebaası sıfatıyla tanıyacaktır.

İkinci Madde: Tebaa-i Devlet-i Aliyye'den Memâlik-i Müctemia-i Amerika'da tebdîl-i tâbiyyet itmiş olan kimesneler Amerika'ya avdet itmemek niyetiyle Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de ittihâz-ı mesken ve me'vâ iderler ise Amerika tâbiyyetini gayb ideceklerdir. Bunun gibi Amerika tebaasından Devlet-i Aliyye tâbiyyetine dehâlet itmiş iken sonradan Memâlik-i Mahrûse'ye avdet itmemek niyetiyle gidüb Amerika'da ikâmet idecek âdemler dahi Devlet-i Aliyye tâbiyyetinden mahrum olacaklardır. Tarafeyn memâlikinin birinde tebdîl-i tâbiyyet itmiş olan bir kimse diğerinin memâlikinde ale'd-devâm iki sene ikâmet ider ise avdet itmemek niyetinde bulunduğu sâbit olacaktır.

Üçüncü Madde: Bir kimse tarafeynden birinin memâlikinde tebdîl-i tâbiyyet itdiği hâlde, mukaddemâ tebaasından bulunduğu devlete nisbetle ecnebî olacağından artık tebdîl-i tâbiyyet husûsunda sâir tebaa-i ecnebiyeden matlûb olan şerâit ve muâmelâtı icrâ itmedikçe tâbiyyet-i asliyesine ric'at idemeyecektir.

Dördüncü Madde: İşbu mukâvele-nâme kabûl ve tasdik olunduğı hâlde hemân mevki'-i icraya konularak hükmü 10 sene müddet cârî olacaktır. Müddet-i mezkûre hitâmında tarafeynden biri işbu mukâvele-nâmeyi fesh etmek niyetinde bulunduğunu 6

ay evvel diğetine teblîğ ve ihtâr itmez ise resmen teblîğ idinceye kadar mer'î tutulub o târîhden i'tibâren dahi 12 ay daha hükmü cârî olacaktır.

Beşinci Madde: İşbu mukâvele-nâme zât-ı hazret-i Pâdişâhî ve Memâlik-i Müctemia Senatosu'nun muvâfakati üzerine Reîs-i Cumhûr tarafından tasdîk olunacak ve tasdîk-nâmeler târîh-i akdinden 12 mâha kadar Dersaadet'de teâtî ve mübâdele idilecektir.

İşbu mukâvele-nâme Dersaadet'de tanzîm olunub, tarafeyn murahhasları cânibinden imzâ ve temhîr olunmuşdur.

Hâtime: Mevâdd-ı mezkûre taraf-ı eşref-i şâhânemden kabûl ve tasdîk kılınmış olduğımı mübeyyin işbu tasdîk-nâme-i hümayûnum tastîr ve hükûmât-ı müşârün-ileyhâ cânibine i'tâ kılındı.

Fî 3 Şa'bân sene 291¹²²¹

¹²²¹ 15 Eylül 1874.

Ek-5: Bâlâda Muharrer Muâhedenin Ba‘zı Mevaddının Feshine Dâir Hükûmet-i Mezkûre ile Akd Olunan Sened-i Resmî Sûreti¹²²²

Zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı Pâdişâhî ile Hükûmât-ı Müctemia-i Amerika Reîsi tâbiyet mes‘elesine dâir 1874 sene-i îseviyesi alafranga **Ağustos**’nun **11.** günü târihiyle akd olunan işbu mukâvele-nâmece ba‘zı ta‘dîlât icrâsını tensîb buyurmuş olduklarından mevâdd-ı âtiyeyi karârlaşdırub imzâ itmek üzere kendü murahhaslarına tekraren me‘zûniyet vermişlerdir.¹²²³

Tebdîl-i tâbiyet itmiş olan kimesne mârrü‘z-zikr 2 senenin inkızâsından evvel tâbiyetini terk itmiş olduğu memleketden muvakkaten müfârekat itse bile avdet itmemek niyetinde bulunduğu yine sâbit olacak ve bu 2 sene müddet-i ikâmetinin hâsıl olan te’sîri kendüsiçün münkatı‘ olmayacaktır.

Ve **Üçüncü Madde:** Amerika tâbiyetini kabûl itmiş tebaa-i Devlet-i Aliyye’den 2 seneden ziyâde Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne’de temekkün ve ikâmet itmekde bulunanlar Amerika tâbiyetinden ve kezâlik Devlet-i Aliyye tâbiyetini kabûl itmiş Amerika tebaasından işbu müddetden ziyâde Amerika’da temekkün ve ikâmet itmekde olanlar Saltanat-ı Seniyye tâbiyetinden sarf-ı nazar itmiş add olunacaklardır.

Mevâdd-ı mezkûrenin **2. maddesinin fıkra-i âhiresi** ve **üçüncü maddesi** hükmünün feshi ve ba‘zı tashîhâtın icrâsı muahharen karârlaşdırılmış olduğundan keyfiyet taraf-ı eşref-i Pâdişâhî’ye arz ile lede’l-istîzân ber-mûceb-i karâr icrâ-yı îcâbı husûsuna emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcdârı müteallik ve şeref-sudûr buyurulmuş ve muktezâ-yı münîfi üzere tashîhât işbu mahalle aynıyla derc ve tahrîr ve tarafımızdan imzâ ve temhîr kılındı.

[*Tahrîren fî’l-yevmi’s-sâdis aşer min şehr-i Rebî’l-evvel sene isneyn ve tis’in ve mieteyn ve elf.*]¹²²⁴

Fî 16 Rebîü’l-evvel sene 292¹²²⁵

¹²²² BOA A.}DVNSNMH.d 13/83. Ayrıca bkz. **Muâhedât Mecmûası** II. Cild, s. 23-24; **BOA A.}DVN.NMH 21/15**, s. 3.

¹²²³ Bu paragraf için ayrıca bkz. **BOA İ.HR 266/15987**, lef. 3.

¹²²⁴ Bu kısım sadece **BOA A.}DVN.NMH 21/15**, s. 3’te bulunmaktadır.

¹²²⁵ 22 Nisan 1875.

Ek-6:**Tablo 21: Osmanlı Devleti nezdinde görev alan Amerikan Elçileri**

<u>Adı Soyadı</u>	<u>Baslangıç</u>	<u>Bitiş</u>	<u>Ünvan</u>
David Porter	13 Eylül 1831	23 Mayıs 1840	Maslahat-güzâr
David Porter	23 Mayıs 1840	3 Mart 1843	Mukîm Elçi
Dabney Smith Carr	29 Şubat 1844	20 Ekim 1849	
George Perkins Marsh	11 Mart 1850	19 Aralık 1853	
Carroll Spence	9 Şubat 1854	12 Aralık 1857	
James Williams	27 Mayıs 1858	25 Mayıs 1861	
Edward Joy Morris	22 Ekim 1861	25 Ekim 1870	
Isaac Wayne MacVeagh	25 Ekim 1870	10 Haziran 1871	
George Henry Boker	25 Mart 1872	1 Mayıs 1875	
Horace Maynard	12 Haziran 1875	15 Temmuz 1880	
James Longstreet	14 Aralık 1880	29 Nisan 1881	
Lewis Wallace	6 Eylül 1881	4 Eylül 1882	
Lewis Wallace	4 Eylül 1882	15 Mayıs 1885	Fevkalâde Elçi
Samuel Sullivan Cox	25 Ağustos 1885	14 Eylül 1886	
Oscar Solomon Straus	1 Temmuz 1887	16 Haziran 1889	
Solomon Hirsch	28 Aralık 1889	16 Haziran 1892	
David Preston Thompson	11 Ocak 1893	1 Mayıs 1893	
Alexander Watkins Terrell	7 Temmuz 1893	15 Haziran 1897	
James Burrill Angell	3 Eylül 1897	13 Ağustos 1898	
Oscar Solomon Straus	15 Ekim 1898	20 Aralık 1899	
John G.A. Leishman	29 Mart 1901	5 Ekim 1906	Büyükelçi
John G.A. Leishman	5 Ekim 1906	10 Haziran 1909	
Oscar Solomon Straus	4 Ekim 1909	3 Eylül 1910	
William Woodville Rockhill	28 Ağustos 1911	20 Kasım 1913	
Henry Morgenthau	11 Aralık 1913	1 Şubat 1916	
Abram Isaac Elkus	2 Ekim 1916	29 Mayıs 1917	

Ek-7: 1862 gümrük tarifelerinde Amerikan ürünleri:¹²²⁶

Tablo 22: Amerika Memâlik-i Müctemiası Mahsûlâtı

No	Türkçe Mal Cinsi	İngilizce Mal Cinsi	Birim	Fiyat	Vergi
1	Pastırma (hınzır)	Bacon	Kıyye	17,90	1,43
2	Kınakına	Bark			Rayicinden
3	Sığır eti (tuzlu) (1,5 kantardan 2 kantar kadar)	Beef (salted)	Varil	382,00	30,56
4	Revgan-ı sâde	Butter			Rayicinden
5	Mum (ispermeçet ta'bir olunur balık yağından)	Candles (spermaceti)	Kıyye	33,80	2,70
6	Kakule	Cardamoms	Kıyye	58,90	4,71
7	Tarçın (bayağı)	Cassia Lignea	Kıyye	12,45	0,99
8	Cascarilla ta'bir olunur anber kabuğu	Cascarilla	Kıyye	11,00	0,88
9	Peynir	Cheese			Rayicinden
10	Tarçın (seylanî)	Cinnamon	Kıyye	15,50	1,24
11	Karanfil	Cloves	Kıyye	5,95	0,47
12	Kırmız	Cochineal	Kıyye	59,45	4,75
13	Kuru balık (bakkala & stockfish ta'bir olunur)	Codfish	Kantar	80,70	6,45
14	Kahve-i frengî (100 kıyyesi)	Coffee (West India and Brazil)	Kıyye	766,00	61,28
15	Kebâbe	Cubebs	Kıyye	14,80	1,18
16	Bakkam (Campeachy mor demektir)	Dye-woods (Logwood)	Kantar	34,80	2,78
17	Bakkam (Santa Martha)	Dye-woods (St. Martha)	Kantar	130,45	10,43
18	Bakkam (Pernambuco ta'bir olunur, al ve portakal)	Dye-woods (Pernambuco)	Kantar	421,90	33,75
19	Zencefil (beyaz ve siyah)	Ginger (black and white)			Rayicinden
20	Ringa ta'bir olunur kuru balık (600'den 1.000 adede kadar)	Herrings	Varilce	159,80	12,78
21	Gön (Kuru ve tuzlu kösele ta'bir olunur)	Hides (dry ox and cow)	Kıyye	11,20	0,89
22	Ipecacuanha [altıncökö]	Ipecacuanha	Kıyye	71,60	5,72
23	Kurşun (tahta ve künk) [kurşun levha ve kurşun boru]	Lead (sheets and tubes)	Kantar	168,45	13,47

¹²²⁶ Tarife defteri ayrı kaynaklardaki İngilizce ve Türkçe nüshaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Orijinal Türkçe nüsha için bkz. BOA A.DVN.MKL 3/13; İngilizce versiyonu için bkz. CRUS 1862, s. 553-564 ve ayrıca Malloy, **Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers: 1776-1909**, C. II, s. 1328-1339. Fidan'ın transkripsiyonu için bkz. Murat Fidan, "Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Amerika Örneği", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 29, S. 1, 2019, s. 429-448. Erol'un transkripsiyonu için bkz. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticaret Anlaşmaları**, Damla Matbaacılık.

24	Kaliko ve hasse (kireçli ve kireçsiz, enli ve ensiz)	(Manufactures of cotton) (Calicoes or domestics) White, long cloths and other plain white calicoes of every width and quality, (white shirtings and modern patterns/madanpolans excepted)	Kıyye	16,85	1,34
25	Amerika[n] bezi	(Manufactures of cotton) (Calicoes or domestics) Gray of every width and quality, (gray shirtings or modern patterns/madanpolans excepted)	Kıyye	15,40	1,23
26	Amerika dimisi (elvân, kasarlı ve kasarsız)	(Manufactures of cotton) Drills, cotton (dyed)	Kıyye	19,50	1,56
27	Yelkenlik keten bezi	(Manufactures of cotton) Sail-cloth (hemp)			Rayicinden
28	Halı (Kadifeliden mâ-adâ Brüksel ta'bîr olunur basma ve dokuma, a'lâ)	(Manufactures of cotton) Carpets, fine Brussels	Zira'	18,20	1,45
29	Hindistan cevizi	Nutmegs	Kıyye	45,10	3,60
30	Ricinus yağı [hint yağı]	Oil (castor)	Kıyye	11,40	0,91
31	Revganlı boya (7-8 kıyyeden 11 kıyyeye kadar)	Paint (oil) prepared and assorted	Varilce	36,65	2,93
32	Biber	Pepper	Kıyye	5,65	0,45
33	Bahar-ı cedîd	Pimento	Kıyye	5,65	0,45
34	Zift (2 kantardan 2,5 kantara kadar)	Pitch	Varil	39,30	3,14
35	Hıncır eti (tuzlu) (77 kıyyeden 88 kıyyeye kadar)	Pork (salted)	Varil	237,75	19,02
36	Pirinç	Rice			Rayicinden
37	Saparna (İşlenmemiş)	Sarsaparilla (in root)	Kıyye	31,80	2,54
38	Saparna (işlenmiş)	Sarsaparilla (prepared)	Kıyye	58,75	4,70
39	Sabun	Soap (fine)	Kıyye	4,70	0,37
40	Billûr	Glassware			Rayicinden
41	Demir Soba	Stoves			Rayicinden
42	Şeker (kelle)	Sugar (refined in loaf)	Kantar	286,55	22,92
43	Şeker (gubâr prime, dökme, esmer)	Sugar (crushed)	Kantar	229,70	17,57
44	Şeker (ham, siyah, sarı; muscovado ta'bîr olunur)	Sugar (Muscovado, all sorts)	Kantar	165,80	13,26
45	Çay (İngiliz)	Tea	Kıyye	39,90	3,19
46	Vanilya	Vanilla			Rayicinden
47	İspirto (kuvveti 36 dereceden 40 dereceye kadar olduğu şerh verildi)	Alcohol (from 36 to 40 degrees)	Kıyye	5,10	0,40
48	Ararot	Arrowroot			Rayicinden
49	Balsam	Balsam			Rayicinden
50	Demir yatak	Beds			Rayicinden
51	Sığır eti (tuzlu) (33 kıyyeden 1 kantara kadar)	Beef (salted)	Varil	191,00	15,28

52	Şem'-i 'asel (külçe) [balmumu]	Beeswax			Rayicinden
53	Galet	Biscuit			Rayicinden
54	Kundura boyası (kutu ile)	Blacking			Rayicinden
55	Birendi [konyak]	Brandy			Rayicinden
56	Tuğla				Rayicinden
57	Mum (stearin & adamantine ta'bır olunur)	Candles (adamantine)	Kıyye	16,00	1,28
58	Şem'-i revgan [mum]	Candles (mould)	Kıyye	8,00	0,64
59	Sandalye (oturacak yeri Hind kumaşından ma'mûl)	Chairs (bakling)			Rayicinden
60	Sandalye (oturacak yeri tahtadan ma'mûl)	Chairs (wooden)			Rayicinden
61	İşbu sandalyelerin beşik ta'bır olunanı	Chairs (seats of bamboo cane)			Rayicinden
62	Saat (tahtadan ma'mûl)	Clocks			Rayicinden
63	Penbe-i hâm	Cotton			Rayicinden
64	Bakkam (...)	Dye-woods (Fustic)			Rayicinden
65	Dakik (Amerika)	Flour			Rayicinden
66	Cin (Fıçı ile gelen cin ta'bır olunan arak)	Gin			Rayicinden
67	Hasırdan çuval	Gunny bags			Rayicinden
68	Çuvallık hasır	Gunny cloth			Rayicinden
69	Demir evâni	Hardware			Rayicinden
70	Gön (tuzlu)	Hides (salted)			Rayicinden
71	Guma lastik kundura	India-rubber shoes and boots			Rayicinden
72	Kereste	Lumber			Rayicinden
73	Amerika dimisi (beyaz)	(Manufactures of cotton) Drills, cotton (white)			Rayicinden
74	Pekmez (şeker kamışından hasıl olan)	Molasses			Rayicinden
75	Nane yağı	Oil (peppermint)			Rayicinden
76	Rom (Amerika) (1 galonu 1.070 dirhem)	Rum (Gallon of 1,070 dehms)	Galon	7,30	0,58
77	Revgan-ı neft [terebentin yağı]	Spirits of turpentine	Kıyye	5,55	0,44
78	Kutu çivisi	Tacks			Rayicinden
79	Viski (Çavdar ve kokorozdan hasıl olan ve viski ta'bır olunan arak)	Whiskey			Rayicinden
80	Reçine	Rosin	Kantar	35,40	2,83
81	Döşeklik kirpâs (ensiz) (eni 27 inçten 32 inçe kadar)	(Manufactures of cotton) Bed ticking (27 by 32 inches)	Yarda	2,55	0,20
82	Döşeklik kirpâs (enli) (eni 35 inçten 52 inçe kadar)	(Manufactures of cotton) Bed ticking (35 by 52 inches)	Yarda	3,80	0,30
83	Raven's-duck (eni 25 inçten 27 inçe kadar, 36-40 yarda)	(Manufactures of cotton) Raven's-duck (25-27 inches wide, 36-40 yards)	Top	98,55	7,88
84	Madampol (kasarsız) (Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna)	(Manufactures of cotton) Shirtings (gray) (modern patterns/madanpolans of all widths and quality)	Kıyye	19,20	1,53

85	Madampol (beyaz) (Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna)	(Manufactures of cotton) Shirtings (white) (modern patterns/madanpolans of all widths and quality)	Kıyye	24,00	1,92

Ek-8:**Tablo 23:** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı ile ABD'den Amerikan menşeli ürünler ithalatı, 1850-1909;¹²²⁷

Sene	OSMANLI İHRACATI (\$)			OSMANLI İTHALATI (\$)		
	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam İhracat	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam İthalat
1850			801.023			204.397
1851			901.236			162.204
1852			556.100			265.825
1853			727.516			207.358
1854			803.114			219.496
1855	47.462	743.427	790.889	377.327	416.932	794.259
1856	46.274	695.597	741.871	1.069.321	335.447	1.404.768
1857	7.405	724.445	731.850	187.975	339.506	527.481
1858	112.311	974.591	1.086.902	509.985	273.420	783.405
1859	54.725	614.967	669.692	244.023	380.380	624.403
1860	28.083	942.167	970.250	477.347	305.734	783.081
1861	23.325	776.475	799.800	273.501	310.668	584.169
1862	7.805	582.492	590.297	259.319	181.968	441.287
1863	27.928	956.362	984.290	336.142	570.623	906.765
1864	58.229	988.253	1.046.482	26.222	141.743	167.965
1865	78.569	200.757	279.326	40.000	388.713	428.713
1866	16.172	313.370	329.542	201.202	364.346	565.548
1867	11.762	362.420	374.182	185.364	261.372	446.736
1868	78.800	596.688	675.488	267.342	410.684	678.026
1869			890.829			653.195
1870			678.718			2.565.289
1871			527.493			1.249.071
1872			866.719			1.209.443
1873	113.533	757.167	870.700	885.258	431.398	1.316.656
1874	66.625	449.621	516.246	1.697.320	519.752	2.217.072
1875	72.459	317.056	389.515	3.454.795	473.354	3.928.149
1876	29.285	366.543	395.828	2.499.776	601.298	3.101.074
1877	46.714	235.882	282.596	8.344.522	516.330	8.860.852
1878	2.891	428.096	430.987	384.919	632.180	1.017.099
1879	0	543.330	543.330	3.989.230	364.370	4.353.600
1880	29.835	984.024	1.013.859	1.443.596	163.633	1.607.229
1881	283.126	875.703	1.158.829	619.419	289.801	909.220

¹²²⁷ C&N 1850-1909.

1882	278.866	1.990.603	2.269.469	1.344.470	484.696	1.829.166
1883	488.512	1.360.244	1.848.756	679.946	398.975	1.078.921
1884	857.133	2.436.016	3.293.149	615.835	481.809	1.097.644
1885	880.631	2.036.799	2.917.430	419.666	431.779	851.445
1886	648.402	3.016.867	3.665.269	1.157.263	221.862	1.379.125
1887	1.086.071	3.616.306	4.702.377	285.398	179.213	464.611
1888	1.004.320	3.059.488	4.063.808	182.796	143.861	326.657
1889	1.024.290	3.015.236	4.039.526	25.099	45.371	70.470
1890	1.426.549	2.437.108	3.863.657	15.225	29.669	44.894
1891	1.854.675	2.810.293	4.664.968	37.031	92.802	129.833
1892	2.028.208	2.898.833	4.927.041	28.951	177.341	206.292
1893	2.215.464	3.533.197	5.748.661	45.889	132.786	178.675
1894	1.657.218	2.204.973	3.862.191	85.166	106.963	192.129
1895	2.097.702	3.089.951	5.187.653	41.390	130.236	171.626
1896	2.665.127	3.266.205	5.931.332	31.820	40.912	72.732
1897	2.766.094	4.009.027	6.775.121	52.097	74.661	126.758
1898	2.119.337	2.325.078	4.444.415	139.075	242.992	382.067
1899	2.359.830	3.284.250	5.644.080	352.304	167.173	519.477
1900	3.930.866	3.823.371	7.754.237	340.357	225.963	566.320
1901	3.386.782	3.897.854	7.284.636	392.908	191.249	584.157
1902	4.935.346	3.960.394	8.895.740	604.775	169.452	774.227
1903	5.672.578	4.897.428	10.570.006	493.761	271.827	765.588
1904	3.890.597	5.696.529	9.587.126	459.723	646.983	1.106.706
1905	5.173.252	6.021.876	11.195.128	526.930	358.273	885.203
1906	6.508.518	6.485.749	12.994.267	870.429	645.578	1.516.007
1907	6.939.761	7.666.427	14.606.188	1.114.012	628.716	1.742.728
1908	4.554.509	6.205.061	10.759.570	1.414.887	554.973	1.969.860
1909	6.393.468	6.035.660	12.429.128	1.890.998	620.484	2.511.482
TOPLAM			206.350.428			64.728.635

Ek-9:**Tablo 24:** ABD'den Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen üçüncü ülke ürünleri, 1850-1909:¹²²⁸

Sene	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam (\$)	Sene	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam (\$)
1850			53.344	1881	0	121	121
1851			65.529	1882			0
1852			50.371	1883			0
1853			79.981	1884	31	0	31
1854			105.702	1885	500	1.304	1.804
1855	54.783	108.997	163.780	1886	385	0	385
1856	62.371	44.286	106.657	1887			0
1857	7.389	70.776	78.165	1888	420	0	420
1858	1.360	53.112	54.472	1889			0
1859	1.849	21.610	23.459	1890			0
1860	11.687	55.000	66.687	1891			0
1861	9.868	10.203	20.071	1892	0	58	58
1862	295	1.109	1.404	1893			0
1863	16.660	21.735	38.395	1894	0	199	199
1864	0	37.231	37.231	1895	343	0	343
1865	0	185.474	185.474	1896	3.085	336	3.421
1866	0	5.297	5.297	1897	2.670	238	2.908
1867	740	10.549	11.289	1898	0	198	198
1868	1.697	24.847	26.544	1899	2.153	570	2.723
1869			101.890	1900	0	692	692
1870			13.025	1901	50	2.913	2.963
1871			1.314	1902	0	325	325
1872			6.995	1903	3.024	4.495	7.519
1873	102	10.881	10.983	1904	1.628	2.002	3.630
1874	8.773	285	9.058	1905	558	2.499	3.057
1875	0	34	34	1906	4.020	0	4.020
1876	0	2.258	2.258	1907	11.087	0	11.087
1877			0	1908	3.137	403	3.540
1878			0	1909	5.251	1.409	6.660
1879	0	532	532	TOPLAM: 1.376.045			
1880			0				

Ek-10:

Tablo 25: Osmanlı Devleti'nden ABD limanlarına giden ve ABD limanlarından Osmanlı Devleti'ne gelen transit ticarete konu ürünler, 1873-1909.¹²²⁹

Sene	Osmanlı'dan ABD'ye Giden (\$)			ABD'den Osmanlı'ya Gelen (\$)		
	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam
1873	0	4.331	4.331	5.000	0	5.000
1874	0	47.147	47.147	20.250	2.873	23.123
1875	0	32.536	32.536	0	0	0
1876	0	51.203	51.203	0	0	0
1877	0	48.955	48.955	0	0	0
1878	0	70.582	70.582	0	0	0
1879	0	69.743	69.743	0	0	0
1880	0	35.577	35.577	0	0	0
1881	0	7.943	7.943	0	0	0
1882	0	62.617	62.617	0	0	0
1883	0	60.040	60.040	0	0	0
1884	0	60.952	60.952	0	0	0
1885	0	70.817	70.817	43	200	243
1886	0	57.364	57.364	0	0	0
1887	0	8.779	8.779	0	96	96
1888	0	25.090	25.090	0	0	0
1889	100	44.884	44.984	0	0	0
1890	0	0	0	0	0	0
1891	0	0	0	0	960	960
1892	0	41.988	41.988	400	25	425
1893	0	0	0	0	0	0
1894	262	67.938	68.200	100	3.534	3.634
1895	1.005	74.144	75.149	0	400	400
1896	200	106.417	106.617	0	350	350
1897	192	78.298	78.490	0	0	0
1898	7.108	45.780	52.888	0	0	0
1899	3.641	81.816	85.457	0	760	760
1900	4.299	66.241	70.540	0	0	0
1901	0	82.663	82.663	1.758	0	1.758
1902	0	66.709	66.709	0	2.082	2.082
1903	12.087	89.329	101.416	2.580	1.480	4.060
1904	5.930	107.609	113.539	6.447	60	6.507

¹²²⁹ C&N 1873-1909.

1905	26.714	58.970	85.684	701	663	1.364
1906	0	77.159	77.159	1.404	5.691	7.095
1907	0	104.234	104.234	1.693	420	2.113
1908	0	13.421	13.421	3.740	31	3.771
1909	0	17.720	17.720	17.906	100	18.006
Toplam			2.000.534			81.747

Ek-11:**Tablo 26:** ABD'nin üçüncü ülkelerden satın aldığı Osmanlı menşeli ürünler, 1857-1883: ¹²³⁰

Sene	Osmanlı Menşeli Ürünler (\$)			İngiltere'den ithal edilen (\$)
	Avrupa Türkiye'si	Asya Türkiye'si	Toplam	
1857			97.719	97.719
1858			182.778	171.778
1859			128.472	128.472
1860			409.610	408.831
1861			215.021	215.021
1862			369.395	343.905
1863			-	-
1864			-	-
1865			384.024	384.024
1866			537.108	536.634
1867			668.730	660.953
1868			800.147	798.609
1869			890.318	890.318
1870			1.517.806	1.503.525
1871			1.912.640	1.898.566
1872			-	-
1873			-	-
1874	142.137	1.753.780	1.895.917	1.895.111
1875	80.149	1.398.940	1.479.089	1.478.943
1876	53.405	1.047.270	1.100.675	1.095.143
1877	134.136	1.353.372	1.487.508	1.479.996
1878	138.341	1.539.482	1.677.823	1.677.232
1879	108.281	1.558.074	1.666.355	1.665.891
1880	222.294	2.290.764	2.513.058	2.456.278
1881	356.962	1.204.733	1.561.695	1.560.249
1882	238.575	807.603	1.046.178	967.083
1883	270.946	1.274.617	1.545.563	1.229.362
TOPLAM			24.087.629	23.543.643

¹²³⁰ C&N 1857-1883.

Ek-12:**Tablo 27:** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatında yıllara göre nominal değerle en çok satılan dört ürünün yüzde oranları, 1850-1909.¹²³¹

	1. Ürün		2. Ürün		3. Ürün		4. Ürün	
1850	28,68	yün	28,57	afyon	18,59	meyve	2,80	zeytinyağı
1851	53,58	yün	19,49	meyve	6,63	afyon	3,38	paçavra
1852	52,08	yün	19,44	meyve	5,49	paçavra	5,02	afyon
1853	51,24	yün	17,74	meyve	13,51	afyon	2,46	paçavra
1854	57,60	yün	16,48	meyve	7,55	afyon	1,47	paçavra
1855	54,01	yün	20,00	meyve	6,15	paçavra	5,74	afyon
1856	49,29	yün	29,71	meyve	5,62	paçavra	3,58	afyon
1857	54,72	yün	30,03	meyve	8,06	paçavra	0,97	afyon
1858	57,14	yün	26,80	meyve	5,39	paçavra	4,82	afyon
1859	40,52	yün	21,68	meyve	9,14	afyon	8,36	bitkisel boya
1860	40,50	yün	36,98	meyve	7,83	paçavra	4,05	bitkisel boya
1861	44,14	yün	29,89	meyve	7,93	bitkisel boya	6,25	paçavra
1862	66,91	yün	10,58	meyve	4,79	bitkisel boya	3,73	paçavra
1863	62,89	yün	15,76	pamuk	10,60	meyve	5,15	paçavra
1864	76,94	yün	7,22	paçavra	7,08	meyve	5,38	pamuk
1865	25,92	yün	23,73	paçavra	19,52	meyve	15,40	pamuk
1866	48,81	yün	24,00	meyve	8,89	paçavra	5,14	bitkisel boya
1867	48,11	yün	27,77	meyve	5,79	paçavra	3,15	zımpara taşı
1868	40,91	yün	33,30	meyve	10,37	paçavra	3,99	meyan kökü
1869	49,93	yün	26,61	meyve	8,07	bitkisel boya	5,30	meyan kökü
1870	52,35	yün	19,30	meyve	11,33	paçavra	3,85	bitkisel boya
1871	39,47	yün	31,39	meyve	13,87	meyan kökü	5,78	jüt
1872	37,21	yün	23,01	meyve	15,96	paçavra	14,32	meyan kökü
1873	47,09	yün	20,66	meyve	13,79	paçavra	11,22	meyan kökü
1874	31,95	meyan kökü	24,94	paçavra	21,05	yün	8,92	meyve
1875	45,15	meyan kökü	28,63	paçavra	19,14	meyve	1,19	sakız
1876	42,34	meyan kökü	20,82	paçavra	17,21	yün	11,02	meyve
1877	46,43	meyan kökü	38,62	paçavra	4,35	yün	0,58	tohum
1878	51,98	meyan kökü	16,20	paçavra	7,81	meyve	6,90	yün
1879	65,16	meyan kökü	18,50	yün	3,17	yağ	3,11	tohum
1880	43,90	afyon	28,12	meyan kökü	14,50	yün	5,21	tohum

¹²³¹ C&N 1850-1909.

1881	36,56	afyon	32,26	meyan kökü	6,96	yün	5,50	paçavra
1882	34,83	meyan kökü	18,48	meyve	14,43	afyon	10,16	yün
1883	29,18	meyan kökü	20,84	yün	13,11	meyve	7,77	afyon
1884	20,00	meyan kökü	19,73	afyon	17,56	yün	11,36	meyve
1885	22,06	afyon	19,30	yün	16,61	meyan kökü	15,39	meyve
1886	29,27	meyan kökü	21,23	afyon	15,50	yün	12,74	meyve
1887	30,17	meyan kökü	25,19	yün	15,57	afyon	9,57	meyve
1888	31,13	yün	17,76	afyon	14,74	meyan kökü	10,29	meyve
1889	41,38	yün	17,14	meyan kökü	11,81	meyve	11,04	afyon
1890	37,31	yün	19,05	afyon	14,76	meyan kökü	10,13	meyve
1891	19,56	yün	19,35	afyon	13,48	halı	13,22	meyve
1892	25,95	yün	17,63	afyon	16,76	meyan kökü	11,83	halı
1893	27,46	yün	24,58	meyan kökü	14,53	halı	13,53	afyon
1894	28,03	afyon	17,25	meyan kökü	14,31	halı	13,41	yün
1895	20,57	yün	16,04	meyan kökü	15,00	halı	13,59	meyve
1896	42,26	yün	16,05	meyve	12,74	meyan kökü	9,30	afyon
1897	29,93	yün	26,36	afyon	12,30	meyve	10,37	meyan kökü
1898	24,43	halı	16,82	yün	14,34	meyve	11,67	deri
1899	18,41	meyan kökü	16,20	halı	14,95	afyon	10,59	yün
1900	22,93	halı	13,83	yün	13,41	meyan kökü	10,74	deri
1901	22,38	halı	15,31	meyan kökü	13,67	afyon	10,31	deri
1902	27,48	halı	13,24	tütün	11,10	meyan kökü	10,39	deri
1903	24,65	halı	18,97	yün	16,71	tütün	11,06	meyve
1904	19,81	yün	18,75	halı	10,78	meyve	10,12	afyon
1905	25,83	yün	18,21	halı	12,55	meyan kökü	9,40	deri
1906	25,52	halı	15,49	yün	14,11	deri	9,95	meyve
1907	21,52	halı	17,35	yün	16,63	tütün	13,69	meyve
1908	19,58	tütün	18,08	yün	15,82	meyve	14,63	halı
1909	23,74	tütün	23,55	halı	10,84	meyve	8,69	deri

Ek-13:**Tablo 28:** Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalatında yıllara göre nominal değerle en çok satılan dört ürünün yüzde oranları, 1850-1909.¹²³²

	1. Ürün		2. Ürün		3. Ürün		4. Ürün	
1850	49,21	pamuklu	32,87	içki	6,16	tütün	2,79	cam
1851	50,80	içki	28,36	pamuklu	7,19	cam	3,09	mobilya
1852	44,78	pamuklu	41,14	içki	2,71	tütün	2,60	şeker
1853	45,84	pamuklu	31,14	içki	8,24	şeker	3,50	tütün
1854	55,38	içki	23,99	pamuklu	5,27	şeker	3,92	un
1855	60,85	içki	18,31	pamuklu	5,30	hayvansal	4,62	tütün
1856	46,58	içki	28,30	un	7,97	pamuklu	5,21	hayvansal
1857	51,85	içki	26,85	pamuklu	7,17	un	2,43	tütün
1858	76,39	içki	12,96	pamuklu	2,94	askerî	1,70	tütün
1859	53,51	içki	27,69	pamuklu	3,99	askerî	3,32	metal eşya
1860	71,86	içki	16,80	pamuklu	2,97	askerî	1,82	tütün
1861	65,15	içki	21,18	pamuklu	3,18	şeker	2,98	askerî
1862	77,66	içki	13,96	pamuklu	2,53	metal eşya	1,25	ayakkabı
1863	83,55	içki	4,52	şeker	3,67	pamuklu	1,81	mobilya
1864	57,13	içki	12,81	makine	11,91	gaz yağı	8,55	pamuklu
1865	70,22	içki	9,59	gaz yağı	5,60	makine	3,98	metal eşya
1866	64,92	içki	15,87	gaz yağı	2,24	mobilya	2,07	pamuklu
1867	64,80	içki	13,23	gaz yağı	5,43	pamuklu	5,01	makine
1868	62,08	içki	20,46	gaz yağı	3,97	pamuklu	3,06	tütün
1869	79,55	gaz yağı	10,78	pamuklu	4,13	içki	1,40	cam
1870	73,52	askerî	18,72	gaz yağı	6,00	makine	0,56	kimyasal
1871	93,67	gaz yağı	2,45	pamuklu	1,42	kimyasal	0,66	askerî
1872	73,63	gaz yağı	14,03	askerî	5,79	bakır	4,34	içki
1873	64,74	gaz yağı	27,65	askerî	3,77	içki	1,56	pamuklu
1874	51,78	gaz yağı	34,25	askerî	7,47	içki	2,18	pamuklu
1875	75,43	askerî	16,18	gaz yağı	4,66	lokomotif	1,62	pamuklu
1876	74,13	askerî	16,25	gaz yağı	3,71	şeker	3,17	pamuklu
1877	90,43	askerî	8,19	gaz yağı	0,92	pamuklu	0,13	içki
1878	92,19	gaz yağı	5,95	pamuklu	1,78	içki	0,03	saat
1879	71,78	askerî	23,09	gaz yağı	3,69	içki	0,77	buğday
1880	64,77	askerî	26,94	gaz yağı	4,06	deri	2,13	içki
1881	93,55	gaz yağı	3,08	buğday	2,03	pamuklu	0,77	içki
1882	72,30	gaz yağı	22,41	askerî	4,08	içki	0,46	pamuklu
1883	59,92	gaz yağı	37,07	askerî	1,72	pamuklu	0,57	içki

¹²³² C&N 1850-1909.

1884	74,11	gaz yağı	20,09	askerî	4,19	pamuklu	0,61	makine
1885	88,02	gaz yağı	4,78	makine	3,45	pamuklu	1,67	içki
1886	67,44	askerî	25,15	gaz yağı	4,72	pamuklu	0,67	makine
1887	73,47	gaz yağı	19,03	pamuklu	3,97	dikiş mak.	1,18	makine
1888	72,31	gaz yağı	22,39	pamuklu	1,47	ahşap	1,13	makine
1889	52,54	gaz yağı	18,47	pamuklu	9,59	makine	4,80	ilaç
1890	44,33	gaz yağı	20,70	pamuklu	8,94	mobilya	7,68	makine
1891	46,89	içki	28,28	gaz yağı	9,32	metal eşya	8,08	makine
1892	54,28	pamuklu	13,75	içki	10,16	gaz yağı	4,23	makine
1893	39,00	pamuklu	30,74	içki	18,04	makine	3,07	mobilya
1894	38,61	içki	20,76	makine	13,89	pamuklu	11,51	deri
1895	40,90	pamuklu	15,67	içki	12,73	makine	11,25	mobilya
1896	19,96	pamuklu	16,20	makine	13,44	metal eşya	8,94	deri
1897	37,45	pamuklu	19,69	gaz yağı	14,90	makine	10,48	metal eşya
1898	65,13	pamuklu	4,69	metal eşya	4,36	makine	2,20	ahşap
1899	36,42	un	25,01	pamuklu	9,05	metal eşya	7,32	içki
1900	34,16	çivi	15,66	pamuklu	12,69	un	7,31	makine
1901	24,09	pamuklu	21,80	çivi	10,02	yağ	6,95	içki
1902	27,41	pamuklu	14,63	makine	14,47	yağ	11,39	çivi
1903	29,48	pamuklu	18,38	yağ	11,97	makine	6,22	deri
1904	37,80	metal eşya	13,32	pamuklu	10,43	yağ	8,83	makine
1905	25,17	metal eşya	18,23	pamuklu	13,02	yağ	8,98	makine
1906	20,40	pamuklu	17,62	yağ	16,04	gaz yağı	9,02	tütün
1907	22,78	yağ	14,84	pamuklu	14,05	gaz yağı	13,04	makine
1908	44,84	yağ	14,76	metal eşya	9,12	pamuklu	8,63	makine
1909	51,71	yağ	16,60	metal eşya	11,45	pamuklu	7,20	ayakkabı

Ek-14:**Tablo 29:** *Afrika Türkiye'sinin ABD'ye ihracatı ile ABD'den ithalatı, 1855-1891:*¹²³³

Sene	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Sene	İhracat (\$)	İthalat (\$)
1855	43.592	-	1874	270.631	332.421
1856	-	-	1875	190.432	316.735
1857	106.158	28.163	1876	43.819	287.297
1858	93.083	107.637	1877	146.421	477.649
1859	105.399	12.210	1878	127.104	395.962
1860	71.709	36.420	1879	113.316	365.170
1861	26.329	60.420	1880	187.457	305.893
1862	146	3.080	1881	423.478	590.058
1863	0	0	1882	408.968	756.090
1864	89.383	27.531	1883	320.211	290.782
1865	47.632	0	1884	257.992	357.808
1866	12.222	0	1885	236.470	549.442
1867	0	39.624	1886	264.931	183.311
1868	760	41.527	1887	255.696	303.257
1869	-	-	1888	341.997	268.027
1870	-	-	1889	648.205	117.426
1871	-	-	1890	759.122	131.492
1872	-	-	1891	1.595.867	200.776
1873	263.318	225.406	TOPLAM	7.451.848	6.811.614

¹²³³ **C&N 1855-1891.** 1855'ten önce Osmanlı Afrikası'na dair kayıt yoktur. Veri 1892'den itibaren Mısır ve Trablusgarb olarak iki alt bölüme ayrıldığı için biz de dönemi ikiye ayırmak zorunda kaldık. Sadece 1867 ve 1868'in değerlerinin sadece Mısır'a ait olduğu kayıtlıdır. Aşağıdaki 1892-1909 verilerinden anlaşılacağı üzere bu tabloda olan hacmin çoğunluğu Mısır'a aittir.

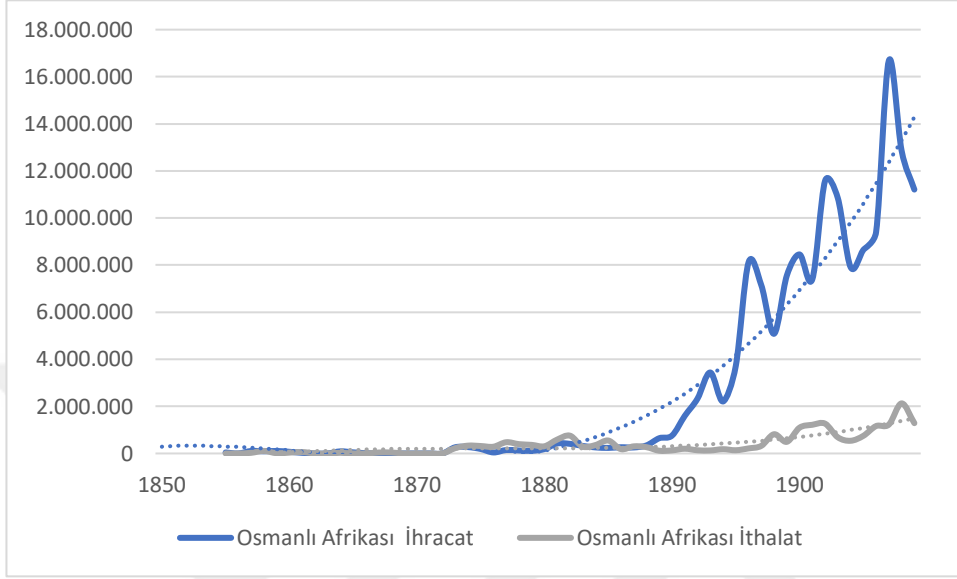
Ek-15:**Tablo 30:** Mısır ve Trablusgarb'ın ABD'ye ihracatı ile ABD'den ithalatı, 1892-1909:¹²³⁴

Sene	İhracat (\$)			İthalat (\$)		
	Mısır	Trablus	Toplam	Mısır	Trablus	Toplam
1892	2.250.484	80.155	2.330.639	136.274	0	136.274
1893	3.354.825	84.100	3.438.925	128.651	0	128.651
1894	2.165.485	42.544	2.208.029	181.252	0	181.252
1895	3.628.462	90.776	3.719.238	137.630	0	137.630
1896	8.043.797	71.014	8.114.811	215.540	0	215.540
1897	7.027.005	119.238	7.146.243	323.484	37	323.521
1898	5.017.707	65.810	5.083.517	816.605	0	816.605
1899	7.489.929	60.066	7.549.995	494.196	278	494.474
1900	8.278.022	174.297	8.452.319	1.095.488	50	1.095.538
1901	7.212.279	183.743	7.396.022	1.216.415	1.469	1.217.884
1902	11.368.301	209.494	11.577.795	1.266.484	0	1.266.484
1903	10.714.205	133.524	10.847.729	686.683	0	686.683
1904	7.868.244	47.393	7.915.637	539.398	0	539.398
1905	8.580.751	65.124	8.645.875	746.628	1.325	747.953
1906	9.391.621	8.418	9.400.039	1.162.563	1.488	1.164.051
1907	16.615.706	65.966	16.681.672	1.224.775	1.496	1.226.271
1908	12.863.051	1.614	12.864.665	2.124.344	3.010	2.127.354
1909	11.200.841	6.650	11.207.491	1.287.593	0	1.287.593
TOPLAM	143.070.715	1.509.926	144.580.641	13.784.003	9.153	13.793.156

¹²³⁴ C&N 1892-1909.

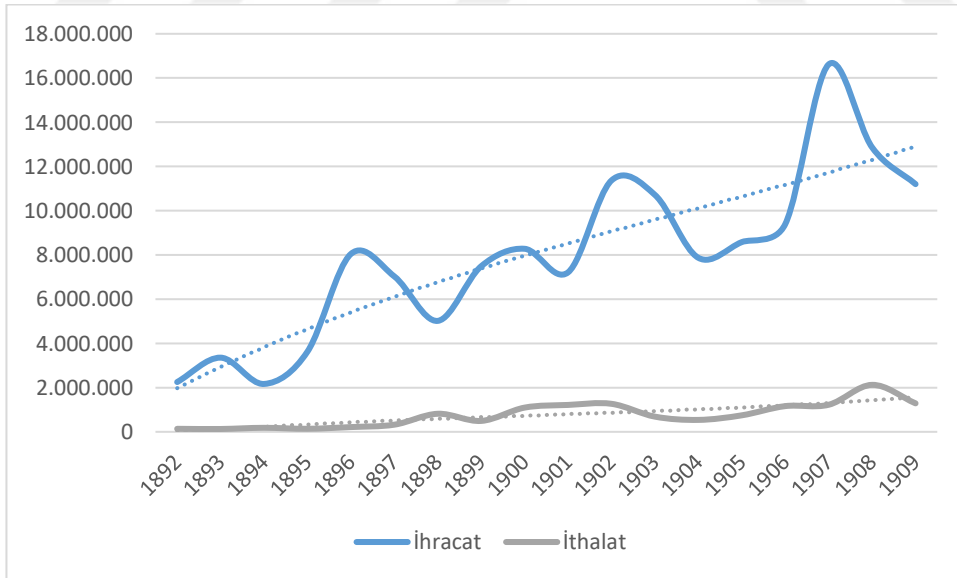
Ek-16:

Grafik 42: Afrika Türkiye'sinin ABD'ye ihracatı ve ABD'den ithalatı, 1855-1909:¹²³⁵

Ek-17:

Grafik 43: Mısır'ın ABD'ye ihracatı ve ABD'den ithalatı, 1892-1909:¹²³⁶

¹²³⁵ C&N 1855-1909.

¹²³⁶ C&N 1892-1909.

Ek-18:**Tablo 31:** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye işlenmemiş yün ihracatı, 1850-1909:¹²³⁷

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat	Ürün	İhr. Bölgesi
1850	3.132.722	228.902	0,07	Yün	Türkiye
1851	5.238.292	479.355	0,09	Yün	Türkiye
1852	3.355.320	289.656	0,09	Yün	Türkiye
1853	4.351.259	372.012	0,09	Yün	Türkiye
1854	4.360.326	460.285	0,11	Yün	Türkiye
1855	4.261.250	386.305	0,09	Yün	Asya
1855	415.497	29.917	0,07	Yün	Avrupa
1856	3.101.466	328.071	0,11	Yün	Asya
1856	303.294	28.926	0,10	Yün	Avrupa
1857	3.357.654	395.332	0,12	Yün	Asya
1857	90.032	5.135	0,06	Yün	Avrupa
1858	70	16	0,23	Yün	Asya
1858		515.170		Yün (20 sent/pounda kadar)	Asya
1858		105.959		Yün (20 sent/pounda kadar)	Avrupa
1859		225.446		Yün (20 sent/pounda kadar)	Asya
1859		45.874		Yün (20 sent/pounda kadar)	Avrupa
1860		371.995		Yün (20 sent/pounda kadar)	Asya
1860		20.959		Yün (20 sent/pounda kadar)	Avrupa
1861		352.455		Yün (20 sent/pounda kadar)	Asya
1861		547		Yün (20 sent/pounda kadar)	Avrupa
1862	3.710.506	392.616	0,11	Yün	Türkiye
1863	4.213.473	618.776	0,15	Yün	Türkiye
1864	5.534.693	805.115	0,15	Yün	Türkiye
1865	353.240	41.589	0,12	Yün (12 sent/pounda kadar)	Asya
1865	135.007	10.758	0,08	Yün (12 sent/pounda kadar)	Avrupa
1865	102.300	20.072	0,20	Yün (13-24 sent/pound)	Asya
1866	956.101	102.224	0,11	Yün	Asya
1866	317.474	58.209	0,18	Yün	Asya
1866	3.981	253	0,06	Yün	Avrupa
1867	90.091	16.475	0,18	Yün	Asya
1867	29.899	4.171	0,14	Yün (28 Temmuz 1866 tarihli yasa uyarınca)	Asya
1867	1.349.149	157.355	0,12	Yün (3 Mart 1865 tarihli yasa uyarınca)	Asya

¹²³⁷ **C&N 1850-1909.** İhracat bölgesi az olmakla birlikte bazı seneler sadece “Türkiye” olarak kayıtlı iken, çoğunlukla “Asya Türkiye’si” ve “Avrupa Türkiye’si” olarak ayrıma tabi tutulmuştur.

1867	17.076	1.920	0,11	Yün (3 Mart 1865 tarihli yasa uyarınca)	Avrupa
1868	1.993.876	205.324	0,10	Halı yünü	Asya
1868	282.597	51.112	0,18	Halı yünü	Asya
1868	168.602	19.746	0,12	Halı yünü	Avrupa
1869	3.667.153	441.721	0,12	Yün	Türkiye
1870	3.068.755	351.020	0,11	Yün	Türkiye
1871	1.868.653	203.820	0,11	Yün	Türkiye
1872	2.127.551	311.928	0,15	Yün	Türkiye
1873	2.170.385	356.729	0,16	Yün	Asya
1873	642.455	49.868	0,08	Yün	Avrupa
1874	894.154	107.548	0,12	Yün	Asya
1874	12.295	1.141	0,09	Yün	Avrupa
1875	200	40	0,20	Yün	Asya
1875	3.229	131	0,04	Yün	Avrupa
1876	513.881	67.310	0,13	Yün	Asya
1876	6.023	549	0,09	Yün	Avrupa
1877	106.786	11.879	0,11	Yün	Asya
1877	343	11	0,03	Yün	Avrupa
1878	249.672	29.667	0,12	Yün	Asya
1879	593.617	100.508	0,17	Yün	Asya
1880	1.207.576	134.065	0,11	Yün	Asya
1880	1.350	524	0,39	Yün	Avrupa
1881	522.193	66.093	0,13	Yün	Asya
1881	29.370	2.594	0,09	Yün	Avrupa
1882	905.183	114.604	0,13	Yün	Asya
1882	211.308	25.417	0,12	Yün	Avrupa
1883	1.071.969	135.103	0,13	Yün	Asya
1883	981.032	130.155	0,13	Yün	Avrupa
1884	4.913.770	527.366	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1884	332.055	31.152	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1885	170	200	1,18	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1885	343	211	0,62	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1885	5.455.457	540.670	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1885	118.593	12.736	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1886	22.339	6.521	0,29	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1886	1.514	363	0,24	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1886	121.110	33.747	0,28	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1886	4.966.942	473.386	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1886	371.440	29.138	0,08	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1887	9.527	1.111	0,12	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya

1887	2.752	318	0,12	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1887	26.651	5.821	0,22	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1887	680.327	180.544	0,27	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1887	8.835.423	864.636	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1887	690.387	70.533	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1888	33.241	4.840	0,15	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1888	127.325	33.034	0,26	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1888	203.438	55.416	0,27	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1888	9.860.686	986.722	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1888	918.173	93.443	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1889	103.411	10.578	0,10	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1889	31.870	5.381	0,17	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1889	34.297	7.463	0,22	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1889	37.931	8.497	0,22	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1889	11.793.942	1.161.151	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1889	1.401.019	150.531	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1890	43.327	7.004	0,16	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1890	46.785	17.581	0,38	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1890	403.238	106.569	0,26	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1890	6.617.529	679.652	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1890	852.830	93.223	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1891	145.865	38.153	0,26	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1891	5.629.559	568.091	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1891	914.615	101.823	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1892	1.060.585	257.172	0,24	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1892	85.577	30.217	0,35	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1892	9.109.258	831.549	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1892	1.398.357	151.708	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1893	483	19	0,04	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1893	704.964	167.180	0,24	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1893	13.316.069	1.202.852	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1893	2.533.638	254.119	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1894	9.877	2.763	0,28	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1894	187.973	56.867	0,30	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1894	3.894.324	371.738	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1894	965.155	78.306	0,08	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1895	2.862	322	0,11	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1895	13.234	1.062	0,08	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1895	3.117	801	0,26	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1895	19.064	5.852	0,31	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya

1895	781.539	213.151	0,27	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1895	95.039	25.988	0,27	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1895	6.821.987	594.910	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1895	485.709	44.788	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1895	1.863.900	163.862	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1895	63.136	5.918	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1896	7.229	507	0,07	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1896	430.624	201.078	0,47	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1896	741.490	253.374	0,34	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1896	5.015.811	471.704	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1896	5.062.343	505.697	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1897	422.794	131.345	0,31	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1897	6.497.111	636.744	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1897	901.583	88.576	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1898	500	140	0,28	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1898	29.169	6.826	0,23	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1898	120.375	12.209	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1898	4.983.951	501.202	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1898	27.006	2.207	0,08	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1898	597.792	59.510	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1899	115.845	11.098	0,10	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1899	313.454	107.208	0,34	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1899	3.944.085	394.188	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1899	773.160	78.864	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1900	747.920	260.511	0,35	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1900	6.080.214	619.906	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1900	1.779.165	173.407	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1901	26.158	11.004	0,42	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1901	235.758	92.226	0,39	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1901	4.905.182	474.743	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1901	1.475.837	144.061	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1902	207.809	67.563	0,33	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1902	5.819.905	575.273	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1902	1.277.303	120.235	0,09	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1903	404	106	0,26	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1903	213.608	43.842	0,21	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1903	697.668	200.324	0,29	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1903	6.848.295	752.503	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1903	2.268.816	236.510	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1904	17.932	1.570	0,09	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya

1904	85.608	25.208	0,29	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1904	1.136.875	299.651	0,26	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1904	10.999.205	1.339.817	0,12	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1904	2.343.525	231.405	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1905	228.794	50.437	0,22	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1905	123.819	33.092	0,27	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1905	2.112.061	590.975	0,28	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1905	12.409.991	1.706.043	0,14	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1905	4.454.640	509.366	0,11	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1906	3.359	571	0,17	1. Sınıf: Giysi yünü	Asya
1906	62.752	17.307	0,28	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1906	476.870	142.660	0,30	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1906	11.172.790	1.587.592	0,14	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1906	2.023.972	259.446	0,13	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1907	315	54	0,17	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1907	11.802	4.953	0,42	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1907	151.606	58.696	0,39	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1907	10.494.080	1.982.067	0,19	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1907	2.997.587	486.225	0,16	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1908	150	38	0,25	1. Sınıf: Giysi yünü	Avrupa
1908	88.968	30.486	0,34	2. Sınıf: Tarama yünü	Asya
1908	886.864	315.060	0,36	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1908	7.042.864	1.294.772	0,18	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1908	2.155.635	300.985	0,14	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
1909	19.728	7.441	0,38	2. Sınıf: Tarama yünü	Avrupa
1909	7.017.879	858.810	0,12	3. Sınıf: Halı yünü	Asya
1909	912.525	89.589	0,10	3. Sınıf: Halı yünü	Avrupa
TOPLAM	323.244.668	40.618.213			

Ek-19:**Tablo 32:** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye halı ihracatı, 1882-1909.¹²³⁸

Sene	Miktar (Yarda kare)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)	İhr. Bölgesi
1882	21.590	47.050	2,18	Asya
1882	19.944	39.623	1,99	Avrupa
1883	29.316	55.682	1,90	Asya
1883	16.177	33.622	2,08	Avrupa
1884	55.416	136.080	2,46	Asya
1884	50.211	91.470	1,82	Avrupa
1885	39.183	95.636	2,44	Asya
1885	46.608	96.210	2,06	Avrupa
1886	43.477	101.838	2,34	Asya
1886	59.216	126.536	2,14	Avrupa
1887	60.448	140.537	2,32	Asya
1887	116.458	230.237	1,98	Avrupa
1888	51.897	133.309	2,57	Asya
1888	96.639	202.536	2,10	Avrupa
1889	7.750	16.214	2,09	Asya
1889	5.974	9.283	1,55	Avrupa
1890	1.144	4.216	3,69	Asya
1890	3.836	8.707	2,27	Avrupa
1891	46.817	166.581	3,56	Asya
1891	142.773	462.033	3,24	Avrupa
1892	60.268	198.257	3,29	Asya
1892	136.978	384.695	2,81	Avrupa
1893	87.062	266.947	3,07	Asya
1893	223.902	625.588	2,79	Avrupa
1894	50.350	155.166	3,08	Asya
1894	146.402	397.395	2,71	Avrupa
1895	61.739	143.659	2,33	Asya
1895	261.306	634.668	2,43	Avrupa
1896	22.478	52.770	2,35	Asya
1896	18.770	61.215	3,26	Avrupa
1897	19.918	51.367	2,58	Asya
1897	16.743	59.578	3,56	Avrupa
1898	91.905	284.780	3,10	Asya
1898	213.627	801.157	3,75	Avrupa

¹²³⁸ C&N 1882-1909.

1899	68.933	193.126	2,80	Asya
1899	227.428	720.954	3,17	Avrupa
1900	65.659	173.302	2,64	Asya
1900	455.366	1.605.074	3,52	Avrupa
1901	97.660	252.921	2,59	Asya
1901	356.774	1.377.019	3,86	Avrupa
1902	74.810	191.500	2,56	Asya
1902	560.969	2.253.288	4,02	Avrupa
1903	79.005	225.321	2,85	Asya
1903	577.042	2.380.423	4,13	Avrupa
1904	95.432	301.855	3,16	Asya
1904	386.527	1.495.681	3,87	Avrupa
1905	30.585	111.975	3,66	Asya
1905	476.821	1.926.986	4,04	Avrupa
1906	44.992	145.994	3,24	Asya
1906	712.343	3.170.094	4,45	Avrupa
1907	61.195	220.216	3,60	Asya
1907	609.302	2.922.675	4,80	Avrupa
1908	32.423	120.841	3,73	Asya
1908	312.499	1.453.240	4,65	Avrupa
1909	76.306	287.022	3,76	Asya
1909	591.485	2.639.629	4,46	Avrupa
TOPLAM	8.319.878	30.483.778		

Ek-20:**Tablo 33:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye meyan kökü ihracatı, 1884-1909:*¹²³⁹

Sene	Miktar (Pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1884	33.903.717	658.612	0,02
1885	23.314.775	484.653	0,02
1886	51.962.601	1.072.645	0,02
1887	70.638.200	1.418.829	0,02
1888	38.705.498	598.840	0,02
1889	48.418.858	692.450	0,01
1890	42.828.331	570.120	0,01
1891	37.811.702	535.689	0,01
1892	59.130.702	825.757	0,01
1893	37.984.833	644.899	0,02
1894	41.135.724	666.310	0,02
1895	50.502.825	832.109	0,02
1896	49.250.804	755.644	0,02
1897	43.555.327	702.778	0,02
1898	31.011.707	495.105	0,02
1899	68.413.755	1.039.022	0,02
1900	71.203.661	1.039.584	0,01
1901	66.909.052	1.115.015	0,02
1902	56.114.224	987.287	0,02
1903	52.429.861	916.223	0,02
1904	59.313.138	960.455	0,02
1905	87.300.037	1.404.574	0,02
1906	68.463.932	1.049.779	0,02
1907	25.940.089	401.834	0,02
1908	69.746.894	1.184.168	0,02
1909	53.472.835	850.795	0,02
TOPLAM	1.339.463.082	21.903.176	

¹²³⁹ C&N 1884-1909.

Ek-21:**Tablo 34:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye incir ihracatı, 1850-1868 ile 1884-1909.*¹²⁴⁰

Sene	Tonaj (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1850	2.480.680	117.113	0,05
1851	2.961.182	120.451	0,04
1852	2.594.977	82.021	0,03
1853	3.271.325	103.575	0,03
1854	2.171.906	108.320	0,05
1855	2.620.013	101.378	0,04
1856	4.083.614	201.072	0,05
1857	4.679.786	196.264	0,04
1858	4.403.628	273.774	0,06
1859	3.908.916	127.934	0,03
1860	6.922.493	338.326	0,05
1861	5.575.167	222.036	0,04
1862	877.557	60.887	0,07
1863	2.526.969	99.577	0,04
1864	1.319.560	69.970	0,05
1865	901.395	48.279	0,05
1866	2.407.696	71.425	0,03
1867	2.038.765	98.160	0,05
1868	4.106.123	216.621	0,05
1884	5.263.156	337.168	0,06
1885	5.771.978	376.814	0,07
1886	5.151.689	389.180	0,08
1887	6.780.461	372.517	0,05
1888	6.639.277	339.246	0,05
1889	8.162.982	371.483	0,05
1890	6.906.616	301.112	0,04
1891	6.199.124	486.767	0,08
1892	4.905.384	314.716	0,06
1893	8.426.723	455.643	0,05
1894	4.695.320	237.551	0,05
1895	7.335.216	380.822	0,05
1896	10.345.383	567.343	0,05
1897	7.146.531	449.857	0,06
1898	6.872.857	406.213	0,06
1899	1.609.797	189.728	0,12

¹²⁴⁰ C&N 1850-1868, 1884-1909.

1900	6.802.055	434.539	0,06
1901	6.993.382	335.460	0,05
1902	7.877.710	363.687	0,05
1903	11.642.909	584.789	0,05
1904	10.765.430	543.502	0,05
1905	11.353.097	534.977	0,05
1906	15.395.920	633.117	0,04
1907	21.251.082	1.005.900	0,05
1908	15.507.266	743.028	0,05
1909	13.242.678	606.459	0,05
TOPLAM	282.895.775	14.418.801	

Ek-22:**Tablo 35: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye üzüm ihracatı, 1850-1868 ile 1884-1909.¹²⁴¹**

Sene	Tonaj (pound)	Miktar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1850	301.473	9.022	0,03
1851	220.019	10.374	0,05
1852	88.258	4.593	0,05
1853	750.891	24.009	0,03
1854	709.257	19.154	0,03
1855	1.784.877	49.948	0,03
1856	256.986	12.318	0,05
1857	154.846	14.638	0,09
1858	227.595	12.908	0,06
1859	283.518	17.146	0,06
1860	248.267	16.737	0,07
1861	294.197	17.037	0,06
1862	21.930	1.422	0,06
1863	67.204	3.312	0,05
1864	77.558	4.114	0,05
1865	30.387	2.075	0,07
1866	113.949	7.273	0,06
1867	15.711	1.181	0,08
1868	63.216	4.865	0,08
1884	277.205	11.951	0,04
1885	1.247.342	56.272	0,05
1886	1.448.838	72.069	0,05
1887	1.328.911	55.236	0,04
1888	1.260.752	50.929	0,04
1889	2.112.353	77.436	0,04
1890	1.355.510	75.138	0,06
1891	1.120.906	123.234	0,11
1892	1.767.735	110.129	0,06
1893	4.407.641	185.764	0,04
1894	2.506.302	77.537	0,03
1895	5.283.828	182.186	0,03
1896	6.909.966	276.769	0,04
1897	6.185.743	286.832	0,05
1898	3.569.659	219.170	0,06
1899	1.692.017	111.736	0,07

¹²⁴¹ C&N 1850-1868, 1884-1909.

1900	3.576.336	205.661	0,06
1901	843.638	65.168	0,08
1902	2.030.374	136.227	0,07
1903	3.055.679	195.128	0,06
1904	3.850.444	132.157	0,03
1905	1.687.011	67.964	0,04
1906	7.372.645	241.249	0,03
1907	1.068.011	76.724	0,07
1908	1.646.068	125.086	0,08
1909	2.760.386	135.848	0,05
TOPLAM	76.075.439	3.585.726	

Ek-23:

Tablo 36: *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye hurma ihracatı, 1891-1909.*¹²⁴²

Sene	Miktar (pound)	Değer (\$)	Br. Fiyat (\$)
1891	2.745	286	0,10
1893	3.019.443	99.407	0,03
1894	3.028.975	108.969	0,04
1895	6.253.998	127.997	0,02
1896	5.118.175	92.959	0,02
1897	4.750.623	90.150	0,02
1898	3.584	172	0,05
1899	3.572.308	58.696	0,02
1900	4.482.229	43.932	0,01
1901	7.130.092	108.855	0,02
1902	14.574.570	213.608	0,01
1903	14.668.768	326.880	0,02
1904	12.596.028	271.104	0,02
1905	12.151.148	135.340	0,01
1906	16.367.172	312.885	0,02
1907	27.849.405	749.264	0,03
1908	23.478.417	633.565	0,03
1909	18.772.026	431.290	0,02
TOPLAM	177.819.706	3.805.359	

¹²⁴² C&N 1891-1909.

Ek-24:**Tablo 37:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ham afyon ihracatı, 1850-1909:*

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1850	85.433	228.917	2,68
1851	22.597	59.798	2,65
1852	10.483	27.959	2,67
1853	39.651	98.357	2,48
1854	22.632	60.655	2,68
1855	14.932	45.416	3,04
1856	9.457	26.598	2,81
1857	2.124	7.124	3,35
1858	25.788	52.399	2,03
1859	14.941	61.261	4,10
1860	2.590	10.488	4,05
1861	1.207	4.612	3,82
1862	2.704	8.554	3,16
1863	1.580	6.190	3,92
1864	2.254	9.968	4,42
1865	2.464	7.606	3,09
1866	1.348	3.448	2,56
1867	1.549	4.587	2,96
1868	0	0	0,00
1869	0	0	0,00
1870	0	0	0,00
1871	0	0	0,00
1872	206	724	3,51
1873	0	0	0,00
1874	0	0	0,00
1875	0	0	0,00
1876	0	0	0,00
1877	0	0	0,00
1878	3.440	11.255	3,27
1879	0	0	0,00
1880	96.039	445.117	4,63
1881	73.169	423.701	5,79
1882	112.342	327.385	2,91

1883	42.232	143.620	3,40
1884	273.618	649.650	2,37
1885	264.779	643.675	2,43
1886	350.564	778.060	2,22
1887	352.541	732.130	2,08
1888	288.625	721.643	2,50
1889	254.618	445.863	1,75
1890	312.421	735.930	2,36
1891	368.820	902.644	2,45
1892	508.526	868.799	1,71
1893	470.445	835.495	1,78
1894	478.870	1.082.683	2,26
1895	326.630	652.588	2,00
1896	313.061	551.384	1,76
1897	895.878	1.785.946	1,99
1898	74.681	147.763	1,98
1899	370.220	843.528	2,28
1900	382.834	751.205	1,96
1901	460.875	995.795	2,16
1902	289.960	603.615	2,08
1903	351.191	662.910	1,89
1904	445.821	969.950	2,18
1905	467.447	868.285	1,86
1906	312.534	715.423	2,29
1907	333.698	760.766	2,28
1908	51.863	181.485	3,50
1909	271.837	989.514	3,64
TOPLAM	9.863.519	21.952.468	

Ek-25:**Tablo 38:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye keçi derisi ihracatı, 1872-1909.*¹²⁴³

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1872		2.675	
1884		149.273	
1885		56.114	
1886		302	
1887		12.926	
1888		73.539	
1889		80.205	
1890		215.048	
1891		504.345	
1892		247.807	
1893		241.214	
1894		132.304	
1895	2.334.432	426.363	0,18
1896	1.777.841	315.217	0,18
1897	1.751.515	348.251	0,20
1898	2.201.212	503.901	0,23
1899	1.889.464	408.966	0,22
1900	2.754.242	500.166	0,18
1901	2.686.045	554.446	0,21
1902	2.879.141	720.836	0,25
1903	2.812.383	714.955	0,25
1904	2.193.876	592.707	0,27
1905	2.687.787	737.749	0,27
1906	4.799.568	1.174.579	0,24
1907	3.100.157	902.152	0,29
1908	1.017.539	230.331	0,23
1909	3.236.676	707.564	0,22
TOPLAM	38.121.878	10.553.935	

¹²⁴³ C&N 1872-1909.

Ek-26:**Tablo 39:** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yaprak tütün ihracatı, 1850-1909.¹²⁴⁴

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1850-1889	412.254	104.315	0,25
1890	31.929	12.742	0,40
1891	21.072	11.243	0,53
1892	21.520	13.772	0,64
1893	112.009	36.897	0,33
1894	181.047	33.979	0,19
1895	216.464	96.537	0,45
1896	129.563	38.410	0,30
1897	354.688	98.923	0,28
1898	440.626	129.369	0,29
1899	477.035	160.244	0,34
1900	831.189	275.238	0,33
1901	746.961	293.327	0,39
1902	3.186.852	1.176.723	0,37
1903	3.304.883	1.766.318	0,53
1904	1.460.964	735.618	0,50
1905	2.355.563	1.044.507	0,44
1906	3.090.106	1.258.740	0,41
1907	7.225.412	2.428.103	0,34
1908	4.820.182	2.105.201	0,44
1909	6.504.897	2.949.410	0,45
TOPLAM	35.925.216	14.769.616	

¹²⁴⁴ C&N 1850-1909.

Ek-27:

Tablo 40: Osmanlı Devleti'nin ABD'ye zımpara taşı ihracatı, 1861-1868 ile 1893-1909.¹²⁴⁵

Sene	Miktar (ton)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1861	103	4.102	39,97
1862	36	1.236	34,76
1863	186	5.077	27,24
1864	476	13.984	29,41
1865	333	11.653	34,99
1866	236	8.038	34,06
1867	369	11.782	31,93
1868	60	2.876	47,93
1893	4.877	97.700	20,03
1894	3.113	57.564	18,49
1895	4.006	68.096	17,00
1896	4.083	63.287	15,50
1897	3.908	67.269	17,21
1898	3.425	57.863	16,89
1899	6.683	101.942	15,25
1900	8.010	108.342	13,53
1901	12.640	229.065	18,12
1902	4.628	91.352	19,74
1903	3.535	73.615	20,82
1904	4.196	86.334	20,58
1905	5.250	98.426	18,75
1906	7.166	179.272	25,02
1907	10.836	197.215	18,20
1908	11.960	214.980	17,97
1909	5.856	113.216	19,33
TOPLAM	105.970	1.964.286	18,54

¹²⁴⁵ C&N 1861-1868, 1893-1909.

Ek-28:**Tablo 41:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye krom ihracatı, 1895-1909.*¹²⁴⁶

Sene	Miktar (ton)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1895	5.950	51.090	8,59
1896	6.040	61.069	10,11
1897	5.515	71.516	12,97
1898	1.788	31.325	17,52
1899	8.144	112.481	13,81
1900	16.859	289.502	17,17
1901	7.835	142.545	18,19
1902	15.746	266.215	16,91
1903	11.763	193.219	16,43
1904	8.443	124.810	14,78
1905	2.000	22.844	11,42
1906	6.276	93.170	14,85
1907	0	0	
1908	439	5.312	12,10
1909	0	0	
TOPLAM	96.798	1.465.098	

Ek-29:**Tablo 42:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'ye manganez ihracatı, 1897-1902.*¹²⁴⁷

Sene	Miktar (ton)	Tutar (\$)	Br. Fiyat
1895	2.540	17.501	6,89
1896	3.834	24.099	6,29
1897	11.080	109.856	9,91
1898	6.310	42.223	6,69
1899	13.513	90.437	6,69
1900	21.407	159.482	7,45
1901	13.826	100.781	7,29
1902	16.642	119.231	7,16
TOPLAM	89.152	663.610	

¹²⁴⁶ C&N 1895-1909.¹²⁴⁷ C&N 1897-1902.

Ek-30:**Tablo 43:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'den gaz yağı ithalatı, 1864-1909:*¹²⁴⁸

Sene	Miktar (galon)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1864	33.550	20.007	0,60
1865	46.700	41.098	0,88
1866	118.930	89.737	0,75
1867	137.792	59.098	0,43
1868	441.810	138.721	0,31
1869	1.305.090	497.617	0,38
1870	1.505.164	480.256	0,32
1871	4.037.993	1.170.012	0,29
1872	3.180.949	890.535	0,28
1873	2.970.202	852.432	0,29
1874	5.416.385	1.148.035	0,21
1875	3.470.733	635.758	0,18
1876	3.011.539	503.771	0,17
1877	3.154.999	724.145	0,23
1878	5.725.526	937.664	0,16
1879	7.811.669	1.000.569	0,13
1880	4.546.950	432.955	0,10
1881	7.053.415	850.594	0,12
1882	12.440.144	1.322.550	0,11
1883	6.537.862	646.534	0,10
1884	8.330.719	813.420	0,10
1885	7.983.197	749.471	0,09
1886	3.766.740	346.857	0,09
1887	4.033.704	341.094	0,08
1888	2.835.474	236.164	0,08
1889	438.253	37.028	0,08
1890	209.490	19.902	0,10
1891	395.062	35.655	0,09
1892	311.560	20.948	0,07
1893	0	0	
1894	208.000	12.896	0,06
1895	40.000	2.560	0,06
1896	0	0	
1897	359.000	24.951	0,07

¹²⁴⁸ C&N 1864-1909.

1898	0	0	
1899	0	0	
1900	0	0	
1901	0	0	
1902	236.600	18.573	0,08
1903	0	0	
1904	0	0	
1905	0	0	
1906	2.731.050	215.445	0,08
1907	2.138.590	218.775	0,10
1908	620.000	67.580	0,11
1909	758.750	78.775	0,10
TOPLAM	108.343.591	15.682.182	

Ek-31:

Tablo 44: Osmanlı Devleti'nin ABD'den rom ithalatı, 1850-1909:

Sene	Miktar (Proof Galon)	Miktar (Galon)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1850		217.052	64.089	0,30
1851		276.811	80.976	0,29
1852		411.450	107.719	0,26
1853		231.784	63.595	0,27
1854		354.946	120.857	0,34
1855		1.175.710	459.322	0,39
1856		1.301.720	631.558	0,49
1857		557.576	257.009	0,46
1858		1.728.375	580.180	0,34
1859		971.982	311.416	0,32
1860		1.500.099	466.827	0,31
1861		1.121.471	304.183	0,27
1862		811.577	207.686	0,26
1863		1.400.139	462.710	0,33
1864		227.399	85.311	0,38
1865		283.986	225.227	0,79
1866		653.390	200.466	0,31
1867		448.768	152.958	0,34
1868		303.793	159.339	0,52
1869		45.280	26.818	0,59
1870		0	0	

1871		0	0	
1872		76.348	52.454	0,69
1873		89.366	24.894	0,28
1874		150.001	40.954	0,27
1875		0	0	
1876		190.321	50.760	0,27
1877		0	0	
1878		0	0	
1879		8.545	2.137	0,25
1880		25.793	5.158	0,20
1881		0	0	
1882		81.120	25.097	0,31
1883		17.680	6.100	0,35
1884	9.242		2.906	0,31
1885	50.356		14.261	0,28
1886	9.077		2.360	0,26
1887	4.531		1.133	0,25
1888	0		0	
1889	0		0	
1890	0		0	
1891	45.921		60.873	1,33
1892	19.482		23.359	1,20
1893	42.893		54.931	1,28
1894	64.425		74.187	1,15
1895	21.092		26.148	1,24
1896	0		0	
1897	0		0	
1898	1.411		1.930	1,37
1899	26.097		34.362	1,32
1900	21.017		28.807	1,37
1901	30.720		37.965	1,24
1902	30.399		41.701	1,37
1903	23.853		31.563	1,32
1904	28.367		36.729	1,29
1905	19.664		26.558	1,35
1906	22.454		31.724	1,41
1907	12.863		17.092	1,33
1908	4.856		6.561	1,35
1909	9.616		12.932	1,34
TOPLAM	498.336	14.662.482	5.743.882	

Ek-32:**Tablo 45:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'den pamuklu kumaş ithalatı, 1850-1863.*¹²⁴⁹

Sene	Tutar (\$)	Ürün
1850	94.340	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1850	6.240	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1851	46.313	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1852	118.762	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1852	285	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1853	81.742	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1853	13.266	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1854	45.538	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1854	132	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1855	21.178	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1855	124.281	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1856	60.128	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1856	50.281	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1857	48.339	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1857	93.012	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1858	8.700	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1858	92.656	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1859	15.310	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1859	145.187	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1860	9.740	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1860	108.638	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1861	29.002	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1861	76.163	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı
1862	61.587	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
1863	16.612	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)
TOPLAM	1.367.432	

¹²⁴⁹ C&N 1850-1863.

Ek-33:**Tablo 46:** Osmanlı Devleti'nin ABD'den pamuklu kumaş ithalatı, 1864-1909.¹²⁵⁰

Sene	Miktar (yarda)	Tutar (\$)	Emtia	Br. Fiyat
1864	34.116	14.369	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,42
1865	5.000	2.512	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,50
1866	48.139	11.700	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,24
1867	20.730	4.191	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,20
1867	68.177	17.857	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,26
1868	155.918	24.738	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,16
1869	321.206	51.393	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,16
1869	86.400	19.008	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,22
1870	43.753	7.600	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,17
1871	105.997	13.938	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,13
1871	77.637	11.344	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,15
1872	52.725	8.048	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,15
1873	101.907	15.447	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,15
1873	37.472	5.106	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,14
1874	339.132	37.124	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,11
1874	90.928	11.101	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,12
1875	192.099	19.435	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,10
1875	361.151	44.279	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,12
1876	657.867	63.823	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,10
1876	328.356	34.546	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,11
1877	819.697	65.361	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1877	199.023	15.897	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08
1878	508.021	37.569	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1878	310.038	22.952	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,07
1879	30.988	1.948	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1880	204.000	13.755	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1880	111.561	8.516	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08

¹²⁵⁰ C&N 1864-1909.

1881	95.000	7.269	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1881	148.597	11.149	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08
1882	92.000	7.393	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1882	8.334	1.000	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,12
1883	212.103	16.156	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1883	21.398	2.373	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,11
1884	387.333	27.129	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1884	213.212	18.834	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,09
1885	421.634	27.643	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1885	19.964	1.745	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,09
1886	967.880	62.647	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1886	19.899	1.571	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08
1887	1.303.360	83.061	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1887	61.823	5.332	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,09
1888	835.562	57.710	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1888	258.064	15.305	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1889	173.282	12.317	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1890	137.060	9.224	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1890	1.000	70	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,07
1892	444.495	33.346	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1892	1.022.107	77.343	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08
1893	13.361	1.003	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1893	1.149.306	67.537	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1894	110.612	6.974	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1894	317.209	19.293	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1895	49.795	2.885	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1895	1.184.247	67.090	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1896	24.486	1.876	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,08
1896	219.460	11.817	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,05
1897	864.880	46.706	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,05
1898	622.962	29.383	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,05
1898	4.284.371	218.459	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,05

1899	234.512	11.172	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,05
1899	2.305.198	117.288	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,05
1900	244.298	14.406	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1900	1.151.446	73.189	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1901	833.645	45.825	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,05
1901	1.507.620	92.847	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1902	795.794	51.587	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,06
1902	2.652.318	153.007	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1903	307.071	20.335	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1903	3.656.153	204.807	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,06
1904	346.831	24.866	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1904	1.830.212	120.861	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,07
1905	321.642	23.514	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1905	2.004.559	133.567	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,07
1906	2.588.622	184.626	Renklendirilmemiş (ağartılmamış ya da ağartılmış)	0,07
1906	1.675.932	119.607	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,07
1907	1.982.413	209.603	Ağartılmamış (renklendirilmemiş)	0,11
1907	74.358	6.201	Ağartılmış (renklendirilmemiş)	0,08
1907	290.038	29.262	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,10
1908	2.083.303	148.012	Ağartılmamış (renklendirilmemiş)	0,07
1908	42.738	3.596	Ağartılmış (renklendirilmemiş)	0,08
1908	98.583	10.174	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,10
1909	3.832.628	248.899	Ağartılmamış (renklendirilmemiş)	0,06
1909	84.426	6.321	Ağartılmış (renklendirilmemiş)	0,07
1909	364.448	30.230	Renklendirilmiş, boyanmış ya da baskılı	0,08
TOPLAM	52.305.622	3.618.999		

Ek-34:**Tablo 47:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'den margarin ithalatı, 1899-1909.*¹²⁵¹

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1899	19.503	1.122	0,06
1900	88.370	7.050	0,08
1901	45.009	2.895	0,06
1902	922.475	71.536	0,08
1903	1.201.566	108.537	0,09
1904	806.735	52.493	0,07
1905	1.035.395	68.174	0,07
1906	3.389.315	246.733	0,07
1907	4.965.249	382.648	0,08
1908	7.642.570	672.746	0,09
1909	3.591.120	329.302	0,09
TOPLAM	23.707.307	1.194.236	

Ek-35:**Tablo 48:** *Osmanlı Devleti'nin ABD'den pamuk yağı ithalatı, 1880-1909.*¹²⁵²

Sene	Miktar (galon)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1880	9.400	4.371	0,47
1892	2.489	900	0,36
1896	5.000	1.700	0,34
1900	7.753	2.341	0,30
1901	100	15	0,15
1903	7.825	3.109	0,40
1904	7.350	3.315	0,45
1905	26.634	8.815	0,33
1906	35.247	11.727	0,33
1907	14.272	6.860	0,48
1908	485.793	207.911	0,43
1909	2.232.851	943.188	0,42
TOPLAM	2.834.714	1.194.252	

¹²⁵¹ C&N 1899-1909.¹²⁵² C&N 1880-1909.

Ek-36:

Tablo 49: Osmanlı Devleti'nin ABD'den tel çivi ithalatı, 1900-1909.¹²⁵³

Sene	Miktar (pound)	Tutar (\$)	Br. Fiyat (\$)
1900	8.715.082	193.443	0,02
1901	6.106.616	127.375	0,02
1902	3.930.417	76.472	0,02
1903	2.178.715	36.790	0,02
1904	1.549.118	30.827	0,02
1905	1.798.211	35.669	0,02
1906	2.491.016	46.579	0,02
1907	3.668.734	84.074	0,02
1908	2.849.310	61.123	0,02
1909	87.256	1.801	0,02
TOPLAM	33.374.475	694.153	

Ek-37:

Tablo 50: Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalatı ile mevcut misyoner okulları arasındaki ilişkinin regresyon analizi, 1850-1904.¹²⁵⁴

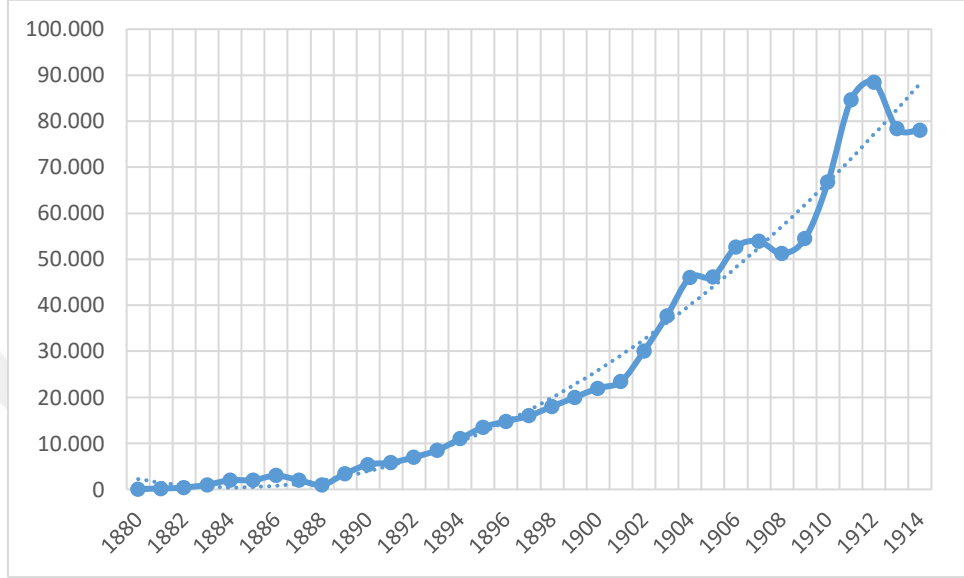
Bağımlı Değişken	R Kare	Anlamlılık F	Katsayılar
Genel ithalat	0,0003	0,900	-560,358
Gaz yağı	0,0107	0,451	933,933
Ayakkabı	0,0802	0,036	59,344
Mobilya	0,0236	0,262	-15,077

¹²⁵³ C&N 1900-1909.

¹²⁵⁴ C&N 1850-1904; Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, Gökkuş, İstanbul 2005, s. 337-369. ABD okullarının kuruluş tarihleri referans alınmıştır. Misyoner okullarına dair birçok liste olmakla birlikte, kuruluş tarihlerini içeren Mutlu'nun çalışmasındaki tablolar kullanılmıştır. Az da olsa bazı okulların kuruluş tarihleri eksik olduğundan maalesef dahil edilmemiştir. Analizin güvenilirlik düzeyi %95 olarak belirlenmiştir.

Ek-38:

Grafik 44: Osmanlı Devleti'nde satılan Singer dikiş makinesi adeti, 1880-1914.¹²⁵⁵

¹²⁵⁵ Grafik Godley'in verdiği adetlerden üretilmiştir. Godley, "The Global Diffusion of the Sewing Machine, 1850-1914", s. 14-15.

ÖZGEÇMİŞ

Namık Saçlı, Mithatpaşa İlkokulu'ndan sonra İstiklal Makzume Anadolu Lisesi'nde önce ortaokulu, sonra fen bilimleri alanında liseyi tamamladı. İlk lisansını Marmara Üniversitesi İşletme bölümünde bitiren Saçlı, yüksek lisansını Bahçeşehir Üniversitesi İşletme programından aldı. Doktoraya önce Marmara Üniversitesi Pazarlama bölümünde başladı. İstanbul Üniversitesi Yakınçağ Tarihi doktora programından kabul alınca ilk doktorasını bırakarak bu programa geçti. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih lisansını da 2021'de birincilikle tamamladı. Saçlı, on yıla yakın bir süre dış ticaret sektöründe çeşitli departmanlarda (ithalat, ihracat, uluslararası lojistik, kambiyo, operasyon) çalıştı. Akabinde iki sene İstinye Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak işletme, pazarlama ve lojistik dersleri verdi.